

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ
125 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XXIV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ»
АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«XXIV САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
ПОСВЯЩЕННОЙ 125-ЛЕТИЮ
АКАДЕМИКА КАНЫША САТПАЕВА**

**ПАВЛОДАР
2024**

ӘОЖ 001
КБЖ 72
А33

Редакция алқасының бас редакторы:

Садықов Е. Т., э.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ Басқарма
Төрағасы – Ректор

Жауапты редактор:

Ержанов Н. Т., б.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ ғылыми
жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі Басқарма мүшесі-проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Абліш Р. М., Исенова Б. К., Каверина М. М., Қрыкбаева М. С.,
Уксукбаева Н.Т., Утемисова З. Т.,

Жауапты хатшы:

Әмірбек Д. Ә., Қазбеков Е., Зейтова Ш. С., Алимова Ж. С., Машрапова
Г. Н., Қайниденов Н. Н., Шалабаев Б. А., Шарапатов Т. С., Қабдулина К. Т.,
Ахметов Д. А., Бекниязова Д. С., Жания К., Зарипов Р. Ю., Акимбекова Н. Ж.,
Қалиева А. Б., Байтемирова А. К., Урузалинова М. Б., Токтарбекова А. Б., Дәуіт Ж.,
Садвақасова М. Ж., Толокольникова Н. И., Жуманбаева Р. О., Кривец О. А.,
Бельгибаева Қ. Қ., Рахимбаева М. Н., Исақова З. С., Азылбекова Г. О., Шабамбаева А. Г.,
Азербайев А. Д., Нургожина Б. В., Юношева Н. Ф., Тулкина Р. Ж.

А33 Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «XXIV Сәтбаев
оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары. –
Павлодар : Торайғыров университеті, 2024.

ISBN 978-601-345-523-5 (жалпы)
Т. 15 «Жас ғалымдар». – 2024. – 594 б.
ISBN 978-601-345-508-2

Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «XXIV Сәтбаев
оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары (19 сәуір 2024
жыл) жинағында келесі ғылыми бағыттар бойынша ұсынылған мақалалар енгізілген:
Энергетика, Физика-математикалық және компьютерлік ғылымдары, Ауыл
шаруашылығы және АӨК, Мемлекеттік басқару, бизнес және құқық, Сәулет және
дизайн, Заманауи инженерлік инновациялар мен технологиялар, Жаратылыстану
ғылымдары, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары.

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-345-508-2 (Т. 15)
ISBN 978-601-345-523-5 (жалпы)

© Торайғыров университеті, 2024

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
Гуманитарные и социальные науки

Секция 29
Философия, саясаттану және әлеуметтану
ғылымдарының өзекті мәселелері
Актуальные вопросы философии,
политологии и социологии

ТЕХНОЛОГИИ ПРИМЕНЕНИЯ «МЯГКОЙ СИЛЫ» ВО
ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

АЛТЫБАСАРОВА М. А.
к.полит.н., профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар
АБДРАЕВ Д. А.
магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар

Россия до сих пор не может полностью избавиться в ментальном отношении от советского наследия. Так, довольно осторожно и то в последние годы она подступает к технологиям «мягкой силы». Эта дефиниция, как официальный атрибут, впервые включен в содержание Концепции внешней политики России 2013 года [1]. Но все же, в российской трактовке «мягкая сила» воспринимается скорее, как любое несиловое воздействие. При этом, идея привлекательности уходит на второстепенный план.

Однако в распоряжении Российской Федерации есть некоторые активы, когда дело доходит до использования «мягкой силы» в ее деятельности в Центральной Азии, включая Казахстан. Во-первых, регион вовлечен в интеграционные процессы внутри бывшего СССР, что способствует более тесному сотрудничеству. Кроме того, роль русского языка как средства коммуникации по-прежнему значительна, хотя его позиции ослабевают. В-третьих, продолжают оставаться гуманитарные связи, которые выражаются в дружеских и профессиональных формах. Сегодня противоречивый подход к советскому прошлому часто не способствует продуктивному использованию его потенциала. Однако только в последние годы Россия полностью включилась в работу с Центральной Азией, после того как первоначально была увлечена западным направлением международного сотрудничества в постсоветский период. Только с начала XXI века этот интерес активно возродился. В целом, Россия, по-видимому, обладает

большими потенциальными преимуществами в регионе по сравнению с другими международными субъектами, такими как Соединенные Штаты и Европейский союз. Китай и другие страны также являются важными действующими лицами в регионе, но они, возможно, не обладают таким большим влиянием, как Россия.

Российское правительство объективно признает важность Центральноазиатского региона с точки зрения своих национальных интересов и мирового сообщества в целом. Однако существует значительный риск того, что сокращение присутствия России в регионе может способствовать усилению радикального экстремизма. При таком сценарии влияние России в регионе значительно уменьшилось бы, что привело бы к дестабилизации региона.

Практическая деятельность политики «мягкой силы» России в Центральной Азии представлена в основном такими структурами, как Фонд «Русский мир» и Россотрудничество, которые делают основной упор на развитие русского языка и работу с соотечественниками.

Фонд «Русский мир» имеет свои центры и кабинеты в Центральной Азии. Их задача – продвижение русского языка и российской культуры в зарубежных странах. Количество таких центров и кабинетов относительно невелико: в Казахстане – 2 Русских центра (Актобе, Алматы); в Кыргызстане – 3 Русских центра и 2 кабинета «Русского мира»; в Таджикистане – 4 Русских центра и 1 кабинет «Русского мира»; в Узбекистане – 5 кабинетов «Русского мира»; в Туркменистане нет ни Русских центров, ни кабинетов «Русского мира» [2]. Конечно, нельзя механически определять количеством представленных структур влияние, оказываемое с помощью «мягкой силы». Существуют различные причины, определяющие их открытие, в том числе потребности, позиция местных властей, финансовые соображения и т.п. Например, в Казахстане большинство общеобразовательных школ, особенно в Северном и Восточном Казахстане, русскоязычные, где и так происходит изучение русского языка. Поэтому и необходимости открытия специальных центров по изучению языка в целом нет.

Представительства Россотрудничества, т.н. «Русский Дом» есть во всех пяти государствах ЦА. В Казахстане – в четырех городах (Алматы, Астана, Уральск, Усть-Каменогорск), в Кыргызстане – два центра, в Таджикистане – 2, в Туркменистане – 1, в Узбекистане – 1 [3]. Агентство проводит встречи соотечественников в регионе, взаимодействует с партнёрами, содействует развитию

гуманитарного сотрудничества и развитию сотрудничества вузов региона и России и т.п.

Высшее образование – область, открывающая большие возможности для реализации «мягкой силы» государства вообще [4] и России в частности [5, с. 201]. Подготовка зарубежных учащихся предполагает участие в формировании политической, экономической, технической и других видов элит иностранных государств. В 1990 году в СССР обучалось 126,5 тысяч иностранных студентов, что составляло 10,8 % всех иностранных студентов в мире [6]. После распада Советского Союза число иностранных студентов в РФ сократилось, что естественным образом связано и с уменьшением территории, а вместе с этим и вузов. В середине 2000-х годов в России произошли позитивные изменения в области высшего образования, в частности увеличилось число иностранных учащихся.

Представитель Россотрудничества Константин Воробьев отметил: «Нынешние абитуриенты (из Казахстана. – Прим. ред.) через некоторое время после того, как поступят в российские вузы, станут такими же выпускниками российских вузов (как россияне. – прим. ред.). А мы заинтересованы в том, чтобы они вернулись в Казахстан и влились в экономические проекты и программы, которые реализуются в рамках ЕАЭС. Есть идея создания здесь более крупной и серьезной сети филиалов российских вузов. Мы думаем, что без вашей поддержки решение этой задачи совершенно невозможно» [7].

В настоящее время в российских вузах и их зарубежных филиалах по программам бакалавриата, специалитета и магистратуры обучается 61 000 казахстанских студентов. Казахстанцы занимают первое место среди иностранных студентов, обучающихся в России [8]. Образовательные гранты для обучения граждан Казахстана в российских ВУЗах выделяются:

- в рамках межправительственных договоренностей (по линии Министерства иностранных дел, Россотрудничества, в рамках Сетевого университета СНГ, Университета ШОС);
- на основе двусторонних соглашений между российскими и казахстанскими вузами, регионами, городами;
- самостоятельно российскими вузами для обучения иностранных студентов.

40 % студентов обучаются по гуманитарным специальностям (педагогика, история, философия, журналистика и т.д.), по

инженерно-техническим специальностям (металлургия, горное дело, нефтяная и химическая промышленность и т.д.) – 35 %, по специальностям естественных наук (медицина, фармацевтика, физика, химия и т.д.) – 25 % студентов.

Молодые люди из ЦА, вместе с тем, имеют возможность получить образование в филиалах МГУ (Астана, Душанбе). К их же услугам учебные заведения «двойного» подчинения, как Кыргызско-российский славянский университет им. Б. Н. Ельцина (Бишкек). Еще больший охват потенциальных студентов имеет комплекс сетевых университетов: для Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана – это «Сетевой университет СНГ», а на контингент из Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана и Узбекистана рассчитан сетевой университет ШОС.

Концепция сетевого университета, которая позволяет студентам из участвующих учреждений учиться в учреждениях-партнерах, кажется далеко идущей. Кроме того, обширная географическая территория России создает проблему, связанную с потенциальным нарушением образовательного ландшафта: российские университеты в Европейском регионе в основном ориентированы на европейскую модель высшего образования, в то время как университеты в азиатской России делают упор на Азиатско-Тихоокеанский регион. Сетевые университеты ШОС и СНГ потенциально могут служить мостом, соединяющим эти два образовательных сегмента, сочетая лучшие аспекты каждого из них. В целом, главный вопрос, касающийся сетевых университетов, заключается в следующем: как эта концепция будет реализована на практике?

Учеба казахстанцев в вузах – один из существенных элементов российской «мягкой силы», поскольку обучающиеся познают, а отдельные из них начинают разделять определенные ценности. Привлекательность обучения в российских вузах для Казахстана объясняется высоким качеством образования, знакомой языковой средой, географической близостью и сходством менталитета. Еще одним важным фактором является проблема трудоустройства молодых выпускников. Например, некоторые казахстанские студенты выбирают Россию для учебы, потому что верят, что это поможет им найти хорошую работу после окончания учебы. В Казахстане диплом российского университета часто может увеличить шансы найти привлекательную работу.

Важным следствием продуктивного сотрудничества в области образования и других областях является положительное влияние на сам социальный институт и конструктивный эффект на отношения между странами. Стоит отметить, что потенциал «мягкой силы» в интеграционных процессах часто недооценивается. В постсоветском контексте интеграция происходит в различных формах, причем Евразийский экономический союз является одним из наиболее активных интеграционных объединений. Однако в связи с сохранением исторической памяти этот фактор следует использовать в полной мере, в том числе для укрепления экономической интеграции.

В 2015 году экс-глава Россотрудничества Любовь Глебова сказала: «Для нас важно, что выпускники хороших вузов у себя на родине становятся известными врачами, влиятельными бизнесменами, даже министрами. И такой человек всегда будет хорошо относиться к России». Экс-проректор Высшей школы экономики Сергей Ерофеев в одном из интервью высказался по поводу вовлечения иностранных студентов в сферу влияния образовательной системы России следующим образом: «Регулярно встречаю в зарубежных поездках чиновников, которые когда-то учились в СССР, и диалог с ними наладить всегда проще. Если человек учился за рубежом, в нем воспитывается некая лояльность к стране пребывания. И то, что Россия рассчитывает на пользу от такой лояльности, логично и правомерно. Используя квоты, ВШЭ, как и другие вузы России, также продвигает интересы страны в целом» [9].

В Казахстане Россотрудничество сотрудничает с 30 различными организациями, в том числе представляющими казахскую общину, православные церкви, славянские организации, молодежные группы, исследовательские центры и этнические группы. Программа для соотечественников направлена на содействие консолидации общественных объединений и обеспечение их информационной независимости, а также на поддержку русскоязычных сообществ путем сохранения их интеллектуального и культурного наследия, развития образовательных и культурных связей и поддержки молодежи и социально незащищенных соотечественников.

Указанные институты не исчерпывают ресурсы российской «мягкой силы» в Центральноазиатском регионе. Свои инструменты имеют российские СМИ, православная церковь, театр, кино и т.д. Особенно большие ресурсы у россиян в РК: около 50 процентов

радиооператоров – принадлежат РФ или имеют ее лицензию, то же можно отнести и к телевидению [10].

В Казахстане российские СМИ по-прежнему популярны для освещения социальных, политических и международных событий. Однако ситуация в стране не часто освещается этими СМИ. Казахстанским телекомпаниям трудно конкурировать с российскими каналами из-за различий в профессионализме, содержании и языке. Тем не менее, учитывая проправительственную повестку дня российских СМИ, их влияние в информационном пространстве Казахстана вызывает некоторое противодействие со стороны местной аудитории. Освещение украинского кризиса российскими СМИ уже привело к расколу среди населения, сформировались сторонники и противники внешней политики России.

Концепция «Русский мир» является ключевой опорой российской публичной дипломатии, выступая в качестве одного из инструментов «мягкой силы». Концепция транснационального сообщества объединяет людей за рубежом, которые чувствуют необходимость поддерживать контакт с Россией, ее языком и культурой. Считается, что публичная дипломатия создает благоприятную внешнюю среду и укрепляет евразийскую интеграцию. Она не только способствует симпатиям к России, но и поддерживает внешнеполитические интересы посредством публичного и личного общения.

Среди наиболее активных институтов и структур, занимающихся вопросами публичной дипломатии, можно выделить следующие:

- Фонд общественной дипломатии им. А. Горчакова, который является первым примером частного государственного партнерства в сфере внешней политики. Фонд является некоммерческой организацией, занимающейся внешней политикой России, поддержкой научно-исследовательских, экспертных и общественных инициатив в области публичной дипломатии. Фонд организует школу для молодых специалистов из Центральной Азии, а также программу «Безопасность в Евразии». Программа включает лекции по геополитике, экономике, безопасности и информационным технологиям с участием российских экспертов. Стоит отметить, что из-за нехватки ресурсов, таких как финансовая поддержка, отношение, инфраструктура и комфорт, российский подход существенно отличается от аналогичных проектов американских и европейских организаций, которые продвигают свою «мягкую силу» посредством образовательных и исследовательских программ;

- Российский совет по международным делам (РСМД), которые осуществляет некоммерческое партнерство и является еще одним важным субъектом реализации политики «мягкой силы» среди экспертных сообществ. Основными целями этой инициативы являются создание некоммерческих партнерств, которые будут стимулировать международные исследования в России. Совет также стремится готовить специалистов в области внешней политики и региональных исследований. Кроме того, он способствует взаимодействию между российскими исследовательскими организациями и зарубежными аналитическими центрами по международным отношениям;

- Валдайский дискуссионный клуб направлен на содействие диалогу российских и международных интеллектуальных элит и проведение независимого объективного научного анализа политических, экономических и социальных тенденций развития в России и за рубежом.

По большому счету, Россия использует «мягкую силу» для присутствия в регионе. Между тем, говорить о наличии целостной российской стратегии применения «мягкой силы» говорить сложно. В большей степени речь идет об отдельных действиях по различным направлениям. При этом Россия, пожалуй, в меньшей степени ориентируется на привлекательность своего примера. Кроме того, Россия предпочитает долгосрочные перспективы более «быстрым» результатам. Отсюда большое внимание России к СМИ и всё же недостаточное – к высшему образованию.

ЛИТЕРАТУРА

1 Концепция внешней политики Российской Федерации 2013. Режим доступа: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7F. Дата обращения 21.02.2023

2 Фонд «Русский мир» <https://www.russkiymir.ru/rucenter>. Дата обращения 21.02.2023

3 Сайт Россотрудничества. <https://rs.gov.ru/predstavitelstva-za-rubezhom/>. Дата обращения 21.02.2023.

4 Nye J. Soft Power and Higher Education. 2004. EDUCAUSE. Mode of access: <http://net.educause.edu/ir/library/pdf/FFP0502S.pdf>. Дата обращения 21.02.2023.

5 Лебедева М. М., Фор Ж. Высшее образование как потенциал «мягкой силы» России / Вестник МГИМО (У). – 2009. – №6. – С. 200–205.

6 Экспорт образовательных услуг в системе высшего образования Российской Федерации. Министерство образования и науки Российской Федерации. Режим доступа: <http://www.russia.edu.ru/information/analit/1300/>. Дата обращения 21.02.2023.

7 Мягкая сила: зачем российские университеты идут в Казахстан. 05 мая 2022 год. https://forbes.kz/process/education/myagkaya_sila_1_1651719667/. Дата обращения 24.02.2023.

8 Официальный электронный ресурс Посольства Республики Казахстана в Российской Федерации <https://kazembassy.ru/rus/studenty/vuzu>. Дата обращения 24.02.2023.

9 Российские вузы как угроза национальной безопасности Казахстана. 18 августа 2022 года. <https://exclusive.kz/rossijskie-vuzy-kak-ugroza-nacziionalnoj-bezopasnosti-kazahstana/>. Дата обращения 24.02.2023.

10 Исследовательская компания TNS. Центральная Азия. Режим доступа: http://www.tns-global.kz/ru/research/radio_index_13.php. Дата обращения 24.02.2023.

НАЦИОНАЛЬНАЯ СТРАТЕГИЯ «МЯГКОЙ СИЛЫ» США

АЛТЫБАСАРОВА М. А.

к.полит.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

АБДРАЕВ Д. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Американская стратегия «мягкой силы» представляет собой классический пример использования государством своей «привлекательности» во внешнем мире. Существует широкий спектр различных концепций, объясняющих эффективность использования «мягких» инструментов влияния во внешней политике США, таких как «внешняя культурная политика», «культурная дипломатия», «культурный империализм», американизация, взаимный культурный обмен, национальный бренд, конкурентная идентичность, воспроизводство социального капитала и т.д. Однако именно концепция «мягкой силы», предложенная Дж. Найем, в настоящее время является наиболее широко принятой идеей для понимания роли и значения публичной дипломатии как инструмента внешней политики США. Эта концепция также является основой, на которой базируется официальный курс действий Белого дома,

о чем часто заявляли в своих выступлениях высшие должностные лица Соединенных Штатов, включая президентов.

Согласно Дж. Наю, американская «мягкая сила» основывается на определенной ресурсной базе. Ее первая основа – привлекательность американской культуры и образа жизни («американская мечта»). Опросы общественного мнения показывают, что почти 80 % респондентов из 43 стран мира восхищаются достижениями США в области науки и технологий (высокая культура), а около 60 % – любят американскую музыку и телевидение [1]. Также все это может быть косвенно подтверждено тем фактом, что Соединенные Штаты лидируют по таким показателям, как количество принятых иммигрантов, объем телевизионной продукции, количество иностранных студентов в США и число американских нобелевских лауреатов по физике, химии и экономике. Второй основой «мягкой силы» США является политическая идеология. Половина респондентов полностью или частично симпатизируют этой идеологии. Также необходимо отметить, что в начале XXI века США вкладывали в развитие публичной дипломатии в 5 раз больше финансовых средств, чем, например, ФРГ и Япония, и в 3 раза больше собственных расходов на оборону, что, в свою очередь, в 10 раз превышало аналогичные расходы названных стран. Только Франция и Великобритания по уровню своих вложений в «мягкую силу» смогли приблизиться к США [2].

Можно привести множество примеров результативности американской «мягкой силы». Например, по данным, приводимым в разных источниках, из общего числа 600-700 тысяч человек, участвовавших в международных образовательных программах госдепартамента США, около 200 были или являются главами государств (в том числе ставшие явно «проамериканскими» политики, такие как М. Тэтчер, А. Садат, Г. Шмидт, М. Саакашвили, В. Ющенко [3], еще 600 – представителями правительств, парламента и различных министерств. Наиболее широко выпускники американских обменных программ представлены в политической элите Республики Корея, Аргентины, Чили, Германии, Великобритании, Израиля и Японии [4]. К 50-летию юбилею деятельности Программы им. Д. Эйзенхауэра в 2003 году были опубликованы данные, согласно которым среди ее выпускников были 4 главы правительств иностранных государств, 110 министров, 43 посла, 37 руководителей государственных компаний [5].

На опыте США Дж. Най, останавливаясь на сущности «мягкой силы», в первую очередь, акцентирует внимание на роль учреждений образования как мест притяжения молодежи со всего мира. Это долговременный ресурсный потенциал: ведь воспитанники американских альма-матер, работая на ответственных позициях на своей Родине, вольно или невольно выступают проводниками позитивного отношения к США. свою лепту в формирование «мягкой силы» США может внести и американская массовая культура, в лучших образцах которой содержатся «послания свободы, раскрепощения и демократизма», разделяемых многими людьми по всему земному шару.

Территория бывшего Советского Союза занимает особое место в этом контексте. Трудно игнорировать корреляцию между серией «цветных революций», таких как «Оранжевая революция» в 2004 году в Киеве, «Революция роз» в Тбилиси, «Тюльпановая революция» в Бишкеке и Майдан в 2014 году в Киеве, а также влияние арсенал иностранной «мягкой силы», особенно у Соединенных Штатов.

Первостепенная миссия главного внешнеполитического ведомства США – Государственного департамента – это «обеспечение свободы во благо американского народа и международного сообщества через создание и развитие более демократического, безопасного и процветающего мира, состоящего из грамотно управляемых государств, которые отвечают потребностям своих граждан, способствуют сокращению широко распространенной бедности и проводят ответственную политику в рамках международной системы» [6]. Очевидно, что основной целью «мягкой силы» Соединенных Штатов является продвижение идеалов демократии и свободы. Однако в прошлом Государственный департамент США часто использовал как «мягкие», так и «жесткие» силовые ресурсы.

В качестве профильного института по реализации национальных интересов методами «мягкой силы» создается Агентство США по международному развитию (1961 г.). На внешний взгляд данная структура носит полуправительственный статус: не подотчетно Государственному департаменту, однако, систематически сотрудничает с Государственным секретарем США.

Главные функции Агентства по международному развитию США:

- поддержка экономическому развитию;
- упрочение механизма коллективного принятия решений и их реализации;

- обеспечение достоинства и свободы индивида;
- повышение качества состояния здоровья жителей планеты;
- совершенствование продовольственной стабильности и аграрного сектора;
- оптимизация экологической надежности;
- непрерывное образование;
- содействие в предупреждении и ликвидации последствий конфликтов;
- предоставление безвозмездного содействия при природных и техногенных катастрофах [7].

Эксперты выделяют пять основных направлений «мягкой силы» США в начале XXI века:

- продвижение культуры и языка. В рамках этого направления доступно огромное количество образовательных и культурных программ в различных областях. В силу исторических обстоятельств государство многонационально, и поэтому в его культурной политике доминирует не этническая принадлежность, как это имеет место в странах старого света, а скорее акцент на либерально-демократические ценности. Акцент на универсальных категориях представляет собой привлекательный аспект «мягкой силы» Соединенных Штатов. Эта «мягкая сила», которая обычно не встречает ощутимого сопротивления в странах-получателях, является привлекательным качеством;

- сотрудничество в области образования, науки, технологий и инноваций. Это основано на обмене знаниями и программами, которые привлекают иностранных ученых в Соединенные Штаты (т.н. «утечка мозгов»);

- развитие деловых отношений, включая различные источники финансирования для экономической поддержки, а также частное предпринимательство;

- развитие публичной дипломатии. В рамках этого направления Соединенные Штаты делают ставку на развитие гражданского общества, малых и средних предприятий в целевой стране, которые поддерживают идеи демократии и свободы и, таким образом, способны влиять на отношение своей страны к Соединенным Штатам;

- содействие международному развитию (например, «Фонд экономической поддержки», «Глобальное здравоохранение и детская медицина», «Борьба с наркоторговлей и вопросы правоприменения», «Миграция и помощь беженцам», «Нераспространение, борьба с

терроризмом, программы по ликвидации мин», «Финансирование зарубежных военных мероприятий», «Помощь в развитии», «Борьба с «проблемами тысячелетия», «Поддержание мира» и пр.).

Наиболее широко используемыми инструментами «мягкой силы» в наши дни являются образовательные и научные программы, такие как исследования по обмену. Другим важным вектором является продвижение и создание механизмов прямого участия граждан в процессе управления. Таким образом, в постсоветском контексте были развернуты такие программы, как «малые гранты» и спонсорство неправительственными организациями. Эти программы способствовали активизации гражданской активности в различных областях, включая формирование гражданского общества, образовательные инициативы, повышение прозрачности деятельности правительства, разрешение спорных вопросов, борьбу с торговлей людьми и социальную справедливость в гендерных отношениях, а также пропаганду моральных ценностей.

Следует указать, что работа по развитию демократических начал, как правило, осуществлялась в постсоциалистических государствах, имея в виду, стремление воздействовать на курс формирования их политической системы.

По мнению многих экспертов, долгосрочные политические цели Соединенных Штатов в Казахстане заключаются в том, чтобы отделить регион от России, Китая и Ирана и усилить свое собственное влияние. В экономической области эти цели включают переориентацию региона на Южную Азию и получение доступа к каспийским углеводородам. Что касается военной деятельности, то цель состоит в создании собственной военной инфраструктуры вблизи межконтинентальной границы крупных геополитических держав, таких как Россия, Китай, Индия и Иран.

Как известно, в РК, равно как и во всей Центральной Азии, в значительной степени прочны позиции России и Китая. Настоящее обстоятельство ощутимо препятствует США предпринять непосредственное применение «твердой силы». С большим основанием, ввиду этого, можно утверждать: наполнение сотрудничества США со странами ЦА помимо классической дипломатии увязана с инструментами «мягкой силы».

В 1994 году президент Казахстана Нурсултан Назарбаев и президент Соединенных Штатов Билл Клинтон подписали Хартию о демократическом партнерстве. Согласно этому документу, республика обязалась проводить рыночные реформы, защищать

права человека и двигаться в направлении демократизации общества и государства. Хартия и ряд других соглашений, подписанных Казахстаном с западными странами, открыли нашу страну для работы многочисленных американских, европейских и международных неправительственных организаций. Эти агентства, фонды и средства массовой информации помогли повысить прозрачность и подотчетность в нашем правительстве и обществе.

В период с 1992 по 2011 годы американская государственная помощь Казахстану составила 1,73 млрд. долларов США (пятый результат среди постсоветских республик) [8]. В первую очередь американцев больше волновала проблема советского ядерного арсенала, химического и бактериологического оружия, остававшихся в Казахстане, а уж потом трудности становления здесь гражданского общества. Поэтому основная часть средств была направлена на создание «безъядерного Казахстана», вывоз боеголовок в Россию, ликвидацию остатков оружия массового поражения и разнообразных испытательных полигонов.

Вот почему антипатии США к рецидивам автократии, в частности, как в РК, не мешают им демонстрировать бесстрашность в отношении явлений демократического толка в нашем обществе. Не последнее место занимают в этом действе участие американских компаний в освоении углеводородного сектора Казахстан и геополитическое расположение страны, как оптимального маршрута, для обеспечения вооруженных сил стран Запада в Афганистане.

Очень сложно определить общий объем финансирования со стороны правительства США казахстанских некоммерческих организаций, средств массовой информации и образовательных программ. Это связано с тем, что все эти организации финансируются одновременно из нескольких источников.

Основная часть помощи и поддержки осуществляется по линии Государственного департамента США и Американского агентства по международному развитию. Главным образом это проекты по «демократизации» и в области безопасности и военного сотрудничества, включая подготовку кадров.

Самостоятельные программы в республике имеют Министерство обороны США и Министерство энергетики США; крупные американские корпорации, работающие в стране (в частности, Chevron и Exxon Mobil), а также частные американские фонды, иногда с сомнительной репутацией. Например, Фонд «Сорос-Казахстан», начавший работу в республике в 1995 году, с начала своей

деятельности в Казахстане выделил около 100 миллионов долларов грантовых средств на реализацию широкого спектра программ, таких как проекты в сфере профилактики ВИЧ/СПИД, стипендиальные программы по обучению за рубежом, образовательные программы по дебатам, критическому мышлению, программа поддержки культуры и искусства и другие [9]. Национальный фонд поддержки демократии (National Endowment for Democracy, NED), будучи неправительственной организацией, финансируется напрямую Конгрессом США. Например, в 2021 году данный фонд выделял денежные гранты в размере от 30 000 до 250 000 долларов США на такие проекты, как защита прав человека, содействие активной и заинтересованной молодежи, защита свободы мирных собраний, продвижение журналистских расследований, содействие свободе Интернета, укрепление независимых СМИ, расширение образования в области прав человека, усиление гражданской и политической активности в Казахстане и многое другое [10].

Американские субсидии, направляемые конкретным получателям через НПО, в некоторой степени направляются на благотворительные и гуманитарные цели, ликвидацию последствий стихийных бедствий, поддержание медицинского обслуживания, борьбу с опасными заболеваниями, предоставление кредитов малому бизнесу и охрану окружающей среды. В нашей стране информация об этом довольно активно и широко сообщается представителями штатов, иногда принимая форму пиар-кампании по укреплению имиджа Соединенных Штатов. Наряду с этим денежные интервенции используются в идеологическом и политическом плане и как финансовая основа «мягкой силы». Здесь они намерены: войти в национальное информационное пространство, укрепить ряды своих сторонников в различных слоях. Имеет, по крайней мере, расчет на внутреннее воздействие на казахстанский политический курс и, по большому счету, на определение прихода к власти проамериканского правящего режима.

США в целях укрепления своего влияния на зарубежную аудиторию перемещают многие свои замыслы в Интернет, расширяют спутниковый вариант информвещания, чья аудитория, например, в нашей стране постоянно увеличивается. Данный формат, обозначенный как «цифровая дипломатия», к слову, привлек крупнейшего международного информационного игрока «Радио «Свобода» (США), а его «дочка» «Радио Азаттык» дает на казахском языке западную вариацию событий. Например, в сети

Instagram их аккаунт имеет более 710 тысяч подписчиков. Это довольно внушительное число для казахстанского сегмента. А на платформе YouTube на них подписано около 1,65 млн подписчиков. Для сравнения, на канал КТК подписано 1,25 млн. человек, Телеканал Хабар 24 – 1,71 млн. человек, Атамекен Бизнес Новости – 810 тыс. человек.

Таким образом, США располагают на нашей территории структурой НПО, занятых реализацией зарубежных инициатив гуманитарного и общественно-политической направленности. Особенно утвердились прозападные СМИ в Интернет-пространстве, поскольку государственный контроль традиционно налажен в другом сегменте медийного поля, а именно, в телерадиовещании.

Целая армия наших соотечественников, насчитывающей десятки тысяч человек, прошли обучение в формате образовательных центров, курсов, программ стажировок. Их социально-профессиональный портрет разнообразен, это сотрудники силовых ведомств, активисты молодежных движений, журналисты и представители местных элит, которые теперь видят будущее страны исключительно в либерально-демократической модели развития и предпочтительном развитии связей с западным миром.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Nye Jr., Joseph S. Soft Power. The Means to Success in World Politics. – N.Y. : Public Affairs, 2004. – P. 64.
- 2 Там же. – P. 171.
- 3 Фоминых А. «Мягкая мощь» обменных программ. URL: <http://www.intertrends.ru/sixteenth/008.htm> (дата обращения: 12.02.2023)].
- 4 Цветкова Н. А. Оценка эффективности международной образовательной политики СССР и США в годы «холодной войны» // 200 лет российско-американских отношений: наука и образование: сб. ст. / под ред. А. О. Чубарьяна и Б. А. Рубла. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2007. – С. 382.
- 5 Стипендиальный фонд Эйзенхауэра: официальный сайт URL: <http://eisenhowerfellowships.org/fellows/fellows.html> (дата обращения: 12.02.2023).
- 6 Bureau of Budget and Planning // U.S. Department of State. Режим доступа: <http://www.state.gov/s/d/rm/index.htm#mission> (дата обращения: 14.02.2023).
- 7 U.S. Agency for International Development (USAID). Режим доступа: <http://www.usaid.gov/howe-are> (дата обращения: 14.02.2023).

8 Nichol J. Kazakhstan: Recent Developments and U.S. Interests: CRS Report for Congress / Jim Nichol; Congressional Research Service. 2010. October 5. Summary; Congressional Budget Justification. Foreign operations. Annex: Regional Perspectives. Fiscal Year 2012 / U.S. Department of State. – P. 634.

9 О Фонде «Сорос-Казахстан» // Фонд «Сорос-Казахстан»: Интернет-сайт. URL: http://www.soros.kz/ru/about_us/soros_foundation_kazakhstan. Дата обращения 20.02.2023.

10 О деятельности национального фонда поддержки демократии США в Казахстане см.: Kazakhstan // National Endowment for Democracy: website. URL: <http://www.ned.org/where-we-work/eurasia/kazakhstan>. Дата обращения 20.02.2023.

POLITICAL ASPECT OF COOPERATION BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND CENTRAL ASIA

ALZHANOVA A. K.

master's student, Toraighyrov University, Pavlodar

KAPPASOVA G. M.

PhD, associate professor (docent), Toraighyrov University, Pavlodar

First of all, The European Union (EU) views Central Asia as a key region that provides a nexus of strategic interests and prospects, acting as a bridge between Europe and Asia. Central Asia's geopolitical location, natural resource wealth, and potential as a hub for trade, energy, and connectivity make it important to the EU's geopolitical interests. By highlighting the strategic imperatives and policy priorities that shape the EU's engagement with Central Asia, this introduction clarifies the region's multifarious relevance. It does this by drawing on working papers and official publications.

Central Asia is a key hub in the geopolitical landscape because it is strategically located at the intersection of Europe, Asia, and the Middle East. Its strategic importance for the EU's security and stability goals is highlighted by its physical proximity to war zones and unstable areas. The stability and resilience of Central Asia are essential to promoting a safe and prosperous neighborhood for Europe, as the EU Global Strategy emphasizes. Furthermore, Central Asia's centrality within the EU's geopolitical calculus is further highlighted by its closeness to Afghanistan and the consequences this has for regional security and counterterrorism efforts.

This region is a major role in the global energy scene due to its enormous stocks of natural resources, which include minerals, oil, and natural gas.

Being a significant energy importer, the EU understands the value of energy security and source diversification.

The EU has strategic potential to improve energy cooperation, encourage sustainable development, and reduce the risks associated with energy dependency as a result of Central Asia's role as a provider of energy. In order to attain a resilient and varied energy mix, it is essential to strengthen energy cooperation with Central Asia, as highlighted by working papers such the European External Action Service's (EEAS) study on «EU Energy Security Strategy».

Central Asia's growing importance for the EU's economic goals and regional integration agenda is highlighted by its growth as a hub for trade, energy, and connectivity. The EU's connectivity plan, which is outlined in papers like the «EU Strategy on Connecting Europe and Asia,» emphasizes the significance of the Belt and Road Initiative (BRI) and the Eurasian Transport Corridors Initiative as transportation corridors via Central Asia. Due to Central Asia's key position in these connectivity endeavors, there are opportunities to improve trade flows, encourage the construction of infrastructure, and make it easier for people in Europe and Asia to interact personally.

A comprehensive framework outlining the European Union's approach to promoting relations with the five Central Asian nations of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan is known as the Central Asia Strategy. It was first introduced in 2007 and updated in 2019 to take into account new problems and the changing geopolitical environment.

Typically, the following are the goals of the EU's Central Asia Strategy:

1. Promoting Political Stability and Security: Through initiatives aimed at increasing capacity, collaboration, and communication, the EU hopes to promote the political stability and security of the Central Asian region. To achieve this, institutions must be strengthened, good governance encouraged, and common security threats like drug trafficking, organized crime, and terrorism addressed.

2. Strengthening Economic Cooperation: An important component of the EU's Central Asian policy is economic cooperation. With initiatives like the Trans-Caspian pipeline and transportation corridors, the EU hopes to improve connectivity, encourage market reforms, foster sustainable development, and strengthen trade and investment links with the area.

3. Promoting Connectivity and Sustainable Development: The EU places a strong emphasis on the value of connectivity and sustainable development in Central Asia. This entails fostering economic and social development,

tackling environmental issues, and improving regional connectivity by implementing energy, transportation, and digital infrastructure projects.

4. Supporting Human Rights and the Rule of Law: In Central Asia, the EU promotes observance of human rights, democracy, and the rule of law. It supports civil society groups, encourages judicial reform, and converses with governments in Central Asia to tackle issues related to human rights and fortify democratic institutions.

5. Cultural and Educational Exchange: In order to build understanding and human connections, the European Union seeks to foster cultural and educational exchange between Central Asia and Europe. This entails encouraging student mobility, supporting academic and cultural exchanges, and fostering collaboration in research and innovation.

Overall, the EU's Central Asia Strategy is a «partnership for shared prosperity», with the goal of strengthening ties with the Central Asian nations via shared principles, reciprocal interests, and multifaceted cooperation.

The European Union's (EU) policy towards Central Asia have been impacted by a number of changes and difficulties in the geopolitical landscape that have occurred since 2019. There is a Growth of Geopolitical struggle, Starting in 2019, there has been a greater emphasis on geopolitical struggle in the Central Asian region, mainly between the US, China, and Russia. This rivalry has shown up in a number of areas, such as infrastructure development, security cooperation, and economic influence.

China's Belt and Road Initiative (BRI): The BRI has remained a major factor in determining the geopolitical environment of Central Asia. The initiative's goal is to improve infrastructure development and connectivity throughout Eurasia, with Central Asia acting as an essential transit region. The EU has kept a careful eye on how the BRI would affect regional dynamics, taking into account its potential effects on politics, the economy, and strategy.

Russia continues to have historical connections and a large amount of influence in Central Asia, especially through the Eurasian Economic Union (EAEU) and the Commonwealth of Independent States (CIS). Russia's interests and its position as a regional force have been taken into consideration by the EU as it has negotiated its relations with Central Asian nations.

Terrorism, extremism, organized crime, and border conflicts are just a few of the security issues that Central Asia must deal with. The Shanghai collaboration Organization (SCO) and the Collective Security Treaty Organization (CSTO) are two regional organizations that the EU has supported in their efforts to solve these issues through collaboration, capacity-building, and communication.

The strategic importance of Central Asia's abundant natural gas and oil resources to the European Union's energy security cannot be overstated. In an effort to diversify its energy supplies, improve energy security, and advance sustainable energy development, the EU has engaged in energy diplomacy with nations in Central Asia.

Connectivity, which includes energy, digital infrastructure, and transportation, has been a major topic of interest for ties between the EU and Central Asia. Initiatives to increase connectivity within Central Asia and between Central Asia and Europe have received backing from the EU. Examples of these initiatives include the establishment of the Trans-Caspian corridor and the improvement of digital connectivity. In its dealings with Central Asia, the European Union has repeatedly underlined the significance of human rights, democracy, and the rule of law. It has held discussions with the governments of Central Asia in order to encourage civil society organizations, advance democratic changes, and address issues pertaining to human rights. The European Union has adopted a multipronged strategy to navigate the intricate geopolitical terrain of Central Asia, involving economic cooperation, political discourse, and backing for regional integration endeavors.

A variety of internal and external forces have shaped the European Union's (EU) policy to Central Asia, leading to adjustments and modifications over time. An overview of how these elements have influenced the EU's strategy is provided below: Internal Factors: EU Integration and Enlargement: The EU's strategy toward Central Asia has been impacted by the integration of new member states and the EU's expansion. The EU's aims and interests changed as it grew, causing changes to its policies toward the area. Institutional Dynamics: The European Union's (EU) policy to Central Asia has been shaped by internal dynamics within institutions such as the European Commission, European Parliament, and European External Action Service (EEAS). These organizations have an impact on the direction and extent of EU involvement by helping to formulate, execute, and oversee policies. Policy Coherence: It has been difficult to maintain consistency across the many EU policies, including trade, energy, foreign policy, and development cooperation. The EU's policy framework's need to balance conflicting interests and aims has influenced how it approaches Central Asia and how important goals are prioritized.

Public Opinion and Civil Society: The EU's approach to Central Asia has also been impacted by the dynamics of civil society and public opinion inside EU member states, notably with regard to issues pertaining to development cooperation, democracy, and human rights. Civil society

organizations have advocated for more focus on human rights issues in EU-Central Asia ties.

External Factors: Global Geopolitical Shifts: The EU's strategy towards Central Asia has been impacted by changes in the geopolitical environment worldwide, notably the emergence of new powers like China and the reappearance of Russia. In order to stay relevant and preserve influence in the region, the EU has had to adjust its involvement with Central Asia in reaction to these geopolitical upheavals. **Regional Dynamics:** The EU's strategy has been influenced by the dynamics in Central Asia itself, such as interstate ties, security threats, and economic advancements. EU policies, including security cooperation, economic partnerships, and connectivity projects, are impacted by the instability, conflicts, and collaboration among Central Asian countries.

External Partnerships and Initiatives: The EU's approach to Central Asia has been affected by external partnerships and initiatives including the US New Silk Road policy, Russia's Eurasian Economic Union (EAEU), and China's Belt and Road Initiative (BRI). These initiatives provide several approaches to involvement and compete for influence in the region, which forces the EU to modify its policies. **Worldwide Difficulties:** The European Union's strategy towards Central Asia has also been influenced by transnational issues like pandemics, organized crime, terrorism, extremism, and climate change. The EU and Central Asian nations must collaborate and coordinate to address these issues, which will affect the extent and priority of their partnership.

Table 1

Internal factors	External factors
EU Enlargement and Integration	Global Geopolitical Shifts
Institutional Dynamics	Regional Dynamics
Policy Coherence	External Partnerships and Initiatives
Public Opinion and Civil Society	Global Challenges

The region has benefited greatly from the EU's economic presence in Central Asia, which has boosted commerce, connectivity, and economic growth. EU-Central Asia economic relations have been significantly shaped by a number of significant projects and initiatives: Among its principal trading partners and investors in Central Asia is the European Union. The Generalized Scheme of Preferences (GSP+), which grants preferential trade access to EU markets for goods from developing countries, including those in Central Asia, has strengthened trade

connections between the EU and Central Asian nations. Infrastructure, agriculture, energy, and other sectors have all benefited from EU investment. With Kazakhstan being the EU's biggest trading partner in Central Asia, the two countries enjoy strong commercial ties. With the goal of strengthening trade and investment relations, the EU-Kazakhstan Enhanced Partnership and Cooperation Agreement (EPCA) came into effect in 2019. A framework for improved economic cooperation is provided by the agreement, which also includes clauses for investment protection, trade facilitation, and regulatory convergence.

Through infrastructure projects and initiatives, the EU has been actively involved in promoting connectivity in Central Asia. By supporting the development of the Trans-Caspian pipeline, for instance, the EU hopes to improve energy connectivity between Europe and Central Asia and lessen reliance on Russian energy exports. Additionally, regional connection and economic integration are enhanced by EU support for the development of transportation infrastructure, such as road and rail networks.

In its collaboration with Central Asian nations, the EU has placed a high priority on environmental preservation and sustainable development. The EU supports environmental conservation, water resource management, and renewable energy development through a number of initiatives. These initiatives seek to solve environmental issues and encourage the region's sustainable economic growth. The EU provides support for renewable energy development in Tajikistan through the Central Asia Investment Facility (IFCA). The IFCA supports the construction of small-scale hydropower plants in Tajikistan, promoting renewable energy generation and reducing reliance on fossil fuels. These projects contribute to sustainable development, energy security, and environmental conservation in Tajikistan.

Improving Business Environment: The European Union has made efforts to encourage entrepreneurship and better the business climate in Central Asia. As part of this, technical help and capacity-building assistance are given to enhance regulatory frameworks, encourage good governance, and ease trade and investment. Policies and businesses may communicate and work together on initiatives like the EU-Central Asia Business Forum. The EU-Central Asia Business Forum facilitates dialogue and cooperation between businesses and policymakers to improve the business environment in Central Asia. The forum provides a platform for discussing regulatory issues, trade barriers, and investment opportunities, aiming to foster a conducive business environment

and promote entrepreneurship. Through workshops, seminars, and networking events, the forum enhances economic cooperation between the EU and Central Asian countries. Encouraging Regional Integration: The European Union provides backing for Central Asian regional integration endeavors, encompassing programs designed to cultivate economic collaboration and interconnectivity among Central Asian nations. For instance, through initiatives like the Central Asia Trade Forum, the EU has supported regional trade facilitation and customs reforms. The Central Asian market is becoming increasingly linked and integrated as a result of these initiatives.

In general, the EU's economic involvement in Central Asia has supported inclusive and sustainable growth while also fostering regional development, trade diversification, and connectivity. By means of several programs and initiatives, the European Union persists in exerting a substantial influence on the economic terrain of Central Asia and cultivating enhanced commercial connections between the two regions.

The European Union (EU) has continuously stressed throughout the years how crucial it is to advance the rule of law and good governance in its dealings with Central Asia. The EU's focus to promoting democratic values, human rights, and institutional reforms in the area is reflected in this priority. Although the EU's general goals for the rule of law and good governance have not changed, there have been significant changes in its practices and policies that aim to accomplish these goals.

Integrating Civil Society Engagement with Human Rights: The EU's approach to promoting human rights and engaging civil society in Central Asia has become more comprehensive in terms of how it addresses good governance and the rule of law. The EU supports civil society organizations through funding, capacity-building, and advocacy programs because it recognizes the critical role that civil society plays in promoting reforms and holding governments responsible. Furthermore, as a necessary component of democratic administration and the rule of law, the EU emphasizes the significance of respecting human rights and fundamental freedoms. Integrating Rule of Law and Governance Into Sectoral Collaboration: The mainstreaming of governance and rule of law principles across different areas of EU-Central Asian cooperation is another noteworthy change. The EU integrates governance-related standards and benchmarks into trade, development assistance, and sectoral reforms to make sure that cooperative efforts in Central Asian nations support the growth of democratic governance, accountability, and transparency.

REFERENCES

- 1 EU Strategy for Central Asia (2019)
- 2 European Union External Action https://www.eeas.europa.eu/eeas/central-asia_en
- 3 European Parliament: EU-Central Asia Relations <https://astanatimes.com/2024/01/european-parliament-report-calls-for-updated-central-asia-strategy/#:~:text=EU%20engagement%20in%20Central%20Asia&text=In%202019%2C%20the%20EU%20updated,on%20connectivity%20and%20regional%20cooperation.>

КОНЦЕПЦИЯ ЦИФРОВОГО СУВЕРЕНИТЕТА В ПОЛИТИКЕ БЕЗОПАСНОСТИ ДАННЫХ ЕС

АМАНБАЕВА Д. Б.
магистрант, Казахский национальный университет
имени аль-Фараби, г. Алматы
ДЕЛОВАРОВА Л. Ф.
PhD, Казахский национальный университет
имени аль-Фараби, г. Алматы

Цифровые данные и технологии стали ключом к процессу европейской интеграции. Европейская комиссия и Европейский совет все активнее выдвигают цифровые технологии как важнейшую площадку и инструмент управления Европейским Союзом. Цифровой суверенитет представляет собой путь к развитию ЕС как безопасного и устойчивого общества, к достижению лидерской позиции в мире и уменьшению зависимости от других стран. К тому же, означает стратегическую автономию и сотрудничество с третьими странами, особенно посредством развития собственной цифровой инфраструктуры. Данная тема является актуальной, так как цифровой суверенитет имеет как прямые, так и косвенные последствия для европейской безопасности. Например, ЕС постепенно внедряет инструменты кибербезопасности во все области своей политики. В то же время создание новых баз данных и связей между ними и существующими показывает, что европейские политики хорошо осознают роль цифровых инфраструктур в таких важных областях, как борьба с терроризмом и пограничный контроль. Поддержка и развитие цифрового суверенитета являются важными шагами для обеспечения безопасности и устойчивости

ЕС как международного актора в условиях быстрого развития цифровых технологий.

Политическая концепция суверенитета, понимаемая как власть, которой обладает руководящий орган управлять собой, без какого-либо вмешательства со стороны внешних источников или органов, происходит от латинского слова *superanus*, которое означает «над» или «высший». В то время как традиционная теория суверенитета, предложенная в шестнадцатом веке французским политическим философом Жаном Боденом, касалась полномочий правителя принимать окончательные решения. Жан-Жак Руссо переработал эту концепцию так, чтобы она сосредоточилась на народном суверенитете, а не на монархическом суверенитете. Со временем суверенитет стал все больше ассоциироваться с демократией, верховенством закона и территориальностью. Сегодня суверенитет всегда прежде всего означает независимость государства по отношению к другим государствам (внешний суверенитет), а также его высшую власть распоряжаться всеми полномочиями на территории государства (внутренний суверенитет) [4]. Цифровая эпоха способствовала изменению подхода к пониманию суверенитета. Появилась новая категория – цифровой суверенитет.

Концепция цифрового суверенитета в политике безопасности данных ЕС сложна и многогранна. С одной стороны, объединяются понятия цифровое и суверенитет, которые традиционно не связывают в рамках европейских исследований. С другой стороны, также объединяет ЕС и суверенитет, что было основной темой в научных и политических дебатах о европейской интеграции. Фактически, удивительно легко высокопоставленными чиновниками ЕС в последние годы используется термин суверенитет при обсуждении цифровых вопросов. Такое нормализованное использование концепции суверенитета, с одной стороны, и настойчивость институциональных речей о материальных, инфраструктурных и нормативных характеристиках ключевых цифровых технологий, с другой стороны, требует дальнейших исследований и призывает делать это с новых точек зрения.

Детерминистический подход к технологиям, лежащий в основе большинства международных отношений, не позволяет понять, как безграничность цифровых технологий может изменить существование и осуществление суверенитета [3]. С этой точки зрения, если уже существует противоречие между концепциями Европейского Союза и территории, которая традиционно

рассматривается как составной элемент суверенитета, цифровые технологии могут только способствовать кризису суверенитета как аналитический и политический инструмент. Кроме того, попыткам создания европейского цифрового суверенитета может препятствовать реальная и постоянно растущая роль частных лиц и ИТ-компаний, таких как Apple, Amazon, Google или Huawei [2]. Неуместно говорить о цифровом суверенитете ЕС, когда этой сферой больше управляют не государственные органы, а компании, действующие по всему миру [5].

Интерес к этой концепции можно объяснить двумя взаимосвязанными дискуссиями:

1) Проблемами, вызванными быстро развивающимся киберпространством и сопутствующей инфраструктурой для способности США контролировать цифровую деятельность и сообщества;

2) Способностью государства получать доступ к персональным данным в целях безопасности и без необходимости индивидуального согласия после событий 11 сентября.

ЕС и его государства-члены относительно недавно присоединились к более широким дебатам о цифровом суверенитете. Начиная с опасений, высказанных сначала Францией, а затем Германией, участие ЕС в концепции цифрового суверенитета стало результатом того, что государства-члены образовали свое понимание роли цифрового мира в контексте международной системы. Если Китай и Россия разработали территориальный подход к цифровому суверенитету, сформированный представлением о том, что цифровой мир полон идей культурной и политической гегемонии США, которым необходимо противостоять, ЕС и государства-члены двинулись в направлении критического подхода к сотрудничеству [1].

Риторика о цифровом суверенитете ЕС, однако, оставалась довольно расплывчатой и часто создавалась различными субъектами ЕС без особой координации. Кроме того, предпринимались ограниченные попытки определить, что ЕС понимает под концепцией цифрового суверенитета, чего он хочет достичь с помощью его использования и как он предлагает сделать это на основе своего нынешнего правового и политического инструментария. Текущие политические документы и речи ЕС, в которых упоминается эта концепция, описывают ее как попытку восстановить контроль над

цифровой сферой и развить потенциал международного лидерства как реакцию на четыре взаимосвязанные проблемы:

1) Растущее осознание ЕС своей зависимости от поставщиков цифровой инфраструктуры, услуг и контента, чьи интересы могут не совпадать с интересами ЕС;

2) Отсутствие контроля над такими инфраструктурами, услугами и поставщиками контента, что проявляется в ограничении права голоса в отношении данных граждан ЕС и их защиты, а также в ограничении возможностей обеспечения соблюдения законодательства ЕС;

3) Потеря конкурентоспособности и снижение доходов за последние несколько лет базирующихся в ЕС технологических компаний и сокращение их присутствия на международном рынке;

4) Влияние потери конкурентоспособности на способность ЕС разрабатывать надежные технологии, которые полностью воплощают нормы и ценности ЕС, и последующие последствия для развития общего рынка.

В условиях нарастающих противоречий между Вашингтоном и Пекином в технологической сфере, самостоятельная политика ЕС в обеспечение цифрового суверенитета является важнейшим условием безопасности и сохранения Евросоюза как международно-политического актора. При этом в силу ограниченных ресурсов стран ЕС в данной области, реализация данного подхода возможна лишь на уровне интеграционной структуры в целом, а не на уровне отдельных национальных государств.

Некоторые исследователи подчеркивают спорный характер цифрового суверенитета. Цифровой суверенитет в Европе сейчас часто используется как обозначение упорядоченной, ориентированной на ценности, регулируемой и безопасной цифровой сферы. Предполагается, что он позволит решить многогранные проблемы прав и свобод личности, коллективной и инфраструктурной безопасности, политической и правовой защищенности и честной экономической конкуренции.

Есть необходимость четкого определения и эффективных политических мер для достижения целей ЕС, особенно в области управления данными. Существующая политика, в частности, касающаяся управления данными, помогает достичь некоторых конкретных целей ЕС в отношении цифрового суверенитета, но они более ограничены в отношении других целей, таких как повышение конкурентоспособности ЕС и регулирование частного сектора. Это

проблематично, поскольку ограничивает способность ЕС защищать и продвигать свои ценности.

Таким образом, цифровой суверенитет подчеркивает важность комплексного подхода ЕС, который включает в себя не только нормативные и законодательные аспекты, но также инфраструктурные и геополитические меры. Этот подход поможет создать социально-экономические условия, правовые и материальные стандарты, а также инструменты, утверждающие роль ЕС в мире, который становится все более цифровым. ЕС активно развивает свои механизмы цифрового контроля, что позволит ему эффективно бороться с угрозами безопасности и поддерживать свое технологическое лидерство. Существующая неоднозначность и недостаток координации в этой области могут затруднить достижение целей ЕС по повышению конкурентоспособности, обеспечению безопасности и защите цифровых прав граждан. Для ЕС важно стремиться к созданию регулируемой, ориентированной на ценности и безопасной цифровой среды.

ЛИТЕРАТУРА

1 Cattaruzza, A., et al. Sovereignty in cyberspace: balkanization or democratization. 2016 International Conference on Cyber Conflict (CyCon U.S.), 2016/10// 2016. 1–9.

2 Farrand, B., and Carrapico, H., 2022. Digital sovereignty and taking back control: from regulatory capitalism to regulatory mercantilism in EU cybersecurity. *European Security*, 31 (3), 435–453.

3 Mccarthy, D., 2018. Introduction. *Technology in world politics*. In: D. Mccarthy, ed. *Technology and world politics* (pp. 1–22). London: Routledge.

4 Pohle, J., Thiel, T. (2020). Digital sovereignty. *Internet Policy Review*, 9(4).

5 Van Dijck, J., Poell, T., and De Waal, M., 2018. *The platform society*. Oxford: Oxford University Press.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВАНИЯ КОРРУПЦИОННЫХ ДЕЙСТВИЙ И ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

АСЫЛХАНОВ А. К.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АЛТЫБАСАРОВА М. А.

к.полит.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Коррупция является значительной трудностью для практически каждой страны. Её размах может реально свести к минимуму результативность функционирования государственной машины, ослабить имидж страны. Изжить коррупцию – историческая задача, решение которой обеспечивает поступательное движение любой страны.

Лицо, идущее на правонарушения коррупционного свойства, как правило, осуществляет это осмысленно. Их незначительная доля, допустим, оформление налоговой документации возможно носит случайный характер (небрежность, рассеянность и др.). Однако, как правило, прецеденты коррупции – пример осмысленного действия.

Рассматривая коррупцию, как социальный феномен, уместно указать, что она своеобразное проявление общества, своего рода карта психологических канонов, явлений, воплощений, оттого в ряду ее содержательных условий, начал заметное место удерживают социокультурные и психологические факторы. Факторы этой категории весьма различны, куда входят личностные характеристики, а также преобладающие в обществе моральные, социокультурные и иные принципы социальной активности людей.

Какой-либо незаконный шаг, коррупция в том числе, создает конфликт между допустимым и желательным, коллективным и индивидуальным интересом. В данном случае дефиниция «коррупция» наполняется должным содержанием лишь при наличии у субъекта оформленного понимания о смысле долга в качестве нравственной необходимости. Но стоит отметить, что в настоящее время понятие морального долга «размывается» экономическими законами и принципами, которые в большинстве своем прочно укоренились в системе ценностей «общества потребления», в том числе и в Казахстане. Как следует из этого, значимость индивида устанавливается не его успехами, не соответствием его жизни моральным требованиям, а потреблением им статусного продукта. В этой связи, обладание «брендовыми», «люксовыми»,

«позиционными» товарами рассматривается как принадлежность к определенной «статусной» группе.

Свою руку к внедрению в общественное сознание поведенческого стереотипа, работающего на популяризацию коррупции как о непреодолимом явлении, приложили СМИ.

Не в последнюю очередь и по этой причине, государственная служба – это возделенное место не для приложения усилий на общественное благо, а как канал личного благополучия. Поэтому наше общество в основном толерантно к коррупции, воспринимая ее как способ государственного управления.

А дальше срабатывают естественные психологические законы, согласно которым коллективное, по большому счету общественное процветание формируется социально-психологической обстановкой, представляющей кооперацию по правилам коллаборации, комплементарности и одних аксиологических установок всех ее участников. В противном случае общество вследствие социально-психологического воздействия «влияния большинства», «группового давления» и «общественного мнения» не допустит в приватный круг индивида, не намеренного усвоить идеалы общества.

Подобная ситуация со всей очевидностью демонстрирует процесс эволюции собственно общества или её составляющих групп, которым свойственно единство ментального и институционального свойства. Индивид, сделавший выбор в пользу неприятия коррупции, подвергается коллективному остракизму с последующим изгнанием из данного сообщества.

В случае принятия индивидом коллективных правил поведения, в том числе относительно коррупции, сохраняются шансы пребывания в своей социальной ячейке.

Проявлением подобной адаптивности считаются способности покладистости, конформизма, предопределяющее же – стремление к приспособленчеству. Из чего можно заключить, какие гуманистические идеалы преобладают в конкретном социуме, таким и будет действие индивида в контексте адаптивного выбора.

Вместе с тем, адаптивная линия поведения свойственна и людям, не задействованным в коррупционных аферах, но стоящих на примиренческих позициях.

Значительное влияние на коррупционные прецеденты оказывают специфические нормы этнокультуры, задающие определенный вектор поведению людей.

Поэтому и государственные служащие, зарекомендовавшие себя с безупречной стороны, попадают под воздействие неформальных факторов (родственные, клановые, дружеские), когда преступают черту закона.

Таким образом, «коррупция становится составной частью национальной культуры, поэтому лица, использующие такие методы, могут быть удивлены, если им сказать, что то, что они делают, является бесчестным и неэтичным» [1].

Коррупция очень тесно аффилирована с такого рода представлением, как «менталитет». Его допустимо символизировать в образе некоторого умственного построения, совокупности неизменных значений, установлений, представлений, общепринятых образцов, выявляющихся посредством реагирования на конкретные социальные проблемы, непростые житейские случаи [2]. Как правило, используют к сложившимся и крупным образованиям, например, народ или общественный слой.

Не меньшее воздействие на поведение индивида в социуме оказывает менталитет. Ценности, составляющие менталитет, определяют формы, распространенность, примеры коррупции. Истоки коррупции способны содержаться в социальных нормах, выработанных в обстановке, отдающей духом правового нигилизма. Если общественное сознание принимает то положение, что законные средства не работают, то коррупционная ментальность проникает в социальные ценности. Коррупция начинает выполнять роль стандартной формы поведения, её противоправная природа нивелируется, более того, она воспринимается акторами в различных социальных областях как оптимальный канал сотрудничества в рамках конструкции «власть – общество» [3].

К числу социокультурных и психологических предпосылок коррупции, которые непосредственно связаны с массовой психологией казахстанцев, можно отнести следующие.

Во-первых, толерантность, значит признание коррупции как заурядной («все берут», «все дают», «все воруют» и т.п.), не заслуживающему серьезного осуждения/неистребимой и неременной напасти, не достойной сурового порицания. Вот как отмечает Ю. Ю. Болдырев, одна из знаковых фигур демократического движения в РФ, писатель-публицист: «сама идея нормальности «минимума коррупции» уже выводит это явление из числа смертных грехов и переводит в разряд неабсолютного зла» [4].

Во-вторых, коллективное неприятие встречают собственно не коррупционные явления, а, как правило, величина взяток.

В-третьих, непоследовательность и противоречивость. Здесь, равно как и в иных случаях, имеет место политика «двойных стандартов», а именно: «я и мое окружение – это другое». Проявления коррупции на личном или примере близких людей расценивается как необходимый шаг в объективной ситуации («не заплатишь – не получишь» и т.п.). Наоборот, аналогичные поступки других людей воспринимается в качестве противоправного деяния, достойного порицания и наказания.

Помимо всего, социально-психологическая характерность нашей доморощенной цивилизованности обеспечивает для коррупции комфортабельную обстановку. Она проявляется в превалировании неофициальных социальных отношений над официальными. Патриархально-клановая ступенчатость, акцент на кулуарные взаимосвязи с властными фигурами, институтами, поощряемые, подношениями, услужением – вот сегодняшний образ отечественной культуры. На деле ее механизм выглядит как бартер «услуга за услугу», включая функции своего рода «социального лифта» и иное различное множество подобных прецедентов. Поскольку коррупция подобного свойства, в сравнении с ее финансовыми формами, как правило, по закону не регулируется, отчего ей открываются большие перспективы для материализации.

Само слово «услуга» у значительной части наших сограждан не вызывает каких-то антипатичных ассоциаций. Согласно экспертному мнению, данная ситуация – не следствие недостаточного знания закона, а следование противоправной практике. Нашему социуму присуще представление о необходимости налаживания «нужных связей» с «решалами», но более прискорбно то, что оно наделено межпоколенческой преемственностью.

Совокупно это формирует обширную коррупциогенную атмосферу, характеризующуюся денежными примерами, социальным взаимодействием в виде дружеского/родственного сообщества. Основным для персонажей этого действия является: обмануть незаметно закон, замаскировать реальные причины, намерения, сохранить благоприятный имидж в фокусе общественного внимания.

Однако, зачастую все чаще подобное не держится в секрете, трансформируясь в антинорму образа жизни. Члены семей действующих чиновников чудесным образом превращаются в успешных предпринимателей, а сами «отцы семейств» после

вольной или невольной отставки попадают на аналогичную стезю, задействуя те самые «нужные связи». Например, широко распространена модель поведения, когда человек, попав в какую-либо неприятную ситуацию (например, в ДТП) в качестве виновника, тут же начинает звонить не в специальные правоохранительные органы и не в «Скорую помощь», чтобы пострадавшим была оказана помощь, а друзьям и знакомым, чтобы их «отмазали». Как писал российский социолог Б. Дубин, «реформаторы постсоветских лет воспитали лукавого гражданина: не доверяющего власти, но полностью от него зависящего, готового взаимодействовать с государством только через «черный ход» беззакония» [5].

К ряду индивидуальных психологических оснований, содействующих коррупции, необходимо отметить состояние правовых взглядов и образ мыслей человека.

Практически любой фигурант коррупционных деяний нацелен на приобретение персональной наживы во вред интересам коллектива. Свообразное примитивизированное представление о законе подталкивает индивида заручиться помощью у представителей власти за соответствующую мзду. Складывается обстановка, когда психологическое намерение взяточательства становится атрибутом бизнес-этикета.

Поскольку обе стороны – взяткодатель и взяткополучатель – заинтересованные стороны, возможность раскрытия настоящего правонарушения маловероятна. Уголовное дело возбуждается только по заявлению о факте взятки. К социокультурным причинам коррупции можно отнести следующие:

1) Правовой нигилизм.

Правовой нигилизм – убежденность в том, что юридические механизмы не играют существенной роли в регулировании социальных отношений, что в основе регулятивных механизмов лежат нелегитимные практики, принимающие самые разнообразные формы. Правовой нигилизм обуславливается низкой правовой культурой и проявляется в неразвитом правовом сознании [6].

По причине правового нигилизма вырабатываются стандарты, идеалы, образы, нормы (антинормы), представляющие средства деятельности преступных примеров социального контакта в публично-правовой сфере: при исполнении актов исполнительной власти, в ходе судопроизводства и возможно на стадии утверждения законодательства, представляющих нормативно-правовые акты,

имеющих намеренно дискриминационный характер для субъектов правоотношений [7].

Природа правового нигилизма такова, что коррупционный механизм видится оптимальным, порой, безальтернативным средством взаимосвязи «власть – общество, «чиновник – частное/юридическое лицо».

В отечественном социуме правовой нигилизм один из оселков ментальности казахстанцев, их правовой культуры, поэтому эффективность антикоррупционной политики заключается и в противодействии этому асоциальному феномену.

2) Отсутствие диалога между властью и обществом.

Сам по себе наличествующий диалог «власть-общество» не есть гарантия купирования/исчезновения коррупции, однако дает возможность привлечь население к борьбе с ней, помешать ей пустить глубокие корни в широкой социальной среде. Касательно Казахстана в прошедшие годы его независимого существования, власти не стремились выстроить коммуникативные отношения с социумом. Конечно, это не означает установление абсолютной изоляции государства от общества. Информационное воздействие имело один вектор: от власти к населению, при этом преимущественно пропагандистского свойства. Политика, как «искусство возможного», не существовала, ее подменяло администрирование, как правило, волонтаристского толка. Отсутствовала полноценная «политическая система общества», включающая институты, персоналии, могущие оппонировать с правительством в пользу общественных интересов. Образовалась естественная социальная среда для коррупции, когда власть поступает в чьих-то личных/групповых интересах во вред общественному благополучию [8].

Оформление реальной политической системы общества своего рода панацея для появления у власти легитимного, рассудительного контрагента как одной из сторон «общественного договора».

3) Низкая гражданская активность населения.

Она кроется в указанных выше обстоятельствах. Как гласит казахская поговорка: «Жыламаған балаға, емшек бермейді/не дают грудь ребенку, который не плачет», так и власть не считается с пассивным населением. Мало того, полное отсутствие протестных акций, институционализированного гражданского общества создает ложное мнение об отменном самочувствии конкретной страны. И, наоборот, самодостаточному гражданскому обществу вполне по плечу

продуцировать действенные меры по пресечению коррупции. Правда, при условии невмешательства государства [9].

Вместе с тем, государство должно допустить общественных представителей к процессу кадровых назначений, на неукоснительное следование чиновников закону.

4) Отсутствие транспарентности власти.

Фактором эффективности системы транспарентности, характеризующейся демократизмом, недвусмысленностью, представляется сообщение сторонним субъектом актуальных, конкретных, подлинных данных. Доступность, беспрепятственность доступа граждан к волнующей их информации считаются убедительным подтверждением низкого уровня коррупции [10].

Итак, транспарентность – эффективный инструмент противоборства с коррупцией. При этом, общество, где власть вне фокуса его внимания, несомненно начнет «работать на себя».

В отечественном жизненном укладе так принято, что нет четкого отличия взятки от благодарности. На протяжении длительного времени сложилось то, что отдельные услуги, например, в здравоохранении, допускают не только в словесном выражении благодарность, но и в финансово-вещественном. Подобные поступки нашими согражданами расцениваются в качестве органичной людской признательности, к тому же исключительно в добровольной форме.

Отечественная разновидность коррупции – не просто асоциальный порок, так как она – образ жизни. По-видимому, ситуация заключается в тесном переплетении коррупции с системой социальных отношений. Отсюда следует: надлежащая санация данного социального недуга сродни лечению всего отечественного общественно-политического организма.

Как показывают данные различных опросов трудно выявить казахстанца, который в той или иной роли не был бы замешан в коррупционной ситуации. Парадоксальный факт отмечают эксперты: обычно инициатор в преступной схеме взяточничества взятокодатель.

Объяснение, видимо, состоит в том, что Казахстан активно реформируется, поэтому здесь новые реалии социального бытия не получают своевременного законодательного оформления. Снизить число коррупционных правонарушений должно изъятие из компетенции чиновничества разрешительных и запретительных функций. Большое влияние на нее оказывают также равнодушие значительной части населения к нарушению социальных норм, массовый цинизм и утрата здравого смысла.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ванновская О. В. Психология коррупционного поведения госслужащих: монография. – М. : ООО «Книжный Дом». – 2013. – С. 102.
- 2 Ковалев В. В. Аксиологические стереотипы как фактор устойчивости российского общества : дис. ... д-ра социол. наук. – Ростов н/Д., 2009. – 346 с.
- 3 Ковалев В. В. Диалог между властью и обществом (компаративный анализ) // Социальная политика и социология. – 2014. – Т.2. – №3. – С. 81–90.
- 4 Болдырев Ю. Русское чудо – секреты экономической отсталости, или как, успешно преодолевая препятствия, идти в никуда. Книга вторая. Похищение Евразии. – М. : Крымский мост-9Д, Форум. – 2003. – С. 87.
- 5 Дубин Б. Эпоха большинства // Аргументы и факты. – 2011. – №45 (1618).
- 6 Ручко С. Зарницы нигилизма // Топос. – 2007. – №4. – Ч.2. – С. 45–48.
- 7 Демидов А. И. Политический радикализм как источник нигилизма // Государство и право. – 2002. – №4. – С. 14–18.
- 8 Ковалев В. В. Диалог между властью и обществом (компаративный анализ) // Социальная политика и социология. – 2014. – Т.2. – №3. – С. 79–88.
- 9 Дятлов А. В., Сажин П. В. Гражданское общество // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2015. – № 3-1. – С. 64–68.
- 10 Там же. – С. 41–50.

ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ КОРРУПЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В КАЗАХСТАНЕ

АСЫЛХАНОВ А. К.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АЛТЫБАСАРОВА М. А.

к.полит.наук, профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Анализ различных форм и видов коррупции позволяет нам получить достаточно объективное представление об этом явлении и сформулировать рекомендации по борьбе с этой социальной проблемой. Систематизируя коррупционные правонарушения,

мы можем разработать теоретические рекомендации по их предотвращению на ранней стадии. В конечном счете, это приведет к конструктивному изменению характера взаимоотношений между государством и гражданским обществом, между частными лицами и правительством и поможет предотвратить злоупотребления со стороны государственных учреждений и их сотрудников. Это также поможет привить общественности ценностные ориентации, направленные на поддержку антикоррупционных мер.

Вне зависимости от уровня развития стран коррупционные проявления в них в значительной степени схожи.

Существует много различных видов коррупции, и у многих экспертов есть свои собственные системы классификации этого явления. Обобщая всю эту информацию, можно выделить следующие типы.

В том или ином социальном негативе возможно обнаружить прагматичные нюансы. К примеру, специалисты квалифицируют «прогрессивную» коррупцию», смысл которой не прямое участие чиновников в разделении бизнесменами дохода. Подобная технология имеет место в РК и объясняется перспективностью приобретения льгот предпринимателями посредством неформальных контактов с чиновниками [1].

Выделяют «цивилизованную» и «политическую» коррупцию. «Цивилизованная» коррупция предполагает, что государства признают данный феномен с помощью его официального разрешения. «...Компания, желающая заключить какой-нибудь контракт за границей, выделяла специальные деньги на взятки, вносила их в накладные расходы. А если происходил какой-нибудь сбой и взятка не сработывала..., эта компания могла требовать от своего правительства возмещения ей ущерба» [2]. В свою очередь, «политическая» коррупция – это тип коррупции, участниками которого являются известные политики, государственные и общественные деятели» [3].

Некоторые эксперты по видам социально-экономических отношений выделяют западную и восточную коррупцию. Западная коррупция «выступает в роли своеобразного рынка коррупционных услуг, на котором стороны вступают во временные разовые отношения купли-продажи» [4]. При восточной коррупции постепенно формируется система социальной иерархии, которая, в свою очередь, тесно связана с другими социальными отношениями, включая семейные, деловые и профессиональные отношения.

Казахстан, расположенный на перекрестке западной и восточной цивилизаций, демонстрирует оба типа коррупции.

Коррупцию можно разделить на два типа: публичную (государственную) и частную. Публичная коррупция возникает, когда государственные служащие совершают коррупционные действия в рамках своих служебных обязанностей. Этот вид коррупции особенно опасен, поскольку он позволяет определенным группам лиц использовать государственную власть в своих личных целях и без оглядки на благополучие общества. Коррупция в частном секторе характеризуется концентрацией значительных финансовых ресурсов в руках нескольких организаций. Руководитель этих организаций, как и любой другой сотрудник, наделенный полномочиями по распределению ресурсов, имеет возможность принимать решения, которые идут вразрез с интересами компании и наносят ущерб ее деятельности.

По уровню субъектов коррупции важно выделить низовую (индивидуальную) и вершинную (институциональную) коррупцию.

Массовая (низовая) коррупция относится к коррупционным действиям, совершаемым, по большей части, должностными лицами на самом низком и среднем уровнях корпоративной иерархии и влияющим на повседневную жизнь населения. Эта форма коррупции является наиболее распространенной, хотя сумма денег, задействованная на этом уровне, значительно ниже по сравнению с коррупцией более высокого уровня. Устранить этот вид коррупции в результате реформ административного аппарата невозможно, поскольку он напрямую связан с существованием теневой экономики. В то время как некоторые из этих отношений считаются взаимовыгодными, например, когда речь заходит об уклонении от уплаты налогов, другие являются менее выгодными. С другой стороны, из-за частоты подобных случаев они порождают резко негативное восприятие государственной власти среди общественности.

Коррупция на высшем уровне характеризуется высоким статусом вовлеченных в нее лиц. Этот тип коррупции основан на действиях политиков и предполагает принятие решений, которые оказывают значительное влияние. Могущественная корпорация, которая пользуется отсутствием контроля со стороны общества, формализует присвоенные ей привилегии как социально приемлемые и навязывает обществу идею своей легитимности. Одним из следствий этого является смещение интересов в пользу

тех, кто обладает властью, хотя это не всегда может быть очевидно для общества. В то же время правящий класс консолидируется как корпорация, объединенная общими интересами в сохранении своих привилегий.

Панорама коррупции в Казахстане довольно обширна, включая классические взяточничество, клиентелизм, влияние через лоббирование, влияние отдельных лиц на принятие государственных решений посредством фаворитизма и кумовства, а также хищение государственных активов для частного использования. Эти практики следует считать распространенными.

Взятка – это сделка, в ходе которой лицо или организация предлагает определенную сумму денег государственному должностному лицу, чтобы определенным образом повлиять на его действия. На должностное лицо можно повлиять, чтобы оно совершило или не совершило действие, выгодное лицу или организации, предлагающим взятку. Это действие может быть связано с использованием должностным лицом своего положения на государственной службе.

Можно выделить три основных типа дачи взятки: деловая взятка, тормозящая взятка, прямой подкуп. Взятка – это «получение должностным лицом лично или через посредника взятки в виде денег, ценных бумаг, иного имущества или выплат имущественного характера за действия (бездействия) в пользу взяткодателя или представляемых им лиц, если такие действия (бездействия) входят в служебные полномочия должностного лица либо оно в силу должностного положения может способствовать таким действиям (бездействию)» [5].

Степень взяточничества в обществе непосредственно зависит от особенностей властных отношений. «Государственные служащие при исполнении своих обязанностей вне зависимости от должностей и компетенции оказываются в положении господства, а граждане – во всех случаях их виновности или невиновности в том или ином нарушении норм законов или инструкций, при наличии у них формальных прав на решение их проблем или при их отсутствии – в ситуации зависимости и подчинения» [6]. Соответственно, если отношения между гражданами и должностными лицами характеризуются высоким уровнем дистанции власти, у государственных служащих появляется больше возможностей для получения взяток. И наоборот, чем больше ограничений налагается на людей, тем чаще они сталкиваются с

трудностями при взаимодействии с правительством и тем выше вероятность того, что они предложат или примут взятку для решения конкретного вопроса или проблемы. «Любые административные барьеры преодолеваются взятками. Чем выше барьер, тем больше взяток и чиновников, их берущих» [7]. Следовательно, снижение уровня распространения взяточничества и ущерба от него во многом зависит от изменения характера взаимоотношений между должностными лицами и гражданами, сокращения дистанции между ними.

Другой распространенной формой проявления коррупции является лоббизм. В самом широком смысле лоббизм представляет собой «деятельность граждан, групп, организаций, предприятий и других субъектов правоотношений по отстаиванию своих активных интересов» [8]. В «Британской энциклопедии» под лоббизмом понимается «любая попытка частных лиц или групп интересов оказывать влияние на решения, принимаемые правительством. В своем первоначальном смысле лоббизм означает попытки влиять на позицию законодателей, главным образом, в кулуарах законодательных органов власти. Отдельные формы лоббизма неизбежны в любых политических системах» [9]. Несмотря на негативное восприятие этого явления, лоббисты выполняют функцию посредничества между гражданами, организациями и государственными органами. Лоббизм предоставляет группам граждан возможность косвенно участвовать в принятии и реализации правовых и политических решений, что очень важно, поскольку у большинства этих групп может не быть своих представителей в парламенте или в правительственных органах» [10].

Лоббирование и коррупция в целом имеют свою полезность. Они являются инструментом влияния общества на правительство для достижения просчитанной, социально значимой цели.

Однако лоббистские практики коммуникации «государство-общество» не позволяют полностью избежать скрытых и не всегда законных аспектов. Эти методы создают пробелы в правовой системе, поскольку в некоторых случаях отсутствие необходимых правовых положений в законодательстве приводит к нарушениям закона, в той или иной степени. Следовательно, лоббирование действует на границе между формальными и неформальными методами воздействия на политическую систему.

В тоже время лоббирование преследует двойную цель. С одной стороны, оно может вызвать противодействие социально

необходимым решениям, поскольку может быть связано с коррупцией. Однако, с другой стороны, оно также играет коммуникативную роль между правительством и обществом. В последнем случае это представляет собой механизм волонтаристского подхода, ограничивающий конкуренцию. По мнению экспертов, разработка нормативного законодательства о лоббировании направлена на обеспечение прозрачности лоббистской деятельности и предотвращение конфликта интересов между государственными служащими и теми, кто находится под их влиянием.

В современном казахстанском обществе присутствуют такие формы проявления коррупции, как фаворитизм и nepотизм. Фаворитизмом – это «покровительство и попустительство, получение незаконных привилегий от вышестоящего должностного лица» [11]. Эта форма коррупции заключается в том, что руководитель приближает к себе своих подчиненных показным делегированием им различных полномочий, которые не соответствуют их статусу, обеспечивает им незаслуженное продвижение по службе, разного рода поощрения и т. д.

Непотизм (кумовство, клановщина, жузовщина) является разновидностью фаворитизма, основанного на родственных связях, и представляет собой деятельность, которая связана с «неоправданным назначением на должность в органы государственной службы родственников или оказанием особенного предпочтения им» [12].

Клиентализм – это тип практики, который часто функционирует как социальная система, основанная на неравных властных отношениях. В этих типах отношений патрон и клиент делегируют друг другу определенные обязанности и права. Клиенты предлагают своему патрону поддержку и уважение и готовы подчиниться им. Это отношение проявляется в различных символических формах, таких как жесты подчинения и уважения, использование вежливой речи и подарки. В свою очередь, покровитель предоставляет работу, защиту и благосклонность взамен.

Разновидностью клиентелизма является протекционизм, представляющий собой комбинацию официальных действий в пользу кого-либо с целью получения корыстных выгод. В зависимости от того, кому оказывается предпочтение, его можно разделить на два типа: официальный и коммерческий протекционизм. Официальный протекционизм предполагает, что государственный служащий отбирает людей на должность, основываясь на их личных отношениях и связях, а не на деловых заслугах. В случае коммерческого

протекционизма чиновники обеспечивают фаворитизм частным компаниям в обмен на определенное финансовое вознаграждение от бизнесмена. Это может привести к нездоровой конкуренции и, как следствие, экономическим потерям для всего общества.

В Казахстане широко распространены различные виды коррупции, включая «административную коррупцию» – вымогательство денег у бизнесменов государственными служащими, «захват государства» (т.е. теневое влияние бизнеса на правительство) и «захват бизнеса» (т.е. рейдерство – контроль правительства над бизнесом). «Рейдерские атаки» предполагают последовательные, взаимосвязанные действия определенных групп, которые принимают форму преступлений с целью получения доступа к управлению или распоряжению имуществом компании посредством деловых конфликтов, как правило, с привлечением правоохранительных органов. Это приводит к снижению инвестиционного потенциала и сворачиванию развития малого и среднего бизнеса, подавляет конкуренцию и в целом наносит вред экономике.

В дополнение к традиционным формам коррупции, упомянутым выше, также можно выделить модели ее проявления в нашей стране, которые обычно не караются уголовным законодательством:

- вовлечение чиновников и депутатов в коммерческую деятельность с целью получения прибыли;
- с помощью служебных полномочий передача бюджетных денежных средств неправительственным организациям с последующим хищением;
- предоставление преференций своим корпоративным объединениям (клерикальным, политическим, этническим, клановым и т.д.) за счет государственных ресурсов;
- использование официального статуса для оказания давления на СМИ в личных или корпоративных целях;
- через подставных лиц, членов семей в коммерческих организациях, извлечение государственными служащими выгод для личного благосостояния;
- для получения личных, корпоративных преимуществ, используя служебное положение для искажения, сокрытия и т.д. информации;
- влияние на решения о принятии нормативных документов в чьих-либо интересах;
- выделение бюджетных финансовых и материальных ресурсов на избирательные кампании определенных лиц.

В завершении можно отметить, что коррупционные действия, как правило, осуществляются в чрезвычайно запутанных и закрытых видах государственной деятельности, где стороннему человеку разобраться весьма трудно, а то и не представляется возможным. Коррупция отличается отменной приспособляемостью к различным условиям. Она перманентно мимикрирует и эволюционирует, и поэтому её основная особенность – латентность (скрытность).

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ахмедов И. Коррупционный беспредел // Монитор. – 2003. – №14 (41).
- 2 Ахметова Н. А. Проблемы типологизации коррупции // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Юриспруденция. – 2011. – №2 (15). – С. 28.
- 3 Вербин А. Не подмажешь, не подъедешь // Советская Россия. – 2003. – №26. – С. 38.
- 4 Добренков В. И., Исправникова Н. Р. Коррупция: современные подходы к исследованию. – М., 2009. – С. 30.
- 5 Чашин А. Н. Коррупция в России: стратегия, тактика, и методы борьбы. – М. : Дело и Сервис. – 2009. – С. 149–150.
- 6 Римский В. Л. Коррупция во взаимодействиях российских граждан с представителями органов власти // Общественные науки и современность. – 2008. – №5. – С. 61.
- 7 Агеева О. В. Противодействие коррупции как стратегическая задача органов государственной власти России // Следователь. – 2009. – №2. – С. 12.
- 8 Любимов А. П. Лоббизм как конституционно-правовой институт. – М., 1998. – С. 18.
- 9 Камнев Д. Г. Взаимодействие власти и бизнеса по проблемам развития российской экономики: перспективы создания института лоббизма в современной России // PolitBook. – 2012. – №4. – С. 71.
- 10 Бинецкий А. Э. Лоббизм в современном мире. – М., 2004. – С. 13.
- 11 Безверхов А. Г. Понятие, причины и предупреждение коррупции // Гражданское общество в борьбе с коррупцией: история и современность : материалы Открытого регионального форума / под ред. С. А. Репинецкого, А. П. Аржанова. – Самара, 2007. – С. 50.
- 12 Епифанова Е. Исследование коррупции на основе методов экономической теории // Вопросы экономики. – 2007. – №1. – С. 34–35.

ГЕОПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА В 21 ВЕКЕ: ВЫЗОВЫ, СТРАТЕГИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

БЕКБЕРГЕНОВА Г. М.

ст. преподаватель, Университет международного бизнеса имени Кенжегали Сагадиева, г. Алматы

Геополитика – это наука, изучающая взаимосвязь географии, политики и стратегии на мировой арене. Термин «геополитика» объединяет два ключевых аспекта: «гео» (география) и «политика» [1, с. 6]. Основная идея заключается в том, что географическое расположение страны или региона оказывает существенное влияние на ее политическую и стратегическую ситуацию.

Поскольку геополитика изучает влияние факторов, таких как география, рельеф, климат, ресурсы, демография и культурные особенности на политическое поведение государств, формирование их интересов и стратегий, она анализирует взаимодействие между государствами, регионами и мировыми силами с учетом их географического расположения.

Геополитика также занимается исследованием стратегических решений, направленных на обеспечение национальной безопасности, экономического развития, а также участвует в анализе глобальных конфликтов, союзов и других политических событий. Важной частью геополитики является стратегическое планирование и прогнозирование воздействия географических факторов на политическую динамику.

В 21 веке Казахстан оказывается в центре внимания мирового сообщества, играя важную роль в глобальной геополитике. Эта, стратегически расположенная в Центральной Азии страна, становится ключевым участником в региональных и мировых событиях, а ее политика влияет на множество аспектов мировой стабильности, экономики и энергетики.

Энергетическая стратегия. Одним из ключевых аспектов геополитики Казахстана является его энергетическая стратегия. Страна обладает обширными запасами углеводородов, включая нефть и газ, что делает ее важным игроком на мировом рынке энергоресурсов. Казахстан активно развивает собственную энергетическую инфраструктуру, сотрудничает с мировыми энергетическими гигантами и развивает альтернативные источники энергии, чтобы диверсифицировать свою экономику [2, с. 63–75].

Энергетическая стратегия Казахстана является ключевым элементом национального развития и включает в себя разнообразные направления, направленные на обеспечение энергетической безопасности, стимулирование экономического роста и содействие устойчивому развитию. Вот несколько ключевых аспектов энергетической стратегии Казахстана в 21 веке:

Развитие энергетических ресурсов. Казахстан обладает обширными запасами углеводородов, включая нефть и газ, что делает страну важным поставщиком на мировом энергетическом рынке. Стратегия страны включает в себя дальнейшее развитие и оптимизацию добычи этих ресурсов, а также внедрение современных технологий для повышения эффективности производства.

Нефть: Казахстан является крупным производителем нефти. Значительные месторождения расположены в западной части страны в Каспийском регионе, включая месторождения в районе Тенгиз, Кашаган, Карачаганак и другие. Общий объем запасов казахстанской нефти оценивается в 11–12 млрд тонн [3]:

- 1 место Кашаган (9-е место в мире)
- 2 место Тенгиз
- 3 место Карачаганак
- 4 место Узень
- 5 место Каламкас и Жетыбай

Газ: Казахстан обладает обширными запасами природного газа. Крупные месторождения газа находятся в западной и северо-западной частях страны. Одним из крупнейших газовых месторождений является Карачаганак. Запасы газа оцениваются в триллионы кубических метров. Доказанные запасы природного газа в Казахстане составляют 1,51 трлн кубометров. Большая часть извлекаемых запасов сосредоточена в пределах месторождений: Карачаганак (35 %), Кашаган (31 %), Тенгиз (15 %).

В число крупных месторождений также входят:

- Имашевское (3 %),
- Жанажол (3 %),
- Королевское и Чинаревское [4].

Уголь: Запасы угля в Казахстане распределены в различных регионах страны. Основные месторождения находятся в Карагандинской, Экибастузской и тургайской областях. Уголь в Казахстане представлен как коксующимся, так и тепловым углем. В стране имеются как крупные, так и небольшие месторождения, и запасы оцениваются в миллиардах тонн. Если конкретнее, то

в республике свыше 300 месторождений ископаемых углей с геологическими запасами 170, 2 млрд тонн. Более 9/10 всех запасов угля сосредоточены в центральной и северной частях страны. Крупнейшими бассейнами являются Экибастузский (12.5 млрд.тонн), Карагандинский (9.3.млрд.тонн) и Тургайский (5.8 млрд.тонн) [5].

Запасы этих природных ресурсов являются стратегически важными для экономики Казахстана и играют ключевую роль в формировании бюджета страны, а также в привлечении инвестиций. Экспорт энергоресурсов, особенно нефти и газа, также составляет значительную долю экспорта Казахстана, что придает стране важное положение на мировом рынке энергетики.

Диверсификация источников энергии. Казахстан активно работает над диверсификацией своего энергетического микса. Это включает в себя увеличение доли возобновляемых источников энергии, таких как солнечная и ветровая энергия. В стране реализуются проекты по строительству ветропарков, солнечных электростанций и гидроэлектростанций [6].

Развитие транзитных и транспортных маршрутов. Казахстан активно использует свое географическое положение для развития транзитных энергетических маршрутов. Стратегия страны направлена на создание и совершенствование транспортной инфраструктуры, включая магистральные газопроводы и нефтепроводы, чтобы стать ключевым транзитным узлом.

Международное сотрудничество. Казахстан активно взаимодействует с международными партнерами в области энергетики. Это включает в себя сотрудничество с энергетическими компаниями, участие в международных энергетических проектах и участие в энергетических форумах и инициативах.

Как вывод, общая цель энергетической стратегии Казахстана заключается в создании устойчивой, разнообразной и конкурентоспособной энергетической системы, способствующей устойчивому социально-экономическому развитию страны.

Региональная стабильность

Региональная стабильность Казахстана является приоритетом внешней политики страны, учитывая ее стратегическое географическое положение в Центральной Азии. Стабильность в регионе содействует развитию торговли, инвестиций и обеспечивает безопасность как для Казахстана, так и для соседних государств. Вот несколько аспектов, которые подчеркивают значение и стратегии Казахстана в обеспечении региональной стабильности.

Многостороннее сотрудничество. Казахстан активно участвует в различных международных организациях и инициативах, например, в Шанхайской Организации Сотрудничества (ШОС), Содружестве Независимых Государств (СНГ), Организации по безопасности и сотрудничеству в Центральной Азии (ОБСЕ ЦА) и других. Эти форумы предоставляют площадку для диалога, разрешения конфликтов и укрепления доверия с соседними странами.

Миротворческие усилия. Казахстан активно поддерживает участие в миротворческих миссиях и урегулировании конфликтов в регионе. Страна принимала участие в миротворческих операциях под эгидой ООН и СНГ, способствуя укреплению безопасности и стабильности.

Борьба с трансграничными угрозами. Казахстан активно участвует в совместных усилиях по борьбе с трансграничными угрозами, такими как терроризм, наркотрафик и организованная преступность. Совместные операции с соседними странами направлены на обеспечение безопасности границ и предотвращение распространения угроз в регионе.

Дипломатические инициативы. Казахстан проводит дипломатические усилия для поиска мирных решений региональных конфликтов и способствует диалогу между странами региона. Это включает в себя инициативы по медиации, поощрение дипломатического разрешения споров и поддержку международных усилий в этом направлении [7, с. 99-100].

В этой связи обеспечение региональной стабильности для Казахстана является стратегическим приоритетом, так как это способствует развитию и благополучию не только самой страны, но и всего региона Центральной Азии.

Экономическое развитие

В 21 веке Казахстан активно стремится к развитию своей экономики и диверсификации от зависимости от сырьевых ресурсов. Страна внедряет реформы в сфере образования, инфраструктуры и технологического развития. Экономическое сотрудничество с различными странами и участие в международных проектах способствуют привлечению инвестиций и разнообразию экономической активности.

Экономическое развитие Казахстана в 21 веке было направлено на диверсификацию экономики, устойчивость и инновационное развитие. Вот несколько ключевых аспектов экономического развития Казахстана.

Во-первых, диверсификация от сырьевой зависимости. Долгое время экономика Казахстана сильно зависела от добычи и экспорта природных ресурсов, таких как нефть, газ и минералы. Стратегия развития страны направлена на снижение этой зависимости и диверсификацию экономики через развитие других отраслей, таких как производство, транспорт, туризм и информационные технологии.

Во-вторых, инфраструктурные проекты. Казахстан активно инвестирует в развитие своей инфраструктуры. Это включает в себя строительство транспортных магистралей, железных дорог, аэропортов и энергетической инфраструктуры. Эти проекты направлены на повышение эффективности транспортных и коммуникационных систем и создание условий для привлечения инвестиций.

В-третьих, реформы в образовании и науке. Экономическое развитие тесно связано с образованием и наукой. Казахстан внедряет реформы в систему образования, содействуя подготовке квалифицированных специалистов. Развитие научных и исследовательских центров способствует инновационному развитию и созданию новых технологий.

В-четвёртых, стимулирование предпринимательства и инвестиций. Казахстан разрабатывает политику, направленную на стимулирование предпринимательства и привлечение инвестиций. Создание более благоприятного бизнес-климата, упрощение процедур регистрации и льготы для предпринимателей способствуют развитию частного сектора.

Наконец, международное экономическое сотрудничество. Казахстан активно участвует в международных экономических и торговых отношениях. Подписание различных соглашений и участие в международных экономических интеграционных инициативах способствуют расширению рынков сбыта и привлечению иностранных инвестиций [8, с. 9-20].

Все эти меры и стратегии без исключения составляют комплексный подход Казахстана к достижению устойчивого экономического развития, способствующего повышению качества жизни граждан и укреплению места страны на мировой экономической арене.

Дипломатические отношения

Казахстан ведет активную и многовекторную внешнюю политику, поддерживая дипломатические отношения с множеством стран и участвуя в международных организациях. Казахстан

придерживается многовекторной стратегии, устанавливая дипломатические связи с различными странами и регионами мира. Это включает в себя стратегическое партнерство с Россией и Китаем, укрепление отношений с Западом, в том числе с США и странами Европейского союза, а также развитие сотрудничества с странами Центральной Азии, Ближнего Востока и другими регионами.

Безусловно, что не на последнем месте стоит сотрудничество в рамках международных организаций - Казахстан является членом многих международных организаций, таких как Организация Объединенных Наций (ООН), Шанхайская Организация Сотрудничества (ШОС), Содружество Независимых Государств (СНГ), Организация по безопасности и сотрудничеству в Центральной Азии (ОБСЕ ЦА) и др. Казахстан активно участвует в международных дискуссиях по решению глобальных проблем, таких как изменение климата, угрозы безопасности и развитие.

Дипломатическая активность в регионе связана с тем, что Казахстан активно участвует в урегулировании региональных конфликтов и способствует укреплению стабильности в Центральной Азии. Страна также продвигает инициативы по региональному сотрудничеству и интеграции, например, в рамках Содружества Независимых Государств.

Что касается участия страны в миротворческих операциях, то Казахстан активно участвует в миротворческих миссиях под эгидой ООН и других международных организаций. Участие в поддержании мира и стабильности в различных частях мира лишь подчеркивает стремление Казахстана к укреплению мирового порядка.

Дипломатические инициативы Казахстана направлены на разрешение конфликтов, поощрение диалога и сотрудничество между странами. Примером такой инициативы является «Астанинский процесс» по Сирии, направленный на поиск мирного решения конфликта [9]. Дипломатические отношения Казахстана ориентированы на укрепление мира, стабильности и взаимоприятия в регионах и мире в целом.

Геополитика Казахстана в 21 веке сложна и многогранна. Страна стремится стать ключевым участником мирового сообщества, участвуя в экономических, политических и безопасностных инициативах. С активной дипломатией, укреплением экономики и обеспечением стабильности в регионе Казахстан играет важную роль в формировании современного мирового порядка.

ЛИТЕРАТУРА

1 Александрова И.В. Геополитика тексты лекций. - Нижнекамск: ФГБОУ ВПО «КНИТУ», 2014. - 112 с.

2 Өміртай А.Д., Ондаш А.О., Нургабылов М.Н. Участие Казахстана на мировом энергетическом рынке: проблемы и перспективы развития // Экономическая серия Вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. - 2023. - №2. - С. 63-76.

3 Энергетическая безопасность: глобальные тренды и вызовы для Казахстана // Казахстанский Институт Стратегический Исследований при Президенте Республики Казахстан URL: <https://kisi.kz/ru/energeticheskaya-bezopasnost-globalnye-trendy-ivyzovy-dlya-kazahstana/> (дата обращения: 01.03.2024).

4 Газовая промышленность Казахстана // ЦДУ ТЭК URL: https://www.cdu.ru/tek_russia/articles/3/1100/ (дата обращения: 01.03.2024).

5 Текущее состояние угольной отрасли в Казахстане // Economic Research Institute URL: <https://economy.kz/ru/Mnenija/id=133> (дата обращения: 01.03.2024).

6 «Об утверждении Концепции развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы» от 28 июня 2014 года № № 724 2023 г. - с изм. и допол. в ред. от 28.03.2023.

7 Турысбекова А.Б., Өмірзақова Ә.Қ. Выявление тенденций социально-экономического развития регионов Казахстана. Economics: the strategy and practice. 2021;16(2):98-106.

8 Ким Андерсон, Зауреш Атаханова, Сауле Буркитбаева, Джованни Капаннелли Казахстан Ускорение экономической диверсификации. - Манила: Asian Development Bank, 2018. - 281 с.

9 Астанинский процесс по Сирии официально завершился // Казахстанская Правда URL: <https://kazpravda.kz/n/astaninskiy-protsess-po-sirii-ofitsialno-zavershilsya/> (дата обращения: 01.03.2024).

ОСОБЕННОСТИ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ДОВЕРИЯ В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

БЕКШЕНОВА А. Р.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АБДИКАКИМОВ М. Т.

PhD, ассоц.профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

В межличностных отношениях играет важную роль доверие, которое формируется на основе культурных, исторических и социальных особенностей общества. В казахстанском обществе межличностное доверие имеет свои особенности, которые определяются как национальными традициями, так и современными социально-экономическими изменениями в обществе.

Доверие играет важную роль в социальных взаимоотношениях и является значимым ресурсом для человека. В условиях неопределенности и зависимости от действий других людей доверие характеризует показатель стабильности и надежности. Это проявляется в ожидании, что поведение других людей или функционирование институтов будет предсказуемым и соответствует общим нормам, не нанося вреда [1].

Доверие может влиять на функционирование различных общественных объектов: от отдельных людей до социальных групп, институтов, символических систем и других адресатов.

Межличностное доверие – это уверенность в том, что другие люди не намерены навредить и будут учитывать интересы других. Этот вид доверия играет важную роль в повседневной жизни каждого человека, способствуя развитию и функционированию общественных отношений. На уровне индивидуума оно помогает регулировать общение и действия людей, помогая преодолевать неопределенность и риски окружающей среды. На уровне группы оно способствует уменьшению конфликтов, формированию групповой идентичности, сотрудничеству, солидарности и толерантности, поддерживает стабильность и единство общества, обеспечивает поддержку властных институтов и проводимой ими политики. Распространенность межличностного доверия отражает социальный климат и уровень комфорта в обществе [2].

Изучение особенностей и механизмов доверия играет ключевую роль во взаимодействии между людьми на уровне социальных институтов общества в целом. Понимание специфики этого явления,

выявление факторов, способствующих его укреплению необходимо для развития культуры доверия и ее распространения в обществе.

Существует разнообразие мнений относительно уровня доверия в современном Казахстане. Некоторые исследователи указывают на умеренно положительную ситуацию, в то время как другие говорят о низком уровне доверия, который становится доминирующей социальной нормой. Большинство соглашается с тем, что уменьшение доверия приводит к серьезным социальным проблемам, вплоть до открытых конфликтов [3].

Для более полного понимания социального климата в обществе необходимо изучение уровня доверия к различным субъектам. Тем самым в данной статье мы постараемся рассмотреть специфику межличностного доверия казахстанцев, его связь с социально-демографическими характеристиками и отношением к жизни и обществу в целом.

Межличностное доверие проявляется в отношениях индивидов с различными людьми: родственниками, знакомыми и представителями разных социальных групп. Стоит отметить, что в основном высокое доверие проваливается у близких людей, с которыми тесные связи и регулярное общение. Это доверие строится на чувстве взаимопонимания, солидарности, уверенности в честности и поддержке друг друга. Опыт долгих отношений укрепляет это доверие и помогает удовлетворять наши базовые потребности в уважении, безопасности, поддержке и самореализации [4].

С целью углубленного изучения особенностей межличностного доверия в казахстанском обществе мы в данной статье вторично анализируем данные социологических исследований. Например, вторично анализировались данные предоставленные по исследованию доверия населения в монографии «Доверие населения как индикатор деятельности правоохранительных органов» [5].

Данные исследования показывают, что казахстанцы больше доверяют членам семьи и друзьям, чем коллегам. В случае затруднительной ситуации они обращаются именно к этим людям. Большинство опрошенных (87 %) называют членов семьи и родственников основным источником поддержки в трудные моменты, за ними следуют друзья (59,2 %), а затем коллеги (18,4 %).

Таблица 1 – Доверие «ближнему кругу» и ценностные приоритеты казахстанцев (% от числа опрошенных)

Предположим, вы оказались в затруднительном положении, к кому обратитесь в первую очередь за помощью?		Что является наиболее важным для вас в вашей жизни? Очень важно...	
к членам семьи, родным (1)	87,0	семья (1)	95,0
к друзьям (2)	59,2	друзья (3)	60,1
к коллегам (3)	18,4	работа (2)	69,4
к руководителям организации (4)	7,9	религия (4)	27,7
в профсоюзную организацию (7)	2,1	политика (5)	16,2
к священнослужителю (5)	4,6		
к местным органам власти (6)	5,9		
в политическую организацию (8)	0,3		

*в скобках указаны ранги вариантов ответа по значимости для респондентов

Полученные данные показывают, что для казахстанцев семья является самым важным ценностным приоритетом (95%), за которым следуют работа (69,4%) и друзья (60,1%). Интересно, что работа, хоть и занимает второе место по значимости, не рассматривается как первоочередный источник поддержки в трудные моменты: лишь 18,4% опрошенных обратились бы за помощью к коллегам, а только 7,9% – к руководителям.

Хотя круг близких знакомых пользуется значительным доверием у казахстанцев, противоположная тенденция наблюдается в отношении представителей местных органов власти, политических партий, религиозных организаций и профсоюзов. Небольшая доля респондентов готова обратиться к этим адресатам в случае трудной ситуации. Казахстанцы не ожидают обезличенной помощи от представителей политических институтов, религиозных организаций и профессиональных трудовых союзов.

В период экономического кризиса 1990-х годов в казахстанском обществе традиционные семейные связи и взаимопомощь играли ключевую роль в выживании людей. Взаимопомощь между семьями оставалась важным источником поддержки, а контакты между родственниками были частыми. В условиях социальных напряжений и кризиса микросоциальные сети становились особенно важными, обеспечивая доверительные отношения и поддержку в трудные времена. Фокусировка на ближнем круге была реакцией на отсутствие внешней поддержки в условиях общественного кризиса [6].

Представители различных возрастных групп демонстрируют разную степень доверия к членам семьи, друзьям и коллегам. Молодые люди (до 24 лет) и люди старшего среднего возраста (50-59 лет) чаще обращаются за помощью к родным и близким, чем другие возрастные категории (89-90% против 80-85%). Вероятность обратиться к родственникам выше у молодежи, у которой родители еще трудоспособны и могут помочь, а у людей старшего среднего возраста (50-59 лет) ожидается поддержка от взрослеющих детей, включая материальную помощь.

Как мы видим по таблице 2, люди, состоящие в гражданском браке, чаще обращаются за помощью к друзьям (25,2%), чем к родственникам, в отличие от тех, кто официально зарегистрирован (19,4%). Возможно, это связано с тем, что незарегистрированные пары ценят реальный опыт общения больше, чем формальные узы. Старшие родственники могут не одобрять гражданский брак, что может повлиять на вероятность обращения за помощью к ним.

Таблица 2 – Социально-демографические особенности фактического доверия

Адресат	Готовы обратиться за помощью в первую очередь, %	
	чаще	реже
К членам семьи, родным	до 24 лет, 50–59 (89–90) офиц. брак (88,3)	25–49 лет (85–86) гражданский брак (80,7)
	село (87–89)	город (81)
К друзьям	до 49 (60–67)	60 лет и старше (41,4), 50–59 лет (58)
	гражданский брак (25,2)	офиц. брак (19,4), др. (15)
	незакончен. высшее и высшее (63–66), среднее, среднее спец. (58)	начальное, неполное среднее образование (41,7)
	доход свыше 80 тыс. тг. (25,7)	доход до 80 тыс. тг. (53)
К товарищам (коллегам) по работе	25–59 лет (19–24) высшее образование (23,8), среднее и незаконч. высш. (16–17)	60 лет и старше (7,1), до 24 лет (15,2) начальное и неполное среднее образование (11,1)
	город (18–21)	село (15–16)
	доход свыше 150 тыс. тг. (25,7)	все остальные (16–19)

К руководителям предприятия (организации)	30–59 лет (10–11) среднее, неполное высшее и высшее образование (7,5–10)	до 29 лет (6), 60 лет и старше (2,4) начальное и неполное среднее образование (2,8)
	доход выше 100 тыс. тг. (9–10)	доход ниже 100 тыс. тг. (6–8)

Старшее поколение не всегда может рассчитывать на помощь друзей, так как не у всех остаются близкие связи или друзья находятся в схожем положении. У казахстанцев с доходом менее 80 тыс. тг. в месяц на одного члена семьи половина предпочитает обращаться за помощью к друзьям, в то время как среди лиц с более высоким доходом (выше 80 тыс. тг.) таких от 60 до 70 %. Возможно, круг общения и друзей респондентов состоит в основном из людей с похожим уровнем дохода, и чем он выше, тем больше вероятность получить материальную поддержку в сложной ситуации.

В возрасте от 25 до 59 лет люди чаще всего обращаются за помощью к коллегам и руководителям на работе, чем представители других возрастных групп. С увеличением уровня образования вероятность обращения за помощью также растет. Люди с высшим образованием или средним специальным образованием чаще обращаются за поддержкой в трудных ситуациях к коллегам и руководителям. Те, у кого более высокий доход, также вероятнее обратятся за помощью, возможно, благодаря более высокооплачиваемой работе и наличию больших материальных ресурсов [7].

Для горожан менее распространено обращение к родным и близким за помощью (81 %), чем для жителей сельской местности (87–89 %). Вероятно, это связано с тем, что миграция приводит к разрыву связей с родственниками при переезде из деревни. В то же время жители крупных городов чаще обращаются за помощью к коллегам по работе, так как доступ к родственникам может быть ограничен (из-за расстояний и других факторов). В небольших населенных пунктах контакты на работе могут не значительно расширять социальный круг индивида, так как коллегами могут быть родственники, соседи или друзья.

Несмотря на важность близких отношений для жителей Казахстана, обнаружены различия в готовности проявлять доверие к близкому кругу. Семья остается основным источником поддержки в трудных ситуациях, хотя ее значение может быть немного меньше для жителей крупных городов, находящихся в гражданском браке.

Молодые и пожилые люди обращаются за помощью к близким родственникам в первую очередь, так как они находятся на разных этапах жизни – начале карьеры и создании семьи, либо после выхода на пенсию и уменьшения социальных контактов.

Друзья и коллеги занимают второе место после семьи по значимости и доверию, независимо от социально-демографических характеристик. Люди с более высоким уровнем образования, работоспособные и живущие в крупных городах чаще обращаются за помощью к своим коллегам. Это объясняется тем, что частота и интенсивность общения с другими людьми определяют вероятность обращения к ним за поддержкой. Для экономически активных граждан, работающих на постоянной основе и проживающих в крупных городах, коллеги чаще становятся источником поддержки.

Таблица 3 – Обобщенное доверие в Казахстане

Утверждение	Результат, %
Большинству людей можно доверять	29,2
Нужно быть очень осторожными с людьми	70,8

Особую важность представляет собой вопрос о доверии большинству людей, который используется для измерения обобщенного доверия и отражает представления индивидов о нормативных отношениях в обществе на данный момент. Этот вид доверия является показателем общественной атмосферы, отражая убеждения населения о том, можно ли доверять окружающим, насколько их действия предсказуемы, и надежны ли потенциальные социальные партнеры. Значимость обобщенного доверия определяется его положительной связью с экономическим, политическим и социальным развитием общества [8].

На современном этапе общественного развития в Казахстане общее уровень доверия скорее характеризуется осторожностью. Из опроса следует, что 13,6 % людей полностью доверяют большинству, 71,2 % выражают доверие, но не во всем, а лишь 14,3 % совершенно не доверяют.

15 % опрошенных полностью доверяют большинству людей, в то время как 71,2 % предпочитают формулировку «доверяю, но не во всем». Только 14,3 % демонстрируют максимально негативный настрой. Основная тенденция – осторожность в отношении с окружающими. Нейтральные точки зрения более подвержены

колебаниям и влиянию ситуаций. Ориентация на частичное доверие представляет потенциал для изменений в обе стороны.

С возрастом уровень обобщенного доверия сначала растет, достигая максимума у тех, кому старше 25 лет. Затем он остается стабильным на протяжении длительного времени, с небольшим спадом в возрасте 50-59 лет, и снова повышается в старшем возрасте. «Пик» доверия обычно приходится на период максимальной активности человека, когда он чувствует себя комфортно благодаря определенности в жизни и возможности самостоятельно обеспечивать себя.

Люди с разным семейным положением имеют разные уровни обобщенного доверия, как показано в таблице 4. Люди, состоящие в зарегистрированном браке, проявляют наивысшее доверие к большинству людей: среди них высокая доля тех, кто полностью доверяет (14 %) и самая низкая доля тех, кто не доверяет (11,8 %). Возможно, это связано с тем, что стабильные семейные отношения, подтвержденные официальным статусом, способствуют чувству защищенности и уверенности в будущем. Среди людей, не состоящих в браке, также есть значительное количество людей с высоким уровнем доверия (14,4 %), но при этом существенная доля тех, кто полностью не доверяет (18 %). Возможно, это связано с тем, что эта категория включает в себя преимущественно молодых людей, которые склонны к критическому восприятию действительности.

Люди, состоящие в гражданском браке, проявляют наименьшую готовность доверять окружающим: только 11,1 % полностью доверяют, в то время как 20 % совершенно не доверяют большинству людей. Это может быть связано с желанием проверить партнера или неустойчивостью их собственного положения. Казахстанцы с начальным и неполным средним образованием часто проявляют крайний максимализм в своих взглядах, в то время как люди со средним и высшим образованием склонны к нейтральной позиции по отношению к доверию окружающим.

Таблица 4 – Социально-демографические особенности проявления обобщенного доверия

	Доля лиц, полностью доверяющих большинству людей, %	
	выше	ниже
Возраст	25–29 лет (14,2–14,4)	до 24 (8,5)
	60 лет и старше (16,7)	40–59 лет (13)

Семейное положение	женат / замужем (14) не женат / не замужем (14,4)	гражданский брак (11,1)
Образование	начальное, неполное среднее (24,1)	среднее, среднее спец. (14,1) неполное высшее (5,6) высшее (12,1)
Доход	до 80 тыс.тг. (14,5–15,5)	свыше 80 тыс. тг. (12,5–13)
Место проживания	село (16,3)	город (12,3)

Уровень обобщенного доверия среди казахстанцев существенно различается в зависимости от места проживания. Жители сельской местности проявляют наивысшую степень доверия (23,2 % полностью доверяют), в то время как в областных центрах он значительно ниже (12,1-12,3 %). Недоверие более распространено среди жителей областных центров, чем среди горожан и жителей районных центров (18,5 %, 10,7 %, 13,1 % соответственно). Общее доверие чаще проявляется в небольших населенных пунктах, чем в крупных городах, возможно из-за более тесных связей между жителями.

Социально-демографический статус человека оказывает влияние на его восприятие жизни и окружающей среды, а также на уровень доверия. Недостаток ресурсов (образование, доход, проживание в малых населенных пунктах) может усилить готовность доверять другим людям из-за потребности в помощи и поддержке, неуверенности в своих силах и ограниченных повседневных контактов [9].

Сильная связь между общим доверием, уровнем удовлетворенности жизнью и общественной ситуацией позволяет оценить социальное благополучие населения и определить комфортность их жизни. Люди, негативно относящиеся к общественным процессам, развитию страны и своему социальному статусу, чаще склонны к недоверию к большинству, в отличие от тех, кто видит позитивные изменения в обществе.

Частое проявление высокого уровня доверия к близким и низкого к незнакомым в обществе Казахстана указывает на сохранение негативного отношения к соотечественникам, сомнения в их честности и боязнь быть обманутым или использованным. Это свидетельствует о кризисе социальной идентичности, где люди чувствуют себя уверенно только с близкими, но не уверены

в отношениях с широким кругом людей из-за быстро меняющихся условий жизни.

Положительное изменение уровня доверия к различным субъектам за последние пятнадцать лет показывает, что для укрепления этой тенденции необходимо поддерживать стабильность в экономике и политике, улучшать качество жизни населения для повышения надежности социальных связей. Важную роль в формировании культуры доверия играет положительный опыт взаимодействия с другими людьми, в том числе незнакомыми.

Накопление такого опыта возможно при эффективной работе политических и общественных институтов, обеспечении безопасности и защите прав граждан. Если общество не обеспечивает эти условия, то развитие культуры доверия затруднено. Кроме того, важным фактором для распространения доверия является индивидуальный опыт социализации и воспитание культуры доверия через проявление толерантности и соблюдение надежного поведения.

Повышение уровня удовлетворенности качеством жизни, создание комфортных условий для жизни и работы, развитие нравственности и гражданской культуры населения при активной поддержке властей в условиях устойчивого развития способствуют распространению практик доверительного поведения как общепринятой социальной нормы, укреплению чувства уверенности в будущем и постепенному установлению атмосферы доверия.

Межличностное доверие играет важную роль в казахстанском обществе, формируя основу для успешного взаимодействия и сотрудничества между людьми. Различные культурные и исторические особенности влияют на формирование уровня доверия в обществе, однако понимание этих особенностей и уважение к ним способствуют укреплению межличностных отношений. Важно продолжать исследования в этой области и развивать практики, способствующие укреплению доверия и сближению людей в казахстанском обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Штомпка П. Доверие – основа общества. М.: Логос, 2012. 440 с.
2. Adelopo I. Rufai I. Trust Deficit and Anti-corruption Initiatives. *Journal of Business Ethics*, 2020, 163 (2), 429–449.

3. Козырева П.М. Межличностное доверие в контексте формирования социального капитала // *Социологические исследования*. 2009. № 1. С. 43–54.

4. Татарко А.Н., Миронова А.А. Ценности и доверие как факторы отношения к коррупции. *Психология в экономике и управлении*, 2015, No 2 (7), 96–110.

5. Доверие населения как индикатор деятельности правоохранительных органов: Монография / Коллектив авторов. Под общ. ред. Г.К. Шушиковой. – Косшы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2021. – 168 с.

6. Ценности казахстанского общества в социологическом измерении. Алматы, 2019, с.93-99

7. Глушко И.В. Социальное доверие в контексте межличностных отношений. *Историческая и социально-образовательная мысль*, 2014, No 2, 213–216.

8. Селигмен А. Проблема доверия. М.: Идея-Пресс, 2002.

9. Алмакаева А.М. Измерение генерализованного (обобщенного) доверия в кросскультурных исследованиях // *Социологические исследования*. 2014. № 11. С. 32–43.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРДІ ТҮСІНУДІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

БЕРДІҒҰЛ А. Б., МЕРЕКЕ А. Б.

магистранттар, С. Сейфуллин атындағы

Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана қ.

БОЛЫСОВА Қ. М.

ф.ғ.к., аға оқытушы, С. Сейфуллин атындағы

Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана қ.

Философтардың өздері экологиялық философияны табиғат пен қоғамның бірлескен іс-әрекеттерін әлеуметтік-философиялық зерттеу кешені ретінде анықтайды. Экологиялық философия – бұл экожүйенің тұрақты даму шарттары ретінде табиғат, адам және қоғам сияқты компоненттердің онтологиялық және аксиологиялық бірлігін синергетикалық түсіну төңірегінде қалыптасқан философиялық ойдың тұтас бағыты. Экологиялық философия мұндай жалпылауды жүзеге асырады, сонымен бірге экологиялық жағдайды философиялық түсіну үшін дәстүрлі зерттеу

принциптері мен аталған мәселені шешудің жалпы әдіснамалық мәселесін шешеді.

Классикалық философия үшін адамның, қоғамның және табиғаттың өзара әрекеттесу мәселелері оның бүкіл дамуында өзгермейді. Олардың бірлігі адамның өзін және табиғатты рухани түсінуінде, сондай-ақ оны өзгертуге бағытталған рухани қызметте көрінді. Экологиялық философия адамның тіршілік ету ортасын өзгерту мәселесіне ерекше назар аударады, оны қорғау және жетілдіру құралдарын зерттейді, адамдарға және қоршаған әлемге моральдық және адамгершілік қатынастарды қалыптастыра отырып, адам бостандығы саласын кеңейтуге көмектеседі. Ой адамның санасы мен мінез-құлқында және қоғамның әртүрлі қабатында табиғатқа моральдық қатынасты қалыптастыруға қатысады, өйткені қоғамда мейірімділіктің таралуынан жанашырлық, ең алдымен, адам мен қоғамның табиғатпен қарым-қатынасының дамуына, демек, экологиялық мәселелерді шешу жолдарына байланысты.

Көптеген философтар экологиялық апаттардың қайнар көзі ретінде адамның өзін, оның табиғаттағы өмірге зиян келтіретін технологияларды құру және қолдану қабілетін қарастырады. Философтар адамзаттың табиғат есебінен байытуға деген тоқтаусыз күштарлығын және оған меншік иесі «табиғат патшасы» позициясы тұрғысынан қарайды [1, б. 207].

Адамзаттың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үздіксіз технологиялық прогреске қарағанда маңыздырақ болады. Орталық бағыт өндірісті одан әрі ұлғайту емес, оны жүзеге асырудың экологиялық салдарын ескере отырып қайта құру болып табылады. Табиғи өнімге және табиғатты жандандыру мен қорғау қажеттілігін ескеретін экономикаға көшу маңызды.

Осылайша, философтардың алдында тұрған жаңа міндеттер пайда болды: адамның, қоғамның және табиғаттың өзара әрекеттесу мәселелерін рухани түсіну және оларды шешудің нақты жолдарын анықтау. Олардың негізгісі - қоғамның одан әрі құрылу моделін табиғи ортамен үйлесімді қарым-қатынаста бола алатын экологиялық ақпараттық мәдениет ретінде түсіну. Бұл, сөзсіз, философиялық ойдың алдында тұрған болашақ үшін басты, стратегиялық міндет. Тағы бір негізгі міндет – қоғамды табиғатқа тәуелділіктен қоғам да, табиғат та бірге дамып, «қоғам – табиғат» жүйесін үйлестіре алатын қатынастарға бағыттау.

Қалыптасқан экологиялық проблемалардың негізгі себебі адамнан туындайтындықтан, оған, негізінен, оның руханиятына

өзгерістер қажет. Әлемдік қауымдастық алдында тұрған күрделі экологиялық мәселелерді шешу үшін адам мен қоғамның рухани қорын зерттеу, анықтау және пайдалану үшін қажет.

Сайып келгенде, адамның өзі де қорғауды қажет етеді. Бүгінгі таңда, ең қауіпті өзекті қауіптердің бірі – адамның генетикалық негізіндегі жағымсыз өзгерістер, әсіресе қолайсыз табиғи жағдайлардың әсерінен, сондай-ақ осы өзгерістерге ықпал ететін әртүрлі зиянды заттарды қолдану салдарынан күшейеді. Осы міндеттерді шешу жолдарын әзірлеу кезінде философтар жеке адамның және бүкіл адамзаттың игілігі үшін белсенді қатыса алады және міндетті. Биологиялық және әлеуметтік болмыс ретінде адам бір уақытта екі өзара қиылысатын экологиялық жүйемен – табиғи және әлеуметтік экологиямен байланысты [2, б. 207]. Экологиялық сана – бұл екі жүйенің ортақ бұзылу жағдайындағы өзара әрекетін көрсететін қоғамдық санының бір түрі. Экологиялық сана өзінің міндеттері мен бағыттары бойынша биоәлеуметтік экологиялық апаттың алдын алудың ауқымды жан-жақты жоспарын әзірлеуге бағытталған.

Қазіргі таңда, қолда бар табиғи тіршілік ету ортасын қорғау және қолдау маңызды. Ғылыми-техникалық прогресс пен инновациялық технологиялардың бұлтартпастығын мойындау маңызды, бірақ оларды бірінші кезекте табиғатқа зиян келтірмейтін ресурстарды үнемдейтін және қалдықсыз технологиялар дамытындай етіп іске асыру қажет. Сонымен бірге, адам барлық биологиялық түрлер сияқты үнемі дамып отырады. Бұл даму тек қоғамдық қызмет түрлерінің, әлеуметтік құрылымдардың және қоғам құрылымының түрлерінің өзгеруіне ғана қатысты емес. Табиғи және жасанды ортадағы метаморфоздар белгілі бір биологиялық өзгерістерді – физикалық, химиялық және басқа факторлардан туындаған мутацияларды тудыруы мүмкін. Эволюцияның мәні негізінен өзгеретін жағдайларға бейімделу болғандықтан, бұл өзгерістердің эволюциялық тұрғыдан пайдалы немесе зиянды екенін түсіну қажет. Өндіріс саласында әрдайым пайда болады және көбінесе адамның бейімделу қабілетін әлсірететін осындай мутациялардың және басқа да қауіпті салдардың (аурулар, эпидемиялар және т.б.) пайда болуына ықпал ететін әртүрлі факторлар бір-бірін алмастырады. Химиялық мутагендер, радиоактивті қалдықтардың салдары және басқа факторлар өз кезегінде адамның тұқым қуалаушылығына түбегейлі әсер етеді. Биотехнологияны жеделдетіп жетілдіру міндетті. Бірақ ол басқа ғылыми салаларға қарағанда көбірек қауіп төндіруі мүмкін. Микробтары кішкентай болады және оларды анықтау қиын, бірақ

олардың қауіпі өте зор. Ақпараттық технологиялардың қоғамдық өмірінің барлық салаларында жетілдіру және нығайту процесі, жаңа буын роботтарын өндіру эволюция қозғалысын түбегейлі өзгерте алады. «Тірі табиғат – адам» моделінің орнына «тірі табиғат – адам – роботтардың жаңа буыны және жасанды интеллект жүйелері» схемасы жұмыс істейтін болады.

Жалпы адамзаттың өмір сүруіне қатысты ең маңызды экологиялық проблемаларға жер халқының құрамының өсуі мен өзгеруі, сондай-ақ, термоядролық соғыстың алдын алудың салдары мен ықтималдығы жатады. Халықтың ең жылдам өсуі көбінесе Азия, Африка, Латын Америкасының әлеуметтік және экономикалық дамушы елдерінде орын алады. Бұл мемлекеттерде, ең алдымен Азия және Африка континенттерінде азық-түліктің, тұрғын үйдің жетіспеушілігі айқын сезіледі, білім алу және медициналық көмектің қазіргі деңгейін ұстап тұру үшін мүмкіндіктер жетіспейді. Сонымен қатар, Еуропа елдерінде туу коэффициенті төмендейді. Туу деңгейі мен халықтың өсуі тек биологиялық процестер емес, олар тек биологиялық заңдарға бағынбайды. Демографиялық қайта құрудың шешуші шарттары әлеуметтік және мәдени механизмдер мен реттеулер болып табылады. Өмір сүру деңгейі мен мәдениеті төмен елдерде халықтың өсуі экономикалық және мәдени жағынан дамыған мемлекеттерге қарағанда едәуір жоғары. Себебі бай елдерде баланы тәрбиелеу мен оқытуға кететін шығындар өте жоғары. Әлеуметтік және мәдени өмір сүру деңгейі төмен дамушы елдерде балаларды тәрбиелеу және оқыту шығындары әлдеқайда төмен. Сонымен қатар, туу коэффициентін жоққа шығаратын сана мен дәстүрлер қоғамға осы елдердегі халықтың тез өсуін тежейтін шаралар қабылдауға мүмкіндік бермейді. Халықты басқару және оның өсу қарқыны бүкіләлемдік проблемаға айналуға [3, б. 38]. Демографиялық мәселені шешуде қоғам адамның парасаттылығына сүйенеді. Бірақ абстрактілі парасаттылық – бұл белгілі бір елдің, аймақтың, тарихи және халықтық дәстүрлердің әлеуметтік және мәдени құрылымын мұқият және жан-жақты талдау негізінде ғана жұмыс істейтін әлсіз механизм, оның ішінде халықтың өсу қарқыны мен құрылымын ақылға қонымды басқару қажет екенін мойындауы керек. Бұл жерде философия мүдделерінің психологиямен, этнологиямен, әлеуметтанумен, демографиямен және мәдениеттанумен қиылысуы байқалады, бұл уақыт өте келе тәуелсіз демографиялық сананың қалыптасуына әкелуі мүмкін.

Философтардың экология мәселелерін зерттеудің тағы бір бағыты – соғыстар-қақтығыстарды күшпен қарумен шешудің ерекше түрі. Қазіргі уақытта ірі мемлекеттерде атом бомбалары, жердің кез келген нүктесіне жететін зымырандары бар. Бактериологиялық және химиялық қарудың әр түрлі түрлерінің болуы, сондай-ақ кәдімгі қару-жарақтың үнемі күшеюі, жаңа, үшінші дүниежүзілік соғыс-зымыран-ядролық соғыс соңғы болуы мүмкін деп айтуға мүмкіндік береді, өйткені бұл жердегі барлық тіршіліктің соңы болар еді [2, б. 354]. Қысқа уақыт ішінде радиоактивтіліктің күшті жоғарылауы ядролық соққыдан аман қалған барлық тіршілік иелерінің өліміне әкеледі. Ірі қалалардың, ғылыми және өндірістік орталықтардың көпшілігі жойылады. Барлық биосфера радиациямен ластанады. Осыған байланысты біздің планетамыздағы өмір мәңгілікке мүмкін болмайды. Ядролық зымыран соғысының алдын алу барлық жергілікті және аумақтық қарулы қақтығыстарды азайтуды, жақсысы тоқтатуды талап етеді. Мұны түсіну жаңа саяси ойлаудың негізі болып табылады. Сондықтан философияның міндеті – мұндай өзгерістердің мазмұны мен бағытын түсіну, сондай-ақ соғыстарсыз әлеуметтік-тарихи прогреске апаратын жолды көрсету.

Осылайша, экологиялық философия экологиялық проблемаларды дұрыс қоюға, оларды тереңірек, жан-жақты түсінуге және ең жақсы экологиялық стратегияны жасауға мүмкіндік береді. Ол қоғамды қайта құруды, өндірісті ғана емес, сонымен бірге экологиялық білім беруді, жаңа мораль, адамгершілік ретінде тәрбиелеуді, экологиялық сананы «қоғам – табиғат» жүйесін көрсететін және оған ақылға қонымды көзқарасқа бағытталған пікірлер, білім мен нанымдардың жиынтығы ретінде қалыптастыруды талап етеді. Қазіргі кезеңде философия экологиялық проблеманы әртүрлі бағыттарда шешуге көмектесе алады, өйткені ол өткеннің мәдени құрылымдарымен байланысты экологиялық қайшылықтарды жеңу қажеттілігіне бағытталған жаңа қоғамдық сананы қалыптастыруға мәжбүр етеді, жеке ғылыми ережелердің шектеулілігін, адамның табиғатпен қарым-қатынасындағы рухани-практикалық мүдделерінің біржақтылығын, пікірлердің бытыраңқылығын жеңуге ықпал етеді [4, б. 24].

Абайсыздық уақыты өтті, экологиялық мораль дәуірі келді. Адам табиғатты жаулап алушының рөлін оның қарапайым мүшесі мен азаматының рөліне ауыстыруы керек екенін нақты түсіну керек. Егер биотикалық қауымдастықтың тәртібі мен сұлулығын бұзбаса, әр әрекет дұрыс деп саналады, ал егер керісінше болса,

елеусіз болады. Табиғат тағдыры үшін моральдық жауапкершілікті сезінетін адам оны сақтауға жеке үлес қоса алады. Өйткені, барлық ұлы істер жеке тұлғалардың күш-жігерінен басталды, одан кейін көптеген адамдар қосылды. Өзінің ерекшелігімен табиғат заңдары адамға маңызды емес деп ойлауды тоқтатуымыз қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ахутин А.В. Понятие природы в античности и в Новое время. Москва, 1988. – С. 207.
2. Вернадский В. И. Живое вещество и биосфера. – Москва, 1994. – С. 354.
3. Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Кн. II. Научная мысль как планетное явление. – Москва, 1977. – С. 38.
4. Понимание глобальной экологической проблемы . Земля людей. Выпуск 4. – М.: Знание, 1981. – С. 6–24.

ПРЕКАРИАТ-ЗАРОЖДАЮЩИЕСЯ НОВЫЙ КЛАСС ОБЩЕСТВА В КАЗАХСТАНЕ

ДЖАМБУЛАТОВ А. Н.

магистр социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар

Одной из причин пополнения прекариата является отсутствие реальных социальных лифтов. Молодежь в этом плане уязвима. Одним из таких социальных лифтов для начинающих свою трудовую деятельность было наличие средне-специального и высшего образования.

Образование больше не является привилегией или конкурентным преимуществом, каким оно являлось 30–40 лет назад, и когда оно существенно могло повлиять на перспективы роста социального положения индивида [2, с. 37].

К сожалению, в наше время наличие высшего образования не является гарантией трудоустройства и социальным лифтом, как это было в условиях советской действительности. В те времена нередки были случаи, когда человек после получения образования сразу трудоустроивался по специальности и мог работать на одном рабочем месте всю жизнь.

Стремление получить высшее образование наблюдается и в современном Казахстане. Данное явление, скорее всего, продиктовано национальными особенностями казахов, а не

реальными перспективами. Так как казахи из поколения в поколение придают особое значение высшему образованию, поскольку лучшие представители народа были высокообразованными людьми, и наличие высшего образования у старшего поколения ассоциируется с успешной карьерой для их детей, хотя реалии нашего времени совсем другие.

Подводя итог можно сделать вывод, что в настоящее время высшее и средне-специальное образование не является социальным лифтом и гарантией трудоустройства и материального благополучия. Создается прецедент прекариата.

Сам термин «прекариат» ввел известный французский социолог Пьер Бурдьё. Оно образовано от двух слов (от лат. *precarium* – неустойчивый, нестабильный, негарантированный и «пролетариат», которое в своё время означало класс отчужденных от результатов труда и подвергающийся эксплуатации в интересах господствующего класса буржуазии [3, с. 3]. Профессор Гай Стэндинг на основании трудовой деятельности выделяет пять групп:

1. Элита богатые люди (как правило из списка Форбс);
2. Салариат – население, имеющие стабильную полную занятость и зарплату (как правило госслужащие);
3. Профессионалы – так называемые «квалифицированные кадры» это специалисты зарабатывающим себе на жизнь благодаря своим компетенциям.
4. Рабочий класс – в традиционном понимании пролетариат, это промышленные рабочие и т.д.;
5. Прекариат [1, с. 21–22].

Прекариат является порождением такого процесса как глобализация. Проблема также усложняется в его индификации как класса. Прекариат ещё окончательно не сформировался как класс, но фактически существует.

В этом классе широко представлены представители различных групп населения, в силу различных причин оказавшиеся в рядах прекариата. Также к прекариату относят мигрантов как внутренних, так и внешних. Внутренних мигрантов характерен пример Китая, когда массовый поток рабочей силы из сельской местности мигрировали в развивающиеся индустриальные центры (Шеньжень итд), а внешних мигрантов примером является Западная Европа и США куда хлынул поток беженцев из различных стран мира.

Многие политологи и политики считают, что именно прекариат составляет большинство, наполняющее движение «Оккупируй

Уолстрит!», которое стало уже транснациональным. В Европе с ним связывают относительно новое общественное движение, называемое «Mayday», которое провоцирует многие беспорядки в западно-европейских странах. В Японии появились новые страты, называемые «freeters» и «NEETS», в состав которых входят молодые люди, с наличием или отсутствием профессионального образования, но не имеющие возможности найти работу после окончания школы или вуза и перебивающиеся случайными заработкам [4, с. 7].

Критерий, по которым определяют принадлежность к представителям прекариата, выдвинутый известным российским исследователем рассматриваемого феномена Ж.Т.Тощенко заключается в следующем:

а) отсутствие трудового договора или его оформления не более чем на один год; б) несоответствие образованию и квалификации выполняемой работе; в) ненормированная или неопределенная длительность рабочего дня (недели, месяца, года) с преобладанием неполной или временной занятости; г) зарплата в «конверте» (систематическая или часто практикующаяся); д) смена работы за последние три года более одного раза; е) невозможность влиять на решения в своей производственной организации [5, с. 25].

Также характерными чертами прекариата является невозможность планирования своего будущего и неопределённость, индивид не видит каких-либо перспектив ни в настоящем, не в будущем времени. Неустойчивое финансовое положение, как следствие отсутствие экономического благополучия также свойственны представителям прекариата.

К примеру, это может быть бывший менеджер, который не смог найти работу по специальности, и вынужден был, устроиться на работу доставщиком еды, где не требуются компетенции и навыки менеджера. Прекариат ущемлен в правах, наличие образование не является гарантией трудоустройства, прекариат не имеет своих представителей для отстаивания своих прав, социальное страхование, жилищные программы государства, как правило, недоступны представителям прекариата. Именно ограниченность в правах является отличительной чертой прекариата. Перспективы карьерного роста малы, также характерная особенность прекариата. Принадлежность к прекариату подразумевает также отсутствие надежной профессиональной самоидентификации, тогда как у рабочих, даже на малооплачиваемых должностях есть возможность профессионального роста [1, с. 25].

Численность прекариата в мире растёт в силу непрерывных глобальных изменений в мировой экономике, по Казахстану по численности прекариата нет данных.

Государство должно быть заинтересовано в уменьшении количества прекариата. Так как, как показывает мировой опыт, представители прекариата становятся «топливом для революции», наиболее активной протестной частью населения. А также представители прекариата пополняют ряды мигрантов, выезжающих за рубеж. Казахстан теряет человеческие ресурсы. Показательный пример выезда на заработки в Южную Корею. «Среди мигрантов из ЦА, живущих и работающих в Южной Корее неофициально, немало людей с высшим образованием и квалификацией [6, с. 87].

Во избежание таких событий в будущем и на основании мирового опыта, ряд исследователей предлагают ввести так называемый безусловный базовый доход (далее БДД). Данный вид дохода имеет ряд других названий: безусловный основной доход (БОД), гарантированный основной доход. Учитывая огромный потенциал сырьевых ресурсов Казахстана и сравнительно небольшую популяцию населения, получения дохода от экспорта сырьевых ресурсов и перераспределения дохода в пользу всех слоёв населения, введение БДД не кажется чем-то иллюзорным и невыполнимым. БДД в Казахстане вполне может стать основой для построения социально-экономического благополучия населения страны.

БДД для всех слоёв населения без условия привязки к трудоустройству, т.е. получают все, кто работает и не работает. Риски есть, что возможно часть населения будет вести иждивенческий образ жизни, возможен наплыв экономических беженцев, но преимущества перекрывают с лихвой риски. Боязнь что люди будут жить только на базовый доход, не может проецироваться на всё население. Большинство людей хотят работать, такова природа человека. Труд составляющая жизни человека. Примером служат те же пенсионеры, которые получая заслуженную пенсию, ещё и работают.

С введением БДД трудоустройство не станет повинностью, а больше как услуга с правом выбора. Преимущества введения БДД:

1. Социально-экономическая уверенность населения в своем настоящем и будущем.

2. Политическая устойчивость и стабильность государства в условия растущей глобальной нестабильности. Социально-защищенному населению с базовым доходом, не нужны ни революции, ни протесты.

3. Психологическая благоприятная атмосфера в обществе, люди, социально-защищенные имеют меньше тревоги и напряженности, снимается экономический триггер.

Гай Стэндинг предлагает получение данного вида дохода привязать к обязательному участию в политическом процессе в качестве электората, и это совершенно правильное предложение, только так возможно повысить гражданскую ответственность у населения [1, с.316]. Итого помимо улучшения социально-экономического положения граждан РК, сами граждане будут заинтересованы в жизни общества и государства, так как участие в политической жизни государства станет обязательными через выборы.

Введение ББД в Казахстане вполне может стать основой для построения социально-экономического благополучия республики.

Декоммерциализация образования, хотя даже сам известный исследователь прекариата Гай Стэндинг в своем труде, считает в полной мере такой процесс не осуществимым, но необходимым. Он приводит в пример слова Джона Стюарта Милля (John Stuart Mill): «Университеты не для того нужны, чтобы научать людей тому, что позволяет им тем или иным образом заработать на жизнь». Их задача – выпускать не умелых юристов, врачей или инженеров, но способных и культурных людей» [1, с. 280]. Действительно в обыденной жизни довольно часто встречаются индивиды, не имеющие способностей к труду и даже элементарного культурного уровня общения, но при этом имеют высшее образование. А ведь учеба один из этапов социализации, где важными элементом является приобщение к культурным ценностям. Ведь образованный человек это в первую очередь культурный человек и это актуально в любые времена. Необходимо стремиться к образованию не как источнику извлечения финансового дохода, а как – источнику получения знаний, каковым он являлся долгое время. Немаловажным является и приобретение дополнительных компетенций, позволяющих создать основу для смежных навыков помимо основных.

В Казахстане уделяется особое внимание образованию, были осуществлены меры по закрытию некоторых частных вузов, которые не соответствовали принятым образовательным стандартам. Образование как коммерческий проект, как капиталовложение не должно доминировать над общественными, в первую очередь вузы и колледжи – это учебные заведения должны готовить в приоритете ответственных граждан перед обществом и государством, а получение специальности должно стать инструментом, который

будет помогать в социализации выпускников вузов и средне-специальных заведений.

Наличие опыта работы становится проблемой при трудоустройстве молодого специалиста. Молодые специалисты, окончившие высшие учебные заведения и средне-специальные учебные заведения, сталкиваются с такой проблемой как наличие наработанного стажа работы. Но о каком стаже может быть речь, если молодой специалист начинает свой рабочий путь. Когда такие требования выставляют частные компании, это их право. Но когда таким условием как наличие стажа выставляет государственная организация, резонно возникает вопрос, зачем готовить специалистов для работы в государственных организациях, если им будет отказано в работе из-за отсутствия стажа работы. Государство обязано выработать определенные механизмы по поддержке тех, кто начинает рабочий путь по профессии. Это следует сделать во избежание проблем в будущем, так как не устроившиеся выпускники вузов и колледжей могут пополнить ряды прекариата.

Подводя итоги, можно сделать следующие выводы. Во-первых, прекариат в Казахстане находится на стадии формирования и не имеет своего представительства в виде формальных и неформальных лидеров и в законодательных органах власти политически не сформирован. Подобные тенденции характерны и для других стран, в том числе экономически развитых.

Во-вторых, мировые глобализационные процессы, ставшие одной из причин появления нового класса, в корне поменяли традиционную классовую структуру. Данный процесс не закончен и есть возможность наблюдать, как традиционная форма жизни трудящихся претерпевает кардинальные изменения. В авангарде изменений стоят США, где на смену индустриальному обществу пришла постиндустриальная экономика с свойственной ей наличием большого слоя прекариата.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стэндинг Г. Прекариат: новый опасный класс / Маргинем Пресс/, 2014. – 328 с.
2. Тулебаева М. Система социальных лифтов, адаптации, интеграции для сельской молодежи /Казахстан-Спектр/2023. №3 (107). – С.33-49.
3. Тощенко Ж. Т. Прекариат – новый социальный класс / Социологические исследования/ 2015. № 6. С. 3-13

4. Голенкова З.Т., Голиусова Ю.В. Новые социальные группы в современных стратификационных системах глобального общества /Социологическая наука и социальная практика/. – 2013. № 3 – С. 5-15.

5. Тощенко Ж.Т. Публичный и приватный жизненный мир прекариата: основные черты и ориентиры /Социологические исследования/ 2021. №11. – С.24-36.

6. Анализ миграционного процесса из стран Центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан) в Южную Корею. Состояние, структура, стратегия. Под редакцией Ракишевой Б.И. – Korean Foundation, Исследовательский институт «Общественное мнение». – Астана: 2022. –174 с.

ПОНЯТИЕ «ИДЕОЛОГИЯ» В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

ЕЛТИН Д. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АЛЬМУХАНОВ С. Х.

к.филос.н., ассоц. профессор (доцент),
Торайгыров университет, г. Павлодар

Современное общество невозможно представить вне системы философских, нравственных, эстетических, правовых, религиозных и политических взглядов и идей, отношения людей к действительности. В этой связи идеология выступает как особая разновидность мировоззрения, дающая ответы на метафизические, экзистенциальные и моральные запросы человека. Поэтому мы можем задаваться вопросами: возможно ли существование человека без идеологии? Есть ли грань идеологии? Если есть, то как они ограничиваются?

Изменение глобального уклада в условиях хаоса, неопределенности и стремительного роста технологических новшеств вызывает сомнения во многих устоявшихся концепциях и мировоззрениях. Текущая тенденция – это перепады и нелинейность, случайность и относительность времени и пространства, сопроеволюция изменений, условность закономерностей в контексте природы и общества.

Идеологии, как «системы идей», принадлежат к сфере символического мышления. Они отражают противоречие между

идеальным и реальным, стремясь найти свое основание не в обществе или социальных отношениях, а в духовной сфере, трансцендентной по отношению к обществу. С начала XIX века понятие идеологии стало иметь отрицательный оттенок, связанный с ложью, фальшью и фанатизмом. Вместе с тем, выступая в качестве руководящего принципа для действий людей, идеология предполагала замену религиозных принципов, став своего рода «светской религией». Политическая идеология представляет собой знание, предлагающее определенную модель идеальной жизни в идеальном обществе и призывающее использовать определенные средства для достижения этой цели через обращение к социальным потребностям людей [1].

В академической литературе часто выделяют два основных подхода к изучению идеологии. Первый подход, который можно условно назвать «левым», прослеживается от Гегеля и Маркса до современных постмарксистов и постмодернистов, таких как Маркузе и Лукач. Ученые-марксисты, начиная с К. Маркса и Ф. Энгельса, уделяли особое внимание идеологии, особенно в контексте медиа и влияния культуры на политику. Они в основном интересовались различием между истинным и ложным знанием, рассматривая идеологию как иллюзию, мистификацию и искажение реальности с эпистемологической точки зрения.

Другой подход сконцентрирован не столько на вопросах познания, сколько на роли идей в социальной и политической жизни. Его сторонники изучают условия и функции идеологий, а также их формирование, изменение и репродукцию через социальный дискурс и коммуникацию. Этот более широкий взгляд на идеологии имеет значительный потенциал для понимания современных мировоззренческих проявлений, особенно в эпоху цифровизации, Интернета и быстро меняющихся идей [1].

Однако стоит признать, что обычные люди редко задумываются о «ложном сознании» или «искажениях реальности» при формировании представлений о будущем. Их отношение к политическим вопросам скорее спонтанное, опирающееся на стереотипы и зафиксированные формулы, активно внедряемые в сознание через образование, СМИ и культурные институты.

Идеология может быть воспринята аналогично «вере», так как это один из способов определения и распространения истины на основе объективных оснований, придавая ей универсальность. Идеология представляет собой попытку систематизации ценностных взглядов на реальность, объединение методов ее понимания,

и возможное ее будущее изменение. Идеология интегрирует различные виды субъективного мышления.

Однако ее характеризует также устойчивость: это проявляется в том, что модели субъективных установок достигают определенной степени прочности внутри идеологических концепций. Это свидетельствует о преднамеренной стереотипизации обыденного сознания, что может быть результатом целенаправленных пропагандистских усилий. Можно выделить следующие основные характеристики идеологии:

1. Системность. Идеология представляет собой форму системного знания, ограничивающую себя собственными предпосылками.

2. Догматичность. Идеологическое мышление жестко фокусируется на исходных, всегда непоколебимых и априорных принципах.

3. Мифологичность. Идеология может потерять способность к реалистичному рассмотрению и стать искаженным конструктом, особенно в агрессивно-популистских формах.

4. Спекулятивность. Идеология уделяет преимущество идеям, используемым в политической деятельности.

5. Авторитарность. Идеологи часто претендуют на всеобщность своих конструкций, представляя свои убеждения и верования как универсально приемлемые и необходимые для социально-политического развития. Именно поэтому идеология всегда враждебна к инакомыслию и агрессивна в своем практическом применении. Еще одним значимым элементом идеологии, выступающей в качестве атрибута социального бытия, является цикличность развертывания человеческого духа [2, с. 29]. Это, в свою очередь, раскрывает корреляционную связь содержательного поля культуры.

Идеология как атрибут бытия социального участвует в конкретизации самостоятельных духовных образований. При этом, все от нее «производные» образования находятся с ней в диалектическом единстве.

Мы видели, насколько мощно и быстро идеология проявила свою силу в XX веке, и несмотря на прошедший «Век идеологий», запросы на нее в политической сфере все еще растут. Она представляет собой собрание интеллектуально-духовного опыта людей, используемого через политические инструменты воздействия. Идеология стала феноменом максималистского

характера, стремящимся заменить не только абстрактную теорию, но и внеидеологические концепции.

Значение идеологии для общества, ее динамичный дух и радикальный характер способны изменять мировоззрение миллионов людей, иногда делая их заложниками идеологического восприятия действительности на долгие десятилетия. Будучи инструментом объединения и просвещения масс, идеология также несет угрозу свободе мысли и развитию человеческих сообществ, когда ее роль сводится к государственному доминированию, как это было в советском тоталитаризме. Или когда она используется как оружие экстремистских организаций и групп [3].

Обсуждения о создании национальной идеологии, которая бы способствовала социальной и общественной интеграции полиэтничного и многоконфессионального населения, ведутся с момента обретения независимости. Этот вопрос затрагивает не только пересмотр роли идеологии в жизни общества, но и изменение отношения к ней как к инструменту, направляющему политическую активность граждан.

Если говорить в условиях активной модернизации всех сфер жизни казахстанского общества, идеология должна стать средством консолидации его граждан в единую гражданскую общность. Кроме того, идеология необходима для мобилизации общества на качественный скачок, приводящий к новым социально-политическим условиям. Ускоренная модернизация, необходимая для увеличения конкурентоспособности Казахстана на мировой арене, требует разработки идеологического фундамента.

Здесь идеология рассматривается не только как выражение классовых или партийных интересов или как средство манипулирования общественным сознанием, но как культурно-исторический метод консолидации общества. Ориентация на общественные ценности может послужить основой для создания социальной перспективы и духовно-нравственного развития. В настоящее время, когда социальная жизнь становится все более сложной из-за разнообразия культурных и информационных потоков, возрастает значение государственного участия в формировании такой идеологии, направленной на сохранение и активное развитие традиционных ценностей и идеалов.

Требуется универсальная концепция, объясняющая стратегию модернизации казахстанского общества. Опыт других государств

свидетельствует о том, что социально-экономический прогресс возможен при активном духовном развитии общества.

Основопологающими ценностями, на которых могла бы основываться казахстанская идеология, являются права и свободы человека, правовая демократическая система государства, социально-политический и культурно-религиозный плюрализм, а также сочетание социально ориентированной политики с открытой рыночной экономикой.

Чтобы новая идеология получила поддержку граждан, необходимо активно пропагандировать идею высокой самоидентификации личности, ее личной ответственности за собственное будущее и будущее государства. Особое внимание к идее социального партнерства поможет преодолеть разделение общества в период формирования нового общественного строя в Казахстане.

ЛИТЕРАТУРА

1 Алексеева Т. Роль идеологии в современном мире. – Электронный ресурс: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/rol-ideologii-v-sovremennom-mire/>

2 Жилина, В. А. Онтологические основания цикличности в развертывании человеческого духа // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 11. – с. 28 – 34.

3 Равочкин Н.Н. Идеология в современном обществе: основные черты. – Электронный ресурс: <file:///C:/Users/leap/Downloads/ideologiya-v-sovremennom-obschestve-osnovnye-cherty.pdf>

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИДЕОЛОГИЯСЫ МЕН САЯСИ ПРАКТИКАСЫНДАҒЫ ПАТРИОТИЗМ

ЕРҒАЗЫ М.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігін қалыптастыру процесінде патриоттық сана мен рух негізгі рөл ойнады. Бұл тікелей патриотизмді жіктеу мәселесімен байланысты болды.

Патриотизм сияқты күрделі әлеуметтік құбылыстың жіктелуі мынаны білдіреді. А. В. Кузнецова патриотизмді түсінудің бес негізгі нұсқасын ажыратады: мемлекеттік патриотизм; этникалық

патриотизм; нәсілдік патриотизм; таптық патриотизм; жалпы азаматтық (жалпы ұлттық) патриотизм. Бұл жағдайда жіктеу әр түрлі адалдық объектілерін бөлу негізінде құрылады: этнос, мемлекет, сынып, нәсіл, ұлт.

Х. П. Лузик өзінің зерттеуінде патриотизм құбылысын азаматтықтың қалыптасу процестерімен байланыстырады және патриотизмнің келесі тарихи түрлерін ажыратады: патриотизм, феодалдық қоғамның патриотизмі, капиталистік қоғамның патриотизмі, патриотизм социалистік қоғам [1].

Ал Ф. К. Бисенбаевтың пікірінше, патриотизмнің барлық түрлерін екі негізгі түрге бөлуге болады

1) халықтық-романтикалық патриотизмі, мұнда патриотизм жергілікті идеалды күй ретінде, эмоционалды ниет ретінде ұсынылады, сондай-ақ, «мемлекеттік міндеттерді шешу мақсатында адамдардың санасына және тұтастай қоғамдастықтың әлеуметтік - саяси болмысына мақсатты идеологиялық әсер ету» саналы бағдарламасы ретінде қарастырылады.

Қазақстан тәуелсіздігінің қалыптасуы тығыз Республиканың мемлекеттілігін қалыптастыру тарихымен байланысты. Патриотизм кез келген мемлекеттің өміршеңдігінің моральдық негізі болып табылады. Сондай-ақ, жеке тұлғаның белсенді азаматтық ұстанымын, адамның өз Отанына жанқиярлықпен қызмет етуге дайындығын бейнелейтін қоғам дамуының жұмылдыру ресурсы. Тұлғаның негізгі рухани және мәдени құрамдас бөлігі, оның маңызды элементтерінің бірі.

Патриотизмді зерттеу Қазақстанның қазіргі қоғамы үшін ерекше өзектілікке ие болды, өйткені ол барған сайын жалпы әлемдік жаһандану процестеріне тартылуда, нәтижесінде ол ішкі өзгерістерге ұшырайды, бұл, әрине, «Адам – Отан» қарым-қатынасының өзгеруіне де әсер етеді. А. Сағықызы патриотизм табиғатын негіздеуде дүниетанымдық аспектілерге тоқталуда, қоғам өмірінің белгілі бір кезеңінде қатысатын және үстемдік ететін қоғамдық сана.

Қазіргі жағдайда теоцентризмнің тұжырымдамалық көзқарастары өте белсенді олар ел халқын діни дүниетанымға баулу үшін және осы негізде адамның рухани, оның ішінде патриоттық мәнге ие болуы үшін қолданылады.

Патриотизмнің көптеген әдіснамалық негіздемелері бар, бірақ біздің зерттеуіміздің негізінде ең маңыздылары жоғарыда

карастырылған негіздемелер. Мәселен, патриотизмді контексте зерттеуге социоцентристік көзқарас қолданылады [2].

Қазақстанның тарихы мен мәдениеті, Қазақстанның қазіргі даму кезеңінде этикалық немесе мемлекеттік көзқарас, сонымен қатар патриоттық сана мен рухты тәрбиелеу мәселелерін шешуде жеке және жоғары белсенді тәсілдің айтарлықтай маңызды рөлі атап өтіледі. Жүргізіліп жатқан зерттеулердің санына қарамастан, біздің көзқарас, ғылыми әдебиеттерде бұл құбылысты әлеуметтік-философиялық тұрғыдан талдаудың түсінігі мен әдістемесі толық көрсетілмеген ғылымның қазіргі талаптарына сәйкес келетін аспект. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып келесі тұжырымдар жасауға болады:

1) Патриотизмнің табиғаты мен мәні мәселесі ежелгі заманнан бері философтарды толғандырды; классикалық кезең философтарының еңбектерінде Отан ұғымы «ана», «әке» ұғымдарына тең болды; патриотизм негізінен объектив арқылы қарастырылды; «мемлекет – адам» қарым-қатынасы; ағарту дәуірінде алғаш рет патриотизм бостандықпен байланысты болды және мұнда жеке, қоғамдық игіліктің өзара байланысы патриотизмнің негізі болды;

2) Орыс философиясының тарихында патриотизм көп жағдайда рухани және діни акт ретінде түсінілді; патриотизмге байланысты ұғымдар зерттеліп, салыстырыла бастады; алғаш рет патриотизмнің негізгі элементтері мен құрылымы ерекшеленеді;

3) Қазақ философиялық ойының тарихында, ақындар мен жыраулардың, билердің шығармашылығында патриотизм халықтың рухани өзегі, қазақтарды біріктірудің мотивациялық өзегі ретінде әрекет етеді [3].

Патриотизм әлеуметтік құбылыс ретінде ұлттардың өмір сүруінің және мемлекеттіліктің дамуының басты негізі болып табылады. Патриотизм сезімі өздігінен пайда болмайды, оны қоғам мен отбасы тәрбиелейді, жеке адамға сіңіреді, мемлекеттік саясат арқылы қалыптасады. Сондықтан қазіргі Қазақстанда бірінші кезекте патриоттық тәрбие мәселесі және онымен байланысты мемлекеттік тілді дамыту мәселесі тұр. Патриоттық тәрбие жүйесі азаматтық пен патриотизмді қалыптастыру, тәрбие мен оқыту процесінде әлеуметтік маңызы бар құндылықтарды дамыту; мемлекеттік құрылымдар, қоғамдық қозғалыстар мен ұйымдар ұйымдастыратын және жүзеге асыратын жаппай патриоттық жұмысты; бұқаралық ақпарат құралдарын тартуды білдіреді.

Сонымен, классикалық кезеңдегі ғылыми әдебиеттерде Отан бейнесі ана мен әкенің бейнесіне теңестіріліп, Отанға деген сүйіспеншілік анаға деген сүйіспеншіліктен, халыққа деген сүйіспеншілік - оны бала кезінен қоршаған адамдарға деген сүйіспеншіліктен басталады деп санайды. Бұл патриотизмді қалыптастырудың бірінші кезеңі. Патриотизмнің екінші кезеңі «кіші Отанға» деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу арқылы қалыптасады, яғни адам дүниеге келді, өсті, оның балалық шағы өтті. Патриотизмді қалыптастырудың үшінші кезеңі – «үлкен Отанға», яғни жалпы елге, қоғамға, халыққа, тарихқа, мәдениетке, дәстүрлерге деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу. Кеңестік Қазақстанда, басқа одақтас республикалар сияқты, тәрбие таптық сипатта болды және коммунистік идеология негізінде құрылды. Терең тарихи тамыры бар патриотизм туралы жалпы түсінік тұжырымдамаға дейін азайтылды. Тарихшы Е.Е. Вяземский патриоттық тәрбиенің келесі тәсілдерін қарастырады: интегративті және құзыретті.

Интегративті тәсіл мыналарды қамтиды:

- жергілікті, муниципалды, аймақтық деңгейлердегі жекелеген мектептердің, басқа білім беру мекемелерінің білім беру жүйелерін біріктіру. Кеңестік бір мектептің немесе бірлескен тәрбие іс-әрекетінің бастамашысы болып табылатын мектептер тобының айналасында немесе ауданның барлық білім беру мекемелерінің келісімі негізінде бірігу арқылы салынуы мүмкін;

- жергілікті әлеуметтік ортаны, оның білім беру және тәрбие әлеуетін, қажеттіліктерін және жалпы білім беру кеңістігінің әлеуетті қатысушыларының – мектептердің, қосымша білім беру мекемелерінің мүдделері, әлеуметтік және психологиялық көмек орталығы, балалар мен жастардың ресми және бейресми бірлестіктері, педагогтар, ата-аналар, балалар және т. б [4].

2006 жылғы 10 қазанда Президент Жарлығымен қабылданған Қазақстан Республикасының азаматтарын патриоттық тәрбиелеудің 2006 -2008 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы ерекше назар аударуға лайық. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік бағдарламаны іске асыру жоспарына енгізілген іс-шаралар – бұл ұсыныстар қоғамдық институттар, мемлекеттік органдар және қоғамдық маңызы бар тұлғалар.

ҚР Білім және ғылым министрлігінің саясаты Н. С. Өтешев, 2006 жылы Азаматтарға патриоттық тәрбие беру жөніндегі кеңес құрылды; 30-дан астам республикалық іс-шаралар (семинарлар, форумдар, конференциялар, «дөнгелек үстелдер» отырыстары,

әлеуметтанулық зерттеулер, әлеуметтанулық мониторинг, акциялар, слеттер, конкурстар, турлар); қатысуымен жастардың тақырыптық кездесулері ұйымдастырылды.

Көптеген жылдар ішінде алғаш рет патриоттық сананың идеалдары – Отанға қызмет ету, өздеріне адалдық әлеуметтік және білім беру саясатының бағдарларына жатқызылды. Патриотизмге тәрбиелеу жүйесінің қоғамды шоғырландыру және мемлекетті нығайту негізі ретінде маңызы танылды. Азаматтық - құқықтық тәрбие қолданыстағы заңдарды білу мен орындауды және заңға бағынуды қамтиды [5].

Әскери-патриоттық тәрбие жастардың бойында патриотизм мен азаматтық сезімін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Біздің республикада әскери-патриоттық тәрбие бойынша жұмыстың тиімділігін арттыруда түрлі іс-шаралар өткізіледі: әскери бөлімдердің жеке құрамының Ұлы Отан соғысының ардагерлерімен және жергілікті соғыс ардагерлерімен кездесуі; азаматтарды шұғыл түрде шақыру кезеңінде әскери қызметке, әскери бөлімдерде және жоғары әскери училищелерде қорғаныс - бұқаралық жұмыс айлығы, «Ашық есік күндері» жарияланады.

Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің жастар бастамалары орталықтарының, сондай-ақ «патриот» республикалық акциясы аясында – «Жас Ұлан» сарбаздар ән фестивалі. Әскери-патриоттық клубтардың республикалық слеттерін, «Ұлан», «Алау» әскери-спорттық ойындарын, «патриот», «Мен - Қазақстан азаматымын» республикалық патриоттық акцияларын өткізу дәстүрге айналды [6].

Тәрбиенің әлеуметтік мәртебесін қалпына келтіру тұрғысынан маңызды, мемлекеттің патриотизм құндылығына бет бұруы, егер ол қоғамның өзі мен оның азаматтық құрылымдарының, ең алдымен отбасының ісіне айналмаса, айтарлықтай нәтиже беруі екіталай. Отбасы көптеген әлеуметтік функцияларды орындайтын кез-келген қоғамның әлеуметтік құрылымының қажетті құрамдас бөлігі екендігі даусыз: ұрпақты көбейту және тәрбиелеу, мәртебе, қорғаныс, экономикалық, эмоционалды және т. б. маңызды рөл атқарады. Отбасы бүгінде азаматтық және патриоттық тәрбиені қалыптастыратын басты институт болып табылады.

Өткен жылдары отбасылық тәрбиеде жинақталған барлық жақсылықтарды жандандыру және жаңасын құру қажеттілігі туындады.

Біздің ойымызша, нағыз патриот салауатты өмір салтын, патриотизмді, отбасылық құндылықтарды насихаттайтын жақсы отбасы адамы ғана емес, сонымен қатар өз халқының салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын құрметтейтін және кейінгі ұрпаққа беретін, және оны жауапкершілікпен орындайтын жақсы тәрбиеші.

Елдің бейнесі мен Отанымен ажырамас байланыс сезімін мемлекет пен қоғам әртүрлі механизмдер және институттар арқылы қалыптастырады. Патриоттық тәрбие ізгілендірудің заманауи талаптарын ескеретін тұтас тәрбие ретінде жүзеге асырылуы тиіс.

Патриотизм сезімі адамда біртұтас болып қалыптасады. Ол өзі мүше болып табылатын қоғамның рухани мәдениеті.

Туған өлкенің тарихында тәрбиеленген патриотизмнің жарқын мысалы – қоғам қайраткері, ақын М. Шахановтың кішкентай ұлына Отырар туралы аңызды үнемі айтып жүрген әкесі туралы естеліктері. Әкесі өзінің тарихи әңгімелері арқылы оған Отанға деген сүйіспеншілікті, туған тарихының тәжірибесі мен жанашырлығын оятты. Отырар туралы аңыз осы монументалды жұмыста іске асырылуда. Шығарманың өзектілігі – патриотизм, батылдық, тектілік сияқты ұғымдарды бекітуде.

Патриотизмнің қалыптасуы – бұл әлеуметтік процесс, оның тиімділігі қоғамда қабылданған мәдени мінез-құлық үлгілеріне және оларға қаншалықты сәйкес келетініне байланысты [7].

Сонымен қорытындылайтын болсақ, барлық адамдар өздері тұратын елдің патриоты бола алады, бірақ олардың патриотизмі әр түрлі формада көрінеді. Қазіргі жағдайда патриотизм үлкен өзгерістерге ұшырауда және әр азамат бұл ұғымға өзінің ой-пікірін қалыптастырады. Атап айтқанда, қарттар, жастар, кедейлер мен байлар, мәдениеттер де өз отанын сүйе алады. Отан бейнесі динамикалық біртұтас білім ретінде көрінеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сағықызы А. Жаңа қазақстандық патриотизм: жаңа тәсілдер және қалыптастыруға басымдықтар. // Мат. ғылыми.- прак. конф. «Болашаққа ұмтылған Қазақстан» - Алматы: ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ. - б. 62-70.
2. Платон. ОП. 3 том /Ред. в.ф. Асмус. - М.: Ой, 1971. - Т. 3. - 687 б.
3. Макаров Б. Б. Отан және патриотизм. Логика - әдістемелік талдау. - Саратов: Саратов баспасы. ун-та, 1988. - 159 б.
4. Нахов и.м. киник философиясы. - М.: Ғылым, 1982. - 223 б.

5. Неменский О. Б. Патриотизм және көпмәдениеттілік [Электрондық ресурс]. URL://www.riss.ru/index.php/analitika/1856-patriotizm-i-multikulturalizm#.Ufb0itphR8U (өтініштер күні: 19.06.2013).

6. Руссо Ж. - Ж. Трактаттар.- М.: Ғылым, 1969. - 703 б.

7. Primoratz I., Pavković A. Patriotism: philosophical and political perspectives. - UK : Ashgate, Aldershot and Burlington, 2007. - 241 p.

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE TRANSLATION PROBLEM: GUIDELINES AND RECOMMENDATIONS

ISKAKOVA Z. S.

doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

The purpose of the research is to study the philosophical and methodological foundations of translation problems.

Based on the purpose, the author put forward the following tasks:

- To study the literature on the chosen research topic;

- To analyze the theoretical aspects of the philosophical and methodological foundations of translation problems;

- To study and make a conclusion on the ontology of translation.

The object of the research is the philosophical and methodological foundations of the translation problem.

The subject of the study is translation.

The methodological basis of the research was philosophical works revealing the dialogical nature of translation activities; research on the philosophy of education; works in the field of text understanding; as well as research by philosophers in the field of ethnic culture and communication.

The model has a certain legitimacy, and the reason can only be explained by the old saying: «Proud and forgetful». We get meaning through words. Firstly, the acquisition of meaning is the goal and the most important; secondly, the importance of the linguistic form is secondary, and its purpose is not in itself, but in allowing the listener to receive meaning. Thirdly, meaning and language are really separable from each other, and after the meaning is received, the language form can be discarded. Just like the «joke metaphor» that I have often used – when we understand a joke, we immediately burst out laughing, and it no longer matters what the joke is [1]. This is the case in translation,

as in the case when we read or listen to words. In addition, there is also the case of a reader who is a native speaker of any language, who, when reading materials, often does not analyze the structure of sentences in materials, etc. (but foreigners who are not familiar with the language need this) [1]. When a sentence comes into view, he can immediately understand its meaning. Or the reader, when he is familiar with English to a certain extent and reads English in his native language, he does not need to analyze English sentences, but he directly comprehends their meaning. This case is also a kind of «proud oblivion of words».

So, what is this language translation mechanism? First of all, as mentioned earlier, the center of translation is meaning, and the link between the two languages (the source language and the destination language) is also meaning. Meaning is both a connection and a goal. Therefore, the translation mechanism should be as follows: source language – value – destination language. Instead of a direct translation from the source language to the destination language. The source language and the destination language are just forms, and they are the bearers of meaning. If there is no point as a connecting link, it is impossible to establish a direct connection [2].

Okay, now we can talk about generalized translation. According to the vector theory above, we can extend translation to many situations – in fact, the translation process is widespread. The easiest way is to communicate in human language. In human communication, there are two subjects, one is the speaker and the other is the listener (this is also generalized, the first is the output of speech, the second is the recipient of speech, the way of speech is both language and text, for example, text input in communication software) [3]. The main purpose of communication is to make the listener understand the speaker's words. Even when these two communicate in the same language, there is a generalized translation. First of all, the simplest and most intuitive situation is that if the speaker's words «have something to say» (this is a very common phenomenon), the listener needs to translate his words into their potential meaning. If it is not translated, the purpose of this message will not be achieved. Secondly, the less intuitive situation is that this is an ordinary dialogue. The speaker expresses a certain meaning in the form of words. This meaning is generated against the background of the speaker's knowledge and experience (hereinafter referred to as the background), and the listener's understanding of this meaning must include this meaning he puts into his own background in order to achieve understanding. The background of the listener and the speaker is usually different, so the meaning of the

same text understood by the listener is likely to be more or less different from the text expressed by the speaker [3].

In this case of communication in the same language, we can compare it with translations into different languages to understand why translation in a broad sense can also be called translation [4]. In a narrow translation, there are two «backgrounds» – the source language and the translation language of the translation into another language, which have different grammatical structures and other characteristics; in a wide translation, there are also two backgrounds – the knowledge and experience of the speaker and the listener. The translation process in the narrow sense is: source language – meaning – destination language; the broad translation process is: meaning in the context of the speaker – meaning in the context of the speaker – meaning in the context of the listener. Obviously, for a certain dialogue, if the background of the listener is completely different from the background of the speaker, or if the listener does not have the background of the speaker, it is impossible for the listener to understand the speech, or it will completely deviate from the meaning that the speaker wants to express [3].

In addition, when the listener understands the translator's speech, from one point of view, it is a passive process of entering the speaker's speech; from another point of view, it is an active process of penetration of the speaker's speech into the listener's cognitive system. In other words, the listener can only get the meaning of the speaker's words from his own experience or cognitive system. As for whether the latter is the meaning the speaker wants to express, it depends on the degree of similarity between the two backgrounds. In this sense, dialogue, as a translation in a broad sense, is similar to translation between different languages in a narrow sense – the translated product does not necessarily correspond to the meaning of the source. This is a problem of translatability – there is an obvious dialectic in this problem, that is, the meaning can be preserved to a certain extent, but it is impossible to achieve complete accuracy – this is the same thing with both narrow translation and wide translation [5].

As for the process of understanding the dialogue by the listener, the mechanism of enzymatic catalysis is very instructive. As shown in the figure to the right of the figure below (not in the figure on the left, and comparing the figure on the left and the figure on the right is also instructive), the enzyme is equivalent to the input data of the discourse, while the substrate is equivalent to the background of the discourse. listener, the first is active, the second is fixed. After entering the words, they will be transformed and deformed by the listener's background and

become a product that matches the listener's background. This product, combined with the general background of the listener, is the value. Of course, the situation in the picture on the left is also possible, but it is not as common as in the picture on the right. The first situation arises, that is, the background of the speaker and the listener (two systems) have almost the same structure (here we can consider the derivation of the speaker's words as the reverse process of this illustration, that is, a part is allocated from the general structure (there is a certain mutual connection between them)), such communication is called «strong resonance». Of course, the image on the right may also have such resonance, but it has more or less deviated from the original intention of the speaker. In more detail, if the occlusal structure shown in the figure on the right is similar to the speaker's occlusal structure, we can say that the meaning is accurately understood [6].

The ontology of translation – here the ontological discussion of translation includes the following questions: the relationship between meaning and the medium, what is the ontological status of meaning? Or what is meaning and how does meaning arise? Such a problem is a common problem in philosophy. Aristotle explained this problem to Aristotle – the relationship between form and material. To put it more clearly in my words, this is the «spiritual flesh problem» mentioned above.

Objectively speaking, philosophical problems exist, but philosophical problems are insoluble - what can be solved is not a philosophical problem, but a scientific problem. Obviously, we cannot give clear answers and affirmative or negative judgments to insoluble philosophical questions. What we can do is so-called speculation – express philosophical problems as clearly as possible, clearly describe their structure and interrelation with other problems and give some «statements» or «explanations»; the end result is likely to be dialectics without exception - you need to talk about both sides, talk about one side or emphasize but do not forget and do not emphasize the other side – this is the so-called tension between the two poles of thought.

For greater clarity, we include the problem of the bearer of meaning as a specific issue in the discussion of the problem of spiritual flesh, and then apply the results of the discussion to the first issue. Although the question of spirit and flesh is a religious question, whether it is possible to separate the soul from the body is theologically unknown to us. But since we are making a distinction between these two concepts, they are distinguishable in a theoretical discussion. Just as meaning can have different forms – expressions in different languages or different

expressions in the same language, from this point of view, meaning and the carrier can be separated, not to mention the linguistic mechanism of «proud forgetting of words», it also seems to show that meaning is not it depends on the language carrier.

However, the meaning is expressed and understood in the medium. The value must be expressed in a medium, and in this sense, the value cannot be separated from the medium. If we believe that this mechanism is universal, including the discussion above, we can say that the soul can exist independently of the body, but it can become a person and lead a meaningful existence only if it is attached to the body - this kind of promotion may not be strict, perhaps it is just faith, but if there is a single philosophical principle, then we must and commit ourselves to assimilate this creed. In the past, Phoebe has talked about the relationship between physics and mathematics and viewed physics as a combination of spirit and flesh-spirit is philosophy, and flesh is mathematics. Then he said: «Without philosophy (physics) are the walking dead; without mathematics (physics) will be a lonely ghost [7]».

Thus, the meaning and the carrier represent a dialectical relationship. A value can exist independently of the medium, and it must exist with or through a certain medium – isn't there a value independent of the medium? However, the meaning of non-verbal vectors, which often appear in many religious and even personal experiences, such as epiphany, is appreciated by Zen and Buddhism, however, these seemingly mysterious meanings are acquired, but they are the result of accumulation of experience in the brain to a certain extent, and sudden association in a certain cascading way under the influence of a certain stimulus – this case It tells us about two things: first, the language is not necessarily the carrier of the meaning, and secondly, about the appearance of the meaning, if it is not a language, then there are other carriers. In particular, non-verbal experiences and emotions can also have a direct meaning – we can consider the former as a carrier of the latter (since this article discusses language and translation, it will not expand). This seems to be just common sense, stemming from some simple observations and reasoning [8].

In addition to the worldview function, methodology is one of the two most fundamental functions of philosophy, it orients people to identify, choose, and effectively use methods in perception and practice. However, nowadays, due to the lack of in-depth research, many people still misunderstand and do not distinguish between methodology and philosophical methodology; in addition, they also identify methodology with methodology, methodology with a systematic method, methodology

with philosophical methodology. This confusion will lead to an incorrect assessment of the position and role of philosophy in life, as well as to a decrease in the function of philosophy.

A proper understanding of methodology in general and philosophical methodology in particular will have important implications, especially for teaching and learning argumentation. When teaching reasoning, especially philosophy, teachers will have to pay more attention to the methodological significance; in the learning process, students will understand this part more deeply; in practical activities, people will know how to apply creativity more carefully than reasoning in reality. All this will make people more effective in natural and social recovery.

Given the aforementioned importance, people should be armed with methodological reasoning, especially philosophical methodology. To understand methodology correctly, we must understand the concepts of methodology, methodologies, system methods; levels of methodology and methodology methodology; the role of philosophical methodology.

1. Methods, system methods, methodology

A. Method (methos): there are ways to understand the method as follows:

Method is a way of studying, recognizing the phenomena of nature and social life, for example, dialectical methods, empirical comparative methods.

Methodology is a system of methods used to carry out certain activities, for example, methodical training, methodical work.

Depending on the sphere of influence, the method can be divided into the following levels:

- Individual methods (sectors): methods used only in selected sectors. Each science has its own specific methods that cannot be used in another discipline; for example, metaphor, even, ... in literature; logarithm, integral, ... in mathematics.

- General methods: These are techniques that can be applied in many different disciplines; for example, induction, interpretation, analysis, synthesis, sociological research, statistical probability, ...

The most common method is one that can be used for all sciences, namely the method of philosophy.

B. Methodology: a group of methods used in a particular field of science or subject; a system of procedures or measures for consistent and effective scientific research. Using a combination of methods is the best way to demonstrate the strengths and overcome the weaknesses of each method. At the same time, they support, complement, verify each

other in the course of research and confirm the authenticity of scientific theses. Thus, the systematic method is combined with the 2nd meaning of the word »method« and is used in scientific research.

B. Methodology: currently, there are almost identical interpretations of the methodology.

- A treatise on the method;
- A system of methods;
- Science or theory of methods.

If positioning is defined, « then the methodology «is part of the logic aimed at the post-empirical study of methods.» Methodology does not propose or create methods, it only selects or synthesizes these methods. «In the face of different paths leading to the same goal, the methodology will show us which path is the shortest, the best.»

Thus, methodology is understood as a system of principles, views (first of all, principles, views related to the worldview) as a basis that has a guiding effect, builds methods, defines the scope, ability to apply methods and focus on research, as well as the choice and application of methods. In other words, the basic methodology is the justification of the method, which implies a system of methods, a worldview and a human perspective of a person who uses the method and principles to solve tasks with the greatest efficiency.

As with methodology, different methodological levels are possible. The methodology has many different levels: industry methodology is the methodology of specific sciences; general methodology is the views, principles more general than the industry level, used to define the methodology or methodology of an industry group with some common object of study; the most general methodology (philosophical methodology) summarizes the most general views, principles underlying the definition of industry methodologies, general and specific methods of functioning perception and practice. Since the methodology is highly theoretical, it has a philosophical connotation, however, it is impossible to homogenize the philosophical methodology and the methodology of methodology. The methodology of Marxist-Leninist philosophy meets the requirements of modern scientific consciousness, as well as activities for the renewal and construction of new worlds.

In the analysis of concepts, the main method is the way that people use to achieve their goals; a systematic method is a group of ways that people use to complete tasks usually related to scientific research. System methods and techniques are directly related to the process of practical operation. Methodology is the justification of a method, that

is, it is related to the thought process, and not directly to the proposed practical activity. The point of differentiation between methodology and philosophical methodology is the classification of levels.

The role of philosophical methodology in cognition and practice is manifested in the fact that it directs the search, construction; selection and application of methods for cognitive and practical activities; plays a guiding role in the process of studying, choosing and applying methods.

Being the most general system of theoretical knowledge of man about the world, about the place and role of man in this world, philosophy serves as the logical core of the worldview. Philosophy serves as the direction of the process of strengthening and developing the worldview of each individual, each community in history. As the most general system of human knowledge about the world and the role of man in this world, philosophy performs the most general methodological function.

Hermeneutics, or hermeneutics in English, or translated as hermeneutics and hermeneutical analysis, is the study of understanding, especially the task of understanding texts. At the beginning of the 19th century, Schleiermacher proposed modern hermeneutics and introduced it into the study of translation theory.

Hermeneutics entered China in the 1980s. For the first time it was described in the article «What is «hermeneutics» in the 5th issue of the «Series of Philosophical Translations» for 1979 (translated by Yang Hongyuan from Boyer W.R.); the earliest introduction to the study of hermeneutics and translation was Yuan Jinxiang's book «A New Look on hermeneutics.» Interpretation of Translation Style and Written Translation», published in 1987. Judging by the philosophical dialectical definitions of translation, principles of translation, and other principles of translation discussed by philosophers such as He Lin, there are various similarities with hermeneutical thought.

The essence of He Lin's discussion of the definition of translation in the article «On Translation» is the fundamental study of the possibility of translation. He believes that, in a philosophical sense, translation is a kind of communicative activity between the translator and the original text, which includes many connections such as understanding, interpretation, comprehension and translation. The final compressed result is a translation. Such an emphasis on the process of interpreting and understanding the meaning of a text is the focus of hermeneutics. Such a definition of translation is to consider interpretation as an end and a means. Since the main meaning of the three dimensions of the concept of hermeneutics itself includes expression (to express), interpretation

(to explain) and translation (to translate), He Lin's discussion of the difference between words and meanings of translation activity simply reflects these semantic dimensions of interpretation. He Lin noted that the connection between the translation and the original text is the connection between words and meaning, text and Tao. Although there may be a certain degree of «infinity of words» or «proud oblivion of words,» words can still express meaning, and texts can still carry the Tao. «The tao can be transmitted and the meaning can be declared.» Therefore, translation between different languages and texts is possible. He Lin discovered that Bergson's mystical view of the philosophy of language stems from untranslatability, arguing that if translation «depends on the interpretation of words, then it is the multiplication of words, and the interpretation of words, and the translation of language, it is the multiplication of words and the multiplication of words.» He Lin believes that this is a misunderstanding of the difference between words and meanings, since translation issues are the core of hermeneutics, and any interpretation must deal with linguistic phenomena. Friedrich Ast, the pioneer of Western hermeneutics, divided the task of hermeneutics into three forms of understanding: (1) historical understanding, that is, understanding the content of the work; (2) grammatical understanding, that is, understanding the language; (3) Spiritual understanding, that is, understanding the work from the point of view of the author's general view and a general view of time. Grammatical interpretation is a necessary part of translation, but grammatical interpretation is not the only behavior in translation, because the «meaning» of the text in translation is metaphysical, and the «words» are metaphysical. Meaning and words are the relationship between content and usage. If you pronounce more than one word, you can express the same truth and the same meaning in many different languages or in other ways. In particular, as for the meaning of a certain thought, it can be conveyed to locals in dialects, to Chinese in general in Mandarin, to old and new people in classical and local languages, and to foreigners in English, French and German. Translation is a form of basic interpretation process to achieve understanding. The translator uses language to coordinate readers and listeners of the two linguistic and cultural worlds in order to get the appropriate perception.

He Lin noted that translation consists in conveying the same meaning or truth in several languages. Therefore, the translator must first pay attention to understanding and assimilating the meaning of the original, so the translation can also be called a paraphrase or literal translation. If you adhere only to the mechanical correspondence of the

language and the text and do not understand the original idea, this is not a real translation. Ai Shiki also adheres to the same principle of translation, arguing that a literal translation cannot be misinterpreted as a literal translation of a dictionary for transplantation, and paraphrasing cannot arbitrarily alter the original work. The translation should be based on the transfer of the original meaning of the author. The paraphrase they are talking about is by no means the opposite of a literal translation, but is a «correct translation» that must first correctly understand and integrate the original meaning of the original work and be true to the original meaning in the translation.

How to properly understand and integrate the original meaning of an original work is the principle of translation discussed by He Lin, that is, the methodology of translation from a philosophical point of view. He Lin believes that the philosophical basis of translation is that «people have the same heart and the same mind.» A place where the heart is the same is the true source of human nature and cultural creativity; and a place of concentric empathy is also a place where people can communicate and translate, that is, use an infinite number of languages to express it. This is consistent with the thoughts of Friedrich August Wolf, another pioneer of hermeneutics. Wolf believes that the purpose of hermeneutics is to understand the author's written or oral thoughts exactly as the author understands them. Interpretation is a dialogue, and works are created for communication. The goal of hermeneutics is to achieve perfect communication, that is, to understand the author's topic or concept as the author understands it. Similarly, Wolf believes that in order to explain a certain topic to others, a translator must have a «compassionate understanding» of the topic, that is, achieve «the same goal». The concept of «merging vision», proposed by the master of hermeneutics Gadamer, also fully confirms the importance of merging the translator's vision and the original vision in the process of interpretation, that is, understanding the subject meaning of the work as the author understands it. Meaning. What He Lin said is the foundation of the philosophy of translation, which is the foundation and purpose of hermeneutics.

In addition to discussing the possibility of translation, He Lin added the principle of «untranslatability». He said: «Where the original book cannot express the true meaning and universal reason, but is just a clever game with the special writing language of a country or nation, this is a text that cannot be translated, does not need to be translated, or is not worth translating. He Lin's «untranslatability» differs from the principle

of the «five untranslatabilities» in the translation of the Buddhist writings of Xuanzang. Xuanzang's «Five Untranslatable» actually refers to the interpretation of some special expressions of Sanskrit Buddhist scriptures through transliteration, while He Lin's «Untranslatable» is considered from the point of view of the meaning and value of translation, which corresponds to Steiner's hermeneutical view of translation. Similarities. Steiner believes that the translation process is a process of understanding and interpretation by readers and translators, and suggests four stages of translation based on hermeneutics. The first step is trust. «Trust» means the belief that the original text can be understood. What the translator has translated is serious and valuable work. This kind of trust has philosophical, literary and religious significance. Trust in the original text means that the translator believes that the translation is feasible, that as a text it can be understood, and then it can be understood and translated. The translator's trust also means that his work on the transfer of foreign languages and cultures makes sense. The translator has a high degree of subjectivity at this level, but he is also full of «the risks of investing in trust.» The translator believes that there should be content in the text, but after conversion, the content may turn out to be empty and meaningless. Thus, the «non-translation» proposed by He Lin means that if the original work itself has no value, the work on the transformation of language and culture performed by the translator is meaningless, and translation activities cannot and should not be performed, that is, the first step of translation is the translator's «trust» in translation activities is not established.

But He Lin does not adhere to the absolute principle of «not turning over». He believes that the parallel texts of the six dynasties of China or some philosophical works in the West that play a cruel joke with words can be attributed to texts that cannot be translated, that are not necessary or that are not worth translating. When it comes to translating poetry, the beauty of its syllabic form itself may be largely untranslatable, but the beauty of the original poetic meaning and the scene can still be appreciated and praised together. It is necessary to understand the true meaning of the original poem «People share this heart, and the heart shares this reason», and the same part of the heart is the part that can be translated.

The group of philosophers focused on He Lin realizes the inherent connection between translation and hermeneutics, and their discussion of the essence of translation is based on the meaning and objectives of hermeneutics as a theoretical framework. The difference of words and

meanings in translation demonstrates the possibility of translation; the provision on «untranslatability» reveals the «stages» of interpretation and translation; attaches importance to the process of interpreting works and understanding the meaning of the text and clarifies the philosophical basis of the translation of «people». with this heart and heart for this reason», which is relevant to the tasks and goals of hermeneutics; He offers a philosophical dialectical methodology of translation, principles of the value of translation and translation of the title of the translation, which demonstrate the interpretative characteristics of the translator's subjectivity in translation activities.

REFERENCES

- 1 Sadullaev D. B. Problems of Understanding Philosophical Text as a Linguistic Phenomenon //JournalNX. – 2020. – Т. 6. – № 06. – С. 128-136.
- 2 Ehsan U., Riedl M. O. Human-centered explainable ai: Towards a reflective sociotechnical approach //HCI International 2020-Late Breaking Papers: Multimodality and Intelligence: 22nd HCI International Conference, HCII 2020, Copenhagen, Denmark, July 19–24, 2020, Proceedings 22. – Springer International Publishing, 2020. – С. 449-466.
- 3 Heller L. Translaboration as legitimation of philosophical translation //Target. – 2020. – Т. 32. – № 2. – С. 239-260.
- 4 Halverson S. L. Translation, linguistic commitment and cognition. – London : Routledge, 2020. – С. 37-51.
- 5 Feleppa R. Convention, translation, and understanding: Philosophical problems in the comparative study of culture. – State University of New York Press, 1988.
- 6 Rozmyslowicz T. Machine translation: A problem for translation theory //New voices in translation studies. – 2014. – Т. 11. – № 1. – С. 145-163.
- 7 Chesterman A. Translation, epistemology and cognition //The Routledge handbook of translation and cognition. – 2020. – С. 25-36.
- 8 Avtomomova N. S. Philosophy, Translation, 'Untranslatability': Cultural and Conceptual Aspects //Philosophy's Treason: Studies in Philosophy and Translation, edited by David Morgan Spitzer, Vernon Press, Series in Language and Linguistics. – 2020. – С. 87-110.

ҚАЗІРГІ МЕМЛЕКЕТТЕРДЕГІ КӨПМӘДЕНИЕТТІЛІК МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ ДИАСПОРАЛАРДЫҢ ҚАЙШЫЛЫҚТЫ ӘЛЕУЕТІ

КАЛИЕВ И. А.

саяси ғылымдар кандидаты, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
ПОЛОМАРЧУК Б. В.
аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі әлемде көбірек қоғамдар көп мәдениетті болып келеді: әртүрлі этномәдени және діни популяциялар, тіпті бір жағынан қарама-қарсы мәдени көзқарастар, моральдық-адамгершілік және этикалық құндылықтар қатар өмір сүреді және қазіргі кезде АҚШ, Канада немесе Австралия сияқты «қоныс аударатын» мемлекеттердің қоғамдарында ғана емес, сонымен бірге саяси өзара әрекеттеседі. Франция немесе Ұлыбритания сияқты мемлекеттерде. Бұл олардың саяси тарихының қазіргі кезеңі үшін жаңа проблемаға – «мультикультурализм мәселесіне» тап болғанын білдіреді [1, 5 б.].

Мультикультурализм мәселесін шешу, яғни осындай келісім негізінде көпмәдениетті қоғамның ортақ игілігі мен саяси интеграциясын анықтау жөнінде қоғамдық келісімді қамтамасыз ету ерекше саяси тетіктерді талап етеді. Әлемдік тарих пен ғылым осы мәселені шешудің үш негізгі тәсілін ұсынады, олардың әрқайсысы шешудің нақты тетіктерін ұсынады: ассимиляция саясаты, сегрегация саясаты және көпмәдениеттілік саясаты.

Мультикультурализм – бұл мәдени плюрализмді қамтитын және оның дамуына ықпал ететін саясат. Бұл адамдардың этникалық, нәсілдік және діни айырмашылықтарына қарамастан кез келген елдің бүкіл халқының құқықтарын құрметтеуге байланысты. Мультикультуралистік қоғамда елдің барлық азаматтары өздерінің мәдениетін, тілін, дәстүрлерін, этникалық және діни құндылықтарын дамытуда тең құқықтарға ие. Мұндай қоғамда ұлттық мектептер ашылып, газеттер мен журналдар ұлттық тілде шығарылады. Сонымен қатар, мультикультурализм принциптерін тек саяси элита ғана емес, сонымен қатар жоғары лауазымдарға ие емес ұлттың басқа өкілдері де кеңінен қолдайды.

«Мультикультурализм тәжірибесінің» кең таралуына қарамастан, саяси және ғылыми ортада қазіргі кезде Тұжырымдаманың мазмұны туралы бірыңғай түсінік жоқ. Канадалық, австралиялық және жаңа зеландиялық саяси дәстүрлерде көпмәдениеттілік этномәдени әртүрлілікті қолдаудың

жан-жақты саясатын және этномәдени азшылықтардың әртүрлі түрлеріне: ұлттық азшылықтарға, байырғы халықтарға және жаңа иммигранттарға қатысты саясатты білдіреді. Еуропада мультикультурализм көбінесе иммигранттардың ерекше мәдени сәйкестігін қолдаудың ерекше және жақында танымал емес саясаты болып табылады. Латын Америкасы елдерінде мультикультурализм туралы айтатын болсақ, олар көбінесе жергілікті халықтарды сақтау және қолдау саясатына сілтеме жасайды [2, 17 б.].

Көпмәдениетті тәсілдің негізгі принциптері интеграциялық саясаттың канадалық нұсқасына енгізілді:

- жеке тұлғаның және тұтастай қоғамның әлеуметтік және саяси өміріндегі мәдени компоненттің маңыздылығын (бірақ абсолютті емес) түсіну;

- қоғамның барлық мәдени топтарының өкілдерін қоғамның қоғамдық өміріне тең қосу, яғни ортақ игілікті айқындауға қатысуға қолжетімділікті қамтамасыз ету;

- ортақ игілік – көпмәдениетті ымыраға келу жөнінде саяси консенсусқа қол жеткізу үшін ішінара ерікті мәдени трансформацияның, оның ішінде жеке тұлғаның қажеттілігі;

- кең полиформатты көпмәдениетті диалогты (полилогты) заңды көпмәдениетті компаға келудің ең жақсы тәсілі ретінде қабылдау.

Осындай қағидаттарға негізделген саясаттың негізгі мақсаты қоғамның барлық мәдени топтарының ерікті және толыққанды саяси интеграциясы негізінде экономикалық өркендеген және саяси тұрақты либералды мемлекетте көпмәдениетті қоғамның жанжалсыз өмір сүруін қамтамасыз ету арқылы көпмәдениеттілік мәселесін шешу болып табылады. Барлық мәдени топтарды қоғамдық өмірге, жалпы игілікті анықтау процесіне толық қоспай, кең полиформатсыз көпмәдениетті диалогсыз жалпы игілік көпмәдениеттіромаға келмейді. Бұл дегеніміз, мұндай игілікке негізделген толыққанды интеграция көпмәдениетті қоғамның жанжалсыз өмір сүруі мүмкін емес, болмайды.

Айта кету керек, Канадада, Австралияда, Жаңа Зеландияда және кейбір басқа елдерде «мультикультурализм» саясаты мемлекеттің дамуына айтарлықтай оң әсер етті. Еуропа елдерінің көпшілігінде сәл өзгеше жағдай орын алды. Бұл мемлекеттерде тікелей немесе аллегориялық түрде «мультикультурализм» деп аталатын бастамалардың барлық мәдени топтарды жалпы игілікті анықтау процесіне барынша толыққанды қосу және кең

полиформатты благады игілік диалогы аркылы қоғамды осы анықталған айналаға біріктіру міндеті болған жоқ. Осы елдердегі иммигранттар қауымдастығына қатысты «мультикультурализм» олардың өкілдерінің ортақ игілікті анықтауға қатысуға нақты мүмкіндігінің жоқтығына наразылығының ауырлығын төмендетуге арналған оларға әртүрлі «жеңілдіктер» болды [3, 18 б.].

Мультикультурализмді белсенді түрде насихаттаған Ұлыбританияда лейбористік үкімет жалпы игілікті анықтау бойынша кең форматты көпмәдениетті диалогтың болмауы үшін қолдан келгенін бәрін жасады. Өзінің саяси мақсаттарын (сайлаушыларды сақтау және құру) жүзеге асыра отырып, биліктегі лейбористер мультикультурализм дискурсын иммигранттардың интеграциясы мәселесімен шектеді, кейіннен мәдени қауымдастықтардың осы «проблемалық» санатымен өзара әрекеттесудің негізгі арналарын іс жүзінде монополиялады. Лейбористер осылайша осы қауымдастықтардың өкілдерінен (партия да, оларды ескеретін де) және иммигранттарға теріс көзқараспен қарайтын көпшіліктен (иммигранттар қауымдастығымен байланыс орнатуға қабілетті партия ретінде) сөзсіз қолдау алады деп күтті. жалпы Британдық қоғамның өмір салтын сезімтал түрде өзгерту құқығы) [4, 45 б.].

Шын мәнінде, дәйекті көпмәдениетті тәсіл бере алатын көпмәдениетті мәселені тиімді шешудің орнына, Ұлыбритания оның нақты өршуіне ие болды. Қазіргі уақытта бір-біріне сенбей және мәдени көпшілікпен және оның мемлекетімен саяси өзара әрекеттесудің тиімді арналары болмаса, елде әртүрлі иммигранттар қауымдастығының өкілдері тұрады. Ұлыбританияның бұрынғы премьер-министрі Дэвид Кэмеронның айтуынша, британдықтардың көпшілігі «бүгінде Ұлыбританиямен сәйкестендірілмеген және экстремизмге бет бұрған жеке басын іздейтін өз азаматтары жүзеге асыратын террорлық шабуылдар қаупімен өмір сүреді» [5].

Көптеген елдерде көпмәдениетті тәсілді жүзеге асырудағы маңызды кедергі – бұл елдердің қазіргі билік органдарында әртүрлі мәдени топтарға әсер ететін кешенді ретінде көпмәдениетті шешімді өз қоғамдарына ұсынуға саяси ерік-жігердің болмауы. Қазіргі уақытта мультикультурализм келесі жағдайда кепілге алынудың бір түрі болып табылады: мемлекеттік деңгейде ешкім өткір мәселені шешу үшін ықтимал тиімді, бірақ бүгінгі күні ақпаратпен саяси айла-шарғы жасау нәтижесінде пайда болған танымал емес шараларды ұсынуға батылы бармайды.

Көпмәдениеттіліктің танымалдылығының өсуіне ықпал етпейді және экономикалық рецессия Еуропада, сондай-ақ Батыста исламға қарсы көңіл-күйдің өсуінің бірнеше себептері бар.

Иммигранттар мен қабылдаушы қоғам арасындағы қарым-қатынас өзара қызығушылыққа негізделген. Иммигранттардың өздерінің біріктіретін қызығушылықтары бар, олар әрқашан қабылдаушы қоғамның мүдделерімен сәйкес келе бермейді. Диаспора мен қабылдаушы қоғамда бір мақсат бар – өзін – өзі сақтау, бірақ қоғамда тұрақтылық пен бірегейлікті сақтау, ал диаспорада өмір мен өлім мәселесі. Мүдделер қақтығысында жанжалдың әлеуеті – тараптар арасындағы қатынастардың асқынуы. Иммигранттар қабылдаушы қоғам үшін проблема тудырмайды, егер олар аз болса, олар индивидтердің аморфты жиынтығы болып табылады және диаспораны құрылымдау процесі жүріп жатқанда, олардың саны өскен сайын оның әлеуметтік ағзаға айналуы. Иммигранттар мен қабылдаушы қоғамның қатар өмір сүруінің осы кезеңінде мемлекет, әдетте, мигранттарды өз мүдделеріне қызмет етуге, басқаша емес, осылай әрекет етуге мәжбүр етеді, бұл иммигранттарға өмір сүру кеңістігінің негізінен жергілікті тұрғындар қабылдамайтын бөлігін қалдырады.

Бір кездері иммигранттар Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Солтүстік Американың дамуына және Батыс Еуропа экономикасының қалпына келуіне баға жетпес үлес қосты. XX ғасырдың аяғында шетелдік жұмысшылар Батыс Еуропаның белсенді халқының шамамен 10 % құрады [6, 7 б.]. Олар қабылдаушы қоғамның органикалық бөлігіне айналды. Иммигранттың өмірлік міндеті-шет елде бейімделу. Бұл иммигрант пен байырғы халықты бөлетін мәдени қашықтықты қысқартудың қиын және ауыр процесі. Иммигранттар мен қоғам арасындағы қарым-қатынас өзара қызығушылыққа негізделгенімен, диаспора өзін-өзі ұстайды. Диаспораның өзіндік қызығушылығы бар, ол әрқашан реципиенттің мүдделерімен сәйкес келе бермейді. Шиеленіс, ең алдымен, еңбек нарығындағы бәсекелестік, этникалық себептер бойынша кемсітушілік, нәсілдік көзқарастардың көрінісі нәтижесінде пайда болады.

Қабылдаушы мемлекет үшін проблемалар иммигранттардың болуы әлеуметтік шиеленісті тудырған кезде, жетілген диаспора елдің экономикалық, мәдени, саяси өмірінде елеулі ықпалға ие болған кезде және оның нақты мүдделерін ескеруді талап еткен кезде басталады. Иммигранттар тарихының бірінші кезеңінде қабылдаушы қоғамда бейтаныс адамға деген сенімсіздік, тіпті

дұшпандық басым болады, ал иммигрант өмір сүру үшін күресте тек өз күшіне сене алады. Содан кейін құрылымдық қауымдастықта-анклавта ол белгілі бір дәрежеде диаспоралық қызығушылықты сақтайтын ұжымның қорғауында болады. Диаспораның тұрғылықты елдегі жағдайы нығайған сайын, ол артықшылықтар, мәдени және конфессиялық даралық құқығы үшін күресте Әлеуметтік және саяси актор ретінде белсенді әрекет етеді, бұл кейде қабылдаушы қоғам үшін қолайсыз және әлеуметтік шиеленісті күшейтеді.

«Иммигрант – қабылдаушы қоғам» қарым-қатынасындағы қақтығыс дәрежесі диаспораның сипатына да, қабылдаушы елдегі саясат пен әлеуметтік климатқа да байланысты. Әдетте, иммигранттар үшін өмір сүру жағдайлары неғұрлым ауыр болса, диаспора қажет болған жағдайда көмектесе алатын әлеуметтік құрылым ретінде олар үшін маңызды болады, оның бірлігі соғұрлым тығыз болады, кейде диаспораны өзін-өзі оқшаулауға мәжбүр етеді. Осыған байланысты иммигранттар кемшіліктер кешенін, иеліктен шығару сезімін дамыта алады, бұл бейімделу процесін қиындатады. Керісінше, иммигрант үшін тіршілік ету ортасы неғұрлым қолайлы болса, диаспораның қолдауы соғұрлым маңызды болмайды, оның байырғы тұрғындармен байланысы соғұрлым тығыз болады, интеграция оңайырақ болады.

Жаһандану жағдайында диаспораның жанжалды әлеуеті мәселесі күрделене түсуде. Жаппай құбылыс адамдардың аумақтық және трансшекаралық қозғалысы болды, шекараны білмейтін әлемдік ақпараттық кеңістік пайда болды. Бұл Дамушы әлемдегі қоғамдық сананы саясаттандыруға күшті серпін берді. Негізгі өмірлік маңызды мәселелерді шеше алмайтын ұлттық мемлекеттердің көңілсіз тәжірибесі, «алтын миллиард» пен Азия мен Африка халықтарының өмір сүру жағдайлары арасындағы қарама-қайшылықтың демонстрациялық әсері, білім беруді демократияландыру және батыс мәдениетінің кеңеюі афро-Азия халықтарының қоғамдық ойының босатылуына әкелді. Олардың екінші дәрежелі сезімі екінші дәрежелі хабардарлықпен ауыстырылған сияқты, ал азаматтық, мәдени, этникалық, діни сәйкестілік олар үшін өздерінің маңыздылығын түсінудің формасына айналады. Олар өз ережелерімен өмір сүргісі келеді.

Белгілі бір этносқа жататын мигранттардың тұрақты ағыны мигранттарды интеграциялау саясатын жүзеге асыруға қатысты мемлекеттік органдардың қызметіне қарамастан мамандандырылған қауымдастықтар мен диаспоралардың қалыптасуы мен дамуына

әкеп соғады. Диаспоралар этникалық ынтымақтастық принципі негізінде әрекет етеді, осылайша бейтаныс кеңістікте егіншілікке қолдау көрсетеді. Мұндай қауымдастықтар Мәскеуде қысқа уақыт ішінде пайда болды, олар өз құқықтарын қорғауға және шетелдік ортада өмір сүруге бейімделуге көмектесетін белсенділер мен көшбасшылар болды. Этникалық диаспоралардың қалыптасуы жас этникалық элиталардың қалыптасуына әкелді, олар өз кезегінде осы қауымдастықтарға көбірек мигранттарды тартуды мақсат етеді. Мұндай қауымдастықтар арқылы мигранттар қабылдаушы қоғамдағы ұжымдық мүдделерге қатысты бірге өмір сүріп, үйлесімді әрекет ете алады.

Этникалық бірлестіктер ұлттық-мәдени қауымдастықтар, диаспоралар түрінде болуы мүмкін. Айта кету керек, диаспора немесе Қауымдастық мүшелерінің саны туралы сандар тек теориялық сипатта болады, өйткені іс жүзінде топтың нақты мүшелері әлдеқайда аз болуы мүмкін: кейбір мигранттар олардың қауымдастыққа жататындығы туралы хабардар етілмейді [7, 105 б.].

Диаспораның қызметі интеграциялық немесе интеграцияға қарсы болуы мүмкін. Бұл көрсеткішке диаспора интеграция саясатының тиімділігіне ықпал ететін деңгей айтарлықтай әсер етеді, яғни мигранттарды көпмәдениетті қоғамға интеграциялау және оған бейімделу үшін қолайлы жағдайлар жасайды [8]. Диаспоралардың белсенділігі мигранттардың жергілікті тұрғындармен қарым-қатынасын қалыптастыруға түбегейлі әсер етеді. Ресми көші-қон инфрақұрылымының жеткіліксіз дамуы жағдайында диаспоралар тарапынан мұндай қызмет ерекше маңызға ие болады, өйткені ол мигранттарды елде не жекелеген өңірде болудың тән ерекшеліктері туралы, сондай-ақ ықтимал қауіптер мен тәуекелдер және олардың алдын алу тәсілдері немесе оларды барынша азайту шаралары туралы ақпаратпен қамтамасыз етеді.

Этникалық диаспоралардың жетекшілері мигранттарды интеграциялау саясатында әртүрлі жолдармен тиімді көмек көрсетеді. Олар қоғам мүшелеріне қабылдаушы елдің көші-қон заңнамасының барлық тән ерекшеліктері мен талаптарын түсіндіре отырып көмектеседі, оның негізгі тілін үйренуге жәрдемдеседі, жұмысқа орналасуға қолдау көрсетеді, рұқсат құжаттарын ресімдеу мәселелерін шешеді және тағы басқалар. Алайда, интеграциялық саясатты жүзеге асыратын диаспораның адал әрекеттерімен қатар, мигранттардың қабылдаушы елдің аумағында қауіпсіз болуына кедергі келтіретін және ықтимал қақтығыстардың себебі

болатын интеграцияға қарсы компонент те болуы мүмкін. Осындай интеграцияға қарсы саясат шеңберінде консулдық орналасқан елдің тілін үйренудің маңыздылығы бағаланбауы мүмкін, ал мигранттардың өмірі, өз кезегінде, қабылдаушы қоғамның мүшелерімен нақты байланыссыз оқшауланған микрогруппаға енеді, осылайша мигранттардың шет елде болуында біршама алшақтық тудырады. Мұндай саясат мәжбүрлі еңбек пен алаяқтықты кеңінен қолданатын жұмыс берушілердің жұмысқа орналасуына ықпал етуі мүмкін. Сонымен қатар, этникалық қауымдастықтардың жақтаушыларына психологиялық қысым әдістерін қолдану мүмкіндігі бар. Этникалық қауымдастықтар, диаспоралар және діни ұйымдар сияқты институттардың мақсаты этносаралық қатығыстардың туындау қаупін болдырмау немесе азайту, ал басқа жағдайда жағымсыз салдарларды болдырмау үшін тараптар арасындағы даулы мәселелерді сауатты шешу болуы керек [9, 63 б.].

Осылайша, диаспоралар мен қабылдаушы қоғам арасындағы қарым-қатынас үшін норма өзара түсіністікте қатар өмір сүру режимі болып қала берсе де, иммигранттар қауымдастығы өсіп, құрылымдалған сайын, ұжымдық іс-қимылдарды ұйымдастыра отырып, олар қоғамнан өздерінің ерекше қызығушылықтарын ескеруді талап етеді, бұл ол үшін жанжалды жағдайлар мен шешілмейтін проблемаларды тудырады. Дегенмен, диаспора немесе этникалық қауымдастық сияқты құбылысты дәйекті түрде игеру және зерттеу, қатығыстардың мәніне қатысты екіұштылықпен сипатталуы мүмкін қауымдастық, атап айтқанда, оларды реттеу немесе олардың пайда болуына және тез өсуіне ықпал ету қазіргі әлемде этносаралық қатынастар процестерінде қиындықтардың болуына байланысты қазіргі уақытта ерекше маңызға ие.

Қазіргі диаспоралардың ішкі саяси процестерге және мемлекетаралық байланыстар жүйесінің дамуына әсері байыпты талдауды қажет етеді. Сонымен қатар, этнологтар ғана емес, саясаттанушылар да, заңгерлер де. Жүргізілген талдау қазіргі диаспоралардың саяси аспектілеріне қатысты кейбір тұжырымдар мен жалпылаулар жасауға және одан әрі ғылыми түсінуді қажет ететін мәселелер шеңберін анықтауға мүмкіндік берді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Веретевская А. В. Мультикультурализм, которого не было. / Монография. – Москва, 2018. – С. 5.
- 2 Kymlicka W. Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity. – New York : Oxford University Press, 2009. – P. 17.
- 3 Андреев Е. В. Проблемы современного западноевропейского мультикультурализма // Обозреватель. – 2014. – № 5.
- 4 Кондратьева Т.С. Великобритания : провал политики мультикультурализма. // Актуальные проблемы Европы сб. науч. тр. / Ин-т научной информации по общественным наукам. – М. : Изд-во ИНИОН РАН, 2011. – № 4. – С. 35–79.
- 5 <https://www.rbc.ru/politics/28/02/2016/56d295c29a79474b8a6bcee3>
- 6 Вопросы истории. – 1998. – № 9. – С. 7.
- 7 Этническое и религиозное многообразие 2017 – Этническое и религиозное многообразие России / Под ред. В. А. Тишкова, В. В. Степанова. – М. : ИЭА РАН, 2017.
- 8 Модели интеграции 2013 – Модели интеграции мигрантов в современной России [Электронный ресурс]. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/27871/CARIM-East_RR-2013-12.pdf
- 9 Аклаев А. Р. Этнополитическая конфликтология : Анализ и менеджмент : учебное пособие. – М., 2008.

МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ УСТАНОВКИ И КЛЮЧЕВЫЕ ВЕКТОРЫ

КАРАГИЗОВА Г. Б.

к.и.н., Президентский центр Республики Казахстан, г. Астана

Потенциальным партнером государства в реализации ключевых целей, его ценным стратегическим и кадровым ресурсом является молодежь. Как основная движущая сила молодежь определяет настоящее и будущее страны, т.к. она объективно является жизненной силой и энергией общества. На современном этапе молодежь является тем активным динамичным элементом, который постоянно оказывает влияние на характер политических и социально-экономических процессов, генерируя прорывные идеи и являясь неиссякаемым источником новых проектов.

Как отметил Президент Казахстана К.К. Токаев в своем интервью газете Egeмен Qazaqstan: «Сейчас мир меняется очень быстро, уже не из года в год, а практически изо дня в день. Появляются новые технологии, профессии и отрасли, пересматриваются подходы в работе и управлении. В этих условиях возрастает роль молодежи, которая способна осваивать новые навыки и эффективно применять передовые знания. Она обладает прогрессивным мышлением, ориентирована на будущее, на поступательное развитие» [1].

Изучение опыта зарубежных государств убедительно доказывает, что успешная социализация и самореализация молодежи, качественный рост потенциала молодежи и его использование в интересах инновационного развития страны возможно при наличии эффективной государственной молодежной политики. Разработка специального национального законодательства в области молодежной политики является важнейшим инструментом решения ключевых социальных проблем молодежи, обеспечения многообразия форм участия молодых людей в политической жизни общества.

Первыми нормативными правовыми актами, способствовавшими развитию данной сферы, стимулированию новых инициатив и росту молодежного движения были Закон «О государственной молодежной политике в Казахской ССР» (28 июня 1991 г.), Концепция молодежной политики Республики Казахстан (28 августа 1999 г.), Закон «О государственной молодежной политике в Республике Казахстан» (2004 г., 2015 г.), определившие роль и место молодежи как отдельной социально-демографической группы и наделившие ее определенными социальными правами и государственными гарантиями. Реализации социально ориентированной политики и повышению духовного потенциала общества способствовали Программа молодежной политики на 2005-2007 гг., Государственная программа патриотического воспитания граждан РК на 2006-2008 гг., Концепция государственной молодежной политики до 2020 г. и т.д.

В своей предвыборной программе Глава государства К.К. Токаев отмечал, что следует переходить от принципа «для молодежи» к принципу «с молодежью». Это означает, что из объекта государственной молодежной политики молодежь переходит на позиции ключевого субъекта и партнера государства. Важен диалог государства с молодежью, которую целесообразно рассматривать в качестве инициативной и созидательной силы, чей потенциал следует максимально использовать в интересах развития общества и государства.

За последние годы произошли концептуальные изменения общественно-политических и социокультурных установок и направлений государственной молодежной политики. В 2023 г. вступил в силу подписанный Главой государства Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственной молодежной политики и социального обеспечения», одной из концептуальных новелл которого является увеличение возраста молодежи до 35 лет, что позволяет увеличить долю молодежи в общей структуре населения с 3,7 млн до 5,7 млн человек [2]. Закон также вводит официальное применение следующих понятий: индекс развития молодежи; молодежь, временно не трудоустроенная (молодежь категории NEET); специалист по работе с молодежью; молодежные трудовые отряды.

Важнейшим нововведением является введение индекса развития молодежи (ИРМ). Он представляет собой сводный индекс для анализа реализуемой государственной молодежной политики и уровня развития молодежи по 7 направлениям и 33 индикаторам. Индекс развития молодежи в Республике Казахстан станет одним из важных механизмов оценки эффективности государственных органов в части реализации государственной молодежной политики. Кроме того, это позволит проанализировать, насколько казахстанские результаты отвечают мировым требованиям и показателям. С 2023 года местные исполнительные органы областей, районов, городов республиканского и областного значения должны руководствоваться ИРМ для принятия соответствующих мер.

Особое место в Законе уделено молодежным ресурсным центрам (МРЦ), содействующим социальному и личностному развитию молодежи и поддерживающим деятельность молодежных организаций. Данные центры также способствуют изучению социального самочувствия и ключевых трендов казахстанской молодежи. На данный момент в Казахстане насчитывается более 230 молодежных ресурсных центров. Активная деятельность МРЦ является одним из важнейших условий эффективной реализации Национального проекта по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы. В перспективе, МРЦ могут стать не только стартап-инкубаторами, но и дискуссионными, образовательными, аналитическими площадками, центрами регионального развития.

28 марта 2023 г. была утверждена Концепция государственной молодежной политики Республики Казахстан на 2023–2029

годы. Принятая Концепция предусматривает семь направлений молодежной политики. Ключевое место в Концепции отводится решению социально-экономических проблем молодежи, в частности, качественного образования, трудоустройства, повышения престижа рабочих специальностей, поддержке бизнес-образования молодежи, обеспечения жильем, разработке проектов по льготному кредитованию для молодых семей и т.д.

Особое внимание в документе уделено профессиональному развитию сельской молодежи: имеется направление «Молодежь и село». Концепция предусматривает реализацию потенциала молодых людей на селе через вовлечение в предпринимательство и получение ими трудовой квалификации. В период с 2023 по 2029 год планируется существенно увеличить охват молодых людей в селах курсами повышения цифровой грамотности.

В тот же день, 28 марта 2023 года, были утверждены Концепция развития высшего образования и науки в Республике Казахстан и Концепция развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023–2029 годы, в которых отражены системные меры по развитию качества образования и реальных образовательных результатов.

В соответствии с концепцией «Слышащего государства» в стране осуществляются демократические реформы в целях укрепления прав человека, верховенства закона и борьбы с коррупцией, обеспечения широкого участия всех слоев населения в политических процессах. Молодежная квота имеется в общественных советах, которые действуют при центральных и местных государственных органах. Данная квота позволит расширить участие молодежи в процессе принятия решений. С 2020 года на законодательном уровне предусматривается обязательная квота в 30 % для женщин и молодежи в избирательных партийных списках. Эта мера позволит артикулировать интересы молодежи и женщин и отстаивать их интересы на политическом уровне.

Казахстанцы – достаточно молодая нация. Средний возраст жителя Казахстана составляет 31 год. Государственные программы поддержки молодежи и молодых семей являются не просто актуальными, но и необходимыми для развития человеческого капитала и роста благосостояния нации в целом. Имеется комплекс программ поддержки молодежи, разработанных для различных целевых аудиторий. Например, программы «Мәңгілік ел жастары

– индустрияға», «Жасыл Ел», «Молодёжная практика», «Жас кәсіпкер», «С дипломом – в село!», «Жас Отбасы» и др.

Государством создаются широкие возможности и условия для эффективной реализации молодежной политики, т.к. от позиции молодежи в общественно-политической жизни, ее уверенности в завтрашнем дне и активности будет зависеть дальнейшее прогрессивное развитие Казахстана по пути демократических преобразований. В современных политических реалиях успешная интеграция молодежи в общественные отношения, эффективное использование ее инновационного потенциала становится одним из самых важных условий политического развития страны. Свой вклад в процесс активного вовлечения молодежи в общественно-политическую жизнь общества вносят молодежные организации, численность которых, по официальным данным составляет 547.

Вместе с тем, реализация государственной молодежной политики сталкивается с трудностями и проблемами, к изучению и широкому обсуждению которых должны быть привлечены эксперты из различных сфер экономики и политики. Вовлечение экспертного сообщества интеллектуальной элиты, представителей гражданского общества, деятелей культуры в работу консультативно-совещательных органов при местных исполнительных и представительных органах по вопросам развития молодежной политики позволит не только выявить «болевые точки», но и разработать эффективные механизмы решения злободневных проблем. Необходим качественный анализ зарубежного опыта реализации молодежной политики и казахстанского законодательства в данной области.

Одной из важнейших проблем, приводящей в определенных ситуациях к росту социальной напряженности, является решение жилищного вопроса. В госкорпорации «Правительство для граждан» озвучили данные, в соответствии с которыми на 1 января 2024 г. из общей численности населения Казахстана – 20 млн человек, в стране около 6,9 млн у которых нет собственного жилья, т.е. это около трети всего населения Казахстана [3]. Наиболее остро этот вопрос затрагивает именно молодежь, численность которой составляет почти 60 % от всего населения республик. Учитывая тот факт, что за последние несколько лет в стране заметно выросла численность детей, то жилищный вопрос через несколько лет будет оказывать серьезное влияние на всю социальную политику государства.

Отдельный вопрос – качество уже имеющегося жилья. По официальным данным, более 70 % семей проживают в жилищах, где на человека приходится менее 20 квадратных метров жилой площади (по нормам ООН показатель должен составлять не менее 30 квадратных метров). Так, среди домохозяйств из трех лиц (например, родители и один ребенок) уже более 80 % проживают в квартирах, где на человека приходится менее 20 квадратных метров, если же лиц в домохозяйстве четверо (например, обычная молодая семья с двумя детьми), то уже почти 90 %. Около 7 % казахстанцев в семьях из четырех человек и почти 9 % – в семьях из пяти и более человек проживают в «клетушках», где на человека приходится критически маленькая площадь – менее 5 квадратных метров [4].

В одном из выступлений Президент К.К. Токаев отмечал, что его личным приоритетом являются вопросы развития и поддержки науки и технологий, а также усиления потенциала отечественных вузов, повышения качества отечественного образования. Глава государства не раз поднимал проблему серьезного отставания Казахстана от развитых стран по уровню знаний учащихся. За последние годы лет расходы на образование составили более 20 % от общей суммы расходов государственного бюджета. Однако, удовлетворенность качеством образовательных услуг остается по-прежнему невысокой. По статистическим данным в 2023 году доля удовлетворенных качеством услуг дошкольного образования составила 49,4 %, общего среднего образования – 50,3 %, средне-специального образования – 46 %, высшего и послевузовского образования – до 44,9 %. По показателям «Равный доступ к качественному образованию», Казахстан занимал 62 место среди 169 стран [5]. В рейтинге лучших стран для образования по версии US News & World Report Казахстан занял 71-е место из 78-ми [6]. «Если мы посмотрим на международное исследование PISA, то наша страна не поднималась с 50-60 места среди 80 стран по качеству среднего образования за последние десять лет. Значит, мы в нехорошем положении. Одной из основных проблем является однобокая оценка образования детей. В нашей стране упор делается не на качество образования, а на высокие показатели. Между оценкой, полученной учащимися на ЕНТ, и оценкой в школе есть отличия», – отмечал Глава государства К.К. Токаев в своих выступлениях [7].

На фоне мирового экономического кризиса во многих странах обострилась проблема безработицы среди молодежи. В Казахстане на конец 2023 года доля молодежи NEET, которая не работает

и не занята образованием или профессиональной подготовкой составила 7,1 % [8]. При трудоустройстве именно молодые люди являются незащищенной категорией, т.к. у них мало рекомендаций, практического опыта, профессиональных навыков, которые требуют работодатели. Наличие дипломов об образовании не гарантируют место работы или качество труда. Молодые выбирают престижные специальности, работу в офисе и только небольшой процент молодежи готов переучиваться или трудиться на менее популярном месте. Кроме того, основная часть молодых казахстанцев живут и учатся за счет родителей. Только 20 % студентов в республике подрабатывают, в то время как в России трудятся 60 % учащихся, в Германии – 72 %, во Франции – 68 % [9].

Анализ ключевых проблем молодежной политики демонстрирует необходимость перехода от различных мер государственной поддержки молодежи к единой системе, основанной на принципах прозрачности, государственно-частного партнерства, симбиоза интересов государства и социальных групп общества. Основной акцент государственной молодежной политики должен быть сделан не только на предоставление определенных преференций и льгот молодежи, а на создание новых инструментов и возможностей на основе механизмов постоянного мониторинга и анализа. Важен переход от «управления сферой» к «управлению результатами». Растущая демографическая нагрузка на систему образования и социального обеспечения, «утечка мозгов» и научных кадров, постоянные изменения рынка труда, процессы глобализации и геополитической турбулентности и т.д. требуют дальнейшей эволюционной трансформации государственной политики в этом сфере.

Внося свой вклад в развитие страны, молодежь занимает важное место в социальной структуре общества, т.к. является одной из самых социально активных слоев населения, наиболее мобильной и восприимчивой к происходящим изменениям. Именно молодежь важнейший конкурентный ресурс страны, инициатор креативной индустрии и «свежих идей», и от соответствия государственной молодежной политики реалиям и вызовам времени будет зависеть конкурентоспособность всей страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Токаев К.: Как прогрессивная нация мы должны смотреть только вперед! [Электронный ресурс]. – <https://www.akorda>.

kz/ru/prezident-respubliki-kazahstan-kasym-zhomart-tokaev-kak-progressivnaya-naciya-my-dolzny-smotret-tolko-vpered-302415.

2. Концепция государственной молодежной политики Республики Казахстан на 2023-2027 годы. 28 марта 2023 года № 247. [Электронный ресурс]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000247>.

3. Около трети казахстанцев не имеют собственного жилья. [Электронный ресурс]. – <https://ustinka.kz/kazakhstan/society/92669.html>.

4. Молодые семьи Казахстана нуждаются в жилье. Что делать? [Электронный ресурс]. – <https://newtimes.kz/obshchestvo/171102-molodye-semi-kazahstana-nuzhdayutsya-v-zhile-cto-delat>.

5. Казахстанцы не удовлетворены качеством образования в стране – исследование. [Электронный ресурс]. – <https://ulysmedia.kz/news/24604-komu-v-eaes-kazahstan-ustupaet-v-voprose-kachestvennogo-obrazovaniia/>.

6. Казахстан вошел в рейтинг стран с лучшим образованием. [Электронный ресурс]. – https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazahstan-voshel-v-reyting-stran-s-luchshim-obrazovaniem-461226/.

7. Казахстане нет никакого имиджа образования, есть имитация – эксперт. [Электронный ресурс]. – <https://www.caravan.kz/news/v-kazahstane-net-nikakogo-imidzha-obrazovaniya-est-imitaciya-ehkspert-928605/>.

8. Основные индикаторы рынка труда в Республике Казахстан (III квартал 2023г.). [Электронный ресурс]. – <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/6131/>.

9. Уровень безработицы в Казахстане. [Электронный ресурс]. – <https://kazakhstangid.ru/bezrobotitsa>.

ДЕМОКРАТИЯ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ АРХИТЕКТУРЕ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА

КУРМАНБАЕВА А. Е.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

КАППАСОВА Г. М.

PhD, ассоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

Государственное устройство демократических стран мира находит свое отражение в конституции как политико-правовом институте и в соответствующем законодательстве. Изъявление интересов большей части населения, упорядочение отправления своих функций политическими органами власти и должностными лицами, недопущение ограничения прав и свобод личности является прерогативой конституции.

«Конституционализм это сложная общественно-политическая и государственно-правовая категория, основу которой составляют идеалы конституционной демократии (т. е. демократии, базирующейся на наличии конституции как особом документе государства и общества), наличие определенных институтов власти, соответствующего конституции политического режима и система защиты ценностей демократии, прав и свобод человека и гражданина, конституционного строя в целом. Основными компонентами являются: 1) конституционные идеи, в частности, глубокое почитание связанности государства и общества правом, законом; приоритет человеческой личности, уважение ее достоинства; участие непосредственно народа в осуществлении функций власти, не просто наличие определенных государственных органов, а демократический порядок их формирования, подчиненность деятельности этих органов интересам народа; наличие процессуальных механизмов защиты прав и свобод граждан, деятельности государственных органов, органов местного самоуправления, создания и участия в государственно-политических делах общественных объединений; общественное сознание, построенное на убеждении в необходимости и пользе институтов власти и государственных законов, их оформляющих, возможности достижения социальной справедливости и защиты обоснованных интересов посредством своих действий и шагов властей, основанных на нормах права; 2) наличие нормативно-правового фундамента, что проявляется, прежде всего, в создании

и принятии официальной конституции, закрепляющей набор конституционно-правовых институтов» [1].

Непосредственное управление общественными процессами в демократических государствах возлагается на исполнительную, законодательную и судебные власти. Вместе с тем либеральная демократия может реализовываться через инструменты прямой демократии, к которым можно отнести референдум, избирательный процесс. В результате выборов формируется политический аппарат, который в дальнейшем влияет на исполнение демократических процедур. В этом случае в демократическом государстве невозможно прямое подчинение избранного управления оппозиционным силам. Чрезвычайно важным для либерально-демократических государств является принцип прозрачности и открытости, на основе которых избранные на свободных выборах политические структуры реализуют внутреннюю и внешнюю политику определенного государства. Говоря об основных принципах создания государственных структур, нельзя обойти вниманием так называемое всеобщее избирательное право. Суть данного положения в том, что в государстве, поддерживающем либеральные ценности, любой гражданин, вне зависимости от национальности, вероисповедания, экономического, культурного или другого статуса, имеет право на выбор необходимого ему правительства.

«Стадия избирательного процесса - обособленная совокупность материальных и процессуальных избирательных правоотношений, участники которых стремятся к достижению общей процессуальной цели. Так, обязательным критерием выступает предметное содержание. Иначе говоря, существует специфическая процессуальная цель, к которой стремятся участники на данной стадии избирательного процесса. Так, цель стадии назначения выборов – назначить дату проведения голосования на будущих выборах, цель стадии осуществления предвыборной агитации и информирования избирателей - сформировать политическую волю избирателей» [2].

Государственный аппарат, сформированный на основе выборов, в демократическом государстве должен нести ответственность перед теми, кто делегировал полномочия управлять. Данное обстоятельство является причиной того, что избирательный процесс, основанный на реализации принципов прямой и представительной демократии, должен быть открытым и обеспечивать возможность контроля со стороны институтов гражданского общества.

По мнению исследователей, «политический плюрализм предполагает наличие в обществе граждан, имеющих свои интересы, придерживающихся различных взглядов на развитие государства и общества и объединяющихся по этому признаку в группы, а также, нахождение компромисса между ними, основанного на общих идеалах и ценностях при решении вопросов государственного значения» [3].

Необходимость неограниченной реализации гражданами своих прав и свобод, как известно, основное установление либеральной демократии. Об этом утверждали в своих трудах политические философы с эпохи нового времени.

«1. Каждый человек имеет право принимать участие в управлении своей страной непосредственно или через посредство свободно избранных представителей.

2. Каждый человек имеет право равного доступа к государственной службе в своей стране.

3. Воля народа должна быть основой власти правительства; эта воля должна находить себе выражение в периодических и нефальсифицированных выборах, которые должны проводиться при всеобщем и равном избирательном праве путем тайного голосования или же посредством других равнозначных форм, обеспечивающих свободу голосования» [4].

Конечно, современные реалии политических процессов в мире предполагают некоторое ограничение прав и свобод граждан в определенных ситуациях в демократическом государстве. Устанавливаемые правительством ограничения должны подкрепляться на законодательном уровне и обеспечивать общественную безопасность в определенных случаях. Цели обязательно являются законными, способствующими социальной пользе, обеспечивающими реализацию прав и свобод, а также упорядочивающие социальные процессы в разных сферах жизнедеятельности общества. При либеральной демократии граждане не принимающие ее принципы, не согласные с доктриной либерализма, тем не менее, имеют право на реализацию всех своих интересов.

К. Поппер замечает: «Время не ограниченного, или не регулируемого, законодательно капитализма минуло. После Маркса демократический интервенционизм добился значительных успехов, и высокая производительность труда, являющаяся следствием накопления капитала, дала возможность фактически ликвидировать нищету. Это свидетельствует о том, что, несмотря на ошибки, мы

многого достигли. Достигнутое должно укрепить нашу веру в то, что можно сделать еще больше. Ведь осталось много такого, что следует сделать, и, наоборот, чего не следует делать» [5].

Установление и эффективное развитие в обществе демократических практик подчиняется определенным факторам. В данном ряду можно выделить справедливую судебную систему, обеспечение охраны собственности граждан политическими структурами, многочисленность среднего класса социума, развитость институтов гражданского общества.

Несмотря на то, что открытые и прозрачные выборы являются основой формирования государства на ценностях либерализма, тем не менее, сами по себе выборы не всегда эффективны. Не исключены варианты, когда в социуме по факту происходит дискриминация группы индивидов, не имеющих возможности использовать право на выбор, или выборные депутаты не оказывают влияние на политику в целом.

Исследователи приходят к выводу, что «динамическая модель показала, что при более высокой продуктивности демократия позволяет выработать более близкий к оптимальному экономический курс, а значит, дает меньше экономических поводов для дестабилизации. Другой важный вывод, вытекающий из модели, заключается в том, что с ростом продуктивности системы уменьшается дистанция между предпочтительными для различных групп параметрами перераспределения, а тем самым - и острота конфликта относительно политического курса» [6].

Проблема формирования полноценно реализующих демократические процедуры государств является предметом научного анализа ряда политологических школ.

До начала новейшего времени идеи либерализма и демократии можно было рассматривать в определенной мере как противостоящие друг другу. Согласно теории общественного договора, только граждане имеющие определенную собственность, могли нести обязанности перед государством и соответственно рассчитывать на него как основу стабильности. Сторонники демократических идей в ограничении избирательного права видят ограничение свободы для какой-либо части членов социума. Ранние либеральные философы в наделении политической властью неимущих видели опасность для комплекса прав и свобод личности. Показательна в этом в этом плане концепция А. де Токвиля, где он изложил принципы формирования общества,

гарантирующего права и свободы вне зависимости от наличия какого либо имущества.

По мнению А. де Токвиля: «первой, самой важной причиной, которой можно объяснить нынешнее процветание Соединенных Штатов, является происхождение американцев, то, что я назвал их началом. На заре существования американцам повезло: когда-то их отцы установили на земле, где они теперь живут, равенство условий и способностей, что послужило естественной основой для возникновения демократической республики. Кроме республиканского общественного устройства, они оставили своим потомкам привычки, идеи и нравы, необходимые для процветания республики» [7].

Европейские революции середины XIX века привели общественное мнение к признанию того факта, построение либерального государства невозможно без применения демократических принципов и процедур. В начале новейшего времени получили распространение социал-демократические течения, выступавшие против социума, где приветствуется имущественное неравенство и развитые товарно-денежные отношения.

Важную роль в соотношении законодательной и исполнительной власти играет британская модель разделения властей. Ее главными особенностями в контексте рассматриваемых ветвей власти являются два обстоятельства. Во-первых, все члены правительства должны быть в обязательном порядке членами парламента, что говорит о частичном персональном слиянии ветвей власти. Во-вторых, законодательная власть осуществляется королевой в парламенте, а исполнительная – формально принадлежит «королеве в Совете», то есть Тайному совету, а реально - кабинету министров (правительству Ее Величества) и министрам Ее Величества. Следует отметить, что монарх формально остается неотъемлемой частью всех ветвей власти, так как судебная власть осуществляется королевскими судьями, а судебный обвинительный акт принимается от имени монарха. Эти и некоторые другие обстоятельства, позволили, в частности, классику британского права и политэкономии Уолтеру Беджготу (в современной транскрипции - Бэдджет) считать, что идея разделения властей является несовместимой с парламентской формой правления.

Он отмечал: «Коренной секрет английской конституции может быть описан как тесный союз, почти полное слияние исполнительной и законодательной властей. Согласно традиционной теории, доброкачественность нашей конституции заключается в

полноте разделения законодательной и исполнительной власти, но на самом деле ее достоинство заключается в особом сближении государственной власти». У. Беджот последовательно обосновывает положение, согласно которому в основе парламентской системы правления Великобритании находится принцип слияния власти (fusion powers), а не ее разделения [8].

Первыми европейскими странами, где была введена должность президента как главы государства, стали в 1848 году две республики - Франция и Швейцария. Несмотря на одновременность введения, статус и полномочия президентов в силу особенностей исторического развития данных государств были различны. Высшим органом исполнительной власти в Швейцарии был Федеральный совет, состоявший из семи министров, избравшихся на совместном заседании обеих палат Федерального собрания на три года.

Совет представлял собой коллегию администраторов, один из которых на том же заседании избирался Президентом Швейцарской Конфедерации сроком на один год. Он мог переизбираться неограниченное количество раз, но обязательно с перерывом в один год. Его компетенция была не выше чем членов Совета, а ответственность перед народом такая же. Иными словами, в Швейцарии не было носителя исполнительной власти, стоящего отдельно от министров, что позволило говорить о существовании коллективного президента.

Конституцией 1848 года во Франции была провозглашена республиканская форма правления во главе с Президентом. Установление единой законодательной власти привело к учреждению должности Президента – единоличного главы исполнительной власти [9].

Актуально проанализировать, как классическая модель парламентаризма входила в политическую систему государств не только как метод представительной демократии, но и как форма реализации интересов регионов в федеративном государстве.

Понятие парламентаризм сегодня имеет довольно широкое толкование, так как классическая «вестминстерская» модель существенно трансформировалась. С одной стороны, это произошло в связи с тем, что в системе представительной демократии воплощаются элементы политической культуры, традиций государств, где эта система прижилась.

Парламентаризм в процессе исторической эволюции прошел длительный путь становления, в ходе которой была сформирована

система институтов и норм. Одним из наиболее важных достижений парламентаризма является вовлечение различных слоев населения в законодательные органы, а также возможность реализации и легитимации суверенитета народа как основы государственной власти [10].

На сегодня есть две проблемы, которые волнуют многих: одна – жизнь страны, социальное состояние, другая – дальнейшая демократизация общества, совершенствование политической системы. Известно, что обе эти проблемы неразрывно связаны друг с другом.

Классическое определение демократии: слово, обозначающее власть народа (демос) (кратос). Даже в западных странах, которые являются его образцом, сейчас это понятие выходит за рамки реальной действительности.

Для общества, основанного на частной собственности, защита частной собственности, отражение посягательств на нее извне – это самый священный долг.

Главным принципом любой демократической страны является: взаимная индивидуализация и разграничение государственной власти. Основателями этого установления были Дж. Локк и Ш. Монтескье, заложившие эти принципы. В XVIII веке цель состояла в том, чтобы воспрепятствовать широко распространению абсолютизма, обуздать личную власть. Обладатели абсолютной монархии сами принимали законы, наказывали себя, распоряжались по своему усмотрению.

Государственная власть целостна. Три его ветви - законодательная, исполнительная, судебная – существуют независимо друг от друга.

Совершенствование политической системы ставится в качестве главной задачи на ближайшие годы для либеральной демократии. В этой связи актуальны вопросы повышения правозащитной системы, роли профсоюзов в защите прав наемных работников, дальнейшей либерализации отношений государства и средств массовой информации, перехода к избранию местных исполнительных органов власти, повышение эффективности парламентской системы, обеспечения контрольных возможностей гражданских сообществ, обеспечения ответственности судов перед обществом. Системная реализация данных мер станет новой вехой в дальнейшей демократизации мирового сообщества.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Источник: <https://gufo.me/dict/constitutionallaw/>
- 2 Худoley Д.М. Понятие избирательного процесса Вестник Пермского университета. 2015 № 2
- 3 Гелуненко В.В., Андреев С.Д. Политический плюрализм: понятийный, концептуальный и интерпретационный ракурсы // Социально-политические науки. 2020. Т. 10. № 4. С.
- 4 Всеобщая декларация прав человека Декларация, принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года
- 5 Поппер К. Открытое общество и его враги. - [Электронный ресурс]. -Режим доступа: <http://www.negentropy.ru/myroot/biblio/philosophy/open>
- 6 Ахременко А.С., Петров А.П., Филиппов И.Б. Стабильность и выживание демократий: от гипотезы липсета к производительности экономики Журнал политической философии и социологии политики «Полития. Анализ. Хроника. Прогноз» 2018 № 3
- 7 А. де Токвиль. Демократия в Америке Электронная библиотека «Гражданское общество». URL: <http://www.civisbook.ru/>
- 8 Бруслик А. Парламент Великобритании и его взаимосвязь с исполнительной властью. Сравнительное конституционное обозрение 2016 №1 с 24-28
- 9 Тхаркахо М.М. Зарождение и развитие института президентской власти в зарубежных странах Вестник Адыгейского государственного университета. 2007 № 1 с. 12-15.
- 10 Кожина Т.Н., Петухов А.В. Вестминстерская система парламентаризма и исторические формы ее «федерализации» Oeconomia et Jus 2022, № 2 с. 73.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ЦИФРОВОГО
РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

МЫРЗАБЕК М. Ы.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

КАППАСОВА Г. М.

PhD, асоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

Международно-правовое регулирование Интернета в настоящее время продолжает находиться в основном в пространстве регулирования коммерческих отношений, данный процесс начался еще в 1990-е гг. и связан с деятельности таких организаций, как Комиссия ООН по праву международной торговли (ЮНСИТРАЛ), Всемирная организации интеллектуальной собственности, Международная торговая палата, Центр ООН содействию торговле и электронному бизнесу и др. Вместе с тем, активная, расширяющаяся деятельность государства, общества и отдельных граждан во Всемирной Сети неизбежно порождают политические проблемы, связанные как внутриграницными, так и с транграничными потоками данных. При этом цифровизация, несомненно, помогает осуществлению внутривнутриполитических процедур, как области электронной демократии, так и государственного управления.

«Первородная» экономическая суть цифровизации подчеркивается и имеющейся на сегодня системой дефиниций. Значительной популярностью в государственных документах и исследовательских работах (в качестве объекта изучения) в последние годы пользовался термин цифровизация, цифровая экономика – хозяйственная деятельность, в которой ключевым фактором производства являются данные в цифровом виде. Политика государств, в том числе внешняя, в последние десятилетия направлена в значительной степени на максимизацию использования выгод от цифровых технологий именно в национальной экономике, однако, с другой стороны, одновременно сферу политического управления все более активно интересовали обостряющиеся по мере развития цифровых технологий вопросы информационной безопасности, а военных, представителей других органов обеспечения безопасности и дипломатов – расширяющиеся возможности использования цифровых технологий для создания военного превосходства, осуществления кибератак на информационную инфраструктуру, дестабилизацию общества

через соцсети или цифровые СМИ, ведение разведывательной деятельности и т.д.

Идея всеобъемлющей цифровой трансформации является глобальным мировым трендом, а цифровые технологии играют все более важную роль в развитии экономики большинства стран. В настоящее время во многих странах цифровизация является стратегическим приоритетом развития. К тому же, большая мировая экономика стала цифровой, и внедрение технологий цифровизации экономики, позволяющих государству, бизнесу и обществу эффективно взаимодействовать, становится все более масштабным и динамичным процессом.

Многие страны мира реализуют национальные программы цифровизации: Дания, Норвегия, Великобритания, Канада, Германия, Саудовская Аравия, Индия, Россия, Китай, Южная Корея, Малайзия, Сингапур, Австралия, Новая Зеландия и наше государство старается не отставать в процессе цифровизации.

Точкой отсчета активного смыслового освоения понятий «цифровизация» в Республике Казахстан считается старт Государственной программы форсированного индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2010–2014 годы [1], программа международного образования «Болашак» [2], формирование электронного правительства [3]. Также в Казахстане созданы ряд элементов инновационной экосистемы, функционирует специальная экономическая зона ПИТ «Алатау», запущен международный технопарк Astana Hub [4].

В содержании государственной программы «Цифровой Казахстан» прогрессивное развитие цифровой экосистемы для достижения устойчивого экономического роста, туда же входят пять ключевых направлений:

Цифровизация отраслей экономики – преобразование традиционных отраслей экономики Казахстана за счет использования и внедрения цифровых технологий;

Переход на цифровое государство – преобразование подходов оказания услуг и взаимодействия государства с гражданами и бизнесом, предвосхищая потребности;

Реализация цифрового Шелкового пути – развитие высокоскоростной и защищенной инфраструктуры передачи, хранения и обработки данных, как внутри страны, так и для реализации транзитного потенциала;

Развитие человеческого капитала – преобразования, охватывающие создание так называемого креативного общества;

Создание инновационной экосистемы – создание условий для развития технологического предпринимательства и инноваций с устойчивыми связями между бизнесом, научной сферой и государством.

Современные информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) в значительной степени основаны на цифровых технологиях, что делает процессы информатизации и цифровизации практически синонимичными. Одной из задач внешнеполитической деятельности любого государства является укрепление позиций средств массовой информации и массовых коммуникаций в глобальном информационном пространстве, среди факторов влияния государств на международную политику считаются технологические и информационные, постулируется тесная взаимосвязь успеха применения «мягкой силы» и эффективности использования для ее реализации информационно-коммуникационных технологий, что дополняет традиционные дипломатические подходы.

При этом бурное развитие Интернета принесло целый ряд новых вызовов и угроз международной информационной безопасности, которая имеет ряд особенностей, в частности, источниками ощутимых угроз для государства становятся не только другие государства или большие террористические сети, а некие отдельные личности или организованные преступные группы, причем трудноидентифицируемые.

Цифровизирующиеся государства вносят вклад в обеспечение международной информационной безопасности, противодействуют использованию ИКТ в террористических целях, а также в военно-политических действиях, «не соответствующих нормам международного права» (к ним относится вмешательство во внутренние дела государств). В действующих государственных программах уделяется внимание, информационному сопровождению внешнеполитической деятельности, которое включает доведение до общественности зарубежных стран информации о позиции государства, ее действиях и достижениях с целью формирования объективного восприятия ее роли в мире. Кроме того, указывается, что обеспечение стремления всех государств к установлению и реализации международных правовых норм безопасного использования Интернета и ИКТ вообще является одним из важных внешнеполитических направлений.

По предварительным подсчетам прямой эффект от цифровизации экономики Казахстана к 2025 году позволит создать добавочную стоимость на 1,7- 2,2 трлн. Наиболее значимые эффекты с точки зрения ВВП придутся на 12 ключевых проектов:

- 1 Создание международного технопарка ИТ-стартапов (Astana Hub);
- 2 Внедрение технологий Индустрии 4.0, в том числе реализация проектов «Интеллектуальное месторождение», создание модельных фабрик;
- 3 Внедрение принципа «Paper Free»;
- 4 Создание интеллектуальной транспортной системы;
- 5 Развитие электронной торговли;
- 6 Создание цифровой платформы для МСБ (единое окно);
- 7 Развитие информационной системы маркировки товаров для сокращения теневого оборота;
- 8 Реализация комплекса мер по развитию безналичных платежей;
- 9 Развитие открытых платформ (Open API), Big Data и искусственный интеллект;
- 10 Развитие телекоммуникационной инфраструктуры, в том числе проведение широкополосного доступа в интернет;
- 11 Совершенствование таможенного и налогового администрирования и переход на электронное декларирование;
- 12 Реализация компонентов Smart City.

Помимо достижения экономического эффекта и роста конкурентоспособности, цифровизация окажет положительное влияние на социальные сферы [5].

Стоит отметить, что перспективы Казахстана в вопросах цифровизации довольно-таки позитивные. Однако, цифровое неравенство на международной арене в целом приводит к тому, что те (страны, регионы, социальные группы), кто не имеет быстрого доступа к информации через Интернет, закрепляют свое отставание от лидеров глобального развития.

В целом, проблемы, порождаемые цифровизацией, в том числе, социально-экономические, имеют ярко выраженные политические аспекты. Политическое «освоение» цифровизации наталкивается на трудности, связанные со стремлением государств к регулированию трансграничных потоков информации, с одной стороны, а с другой, с тем, что отсутствие такого регулирования лишь закрепляет

цифровое и связанное с ним глобальное экономическое и геополитическое неравенство.

Таким образом, цифровизация является одним из основных, магистральных процессов глобального развития, при этом цифровое развитие (как развитие, основанное на цифровых технологиях) сталкивается с определенными проблемами как на национальном, так и на глобальном уровне, в то же время, оно само по себе может порождать определенные и весьма серьезные проблемы. Проблемы для успешной цифровизации и проблемы от цифровизации формируют проблемное поле цифрового развития, имеющее политическую проекцию и требующее политических решений.

Вместе с тем, очевидно, что глобальное цифровое пространство становится ареной усиливающегося противостояния мировых центров силы, при этом также происходит стремительная цифровизация их военно-политической мощи. В целом цифровизацию можно рассматривать как современный период глобального социотехнологического развития, формирующий характер обостряющейся экономической и политической конкуренции мировых центров силы и оказывающий возрастающее влияние на их внешнюю политику.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010-2014 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 958.
- 2 Сайт Центра международных программ BOLASHAK <https://bolashak.gov.kz/kz>
- 3 Сайт Государственные услуги и информация онлайн <https://egov.kz/cms/ru>
- 4 Сайт международного технопарка Astana Hub <https://astanahub.com/ru/>
- 5 Цифровой Казахстан: реалии и перспективы. Интервью с председателем правления Национального инфокоммуникационного холдинга «Зерде» Енсебаевым Р. <https://primeminister.kz/ru/news/tsifrovoy-kazahstan-realii-i-perspektivi-16155>

ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ СОЦИОЛОГИИ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

НУРАХМЕТОВА А. О.
магистр культурологии, преподаватель,
Павлодарский медицинский высший колледж, г. Павлодар

В то время, когда социология (в ее вводном, либо в общем измерении, либо в форме специализированной социологии) признается научной дисциплиной, вносящей важный вклад в подготовку специалистов не только на уровне высшего образования, но и системы среднего профессионального звена, возникает необходимость переосмыслить проблему преподавания социологии в этом контексте. Социология имеет свои особенности, которые выдвигаются через четыре основных принципа, а именно: необходимости постоянной мобилизации социологического воображения, мультипарадигматичности, необходимости быть восприимчивой к эвристической междисциплинарности и, наконец, содействие рефлексивности на нескольких уровнях. Эти принципы, как принято считать, должны формировать преподавание социологии, одновременно определяя, чему следует учить, и способствуя способу преподавания, соблюдая при этом эти принципы. Ни для кого не секрет, что данная проблема преподавания социологии нуждается в углубленном исследовании в поисках растущего педагогического качества в контексте растущих возможностей реформирования типа преподавания, что является постоянной проблемой [5].

Как феномен, социология обычно признается в большей или меньшей степени как научная дисциплина, которая по-своему воспринимает социальную реальность, порождая множественные теоретические темы, подразумевающая формулирование исследовательских задач в контексте этих тем и разработку методических стратегий, направляющих эмпирические исследования [2, с.17].

Социология как привилегированное научное пространство для саморефлексии своей собственной деятельности и получаемого в результате продукта вносит вклад в специализированное знание с теми ограничениями, которые это влечет за собой; таким образом, важно, с одной стороны, развивать социологическую перспективу, которая стимулирует в процессе конструирования и анализа ее объектов влияние культурных, экономических и политических

аспектов, а с другой стороны, которая поощряет диалог с другими дисциплинарными и научными пространствами.

Компонент социологии как науки относится к определенному набору когнитивных критериев и инструментов, накопленных знаний и исследовательских практик. В этой стези возникает необходимость определения социологии как термина. Существует множество трактовок, и дать им прямое определение непросто. Согласно здравому смыслу, социология занимается изучением общества. В общепринятом синтезе социология стремится объяснить один социальный феномен через другое социальное явление, пересекая содержательные теории с эпистемологическими и методологическими процедурами [3, с. 4].

В качестве первого определяющего принципа того, чему учить, социология выступает как наука, которая демистифицирует общие знания, разделяемые в обществе, но которые на самом деле неверны, и которая способствует развитию социологического воображения, ломая многие стереотипы, а так же стигму, то есть многое из того, что мы считаем само собой разумеющимся в обществе. К этому добавляется социальная осведомленность, которая, если ее не проработать должным образом, может стать (дополнительным) фактором, препятствующим пониманию социологии, что затрудняет десакрализацию взглядов некоторых студентов. Такая деконструкция предвзятых идей учащихся должна осуществляться в контексте, в котором понимание структуры учебной программы, имеет решающее значение для определения разрабатываемых педагогических стратегий [4].

В качестве второго принципа предполагается, что студенты понимают социологию как многопарадигматическую науку, и этот фактор присущ либо введению в социологию, либо в ответвлениях социологии. Уместно продемонстрировать студентам, что процессы познания называют и характеризуют социальную реальность в самый момент анализа и что дисциплины устанавливают измерения этой реальности, когда они ее анализируют. Множественность социальных наук проистекает, с одной стороны, из реальной сложности человеческой деятельности, требующей сложных аналитических уровней и разработок, а с другой стороны, из приблизительного и фрагментарного характера научного знания, отрицающего возможность единого знания реального. Деонтологический смысл преподавания подтверждается в этом отношении тем теоретическим и методологическим множеством,

которое составляет социологию. Это предположение закреплено в Кодексе этики Международной социологической ассоциации (ISA): «Социологи в своей преподавательской и профессиональной практике должны следовать принципам открытости, критики и уважения ко всем научным точкам зрения» [7].

Таким образом, акцент в преподавании делается на социологическую перспективу, ориентированную на теоретический плюрализм социологии. Этот плюрализм стремится связать макросоциальную динамику с местными процессами, обеспечивая связь между субъективными значениями и практиками и сосредотачиваясь на сочленениях между системами и акторами, между структурами и практиками, между реальностью социальных условий существования и социальной конструкцией реальности. Уважение к этому плюрализму формируется концепцией социальных/индивидуальных отношений, которая исключает односторонние и догматические реакции. Плюрализм состоит в уважении различных социологических ориентаций и их мобилизации в соответствии с той понятностью, которую они привносят в конкретное явление.

В качестве третьего принципа преподавание социологии отстаивает точку зрения, которая подчеркивает отношения взаимозависимости и взаимодополняемости между социальными науками, что является фундаментальным для понимания сложности социальной реальности, хотя границы между каждой из социальных наук неопределенны и плавают, поскольку они отчетливо видят одну и ту же социальную реальность. Утверждается, что социальная реальность едина и неделима и, следовательно, рассматривается и анализируется как единое целое, являясь реальным объектом всех социальных наук. По мнению ученых, каждая социальная наука имеет особый взгляд на социальную реальность и характеризуется созданием своей теоретической темы; создавая исследовательские задачи в контексте этой темы; путем создания наборов принципов, теорий, методических стратегий и важнейших результатов, которые служат моделью или руководством для исследований – парадигм. Учение о социологии пытается продемонстрировать, что социальное несводимо к индивидуальному и что без закрепления этого тезиса не было бы социальных наук. Все факты всегда сложны и многомерны и могут быть рассмотрены с разных точек зрения [7].

Подводя итог, социология отличается от других социальных наук своим особым способом фиксации и исследования конкретной

социальной реальности, разработки соответствующих теорий, методов и техник; существует необходимость их осознания и изучения обоснованно, как специфической научной дисциплины, обладающей своей автономией. Таким образом, преподавание социологии фокусируется на утверждении прямой и рефлексивной дисциплинарности, которая включает междисциплинарный вклад в свой анализ и размышления.

Наконец, в качестве четвертого принципа социология как научное знание утверждает себя как рефлексивная наука, цель которой состоит в том, чтобы критически проанализировать то, что она делает на различных уровнях (ее возможности, ее пределы, ее процедуры), чтобы оценить условия, в которых она это делает, а также результаты ее деятельности, учитывая, что социология изучает общество и является его частью. Социологические знания перманентно усваиваются обществом, воздействуя на него в «динамической цикличности», как на перманентно незавершенное предприятие. Социология не только изучает общество, но и является его частью. Социология обладает чем-то относительно специфическим по отношению к другим дисциплинарно-профессиональным областям: острое социологическое самосознание, перманентная социологическая саморефлексия на социологию как социальную практику и систему представлений, стадию конфликта интересов, на практике. Социология как социально обусловленная научная и профессиональная деятельность, социально производима и всегда имеет социальные последствия [7].

Преподавание социологии в тех специальностях, где она является частью центрального дисциплинарного ядра (то есть будущим Социологам), предоставляет больше возможностей для легитимности и инвестиций, чем в тех специальностях, где ее расположение в программе обучения является периферийным или второстепенным, поскольку эта периферийность представляет собой серьезную проблему в педагогических отношениях. При преподавании социологии в программах, отличных от программ социологии, студенты иногда рассматривают ее как второстепенную дисциплину. Парадоксально, но, согласно множествам исследований, в области естественных и технических наук, социология относительно приветствуется, в тех областях, которые могли бы считаться более близкими, например, в искусстве и гуманитарных науках или в социальных науках [7].

Наряду с легитимностью социологии в каждом конкретном институциональном контексте, четкое и последовательное разграничение социологических компетенций имеет центральное значение для процессов преподавания/обучения социологии. В частности, что касается социологии как обучения, крайне важно четко и недвусмысленно определить, чему, как ожидается, будет способствовать преподавание социологии в каждом конкретном институциональном контексте, в условиях, когда может возникнуть трудный консенсус. Наиболее эффективна политика при которой дисциплина Социологии в учебных заведениях выделяет в качестве основных компетенций, которые предпочтительны для развития у студентов: критические и рефлексивные способности; разрыв со здравым смыслом; приобретение взгляда на области исследования как на социальные явления; развитие навыков письма и чтения, групповой работы и устных презентаций.

Для правильного изучения данной дисциплины студентами, стоит отметить следующий набор инструментов в рамках системы социологической грамотности в качестве основных результатов обучения социологии: применение социологических теорий для понимания социальных явлений; критически оценивать объяснения человеческого поведения и социальных явлений; применять научные принципы для понимания социального мира; оценить качество социальных научных методов и данных; тщательно анализировать социальные научные данные; и использовать социологические знания для информирования политических дебатов и содействия общественному пониманию. К этому стоит в общих чертах добавить развитие рефлексивности и навыков критического мышления.

Крайне важно усилить набор процессов обучения, явно ориентированных на эффективное и последовательное достижение социологических компетенций. В случае специальной подготовки социолога этому субъекту при осуществлении своей профессии необходимо продемонстрировать четыре типа компетенций как способности для эффективной активации общих знаний в определенных контекстах:

- теоретические компетенции (способность выбирать применять и создавать теории и концепции, адекватные рассматриваемым объектам и проблемам);

- методологические компетенции (соответствующее использование и развитие методов и приемов сбора и анализа эмпирической информации о социальных отношениях и процессах);

- реляционные (отношенческие) компетенции (способность эксперта действовать в социальных взаимодействиях, связанных с объектами социологической работы, которые формируются социологическими знаниями);

- операционные компетенции (способность выбирать, активировать и создавать разнообразный набор процедур технических, стратегических, организационных или коммуникативных действий, разработанных или переработанных социологами в различных областях). Такая способность особенно важна для обучения социологии, но в некоторой степени и для того, чтобы у всех было некоторое понимание и несколько, хотя и зачаточных, социологических компетенций [1].

Еще одно руководство к успеху в обучении касается того факта, что учитель учитывает и уважает, в пределах разумного, особенности учащихся (в критической перспективе преобразующей программы социальной справедливости). Основным принципом успешного преподавания социологии является мобилизация опыта и знаний студента. Таким образом, существует необходимость соответствующим образом адаптировать стратегии обучения к особенностям учащихся (например, возрасту, полу и т. д.). Таким образом, к студентам не следует относиться как к просто пассивным потребителям, и важно учитывать социальный контекст, в котором происходит процесс преподавания-обучения, а также такие элементы, как социальная динамика и взаимодействия, которые устанавливаются в этом процессе преподавания-обучения [6].

Таким образом, учителям важно знать свою аудиторию (то, что мы считаем само собой разумеющимся), создавать отклик к вопросам учеников, не забывая о важности интерактивного взаимодействия учителя и ученика, что является привилегией в процессе развития социологической позиции студентов, в частности потому, что в эти моменты можно создать условия для тех, кто в контексте больших классов никогда не выражает себя.

Аналогичным образом, еще одним важным моментом является использование разнообразных стратегий обучения, предпочтительно, с поддержкой технологий, которые могут значительно улучшить качество преподавания, повышая больший динамизм в классах, которые учащиеся иногда считают очень информативными. Однако, следует отметить, что учителя или учащиеся не всегда обладают цифровой грамотностью; следовательно, возникает необходимость продвижения цифрового обучения в образовании.

В придачу к этому, существуют и иные разнообразные педагогические методы, которые пользуются актуальностью, такие как газеты, фильмы, или даже художественная литература использование которых направлено на растущее информированное участие студентов. Более того, когда это возможно, необходимо внедрять изучение некоторых эмпирических исследований в изучении социологии. Эта актуальность связана с тем фактом, что способности в области социологии достигаются и развиваются посредством конкретного обучения и постоянных упражнений, принимая во внимание, что обучение социологии, ориентированное исключительно на теоретические и методологические знания, не дает нужных результатов, а скорее способствует «ограниченному пониманию содержания, осуществляемому только на дискурсивном уровне».

Таким образом, важно, когда это возможно и с уважением к рассматриваемому контексту, отдавать предпочтение активному оцениванию учащихся, которое способствует их самостоятельности и которое само по себе является «инструментом обучения» посредством предоставления своевременной и саморегулируемой обратной связи.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Геворкян Е. Н. Социология в образовании. – 2015. [Электронный ресурс]. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24207090>
- 2 Зборовский Г. Е., Амбарова П. А. Социология высшего образования. – 2019.
- 3 Зборовский Г., Шуклина Е. Социология образования: задачи и парадигмы // Высшее образование в России. – 2006. – № 1. – С. 131-138.
- 4 Красковская Д. С. Преподавание социологии у студентов непрофильных специальностей. – 2021.
- 5 Плахов В. Д. Социология: эпистемы и эпистемология // Социологические исследования. – 2007. – № 11. – С. 1-12.
- 6 Реутова М. Н., Шавырина И. В. Современные образовательные технологии как средство повышения эффективности преподавания социологии в вузе // Вестник Белгородского государственного технологического университета им. ВГ Шухова. – 2014. – № 4. – С. 187-191.
- 6 Ferreira, C.M.; Serpa, S. Challenges in the Teaching of Sociology in Higher Education. Contributions to a Discussion. Societies 2017, 7, 30. <https://doi.org/10.3390/soc7040030>

ҚАЗІРГІ ЖАҒАНДЫҚ ӨРКЕНИЕТ ДАМУЫНЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ОРАЗТАЙ Ж. Қ., САРСЕНБАЕВ Е. Е.
магистранттар, С. Сейфуллин атындағы
Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана қ.
БОЛЫСОВА Қ. М.
ф.ғ.к., аға оқытушы, С. Сейфуллин атындағы
Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана қ.

Жаһандық өркениеттер – үлкен аумақтарды қамтитын және әртүрлі мәдениеттерді, халықтар мен ұлттарды біріктіретін жоғары дамыған қоғамдар. Бұл өткен ғасырларда елеулі өзгерістерге ұшырап, қазіргі заманның негізгі аспектісіне айналып отыр. Дегенмен, кез келген құбылыс сияқты жаһандық өркениеттердің де он және теріс жақтары бар.

Жаһандық өркениеттердің басты артықшылықтарының бірі – олардың әртүрлі мәдениеттер мен ұлттардың өкілдерін біріктіру қабілеті. Бұл мәдени алмасуға, білімді байытуға және толеранттылықты дамытуға ықпал етеді. Осындай әртүрлі мәдениеттерді жаһандық өркениеттер қатарына қосу, алдын-ала пікірлер мен таптаурындарды жоюға, ортақ мәселелермен жұмыс істеуге және бейбіт өмір сүруге көмектеседі. Екінші маңызды аспект – экономикалық даму. Жаһандық өркениеттер сауданың дамуына, елдер арасындағы тауарлар мен қызметтердің алмасуына да ықпал етеді. Бұл жаһандық өркениеттің әрбір қатысушысының ықпал ету аясын кеңейтіп, экономикасын дамытуға мүмкіндік береді. Нарықтар мен ресурстарға ортақ қол жеткізу жаһандық экономикалық өсу мен өркендеуге үлес қосады [1].

Жаһандық өркениеттердегі ғылыми-техникалық жетістіктердің дамуы да назар аударарлық. Әртүрлі елдерде және мәдениеттерде тұратын адамдар күрделі және өзекті мәселелерді шешу үшін өздерінің білімі мен тәжірибесін біріктіреді. Бұл инновациялар мен жаңа технологиялардың дамуына, біздің өміріміздің келбетін өзгертуге әкеледі. Жаһандық өркениеттердегі ғылыми жаңалықтардың ілгерілеуі мен өсуі өмір сүру сапасын жақсартуға және жаңа көкжиектерге қол жеткізуге жағдай жасауға ықпал етеді. Дегенмен, барлық жағымды жақтарына қарамастан, жаһандық өркениеттердің теріс жақтары да бар. Мысалы мәдени және ұлттық бірегейлікті жоғалту. Ғаламдық біріктіру барысында ұлттық мәдениеттердің көптеген дәстүрлері мен ерекшеліктері әлемдік

стандарттар мен құндылықтардың пайдасына жойылуы мүмкін. Бұл бірегей мәдени мұра мен әртүрліліктің жоғалуына әкелуі мүмкін. Тағы бір мәселе – әлеуметтік және экономикалық теңсіздік. Экономикалық даму мүмкіндіктеріне қарамастан, жаһандық үдерістерге терең қатысуда артта қалған елдер мен аймақтар бар. Бұл халықаралық және жергілікті деңгейде теңсіздік пен әділетсіздікті тудырып, байлар мен кедейлер арасындағы алшақтықтың өсуіне әкеледі. Осылайша, жаһандық өркениеттер қазіргі қоғам үшін жағымды аспектілерді де, күрделі сын-қатерге әкеп соғады. Олардың дамуы мәдени ерекшеліктер мен әртүрлілікті сақтау, сондай-ақ жаһандық құндылықтар мен әділеттілікті ілгерілету арасындағы тепе-теңдікті ұстау қабілетін талап етеді. Сонда ғана жаһандық өркениеттер гүлденген болашақ үшін прогрессивті және тұрақты негіз бола алады [2].

Бүгінде жаһандық өркениет өзінің дамуының өте қызықты және қиын кезеңін бастан өткеруде. Адамның прогреске, ғылымға, техникаға, әлеуметтік өзгерістерге деген тынымсыз ұмтылысы қазіргі жаһандық өркениеттің қалыптасуы мен құрылымына тікелей әсер етеді. Алайда, осының бәріне қарамастан, жаһандық өркениеттің дамуымен бірге арнайы зерттеу мен талқылауды қажет ететін философиялық мәселелер туындайды. Жаһандық өркениеттің дамуындағы іргелі философиялық мәселелердің бірі – жаһандық әрекеттесу мәселесі. Жаһандық және ұлттық өзара әрекеттестік туралы философиялық ой-пікірлер жаһандану жағдайында ұлттық мүдделерді қорғаудағы қайшылықтарды ашып, олардың арасындағы байланысқа мүмкіндік беретін жаңа үлгілер мен логикалық жүйелерді құруға ұмтылысты тудырады [3].

Қазіргі жаһандық өркениеттің тағы бір өзекті мәселесі – экологиялық дағдарыс мәселесі. Халықтың өсуі, табиғи ресурстарды тұтынудың артуы және қоршаған ортаның ластануы философтар мен ғалымдарды адамзаттың болашағы туралы ойлауға мәжбүр етеді. Жаһандық өркениет экологиялық қауіп туралы қаншалықты хабардар және оны жеңу шараларын қабылдауға қаншалықты дайын деген сұрақтар туындайды. Бұл саладағы философиялық ізденістер қоршаған ортаға жауапкершілік пен қамқорлықты қамтитын жаңа құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған, осылайша экологиялық кедергілерді назарға алады [4].

Технологияның дамуы мен адамдық ар-намысты сақтау арасындағы қайшылық жаһандық өркениеттің дамуындағы өзекті мәселелерінің бірі. Ақпараттық технологиялар, медициналық

прогресс және ғылыми жаңалықтар әлемді өмір сүру үшін жақсырақ және жайлы орынға айналдырғаны сөзсіз. Дегенмен, технология дамыған сайын қауіпсіздік пен этикалық мәселелер де назардан тыс қалмайды. Жаһандық өркениеттегі технологияның дамуын философиялық тұрғыдан зерттеу этикалық заңдылықтарды әзірлеуді және даму стратегияларын қалыптастыруға қоғамның белсенді қатысуын талап етеді. Сонымен, қазіргі жаһандық өркениет дамуының философиялық мәселелері біздің заманымыз үшін күрделі, көп қырлы және өзекті міндеттерді қояды. Бұл мәселелерді шешуде философтар, саясаткерлер, мәдениеттанушылар және жалпы қоғам бірігіп, жаһандану мен ұлттық бірегейлік арасындағы үйлесімді тепе-теңдікті құруға, қоршаған ортаны сақтауға және адам құқығын қорғауға баса назар аударуы керек. Тек осылай ғана жаһандық өркениет өзінің ең маңызды құндылықтары мен ұмтылыстарын сақтай отырып, болашаққа бағытталған дамуын жалғастыра алады. Жаһандану – әртүрлі мәдениеттер мен халықтардың жақындасуына, елдер арасында тығыз байланыс орнатуға және ортақ мәдени тәжірибемізді байытуға ықпал етсе, екінші жағынан жаһандану өзімен бірге бірқатар философиялық кемшіліктер мен проблемаларды да алып келеді [5].

Жаһандық әділеттілік – бұл бүкіл әлем бойынша жеңілдіктер мен ауыртпалықтарды әділ бөлу мәселесін қарастыратын және әділ бөлуді қамтамасыз ету үшін қажетті институттардың өміршеңдігін қарастыратын теориялық ұстаным. Ғаламдық әділеттілік – ең маңызды моральдық және саяси ұғымдардың бірі. Бұл сөз латынның «jus» сөзінен шыққан, құқық немесе заң дегенді білдіреді. Аристотельдің айтуы бойынша әділеттілік заң және әділеттен тұрады, ал әділдік әділетсіздікті әділ түрде реттеу мен түзетуді қамтиды. Сонымен бірге, әділдік – этикаға, парасаттылыққа, заңға, табиғи құқыққа, дінге, теңдік пен әділеттілікке негізделген моральдық құқықтың түсінігі және барлық адамдар мен азаматтардың туа біткен және ажырамас құқықтарын ескере отырып, заңды қолдану және адамдардың заң алдында бірдей қорғалуы.

Адам өмірінің тәжірибесі бойынша адамның әлемнің қай жерінде өмір сүретініне байланысты айырмашылықтар туындайды. Бай елдерде тұратындардың көпшілігі лайықты азық-түлік, баспана, білім және денсаулық сақтау қызметтеріне сене алатын болса, кедей елдерде тұратындар өте кедейлік пен жоқшылық жағдайында, ең төменгі қажетті негізгі қажеттіліктерсіз өмір сүреді. Адам өзінің кінәсінен емес, туған жерінің моральдық ерікті

апатының салдарынан кедей өмір сүруге ұшырауы мүмкін. Бұл жағдайды түзету міндетті ме? Міндет барлық адамдарға ортақ па, әлде ол қауымдастықтардың немесе ұлттардың ассоциативті шекараларымен шектеле ме? Бұл жауапкершіліктің ауқымы қандай, қандай көмек көрсету керек? Жауапкершілік кімге тиесілі? Жаһандық әділеттілік теориялары осы сұрақтарға жауап беруге тырысады. Материалдық, денсаулық және т.б. мәселелер жаһандық әділеттіліктің жалғыз мәселесі емес, ол адам құқықтарын және халықаралық валюта қоры, дүниежүзілік банк және дүниежүзілік сауда ұйымы сияқты мемлекеттік емес жаһандық мәселелері мен жауапкершілігін де қамтиды [6].

Әлеуметтік әділеттіліктің мағынасын мәдени релятивизм жоққа шығарады. Мәдени релятивизм этика мен мораль туралы дұрыс ойлау әдісін қолданатын болса, онда қоғам ұстануға тиісті әділеттілік стандарты жоқ деген қорытындыға келеміз. Белгілі бір әрекеттің немесе заңның табиғатынан жақсы немесе жаман екенін анықтаудың нақты негізі жоқ.

Әділеттілік жайлы пікірталас әлемнің мәдени салыстырмалылығын бекіту адам құқықтары жөніндегі халықаралық құқықтың заңдылығын жоққа шығару дегенді білдіреді. Универсализм-мәдени релятивизм пікірталастары адам құқықтарының халықаралық құқығы мәдениеттен, қоғамнан және саясаттан жоғары әділеттіліктің негізгі принциптерін анықтауды талап етеді деген болжамнан басталады.

Мәдени релятивизм – бұл мәдениеттерді өлшейтін әмбебап стандарт жоқ және барлық мәдени құндылықтар мен нанымдарды олардың мәдени контекстіне қатысты түсіну керек және сыртқы нормалар мен құндылықтар негізінде бағаланбауы керек деген ұстаным. Ол барлық мәдениеттердің өзіндік ерекше құндылықтары, нанымдары мен тәжірибелері бар және олар біздің мәдениеттен өзгеше болса да, құрметтелуі керек деген идеяға негізделген. Мәдени релятивизм өзінің бірегей контекстіне негізделген мәдениетті түсіну мен түсіндіруді қамтиды. Оны қолдану үшін негізгі қадамдық тәсілдер: айырмашылықтарды тану, мәдениеттердің әртүрлі құндылықтары, нанымдар мен тәжірибелер, белсенді түрде тыңдау және әртүрлі мәдениеттегі адамдардың көзқарастарын, әрекеттерін түсінуге тырысу, басқа мәдениеттердің өз дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын сақтау құқығын құрметтеу, тіпті олар сіздің мәдениетіңізден өзгеше болса да. Бүгінгі таңда, мәдени

релятивизм антропологияда және басқа әлеуметтік ғылымдарда жалпы қабылданған тұжырымдама болып табылады [7].

Біз саналы түрде өмірдің шынайы мәнін түсінуге тырысатын кездер болып жатады. Мұндай ойлар әртүрлі оқиғалардың нәтижесінде туындауы мүмкін, нәтижесінде біздің өмірімізді экзистенциалды дағдарысқа әкеп соғады. Экзистенциалды дағдарыс – бұл адам өмірінің мәні мен маңызы туралы өзіне күмән келтіре бастағандағы кезеңді көрсетеді. Бұл рухани дилемма көбінесе өмірдегі негізгі өзгерістер, яғни жақын адамынан айырылу сияқты қиын кезеңде туындайды. Көбінесе экзистенциалды дағдарыс адамдар өз өмірінің шексіз болмауы мүмкін екенін және әлемге өз үлесін қосуы керек екенін түсіне бастаған уақытта, жасөспірімдік кезеңнен ересек өмірге көшу кезеңінде пайда болады. Әдетте, экзистенциалды дағдарыс салыстырмалы түрде жылдам өтеді. Нәтижесінде адам өз қалауын түсіне бастайды және соған сай әрекет ете бастайды. Бірақ кейде экзистенциалды дағдарыс күрделі мәселелерге әкеліп соғуы мүмкін: уайым, депрессия және т.б. Мұндай жағдайларда терапия адамға шын мәнінде өзінің не қалайтынын анықтауға, өмірінде жаңа жол табуға және олардың бірегей мәнін жақсырақ түсінуге көмектеседі. Дегенмен, әр адам әртүрлі және жағдайларға қарай әртүрлі шешімдер қолдануы мүмкін. Тәжірибеден туындайтын шешім бойынша экзистенциалды дағдарыс өмірлік процестің бір бөлігі екенін, дағдарысты бастан кешіру қалыпты құбылыс екенін және әр адам өмірінің белгілі бір кезеңінде оны бастан кешіретінін есте ұстаған жөн. Ең бастысы - үрейленбеу және дағдарысты жеңудің, өзін-өзі танып білудің және жеке дамудың жаңа деңгейіне жетуге көмектесетін ресурстарды белсенді түрде іздену.

Жалпы алғанда, қазіргі жаһандық өркениеттің дамуы мұқият қарастыруды және этикалық ойлауды қажет ететін көптеген философиялық мәселелерді ұсынады. Бұл мақалада біз жаһандану және сәйкестілік, экологиялық этика, технологияның адамзатқа әсері, жаһандық әділеттілік, даму этикасы, экзистенциалды мәселелер және мәдени релятивизм мен жалпыадамзаттық құндылықтар арасындағы шиеленіс сияқты әртүрлі мәселелерді зерттеуге тырыстық. Жаһандану үдерісі дүние жүзіндегі қоғамдардың бұрын-соңды болмаған өзара байланысы мен интеграциясына әкелгені анық. Дегенмен, бұл өзара байланыс мәдени бірегейліктің бұзылуына және құндылықтардың біркелкі болуына әкеліп соқты, мәдени әртүрлілікті сақтау және өзара түсіністік пен сыйластықты ілгерілету туралы маңызды мәселелерді

көтерді. Оның үстіне технологияның қарқынды дамуы біздің өмір сүру, жұмыс істеу және бір-бірімізбен қарым-қатынасымызды өзгертті. Технология прогресс пен инновация үшін орасан зор әлеуетті ұсынса да, жасанды интеллект салдары, жеке өмірге қатысты мәселелер және адамның мәдени дағдарысқа ұшырауы сияқты елеулі этикалық қиындықтарды тудырады. Оның үстіне, экономикалық дамуға ұмтылу көбінесе экологиялық тұрақтылық пен әлеуметтік әділеттілік есебінен туындайды. Жаһандық теңсіздік сақталып, қоршаған ортаның нашарлауы күшейіп жатқандықтан, дамуға деген көзқарасымызды қайта қарастыру және қазіргі және болашақ ұрпақтың әл-ауқатына басымдық беру өте маңызды [8].

Осы философиялық дилеммаларды ескере отырып, ғалымдар, зерттеушілер және азаматтық қоғам субъектілері арасындағы пәнаралық диалог пен ынтымақтастықты дамыту өте маңызды. Сыни рефлексия мен этикалық пікірталас арқылы барлық адамдардың қадір-қасиеті мен құқықтарын құрметтейтін, мәдени әртүрлілікті қабылдайтын және табиғат әлемінің тұтастығын қорғайтын неғұрлым әділ, тұрақты және ізгі жаһандық өркениет құру үшін жұмыс істеу қажет. Шын мәнінде, қазіргі жаһандық өркениеттің дамуы нәтижесінде туындайтын мәселелер этикалық, мәдени және экзистенциалдық мәселелердің өзара байланысын мойындайтын тұтас және нақты көзқарасты талап етеді. Осы сын-қатерлерді бірлесіп шешу арқылы ғана біз жаһандандудың қайшылықтарына төтеп беріп, ұрпақ үшін анағұрлым әділ әрі жарқын болашақты құруға атсалыса аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <https://core.ac.uk/reader/38642754>
2. Урланис Б.Ц. Глобальные проблемы народонаселения и различные подходы к их решению. Вопросы философии, № 10, 2009, с.87-96.
3. Ленская Н.П. Глобальные проблемы современной цивилизации // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 11-3. – С. 438-439;
4. Понимание культурного релятивизма: критическая оценка теории Декабрь 2017г. Международный журнал мультикультурного и многоконфессионального взаимопонимания, Автор: Йоханнес Эшету.
5. Фролов И.Т., Загладин В.В. Глобальные проблемы современности: научный и социальный аспекты. – М.: Международные отношения, 2002. – С. 238.

6. Фролов И.Т. Сущность и значение глобальных проблем. – М.: Знание, 2002. – С.48.

7. Месарович М. Современные философские проблемы естественных, технических и социально-гуманитарных наук. – М.: Гардарики, 2006. – С. 35.

8. Алимбаева Р.Т., Сланбекова Г.К., Нургалиева С.М. Экзистенциалды психология. – Оқу құралы. Алматы: Эпиграф, 2019. -216 б.

9. Global Justice, January 2014. In book: Bioethics, 4th edition (pp.1353-1362) Authors:Jennifer Prah Ruger

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА СОВРЕМЕННУЮ СИСТЕМУ БЕЗОПАСНОСТИ

ОСПАНОВ О. Ж.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар
КАППАСОВА Г. М.

PhD, ассоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

Современный этап развития человечества характеризуется рядом глобальных изменений. В январе 2020 года Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций (ООН) Антониу Гутерриш в своем обращении к Генеральной Ассамблее ООН выделил четыре ключевые проблемы XXI века, представляющие угрозу глобальной безопасности: геостратегическую напряженность, климатический кризис, глубокое и растущее глобальное недоверие и обратную сторону использования технологий [1].

Неспособность эффективно отвечать на вызовы времени объясняется в том числе трансформацией геополитической картины мира, которая приводит к противоречиям между субъектами международных отношений и тем самым отсутствию единой политики по обеспечению глобальной безопасности. По мнению эксперта Т. Абдырахманов причиной данной политической нестабильности является стремление ряда государств разрушить основы Вестфальской системы международных отношений [2]. Именно Вестфальская система международных отношений положила начало существующему миропорядку. Безусловно, она изменялась на протяжении столетий в зависимости от крупномасштабных событий, происходящих в истории государств.

Однако до середины XX века основные принципы данной системы были нерушимы:

1. принцип баланса сил;
2. принцип государственного суверенитета;
3. приоритет национального интереса;
4. приоритет государств-наций.

После Второй мировой войны, когда сложился биполярный мир, стали отчетливо прослеживаться противоречия основам сложившейся системы, поскольку СССР и США имели явные преимущества перед другими странами, суверенитет которых носил более ограниченный характер.

После распада Советского Союза в 1991 году данные противоречия только усилились, так как отныне полным суверенитетом обладала лишь одна страна, а именно США. Хотя внешняя политика США оказала огромное влияние на формирование современной политической картины мира, не стоит недооценивать и остальные факторы, сказавшиеся на трансформации мирового порядка.

Процессы глобализации, охватившие весь мир, привели к появлению новых акторов, задействованных в мировой политике. Международные межправительственные организации (ООН, НАТО, ОБСЕ и т.д.) стали активно участвовать в международных отношениях как самостоятельные элементы. Кроме того, в политические процессы оказались вовлечены неправительственные организации, транснациональные корпорации, всевозможные профессиональные и экологические движения. Границы стали более открытыми, прозрачными, что делает государства все более взаимозависимыми.

Сегодня организации международного уровня все чаще занимаются решением внутривнутриполитических вопросов таких, как соблюдение прав человека или урегулирование той или иной конфликтной ситуации, в то время как внутригосударственные органы все чаще занимаются внешней политикой. Подобные действия приводят к нарушению суверенитета государства. Наличие всех вышеперечисленных факторов свидетельствует о том, что основы Вестфальской системы международных отношений действительно подвергаются пересмотру. Меняются представления об обеспечении безопасности, ведении внутренней и внешней политики, а также методах преодоления глобальных проблем.

На фоне попыток пересмотра Вестфальской системы международных отношений, происходит формирование нового миропорядка, основанного на принципах многополярности.

Действительно, на мировой арене появились и продолжают появляться новые крупные игроки, происходит рассредоточение мирового потенциала силы и развития, его смещение в Азиатско-Тихоокеанский регион.

Становление многополярного мира в первую очередь отвечает национальным интересам как Казахстана, так стран постсоветского периода. Внешнеполитическая деятельность Казахстана направлена на развитие устойчивой системы международных отношений, основанных на международном праве; обеспечение неделимой безопасности; развитие многостороннего сотрудничества; сохранение координирующей роли ООН.

Важной страной, современного мира, выступающий за многополярность, является Китай, который укрепил свои позиции на международной арене за счет ускоренных темпов экономического развития. В основе современной внешней политики Китая лежат пять принципов: развитие равноправных партнерских отношений; создание справедливой, всеобъемлющей, устойчивой системы безопасности; стремление к открытому, взаимовыгодному, инновационному и инклюзивному совместному развитию; признание цивилизационного многообразия; преодоление социоприродных противоречий в интересах устойчивого развития.

В целях расширения многостороннего сотрудничества между Евразийским регионом Китай намерен способствовать развитию Большого Евразийского партнерства и китайской инициативы «Один пояс, один путь» [3]. Инициатива «Один пояс, один путь» – это глобальный проект не только евразийского пространства, но и, возможно, Трансатлантического и Транс-Тихоокеанского региона в перспективе. Достаточно последовательный и динамично развивающийся проект. Сегодня мы видим, насколько открытие новых транзитных транспортно-логистических коридоров стало актуальным. На наш взгляд, у него есть очень серьезные перспективы, и он будет способствовать экономическому росту всех стран-участников этого проекта. Стоит отметить, что на коридор возлагают серьезные надежды и Китай, и страны Центральной Азии, Кавказ, Турция, а также Германия. Транспортный коридор будет способствовать не только экономическому росту, но и притоку инвестиций и модернизации транспортных инфраструктур Казахстана. Это в будущем даст колоссальный эффект, огромное количество рабочих мест, позволит вывести предпринимательство на качественно новый уровень, поскольку постоянный рост

грузопотока будет способствовать формированию огромной цепочки разных сервисных компаний, которые должны будут этот транзит обслуживать.

Отмечая рост соперничества с Китаем, США настаивают, что при выборе будущего развития мира демократия «our democрасу» [4] является необходимым условием преодоления современных проблем. Внешняя политика Европейского союза, проводимая в последние годы, позволяет сделать вывод о приверженности государств-членов «our democрасу» и сохранению моноцентричного мироустройства. Подобные внешнеполитические стратегии, направленные на доминирование в мире одного государства, негативно сказываются на стабильности международных отношений, а значит и на системе международной и глобальной безопасности.

Данные изменения Вестфальской системы международных отношений ведут к определенным рискам, поскольку скорость и масштаб изменений увеличивается из года в год. Несмотря на то, что лидеры государств все больше направляют свои военные силы на ведение антитеррористических и миротворческих операций, ключевой задачей основной части вооруженных сил до сих пор является преодоление таких кризисных ситуаций, как межгосударственные войны и проявление со стороны других государств агрессии.

Множество стран использует силу в качестве инструмента разрешения проблем. Использование силы ведет не к уменьшению количества глобальных вызовов и угроз, а к его увеличению, что еще больше ослабляет глобальную и тем самым национальную безопасность. Государства продолжают наращивать свой силовой потенциал, создавая при этом новые виды вооружения, что зачастую противоречит существующим международным соглашениям в сфере контроля над вооружением.

При сохранении таких глобальных проблем, как транснациональный терроризм и насильственный экстремизм, полностью отказаться от жесткой силы представляется на сегодняшний день невозможным, поэтому государства могут использовать так называемую умную силу (smart power). Smart power предполагает комбинированное использование жесткой и мягкой силы в зависимости от характера и масштаба кризисного явления.

С учетом вышеназванных тенденций можно судить о необходимости существенно нового понимания безопасности и ее обеспечения.

Таким образом, глобализация может оказывать как положительное, так и отрицательное влияние на национальную безопасность. С одной стороны, открытость рынков и экономические связи могут способствовать экономическому развитию и укреплению международных отношений. С другой стороны, глобализация может привести к угрозам безопасности, таким как террористические атаки, экономические кризисы и кибератаки. К тому же, одним из основных аспектов влияния глобализации на национальную безопасность является угроза транснационального терроризма. Свободное передвижение товаров, услуг и людей способствует распространению идеологий и реализации террористических действий. Это создает проблему для государств в области обеспечения безопасности своих граждан и укрепления своих границ.

Глобализация имеет значительное влияние на национальную безопасность государств. Для того чтобы минимизировать угрозы, связанные с глобализацией, государства должны разрабатывать комплексные стратегии управления своей национальной безопасностью, основанные на сотрудничестве и мониторинге транснациональных угроз. Только таким образом можно обеспечить стабильность и безопасность в эпоху глобализации.

ЛИТЕРАТУРА

1 Guterres A. Remarks to the General Assembly on the Secretary-General's priorities for 2020 // United Nations: official website, 2020. [Электронный ресурс] URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2020-01-22/remarks-general-assembly-priorities-for-2020> (дата обращения: 17.02.2024).

2 Абдырахманов Т. Крах Вестфальского мироустройства и «новый мировой порядок» XXI века // Международный научный журнал «Инновационная наука». 2016. № 3. С. 180-184.

3 Инициатива «Пояс и дорога» https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.72c26e99-65f3524d-392eb965-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Belt_and_Road_Initiative

4 Interim National Security Strategic Guidance // The White House: official website, March 2021. [Электронный ресурс] URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf> (дата обращения: 19.02.2024).

ПОЛИТИЧЕСКОЕ УЧАСТИЕ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС: СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ

САГАНДЫКОВ С. П.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

КАПАСОВА Г. М.

PhD, асоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

Политическое участие является одним из основополагающих явлений для изучения социально-политических процессов. При этом исследование политического участия такой социальной группы как молодежь представляет особый интерес, так как современный Казахстан переживает процессы, которые влияют на формирование политического сознания и проявление политической активности молодого поколения.

Представления о политическом участии граждан сложились в результате длительной эволюции человеческого общества. Эти процессы нашли отражение в социально-философской и политической мысли и отразились в разных подходах к исследованию политического участия.

С древних времен мыслители пытались исследовать участие в политической жизни общества. При этом сама политика понималась в разные исторические периоды по-разному. Для Аристотеля, она выступает средством достижения общего блага и высшей ценностью человеческой деятельности [1]. Участие в политике как общественно значимом деле присуще всем свободным гражданам полиса, это одновременно и право и обязанность и является нормой.

Прагматичная трактовка политики характерна для концепции итальянца Н. Макиавелли, который выдвинул утилитарный тезис о неограниченности средств правителя в деле сохранения и приумножения власти. Политика в такой трактовке это уже не способ достижения блага и справедливости, а техника властвования, в которой на первый план выходит результат и принцип «цель оправдывает средства». Правители вынуждено обороняют свою власть, поскольку испытывают постоянное давление со стороны других соискателей. Власть представляется постоянным полем битвы за саму себя, ее расширение и укрепление [2]. Определенная заслуга Макиавелли в том, что он дает реалистичные, полные противоречий и конфликтов объяснения сущности политики. Однако идеи Макиавелли противопоставляют политику морали, делая их противоположными понятиями. Существенно и то,

что политика считается уделом избранных, в то время как народные массы остаются полностью исключенными из процесса формирования общественных отношений.

Дальнейшее развитие взглядов на политику связана с изменениями в системе власти и трансформацией государства в самый могущественный политический институт. Мыслители Нового времени разрабатывали разного рода теорий, в которых ставились вопросы соотношения частного и общего блага, политической и гражданской свободы. Сложившаяся в конце XVIII века либеральная теория, вывела политическую проблематику на новый уровень: законы права, законы рынка как системные явления должны обеспечивать свободу индивидов и возможность достичь общественного благополучия. Преимущество либеральной концепции в том, что в ней подчеркивается разделение политики на две стороны власти: государственной и гражданской. Это позволило выделить две формы политической власти – государственной и общественной и соответственно поставило вопрос о политическом участии граждан.

Огромное влияние на развитие идей о соотношении проблем демократии и свободы, о механизмах взаимодействия государства и гражданского общества, о роли граждан в этом процессе оказали взгляды французского мыслителя А. де Токвиля, которые были изложены в работе «О демократии в Америке». Он рассматривал американскую социально-политическую систему, где помимо всего изучались вопросы политического участия граждан. По мнению А. де Токвиля, власть будет демократичной тогда, когда она будет подконтрольна народу. Посредством выборов возможно формирование компетентных органов власти, поддерживаемых большинством граждан. Процесс демократизации, по мнению французского мыслителя, должен сопровождаться не просто изменением законов и обычаев, а формированием демократических учреждений и нравов граждан. Успешная реализация идеи представительства в ходе демократических выборов требует хорошего понимания участниками функций формируемых политических институтов и их высокой активности. А. де Токвиль важным фактором считал умение создавать объединения (добровольные ассоциации), благодаря которым народ приобретает опыт участия в управлении.

А. де Токвиль признавал, что непросто привлечь народ к управлению, особенно воспитать у него те чувства, которых

ему не достает [3]. Он был убежден, что прежде чем гражданин сможет воспользоваться своей свободой, ему необходимо привить чувства и идеи, которые подготовят его к этой свободе. Данные идеи французского мыслителя особенно актуальны для молодого поколения. Стоит отметить, что нельзя истолковывать свободу человека как вседозволенность. В этой связи немецкий просветитель Г. К. Лихтенберг предупреждал: «...Истинную свободу и истинное ее применение лучше всего характеризуют злоупотребления свободой». Иначе никто не сможет быть свободным и не будет установлена «мирная власть большинства», которое, по его мнению, может ошибаться в отдельных случаях, но в целом оно всегда право [4]. Свобода, утверждал А. де Токвиль, возможна лишь тогда, когда в системе взаимодействия гражданского общества и государства нет произвола, политическая власть функционирует в соответствии с законами, которые принимают и могут изменять через своих представителей сами граждане. Если народ не ощущает результата от проведения демократических реформ, у него появляется недовольство самой системой выборов. В результате это приводит к глубокому разочарованию в основах демократии, под которой А. де Токвиль понимал уравнивание в образе и уровне жизни граждан.

Несмотря на то, что вопросы политического участия и вовлечения в него все более широких масс населения поднимались многими философами в различные исторические эпохи, но до второй половины XX века политическое участие не рассматривалось как самостоятельная научная категория.

В конце 50-х – начале 70-х годов XX века в американской политической науке появились «самостоятельные» концепции политического участия. Основательный анализ понятия «политическое участие» был проведен в работах Г. Алмонда и С. Вербы «Гражданская культура: политические отношения и демократия в пяти нациях» и С. Вербы и Н. Ная «Участие в Америке». Ученые рассматривали политическое участие в качестве показателя политической культуры и полагали, что оно представляет собой «действия частных граждан с целью прямого или косвенного влияния на отбор государственных управленцев и их деятельность» [5]. Стоит отметить, что к политическому участию С. Верба и Н. Най относили действия обычных граждан, которые профессионально не занимаются политикой. Г. Алмонд и С. Верба считали, что активные граждане способны сдерживать властную элиту в принятии политических решений, тем самым обеспечивая их ответственность.

С точки зрения С. Вербы и Н. Ная, политическое участие представляет собой инструментальную активность, «посредством которой граждане пытаются влиять на правительство таким образом, чтобы оно предпринимало желательные для них действия» [6]. В ходе своего исследования они выделили зависимость участия в политике от некоторых показателей социально-демографических характеристик населения (пол, доход, возраст, образование, социальный статус, место проживания) и культурных установок.

Большой интерес к изучению проблем мотивации политического поведения человека проявляли и представители Чикагской школы политической науки (Г. Лассуэлл, Ч. Мэрриам, Г. Госнелл, Л. Уайт). Используя методы эмпирической социологии, экспериментальной психологии, они исследовали поведенческие особенности различных политических субъектов и пытались понять: Почему люди в политике ведут себя тем или иным образом? Какие причины побуждают людей участвовать в политической жизни общества? По мнению Ч. Мэрриама, в основе политической власти лежат человеческие страсти, особенно «жажда власти» [7]. Г. Лассуэлл, основываясь на идеях Ч. Мэрриама, рассматривал политическую активность как реакцию на внешние раздражители. Эти идеи стали основой бихевиорального подхода к изучению политического участия.

В 1950-е годы XX века появляется теория рационального выбора (В. Райкер, К. Оффе, Э. Даунс, Д. Блэк, М. Олсон). Ее представители подчеркивали, что участие человека в политике обосновывается определенной выгодой для него. Причем человек рассматривается как независимый и активный политический субъект, который стремится реализовать свои личные интересы для достижения собственных целей. Основным принципом теории рационального выбора является «максимизация выгод», который был выдвинут Э. Даунсом в работе «Экономическая теория демократии» [8]. Таким образом, рациональное политическое участие соотносится с максимальной выгодой для самого человека.

Но в данной концепции, в ней не учитываются социальные и культурно-исторические факторы, влияющие на политическое поведение человека. К тому же люди обладают ограниченной рациональностью и могут действовать иррационально под влиянием аффекта, эмоций, сомнений, заблуждений и т.д.

В конце XX века в Мичиганском университете под руководством Ф. Конвеса была разработана психологическая концепция политического участия, согласно которой определяющую

роль играют политические ориентации, установки, симпатии и антипатии. В рамках данной концепции политический выбор граждан обуславливается установками, которые сформировались в ходе политической социализации.

Представители структурного функционализма (Т. Парсонс, Р. Мертон) политическое участие рассматривали как один из способов поддержки равновесия социальной системы [9].

Согласно теории американского политолога Д. Истона, стабильность политической системы напрямую связана с обеспечением необходимого уровня «поддержки» со стороны граждан. «Поддержка», по его мнению, представляет собой совокупность положительных политических ориентаций граждан по отношению к политической системе [10].

Похожие представления о политическом участии отражены и в теории демократии участия (К. Пейтман, Б. Барбер, П. Бахрах.). Ее представители анализировали наиболее эффективные способы политического участия граждан, а также доказывали необходимость и значимость расширения их возможностей влиять на политический процесс. В то время как сторонники элитистской теории (Г. Моска, Р. Михельс, В. Парето и др.) в расширении политического участия видели угрозу стабильности политической системы, поэтому выступали за его ограничение, полагая, что принятие политических решений может осуществляться только на профессиональной основе.

Определений понятий «политическое участие» существует огромное количество. Наиболее универсальное определение участия принадлежит американскому политологу Дж.Нагелю: «действия, посредством которых рядовые члены любой политической системы влияют или пытаются влиять на результаты ее деятельности» [11].

В некоторых научных работах политическое участие соотносится с понятием «политическая социализация», под которым понимается процесс формирования подлинно социализированной личности, умеющей отстаивать свои социально-политические интересы и права, обладающей развитым политическим сознанием, активно участвующей в общественной жизни [12]. Иногда понятие «политическое участие» рассматривается как один из основных элементов, составляющих содержание категории «политическое поведение».

К субъектам политического участия (и в более широком смысле – политического поведения) относят, в первую очередь, отдельных личностей – политических деятелей, группы – например,

политическую элиту, большие общности людей – в первую очередь молодежь как политическое поколение.

Основные факторы, влияющие на политическое участие и политическую активность;

- личностно-психологическая типология избирателей и политических лидеров;
- принадлежность граждан к определенным социально-профессиональным и демографическим группам;
- уровень доходов;
- национальность и место проживания;
- соответствующую деятельность государственных, политических институтов и СМИ;
- характер политической системы в стране на момент выборов.

Повышение уровня социально-экономического развития приводит к усложнению гражданских установок индивидов и затем к расширению масштабов участия. Положительное влияние оказывают рост доходов, повышение образовательного уровня, становление современной системы профессиональных ролей и структуры занятости.

Основные формы политического участия:

- голосование (центральный и наиболее массовый аспект политического участия в соревновательных системах);
- участие в политических кампаниях;
- личные контакты с политиками;
- участие в местной политической жизни (в рамках деятельности локальных сообществ);
- участие в акциях протеста (конфликтное участие) и др.

Выбор тех или иных конкретных форм участия обусловлен традиционным социокультурным контекстом данного общества, а также характером институционализации участия в процессах планирования и принятия решений.

Особое внимание в зарубежных и отечественных исследованиях уделяется выборам, референдумам и другим формам волеизъявления граждан.

Политические партии рассматриваются экспертами как основная структура политического или гражданского участия, как основные акторы политической социализации и одновременно как инструмент мобилизации общественной поддержки в конкурентной борьбе за власть. Чем выше в обществе показатели членства в организациях, в т.ч. политических, тем выше уровень участия.

Партии появляются именно как следствие выхода политического участия за рамки немногочисленных групп традиционных политических элит. И именно партии позволяют в условиях демократии реализовать интересы граждан, социальных групп и общества в целом в реальный политический процесс. Одна из основных задач политических партий – это аккумуляцию общественных интересов и содействие их организованному и целенаправленному продвижению в рамках системы принятия политических решений.

Существует также конфликтное или протестное участие. В теоретическом плане конфликт рассматривается учеными в качестве одной из наиболее характерных форм политического участия граждан, реагирующих на ограничение их гражданских возможностей. Главной особенностью протестного участия является отказ вовлеченных в него индивидов и групп от конструктивного сотрудничества с существующими в рамках данного социально-политического и правового порядка структурами государственной власти. К его формам относят обращения с письмами к официальным лицам и политикам, «протестное» голосование, участие в акциях протеста (вплоть до терроризма, вооруженной борьбы, актов гражданского неповиновения). Тем самым оказывается косвенное влияние на политическую систему, поскольку акции протеста вынуждают политических лидеров и государственных деятелей искать способы изменений существующей ситуации в ту или иную сторону.

Структура политического участия представлена большим количеством классификаций, которые основываются на разных критериях. Различают политическое участие по характеристикам субъекта, самостоятельности либо институционализированности. В данном случае выделяют индивидуальное и групповое, организованное и неорганизованное, самостоятельное и несамостоятельное, свободное и принудительное, автономное и мобилизованное политическое участие. Российский специалист А. В. Кравцова основным критерием классификации форм политического участия в современном обществе называет уровень включенности субъектов в политическую деятельность. В связи с этим она выделяет две формы политического участия: электоральное – периодическое, не выходящее за рамки участия в выборах, и партийное, являющееся регулярным и проявляющееся членством в партии, участием в политических компаниях и т. п. [13].

Другой важной характеристикой политического участия является степень активности его субъектов. Так, в типологии американского политолога Л. Милбрата в порядке возрастания вовлеченности в политику выделяется «апатичная публика», а также «наблюдательская», «переходная» и «гладиаторская активность». «Наблюдательская активность» подразумевает пассивное реагирование на политические стимулы, участие в политических дискуссиях и голосование. «Переходная активность» включает в себя посещение собраний или митингов, финансирование партии или кампании, общение с политическими лидерами и представителями власти. Под «гладиаторской активностью» понимается исполнение роли активиста политической партии, участие в выработке партийной стратегии, участие в политической кампании, занятие руководящих постов в органах власти. Данные виды активности представляют собой вертикальную иерархию, где высокий уровень вовлеченности в политику предполагает активную деятельность и на более низких уровнях [14]. Феномен политической пассивности, безучастия или абсентеизма, в ряде случаев рассматривающийся отдельно как особая форма политического участия, фактически также выделяется по критерию активности и соответствует ее «нулевому» уровню.

Таким образом, к числу основных структурно-содержательных характеристик политического участия можно отнести степень его институционализированности, уровень активности и степень конвенциональности. Эти базовые характеристики, выступающие критериями, позволяющими выявить специфику политического участия тех или иных рассматриваемых групп, выступают, соответственно, и «единицами анализа», параметрами, подлежащими оценке в рамках политологического исследования.

В настоящее время существенно изменяются политические стереотипы. Прежде политика была элитарной сферой, делом привилегированных классов. Беспрепятственное, общее и равное участие граждан в политической жизни в современном мире – это результат борьбы против сословных, классовых, имущественных, национальных и половых цензов, борьбы за гражданские и политические права. Реальная активная политическая самодеятельность народа, его активное участие в политике – это состоявшийся факт конца XX – начало XXI века. Таким образом, общее направление в развитии политических отношений связано с их демократизацией, расширением политического участия граждан, преодолением политического отчуждения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Аристотель. Политика. – Москва: АСТ. –2010. –400 с.
- 2 Макиавелли Н. Государь / Антология мировой политической мысли: в 5 т. – М., 1997. –Т. 1. –928 с.
- 3 Токвиль А. Демократия в Америке. –М.: Прогресс, 1992. –С. 237.
- 4 Токвиль А. Демократия в Америке. –М.: Прогресс, 1992. –С. 180.
- 5 Алмонд Г.А. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. Политические исследования. –1992. –№4. –С. 123.
- 6 Verba S., Nie N. Participation in America: Political Democracy and Social Equality. –N.-Y.: Harper & Row, 1972. –P. 145.
- 7 Merriam Ch. E. Political Power. With a New Introduction of H.D. Lasswell. –N.Y.: Collier Books, 1964. –P. 31.
- 8 Грофман Б. Теория Даунса и перспективы развития политэкономии // Политическая наука: новые направления / под ред. Р. Гудина, Х.-Д. Клингеманна; науч. ред. рус. изд. Е.Б. Шестопал. –М.: Вече, 1999. –С. 243–245.
- 9 Мертон Р.К. Явные и латентные функции // Американская социологическая мысль: Тексты. –М.: Изд-во Междунар. ун-та бизнеса и управления. – 1996. –С. 451–461.
- 10 Easton D., Hess R. The Child's Political World // Midwest Journal of Political Science. –Vol. VI. –No.3. –1962. –P. 229–245.
- 11 Nagel J.N. Participation. – N.Y., 1976. – P.1–3.
- 12 Ануфриев Е.А. Политическая социализация личности как проблема современной политологии. – Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. –1997. – №3. –С.34/
- 13 Кравцова, А. В. Политическое участие в условиях демократизации российского общества: дис. ... канд. полит. наук / А. В. Кравцова. – Ставрополь, 2008.
- 14 Мелешкина, Е. Ю. Политическое поведение / Е. Ю. Мелешкина. – Режим доступа: // <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:0126694>. Дата обращения 05.11.2023

ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ КАЗАХСТАНА В ОТНОШЕНИИ США И КНР: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

СУХАНКУЛОВ К. К.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АЛТЫБАСАРОВА М. А.

к.полит.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Современная Республика Казахстан, выступая как активный участник мирового сообщества, с успехом занимает место авторитетного субъекта в международных отношениях. Положительные результаты, достигнутые в области экономического роста, политической стабильности, межнационального согласия, а также активная деятельность общественных и неправительственных организаций, стали своего рода символом демократического и устойчивого развития страны.

Неоспоримо, что за относительно короткий период в исторических масштабах Казахстан успешно осуществил ряд ключевых реформ в политической, экономической и социальной сферах. Эти реформы на мировой арене рассматриваются как образцовый пример эффективной внутренней и внешней политики руководства страны.

Экономический рост Республики Казахстан вызывает особый интерес в свете его устойчивости и разностороннего характера. Успешная реализация экономических реформ способствовала привлечению иностранных инвестиций, разнообразию отраслей и укреплению позиций страны на мировом рынке.

Политическая стабильность и межнациональное согласие стали фундаментальными элементами внутренней политики Казахстана. Способность страны поддерживать гармонию между различными этническими и культурными группами стала заметной чертой ее социального ландшафта [1].

Важную роль в укреплении демократических институтов и общественной активности играют общественные и неправительственные организации. Их активная деятельность способствует формированию гражданского общества и расширению участия граждан в принятии ключевых решений.

Таким образом, Республика Казахстан, являясь примером успешного сочетания внутренних реформ и активной международной дипломатии, укрепляет свой статус в качестве надежного и влиятельного участника глобального сообщества.

Многогранный и содержательный характер сотрудничества Республики Казахстан с Европейским Союзом, Китаем и Соединенными Штатами оказывает положительное воздействие на формирование политической культуры граждан, что, в свою очередь, гармонично сочетается с национальными интересами страны. Продолжительное взаимодействие с этими государствами не только способствует обмену опытом и передовыми технологиями, но и способствует развитию открытого диалога, взаимопонимания и укреплению доверия между нациями.

В перспективе следует ожидать дальнейшего укрепления и расширения комплексного сотрудничества между Республикой Казахстан и государствами Европейского Союза, Соединенными Штатами и Китаем. Эти взаимоотношения имеют тенденцию к переходу на новый, более глубокий уровень, что отражает стремление страны участвовать в глобальных процессах.

Такая динамика взаимодействия подчеркивает объективную потребность в продолжении исследования всех аспектов сотрудничества Республики Казахстан с Европейским Союзом, Китаем и Соединенными Штатами. Поскольку Центральная Азия продолжает оставаться стратегически важным регионом, сотрудничество в указанных направлениях будет продолжать оказывать существенное влияние на общую ситуацию в этом регионе [2].

Таким образом, геополитическая стратегия Республики Казахстан, основанная на разностороннем сотрудничестве с ЕС, Китаем и США, представляет собой важный компонент укрепления международных связей и поддержания стабильности в Центральной Азии.

Исследование «мягкой силы» в XXI веке приобрело не только актуальный, но, можно сказать, повседневный характер. Процессы в мировой политике пересматриваются, отходя от традиционной концепции «Real Politik» в сторону нового подхода, основанного на использовании «мягкой силы» или «Soft power». Современные конфликты все чаще перемещаются из области военных столкновений и физического уничтожения противника к сфере информационных войн [3].

Крупнейшие государства традиционно борются за влияние в развивающихся странах и странах третьего мира, и эта тенденция сохраняется с момента биполярной эпохи. Смена эпох не уменьшила, а, наоборот, усилила борьбу за союзников. Один из таких примеров

острой конкуренции за влияние представляет борьбу между США, Россией и Китаем за Казахстан.

Эта борьба объясняется столкновением интересов этих держав. Для России, поддержание дружественных отношений с Казахстаном становится вопросом физической безопасности, учитывая протяженность их границы и нестабильность на южных границах Казахстана, связанную с наркотрафиком и терроризмом из Афганистана.

С другой стороны, для Китая важно оказывать влияние на Казахстан, поскольку страна эта расположена между Китаем и Европой. Рынки Европы представляют особый интерес для Китая, особенно в условиях торговой войны с США. Казахстан также выгоден Китаю как поставщик сырья.

США, в свою очередь, стремятся заключить Россию в кольцо прозападных государств, чтобы сдерживать ее влияние. Казахстан в этом контексте становится важным звеном, оказывая влияние на четырех своих соседей в центральноазиатском регионе. Таким образом, геополитическая стратегия Казахстана становится ключевым элементом в сложной сети международных отношений, где мягкая сила играет существенную роль.

Казахстан активно участвует в различных региональных интеграционных и оборонных объединениях, включая Шанхайскую организацию сотрудничества (ШОС), Евразийский экономический союз (ЕАЭС) и Организацию договора о коллективной безопасности (ОДКБ). Внешняя политика страны отличается высокой активностью и многовекторностью, что позволяет поддерживать прагматичные и конструктивные отношения с ведущими странами мира и региональными партнерами.

Одной из ключевых особенностей внешней политики Казахстана является принцип многовекторности. Этот подход позволяет стране развивать балансированные отношения с различными государствами и региональными блоками, подчеркивая свою независимость и стремление к взаимовыгодному сотрудничеству. Сбалансированность в подходе и наличие миролюбивой позиции отличают внешнюю политику Казахстана.

Важным аспектом является и стремление к компромиссу без ущерба для долгосрочных национальных интересов. Казахстан активно стремится к участию в решении мировых проблем, при этом поддерживая свою позицию и соблюдая национальные интересы.

С самого начала своего существования, Казахстан объявил о намерении развивать многостороннее и взаимовыгодное сотрудничество с соседними государствами, в частности, с Россией и Китаем. Это стратегическое партнерство способствует укреплению позиций Казахстана в мировом сообществе и обеспечивает стабильность в регионе. В то же время, осознание важности развития связей с Западом подчеркивает открытость Казахстана к разнообразным международным партнерствам и понимание взаимовыгодности разнонаправленного внешнеполитического курса.

Китай придает особое значение своим интересам в Казахстане, и эти интересы охватывают разнообразные аспекты сотрудничества. Роль Казахстана во внешней политике Китая постепенно приобретает все большую важность, особенно в свете усиления международной конкуренции за энергетические ресурсы. Начиная с первого десятилетия XXI века, сотрудничество между Китаем и Казахстаном вышло за рамки энергетической сферы и включило сотрудничество в борьбе с терроризмом и другие области.

Для Китая Центральная Азия представляет важный регион и стратегический тыл. В связи с этим не случайно, что президент Китая Си Цзиньпин представил свою инициативу «Пояс и путь» именно в Астане в сентябре 2013 года во время своего визита в Казахстан. Эта инициатива, направленная на развитие торговли и инфраструктурных связей, подчеркивает стратегическое значение Казахстана в глобальной геополитике и экономике, а также подтверждает важность укрепления партнерских отношений между Казахстаном и Китаем во всех сферах сотрудничества.

Казахстан, являясь стратегически важным партнером для Китая, играет ключевую роль в диверсификации источников энергии для китайской экономики. Гарантирование энергетической безопасности страны становится приоритетной задачей, и в этом контексте активное участие Китая в разработке богатых природных энергетических ресурсов Казахстана выступает важным элементом стратегии.

Китай вкладывает значительные усилия в различные этапы цикла добычи и переработки энергетических ресурсов в Казахстане. Начиная с разведки и добычи, продолжая до переработки и транспортировки, китайские транснациональные компании активно участвуют в этих процессах. Важно отметить, что 98 % инвестиций китайских компаний в Казахстане направлены на топливный комплекс, включая добычу и транспортировку нефти и природного газа [4].

Такая глубокая интеграция в энергетический сектор Казахстана позволяет Китаю обеспечивать стабильные и разнообразные поставки энергоносителей, что является стратегически важным для обеспечения роста своей экономики. Этот вид сотрудничества не только подчеркивает важность Казахстана как надежного поставщика энергии для Китая, но также способствует укреплению общего экономического и стратегического партнерства между двумя странами.

Китайско-казахстанские отношения действительно требуют рассмотрения в контексте геополитики, особенно учитывая, что Центральная Азия является центром не только российской концепции «Большой Евразии», но и китайской инициативы «Пояс и путь». Геополитические взаимосвязи в регионе становятся ключевым аспектом взаимодействия между Китаем и Казахстаном.

Китай и Россия действительно выражают общие интересы в развитии Центральной Азии. Стабильность и процветание региона становятся жизненно важными для обеспечения интересов обеих стран. В этом контексте между Россией и Китаем можно выделить традиционное разделение функций в регионе, которое можно описать как «военно-политическое сотрудничество и экономическая конкуренция».

Сотрудничество России и Китая в военно-политической сфере может быть направлено на обеспечение безопасности региона и противодействие потенциальным вызовам, таким как терроризм или экстремизм. В то время как в экономической сфере, несмотря на сотрудничество, также наблюдается конкуренция за доступ к ресурсам и рынкам.

В контексте китайско-казахстанских отношений, это взаимодействие может включать в себя не только экономическое сотрудничество в рамках инициативы «Пояс и путь», но и укрепление военно-политических связей в контексте безопасности и стабильности Центральной Азии.

Таким образом, анализ китайско-казахстанских отношений через призму геополитики подчеркивает их сложный характер, который включает в себя элементы сотрудничества и конкуренции в различных сферах, от военно-политической безопасности до экономического развития региона [5].

Современные вызовы, связанные с международным экстремизмом и терроризмом, подчеркивают важность научного исследования экономических и военно-политических аспектов сотрудничества

Республики Казахстан с Европейским Союзом и Соединенными Штатами. Казахстан, выступая ключевым геополитическим «актором» в системе глобальных внешнеполитических координат, играет важную роль в Центральной Азии.

Регион Центральной Азии стал объектом пристального внимания основных держав, которые вступают в конкуренцию за влияние на государства этого региона. Это обусловлено не только геостратегической важностью Центральной Азии, но также наличием в ней обширных запасов природных ресурсов. Следует отметить, что в регионе уже началась своеобразная «Большая политическая игра», в которой участвуют различные державы, стремясь укрепить свое влияние.

Центральная Азия, несмотря на свой потенциал, также сталкивается с серьезными факторами нестабильности и рисков. Эти факторы включают в себя проблемы с водными ресурсами, нелегальную миграцию, религиозный экстремизм, наркоторговлю, незаконную торговлю оружием, безработицу, бедность и другие вызовы. Решение этих проблем становится ключевым аспектом стратегии внешней политики Казахстана и его сотрудничества с Европейским Союзом и Соединенными Штатами. Взаимодействие в этих областях может способствовать устойчивому развитию региона и преодолению вызовов, которые могут подорвать его стабильность и процветание [6].

В наше время взаимозависимость стран мирового сообщества становится совершенно новым явлением. Ни одно государство, даже самое мощное, не в состоянии в одиночку решить значимые международные проблемы. Это обстоятельство подчеркивается важностью консолидации международных усилий, особенно в свете мирового финансового кризиса, где государственные деятели, политики и экономисты активно обсуждают необходимость совместных действий. Современные государства, финансово-экономические и политические институты, находятся в состоянии взаимосвязи и взаимозависимости. Практически нет стран, изолированных от мировых событий. Глобализация, в развитие, сотрудничество и интеграция, становятся доминирующими чертами современного времени. Кризис в одной части мира оказывает негативное воздействие на мировую экономическую ситуацию, как это было, например, с ипотечным и финансовым кризисом в США, что служит наглядным примером растущей глобализации.

Глобализация также выявила необходимость тесного международного сотрудничества в решении острых проблем. Ни одна страна, несмотря на ее военную и экономическую мощь, не может самостоятельно справиться с вызовами современности. Противостоять этим проблемам можно только через совместные усилия и международное взаимодействие [7].

В этом контексте, научное исследование, посвященное сотрудничеству Казахстана со странами Запада, приобретает особую актуальность. Исследование этой темы поможет лучше понять роль Казахстана в современной глобализированной системе и его взаимодействие с западными партнерами в условиях взаимозависимости и совместного решения глобальных вызовов.

В заключение, рассмотрение геополитической стратегии Казахстана в отношении США и КНР в контексте современных вызовов мировой политики выявляет важность многовекторности, дипломатической гибкости и стремления к сотрудничеству. Страна, занимающая ключевую позицию в Центральной Азии, активно участвует в формировании глобальных отношений. Сотрудничество Казахстана с ЕС, США и КНР становится неотъемлемой частью стратегии страны, учитывая ее геополитическое положение и современные вызовы, такие как экономическая интеграция, борьба с терроризмом, и обеспечение энергетической безопасности. Гибкость в подходе к международным отношениям, а также активное участие в региональных и мировых инициативах, позволяют Казахстану успешно адаптироваться к динамике современного геополитического ландшафта.

Времена глобализации подчеркивают необходимость международного сотрудничества и взаимозависимости государств. Казахстан, стремясь к разностороннему сотрудничеству, демонстрирует свою готовность к диалогу и партнерству с различными акторами на мировой арене. В свете этих реалий, изучение и анализ геополитической стратегии Казахстана отражает ключевые аспекты современных международных отношений и стратегических выборов государства в условиях глобальных вызовов и изменений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каленова Т. С. Межэтническое согласие в Казахстане: ценностные основы // Большая Евразия: развитие, безопасность,

сотрудничество. 2019. №2-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhetnicheskoe-soglasie-v-kazahstane-tsennostnye-osnovy>.

2. Токаев, Тимур Касымжомартович Стратегия Республики Казахстан в отношении запада: национальные интересы, приоритеты, направления // Специальность ВАК РФ 23.00.04 URL: <https://www.dissercat.com/content/strategiya-respubliki-kazahstan-v-otnoshenii-zapada-natsionalnye-interesy-prioritety-naprav>

3. Г.В. Козлов Прикладной анализ влияния на Казахстан политики «Мягкой силы» США, РФ И КНР // Постсоветский материк. 2020. №1 (25). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prikladnoy-analiz-vliyaniya-na-kazahstan-politiki-myagkoy-sily-ssha-rf-i-knr> (дата обращения: 20.02.2024).

4. Хунцзян Чжан Перспективы развития Казахстано-Китайских отношений в новых геополитических реалиях // Известия Восточного института. 2023. №1 (57). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-kazahstano-kitayskih-otnosheniy-v-novyh-geopoliticheskikh-realiyah> .

5. Итоги программы «Нұрлы жол» за пять лет: появление платных дорог, новые рабочие места, рост грузоперевозок // Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. (сайт). URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-programmy-nurly-zhol-za-pyat-let-poyavlenieplatnyh-dorog-novye-rabochie-mesta-rost-gruzoperevozok-2133112> .

6. Нургалиев Марат Казахстанско-американское военнополитическое сотрудничество в контексте геополитических интересов США в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. 2007. №2 (50). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kazahstansko-amerikanskoe-voenno-politicheskoe-sotrudnichestvo-v-kontekste-geopoliticheskikh-interesov-ssha-v-tsentralnoy-azii>

THE ESSENCE AND MAIN TRENDS OF GLOBALIZATION AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT

TASHIMOVA A. T.

Master of Pedagogy, History teacher, Pavlodar Medical Higher College, Pavlodar

ZHAKISHEVA A. A.

Master of Sociology, Teacher of History, Pavlodar Medical Higher College, Pavlodar

The modern world is increasingly joining the global international integration process in economics, politics, sociology, culture and other areas. The urgency of the problem lies in the fact that Kazakhstan has all the potential opportunities to merge into the modernized engineering world. Leader of the nation N.A. Nazarbayev in his «Strategy - 2050» emphasizes the importance of including Kazakhstan in thirty developed countries of the world, in international research projects, in the development of the Fourth Industrial Revolution, the third social modernization, digitalization, the creation of smart cities, cyber technologies and other global processes.

The uniqueness of the integration process lies in the phenomenon of «globalization», the essence of which is relevant on a global scale. The participants in this phenomenon driven by integration are in constant interconnection, interdependence and mutual influence in different areas or processes. But integration acts as a key link in the process of globalization, which determines the relationship between participants in world space. In contrast to integration, the essence and meaning of the concept of «globalization» is more significant and contradictory. It is being considered as the problem relatively recently – from the second half of the twentieth century and it is studied by many researchers, economists, political scientists, ethnologists, cultural scientists, etc.

Results. Scientists have been trying to identify the causes of globalization processes way back in the sciences society. Mainly, the theoretical justification of this problem is considered from an economic point of view. Therefore, the term «globalization» was first introduced by the American scientist T. Levitt «Globalization of Markets» in the 1980s. Exploring the economic problems of T. Levitt, reveals the merger of markets in multinational corporations [1, p. 52]. At Harvard University, K. Ome published the book «A World without Borders», where he updated this concept, arguing that the economy of individual national states is not possible, the real world economy depends on global

integration [2, p. 147]. It should be noted that this factor made it possible to develop worldwide and international trade.

University of Paris researcher B. Badi considers globalization from three perspectives. First, globalization is an inevitable historical process that has evolved over many years and centuries. Second, globalization is universalization, in the process of which the whole world lives on the same principles, follows common codes of conduct and traditions, and strives for common values. Third, globalization is the strengthening of interdependence, which undermines national state sovereignty, under the influence of global integration in international relations [3, p. 95].

Russian scientist V. A. Dergachev connects globalization with regionalization, since regionalization in modern concepts is considered as an integral part of globalization, or as its alternative. Effectively using the geopolitical, geo-economic and civilization code in the interests of the national economy, financial, industrial and commercial capital. He uses the following definition: «Globalization is an objective process in modern international relations, the highest stage of internationalization, based on the development of information and communications technologies» [4, p. 66]. V. A. Dergachev sees the rudiments of globalization in its versatility. For example, history considers globalization as a stage of capitalism's evolution.

The economy considers it as a transfer from national financial markets into integration. Politics, by virtue of political regimes, sees in the strengthening of democratic values. Culturology attributes globalization to westernization, that is, the pressure and dominance of American culture. In addition to these key industries, there are information technology and environmental, ethnic approaches to explaining the processes of globalization. In his analysis V. A. Dergachev notes the controversial processes of globalization taking place in the modern world, where the American development model dominates, as well as 21st century is also called the century of China. The author wants to see global harmony in globalization, based on high civilizational principles.

Researcher Yu. V. Yakovets gives a qualitatively different interpretation of the phenomenon of «globalization» – in contrast to the early point of view that the national economical realms are uniting into a single global economic sphere, claims that «the process of globalization is far from new.» In his opinion, in the course of the development of history, each civilization, state, nation developed separately or in isolation, but despite this, from year to year, the ties of cultural, economic and trade

relations intertwined strengthened, multiplied, as if joining a global network [5, p. 139].

According to L. Sintserov, another approach to globalization is presented as a cyclic process. In which the increase in integration is simultaneously accompanied by returning of national economies to closure. The author claims that globalization proceeds in two large integration cycles with a disintegration period of 1914-1945. Moreover, the first global cycle falls on the 40s of the 19th century, the results of the industrial revolution gave a major breakthrough in world trade, opening up opportunities for large-scale deliveries of goods over long distances by railways and waterways. The next, second global cycle developed after the Second World War, under the influence of the scientific and technological revolution's results (STR). Therefore, it can be concluded from the foregoing that different theories confirm that the globalization process began in the XIX-XX centuries, and is distinguished by its duration and evolution, thanks to qualitative changes in the world economy from the second half of the XX century, globalization has entered the highest stage of its development.

Thus, after the theoretical approaches have been analyzed it is obvious that the process of globalization is comprehensive. The boundaries of the study reach almost all social scientific disciplines, representing the intersection of modern dominating processes.

The above theories allow us to derive our definition of this problem, globalization is a process that takes place historically throughout the world and able to turn the world into a unified system. This historical global process is influenced by many factors:

- all kinds of communication tools that completely control the time and space of people;
- new technological advances that are rapidly spreading new products around the world;
- the formation and rapid dissemination of common global ideologies, concepts or ideological attitudes that affect the mentality of the public.

Analyzing the development of globalization, its features and trends in the modern world should be noted, and which are being updated with the historical process.

Almost the entire population of our planet is included in the global space of the Internet. Due to the Internet, a person, country, nation and the whole planet have many opportunities. Let's say:

- anywhere in the world allows to make contact with another user «online» and in multimedia mode;
- saves time by having access to comprehensive information and data;
- expands the opportunities to advertise services, goods and other necessary products of business activity;
- creates a comfortable capability for mobile communication and communication via e-mail around the World;
- provides a real-time opportunity for media to work around the planet;
- increase the efficiency of interaction between the government and the population of a country or state;
- allows you to purchase any goods from basic necessities to plane tickets, vouchers, etc. without leaving home;
- makes it possible to pay bills for taxes, fines and utilities and other services without standing in line at the cash desk;
- provides the basis for creative development in various hobbies of the individual, as a means of leisure and entertainment;
- acts as a cognitive and educational resource, helping personal growth, take courses, trainings, classes in «Skype» or «online» mode, and at any time;
- gives a real opportunity to earn and generate income.

Of course, it's unreal to list all the opportunities that the global Internet network provides, and which is being systematically modernized and expanded.

The main engines of globalization today are the growth of megacities, which have become competitive centers of attraction of capital, human resources, technology and innovation. Large cities with several million inhabitants, and having leading positions and high ratings have been and remain to be «world cities» such as London, Mexico City, New York, Tokyo, etc. Despite the conflicting consequences of megacities, overcrowding, sharp differentiation of society, loss of national identity, increased crime, researchers of urbanization problems call megacities «new forms of urbanization», as they often determine the state's development vector. These megacities take position of dominant in economic, political, cultural and technological development.

Affirmed standardization and unification should be noted as the trends of globalization. The process of standardization and unification of industrial products in the globalization space provides many opportunities:

- discuss and agree on the development variations of several individual companies and corporations;

- create conditions for the encoding, protection and decoding of information, cases, strokes, etc.;
- the possibility of simultaneous use of unified data exchange, protocols, etc.;
- ensure the coordination of production issues for the globalization process;
- allows to protect markets from low-quality products, fakes;
- the use of barcode of products as a language of global trade.

According to experts, globalization as a phenomenon and process is controversial. Due to the development of high technologies, innovations, new means of communication, the increase and strengthening of international cooperation, new opportunities are created for scientific, technical and economic progress. But along with this, on the other hand, the gap between developed and developing countries is widening, the position of national economies and currencies is weakening, economic problems are increasing, and mass consciousness is being manipulated using the latest information technologies.

Manipulation by the mass consciousness is one of the types of specific psychological impact, as a result of which there is a latent excitement and appearance in a person of views that do not coincide with his real intentions. Globalization enables the development of mass communication, which affects the consciousness of all people in the world. The global network, television, cinema, and mass art are the mass media through which an invisible effect on the consciousness of the masses takes place. The media disseminate patterns of behavior, lifestyles, standards, knowledge, as well as perceptions of the surrounding world as a whole. This process models the viewer with the desired reality, not related to reality. Using stereotypes of behavior, substituting concepts, creating metaphors, labeling, distracting, mythologizing, there is a threatening manipulation of mass consciousness.

One of the researchers of this problem the Spanish philosopher H. Ortego-i-Gasseg suggests the specific phenomenon of «mass-man» of present time, the essence of which is «massavization». A person entering the historical arena, accepts the standards, preferences, fashion imposed by the media. As a result he feels «the same as everyone else», and does not strive for self-perfection.

The manipulation of consciousness as well as its danger lies in the following factors:

- deprivation of an adequate and objective perception of reality on a global scale;

- depersonalization, equalization of the human person;
- the use of the masses in different targeted, beneficial processes for someone;

- in the loss of traditional values;
- in isolation from historical roots;
- the disappearance of the national code and national mentality.

Loss of values, pouring into mass consciousness, unprincipledness as a result of manipulation of consciousness can result in a negative response to globalization in the form of terrorism and extremism. Especially in the 21st century, extremism and terrorism began to acquire global features:

- the presence of a wide financial base;
- the use of new latest technologies;
- having an international character;
- expansion of the territorial scale of activity.

Today, the entire world community has joined the fight against international terrorism. All kinds of measures are being taken to wipe out the terrorism, including creation of international organizations, but this has not yet stopped or annulled terrorist organizations.

Currently, most of the people lives in developing countries; they do not have a strong influence on the globalization process. Therefore, the interests of many peoples and nations are not adequately reflected in modern globalization. The national question, national interests are mainly not taken into account when conducting globalization operations. The concept of «state sovereignty» is partially destroyed. Underdeveloped countries are absorbed and assimilated by larger, strong developed countries.

Discussion. The integration of cultures has led to the loss of national features. National features are gradually being standardized and turning into a common globalized paradigm. Hence, it is necessary to update and implement in integration process such concepts as:

- ethical – greater respect for human values and human rights;
- fair – reduce the gap in living standards of people in the state and in different countries;
- integration – reducing the isolation of peoples, nationalities and states, reducing the size of marginalization;
- ecological – reduction of environmental damage in the economic activity of globalization;
- safe – elimination of instability in society, vulnerability of people, countries and communities.

Innovative progress in technical development is mainly aimed at large production, which is naturally located in cities. In this regard, the population is trying to move to cities, leaving the villages. A rapid increase in urbanization and a decrease in the rural population are being revealed. Population growth is significantly ahead of demand for labor causing new problems like unemployment, an increase in the crime, problems with housing in cities, as well as recession in the development of the agricultural sector.

Having analyzed the benefits and drawbacks of globalization, it becomes necessary to identify and introduce values that would reflect the interests of all participants in the process. These value principles should be a fundamental pillar of global regulation. Adherence to these value principles will allow more efficient management at the national, state, regional, global levels, but at the same time observing competition, humanity, environmental protection, and national interests of countries included in the globalization process.

Modern integration processes are developing very rapidly. Integration is based on the goals of satisfying one's own interests and those of the world community. However, these goals are based on the availability of resources, opportunities, geographical location, stage of economic development, solutions, etc. The presence of these factors can affect the status of a participant in an international process. The ability of a participant to provide, satisfy, fulfill, affects the level and result of participation in the international arena. In other words, to become an equal participant in the globalization process, to go beyond the framework of national development, means to have great potential.

Conclusion. Integration globalization gives all countries a threat or new opportunities; it is almost impossible to unambiguously answer since this balance is fluctuating. The participants in this process need to adequately respond to globalization problems, adapt to new conditions, take advantage of the opportunities that the global economy provides. Globalization is feasible if there is mutual understanding between states.

Thus, globalization is a natural historical process of realization and expansion of interdependence and interconnection between individual entities (economic agents) and an integral part of the world system, when each entity, along with self-regulation and self-development, becomes a participant in international relations and functions within the framework of agreed international economy and politics, having a direct impact to different extents. Globalization is a global trend in the modern development of the 20th and 21st centuries, which appeared in

the historical development of the 19th century. A defining important feature of globalization is international relations in interdependence and in mutual influence in various areas and fields of activity.

A feature of the globalization phenomenon is its versatility, expressed in the definition of globalization as an ideological, economic, social occurrence. In other words, the globalization process covers almost all areas of public life, including economics, politics, ideology, the social service, culture, ecology, security, lifestyle.

REFERENCES

1 Евдокимов А.И. Проблемы глобализации мировой экономики: монография / А. И. Евдокимов, Л.С. Тарасевич. - СПб.: СПбГУЭФ, 2005 г. - 133 с.

2 Омэ К. Мир без границ: власть и стратегия в взаимосвязанной экономике. Фонтана, 1990.-253 с.

3 Бади Б. Конец территорий. Париж, 1995.-330 с.

4 Дергачев В.А. Глобализация // Персональный сайт профессора В.А. Дергачева. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://dergachev.ru/>

5 Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. - М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2003. - 441 с.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ДИСКУССИОННЫЙ ФЕНОМЕН

ТРУБИЦКИЙ Б. С.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Актуальность данного феномена с каждым годом становится все выше, из-за интенсивного развития. «Искусственный интеллект» все сильнее внедряется во всевозможные сферы деятельности, тем самым расширяя человеческие возможности и упрощая множественные вычислительные процессы. Это повлияло на развитие инновационных идей в медицине, повысило эффективность множества предприятий благодаря автоматизации. Данная положительная тенденция с каждым годом начинает проявлять результаты своей деятельности. Но помимо положительного влияния, «искусственный интеллект» также может представлять и новые опасности экзистенциального характера. Трансформация базовых составляющих общества под его

воздействием происходит через изменения способов взаимодействия людей, автоматизацию задач, улучшение производственных процессов и созданию новых видов услуг и продуктов. Продвижение «искусственного интеллекта» также способствовал возникновению новых этических и безопасностных проблем в сфере обработки данных. Эти изменения формируют новые социокультурные динамики и требуют обдуманного подхода к регулированию и внедрению ИТ технологии. Новое информационное пространство, с которым столкнулось общество в настоящее время, за короткий промежуток активизировало данные проблемы. Появление новых коммуникаций таких как «виртуальное общение» уже показало, что в перспективе приведет к асоциальному языковому поведению и трудностям выстраивания «живого диалога». Трудности могут включать в себя потерю невербальных сигналов, таких как интонация голоса и жесты, которые играют важную роль в передаче эмоций и смысла сообщений. Последствиями «виртуального общения» является уменьшение эмпатии и понимания, а также возможное увеличение чувства анонимности и безнаказанности, что может способствовать негативным и противоправным формам поведения. С полной уверенностью можно сказать, что в настоящее время феномен «искусственного интеллекта» является одним из важных социокультурных изменений. В философии были поставлены задачи выработки осмысленного взгляда на внедрение «искусственного интеллекта» и рассмотрения его влияния на миропонимание общества в целом и индивидуума в частности, его отношения к окружающему миру и ответа на вопрос «Какие опасности будут ждать человека на пути тотального внедрения «искусственного интеллекта?».

Цель статьи представить актуальность феномена «искусственного интеллекта» как дискуссионного феномена. Данная проблема рассматривается обществом уже не одно десятилетие. Начиная с модели Тьюринга и заканчивая философской моделью Бострома, «искусственный интеллект» перестал рассматриваться как алгоритмическая, вычислительная техника и перешёл в разряд проблем, в рамках которой данный феномен заинтересовал философию, где были сформированы новые вопросы для обсуждения и дальнейшего переосмысления. Возможно-ли создать машину, имеющую разум равный человеческому? Чем чреват переход в цифровизацию для общества? С какими проблемами столкнётся человечество благодаря все более сложной технологии? Таким образом они затронули фундаментальные вопросы сознания и

мироустройства. Данная тема волновала общество ещё до разработки «искусственного интеллекта», но и в данный момент споры и дискуссии по этому поводу продолжают волновать интеллектуальную мысль. Его активная разработка создала новый пласт проблем и вопросов и открыла огромное поле для философского размышления.

Более того, все эти проблемы стоит рассматривать с точки зрения философии, а именно определения роли и места человека в окружающем мире, его ценностных ориентиров и гуманистических целей современного общества. Любые достижения с применением «искусственного интеллекта» должны во главу угла ставить человеческие начала, так-как они затрагивают проблемы экзистенциального характера и представляют определённую угрозу для существования человека в этом мире. Руководство данным подходом позволит человечеству четко сформулировать допустимые пределы и возможности работы с системами «искусственного интеллекта». Выявить предположительные границы применения и свести к минимуму его негативные последствия.

В настоящее время имеется множество отечественных и зарубежных работ связанных с исследованием и влиянием «искусственного интеллекта» на жизнедеятельность человека. Особое место в них занимают социологические, технические, технологические, юридические и др. сферы. Однако при этом наблюдается нехватка исследований философского характера направленных на выявление предельных границ его применения и его последующего влияния.

Источниковедческой основой статьи являются научные публикации отечественных и зарубежных исследователей по данной теме. Методология исследования опирается на такие общенаучные методы как анализ, синтез, обобщение, а также исторические и сравнительные подходы.

Необходимо прояснить смысловое содержание центрального понятия данной публикации. Следует отметить, что «искусственный интеллект» является семантически расплывчатым, и рефлексия над формулировкой данного термина продолжается и по настоящее время. Под данным термином автор статьи подразумевает системы и программы, пользующиеся алгоритмами и данными, для выполнения поставленных задач. При этом «искусственный интеллект» не обладает сознанием, равным человеческому. Так что данное понятие в статье выступает в качестве обобщения и не выходит за границы чего-то отдельного от электронно-вычислительных машин.

Если обратиться к истории, то впервые данный термин был озвучен в Дартмутском университете американским информатиком Джоном Маккарти в 1956 году. Тогда ещё он не был связан напрямую с человеческим интеллектом, так-как проблема состояла в невозможности определить какие именно вычислительные процессы можно считать интеллектуальными. Статья Алана Тьюринга «Может ли машина мыслить?», попыталась ответить на вопрос: «Когда машинный интеллект можно считать равный человеческому?» Данный метод получил название теста Тьюринга. В 1960 годах в СССР начались работы в данной области. Особый вклад в этот процесс внесли Московский университет и Академия наук. Вениамин Пушкин, Дмитрий Поспелов и Михаил Цетлин добились определённых успехов создав шахматную программу «Каисса», которая в 1974 году стала чемпионом мира по шахматам среди компьютерных программ. В данный момент можно с уверенностью утверждать, что технология «искусственного интеллекта» прошла множество этапов своего развития и представляет из себя сложную систему, которая использует алгоритмы для решения поставленных задач. Начали происходить процессы осваивания областей, которые до сих пор всегда считались уделом работы человеческого разума. Данная тенденция положила начало анализа первичных представлений об «искусственном интеллекте» и в конечном итоге привело к формированию отдельного научного направления - философия «искусственного интеллекта». Она выдвинула ряд вопросов. В том числе дискуссионный вопрос об экзистенциальной угрозе «машинного интеллекта». Не стоит забывать, что в данном вопросе рассматривается способность искусственных систем выполнять функции, которые считались прерогативой человека. Советский и Российский исследователь В. А. Кутырев утверждает, что создание «искусственного интеллекта» образовало две противоположные стороны: «в XX веке на Земле образовалось две реальности, «два мира» – мир естественного и мир искусственного» [1,1]. Он утверждает, что искусственное стало, обособлено от естественного. Своим отношением, они определяют содержание любых проблем. Если же произойдет нарушение этого равноценного баланса, начнется процесс подавления или полного поглощения естественного мира, искусственным. Это приведёт к кончине человеческого рода, либо его перерождению в состояние нечеловеческое. Как утверждает Кутырев подобная тенденция преподносится как благо и удобство, но на самом деле, имеет за

собой корыстные и опасные результаты. В конечном итоге индивид утратит свою индивидуальность. Тем самым он приходит к выводу, что человечество, создающее свое будущее не приемлет в своей перспективе общество, как группу индивидуумов. Французский исследователь Монреальского университета Марк-Антуан Дилак в своей работе «Монреальская декларация об ответственном развитии искусственного интеллекта» считает, что интеграция систем «искусственного интеллекта» неминуемо столкнется с проблемами морально-этического характера и серьезными социальными рисками. Внедрение «искусственного интеллекта» приведет к ущемлению свободы выбора индивидуума или групп, понизит уровень жизни, вызовет нарушение структуры рынка труда. Приведет к последствиям политического характера, прав человека и усиление социального и экономического неравенства. Даже окружающая среда и климат могут быть подвергнуты нежелательным переменам. Научный прогресс всегда сопровождается определенными рисками в жизни общества в целом. Только люди способны их осмысленно взвесить и оценить все моральные и политические последствия. Похожего мнения придерживается и норвежский философ Ник Бостром, автор книги «Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии». Он предполагает, что когда «искусственный интеллект» станет равным человеческому, это неминуемо приведет к формированию сверхума. Вследствие чего возрастут экзистенциальные риски, поскольку контролировать его дальнейшее развитие станет крайне затруднительным, или же вообще невозможным. Как утверждает сам Бостром: «Сверхинтеллект, способный к обучению, будет эффективнее и быстрее своих создателей. Следовательно, не привив ему человеческих ценностей, можно столкнуться с угрозой уничтожения человеческой цивилизации. Сверхум, регулирующий дальнейшее производство умных машин, будет успешно препятствовать попыткам людей скорректировать его работу или помешать ему [5, 7]. Но, несмотря на все отрицательные тенденции, следует также рассмотреть и положительные взгляды на данную тенденцию, чтобы избежать однобокого, оценочного мнения.

Американский футуролог и трансгуманист Реймонд Курцвелл напротив придерживался положительных тенденций в вопросе тотального господства «искусственного интеллекта» в человеческом обществе. В своей книге «Сингулярность уже близка» Курцвелл предполагает, что к 2029 году «искусственный интеллект» сможет успешно проходить тест Тьюринга. Тем самым он начнет обладать

навыками самопроизвольного обучения и понимания окружающего его мира. Это вызовет мощный подъем прогресса во многих областях, такие как медицина и образование. Стоит остановиться на ещё одном интересном его прогнозе, а именно технологической сингулярности. Данное явление будет представлять неуправляемый технологический процесс. Это кардинально приведет к необратимым и непредсказуемым последствиям для человечества. Но вопрос контроля и этики, соответствующий человеческим ценностям встанет в особо острую фазу. Также возникает резонный вопрос: Не усугубит ли это социальное неравенство, если преимущества сингулярности будут распределены неравномерно? Дискуссии об «искусственном интеллекте» привлекают внимание исследователей во многих странах, включая Казахстан. Отечественные ученые и философы также активно обсуждают этические, социальные и философские вопросы, связанные с развитием и внедрением «искусственного интеллекта» в общество. Образовательные учреждения в Казахстане участвуют в изучении различных аспектов этой темы. Кроме того, в бизнес-секторе и государственных органах проводятся исследования по оценке его влияния на экономику, трудовой рынок и общественные процессы. Находятся решения в ряде экологических проблем, которые включают в себя: мониторинг и анализ данных, прогнозирование и предупреждение, оптимизацию ресурсов, мониторинг биообразований и системы управления отходами. Бугубаева А. Ж. посредством экологического мониторинга установила, что заболевания населения и загрязнения окружающей среды взаимосвязаны. Инициативная программа технического обеспечения «Экология» обнаружила закономерности, которые классическими методами выявить невозможно, из-за огромного объема данных, накопленных за несколько лет. Экологический мониторинг с использованием «искусственного интеллекта» позволяет автоматизировать анализ данных о состоянии окружающей среды. Помимо этого стало возможно предсказывать возможные изменения и помогать в принятии решений для сохранения природы. Российские исследователи Иоселиани А. Д. и Цхададзе Н. В. в своей статье «Искусственный интеллект социально-философское осмысление», приводят положительные стороны его влияния. Например, в медицине основным преимуществом они считают способность «искусственного интеллекта» запоминать и обрабатывать колоссальное количество информации. Данная система отлично показывает себя в определении множества

заболеваний. Также упоминается его влияние на промышленность и сельское хозяйство. Уже используются методы закупки и выгрузки готовой продукции с минимальным участием человека в данном процессе. В сельском хозяйстве, успешно проводится анализ состояния растений, их роста, уровня влажности почвы и оптимальной температуры. Не осталось без внимания и влияние «искусственного интеллекта» на транспортные инфраструктуры. Предотвращение пробок производится посредством сбора информации в режиме реального времени. В перспективе на этой базе разрабатываются программы автопилота. В заключении можно прийти к выводу, что данные тенденции положительно сказываются на обществе. Оптимизируют многие процессы, улучшают качество оказываемых услуг и улучшают условия труда.

Обобщая представленные положительные и отрицательные взгляды на «искусственный интеллект» можно прийти к следующим выводам: Разработка и использование систем «искусственного интеллекта» должны способствовать росту благополучия человеческого социума. Они должны разрабатываться с учетом важной потребности сохранения человеческой независимости. Главенствующей целью должно быть предоставление каждому человеку большего контроля над собственным окружением и жизнью. Личная жизнь индивидуума должна является конфиденциальной. Необходимо оградить её от вмешательства систем «искусственного интеллекта» и архивации данных. Развитие данных систем не должно вмешиваться в процесс поддержания связи между поколениями и народами. Системы «искусственного интеллекта» должны подпадать под критерии доступности, понятности и обоснованности. Их разработка и внедрение должны строго следовать принципам построения равного и справедливого общества. Не должно нарушать культурное многообразие и не ограничивать свободу личности или влиять на образ жизни человека. При разработке «искусственного интеллекта» следует проявлять бдительность, стараясь предусмотреть возможные опасные тенденции и последствия его использования. В процессе принятия решений с человека не должна сниматься ответственность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кутырёв В.А. Естественное и искусственное: борьба миров - Москва-Берлин, Директ Медиа 2014. – 270 с.

2. Кутырёв В.А. О судьбе управления и права в цифровом обществе // Юридическая наука и практика // Вестник Нижегородской академии МВД России. - 2019.

3. Бугубаева А. Ж. Методы и алгоритмы интеллектуального анализа данных для системы мониторинга атмосферного загрязнения - Усть-Каменогорск. - 2022.

4. Марк-Антуан Дилак Монреальская декларация об ответственном развитии искусственного интеллекта // CBC News. - 2018. – 4 декабря.

5. Ник Бостром Искусственный интеллект Этапы. Угрозы. Стратегии – М.: Издательство Манн, Иванов и Фебер, 2016. – 496 с.

6. Реймонд Курцвейл Сингулярность уже близка 2005. – 432 с.

7. Иоселиани А.Д, Цхададзе Н.В. Искусственный интеллект социально-философское осмысление – Москва. - 2019.

ҚАЗІРГІ МӘДЕНИ БІЛІМ КОНТЕКСТІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

ТУРЛЫБЕКОВА М. Т.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АУБАКИРОВА С. С.

PhD, қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Бүгінгі таңда өркениеттің дамуы мен экологиялық проблемалар бір-бірімен байланысты және біреуі екіншісінен туындайды деген тұжырым жалпыға бірдей танылған. Табиғаттың мүмкіндіктері шексіз емес және мегаполистерде және бүкіл әлемде үнемі өсіп келе жатқан және шашыраңқы қалаларда шоғырланған адамзаттың өмір салты, урбанизация адамның табиғатпен қарым-қатынасында теңгерімсіздік тудыратын және өсіп келе жатқан әлеуметтік-мәдени процесс ретінде адамзаттың қажеттіліктері, табиғатты біртұтас және өзін-өзі жаңартатын жүйе ретінде көбейту қажеттілігіне қайшы келді. Қоршаған ортаны өндіріс қалдықтарымен ғана емес, сонымен қатар тұрмыстық қалдықтармен ластай отырып, адам басқа ұрпақтар үшін жердегі тіршілікті жалғастыра алмайды.

Мәдениеттану пәнаралық талдау саласы ретінде әрекет етеді және бір жағынан бірқатар ғылымдардың – геология, химия, биология және т.б. эмпирикалық деректеріне негізделген жалпылау жасауға мүмкіндік береді, ал екінші жағынан философтар, психологтар, тарихшылар жасаған ережелер мен тұжырымдар. Бұл

жағдайда экологиялық проблеманы дамыту үлкен қалалар мен қала құрылысының экологиялық бағдарламаларына дейін экологиялық мәдениет теориясы мен экология саласындағы практикалық ұсыныстарды әзірлеу кезінде өте қажет іргелі гуманитарлық ережелермен байытылуы мүмкін. Сонымен, жаһандану процесінде экологиялық дағдарыстың барлық ауқымы анықталғандықтан, қоғам мен оның мәдениетін экологияландыру сөзсіз болады. Қабылданған зерттеудің нәтижелері нақты экологиялық шешімдер мен ұсыныстарды негіздеу кезінде қолданыла алатындығы маңызды. Мәдениеттанудың қазіргі техногендік өркениет пен табиғи ортаның өзара әрекеттесу кеңістігінде туындайтын және шешілетін проблемалар мен қайшылықтарды зерттеуге не әкелетінін көрсету керек. Зерттеудің өзектілігі, осылайша, қазіргі мәдени ортада экологиялық мәдениеттің пайда болуы мен кең таралуының ерекшеліктерін бекіту және дәйекті қарау қажеттілігінде жатыр [1, 21 б.].

Зерттеу жұмысының әдістері. Ғылыми зерттеу жұмысында бірнеше әдістер жиынтығы қолданылды, олар: функционалдык әдіс, бақылау, талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу жұмысының негізгі бөлімі. Адамның табиғатқа қатынасы және табиғи ортамен өзара әрекеттесуі туралы мәселе әрқашан философтардың терең қызығушылығының тақырыбы болды. Бұл мәселені бұрын ғалымдар мен ойшылдар белсенді түрде қозғаған, ал бүгінде ол әлемдегі адамның рөлі мен орны туралы философияның негізгі мәселесін нақтылап, ең өзекті, жаһандық мәселелердің біріне айналуда. Ежелгі дәуірден бастап Платон, Аристотель жұмыстары классикалық болып қала береді. Олардың іргелі еңбектерінде бүкіл дәуірлерді анықтайтын идеялар ұсынылған. Олар табиғат, қозғалыс және өмір туралы терең ойлар қалдырды.

Мәдениеттану контекстінде экологиялық проблеманы зерттеу мәдениеттанудың тұжырымдамалық және аналитикалық аппаратын және ең алдымен негізгі тұжырымдамалық құрылымды – «экологиялық мәдениетті» зерттеу тәжірибесінде қолдануға және оның мәдени маңыздылығын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда мәдениет пен қоғам арасындағы айырмашылық жасалады, ал экологиялық мәселелерді шешуге аса назар қоғамнан жеке адамға ауысады. Экологиялық мәдениеттің мәні жеке тұлғаның мәдениетімен тікелей байланысты қарастырылуы мүмкін, бұл экологиялық саясат пен экологиялық шешімдер саласындағы нақты ұсыныстарды негіздеуге қосымша мүмкіндіктер ашады.

Мәдениеттану экология мәселелерін зерттеуде интеграциялық рөл атқарады, технократизмді женуге мүмкіндік береді және зерттеу орталығын мәдениеттің антропологиялық өзегіне жеткізеді. Жерге, суға, ауаға және т.б. экологиялық қатынастар осы тұрғыда мәдени құбылыс ретінде әрекет етеді және адами құндылықтар мен олардың мәдени маңыздылығын, жеке адам мен қоғамның жалпы мәдени деңгейін, әлеуметтік даму деңгейі мен кезеңін, адамның табиғатпен өзара әрекеттесуін сипаттайды. Экологиялық мәселенің мәні - адамның табиғатпен қайшылықты қарым-қатынасы. Табиғаттың құндылық өлшемдері оны мәдени тұрғыдан түсіну саласына енгізеді, қазіргі экологиялық дағдарысты тұтынуға бағытталған қазіргі адамның өзгерген құндылық бағдарларының салдары ретінде анықтауға мүмкіндік береді [3, 56 б.].

Қазіргі экологиялық проблемалар ең алдымен әлеуметтік тұрғыдан зерттеледі: адамзатқа өсіп келе жатқан экологиялық қауіпке қалай жауап беру керек, қандай шаралар қолдануға болады? Әлеуметтік экология құқықтық шектеулер мен әкімшілік нұсқаулар қатар жүретінін және адамды табиғатпен өзара әрекеттесудің бейімделу нормаларына қайтаратын әлеуметтік бақылау механизмі ретінде экологиялық мәдениеттің мәнін құрайтынын көрсетті. Экологиялық мәдениеттің бейімделу рөлі қазіргі қоғамның әлеуметтік тапсырысына айналады және бұл тәсілде мәдени қызмет пен қалыптасқан табиғи процестер арасындағы сәйкессіздікті жену ретінде қарастырылады. Бірақ әлеуметтік экология дамытатын тәсілдер мәдениеттануға айналмайды, өйткені бұл жағдайда экологиялық мәдениет институттандырылған, әлеуметтік контекстен алынған, ішкі импульстар мен императивтерге емес, нормалар мен нұсқауларға сүйенеді.

Мәселе экологиялық мәдениеттің мәдени құбылыс ретіндегі ерекшелігін анықтау, оны мәдени кеңістікке тарихи және жүйелі аспектілерде енгізу болып табылады, бұл экологиялық мәдениетті әлеуметтік норма мен талап ретінде ғана емес, сонымен қатар тарихи дәуірдің құндылықтары мен мұраттары ретінде қарастырған кезде мүмкін болады. Қазіргі экологиялық мәдениеттің онтайлы моделін құрудың жалпы әдіснамалық алгоритмі оның «индустриализмді», «технократизмді» және олармен байланысты «табиғатты жаулап алу» көзқарастарын жеңе алатын түсінігімен берілген. Экология проблема ретінде де, адам болмысының аномиясы ретінде де бұқаралық қоғам мен танымал мәдениет тудырған жүйелік фактор болып табылады. Қазіргі қоғамның мәдениеті мәдениет пен

өркениет арасындағы алшақтықты және «танымал мәдениетке» көшуді білдіреді. Экология әлеуметтік және техникалық динамиканың орталығы және сонымен бірге бұқаралық мәдениеттің проблемалық саласы болып табылады.

Экология табиғатты жаңғырту және өмірді өзін-өзі жанарту жүйесі ретінде қазіргі адамзатқа бірқатар экологиялық императивтерді ұсынады. Олар дәуірдің мәдени өкілдіктері ретінде әрекет етеді және түрінде жүзеге асырылады кейбір талаптар, мінез-құлықтың максимумы. Экологиялық императивтер адам қызметінің тәсілін, табиғи және әлеуметтік органы қалпына келтіруді және тұлғаның шығармашылық дамуын, оның өзін-өзі жүзеге асыруы мен өзін-өзі растауын анықтайтын алгоритмді қамтиды. Экологиялық мәдениеттің императиві және оның миссиясы – «өмірге деген құрмет» (А. Швейцер). Адамды қоршаған әлемді жабайы табиғат әлемі – биосфера ретінде негіздей отырып, В.И. Вернадский адамға ғарыштық өлшемдерді қайтарды. Ғарыштық және этикалық өлшемдерде адамның экологиялық имиджін талдау мүмкіндіктерінің спектрі ашылады. Экологиялық этика экологиялық императивтерді табиғат пен адамға қатысты моральдық мінез-құлықтың максимумына айналдыруды талап етеді.

Адамға мәдени әсер ету гуманизмді жеке тұлғаны дамыту идеясы ретінде мәдениеттің көмегімен және оның арқасында табиғатты сақтауға және дамытуға бағытталған экологиялық императивтермен байланыстырады. «Экологиялық мәдениет» ұғымы мәдениеттің жүйе құраушы өзегі ретінде мәдени тұжырымдамалар жүйесіне енуі керек. «Экологиялық мәдениет» ұғымын оқшаулау оның мәдениет жүйесіндегі онтологиялық мәртебесін анықтауға мүмкіндік береді. Оның мәнін анықтаудағы негізгі қарама-қайшылық-экологиялық мәдениет әдетте мәдениеттің бір бөлігі ретінде субмәдениет ретінде түсініледі, ал бұл экологиялық мәдениет туралы өмір салтының негізі және мәдениеттің белгілі бір түрінің негізі ретінде айтуға мүмкіндік беретін жүйе ретінде мәдениеттің мәнін анықтайтын маңызды факт және фактор болып табылады. Экологиялық мәдениет әлеуметтік қызметтің маңызды ішкі негізі болып табылады және әлеуметтік саладағы қолданыстағы тәжірибелердің дәрежесін ғана емес, сонымен бірге адамның табиғатқа этикалық, «органикалық» қатынасын да қамтиды [2, 376.].

«Экологиялық мәдениет» ұғымы жақсылық пен зұлымдық, тұтыну мен абстиненция арасындағы жеке тұлғаны таңдауды қамтиды. Бұл жағдайда экологиялық мәдениеттің міндетті нормалар

мен әлеуметтік институттар жүйесімен шектелмейтіні, бірақ сыртқы ережелер мен императивтерді ғана емес, сонымен қатар оларды ұстануға ішкі, саналы бейімділікті қамтитын жеке тұлғаның іс-әрекетіндегі ішкі мәдениет пен мотивациядан өсетіні айқын болады. Экологиялық мәдениет мәдениеттің жеке түрі немесе оның бөлігі ретінде емес, ядро, жүйе құраушы фактор ретінде маңызды әлеуметтік реттеуші функцияларды-коммуникацияны, әлеуметтік сәйкестендіруді және әлеуметтік нормалауды орындайды, нәтижесінде мәдениет бүкіл әлеуметтік өмір процесін біріктіретін және нәтижесінде пайда болады [5, 98 б.].

Экологиялық тәжірибелер, атап айтқанда, қалалық ортада, қалалық органы құруды және тұлғаның шығармашылық дамуын және оның өзін-өзі жүзеге асыруын анықтайтын алгоритмді қамтитын экологиялық императивтерге негізделуі керек. Қала экологияның орталығы, экологиялық мәдениеттің әлеуметтік тапсырыс берушісі және оның даму шарты болып табылады. Қалалық орта мен қалалық экология екі деңгейді анықтауға мүмкіндік береді: әдетте сәулет пен дизайн айналысатын сыртқы және мәдениеттану айналысатын ішкі. Қалалық орта мен қалалық мәдениетті талдау жеке тұлғаның өндірілген түрін, өмірлік құндылықтар жүйесін және императивті сипаттағы артықшылықтарды сипаттауға мүмкіндік береді. Экологиялық мәдениет адамның өмірге, табиғатты және барлық тіршілікті сақтауға құқықтарын түсінумен бірге пайда болады және жеке және әмбебап бірлікті, жеке артықшылық ретінде емес, ортақ өмір сүру кеңістігі ретінде біртұтас экологиялық кеңістіктің пайда болуын білдіреді. Бұл жағдайда қаладағы урбозэкология және экологиялық қатынастар экологиялық тәжірибені өндірілген жеке және қоғамдық таңдау ретінде сипаттайды.

Экологиялық мәдениет мәдениет жүйесін тұтастай құрылымдайды, өйткені ол жеке тұлғаның, экологиялық сананың тәуелсіз субъектілерінің мәдениетіне сүйенеді. Азаматтардың экологиялық бағдарлары білім беру мен тәрбиелеу жүйесін, қоғамның құқықтық және адамгершілік мүмкіндіктерін көздейтін заңның, адамгершілік және эстетикалық нормалардың көмегімен реттелуі мүмкін. Бұл жағдайда олар өндіріс пен тұтыну қатынастарын да реттейді, бұл мәдениеттің толық экологиялық моделін жасайды. Бірақ мәдениеттің негізінде тарихи тәжірибе, дәстүр мен білім, жеке экологиялық тәжірибе және экологиялық таңдау жасалады. Экологиялық мәдениет жеке тұлға мәдениетімен байланысты және қоғамның дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік

береді, оған қатысты динамика жеке тұлға мен қоғамның экологиялық императивтерін жүзеге асыруға деген ұмтылыспен қамтамасыз етілуі мүмкін процесс [4, 96 б.].

Қорытынды. Зерттеу экология, экологиялық дағдарыс және оны жеңу перспективалары туралы көптеген әдебиеттерге сүйенді. Классикалық философиялық және мәдени еңбектерде (Платоннан бастап Хайдеггерге, Гуссерльге және Хабермаса дейін) экологиялық тақырып өзгеріссіз қалады. Олар экологияны әлеуметтік-мәдени құбылыс және мәдени рефлексия, оның адам өміріндегі рөлі мен маңызы, технократизмді жеңу және проблеманы жеке тұлғаның қажеттіліктері мен құндылықтарының жазықтығына, жеке тұлға мен қоғамның, жеке тұлға мен мемлекеттің арақатынасына жеткізудің әдіснамалық негіздерін қалайды. Мұнда мәдени дағды, экологиялық мәдениет ретінде адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынастың негізгі проблемасы орталық болып табылады.

Адамзат қауіп төндіретін қауіпті толық түсінбейді деп айтуға болады, дегенмен ол жаңа энергия мен ресурстарды үнемдейтін технологияларды, табиғатқа жүктемені төмендететін әртүрлі экологиялық жобаларды ұсынады. Бірақ бұл жүктеме жеті миллиардтық межеден өткен планета халқының өсуіне байланысты күшейе түсуде. Осыған байланысты, сондай-ақ минералды тыңайтқыштар мен гербицидтерді қолдану және гендік инженерияны қолдану себебінен экологиялық таза тамақ өнімдері, биотехнология, медицина және денсаулық сақтау, тұрмыста жасанды материалдарды пайдалану және т. б. туралы мәселе туындайды. Бұл саладағы практикалық шаралар ойластырылған және олардың жүзеге асырылуын табады деп айтуға болмайды.

Мұндай мәселелерге жүгіну философиялық және мәдени рефлексияларды қажет етеді. Экологиялық мәдениетті мәдени тұрғыдан қарау оны мәдени өрістің бір бөлігі, фрагменті ретінде қарастыруға ғана емес, сонымен бірге мәдениеттің жұмыс істеу механизмдерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда мәдени білім қазіргі қоғам дамуының жаңа экологиялық парадигмасын негіздеуде нақты қолдануды таба алады. Мәдениеттің ерекшеліктері - ол өзінің тақырыбына адамды қосады. Адам өмірінің ең экзистенциалды негіздеріне байланысты мәдениет сонымен бірге ұрпақтан ұрпаққа әлеуметтік сценарийлерді және қоғам қабылдаған жеке адамның да, жалпы қоғамның да өмірлік белсенділігінің бейімделу механизмдерін береді.

Экологиялық мәселелерге мәдени көзқарас өз кезегінде қосымша негіздемені қажет етеді. Оны қолданған жағдайда мәдениеттанудың гуманитарлық білімнің, жаңа әлеуметтік парадигманың және оңтайлы экологиялық стратегияның өзегі ретінде сұранысы көрсетіледі. Мұндай міндеттер экологиялық мәдениеттің мәні мен ерекшелігін анықтауда орындалады, мұнда экологиялық мәдениеттің тасымалдаушысы ретінде адамға ерекше назар аудару керек. Адамзат қауымдастығының табиғи ортадан тәуелсіз өмір сүру мүмкіндігі бар деген түсінік өткен ғасырда жойылды, бірақ мәдени тарих оқиғасы болған жоқ. Экологиялық ойлаудың сипатын анықтайтын негізгі экологиялық императивтер мен моральдық принциптерді түбегейлі қайта қарауды талап ететін адамзат тарихындағы жаңа дәуір енді ғана келеді. Осыған байланысты экологиялық және олар тудыратын әлеуметтік проблемаларды жаһандандыруға өзекті бағыт мәдениеттануды жеке, мағыналы, дүниетанымдық құндылықтарға әсер ететін тәртіптік кеңістікті кеңейтуге бағыттайды. Қоғамның экологиялық проблемаларды өзектендіруіндегі болып жатқан өзгерістер өте маңызды, соңғысы экологиялық мәдениет сияқты құбылыстың қалыптасуының негізі болып табылады.

Экологиялық мәдениет қазіргі қоғам мәдениетінің маңызды және ажырамас элементі болып табылады, ол әлеуметтік-табиғи қатынастар, моральдық құндылықтар мен діни-этикалық нормалар, құқықтық ережелер мен адамның табиғи ортамен өзара әрекеттесуінің заңдастырылған және ғылыммен оңтайландырылған тәсілдерінен тұрады. Экологиялық мәдениеттің деңгейі қазіргі адамның күнделікті, оның ішінде жүйелі өндірістік қызметте экологиялық білімді саналы түрде пайдалану дәрежесі мен қабілетіне енеді. Соңғысы адамның немесе ұжымның дамыған рухани және адамгершілік қабілеттері мен қасиеттерінің болуын болжайды. Экологиялық мәдениеттің қалыптасуы мен дамуы, экологиялық ойлау құбылысының өзі сияқты, экологиялық императивтер мен белсенді адамгершілік экологиялық білім мен экологиялық білім негізінде құрылған экологиялық тәжірибелерді жүзеге асыру нәтижесінде ғана шындыққа айналады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Экологическое отношение и экологическое сознание / Абдуллаев З. – Философские науки. 1991. № 2.

2 Васильева В.Н. Социально-экологический идеал как способ регуляции социоприродной среды. СПб., изд-во «Наука». 2002.

Драч Г. В. Культурология: на пути самообретения // Культурология и глобальные вызовы современности, Спб, «СПБКО», 2010.

Основы экологической культуры. Учебное пособие для вузов / Р. С. Зарипова, В. Р. Махубрахманова. – Москва : Издательство Юрайт, 2024. – 106 с.

Основы экологической культуры и экологического права : учебное пособие / Н. Н. Сорока. – Омск : Изд-во ОмГПУ, 2016. – 168 с.

СИСТЕМА СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ КАЗАХСТАНСКОГО СОЦИУМА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

ШАБАНБАЕВ М. К.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Семейные ценности – это обычаи, устои и традиции, которые передаются из поколения в поколение. Это чувство делает семью крепкой. Во все времена семья почиталась как нечто очень ценное, особенно когда требовались большие коллективы, чтобы просто выжить в тяжелых условиях борьбы за выживание. Поэтому, по нашему мнению, тема семьи была, есть и будет актуальна для развития личности и понимания социальных отношений и, по понятным причинам, является объектом исследований во многих областях.

Казахстан, современное суверенное государство, переживает период национального восстановления. Растущий интерес к истории своего народа, его культуре, истокам его этнического образования и его развития в мировой цивилизационной системе является характерной реальностью всего постсоветского пространства конца века. Некоторые исследователи называют этот период «мятежным этносом» или «новым национальным возрождением» [1, с.5]. Этот процесс в полной мере относится и к казахскому этносу, поскольку в начале 20 века произошло целенаправленное уничтожение и уничтожение культурных традиций.

В этой связи активная пропаганда религии и истории своей этнической принадлежности, собственных национальных и

культурных корней может помочь в решении актуальных проблем современного общества в сфере брака и семьи, таких как рост числа разводов, меньшее количество браков и более низкая рождаемость, неполное семейное образование, дети в детских домах и т. д.

Хотелось бы отметить, что важно и актуально как в научном, так и в социальном плане поставить вопрос изучения народных обычаев и ценностей современных казахских семей с позиции этнопсихологического исследования.

Среди историко-этнографических работ стоит отметить труды известного казахского ученого Х. А. Аргинбаева [2; 3]. Его докторская диссертация «Казахская семья и брак» посвящена истории становления и развития казахской семьи [4]. В книге представлен авторский многогранный и подробный этнографический анализ казахских семей и браков в разные исторические периоды. Особенно это касается вопросов, касающихся брака, свадеб и форматов свадеб.

Следовательно, чтобы заключить брак, необходимо было соблюдать определенные ограничения, связанные с экзогамией, социальными, классовыми, национальными и религиозными нормами. Барьер экзогамии у казахов ограничивается в основном седьмым поколением. Современные казахи и сегодня продолжают стремиться придерживаться этой нормы. Потому что эта норма регулирует рождение физически и психически здорового потомства и продолжение семейной жизни.

Следует также отметить, что при вступлении в брак казахов большое значение имела социальная принадлежность сторон. С современной точки зрения социально-экономические факторы брака сейчас имеют большое значение. Среди причин развода важную роль играют различия в социальном и материально-экономическом положении партнеров. Равенство жениха и невесты в социально-экономическом отношении (уровень образования, сходство социального окружения, экономическое положение) дает ощущение психологического равенства.

В целом, по мнению ученых, современная семейная жизнь народа Казахстана представляет собой совокупность лучшего многовекового опыта и традиций народа, но в то же время существенно отличается от дореволюционной семейной жизни. Он ярко отражает коренные изменения в социально-экономической, общественно-политической и культурной жизни народа Казахстана. Психология казахских мужчин и женщин, их взаимоотношения изменились. Многие элементы народных традиций, обычаев и

обрядов были изменены и упрощены, а некоторые исчезли совсем. Как справедливо отмечают ученые, коренные изменения происходят во взаимоотношениях между членами казахской семьи. Фактически зависимая позиция невестки (Келин) полностью преодолена не только в отношении с мужем, но и в отношении с родителями и родственниками, вплоть до норм обращения и поведения внутри семьи. Дружеские и непринужденные отношения между невесткой и родителями мужа уже стали стереотипом современных семей [4, с.114]. Свекор (кайын ата) и особенно свекровь (кайын ене) оказывают посильную помощь в ведении домашнего хозяйства и воспитании детей, тем самым создавая нормальные условия для самореализации дочери и профессиональной деятельности по закону.

С другой стороны, отношения между мужем и женой в нынешней современной казахской семье строятся, как правило, на взаимной любви, уважении, взаимопомощи и поддержке. А главные условия брака – спонтанность, взаимные чувства и самостоятельное принятие решений в вопросах.

Традиционные обычаи, которые соблюдаются до сих пор, включают осмотр невесты, осмотр приданого, осыпание молодоженов сладостями и деньгами (шашу), а также невеста, подливающая масла в огонь (отка май кую), подношение жениху блюда с грудинкой (төсь), а сватам – мяса с задней части животного (жамбас), исполнение обыденных обрядовых песен (жар-жар и бет-ашар), взаимное одаривание сватов и т.д.

Как известно, системы приданого и брака по наследству (левирато, сорорат) сейчас исчезли. Однако обычай дарить невесте приданое сохраняется. Однако современное приданое весьма разнообразно по своему назначению и содержанию, служащее лишь интересам молодой семьи как разовая материальная и финансовая помощь, и как основа совместной жизни семьи невесты.

Это раскрывает влияние социально-экономических изменений на всю историю, историю культуры и психологию казахского народа, в том числе на брачно-семейные отношения.

Сегодня в казахском обществе, переживающем интенсивные экономические, социальнополитические и культурные трансформации в сочетании с тенденцией к большей свободе выбора образа жизни, появились «ворота» в повседневную жизнь казахов, национальные ценности, связанные с этническими традициями [5, с. 4];

Особенно ярко это видно по мнению современного казахского историка и этнолога С.Х. Шаргинбаева, что сегодня проявляется в урбанизированной городской среде номинального этноса Республики. В своей докторской диссертации она рассмотрела традиции, обычаи, брачные обряды и циклы матери и ребенка, наблюдаемые в настоящее время у городских казахов [5, с. 13]. К ним относятся: «киндик шеше» – т.е. пупочная мать (крестная мать), «ат кою» – церемония наречения имени, «шилдехана» – праздник, посвященный рождению ребенка, «бесикке салу» – «кыркинан шыгару» – помещение ребенка в колыбель через 40 дней после рождения малыша, «тусау кесу» – разрезание пут, «сундетке отырыгызу» – ритуальный обычай обрезания, связанный с религией – исламом.

По результатам этносоциологического исследования наиболее устойчивыми обрядами и обычаями цикла мать-ребенок в жизни современных казахских семей являются обряды «кыркинан шыгару», «тусау кесу» и «сундетке отырыгызу».

По мнению исследователей, современные свадебные обряды городских казахов делятся на несколько ритуальных циклов. 1) Сватовство. 2) Прощание («кыз узату той») родителей невесты в зависимости от желания и финансовых возможностей родителей. 3) Торжественная регистрация браков и религиозных браков по желанию молодых людей и их родителей («неке кыю»). 4) Большой праздник («уилену той»). 5) «куда шақыру», «кит кигизу» – Родители и родственники невесты собираются (после основного праздника) сначала в доме родителей жениха, а затем в доме родителей невесты и обмениваются подарками. 6) Посещения женихом и невестой родителей невесты и родственников жениха и невесты, отнесенные к семейным отношениям.

При этом также было указано, что в современной свадебной обрядности городских казахов возрожденный обряд «Неке Кию» до сих пор не является вполне органичной частью казахской свадебной обрядности.

В предсвадебный период казахи соблюдают множество традиций, обрядов и обычаев – «олитири» («живой или мертвый»), «коржын» (сумка с двумя карманами, наполненными подарками), «сырга салу», «алка салу», «мандайга тийн тагу» (подарок невесте), «ана сути» (оплата за грудное молоко), «киит» (подношение подарка), ритуальное блюдо «Куйрык бауыр» (печень с курдючным жиром), «тостик (баранья грудка), и «каде» (подарки), выплата

благословений от уважаемых и мудрых людей, т. е. «бата алу» (обязательное получение благословения). Традиционная свадебная песня «жар-жар», ритуал осыпания жениха и невесты различными сладостями и монетами «шашу», «беташар» (открытие лица невесты), «салем беру» (поклон), «тойбастар» (знак благодарности в виде подарка гостям, разделившим с ними праздник) – все эти обряды связаны с организацией и проведением свадьбы.

К послесвадебным ритуалам относятся «отка мэй кую» (подливка масла в огонь), «келин шай» – ритуал разливания чая родственникам мужа, «жасау» – приданое невесты, «куда шақыру», «есик корсету», «уй корсету».

В то же время автор отмечает, что после обряда «отка мэй кую» в городской среде сохраняется только один из элементов этого ритуала – невеста переступает вместе с ней порог квартиры или дома родителей жениха. Так же обращаю на это внимание, что переступает через ее правую ногу. Этот ритуал в основном совершают только жители сельской местности, так как в городах люди живут в многоэтажных домах.

Анализ также выявил особенности современной казахской брачной системы, такие как обширные добрачные знакомства и самостоятельный выбор супруга. Тем не менее, ученые отмечают, что определенная значимость родительского влияния на брачный выбор городских казахов все же сохраняется. Поэтому, анализируя современную городскую свадебную обрядность казахов, можно сделать вывод, что в ней сохранились элементы традиционной культуры.

Отдельно следует учитывать традиции, связанные с воспитанием детей в казахских семьях. Поэтому в рамках своего докторского диссертационного исследования казахский психолог А.Д. Дабулетова исследовала психологические особенности развития личности в многодетных казахских семьях. В данном исследовании особое внимание было уделено анализу проблем казахской семьи как варианта традиционных типов и функций детей разного порядка рождения [8].

В семьях традиционного типа выделяется характерный метод воспитания, который называется «атаричество» (от тюркского слова «ата», то есть старший человек, исполняющий роль отца) (А.Т. Бек Муратова, 1967; Х. М. Думанов, Я. С. Смирнов, 1999, Н. А. Кисляков, 1969 и др.).

Традиционно у казахов раньше и мальчики, и девочки часто женились в очень раннем возрасте, когда в силу возраста были не готовы воспитывать детей. Кроме того, уровень детской смертности в то время был намного выше, поэтому младенцам требовался более специализированный уход. Молодые родители были заняты домашними делами. В результате Ата и Ене часто жили вместе со своим первым внуком. Кенже называли такими детьми и считали, что он выделялся среди сверстников умом и мягким характером.

При этом молодые люди обычно жили в одном селе со своими родителями, поэтому всегда могли видеть своего ребенка и никогда не теряли связи с родителями. Если паре приходилось ехать куда-то еще, дети становились помощью и поддержкой для пожилых людей, поскольку находились рядом и могли вырасти, чтобы помочь им.

В некоторых случаях о ребенке заботились другие родственники, а не родители одного из супругов. Чаще всего это были пары среднего возраста, которые по разным причинам не могли иметь детей.

Эта традиция постепенно утратила свою актуальность, поскольку теперь принято жениться зрелыми людьми, готовыми взять на себя ответственность за детей. Более того, с развитием технологий мы теперь можем быстро связаться с нашими пожилыми родственниками в любое время.

По мнению ученых, этот обычай уже не так обязателен в современном казахском обществе (в основном сохраняется в сельской местности). В городской жизни использование обычаев часто приводит к разногласиям между членами семьи. Главный аргумент заключается в том, что способность пожилых людей подготовить детей к современным условиям жизни в обществе недостаточна. Нередко первенцы возвращаются в семьи своих родителей. Однако специальных исследований, анализирующих этот обычай в казахской культуре (аталычестве), автор не нашел [8, с.9].

Социально-психологический анализ жизненных ценностей казахского народа, проведенный автором статьи, показывает, что важнейшими ценностями для современных казахов по-прежнему являются здоровье и благополучие семьи, детей, родственники и друзья. В то же время изучение семейных ценностей семей современных городских и сельских казахов, военнослужащих и устных чиновников (то есть казахов-репатриантов, вернувшихся на историческую родину) показало, что главное в семье прежде всего,

любовь, дети, взаимное уважение и понимание между мужчиной и женщиной. Вышеизложенное показывает семейноцентрированную направленность казахского народа и еще раз доказывает важность и значимость семейных, родственных и родственных отношений в жизни казахского народа.

Таким образом, анализ литературы и эмпирических исследований по данной теме показывает, что представителям современного казахского этноса свойственно уважение к семейным ценностям, возрождение этнокультурных традиций и их соблюдение в процессе семейной жизни.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Арутюнян Ю.В., Дробижеева Л.М., Сусоколов А.А. Этносоциология: Учебное пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 271 с.
- 2 Аргынбаев Х.А. Казак халкындагы семья мен неке. – Алматы: Гылым баспасы, 1973. – 328 с.
- 3 Аргынбаев Х.А. Свадьба и свадебные обряды у казахов в прошлом и настоящем // Советская этнография. – 1974. – № 6.
- 4 Аргынбаев Х.А. Семья и брак у казахов: Автореф. дис. ... доктора ист. наук. – Алма-Ата, 1975. – 130 с.
- 5 Шалгинбаева С.Х. Семейные традиции и социокультурный облик казахов городов Алматы и Тараза (этносоциологическое исследование): Автореф. дис. ... канд. истор. наук. – Алматы, 2002. – 29 с.
- 6 Платонов Ю.П. Этническая психология. – СПб.: «Речь», 2001. – 320 с.
- 7 Алпысбаева Ж. Обряд особого назначения // Экспресс-Казахстан. – № 65, от 16 апреля 2010 года. – С.32.
- 8 Давлетова А.Д. Ориентировка личности в психологическом пространстве родительской семьи (на материале исследования казахской семьи): Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 2003. – 22 с.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ КАК МЕХАНИЗМ, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИЙ РЕГУЛЯЦИЮ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ОБЩЕСТВЕ

ШАРИПОВ Б. К.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар
АЛТЫБАСАРОВА М. А.

к.полит.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Расширение поля рыночных отношений и изменения институционального характера требуют совершенствования стиля и системы государственного управления и повышения его эффективности. Поэтому определение сложности государственного управления в условиях формирования рыночных отношений в Республике Казахстан является одной из предпосылок современного управления.

К актуальности данного вопроса относятся факторы возрастания сложности и объема задач перед государственными органами, постоянного возрастания хозяйствующих субъектов и различных форм собственности, усложнения организационно-управленческих отношений.

Эффективность всего государственного управления напрямую связана с осуществлением взаимосвязей государственных органов, правильным определением их задач, методов и форм организации.

Практический опыт и профессионализм в реализации целей и функций государства является одним из важнейших приоритетов государственного строительства как профессиональной должности в обеспечении реализации компетенции государственных органов.

На сегодняшний день политические, социально-экономические, правовые предпосылки в нашем государстве позволяют обновить нормативно-правовую основу государственной службы, разработать эффективные формы ее функционализации [1].

Многообразием социальных систем характеризуется структура общества. Системы, основанные на политических, экономических и других взаимоотношениях, обладают своей, присущей им, управляемой структурой.

Наличием социальных связей, инструментами управления, его объектом и субъектом определяется особенность политической системы. Возникает задача упорядочить функции всех её элементов, и направить политический процесс в определенное русло.

Отдельные подсистемы политического менеджмента составляет цельный, неделимый и взаимозависимый процесс. Рассматривая политическую систему с позиции властвования, необходимо рассмотреть её отдельные элементы и подсистемы.

Во-первых, элемент, обеспечивающий взаимодействие между собой участников процесса управления, выступающий в качестве организатора, регулятора определенного, целенаправленного процесса в политике это всегда высший властный орган, политический лидер. Такой основной элемент властвования называется субъектом управления.

Политическое управление или воздействие предполагает наличие ряда властных структур, их подразделений, или выполняющих властные функций в данных организациях на основе указаний вышестоящих. Такая совокупность управляемых подсистем, индивидов называется объект управления.

Говоря о субъекте и объекте управления, акцент делается на их взаимодействие. Подобный процесс не может проходить без подготовки управленческих акций. Восприятие и передача необходимых сведений, данных в процессе управления можно определить как политические коммуникации.

Информация получают и принимают не только элементы определенного политического взаимодействия, необходимо наличие специфических методов, алгоритмов.

Такую совокупность процедур в процессе управления называют средствами управления. Одной из постоянных составляющих политического процесса является политический менеджмент. Возникновение в процессе властвования стремления без прямого насилия и принудительных мер оказать воздействие на отдельный элемент политической системы опираясь на использование определенной технологии и средств называется политическим менеджментом.

Политический менеджмент как особый вид взаимоотношений в политическом пространстве проявляется устойчиво в деятельности различных составляющих подсистем государственного управления. На данном основании политический менеджмент может служить объектом исследования. В ряду различного рода отношений, складывающихся в обществе, феномен политического менеджмента занимает особое место.

Разнообразие отношений в сфере властвования, выражающиеся посредством тех или иных действий различных субъектов

управления в различных обществах, в какой-либо временной промежуток, весь этот комплекс можно рассмотреть как политический менеджмент. Конкретно определить данный вид менеджмента в определенный промежуток времени практически невозможно, настолько он разнообразен.

Подвержены изменениям политическая ситуация и действия управляющих и объектов, подвергающихся управленческому воздействию. Тем не менее возможно определить какие-либо общие черты в реализации политического менеджмента.

Говоря о предмете исследования, обычно подразумевают элементы, нуждающиеся в рассмотрении. Безусловно, политический менеджмент – явление необычайно сложное и многогранное. Данный вид менеджмента относится к ряду сложных явлений, а также явления отличаются сложной структурой.

Различные стороны явления дают различные понимания о предмете и объекте. При определении предмета изучения обычно имеют в виду два обстоятельства. Во-первых, цели исследования данного объекта, для чего собирают знания о нем.

Во-вторых, какие шаги при этом будут предприняты. То есть речь идет о методах исследования, и о теории объекта. Расплывающийся и неопределенный объект в данном случае загоняется в определенные рамки.

Исследователь находит устойчивые параметры, на которых основывает знания об объекте исследования.

Прежде всего ученые формулируют, что именно изучается в определенных целях, далее необходимо определить составные элементы и их взаимосвязь и функции. В качестве объекта политического менеджмента обычно определяют социальные общности. В данном случае к ним можно отнести структуры, распознаваемые как составляющие политической системы. Во-первых, речь идет о государственной общности, государства как организованной в политическом отношении структуре.

Государственное управление можно узнать, проанализировав его содержательные особенности, чтобы в целом понять как реальное влияние на общественные процессы. Последнее дает качественное определение государственного управления как универсального управляющего системой, основанного на социальной задаче и содержании государства.

Определение содержания и специфических особенностей государственного управления состоит в нахождении основных

признаков, отражающих его объективную потребность в обществе. Социально-политическая природа государственного управления определяется несколькими его характерными чертами. Первое, что нужно сделать, это иметь в нем сильную власть.

Немецкий политолог М. Вебер писал, что государство как метод - это отношение власти к людям людей, которые признавали принуждение законным и опирались на него [2].

Однако известно, что государство можно определить по многогранности.

Поэтому в своей работе «Общая теория государства» Г. Еллинек отметил, что государство нельзя объяснить одним определением, оно является социально-научным, правовым. Государственная власть может отстоять себя как независимую силу при том условии, чтобы монарх ничем не был связан в области публичного права, чтобы весь государственный порядок находился в его распоряжении. Так как государство вообще независимо, то и его высшая власть должна быть абсолютной. Таким образом, теория суверенитета склоняется к абсолютизму [3].

Со времен Аристотеля государство интерпретировалось как единство территории, народа и власти (если есть законы). Таково правовое определение государства. Жан Боден противопоставил это понимание автономии как абсолютной и постоянной власти.

С тех пор самостоятельность рассматривается как неотъемлемый атрибут государственной власти. С древних времен считалось наличие легитимности как одного из основных признаков государства.

Согласно Аристотелю, люди объединились не только для того, чтобы объединиться в одно государство, но и для того, чтобы выжить, поэтому необходимо иметь законы. Но Аристотель не сказал, что все законы соблюдаются или что они совершенны.

Английский философ Томас Гоббс считает государство – целостной личностью, независимым верховным правителем, чье желание будет волей народа, чтобы он мог использовать силу и возможности каждого из всех людей для общего мира и защиты [4].

В немецкой литературе государство рассматривается как организация народа, объединенного на определенной территории и под высшей властью, а в иной литературе как союз свободных людей на определенной территории под властью высшей власти, созданный для всестороннего применения правовой ситуации. В третьем случае

говорится, что государство это естественно возникшая властная организация для охраны известного правопорядка [5].

Согласно Нерсисянцу, государство это политическая власть отдельных лиц, организованная по закону (т. е. основанная на принципе истинного равенства) [6].

А общая теория государства, по мнению В. А. Четвернина, основана на развитой институциональной форме современной государственности, выражающей прежде всего понятие «демократическое конституционное государство» [7].

Кроме того, понятие государства определяется как живой «природный организм». В соответствии с этим направлением он рассматривается как «объект социальной биологии». Такой подход к пониманию государства был поддержан многими другими авторами до австрийского юриста Г. Кельзена, в частности, сторонниками органической теории государства [8].

Достигнув высоких пределов своего развития в девятнадцатом и двадцатом веках, эта теория стремилась объяснить всю социальную жизнь биологическими законами. Они полностью приравнивают общество к организму.

Государство как структура выполняет свои функции, достигает определенных целей. Во-вторых, важным элементом является объект властвования, который определяет цели и задачи для данной структуры. В качестве него может выступать политический лидер, или совокупность политических субъектов, реализующих управленческие задачи.

Эти субъекты относят к управляющей структуре социальной системы, или государственного аппарата.

Ниже располагается подсистема, подвергаемая управленческому воздействию или управляемые элементы. К ним относят элементы властвования, группы индивидов, участвующих в политической деятельности.

Явление политического менеджмента определяет значимость каждого конкретного участника процесса реализации властных отношений. Политическое управление позволяет определять алгоритм выработки и реализации конкретных политических решений в определенной ситуации в конкретном социуме.

Происходит оптимизация процесса управления, упорядочивается профессиональное взаимодействие основных субъектов и объектов властвования.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. М.: Дело, 2019. С. 66–67.
- 2 Вебер М. Политика как призвание и профессия //Избр. произведения. М.: Прогресс, 1990. С.665.
- 3 Еллинек Г. Общее учение о государстве. – СПб: Юридический центр Пресс, 2004. С. 123
- 4 И.А. Василенко. Административно-государственное управление в странах запада: США, Великобритания, Франция, Германия.-Москва.: «Логос», 2021. С. 225–255.
- 5 Матузов Н. И. Теория государства и права / Н. И. Матузов, А. В. Малько. - М. : Юр. Норма : НИЦ ИНФРА-М, 2018. - 640 с.
- 6 Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. М., 1999. С. 78.
- 7 В.А. Четвернин. Демократическое конституционное государство. Введение в теорию.- М., 2018. С. 9.
- 8 Филянина И.М. Политическое управление: социально-правовой анализ: монография. - Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2019. 243 с.

Секция 30
Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы мәдени бірегейлік:
дәстүр мен инновация сабақтастығы
Культурная идентификация в годы Независимости
Казахстана: преемственность традиций и инноваций

АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ
ҒЫЛЫМҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

АБИШЕВ Д. К.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Қызылжар ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Ұлыбританияның премьер-министрі Антони Иден: «Кеңес Одағында Қаныш Сәтбаев сынды әлемдік тұлғаның туғандығы – ғажап құбылыс» деген екен.

Қ. Сәтбаев металлогендік формацияның ғылыми әдісін жасаушы. 1926–1929 жылдардағы зерттеулерінің арқасында, өнеркәсіптік тұрғыдан келешегі жоқ деп саналатын Жезқазған мыс кен орны қазір әлемдегі ең ірі кен орындарының бірі болып табылады. Сәтбаев КСРО-да геология ғылымының дамуына және Қазақстанда ғылымның қалыптасуына үлкен үлес қосты. Қазақстан Ғылым Академиясын басқарған кезде оның құрамында көпсалалы ғылыми-зерттеу институттары табысты жұмыс істеді. Ол Орталық Азиядан келген алғашқы ғалым болды. Сонау 1946 жылы еді.

Қ. Сәтбаев – қазақ КСР Ғылым Академиясының тұңғыш Президенті. Қаныш Сәтбаев – тау-кен геологиясы саласындағы көрнекті ғалым. Ол одақтас Қазақ филиалы Төралқасының төрағасы болды, әрі ғалым. Оның негізгі еңбектері зерттеу жұмыстарына арналған тау-кен геологиясы және минералды ресурстар кен орын алды. Қ.Сәтбаевтың ғылымға қосқан үлесі өте зор.

Қ.Сәтбаев табиғи-географиялық сияқты аймақтарды терең зерттеді. Ол дегеніміз – Сарыарқа, Алтай тау сияқты минералды ресурстарға өте бай. 1927–1928 жылдары Жезқазған, Қарсақпай, Атбасардың мүмкіндіктерін талдады, Спасск, Қарағанды көмір бассейні және Қаратау полиметалл кендерінің кен орындарын т.с.с маңызды ғылыми еңбектерін жарыққа шығарды [1, 26].

1929 жылы Атасу темір-марганец кен орындарын зерттеу негізінде Қ. Сәтбаев Қарағанды облысында қара металлургияны дамыту туралы мәселені көтерді. Академик, Жезқазған-Ұлытау

өңірінде мыс және темір бар кен (Қарсақпай), марганец (Жезді), көмір (Байқоңыр, Қияқты), қорғасын (қорғасын) кен орындарын ашты. Қ. Сәтбаев осы аймақтағы кен орындарында стратиграфиялық, тектоникалық, құрылыс, металлогендік, геохимиялық және өнеркәсіптік негізделген өндіру құрылымы туралы терең негізделген ғылыми қорытынды жасады.

Қ. Сәтбаев өткен ғасырдың 50-жылдарынан бастап, Қазақстан табиғатын кешенді ғылыми зерттеу мақсатында Қазақ КСР Ғылым Академиясы бірнеше экспедициялар ұйымдастырды. География секторының, ботаника, геология институттарының және басқа да жоғары оқу орындарының мамандары өз күштерін біріктіре отырып, Қазақстанның табиғаты мен табиғи компоненттерін зерттей бастады.

Осы тарихи фактілердің барлығы жалпыға белгілі, бірақ тарихшы Қ. Сәтбаевпен бәрі бірдей таныс емес. Әйткенмен, оның бізге жеткен еңбектері сансыз.

Өз ата-бабалары мен жерлестерін қастерлеу Сәтбаевтар отбасында табиғи болды. Қаныштың әкесі Имантайдың замандастары өте жоғары бағаланып, білімді адам және ең алдымен, қазақтар мен басқа да халықтардың тарихи өткені мәселелерінде негізделген. Бірнеше азиялық тілдердің негіздерін білу, орыс тілін өз бетінше меңгеру болып табылады. Сөйтіп, ғалымға Омбы медресесінде Шығыс пен Ресейдің мәдени тарихы туралы кітаптар оқуға мүмкіндік берді. Оған жас кезінде Шоқан Уәлихановпен қарым-қатынас әсер еткені сөзсіз. Жетілу кезінде ол қазақтар мен басқа да шығыс халықтарының тарихын жақсы білді, ауызша шығармашылық ескерткіштерін жинаумен айналысты, жиналған материалдарды Г. Потанинмен, Н. Березинмен, В. Белослюдовпен және басқа да шығыстанушылармен және өлкетанушылармен жомарттықпен бөлісті.

Қ. Сәтбаев 20-шы жылдардың басында жас ауыл мұғалімі, содан кейін учаскелік судья қазақтардың фольклорлық мұрасын зерттеумен айналысты. Құмарлық шабыты осы Томск технологиялық институтынан басталды. Бұл үшін, әсіресе, геологиялық барлау партиясының құрамында іс жүзінде Туған өлкелерде болу пайдаланылды. «Қазақ даласында жиі және ұзақ уақыт бола отырып, мен сол жылдары қазақтардың ауызша халық шығармашылығының үлгілерін қызығушылықпен жинап, жазып алдым», – деп жазады біраз жылдардан өткен соң. [2,68] Ауызша шығармашылыққа деген қызығушылық Қ. Сәтбаев геологиялық қызметпен бастапқы кезеңінен бастады. Ол Затаевичтің көне заттарды жазуға көмектесу туралы өтінішіне жауап берді. 1926–

1927 жылдары Қазақ әуендерін домбырада өзінің сүйемелдеуімен 25 бірегей ән шырқады және «500 қазақ әндері мен күйлері» басылымында көп көмектескеннен гөрі, осы шедеврлердің туу тарихы мен үздік орындаушылары туралы құнды мәліметтерді жеткізді. Аталған алғысөз Қ. Сәтбаевтың 20-шы жылдары халықтың өткен тарихына деген қызығушылығы тұрғысынан ауызша халық шығармашылығына жүгіну себептерін нақты белгілеуімен де қызықты. Олар тек жастық шаққа тән лиризм мен романтизмде ғана емес, сонымен қатар халықтық ағартудың Алаш дәстүрін ұстануда.

30-шы жылдары Қ. Сәтбаев өзінің негізгі геологиялық-іздістіру жұмысымен қатар, өлкенің тарихына қызығушылық танытып, ежелгі дәуірдегі металлургия тәжірибесі туралы құнды мәліметтер жинады, жергілікті топонимиканы, тас мүсіндерді, жартастағы суреттер мен жазуларды, ежелгі және ортағасырлық жерлеуді зерттеді. Осыған орай академиктің бізге жеткен еңбектері осыған дәлел. Геологтың өткенді білуге деген құштарлығы сол кездің өзінде-ақ тарих ғылымына пайда әкеле бастады. Сонымен, ол 1936 жылы Алтыншоқы тауының баурайынан тапқан қызықты жазулары бар тақтайша шығыстану ғылымында сенсация тудырды» [3,40].

Қ. Сәтбаевтың хабарламасынан кейін Ленинград Эрмитажының директоры академик И. Орбелидің өтініші бойынша плита шұғыл түрде Нева жағалауына жеткізілді, содан кейін ол басқаратын мұражай мекемесінде қойылды. Қиындықсыз емес, бірақ көп ұзамай мамандар жазулардың құпиясын шеше алды. Белгілі болғандай, олар 1391 жылы Дешті Қыпшаққа жасаған жорығы кезінде Тимурдың мінез-құлқымен ойып жазылған және былай делінген: «Қой жылы Тимур Тоқтамьшханаға жорыққа Токмак еліне келді. Бұл жерде екеуін де тұрғызды. Ия, барлық адамдар мені дұғамен еске алады» [4,77].

Тек осы шолу сипаттамасымен ғана шектелмей, тарихи ізденістер мен болжамдар, Қ. Сәтбаев 1940 жылы Аркин даласында Орталық Азия билеушісінің бұйрығымен салынған тақтайшалар мен пирамидаларды табуға байланысты материалдар негізінде «Темірдің Қарсақпай жазуы» мақаласын дайындап, оны «Шығыс Эрмитаж бөлімінің еңбектерінде» жариялады.

Материалды көпжылдық зерттеудің жалпылама қорытындысы Қаныш Имантайұлы 1941 жылы «Қазақстанның Халық шаруашылығы» журналында жарық көрген «Жезқазған ауданындағы Тарихқа дейінгі ескерткіштер» атты мақаласында өзінің геологиялық қызмет орындарында өткеннің айғақтарын

келтірді. Мәтін-ол тапқан ежелгі және ортағасырлық материалдық мәдениеттің барлық ескерткіштерінің өзіндік каталогы, жер бедеріне дәл сілтеме жасай отырып, көбінесе деректермен салыстыру арқылы алынған кең түсініктемелер мен тұжырымдармен бірге жүреді дереккөздердің басқа түрлері-халық аңыздары, Тимуридтер әулетінің негізін қалаушы Шарафуддин Яджи сотындағы тарихшы, Н. Рычков экспедициясының материалдары және т. б. Яғни, осы зерттеуде кең түсіндірді.

Мақала автордың назарын ежелгі металлургияның іздері ерекше аударғанын көрсетеді. Құралдардың шектеулілігіне қарамастан, ол табылған заттардың жасын дәл анықтады, ерте металлургияның кенді өндіру, байыту және балқыту құралдары мен технологиясын сипаттады. Ежелгі рудокөптердің ғылымға белгілі мыс кен орындарының көпшілігінде болуының дәлелдерін ашқан Сәтбаев «бұл ежелгі мәдениеттің керемет барлау қызметі болғанын» дәлелдеді. «Осы фактілердің барлығы, – деп қорытындылады зерттеуші» «металлургиялық» мақаланың бөлімінде, – Жезқазған ауданы тарихқа дейінгі өткен дәуірде тотыққан мыс кендерін өндіру және өңдеу технологиясы жоғары деңгейде болған кезде, тіпті байыту тәсілдерін қоса алғанда, өзіндік индустриялық мәдениет кезеңін бастан өткергенін көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Аманбаев А., Батырбеков Г. К. Сәтбаев тарихшы ретінде. - Алматы, 2012. -158 б.
2. Ш.Қ. Сәтбаева. Сәулелі әулет. Алматы, 1996.- 225 б.
3. Энциклопедия «Баянаула өңірі», 1989.-320 б.
4. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. Т.7: НС, Алматы, 2005, -360 б.

ӘДЕБИЕТ САБАҒЫНДА ҚҰНДЫЛЫҚТАР МЕН ЭТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

АУБАКИРОВА М. А.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Бірлік НЖББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Әр ұлт өзінің ұлттық құндылықтармен ерекшеленеді. Бүгінгі таңдағы ғалам-дану үдерісінде, Еуропалық өмір салтына еліктеу басым болып тұрған қоғамда ұлттық құндылықтарды сақтау-

ұлттық сананы сақтаумен егіз ұғым іспетті болып отыр. Ұлттық құндылықтар дегеніміз – белгілі бір ұлтқа тән , сол ұлттың даму, қалыптасу тарихында ғасырлар бойы мәнін жоймаған рухани және материалдық қасиеттер мен қажеттіліктер жиынтығы. Қай қоғамда да педагог ұрпақ тәрбиесіне жауапты тұлға екенін ескерсек, қазіргі қоғамдағы педагогтардың міндеті –өскелең ұрпақтың бойында ұлттық сананы қалыптастыру, сол арқылы еліміздің соғыссыз жаулап алудың құрбаны болуының алдын алу. Ұлттық құндылықтарға мыналар жатады: ұлттық тіл, ұлттық дүниетаным, халық ауыз әдебиеті, салт-дәстүрлер, салауатты өмір салтын ұстану, ұлттық шаруашылық, ата-кәсіп, қонақжайлылық, бауырмалдық, мейірімділік, көпшілдік, мәдениеттілік, инабаттылық тағы басқа.

Құндылық – мәдениеттің құрамдас бөлігі. Қандай да бір елдің рухани мәдениеті, әдебиеті мен өнері, ғылым мен техникасы, әлеуметтік жағдайы, материалдық өндірісінің ең маңызды жетістіктері ұлттық құндылықтарының мәніне ие болады және өскелең ұрпақтың азаматтық, отаншылдық, рухани-адамгершілік жан-дүниесінің қалыптасуына белсенді түрде ықпал етеді. Ұлтымыздың көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай: «Ұлттық құндылықтардан жүрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды», – деген болатын.

Ұлттық құндылықтар ұлтты құрметтеуден басталады. Ұлтты құрметтеу – атап өткен барша ұлттық құндылықтарды дәріптеу, құрмет көрсету, сақтау. Ұлтсыздану ұлтты, мемлекетті әлсіретеді. Қоғам дамуын тежейді. Бұл – тарихи шындық. Сондықтан тарих, замана алдындағы ұлы сынақ кезінде біз өз таңдауымызды жасадық. Әлемдік озық құндылықтарды игере отырып, оны ұлттық құндылықтарымызбен байыта береміз. Ұлтты сүю – ұлтшылдық емес.

Құндылық- қымбаттылық, бағалылық, маңыздылық, мәнділік, ал ұлттық- белгілі бір ұлтқа тән, ұлт ерекшеліктерін көрсететін, қамтитын деген мағынаны білдіреді [1, 62 б.]. Сонда ұлтты ұлы ететін кіршіксіз таза бағыт ол – ұлттық құндылық. Жаһандану заманында өз халқының тарихын, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, тілін, ұлттық мәдениетін, адамгершілік құндылықтарын бойына сіңірген, сыни ойлай алатын, шығармашыл тұлғаны қалыптастыру – өмір талабы, қоғам қажеттілігі. Ғасырдан ғасырға өтіп, бүгінге жеткен ұлттық құндылықтарымыз (ауыз әдебиеті үлгілері, ұлттық қолөнер, ұлттық спорт түрлері, ұлттық тағамдарымыз т.б.) – ұлттық айнамыз. Олай болса рухани құндылықтар - ұлттың дамып, өркендеуінің негізгі кілті.

Халқымыз «Баланды өз тәрбиенмен тәрбиелеме, өз ұлтының тәрбиесімен тәрбиеле» деген. Осы жерде қазақ халқының ұлы ақыны, ғалым М. Жұмабаевтың мына сөзі ойға оралады: «Ұлт тәрбиесі – баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан жол болғандықтан, әрбір тәрбиеші, сөз жоқ, ұлт тәрбиесімен таныс болуға тиіс. Және әр ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесі мен тәрбие қылуға міндетті» деген сөзі соның дәлелі. Сондықтан да сан ғасырлар бойы сұрыпталған ұлттық құндылықтарымызды оқу-тәрбие процесіне енгізу арқылы болашақ ұрпақтардың бойына дарыту керек.

Ал құндылықты жоғалтпау үшін тамыры мықты болу керек. Ағаштардың тамырының дұрыс болуы көркейген жапырақтар мен бұтақтардың болуын білдіреді. Ал жақсы құндылықтардың тамыры – рухы мықты адамдар, жан мен тән тазалығы деген сөз. Адамгершілік құндылықтар кез келген адамның мінез-құлқының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және оларды бала кезінен оқыту керек. Балаларды құндылықтарға үйретудің маңыздылығы – олардың дұрыс жолды таңдауына көмектесу. Ондай дұрыс жолды қайдан табамыз? Ойымызға, ең алдымен, отбасы мен білім ордалары түседі. Жақсы құндылыққа үйренудің бірінші қадамы-үлгі алу. Бала көп нәрседен үлгі алады. Соның бірі-әдебиет. Әдеби шығармаларды оқытып, сыни тұрғыда талдатып, ұлттық тәрбиелік үлгілерін көрсете отырып оқыту- балаларға жақсы құндылықтарды дарытудың ең жақсы тәсілі. Өйткені олар мектепте өмірінің маңызды жылдарын өткізеді. Сондықтан да балалық шақтағы өткен сабақтары балалардың есінде өмір бойы сақталады.

Әдебиет – тәрбие құралы. Әу баста жеке дарындардың дуалы ауыздарынан шығып, кейін оны халық қалап, қастерлеп, жаттап, жадында қалдырып, ғасырлар бойы өндеп, өркендетіп, қадірлеп қалыптастырып, асылым деп ақыл санасына сіңірген ауыз әдебиетінің үлгілері мен қазақтың жазу мәдениеті негізінде қалыптасқан мәдени, әдеби мұраларымыз – ең құнды асыл қазыналарымыз [2, 3 б.]. Әдеби шығармаларды оқыта отырып құндылықтарға үйретудің маңыздылығы неде? Біріншіден, бала бойындағы жақсы қасиеттер мен құндылықтардың ерте балалық шағынан қалыптасуына әсерін тигізеді. Ол туралы М. Дулатов өзінің «Педагогика» деп аталатын еңбегінде: «Баланың есту сезіміне аса көп әсер беретін – бесік жыры. Баланы қолына алған, баланың бесігі жанына келген ана аузына тас салғандай үндемей отырмасын. Жырлай берсін. Бала өзін ұқпаса

да күйінен әсерленеді. Жас балаға қазақтың «Әлди-әлди, ақ бөпем» деп басталатын ескі бесік жырын жырлау керек» [3, 25 б.], – деп жазған екен. Яғни, бала бойындағы мейірімділік, қарапайымдылық, адалдық, теңдік және т.б. сияқты жақсы құндылықтар балаларға ерте жастан егілуі тиіс. Сонда жас өскін бойындағы біліктілік пен болмысы жас кезінен қалыптасады. Тағы да М. Дулатов бала бойында жақсы қасиеттердің ерте кезден берілуін: «Қысқасы, баланың жаны кетік болмай, бүтін болсын десе, тәрбиеші баланы әннен, жырдан, музыкадан қашырмасын» [4, 39 б.], – деп нақтылап кетеді. Екіншіден, әдебиеттің ерекшелігі балаларға жақсы мен жаманды айыруға көмектеседі. Оқушылар оқыған шығармалары бойынша сценарий жасап, рөлге енуі арқылы оның моральдық тұрғыдан дұрыс немесе бұрыстығын түсінеді. Осы түсінік өмірде дұрыс шешім қабылдауға көмектеседі. Жақсы құндылықтар мен сенімдер оларға кез келген жағдайда күшті болуға және нәтижеге талпынып жұмыс істеуге шабыт береді. Осы тұрғыда көркем шығармалармен жұмыс жасау, кейіпкерлердің мінез-құлқын талдату, салыстыру – жас жеткіншек бойына көркем мінез қалыптастырудың таптырмас құралы. Үшіншіден, әдеби шығармалармен жұмыс жасау барысында балалар жақсы нәрселердің басқаларға қалай көмектесе алатынын біледі әрі мұқтаж жандарға көмек көрсетудің қуанышын сезінеді. Бұл – жас ұрпақтың сенімділігін арттырып қана қоймай, оларды қайырымдылық жасауға ынталандырады. Сенімділік өмірдің барлық саласында көмектеседі. Төртіншіден, әдебиет балаларға әділетсіздікке қарсы тұруға көмектеседі. Оқушыларды моральдық құндылықтарға үйретудің маңыздылығы – олар теңсіздік орын алған жағдайда өзін және басқаларды қорғауды үйренеді. Бесіншіден, балаларды өзгелердің қамын ойлауға үйретеді. Мұғалім оқушыларды көркем шығармалар арқылы жақсы құндылықтар мен жауапкершілікке үйрете отырып, оларға басқалардың көзқарасы тұрғысынан ойлауға және басқаларға көмектесуге баулиды. Бұл сондай-ақ олардың өмірдегі мақсатын және қоғамда басқалар үшін не істеу керектігін білуіне көмектеседі.

Әдебиет сабағында құндылықты оқыту үшін құндылықтарды оқыту тәсілін дұрыс ұйымдастыра білу керек. Сабақта оқушылар жеке пікірлерін, сезімдері мен эмоцияларын білдіре алады. Оны көркем шығармаларға талдау жасау барысында анық байқауға болады. Көркем шығармалардағы оқыту барысында жүргізілетін әдеби талдаулардың маңызына тоқталайық. Әдеби талдау бұл-қазына аулау сияқты. Тілді, кейіпкерлер мен сюжетті талдай отырып,

біз автордың көзқарасы мен шығармадағы өмір құбылыстарын тереңірек түсінеміз. Оған М.Дулатовтың :»Қазақ тілінде қазақтың сары сайран даласы, біресе желсіз түндей тымық, біресе құйындай екпінді тарихы, сар далада үдере көшкен тұрмысы, асықпайтын, саспайтын сабырлы мінезі – бәрі көрініп тұр» [5, 28 б.], – деп айтқан сөзі дәлел бола алады. Жанр түрлерін, авторлар бейнесі мен ұрпақтар сабақтастығын зерттей отырып, біз ой-өрісімізді кеңейтеміз және өзгелердің ойлары мен іс-әрекеттері туралы түсінік аламыз. Бұл – тарихпен, әлеммен бір уақытта сөйлесуге ұқсайды. Сонымен қатар, әдеби шығармаға талдау жасау оқушыға адамның жағдайын түсіну арқылы кейіпкерлердің іс-әрекеттеріне және қарым-қатынастарына байланысты.

Құндылықты қаталдықтың себептері мен қаталдықтың салдары тұрғысынан қарау керек. Бұл – Қ. Бітібаеваның «Әдеби қонақ» әдісі нешінде жасалған. Оқыған шығармадағы құндылық түрлерін «Фрейер» әдісіне салып талдауға болады. Бұл жерде мәтіннің ішіндегі түйінді сөздерді алып, түйінді сөздерге анықтама беріледі, оның антонимдерін, синонимдерін, сөйлемде қалай орналасқанын анықтайды [6, 32 б.].

Мұндай жұмыстар білім алушының сыни ойлау дағдыларын арттырады, оқыған ақпаратты ынтымақтаса отырып талдауы және талқылау жұмыстарына шығармашылық тұрғыда келуі – баға жетпес дағды.

Жалпы, әдеби шығармалар арқылы құндылықтарға талдау жасау - жарқын идеялардың, пікір алмасудың және жақсы мінез-құлықты қалыптастырудың көрінісі. Өз құндылығын мойындаған, дамыған елдер ғана қиындыққа мойымай, тығырықтан шыға біледі.

Абай: «Адамды заман билемек, заманға жаман күйлемек», – дейді. Бұл әлемдік даму жолын түсінуге мүмкіндік береді. Біз үшін жасанды, виртуалды, әлемде жоғалып кетпеу, жаһандану заманында өзіміздің ұлттық болмысымызды, ұлттық бірегейлігімізді және рухани ерекшелігімізді сақтап қалу аса маңызға ие. ХХІ ғасырда рухы биік, әлем мәдениетімен бәсекеге түсе алатындай белес тұр.

Білімді ел – озады, ғылымсыз ел – тозады. Елімізде білім мен ғылым саласына үлкен қамқорлық жасалды. Өйткені, кез келген қоғам – адами капитал арқылы дамиды. Ұлттық құндылықты қалыптастыратын да, дамытатын да білімді, білікті кәсіби мамандар. Әл-Фараби бабамыз: «Дүниеде тәрбиесіз берілген білімнен қауіпті нәрсе жоқ» деген екен. Сондықтан да білім мен тәрбиені бір процестің екі жағы деп қарау қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі «Дайк пресс» баспасы, Алматы қаласы, 542, 855 - б.
2. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы : оқу құралы. «Санат» баспасы, Алматы қаласы, 2001 ж. 6-б.
3. Жұмабаев М.Б. Педагогика (balatili.kz) 61-б.
4. Жұмабаев М.Б. Педагогика (balatili.kz) 65-б.
5. Жұмабаев М.Б. Педагогика (balatili.kz) 110-б.
6. Симбаева С. Белсенді оқу мен оқытуда қолданылатын әдістер: әдістемелік құрал.»Тұран -Астана» университетінің баспаханасы, 2019 ж. 54-б.

ӘЛЕУМЕТТІК ТӘЖІРИБЕДЕ КӨШЕ МУЗИКАСЫН ОРЫНДАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

АХМЕТОВА Т.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АУБАКИРОВА С. С.

ғылыми жетекші, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Заманауи әлеуметтік-гуманитарлық ғылымда тәжірибе ретінде көше музыкасы тақырыбындағы зерттеулер көп емес. Осыған байланысты бүгінгі күнге дейін көше музыканттарына, олардың қауымдары туралы ғылыми зерттеулер аз. Дегенмен, осы мәселе бойынша заманауи зерттеулер өте перспективалы болып табылады, Бұл тақырыпты зерттеуде бірінші көше музыканттары қауымдастығын зерттеу қажет. Бүгінде қалалық кеңістікте көптеген шығармашылық қойылымдар өтуде. Қала өзін-өзі көрсету және жүзеге асыру алаңына айналуға, бірақ қызметтің осы түрінің заңдылығы және мәселелері бар екені белгілі. Қазіргі күні көше музыканттарының саны көп, сондықтан көше өнері сияқты құбылыс бүгінде мегаполистер мен кішігірім қалалардың ішкі құрылымының ортақ элементі болып табылады.

Берілген мақалада әлеуметтанушы Б. Асафьев музыканы композитордың «дүниетанымы» ұғымдарына сүйене отырып, идеологиялық құбылыс ретінде қарастырды [1].

Бұл тәсіл музыкалық өнердің ерекшелігін ескере отырып, музыка мен қоғамдық өмірдің өзара байланысын шешуге мүмкіндік береді. Оның көзқарасы бойынша оның екі жағы бар. Бір жағынан, музыка қандай да бір жолмен «әлеуметтік ауысуларды»

дайындайды, ал екінші жағынан, осы «ауысулардың» нәтижесінде адамдардың дүниетанымы мен көзқарасы өзгереді, бұл жаңа интонациялық музыкалық жүйеде өз көрінісін табады. Мәселеге осындай көзқарасты сипаттай отырып, Асафьев былай деп жазды: «кейде адамның интонациялық мәдениеті (тіл, сөз, сөйлеу, ән айту) саласындағы ұлы саяси және әлеуметтік төңкерістерден әлдеқайда бұрын «толқу»байқалады.

Көше музыкасының белгілі бір элементтері төңірегіндегі экспрессивті құралдар ретінде эмоционалды түрде болады. Белгілі Ресей ғалымы Б. Астафьев «музыкалық сананың қайта құрылуын» көрсетсеалды [1], ішкі және экстремалды құбылыстарды әлеуметтік қайта құру кезеңдерінде «интонация дағдарысы» пайда болады. Яғни, ол әлеуметтік эволюция кезеңінде музыка мен сөйлеу дыбыстарында болып жатқан дыбыстық өзгерістер оның алдында болады.

Көше музыкасының кең тараған түр ол джаз болып табылады, оның мысалында, дыбыс адамдардың өлшеусіз санын біріктіру әдісін ұсынғанын, джаз негізінен қара халықтың қазіргі заманын анықтағанын атап өткен жөн. Бұл тарихи мысалда жоғарыда келтірілген теорияны анық байқауға болады. Барлық түрдегі көшеде орындалатын джаз афроамерикалықтар өздерін американдықтардан ажырату үшін қолданылған.

Роберт Парк қаланы әлеуметтік тәртіптің жаңа түрі ретінде табиғи емес және жасанды неоплазма деп санады. Алайда, ол әсіресе урбанистика жағдайында әлеуметтік өмірді зерттеуге тұрарлық екенін баса айтты. Қалалық аудандар арасындағы оларда болып жатқан әлеуметтік өмірдің түрі мен сипатына қатысты айырмашылықтар, сондай-ақ олардың баға санаттары өте әртүрлі [2]. Алайда, қалалық кеңістіктің осы ерекшелігінің арқасында кез-келген адами қасиет айқын көрінуі мүмкін.

«Қала әлеуметтік зертхана ретінде» атты еңбекте былай деп жазды: қалада, бостандықта, әрбір адам, қаншалықты эксцентрикалық болса да, ол өзінің табиғатының ерекшеліктерін дамыта алатын және қандай да бір жолмен көрсете алатын ортаны табады. Кішкентай қоғамдастық кейде эксцентриктілікке шыдайды, бірақ қала оны жиі марапаттайды.

Қаланың өзіне тартатыны сөзсіз, мұнда кез-келген адам түрі – мейлі ол қылмыскер болсын, қайыршы болсын, данышпан болсын-әрқашан қолайлы компанияны табады, ал вице немесе талант отбасының тар шеңберінде немесе кішігірім қоғамдастықта

ұсталып, ол гүлдейтін моральдық климатты ашады». Бұл министрлер, көше музыканттары сияқты құбылысты дамыту үшін қажетті кеңістік екені сөзсіз. Қала маргиналды қауымдастықтарды дамыту алаңына айналды, өйткені мұнда әркім өзінің моральдық климатын таба алады.

Бүгінгі таңда қала құрылымы табиғи аймақтардың жиынтығына негізделген, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшелігі және жалпы қалалық экономикада өзіндік ерекшелігі бар. Сонымен, көше музыканттары тек артқы жағынан ғана емес, қоғамдағы рөлімен, кәсіби салада өзін-өзі тануымен ғана емес, сонымен бірге қаланың әлеуметтік және экономикалық өміріндегі кеңістік түрімен де ерекшеленеді.

Бүгінгі таңда қала музыкалық шығармашылықты дамыту үшін әдепкі бойынша еркін перфомансқа-кеңістікке айналуы мүмкін орындарды ұсынады. Қалалар сонымен қатар қоғам мен жеке тұлғаның музыкалық шығармашылығына ықпал ететін және қолдайтын желілерге толы. Бұл желілер шығармашылық пен өндіріс орындарында бірігіп, қаланың белгілі бір жерлерінде перфоманс кеңістігін табады. Сонымен қатар, бұл желілер жеткілікті күшті деп айтуға болмайды, өйткені музыкалық қауымдастық географиялық және идеологиялық тұрғыдан үнемі қозғалыста болады.

Шығармашылық адамдар мен мәдениеттер арасындағы араласу, соқтығысу және байланыс арқылы кеңістікте де, уақытта да жаңалық табады. Сондықтан, адамның шығармашылық қабілеті жаратылыс үдерісінде міндетті болса да, шығармашылық тек оқшауланған адамдарда бола алмайды. Шығармашылық құбылысын түсіну үшін оның негізінде жатқан әлеуметтік және экзистенциалды жағдайларды түсіну қажет. К. Негус пен М. Пикеринг «Шығармашылық, коммуникация және мәдени құндылық» атты еңбегінде шығармашылық өзінің табиғаты бойынша жаратылыстың құндылығы мен оны тану мүмкіндігіне қатысты динамиканы қамтитын әлеуметтік тәртіп үдерісі екенін атап өтті [3].

Тиісінше, оның шеңберінде кейбір әлеуметтік қақтығыстар болмайынша, шығармашылық акт ондай болмайды.

Тіпті ең шығармашылық сәттер мен эпизодтар нақты әлеуметтік-тұрмыстық жағдайлармен байланысты. Сондықтан шығармашылық үдеріс жүретін әлеуметтік және физикалық ортаға назар аудару керек. Кеңістік пен орын ұғымдары оған байланысты мәдениетпен байланысты және берілген жердің жеке басын құрудағы маңызды элемент болып табылады. Сонымен,

біз тараулардың бірінде қарастырған көше музыканттарының мысалдары менің ойымды суреттейді: мысалы, американдық геттолар джаздың пайда болуына ықпал етті, ол алғашқы жылдары «қара ағайындылардың» өмірін баяндайтын жанр болды.

Дегенмен, көше музыкасы шығармашылық әлеуетті жүзеге асыру үшін орындар мен кеңістіктерді қамтамасыз етіп қана қоймайды. Белгілі бір қалалар жаһандық урбанистік желіде жетекші «мәдени астаналар» ретінде әрекет етеді. Бұл сонымен бірге шығармашылықты беру арнасы, яғни жаһанданудың белгілі бір арнасы және шығармашылық әлеуетті барынша айқын көрсетуге арналған платформа.

Қазіргі әлемде музыканттар арасында, шығармашылық әлемдік қоғамдастықтың басқа өкілдері сияқты, шабыт пен тәжірибе іздеп, мегаполистердің богемиясы шоғырланған жерлерде шоғырлану үрдісі байқалады. Алайда, бұл тенденцияның минусы-музыкалық қойылымды қаланың өзіне сіңіру.. Көше музыканттары көбінесе шудың ластану деңгейі жоғары метрополия көшелерінің өткелдері немесе жаяу жүргіншілер аймақтары сияқты адамдар көп жиналатын жерлерде өнер көрсетуге мәжбүр. Бұл, әрине, өтіп бара жатқан адамдарға көше музыкасын толық қабылдауға және ләззат алуға мүмкіндік бермейді. Мегаполисте, тиісінше, оның шеңберінде кейбір әлеуметтік қақтығыстар болмайынша, шығармашылық акт ондай болмайды. Тіпті ең шығармашылық сәттер мен эпизодтар нақты әлеуметтік-тұрмыстық жағдайлармен байланысты.

Сондықтан шығармашылық үдеріс жүретін әлеуметтік және физикалық ортаға назар аудару керек. Кеңістік пен орын ұғымдары оған байланысты мәдениетпен байланысты және берілген жердің жеке басын құрудағы маңызды элемент болып табылады. Сонымен, біз тараулардың бірінде қарастырған көше музыканттарының мысалдары менің ойымды суреттейді: мысалы, американдық геттолар джаздың пайда болуына ықпал етті, ол алғашқы жылдары «қара ағайындылардың» өмірін баяндайтын жанр болды. Дегенмен, қалалар шығармашылық әлеуетті жүзеге асыру үшін орындар мен кеңістіктерді қамтамасыз етіп қана қоймайды. Белгілі бір қалалар жаһандық урбанистік желіде жетекші «мәдени астаналар» ретінде әрекет етеді. Бұл сонымен бірге шығармашылықты беру арнасы, яғни жаһанданудың белгілі бір арнасы және шығармашылық әлеуетті барынша айқын көрсетуге арналған платформа.

Қазіргі әлемде музыканттар арасында, шығармашылық әлемдік қоғамдастықтың басқа өкілдері сияқты, шабыт пен тәжірибе іздеп,

мегаполистердің богемиясы шоғырланған жерлерде шоғырлану үрдісі байқалады. Алайда, бұл тенденцияның минусы-музыкалық қойылымды қаланың өзіне сіңіру. Көше музыканттары көбінесе шудың ластану деңгейі жоғары метрополия көшелерінің өткелдері немесе жаяу жүргіншілер аймақтары сияқты адамдар көп жиналатын жерлерде өнер көрсетуге мәжбүр. Бұл, әрине, өтіп бара жатқан адамдарға көше музыкасын толық қабылдауға және ләззат алуға мүмкіндік бермейді.

Мегаполисте, қозғалатын тобыр жағдайында, көбінесе орындалатын перфомансқа ерекше назар аудару үшін тоқтау мүмкін емес, өйткені бұл көп жағдайда тротуарлар. Сонымен, Бангкок университеттерінің бірінің профессоры Бусакорн ронсонның өзі «көше музыканттарынан шыққан дыбыс» атты еңбегінде Бангкоктағы немесе оның маңындағы адамдар көп жиналатын бизнес-кварталдың мысалын келтіреді. Қорыта келе, көше музыкасының мысалында қазіргі әлемнің әлеуметтік-мәдени контекстіндегі құбылыстар, оның орны мен маңыздылығы қарастырылды. Қазіргі уақытта көше музыкасы қазіргі қаланың әлеуметтік-мәдени және дыбыстық ландшафтының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. Книги первая и вторая. Л., 1971.

2 H Irish Lily E. «Playing for Change»: Peace, Universality, and theStreetPerformer//: American Music. Fall 2010, Vol. 28, Issue 3, p346-367, 22p.; University of Illinois Press

3 Patrick B. Mullen, A Negro Street Performer: Tradition and Innovation // Western Folklore, Vol. 29, No. 2 (Apr., 1970), pp. 91-103

РОЛЬ СОВРЕМЕННОЙ ЭСТРАДНОЙ МУЗЫКИ В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

АЧКИНАДЗЕ Р. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АУБАКИРОВА С. С.

PhD, асоц.профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

МАЖИТОВА А. Ә.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Эстрадное музыкальное искусство относится к сегменту, известному как «массовая культура», которая присутствовала на протяжении многих веков. В традиционном казахском обществе к такой культуре относился весь спектр фольклорной и устно-профессиональной музыки, такой как күйші, салсері, жырау, их творчество напрямую обращалось к широким массам, сохраняя при этом свою индивидуальность, жанровое направление, а также исторические корни. До определенного исторического периода между массовой и академической музыкой в казахском обществе не было четкой границы, поскольку устно передаваемая музыка считалась классическим образцом и высоким профессионализмом. Однако с появлением идеологических установок советского времени традиционная «массовая» культура стала восприниматься как вторичная, а ее исполнители – не профессионалами, а просто «носителями» народной музыки. Со временем социальные и культурные трансформации изменили смысл и направление массовой культуры, и сегодня под ней понимаются такие жанры как джаз, вокал, эстрада, музыкальные театры (оперетта, рок-опера и прочее), а также различные новые течения (рок-опера, киномузыка, перформансы и другие) [1, с. 298].

Кузницей эстрадного искусства страны под достоинству можно назвать Эстрадно-цирковую студию. Знаменитый ансамбль «Гульдер» – был первой отправной точкой, через которую прошли многие исполнители современности. Отдельной вехой стоит ансамбль «Дос Мукасан», который всезаслуженно сравнивают с легендарной, всемирно известной группой «Beatles». Все группы, начавшие свое развитие в Алматы были известны иза рубежом, завоевывая призовые места на Международных конкурсах и фестивалях, гастролируя по странам ближнего и дальнего зарубежья.

На заре становления эстрадноисполнительства все виды искусства были так переплетены, что на сцене в одной песне

часто использовался синтез песни, танца, этно-мотивов. Такая многожанровость встречала самый разный отклик у слушателей. Так, исполнение «16 кыз» ансамблем «Гульдер», с переработкой шуточной песни Шайхы-сала и Шынтаса Мералиевых станцем шестнадцати девушек с домброй в руках ине длинных национальных платьях, сначала шокировало публику, но это было началом шестивидных идей на казахской сцене. Такие не большие постановки требовали не только танцевальных навыков, но и не дюжинного сценического артистизма [2, с. 12].

Современная эстрадная музыка играет значительную роль в казахстанском обществе, влияя на культурные, социальные и экономические аспекты жизни страны. Вот несколько ключевых моментов, которые можно выделить:

Социокультурное влияние: эстрадная музыка является важной частью казахстанской культуры и традиций. Она способствует сохранению и продвижению национального музыкального наследия, а также формированию современной музыкальной идентичности страны.

Популяризация казахстанских артистов: современные казахстанские музыканты и исполнители получают возможность расширить свою аудиторию не только внутри страны, но и за ее пределами благодаря современным технологиям и социальным сетям.

Идентичность и самоопределение: музыкальные произведения отражают казахстанскую идентичность, помогая людям лучше понять свою культуру, историю и место в мире.

Молодежная культура: эстрадная музыка популярна среди молодежи и оказывает влияние на их вкусы, моду, поведение и образ жизни.

Экономическое развитие: музыкальная индустрия приносит значительный доход в экономику Казахстана. Концерты, музыкальные фестивали, продажа музыкальных записей и другие музыкальные мероприятия способствуют развитию туристического и развлекательного бизнеса.

Интеграция и культурный обмен: современная эстрадная музыка помогает установлению связей и обмену опытом с другими странами через участие казахстанских артистов в международных проектах, фестивалях и концертах.

Образовательное значение: музыка является средством самовыражения и саморазвития для молодежи. Современные тексты

песен могут затрагивать актуальные темы, вызывать дискуссии и повышать уровень осведомленности о социальных проблемах.

Эти ключевые аспекты подчеркивают важность эстрадной музыки как средства культурного и социального влияния в Казахстане. Музыка не просто является источником развлечения, но и служит каналом для передачи ценностей, идентичности и общественных идей. Ее влияние на формирование общественного сознания и молодежь необходимо оценивать высоко. Кроме того, музыкальная индустрия способствует экономическому развитию страны и укреплению международных связей через культурный обмен.

Современный Казахстан представлен самыми разнообразными жанрами и стилями эстрадно-композиторского и исполнительского творчества. Большую роль играют как отдельные аранжировщики и талантливые композиторы (Т. Сарыбаев, Б. Серкебаев, К. Шильдебаев, А. Райымкулова, С. Абдинуров, Р. Гайсин и мн. др.), продвинувшие эстраду на международный уровень, так и организаторы: М. Ергалиев и А. Пономарев – «Азия дауысы»; Ж. Кастеев – организатор и вдохновитель международного фестиваля этнофольклорного направления на стыке с роком или джазом «The Spirit of Tengry»; Т. Зарипов – организатор «Международного джазового фестиваля» который принимает ежегодно весной зарубежные группы; агентство «Хабар» – организатор ретро-фестиваля «Алма-Ата – моя первая любовь!», который служит сохранению духовной связи поколений алмаатинцев, поддержки статуса Алматы как культурного центра страны; фонд имени Батырхана Шукенова при поддержке фонда Булата Утемуратова – организовал и проводит «Республиканский конкурс исполнителей на медных духовых и ударных инструментах имени Батырхана Шукенова» по шести номинациям: труба, валторна, тромбон, туба, ударные и джазовый ансамбль и многие другие [2, с. 12].

Преобразование суверенного Казахстана в активного участника международного сообщества стимулировало процессы накопления международного творческого опыта. Геополитическое положение страны, как «перекрестка культур», способствовало этому тренду. Синтез различных музыкальных направлений и этнических традиций, а также влияние общемировых культурных процессов, способствовали формированию собственного шоу-бизнеса в Казахстане. В результате, в страну стали чаще приезжать известные зарубежные исполнители. Это приобщение к мировым образцам

привело к росту качественного контента отечественной эстрады, где сочетаются национальные традиции и достижения других культур.

Развитие эстрады в условиях суверенности приобрело еще один аспект, когда эстрада начала оказывать глубокое влияние на СМИ и телевидение. Это дало возможность для живой коммуникации между артистами, композиторами и слушателями. Несмотря на бурные изменения, современная эстрада выступает как фактор этнокультурного выражения самоидентификации и находится в процессе эволюции, аналогичной государственности и общественным отношениям. Поэтому современную эстраду следует воспринимать не только как развлечение, но и как составную часть «досуговой цивилизации».

ЛИТЕРАТУРА

1 Сорокин П. Социальная и культурная мобильность // Сорокин П. Человек, цивилизация, общество / Под ред. А.Ю.Согомонова. Перевод А. Ю.Согомонова. – М.: Политиздат, 1992. – С.297–307.

2 Интыкбаев Е.А. Эстрадное искусство или культура большинства современного Казахстана. Евразийский Союз Ученых (ЕСУ). 3(84), 2021. – С. 8–12

ТЕНДЕНЦИЯ РАЗВИТИЯ ЭСТРАДНОЙ МУЗЫКИ

АЧКИНАДЗЕ Р. А.
магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар
АУБАКИРОВА С. С.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар
МАЖИТОВА А. Ә.
ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Эстрадной музыкой называется музыкальный жанр, который предназначен для развлечения и доступен широкой аудитории. В XX веке этот жанр «легкого» искусства достиг своего расцвета, и его развитие продолжается и по сей день.

Термин «эстрада» происходит от французского слова «estrade», что переводится как «подмостки» или «помост». Изначально это слово относилось к виду сцены, используемой для выступлений. В настоящее время термин «эстрада» используется для обозначения развлекательного типа сценического искусства, также известного как «малые формы», к которым относятся песня, танец, цирковые

представления, иллюзионизм, пародия, разговорные жанры и другие подобные выступления.

Пение на эстраде выделилось из различных музыкальных жанров городской культуры со времен Средневековья, когда исполнители популяризировали мотеты, кантаты и песни, а позднее – романсы. Они отличались простой куплетной формой с повторением припева, мирским содержанием текстов и доступным стилем исполнения. По мнению Е.Л. Рыбаковой, основными чертами эстрадной музыки и по сей день являются «простота формы и содержания, доступность понимания массам» [1, с. 12]. Эстрадный вокал обычно ассоциируется с музыкой, легко воспринимаемой аудиторией, и, главным образом, с выступлениями на эстрадной сцене.

Исследователь Е.Л. Рыбакова относит эстрадные жанры к общепринятым второй половины XIX века, отмечая, что они навсегда вошли в социокультурное пространство [1, с. 29]. По мнению Е.М. Кузнецова, ключевой особенностью эстрадного искусства является его способность синтезировать и объединять разнообразные по стилю и жанру произведения, адаптированные для публичных выступлений [2, с. 56]. Современные жанры эстрадного искусства часто делят на три основные группы: концертную, театральную и праздничную эстраду. Важно отметить, что эволюция эстрадного вокального искусства давно распадается на три направления: фольклорное, духовное и мирское развлекательное, причем в процессе их развития эти направления активно взаимодействовали друг с другом и оказывали влияние на свое собственное развитие.

По мере роста демократических идей в обществе возростала и активность великих мастеров в области популярных жанров. От античности до наших дней серьезные композиторы (и Куперен, и Бах, и Моцарт, и Шопен, и Чайковский, и Барток, и даже Шостакович) писали бытовую и танцевальную музыку: веселые народные танцы, менуэты и гавоты, инструментальные миниатюры для домашнего музицирования, камерно-вокальные сочинения, салонные пьесы, наконец, фокстроты, танго, регтаймы, буги-вуги и другие танцы XX столетия. И все это музыка высокого художественного уровня, достигнутого благодаря тому, что авторы не стремились воспроизвести коммерчески-успешный стандарт, а сохранили свою творческую индивидуальность и следовали эстетическим принципам красоты и гармонии.

В наше время демократические тенденции достигли наивысшей точки, отсюда и если не главная, то весьма значимая роль популярной музыки в жизни современного человека: он слушает её по радио, телевидению, айфону, в клубах, торговых комплексах, на улицах города и даже в метро. При этом ещё в XX веке начались поляризация серьёзных и легких жанров и дифференциация композиторов на авторов академической и эстрадной музыки, вследствие чего разделились и художественно-эстетические принципы, содержание и предназначение двух родов искусства. Массовую песню начали рассматривать как исключительно лёгкую и развлекательную, а между тем среди эстрадных композиций есть серьёзные произведения, поднимающие вопросы философского и мировоззренческого уровней. Именно такие сочинения делают эстрадную музыку важнейшим феноменом социально-культурной жизни современного человека. Однако большинство эстрадных композиций обладает невысоким качеством содержания, не отличается богатыми выразительными средствами и нацелено лишь на коммерческий успех.

Важнейшим феноменом эстрадная музыка становится благодаря таким её качествам, как простота и доступность, позволяющие дойти до сердца любого слушателя, максимальная близость чувств и образов большой массе людей, острота и актуальность воплощаемой тематики, особая проникновенность и интимность высказывания и др. В связи с этим возрастает социальная ответственность деятелей эстрадной культуры, которые, как и великие композиторы прошлого, не забудут о «высоком» предназначении подлинного искусства – возвышать и совершенствовать человека, не снизойдут до коммерчески-успешных стандартов и бездарных копий, а будут следовать эстетическим принципам красоты, гармонии, совершенства. Поразительная оригинальность и творческая вдохновенность, сила мысли и искренность чувств, способность не только резонировать личным эмоциональным переживаниям отдельного слушателя, но исплотить общество одной социально-значимой, всенародно-массовой идеей – вот, что повысит значимость эстрадной песни [3, с. 232].

На сегодняшний день, тенденции развития эстрадной музыки отражают широкое разнообразие стилей, влияние технологий, глобализацию, акцент на социальные темы и кросс-жанровые коллаборации. Эти факторы способствуют постоянному развитию

и изменению этого жанра, делая его одним из самых динамичных и интересных в мире музыки.

1. Разнообразие стилей и жанров: современная эстрадная музыка характеризуется большим разнообразием стилей и жанров. От поп-музыки и рок-н-ролла до хип-хопа и электронной музыки, эстрадная сцена предлагает широкий выбор для слушателей всех возрастов и предпочтений.

2. Влияние технологий: с развитием технологий звукозаписи и производства музыки, эстрадные исполнители имеют все больше возможностей для создания новых и инновационных звуков. Электронные инструменты, программное обеспечение для записи и обработки звука позволяют артистам экспериментировать с звучанием и создавать уникальные треки.

3. Глобализация: с появлением интернета и цифровых платформ для распространения музыки, эстрадные исполнители получили возможность привлекать аудиторию со всего мира. Это способствует распространению различных музыкальных стилей и культурных традиций, что в свою очередь влияет на разнообразие и качество эстрадной музыки.

4. Социальные темы: современные эстрадные исполнители все чаще обращаются к социальным темам в своих текстах и клипах. Они выражают свои взгляды на политику, социальные проблемы, равенство и другие актуальные темы, что делает их музыку более актуальной и значимой для слушателей.

5. Кросс-жанровые коллаборации: в последнее время все чаще можно наблюдать сотрудничество между эстрадными исполнителями разных жанров. Это приводит к появлению новых и интересных музыкальных проектов, объединяющих элементы различных стилей и направлений.

6. Акцент на визуальном контенте: визуальный аспект стал неотъемлемой частью эстрадной музыки. Музыкальные видеоклипы, концертные выступления и обложки альбомов играют важную роль в формировании образа артиста.

7. Инновации в звуке и продакшне: с развитием технологий звукозаписи и обработки звука артисты имеют все больше возможностей для экспериментов с звучанием. Это приводит к появлению новых звуковых эффектов, инструментов и подходов к созданию музыки.

8. Эмоциональная откровенность: тексты песен стали более личными и откровенными, отражая эмоции и переживания

исполнителей. Аудитория ценит и поддерживает искренность и откровенность в музыке.

9. Социальная активность: многие исполнители используют свою популярность для поддержки социальных движений и общественных проблем. Эта тенденция отражает стремление артистов к социальной ответственности.

Значимость эстрадной музыки в качестве социокультурного явления обуславливает определенные требования к этому искусству. Во-первых, популярные песни должны отражать духовные и социально значимые аспекты общества. Во-вторых, творцы массовой культуры должны обладать художественным вкусом и придерживаться эстетических принципов профессионального искусства при создании и исполнении своих произведений. В-третьих, эстрадные артисты должны осознавать и прочую социокультурную ответственность в своей работе, стремясь не только к финансовому успеху, но и к реализации высших целей искусства, что, в конечном итоге, приведет к популярности у слушателей. В-четвертых, поклонников эстрадных артистов следует рассматривать не как источник материального дохода, а как объект образовательной и просветительской деятельности. В-пятых, успешный артист должен проявлять уважение к обществу и к своей профессии, а также быть требовательным к себе и своим коллегам.

Дальнейшее развитие музыкальной эстрады должно основываться на анализе и обобщении предшествующего опыта, а также учете наследственных композиторских и исполнительских традиций. В современных условиях социокультурной жизни содержательная и профессиональная составляющие эстрадной музыки должны сочетать в себе как традиционные художественные принципы, так и новаторские подходы, соответствующие современным тенденциям и духовным потребностям общества. Активизация творческого процесса в музыкальной сфере приведет к открытию новых художественных пространств, освоение которых будет ориентировано на осмысленность человеческой деятельности на Земле. Для достижения качественных изменений в эстрадной музыке необходимо не только задуматься о способах занятия творчеством, но и о целях написания и исполнения музыки на сцене. Обновление парадигмы эстрадного искусства превратит его в важный элемент социокультурной жизни страны.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Рыбакова Е.Л. Развитие музыкального искусства эстрады в художественной культуре России. Санкт-Петербург, 2007.
- 2 Кузнецов Е.М. Из прошлого русской эстрады. Москва, 1958.
- 3 Долоза А.В. Эстрадная музыка как важнейший феномен социально-культурной жизни. Мир науки, культуры, образования. № 3 (70) 2018. – С. 231-234

АЙТЫС ӨНЕРІ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ РЕТІНДЕ

БАТЫРБЕКОВ М.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АУБАКИРОВА С. С.

ғылыми жетекші, PhD, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Әлемде қанша ұлт болса, сонша ұлттық ерекшеліктер, дәстүрлер бар. Сол халықтың туа біткен болмысына, өмір кешу жағдайына қарай қалыптасқан осы дәстүрлердің тозығын уақыт өзі өлшеп елдің мұратына жаратып жатыр. Соның бірегейі халық ауыз әдебиетінің жанры – айтыс болып жатыр.

Айтыс – поэзия жанларының ішіндегі ең қиыны, күрделісі. Айтыс өнері түркі халықтарының ішінде қазақ пен қырғызда ерекше дамыған. Қазақ халқының қанымен жаралып, рухымызбен таралған дәстүрлі, синкретті өнер болып табылады.

«Айтыс – сөз барымтасы» деген М. Әуезов, айтыс - қазақ халқының мол мәдени мұраларының бірі болып табылады. «Айтыс» деген атау айтысу, тартысу, дауласу, жарысу, сынасу мағынасында қолданылады. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басы айтыс өнерінің өркендеп, өрістеген дәуірі болып табылады.

Айтыс өнері – ақындар үшін сөз таласы, сөз майданы ғана емес, ол – ақындық өнер салыстыратын, жауаптаса отырып, білімнің шыңын байқататын орта болып табылады. Сондықтан да айтысқа түсетін әрбір ақын бұл жағдайды жақсы ұғынып, үлкен дайындықпен келетін болған. Бұл ретте айтысқа түсетін ақынды С.Мұқанов бәйгеге қосылатын тұлпарға теңейді.

Қазақ жанының айнасындай айтыс қилы тағдырлы, бөлекше болмысты қазақтың өзі сияқты, тарих жолында қысталаң-қыспақ пен дәуірлей өрлеудің түрлі кезеңдерін бастан өткергені мәлім. Саясаттың қыспағынан айтыс өнері әсіресе, кеңестік кезеңде айтыс өнерін сахнадан ғана емес, санадан да ығыстырып шығаруға күш

салынып бақты. Айтыс шыңырауға құлауға шаққалып тұрған тұстарда тәуелсіздіктің арқасы.

XIX ғасырдағы Сүйінбай, Біржан, Жанак, Шөже, Кемпірбай, Түбек, Құлмамбет, Сара жырлаған елдік мүдде, еркіндік тақырыбы, халықтың әлеуметтік жағдайы сияқты іргелі мәселелер бүгінгі ақындар жырлады. Айтыстың дамуына атсалысқан халық ақындары Көкен Шәкеев, Манап Көкенов, Қалихан Алтынбаевтардың сияқты ақындарға еліктеген Әселхан Қалыбекова, Қонысбай Әбілев, Әсия Беркенова, Есенкүл Жақыпбеков, Баянғали Әлімжанов, Қатимолла Бердіғалиев сынды суырып салма саңлақтар айтыс өнерінің бүгінгі заман сахнасында салтанат құруына қызмет етті.

Кейіннен қазақ сахнасынан жойылып кете жаздаған хас өнердің тамырына қайтадан қан жүгірді. Қан жүгіріп қана қойған жоқ, рухы қалғи бастаған қазақ баласының бойындағы қазақы қасиеттердің қайтадан еңсе тіктеуіне ықпал етті. Жас баладан еңгейген кәріге дейін төл өнері – айтыстың айбынды жанкүйеріне айналды. Айтыстарда айтылған ұтқыр сөздер де, сөз иелері де ел арасына аңыздай таралып, айтыс ақындары абыздай ардақталатын болды.

Сонымен, осы айтыс өнерінің бұқаралық тұрғыда дамып, ұлттық идеологияның ұйтқысына айналуына телевизияның септігі әсер етті. 1980 жылдардан бастап республикалық-телевизиялық айтыс дүниеге келді. Қоғамда болып жатқан түрлі өзгерістер, саяси-экономикалық, әлеуметтік-тұрмыстық жағдайлар өткізілген ақындар айтысында жан-жақты насихатталып, халық назарына ұсынылды. Мысалы, дін, діл, тіл мәселелері өткір көтеріліп, бұқара халық көзқарасын осы бағытқа бұруда ақындар айтысы ерекше рөл атқарды. Ақындар айтысын ұйымдастырушы ақын, тележурналист Жүрсін Ерманның осы жылдар еншісінде атқарған қызметін ұлт өнер тарихында қалар ерен іс деп бағалаған жөн. Осы жылдары көгілдір экраннан айтыскер ақындар Ә. Беркенова, Қ. Әбілов, Ә. Қалыбекова, Т. Әбуова, Ә. Манапов, А. Бұлғақов, Е. Асқаров, Н. Тоқтасынова сияқты халық жүрегінен орын алған «от ауыз, орақ тілді» суырып салма ақындар айтыстың көшін ары қарай жалғады. Бұл ақындардың өлеңдері де әлеуметтік мазмұнының өткірлігімен, көркем тілдің құнарлығымен, суырып салмалықтың озық үлгісімен ерекшеленді.

Қазақ елі Тәуелсіздік алғаннан кейін айтыс өнерінің дамуы күрт жылдамдады. Бұл тұста азат тіліміздің тұсауы кесіліп, айтыс ақындарының еркін ой толғап, кең көсіле шабуына ерікті жол ашылды. Әр аймақтағы ақындық мектептердің тамырына қан жүгірді.

Осы тұста Арқа мектебінің дәстүрін жалғастырушы А.Әлтаевтың, А.Қалиевтің, А.Бердалиннің, Жетісу мектебінің дәстүрін жалғастырған А.Бұлғақовтың, О.Досбосыновтың, Б.Имашевтың, Қаратау мектебінің өкілдері М.Тазабековтың, Б.Шойбековтың, Батыс өңірі дәстүрін жалғастырған М.Қосымбаевтың, Семей өңірінен шыққан С.Қалиев, Р.Зайытов өзіндік қолтаңбалары анық көрінеді. Кешегі Ұлбике, Саралардың жалғасы іспетті Ақмарал Леубаева, Айнұр Тұрсынбаева, Әсем Ережеқызы, Сара Тоқтамысова сияқты жауқазындай жас жыр жампоздары айтыстың байрағын жықпай көтеріп келе жатыр. Бұлар бүгінгі заманның еркесі, сүйіктісі. «Алдыңғы толқын – ағалар, соңғы толқын – інілер» деп ақын Абай атамыз айтқандай, аға буын ақындар тобына жаңа буын – жас ақындар легі қосылды. Осындай жалынды, ұшқыр ойлы, қырағы жастарымыз барда ұлттық өнеріміз ешқашан өлмек емес.

Айтыс – ұлттық құндылығымыз. Ал осы ұлттық құндылықты сақтап қалу үшін өткенді саралап бүгінгіні бағалап отыру басты мақсат.

Қазақ тұрмысында ақындар айтысы жүйрік аттардың бәйгесімен бірдей болған. Ел дәстүрі бойынша жарысқа түскен жүйрік те, айтысқа түскен ақын да өз намысы емес, белгілі бір аймақтың, рудың намысын қорғаған. Ескі әдет бойынша айтысатын ақындардың барлығы да өз руын мақтап, байлығын, мырзалығын, сән-салтанатын дәріптеп, қарсы рудың жаман әдеттерін жіпке тізіп, кемшілік міні ретінде айтып, бетке басуға тырысқан. Ақындар айтысы ел абыройының қорғаушысы болғандықтан ақынды әуелі өз руы ішінде сынап алып барып, ұлын дүбірлі үлкен айтысқа жіберетін болған. «Шешеннің сөзі ортақ, шебердің қолы ортақ», «Жігітке өлең де өнер, өнер де өнер» деп ақындықты бар өнердің алды санаған ата-бабамыз айтыс ақындарын ел бастаған ханжар мен қол бастаған батырлардан кем көрмеген. Айтыс өлеңдерін сан ғасыр өтсе де ұмытпай жадында берік сақтап, біздің дәуірімізге жеткізуі, біріншіден, ақындардың талантын қадір тұтуы болса, екіншіден, сол ел, ру мәртебесін қорғаған ақындардың өлең-жырларын кейінгі ұрпақтың көкейіне ұялатып, олардың патриоттық сезімін оятудың құралы деп санаған. Айтыс ақындардан тапқырлықты, білімдарлықты, өмір тануда сергек сезімталдықты және өзгеге ұқсас өзіндік ерекшелігін талап еткен. Айтыстың шешендік сөз сайысы, тәрбие мектебі тапқырлықтың тұғыры болып ерекше бағаланады. Ертеде өткен ақындар айтысының дүлділі Біржан мен Сараны, Кемпірбай мен Шөжені, Жанақ пен Орынбайды, Әсет

пен Рысжанды, Жамбыл мен Құлманбетті және т.б. рулы елдің ар-намысын қорғаушылар дейді.

Сонымен, қазіргі айтыстың жақсы-жаманына, жетістіктері мен кемшіліктеріне бет бұрсақ, XIX–XX ғ. басындағы дәстүрлі айтыстарда әр ақын өз аймағында қалыптасқан мақаммен сайысқа түскен, ал тындарман қауым болса мақамның әуенін естіп-ақ ол айтыскердің қай мекеннен келгенін біліп отырғанын еске саламыз. Ал бүгінгі айтыскерлердің жеке өзіндік мақамдары жоқ болғандықтан, олар бір-бірінен немесе бұрынғы айтыскерлердің жатталған мақамдарын қолданып сайыса береді. Сондықтан болар, қазіргі тындарман қауымның, әсіресе қарапайым халықтың қазіргі айтысқа деген көзқарасы сан алуан түрлі. Дегенмен, кейбіреулерінің көңілінен шығып жатса, басқалары: «...деңгейі төмен, ол «Аламан айтыс емес, шамалау айтыс» деген де сын-пікірлер білдіреді.

Сондай-ақ, фольклортанушы және айтысқа қатысушылардың ұсынысын назарға алатын болсақ, 2008 жылдың 3-қаңтарында «Хабар» телеарнасында өткізілген бағдарламада белгілі фольклортанушы, филология ғылымдарының докторы Ақселеу Сейдімбек: «Жоғары оқу орындарындағы филология факультеттерінде айтыс өнерін үйрететін кафедра болуы тиіс, сондай кафедраларды ашуды жоспарлап, қолға алу керек. Себебі, қазіргі айтыскерлер бұрынғы Шашубай, Нартай, Жамбыл сияқты майталман ақын-айтыскерлерді көрмей, олардан дәріс алмай өсіп келеді. Демек, айтыс өнерінің негізін, дәлірек айтқанда тамырын сезбейді. Сондықтан болар, олардың өз әуендері, өз мақамдары жоқ», – деген ой білдірді.

М.Әуезов кезінде XIX ғасыр ақын-айтыскерлерінің айтыс дәстүрін қазақ өнерінің ең молы деп бағаласа, қазіргі айтыскер Балғынбек Имашев: «осы XX–XXI ғасырлардан XXI–XXII ғасырларға жететін айтыстар қалады», – деп айтты. Бұл пікірлерден келешекте айтыстың жаңа бағыттары ашылып, жан-жақты дамитынын көреміз.

Қорытындылай келе, ғасырдан ғасырға, атадан балаға және заманнан заманға ұласып келе жатқан мәдени мұрамыз – айтыс өнері – өз бойына өнердің бірнеше түрін қамтыған синкретті жанр ретінде жас ақын-жыршылардың қабілетін дамытатын, еркіндігін тәрбиелейтін, рухани байытатын тәжірибе мектебі, халқымызды иісі қазақ екенін бүкіл әлемге танытатын биік шыңы...

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әуезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы, 1959. – 555 б.
- 2 Әлбек Т. Жетісу ақындары. Зерттеулер. – Алматы: Әдебиет және өнер институты, 2008. – 220 б.
- 3 Жармұхамедов М. Айтыс өлеңдерінің арғы тегі мен дамуы / монография/. – Алматы: Мұраттас, 2001. – 293 б.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В КАЗАХСТАНЕ

БЕКК К. В.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АУБАКИРОВА С. С.

PhD, асоп. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Современная музыкальная культура Казахстана отличается фрагментарностью, вместо цельности и монолитности. В ней можно выделить различные субкультуры, каждая из которых самостоятельна и имеет свои особенности. Некоторые из них органично связаны с национальной традицией, а другие заимствованы из других культур и адаптированы к конкретному региону и времени. Среди этих явлений практически нет взаимосвязей – они автономны и независимы друг от друга. Тем не менее, каждая из них претендует на ведущую роль в культуре, считая себя самой современной и показательной для двадцать первого века.

В современной концертной практике (правительственных концертов, к примеру) эта культура зачастую подменяется/заменяется на адаптированные виды – инструментальная музыка на аранжированные для оркестра или ансамблей пьесы, традиционное пение – на сольные выступления музыкантов, на самом деле имеющих мало отношения к исконным традициям.

Судьба национальной музыки и тех ее видов, которые появляются в двадцатом веке, сложна и неоднозначна. Это судьба драматична, потому как имеет прямое отношение к судьбам конкретных музыкантов. В данном случае речь пойдет о композиторском творчестве Казахстана, поскольку узел противоречий современной музыкальной культуры, по нашему мнению, находится именно здесь.

Нельзя сказать, что положение современного композиторского творчества в Казахстане, как и в других национальных республиках на

постсоветском пространстве, вполне благополучно. Композиторское творчество, как и другие музыкально-творческие виды – новые и старые, нуждается в культурологическом осмыслении, причем культурологию мы понимаем в ее практическом приложении – как основу теоретического и исторического изучения музыкальной культуры.

Необходимость пересмотра подходов к композиторскому творчеству 20 века, на наш взгляд, диктуется двумя рядами причин: а) идеологическими; б) методологическими. Первый ряд причин вполне понятен, очевиден и связан с изменением идеологии и крахом советской системы и ее идеологической доктрины. Он повлек за собой не просто изменение ценностных критериев композиторского творчества (что должно существовать в советской культуре, что не подвергается критике, независимо от реальной ценности), но и изменение социального и экономического положения композиторского искусства в обществе. Нельзя не признать, что композиторская деятельность в тех формах, в которых она существовала в XX веке, практически потеряла социальную и финансовую поддержку и стала (или – что еще более катастрофично - не стала) предметом рынка культуры [1].

Второй ряд причин обусловлен методологией. Возникают вопросы: какой же должна быть методология изучения музыкальной культуры нового времени, может ли нас ныне устроить традиционный подход: с точки зрения категорий «национального – интернационального», «традиции и новаторства», т.н. музыкально-выразительных средств, почему музыковедение нуждается в обновлении прежних подходов. Связано это, конечно же, с тем, что эти подходы уже не удовлетворяют нас в выяснении многих важных вопросов. Старая методология никак не реагирует и не принимает во внимание культурно-исторические и социологические изменения, произошедшие в 20 веке в обществе и культуре.

В частности, эта методология основана и принимает в качестве априорного утверждения то, что европейская композиторская музыка – универсальное и единственно возможное музыкальное искусство, как бы идеальная модель музыки вообще. Именно поэтому в парах категорий национальное и интернациональное, традиция и новаторство европейская составляющая идентифицировалась с интернациональным и новаторским (передовым) [1].

Понятия национальное и интернациональное, традиция и новаторство, употребляемые ранее, стали ныне восприниматься

как что-то расплывчатое и неопределенное, они перестали отражать реальную картину процессов взаимодействия музыкальных культур. Они стали нуждаться в более конкретном и точном наполнении. Такими понятиями стало трудно характеризовать те или иные образцы композиторского творчества в силу того, что грани их (исторические, культурные, социальные) и содержательный объем не определены. Самое же существенное – это то, что ситуация с «универсальным» музыкальным искусством – европейским композиторским творчеством – стала меняться, постепенно оно перестает занимать центральное место в музыкальной культуре не только в тех странах, где оно выступает как идеальная модель развития музыки, но и в самой Европе.

Прежде всего, выясняется, что европейская музыка – не единственно возможный музыкальный язык, и, во-вторых, для всех становится очевидно, что место старой композиторской музыки в обществе сильно варьируется – от приятия до полного отрицания. Европоцентристский взгляд на музыкальную культуру стал уступать другим воззрениям на прогресс и развитие музыки. Концепция музыкально-культурного развития, которая связывает прогресс в музыке с освоением европейской модели культуры, европейских жанров и форм, с европейским музыкальным языком фактически вытесняется из гуманитарного знания.

Исследование коммуникабельности музыкального искусства и попытки выявить общие теоретические основания для изучения музыкального языка в некотором смысле зашли в тупик. При изучении музыкального языка исследователи обычно не обращают внимания на его состояние. Рассматривание музыкального языка как вне времени, вне истории, как неизменную, застывшую систему не способствует успеху. Мы предлагаем рассматривать историческое (и социальное), конкретное состояние музыкального языка в каждом случае. Можно выделить несколько вариантов состояния языка, которые мы наблюдаем в истории музыкальной культуры:

1. Живой язык, который используется для общения, создания новых произведений искусства и прикладных целей. В нем присутствует устный компонент, который является показателем его живости.

2. Неживой язык, который уже не используется для общения, но применяется для создания текстов, понятных только специалистам в данном языке. Такой язык имеет только письменную форму.

3. Мертвый язык, который даже не используется для создания зашифрованных посланий и известен только редким специалистам.

4. Жаргон или сленг – упрощенный, огрубленный, но выразительный и понятный в своей среде. Это состояние языка схоже с популярной, массовой музыкой, которая активно продвигается через масс-медиа, концерты и стадионы [2, с. 68].

Взаимодействие национального музыкального языка с европейским происходило не только в композиторском творчестве. Оно воздействовало и формировало другую модель музыкального языка – новое музыкальное творчество, но на базе национальных законов музыкального мышления с включением элементов европейской системы – простейшие гармонии, вальсовый или маршевый ритм, элементарные формы-схемы, европейские инструменты или оркестр. В основном этот тип массового творчества представлен в так называемом самодеятельном авторском творчестве, весьма популярном в национальной среде. К нему официальная музыкальная общественность – композиторы и музыковеды – относятся не просто весьма снисходительно, но часто вообще не принимают во внимание. Основания для этого, безусловно, имеются, поскольку в этом случае отсутствует, как правило, профессионализм – то есть соответствие какому бы то ни было уровню профессионального композиторского мастерства.

Изучение национального композиторского творчества с точки зрения мышления, языка и семантики дает возможность глубже понять и оценить наследие XX века и позволит обозреть перспективы профессионального музыкального образования – как исполнительского, музыковедческого, так и композиторского. Реальная ситуация в музыкальной культуре изменилась по сравнению с моментом зарождения профессионального образования (имею в виду Московскую и Петербургскую консерватории, с которыми преемственно связана система казахстанского музыкального образования). Музыковедческая наука призвана идти впереди в плане осмысления этих изменений. В противном случае громоздкое и многолетнее обучение языку, вышедшему из живого (т.е. устного) употребления в культуре, может стать базой не только для личного (субъективного) кризиса каждого конкретного музыканта, получающего профессиональное образование, но и для всей сферы современной музыкальной культуры [1].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Елеманова С.А. Современная музыкальная культура Казахстана: состояние и перспективы // Гуманитарные науки. – Научный аспект, №2. – 2019. – Электронный ресурс – <https://na-journal.ru/2-2019-gumanitarnye-nauki/1701-sovremennaya-muzykalnaya-kultura-kazahstana-sostoyanie-i-perspektivy>
- 2 Арановский М.Г. Мышление, язык, семантика. В кн. «Проблемы музыкального мышления. – Л., 1972 г. – 336 с. – Электронный ресурс – <https://ru.z-library.se/book/3219079/09591d>

**КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ В ГОДЫ
НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА: ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ
ТРАДИЦИЙ И ИННОВАЦИЙ**

ГОНДАРОВ Р. Г.
преподаватель истории, ПХМК, г. Павлодар
ФЕДОСЕЕВА Л. М.
преподаватель истории, ПХМК, г. Павлодар

Современная казахстанская культура имеет все предпосылки для активного участия в глобальном культурном диалоге со своей сложившейся историко-культурной основой генетического кода нации. Основными составляющими культурного кода нации являются наследие, традиции, обычаи, язык, семья, хозяйственные системы (жизненный уклад), праздники. Жизнеспособная культура проходит свой естественный путь развития и трансформации, сохраняя свой стрежень. Идентичность может дать сбой в случае, когда ценности своей культуры окажутся малопривлекательными и ее может заменить другая, способная увести от истоков духовных и нравственных ценностей исконной культуры.

Одними из важных векторов культурного развития современного Казахстана являются сохранение, исследование и трансляция культурного наследия. Культурное наследие – это неисчерпаемый потенциал консолидации и успешного развития нашего общества и государства, базовая основа формирования собственной национальной символики, каркаса национальной идентичности и символической защиты от чуждых идеологических влияний.

Государственная культурная политика должна быть направлена на модернизацию общественного сознания, духовное обновление, культурную и общенациональную консолидацию общества,

формирование нравственной, самостоятельно мыслящей творческой, ответственной личности.

Мировой опыт показывает, что технология трансляции и интеграция культурного наследия нации лежат в основе формирования современных культурных кластеров: от научных изысканий до культурного туризма. Катализатором развития кластеров является креативная индустрия, позволяющая сделать культурное наследие неотъемлемой частью повседневности, живой и постоянно развивающейся традиции, актуальной для нового поколения. В контексте модернизации общественного сознания особое внимание должно быть уделено укреплению национальной идентичности и продвижению нового казахстанского патриотизма. В связи с этим будет продолжена работа в рамках существующих проектов сферы культуры, а также начата работа по реализации проектов программы «Рухани жаңғыру» – «Сакральная география Казахстана», «Современная казахстанская культура в глобальном мире», «Туғанжер» и других.

Язык является основным элементом культуры и непременным условием формирования нации и ее единства. Сохранение и развитие казахского языка, новая модель передачи его текстовых символов через поэтапный переход на латинский алфавит составляют важнейшую задачу культурной политики нашего государства. Интеграция казахстанской культуры в мировое сообщество обеспечивается государственной языковой политикой, которая предусматривает триединство языков: казахский, русский, английский.

Обычаи и традиции как устойчивая система поведения человека в разных сферах жизнедеятельности, передающаяся из поколения в поколение, сохраняют неповторимую самобытность и выражают душу народа. Их своеобразие связано со спецификой природной среды и хозяйственного уклада. Следует сохранять и продвигать элементы материальной и нематериальной культуры казахского народа.

Благодаря институту семьи обеспечивается преемственность поколений. Важнейшей задачей культурной политики является культивирование в общественном сознании понимания ценности семьи как залога благополучия жизни человека и общества.

Национальные праздники аккумулируют богатство и разнообразие традиций, ритуалов, обычаев, зрелищ, обрядов, игр, торжеств и т.д. Празднования общенародных, государственных праздников являются консолидирующим фактором общественного

сознания, направляя его в позитивное русло, формируя чувства гордости и патриотизма. Таким образом, огромную роль здесь играют формирование национальных образов и национальной символики, культивирование традиций праздничных мероприятий и позитивных форм культурного досуга, способных сплотить народ. Поддержка традиционных ценностей, формирование и развитие нравственных ориентиров, способствующих модернизации общественного сознания, духовному обновлению и укреплению культурного кода нации, будут осуществляться через развитие языка, сохранение культурно-исторических ценностей, традиций, формирование культурно-географической карты святынь Казахстана, продвижение современной казахстанской культуры в глобальном мире, социальном уважении и любви к своей малой родине «Туғанжер».

Новые подходы к формированию системы управления в сфере культуры предполагают использование практики привлечения частных инвестиций, меценатства и другое. Изменение институционального поля культуры, повышение эффективности менеджмента организаций будут способствовать глубокой модернизации отрасли.

В Законе Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года «О благотворительности» предусмотрены меры по содействию укреплению мира, дружбы и общественного согласия, единства народа, духовной культуры, удовлетворению культурно-образовательных потребностей граждан и общества и оказанию благотворительной помощи этнокультурным объединениям, организациям культуры и искусства, и объектам, имеющим культурно-историческое значение для народа Казахстана.

В целях привлечения культурного сообщества и координации вопросов менеджмента в сфере культуры введены институты художественных советов по отраслям при уполномоченном органе в сфере культуры Республики Казахстан. Созданы художественные советы по театральной, музыкальной и концертной деятельности, цирковому и хореографическому искусству, киноиндустрии, музейному, библиотечному делу и археологии, заповедникам-музеям, изобразительному искусству, архитектуре и дизайну, литературе и книгоизданию при уполномоченном органе в сфере культуры Республики Казахстан. Художественные советы в тесном взаимодействии с творческими союзами обеспечивают координацию деятельности институциональных объединений в форме отраслевых кластеров с целью создания конкурентоспособного отечественного

продукта – высокохудожественных произведений и предметов культуры и искусства. Вопросы развития культуры в регионах должны решаться на уровне местных исполнительных органов с учетом рекомендаций художественных советов по отраслям.

Основная цель новой координирующей структуры управления – это эффективная реализация культурной политики с консолидированной платформой, направленной на формирование репертуара, гастрольной деятельности, решение вопросов кадровой политики. Необходимы активизация существующих и учреждение новых общественных союзов, ассоциаций, фондов, неправительственных организаций и т.п. в сфере культуры и искусства.

Субъектами реализации культурной политики наряду с государственными структурами призваны стать социальные и бизнес-институты, творческие сообщества, наделенные определенными полномочиями, реальными мотивациями и защищенные законодательными гарантиями.

Развитие государственно-частного партнерства предполагает гармоничное сочетание государственного финансирования с негосударственными формами инвестиций. В качестве возможных механизмов сотрудничества в сфере культуры могут рассматриваться концессионные модели и схемы, когда государство предоставляет частному бизнесу право пользования объектом при условии сохранения основного профиля его деятельности. Это могут быть галереи, исторические здания или историко-культурные памятники, находящиеся в государственной собственности.

Необходимо развивать долговременное сотрудничество национальных компаний с организациями культуры в целях поддержки и развития социально-культурной сферы.

ЛИТЕРАТУРА

1 Новый Казахстан: путь обновления и модернизации / послание Главы государства Касым-Жомарта Токарева народу Казахстана от 16 марта 2022 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1 (14.03.2023).

2 Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество. / послание Главы государства Касым-Жомарта Токарева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2 (дата обращения 15.03.2023).

3. Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 402-V ЗРК <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000402#z40>

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ НА УРОКАХ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА

ЗАХАРЕНКО Т. А.

учитель истории, Коскольская СШ, Иртышский район,
Павлодарская область

Современный мир не стоит на месте, а каждый день меняется, заставляя меняться и человека. Сейчас обществу нужны люди, способные приобретать, развивать умения и навыки, которые могут использоваться или меняться в соответствии с жизненными ситуациями. Современный урок невозможно представить без внедрения инновационных технологий. Во всем многообразии технологий учитель выбирает ту, которая помогает реализовать задачи образования и воспитания в конкретном классе, с учетом возрастных и психологических особенностей. Именно поэтому вокруг проблемы качества образования сегодня ведётся много споров. Борьба за качество образования выдвигается как ведущая задача в деятельности образовательных учреждений. Каждый ищет её решения по-своему. Основная цель, которую мы ставим в работе с каждым ребенком – это формирование гармоничной личности и помощь в раскрытии дремлющих способностей.

Школа была и остаётся обучающим учреждением, ведь именно в обучении лежит сфера её зримой ответственности. От уровня подготовки человека зависит в конечном итоге, как его собственное будущее благополучие, так и качество жизни общества в целом. Современная информационная эпоха ещё больше обостряет задачу воспитания человека умелого и мобильного, способного успевать за стремительным развитием цивилизации.

Модель образования XXI века – образовательное общество. Непрерывное образование – должно стать основой жизни человека, условием его профессиональной мобильности, развития потенциала, творческой жизни [1, с.65].

Одним из способов повышения качества знаний учащихся является организация учебного процесса. К современному уроку предъявляются высокие требования. Но мы не сможем добиться их выполнения, если будем относиться к уроку как к фрагменту жизни и превратим его в стихийный процесс.

Вовремя начатый урок, организация пространства класса, чёткая организация этапов урока, взаимодействие между учителем и учащимися, реакция учителя на те или иные поступки учащихся,

подбор учебного материала и способы его подачи, использование современных методик и технологий обучения, использование наглядности и ТСО – всё это влияет на образовательный результат деятельности учащихся.

Современное преподавание истории Казахстана – это соединение фактов мышления и самостоятельности – качествами столь ценными в технологиях обучения.

На сегодняшний день определён обязательный минимум содержания исторического и образования выпускников школы. Постепенно складывается представление о том, что делать на уроках истории Казахстана, чему обучать, как преподавать и обучать, как учить и учиться.

В первую очередь необходимо изменить сознание учителя, изменить понимание его роли в классе. Современный учитель – это помощник, друг, помогающий ученикам, направляющий их в поиске знаний, а вовсе не энциклопедия или истина в последней инстанции.

Изучив программу 3 базового уровня курсов повышения квалификации «Орлеу» внесла в программу обучения коррективы:

1. Основные методические инновации связаны с применением модуля **«Новые подходы в обучении»**, позволяющий взаимодействовать или находиться в режиме беседы, диалога с кем-либо (например, компьютером) или кем-либо (человеком).

В результате создаются условия, при которых ученик чувствует свою успешность, свою интеллектуальную состоятельность, что делает продуктивным сам процесс обучения.

Применение данного модуля на уроках истории Казахстана позволило стимулировать познавательный интерес к предмету, придать учебной работе проблемный, творческий характер, во многом способствовать обновлению содержательной стороны предметов, индивидуализировать процесс обучаемости и развивать самостоятельную деятельность школьников.

Совместная деятельность учащихся в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый вносит в этот процесс свой особый индивидуальный вклад, что идёт обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Причём происходит это в атмосфере доброжелательности и взаимной поддержки, что позволяет не только получать новое знание, но и развивает саму познавательную деятельность, переводит её на более высокие формы кооперации и сотрудничества.

В ходе диалогового обучения учащиеся учатся критически мыслить, решать сложные проблемы на основе анализа обстоятельств и соответствующей информации, взвешивать альтернативные мнения, принимать продуманные решения, участвовать в дискуссиях, общаться с другими людьми. Для этого на уроках организуется индивидуальная, парная и групповая работа, исследовательские проекты, ролевые игры, работа с документами и различными источниками информации.

Таким образом, модуль «Новые подходы» позволил мне развивать коммуникативные умения и навыки, приучать работать в команде, обеспечивать учащихся необходимой информацией, без которой невозможно реализовать совместную деятельность.

Такая форма познавательной активности школьников как работа в группах эффективна в процессе организации любого типа урока и создает благоприятные условия для приобретения новых знаний, умений и навыков, усвоения и обобщения их, воспитания учащихся и эффективна при использовании на уроках всех типов.

К благоприятным условиям следует отнести: продуктивность работы, т.к. коллективный разум способен решить многие проблемы быстрее и эффективнее; способность к диалогу, помощи и сотрудничеству; сплоченность; преобладание хорошего настроения; признание права иметь свое мнение каждому ученику. Общественное мнение, возникающее в группе, является стимулом в развитии познавательного интереса каждого ученика, т.к. коллектив оценивает участие каждого. Работа группы, ее внутреннее самоуправление позволяет развивать самооценку учеников.

Существенно меняется роль учителя, использующего метод группового обучения. Учитель становится координатором, консультантом, советчиком. Во время выполнения заданий учитель наблюдает за работой команд, подходит поочередно к каждой группе, задает наводящие вопросы, требует прояснить отдельные моменты, рекомендует четче формулировать выводы. Но ни в коем случае, подойдя, к группе, нельзя подсказывать, диктовать, следует лишь направлять ее поиск.

Использование метода группового обучения на уроках истории весьма эффективна, если используется пусть небольшой социальный опыт самих учащихся.

Следующий метод, используемый на уроках – это игра. Игровые ситуации используются на разных этапах урока. Они предполагают активное творчество учащихся. Здесь требуется быстро придумать

вопросы, сочинить телеграмму от имени исторического лица. Это такие игры, как «Спросите нас, как мы живем», «Расскажи мне о себе», «Подпиши телеграмму», «Я известная историческая личность». Игры помогают не только в достижении образовательных целей, но и в установлении добрых, неформальных отношений в классе. Игра дает возможность поставить ребенка в ситуацию успеха, а это является мощным средством стимулирования учебной деятельности, развитие познавательной активности. Во время игры иногда происходит как бы перераспределения лидерства в классе. Если раньше на уроках преуспевал ученик, который много знает и умеет, то в игре победителем может стать и тот, «у кого больше развито воображение, кто умеет видеть, наблюдать, быстрее и точнее реагировать в игровой ситуации», кто не просто располагает «хорошей кладовой памяти», но может с умом воспользоваться ее богатством.

Модуль «**Развитие критического мышления**» базируется на трех стадиях «вызов – осмысление – рефлексия». На стадии вызова в сознании учеников актуализируются имеющиеся знания и представления о предмете изучения. Поскольку при этом сочетаются индивидуальная и групповая форма работы, деятельность школьников активизируется, формируется познавательный интерес. На стадии осмысления ученики вступают в контекст с новой информацией, систематизируют сведения, соотносят их с собственными знаниями. На стадии размышления происходит целостное осмысление, обобщение и присвоение полученной информации, выработка собственного отношения к изучаемому материалу [2, с. 89].

На уроках истории на этапе рефлексии, обобщения можно применять метод «Синквейна». Синквейн – это стихотворение, которое состоит из пяти строчек, написанное по определенным правилам.

Синквейн, являясь простейшей стихотворной формой, тренирует способность искать и находить адекватные, точные и лаконичные слова, для выражения своей мысли, позволяет в художественной форме воспроизвести содержание занятия.

Кластер также дает возможность учителю получить «обратную связь» от каждого ученика. Уроки с использованием приемов данной технологии проходят живо и интересно

Формировать у учащихся информационную компетентность позволяет использование на учебных занятиях электронных учебников, презентаций, видеороликов. Наглядность демонстрации,

четкость комментариев и инструкций обеспечивают усвоение образцов поведения. Использование новых электронных средств обучения освобождает учителя от обязанности быть единственным источником знаний, он выступает инициатором проблемных вопросов, организатором самостоятельной работы учащихся и обсуждения ее результатов, консультантом, помогающим преодолеть текущие затруднения при работе с новыми средствами обучения.

Объяснение нового материала, сопровождаемое демонстрационным видеоматериалом, – основной источник информации для учеников. При этом использование электронного учебника в контексте рассказа учителя включает зрительное восприятие учеников в процесс усвоения материала, что очень важно для создания у них точного и целостного представления об изучаемом явлении. Основные дидактические возможности аудиозаписи – формирование звукового образа, источник информации. Особенно эффективны аудиозаписи при работе с персоналиями. Интерактивная карта выполняет основную дидактическую функцию – формирование наглядных представлений, источник информации, позволяющий получить самую разнообразную информацию о ходе исторических битв, военных походах и сражениях и т.д.

Другой формой обучения, которая может развивать умение логично, доказательно отстаивать свою точку зрения является дискуссия. Дискуссия – это беседа, организуемая ведущим, когда у участников по какой-либо проблеме имеются разные точки зрения. Учащиеся приходят к различным выводам, каждый доказывает свои позиции. Выигрывают в результате такой работы все: каждый принимает участие, «пропускает» через себя иную точку зрения и, в конце концов, соглашаются, что лишать жизни человека ни при каких условиях нельзя, т.к. это естественное право и дано каждому человеку от рождения. Элемент дискуссии необходимо включать на всех этапах урока, ведь искусство дискутировать, отстаивать свою точку зрения, исходя из собственного опыта, у наших учащихся развито еще слабо.

Методические приёмы представляют собой совокупность приёмов преподавания, т.е. способов деятельности учителя и адекватных им способов деятельности учащихся. Под приёмами мы понимаем действия с предметами, а также словесные или письменно-графические действия. **Приёмы изучения фактического материала: образное повествование**, при котором главные исторические факты излагаются с использованием

графической наглядности; **ролевая игра**, при котором учащиеся получают роли участников исторических событий или деловые игры, где учащиеся получают роли современников и в процессе игры активно оппонировать друг другу.

Приёмы изучения теоретического материала: объяснение информации, которая должна быть усвоена в виде готовых понятий, суждений, умозаключений, оценок, выводов. Объяснение помогает убедительно показать внутренние связи и зависимости, смысл, сущность и значение исторических фактов и явлений. **Рассуждение** применяется для выявления причинно-следственных связей, существенных черт понятий. [З.с.32]Этот приём позволяет втянуть учеников в ход активной познавательной деятельности. Перед рассуждением обязательно ставится вопрос, который позволяет привлечь внимание учащихся к основному смыслу изучаемого материала. На каждый поставленный вопрос учитель даёт несколько альтернативных вариантов, сопоставляет факты и мнения. В результате последовательной постановки вопросов и ответов на логическую цепь вопросов учащиеся без труда осмысливают теоретическое содержание учебного материала.

Эти приёмы наиболее доступны, когда учитель применяет такие средства обучения, как логические схемы, учебные памятки, рисунки, аппликации, текстовые таблицы, смысловые планы, диаграммы. По ходу объяснения учащиеся ведут записи в рабочих тетрадях. Им надо лишь изучаемый материал понять и запомнить.

Приёмы изучения хронологии: основные даты связанные с главными фактами, например, первое упоминание о Казахском ханстве, обретение независимости РК.

Памятники художественного слова: произведения устного народного творчества (мифы, басни, песни, крылатые выражения). Дополняют и украшают рассказ учителя, создают яркие образы и картины прошлого, способствуют ощущению духа эпохи.

Все указанные группы документов учитель может включить в свой рассказ, если он передаёт сущность событий, хочет усилить эмоциональность в изложении материала. Отрывок должен быть небольшим, простым и понятным, легко восприниматься на слух. Незнакомые термины и понятия разъясняются.

Использование художественной литературы помогает воссоздать картины быта, общественных отношений. Краткий пересказ художественного произведения и задание на выявление

деталей, с тем чтобы ученики его обязательно прочитали, закрепляет, цементирует изученный материал.

Вообще, цитирование художественного произведения всегда у учащихся формирует яркий образ прошлого.

При работе с картами следует учесть, что учащимся бывает сложно соотнести общую и тематическую карты. Поэтому на уроке в начале изучения темы следует иметь две карты, показывающей местоположение того или иного объекта (государства) на общей карте, например карте мира, а потом уже на тематической.

Опорные сигналы в графическом, рисуночном, словесном, буквенном отображении информации достаточно эффективно закрепляют в памяти учащихся изученный материал. Опорными сигналами (ОС), можно пользоваться, когда ученики получили знания по новой теме. Например, ОС по теме «Национально-освободительное движение 1916 года»

Применяя на практике вышеуказанные методы и приемы добилась активизации познавательной деятельности учащихся на уроке и как следствие повышения качества и успеваемости учащихся на уроках истории.

Педагогика сотрудничества вся направлена на одно – дать ребенку уверенность в том, что он добьется успеха, научить его учиться, не допускать, чтобы он отстал и заметил свое отставание.

Педагогика сотрудничества - направленность педагогического процесса на индивидуальное развитие нравственных и творческих качеств личности учащихся. Основа учебной деятельности - обучение учащихся методам и формам самообразования и самовоспитания, в процессе преимущественного выполнения творческих заданий. В этой модели обучения главное внимание уделяется развитию нравственных и творческих качеств личности за счет дифференцированного подхода с учетом интересов, возможностей и способностей учащихся.

Всем известно, что успешное обучение и воспитание возможно только тогда, когда отношения между педагогом и учащимися носят демократический характер. Демократизация отношений между педагогами и детьми является первым главным условием перехода к сотрудничеству. Если эта работа не будет сделана, то выполнение других условий просто невозможно.

Поэтому, я считаю, что для достижения благоприятной атмосферы сотрудничества необходимо, чтобы в классе были демократические отношения как между учителем и учениками, так

и между учениками. Но для достижения необходимо применять новые положения: уделять внимание формированию навыков, необходимые в 21 веке: коммуникабельность, креативность, аналитическое мышление.

Необходимо развитие умений по темам для каждого класса и в идеале для каждого ученика. Если в процессе обучения основное внимание учителя обращается на развитие умений самообразования, то и учебная самостоятельность детей не заставит себя долго ждать. С достижением этого и начнется сотрудничество - учитель направляет, консультирует и контролирует, дети самостоятельно планируют, выполняют, самоанализируют и самооценивают.

Мы не можем пройти мимо того факта, что новые образовательные технологии стремительно входят в нашу жизнь. И чем быстрее мы обратимся к ним, оценим их значение и выработаем методику их применения, тем более полноценным, познавательным, увлекательным будет учебный процесс, как для учащихся, так и для нас самих.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алимгазинов К.Ш. Интернет и историческое знание: новое обретение в казахстанской историографии. - Очерки по историографии и методологии истории Казахстана. А., 2007. С. 278-327.
2. Гузеев В.В. Познавательная самостоятельность учащихся и развитие образовательной технологии. – М.: НИИ шк. технологий, 2004. – 122с.
3. Жакишева С.А. Научно-методические требования к созданию электронного учебника // Современные проблемы образовательной политики в Казахстане. – Алматы: ТОО «Лем», 2006. С.76-84.

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ТАҒАМДАРЫНА СЕМИОТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

КАЗБЕКОВ А.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АБАКИРОВА С. С.

PhD, қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Дәстүрлі қазақ қоғамында құндылықтар қатарынан ұлттық тағамдар да орын алған, тәрбие тұрғысынан – ұлттық патриотизмді қалыптастырудың негізі деп білеміз. Ұлттық тағам – қазақ мәдениетінің бір саласы, бұл - коммуникациялық мәдениет кешені, сондықтан аталмыш құндылықты семиотикалық зерттеу оның инновациялық, яғни қазіргі заман тұрғысынан зерделеу, басқаша айтқанда тағам түрлерін дамыту, бүгінгі толқын ұрпақты ақпараттандыру болып табылады. Себебі, бағзыдан келе жатқан, қадір-қасиеті, денсаулыққа пайдасы заманалар тезінен өткен бірқатар ұлттық тағамдар ұмытыла бастады немесе ұлттық ас мәзірінен түсіп қалды десек те болар.

Қазақ халқы, жалпы, қай ұлт болса да ұлттық тағамдарын өзінің өмір сүру салтына орайластыра, бастысы энергетикалық және биологиялық қасиеттеріне баса назар аударғаны анық. Бұл орайда мен өз халқымның ұлттық тамаққа байланысты ұшқыр ой, тапқырлықтарына тәнтімін. Бір мысал келтіре кетейін, кәдімгі ұнтақ түріндегі құрғақ сүтті қазақ ойлап тапқан, қазіргі қолданып жүрген су жылытқышты (орыс тілінде кипятильник) да ойлап тапқан қазақтар екен. Ол жайлы кейінірек сөз ететін боламыз. Сонымен ұлттық тағам тақырыбына келейік. Ұлттық тағамды семиотикалық тұрғыдан талдау – тағамның танымдық деңгейін талдау, бағамдау, сипаттау деп түсінеміз. «Семиотика (грек. semeion-белгі) - ақпаратты және түрлі белгілік жүйелердің қасиеттерін сақтап философиялық-теориялық тұрғыдан зерттейтін ілім. Бүгінгі таңда батыс елдерінде коммуникация семиотикасы жеткілікті дамыған теория болып табылады, бұның тәсілдері адам болмысының әртүрлі танымдық деңгейінің әрекетін талдауға мүмкіндік береді» [1]. Ұлттық тағамды семиотикалық талдау - атадан балаға жеткен ұлттық астың қасиеттері, дүниетанымдық түсінік, семиотикалық технологиясын сипаттап, дәстүр бойынша қолдануды анықтайтын әлеуметтік маңызды сала.

Қазақтың ұлттық тағамдары заманалар бойы ет пен сүттен әзірленіп келді. Көші-қон жағдайында өмір сүрген халық ет пен

сүттен жартылай фабрикат әзірлеген (шұжық, қазы айналдыру, етті сүрлеу, т.б.), ал мал сүтінен қымыз, сарысу, құрт, қатық, ірімшік, көмпит (шоколад тәрізді) әзірлеу кең тарады. Бұл ауа райына төзімді, ыстық немесе аязды ауа райында бұзылмайтын, салқын түрінде де тұтынатын ас түрлері. Айта кетейік, астық дақылдары қазақ дастарқанына кейін келді, алдымен тары, кейінірек, егін шаруашылығының дамуына орай отырықшы аймақтарда ұн пайда болды. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында ет пен ұн тағамы үйлесті, яғни асылған еттің сорпасына жайма нан пісіріп, табаққа еттің астына салу кең тарады. XX ғасырдың басынан бастап Орта Азия елдерімен (тәжік, дұңған, өзбек, ұйғыр) араласудың нәтижесінде сол елдердің де тағамдары, сонымен қатар, көкөністер, тауық, қаз, үйрек еті, жұмыртқа, балық та қазақ дастарқанына араласты.

Қазақтың ұлттық тамақтары – жоғарыда атап өткенімдей, көшпелі өмір салтына негізделген дала символикасы, сондай-ақ халықтың бір-бірімен араласуын (түрлі деңгейдегі туыстық, достық) танытатын күрделі семиотика.

«Дәстүрлі қазақ мәдениетіндегі басты кеңістіктік бейнесі «дала» ретінде шартты түрде белгіленген шексіз көлденең жазықтық болып табылады [2]. «Кеңістік» тұжырымдамасының семантикасы қазақ әлемінің этникалық бейнесінің негізінде жатыр, оның негізі универсумның кеңістіктік моделі болып табылады. Ол мифтерде бейнеленген, діни идеяларда көрініс тапқан, мәдени әдет-ғұрыптар мен әдет-ғұрыптарда да бейнеленген, [3] тілінде бекітілген, сондай-ақ дәстүрлі күнделікті мәдениетте ұсынылған және қазақтардың дәстүрлі тағамдарының күрделі символикасында көрсетілген».

Осы жерде тоқталып өтетін бір мәселе, қазақ дастарқанының өзге халықтардан бір ерекшелігі, қадірлі қонаққа төрт түлік малдың мүшелерін мүшелеп тартуы дер едік. «Қазақ халқы үйіне келген бейтаныс қонақты да «құдайы қонақ» деп қабылдап, ақ сары бас қой сойып, құрметтеп күткен. Осындай қонақжай халықта 54 түрлі кәделі табақ тарту, яғни ет тарту дәстүрі болған. Түркі тектес ұлттардың арасында қазақ халқындай мүшелеп, жіліктеп мал сойып, кәделеп ет асып, сый-табақ тартатын халық жоқ. Сонау, Үйсін, Алан, Қаңлы, Қыпшақ, Көктүрік дәуірлерінің өзінде тайқазанға ет асып, той-томалақ жасап, ас-мәзір берген. Етті тұздап, ыстап кептеріп, сүрлеп, дәмдеп пісіруге келгенде қазақтан озатын халық болмаса керек», - дейді этнограф ғалым Болайұлы [4].

Қойды жіліктегенде он үш мүшеге бөлінеді. Атап айтқанда, екі жамбас, екі ортан жілік, екі асықты жілік, екі тоқпан жілік, екі кәрі жілік (кей өңірлерде қаржілік дейді), бір беломыртқа, екі сүбе мен бес қабырға, бұғана және мойын. Бұлар кәделі жіліктер, мәртебелі меймандарға жіліктерге қосып сойылған қойдың басын, ірі қара малдың шекесін және қазы-қарта мен жал-жаяны да табаққа салады. Ал қазіргі уақытта үлкен ас-жиындарда етті табаққа турап салады, десек те құдалар немесе аса мәртебелі меймандарды күткенде етті мүшелеп тартады. Әйтпесе, сый-күрмет көрсетілмеді деп есептеледі. Бас табақ күрметті меймандардың ересектеріне тартылады, ол табаққа қойдың бас-жамбас, ортан жілігін, сүбе қабырғасын, жауырынын, белдемесін, кәрі жілігін, бір тілім құйрық май салынады, екінші табаққа ортан жілік, қабырға, омыртқа, сүбе, құйрық май салынады. Үшінші табаққа омыртқа, жауырын, сүбе, құйрық маймен салынады. Ал төртінші табаққа асықты жілік салынады, егер сол әулетке күйеу болса төс мүшесін қосады. Құдағиларға арналған табаққа жак, жамбас, кейінгі табаққа кәрі жілік, қабырға, омыртқа сүбесімен салынады. Одан кейінгі табаққа ортан жілік салынады. Содан кейін тоқпан жілік салынады. Жауырынмен тағы бір табақ тартылады. Қалған жіліктер, мәселен, асықты жілік, тоқпан жілік, жай омыртқа, қабырға жастар жағына беріледі. Қыз-келіншектер табағына асықты жілік, қалған қабырға, мойын омыртқа салынады. Балаларға бүйрек пен құлақ салынған. Қазақта туыстық табақ тарту дәстүрі де қатаң сақталады, мәселен, жасы 70-80-де болса да өз еліне төркіндеп келген әйел қызымыз деп есептеліп, оны төрге отырғызып, табағына құйымшақ салынып, сол елге күйеу болса, асықты жілік пен төс тартылады, күйеу жеңгелерге төс кәдесін береді. Жалпы, қазақта құдағи табақ, күйеу табақ, қыз табақ, келін табақ, жеңге табақ, жезде табақ, беташар табақ («Беташар» рәсімін жасаған адамға), бала табақ, құрдас табақ дейтін арнайы мүшелер тартылатын табақ түрлері баршылық. Қазақ етті ағаш табаққа, ал тұтастай бір қойдың етін астауға салады. Міне, жоғарыда айтып өткеніміздей, қазақтың тамақтану үрдісінің өзінде ұлттық мәдениет, әлеуметтік мәртебесі, рулық, туыстық байланыстар көрініс тапқан. Бір атап өтерлігі, қазақ ешуақытта сойылған малдың терісі, сүйегі, жүні, мүйізі тіпті тұяғына дейін тастамай, пайдаланған. Мысалы, сүйекті қайнатып, оның майынан сақар сабын қайнатып алған, сүйектерден музыкалық аспаптарды, төсекті, сандықты өрнектеген, тарақ, т.б. заттар жасаған.

Қазақтың ұлттық тағамдарының семиотикасы дегенде, олардың атауларының өзі айрықша мәнге ие. Мипалау, сірне, шыртылдақ,

кимай, жөргем, жент, жаубүйрек, т.б. атауларының шығу тегінің өзі үлкен бір сала. Осы жерде айта кетелік, қазір көпшіліктің көңілінен шықпай жүрген бір мәселе, қазақтың күрметті асын «бешбармақ» деп кемсіте атау дер едік. Бұл туралы жазушы Мархабат Байғұт былай дейді: «Бешбармақ» деу ұлттық тағамды қорлау. Бұл сөзді бұрын отарлау саясаты кезінде генерал-губернаторлар мен олардың жандайшаптары ойлап тапқан. Қолмен жегенді «казахи бешбармачничают» деп әжуалаған. «Бешбармақ» деп айтуға да, жазуға да болмайды». Адамда екі бармақ, сегіз саусақ бар. Олай болса, ата-бабадан келе жатқан қадірлі асты қорлап, «бешбармақ» деу жөн бе екен?! Әрине, халқымыздың бас тағамының атауының өзгеруіне қоғамдық өзгерістер, өзге тілдердің ана тілімізге араласуы секілді тарихи факторлардың әсер еткені анық. Сондай-ақ, түркітілдес татар мен башқұрттарда «бишбармақ», қырғыздың «бешбармақ» тағамдарының атауы да араласа келіп, біздің тіл фонетикамызға араласып, «бесбармақ» сөзі шығуы да әбден мүмкін. Яғни «бешбармақ», «бесбармақ» – кірме сөз, ондай атау біздің қазақта болмаған [5].

Қазақтың ас мәзіріндегі тағы бір ұлық іс – бас тарту, ет асатудың тәрбиелік мәнісі, ырымы, Ұлыстың ұлы күнінде әзірленетін Наурыз көженің денсаулыққа пайдасы мен ырымдау салты жеке өңгіме... Қазақ халқының тамақтану үрдісінде маусымдық ас туралы айтып өткеніміз жөн. Мәселен, жаз уақытында қой, марқа қозы етімен тамақтанып, сусынға көп ретте қымыз, саумал, қымыран (түйе сауатын өңірлерде), айран, тіске басарға күрт, сықпа күрт, ірімшік, май-қаймақ, бертін нан, бауырсақ болса, күзге қарай күздік сойылып, бұл қысқы соғымға дейін талғажау етерлік ыстық ас, ал қыста жылқы, бірнеше қой сойылған. Көктемгі «Жуанның жінішкеріп, жінішкенің үзілер шағы» дейтін уақытта да қыстан қонды шыққан мал сойылып, жаз жайлауға шығып, бие байланғанға дейін етпен күн көрген. Атап өтерлігі, қазақтың ас мәзірінде аптап ыстық күндерде салқын күйінде сақталатын айран көже, күрт көже, тары көже, бидай көже секілді шөлді де қандырып, ас ретінде де тоқ тамақ саналатын көжелердің түр-түрін әзірлей білген. Сонымен қатар, жазғы уақытта әйелдер қыс мерзіміне күрт қайнатып, сықпа күрт, сорпа күрт, ірімшік, қатық секілді сүттен түрлі тағамдарды қап-қабымен дайындап алған. Тағы бір айта кетерлігі, сүтті құрғату арқылы да әзірлеген. Ол үшін жаңа сойылған жас ешкінің терісін жүнінен әбден тазартып, қазанда қайнап жатқан сүтке салған. Тері сүтті сіңіргеннен кейін желге жайып, кептіріп, осылайша бір

теріге бірнеше рет сүт қайнатып, сіңіріп, кептіріп алған. Сонда сүтті сіңірген ешкі терісі қалындайды, бұлай дайындалған сүт те, тері де бүлінбейтін болған. Көш бойында тоқтаған жерде қайнаған суға теріден кесіп алып, салып жібергенде кәдімгідей жаңа сауып, пісірілген сүттей, иісі бұрқырап, төбет ашқан. Бұдан біз сүтті кептіріп алу технологиясының қазақ халқынан шыққанын аңғарамыз. Бұл – әлеуметтік экономикалық факторлар әсерінен қалыптасқан үрдіс. Тағы бір қызықты мәлімет, ағаш тостағанға сүт пісіріп алу әдісі де назар аудартады. Ыстық күнде қойшылар қойды сауып алып, отқа бірнеше малта тасты әбден қыздырып, тостағанға салып жібергенде қойдың қою сүті бірден пісіп, көпіріп шыға келген. Жоғарыда айтқан, қазіргі электр кипятельник дегеннің табиғи түрі осындай болған. Сондай-ақ, атпен жол жүргенде, тері ыдысқа - торсыққа сүт не айран құйып алып, қанжығаға байлағанда, ол шайқатылып, бетіне май тұнған, осындай өмір тәжірибесінің негізінде қазақтар сабаға, күбіге сүт немесе айран құйып, пісіп, шайқау арқылы майды қалқып алу технологиясын ойлап тапқан. Сонымен, маусымдық тамақтанудың өзі көшпенді елдің тіршілігіне орай пайда болды, мысалы, қыста қуатты ет тағамдарын жеп, томыртқа ішкен (томыртқа – жылқының майлы сорпасына мұз салған), ал көктем мен жазда сүт тағамдарымен тамақтанған, яғни ағзаның қыстағы биохимиялық қышқылдығын көктем мен жаздағы сүт тағамдары арқылы табиғи түрде реттеп отырған.

Қорыта айтқанда, семиотика адамдар арасындағы қарым-қатынас, байланыстың барлық түрін зерттейтін ғылым десек, қазақтың ғасырлар тезінен өткен ұлттық ас мәзірінің пайда болуы, дамуы, кейбір түрлерінің ұмыт бола бастауы, атаулары, халықтың өзара байланысына әсері – өз алдына бір әлеуметтік семиотикалық ғылым деп айтуға толық негіз бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мәдениеттану негіздері. Оқулық. 42 б. Т.Х.Фабитов, Н.Қалжнова
- 2 Шакенова 1991, Бахралинова 2013
- 3 Кодар 1998, Қарақұзова 1993
- 4 Б.Бопайұлы А.Қайбарұлымен «Қазақ ырымдары» кітабы 1998 жыл
- 5 <https://www.youtube.com/watch?v=cL8DJhHsIOM>

РОЛЬ КАЗАХСКОЙ ОПЕРЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

КАСЕНОВ М. С.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АУБАКИРОВА С. С.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Интерес к музыкальному искусству в Казахстане заметно возрастает, и это сопровождается интенсивным развитием художественной жизни в стране. В настоящее время проходят различные фестивали и конкурсы искусств, которые имеют международное значение. Достижения казахстанских музыкантов получают признание на мировой арене. Кроме того, проводятся многочисленные проекты и программы, направленные на повышение духовно-образовательного и культурного уровня общества.

Современная область оперного искусства представляет собой значительный контингент, поскольку на протяжении нескольких десятилетий отечественные мастера создавали широкий спектр произведений для музыкального театра, отличающихся разнообразием стилей, глубиной содержания и образного мира. В этих оперных произведениях заключены универсальные идеи, касающиеся жизни общества, духовного развития личности и философско-этических вопросов. Особенно важным направлением являются произведения, посвященные значимой и актуальной идее национальной независимости. В них наиболее полно проявляются масштабные и новаторские концепции. В основе тематики многих опер лежат идеалы свободы, патриотизма, любви к Родине, а также идеи национально-освободительных движений, борьбы за единство и сплоченность народа против угнетения буржуазно-феодальной системы. К таким операм можно отнести «Абылай хан» Е. Рахмадиева [1], «Отырар шайқасы» М. Мангитаева [2] и «Домалак ана» Б. Ботбаева [3].

При исследовании данного направления можно заметить любимую композиторами сферу, которая стала творческой лабораторией для освоения европейских форм и структур. Фольклорный материал сыграл значительную роль в этом эволюционном процессе, способствуя их интеграции в оперную композицию. Одной из основных целей является раскрытие национальной специфики словесного искусства, особенно в речитативных формах, таких как ораторское искусство – «шешендік

сөз», диалогические формы, а также формы устно-поэтического фольклора, такие как «айтыс», «бата», «жоқтау», «қарғыс», «жұмбақ» (загадки), «үгіт өлең» (назидательные песни), «терме» (избирательные песни), «толғау» (стихи-размышления) и многие другие, а также определение их функционального значения. В то же время мы стремимся проанализировать тенденции современного этапа их использования и наметить дальнейшие перспективы.

Приобретение независимости привело к сильному подъему национального самосознания, обращение к глубоко национальной тематике и богатому фольклору стало восприниматься естественно и органично. В этом контексте оперный спектакль «Абылай хан» Е. Рахмадиева стал значительным событием в истории казахского оперного искусства. Значимость этого произведения определяется прежде всего его национальным духом, высоким уровнем идейности и концептуальным содержанием, а также захватывающим и динамичным сюжетом, который отражает современную эпоху. Основываясь на древних корнях традиционной культуры, Рахмадиев свободно использует музыкальную драматургию и развивает методы интерпретации устного народного творчества и эпического повествования. Воплощение исторических и героических мотивов в концептуальном контексте этого произведения было обоснованным, так как автор стремился к использованию крупных форм, актуальных и социально значимых идей, а также достоверных и ярких образных образцов [4, с. 10].

Национальный колорит в обрисовке героев оперы создают жанры казахского песенно-поэтического фольклора – терме (в характеристике Бухар жырау), жұмбақ арбасу (спор загадки) в партиях Абылай хана и Калдан Серена; применение традиционной стихотворной формы – семи-восьмисложников, одиннадцатисложников. В этом смысле слова академика З.Ахметова являются весомым тому подтверждением: «Наиболее распространенные стихотворные формы казахской народной поэзии семи-восьмисложник, жыр и одиннадцатисложный стих были очень тесно связаны с традициями устной литературы, импровизацией и речитативом» [5, с.301].

Сохраняя многовековые традиции в претворении богатых фольклорных истоков в национальном оперном искусстве, Е.Рахмадиев создал поистине колоритное, содержательное монументальное творение, убедительно раскрывающее исторические страницы прошлого [1].

Опера «Отырар шайқасы» М. Мангитаева представляет собой новое, содержательное и монументальное произведение, вдохновленное мотивами романа Хасена Адибаева «Гибель Отырара», и убедительно раскрывает исторические страницы прошлого. Либретто для этой оперы было создано известным писателем Кадыром Мырзалиевым и отличается монументальностью, масштабностью идейного замысла, а также контрастной образной сферой. Композитор вдохновился историческим сюжетом, отражающим трагическую судьбу уникального памятника древности и культурного центра всей Средней Азии - города Отырара. Первоначально была предположена трагическая концовка, но по настоянию автора оперы конец произведения был изменен в сторону усиления оптимистического начала - веры в светлое будущее и радостной надежды на свободу. Содержание оперы было записано по словам самого автора.

Эпический и монументальный характер «Отырар шайқасы» определил разнообразие вокальных оперных форм. В музыкальной композиции широко используются арии, речитативы, дуэты и хоры для характеристики как главных, так и второстепенных персонажей. В связи с выбранным сюжетом особое внимание уделено народным сценам, которые активно вовлекаются в музыкальное действие. Массовые хоровые эпизоды, бытовые и лирические танцы прекрасно отображают портрет народа. Например, в начале оперы композитор использует народную песню «Елім-ай» для передачи глубины трагедии, а завершающий хор народа апофеозно выражает чаяния, радость, гнев и злобу народа в столкновении с завоевателями.

Опера «Домалақ ана», состоящая из двух действий, была создана при участии известного поэта и драматурга Нурлана Оразалина, а также писателя и критика Марала Искакбая. Идея написания оперы зрела у композитора на протяжении многих лет. Сюжет, созданный выдающимися отечественными писателями и поэтами, послужил основой для реализации задуманной концепции. Работа над произведением заняла несколько лет, с 1999 по 2005 год, и по задумке Д. Ботбаева она относится к жанру лирико-исторической оперы. Два акта и восемь картин рассказывают о жизни и подвигах реальных исторических личностей, таких как Байдибек би, святой Нурилы, Марату, Кара-Хайдар, Зерип и другие [4, с. 12].

Как отмечает композитор Д. Ботбаев: «Идея создания оперы зрела у меня на протяжении многих лет. С детства я неоднократно

перечитывал дастаны о «Домалақ ана». Реализация этого проекта зависела от поэтического текста, созданного двумя талантливыми авторами, которые оказали огромную поддержку в его реализации. Главной целью в этом произведении для меня было показать религиозность Величественной матери».

Тексты для оперы были заимствованы из их пьесы о великой матери казахской земли, Нуриле-аны, и ее жизни с батыром казахской земли Байдибеком батыром, с описанием его героических подвигов и заслуг перед Отечеством. Либретто отличается высоким поэтическим мастерством, глубоким философским мышлением, краткостью и точностью, умелым психологическим взглядом, а также богатством стилистики и языка.

Рассмотрение представленных произведений искусства обосновано тем, что они являются яркими примерами выражения чувств любви и преданности Родине, прославляют свободолюбивый национальный дух и возвеличивают героические поступки сыновей Отечества. Это в значительной степени связано с историческим прошлым Казахстана, которое неразрывно связано с борьбой за освобождение от иноземного владычества, что является подтверждением мощи и силы народа, его героизма и патриотизма.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Рахмадиев Е. Абылай хан. Клавир/Рукопись. – Алматы, 1998. – 303 с.
- 2 Маңғытаев М. «Отырар шайқасы» (битва за священный Отырар). – Алматы, 2006. – 254 с.
- 3 Домалақ ана. /Аңызға айналған тұлғалар. Құрастырған С.Дәуітұлы. – Алматы: ҚазАқпарат, 2009. – 115 б.
- 4 Мусагулова Г.Ж. Некоторые аспекты оперного искусства Казахстана на современном этапе // World Science, № 1(5), Vol.4, January 2016. – С. 9-14
- 5 Ахметов З. Казахское стихосложение. – Алма-Ата: Наука, 1964. – 458 с.

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА АЙТЫСТЫҢ ОРНЫ

ОМАРХАНОВА А. Н.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Бірлік негізгі ЖББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Ақындық өнердің биік шоқтығы болып табылатын айтыстың тарихы туралы Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы былай дейді: «Бұрынғылар домбыра ұстап, өлең айтатұғыннан қайым білесің бе деуші еді... Қайым деп екі ақынның айттықан өлеңін айтады екен. Сонда Күдері қожа мен Ұлбике қыз айттықан. ... Бұлардан бұрын жырлап сөйлейтін болған. Жырлап сөйлейтіннің тұңғышы – ноғайлыдан шыққан би, Орманбет хан заманында қосшы бала, қазақтан жырлап сөйлеушінің басы-Бұхар жырау... Өлеңмен сөйлеушінің басы – Күдеріқожа, Ұлбике, Заманқожа, Ұмсын қыз, Қарақалпақ Жанкел ақын, Көтеш ақын, мұның заманында Ұлы Жүзде Күмпие деген қыз болған. Сонан кейін ақындар әр тараптан шыға берді... Күдеріқожа албырт бозбала күнінде Ұлбикемен айттысамын дегенде Күдерінің әкесі Еркөшек қожа да ақын екен, жырлап сөйлейді екен. Балам Ұлбикемен айттысамын десен, Бұхараға барып үш жыл оқып кел. Әйтпесе, онымен айттысуға жарамайсың деген екен. Ұлбике Жалайырдың ошақтысынан шыққан. Әкесі Жанкелді ақын, шешесі Жаңыл да ақын екен» [1, 112 б.], – деп, қазақтың дүниеге дәстүрлі көзқарастық бағдарын қалыптастыратын өте ықпалды интеллектуалдық күш болып табылатын айтыс өнерінің бастауында қазақтың қыздары тұрғанын атап көрсетеді. Көптеген ғылыми әдебиетте, әсіресе Батыс зерттеушілері тарапынан қауымдық пен даралықты бір-біріне қарсы қойып, «қазақ қоғамы-рулық қоғам, сондықтан онда даралық белгілер басылынып тасталған» деген пікірлер жиі айтылады. Біздің ойымызша, қауымдасу мен даралық бір-біріне қарсы құбылыс емес. Даралық ұжым ішінде де қалыптаса алады.

Батыс қуатты техникалық өркениетті қалыптастырса, шығыс елдерінде адамның рухани мәдениетін жетілдіруге көп көңіл бөлінген. Жеке-даралық адамдықтың қалыптасуында материалдық өндірістен гөрі рухани факторлардың рөлі айрықша болып табылады. Қазақ халқының рухани құндылықтарын қалыптастыруда ақындық ерекше орын алады. Тұлғаның басты қасиеттеріне еркіндік, таңдау, жауапкершілік жататын болса, ақын жыраулар өздері айтқандай, топ бастаған, топ алдында сөз бастаған, жау қайтарған, өз елі мен жері үшін құрбандыққа дайын тұлға. Оған сана мен ерік дербестігі

төн. Ол өзіне жауапкершілікті де ала алады. Міне осы қасиеттердің бәрі қазақтың ақын қыздарына да төн қасиет. Сыр бойында «Ақ әже» атанған Ақкенже кемпірдің өсиеті, өлеңдері ауызекі тарап кеткен. Жоңғарлардың кезекті бір шабуылынан кейін әлсіреген елдің ішкі жағдайына байланысты жиналған «Билер кеңесі» үш күнге созылып мәмлеге келе алмаған екен. Сонда Ақкенже ел жақсыларын бірлікке шақырып, қатты сөйлейді. Өлеңмен айтылған осы сөзін: Қабан да қаһар сезсе тартар басын, Елдікті ұмытқанды ар қарғасын. Қара күш анда да бар, күшін емес Жауынды тұтастығың талқандасын! – деп аяқтайды. Сонан кейін ел мәмлеге келген екен [2, 247 б.]. Дәстүр бойынша қайтыс болған адамды жоқтау, ең алдымен, қызының парызы. Қайтыс болған адамды бойжеткен қыз баласы болмаса ғана басқа әйел туыстары жоқтаған. Қазақ тарихындағы әйгілі адамдардың жақсылығы, елге сіңірген еңбегі, батырлығы, даналығы көбіне қыздарының жоқтау өлеңдері арқылы да ел есінде қалып отырған. Жоқтау өлең арқылы да қазақ қызының қоғам өміріндегі белсенділігі көрінеді [3, 62 б.]. Айтыстардан қазақ қызының өз басының құндылығын, еркіндігін сезіну басым екенін байқаймыз. Ақын «Мен» деп тұлғалық даралығын паш етеді. Және ер ақындар өз басының құндылығын, дербестігін топ бастаған, шаршы топ алдында сөз бастаған, ару сүйген, жау қайтарған ерлігі түрінде жырласа, қыз ақындар өзінің елінің еркесі екенін, жолының кез келген ерден үлкендігін, өзін ешкімнің мырзасынан төмен саналмайтынын, білім, ақыл, өнер жағынан өзіне ешкім тең келмейтінін, қандай ердің болса да құтын қашыратындығын өлеңмен өрнектейді. Жоғарыдағы айтылған ақындар айтысының басында тұрған Ұлбике мен Күдеріқожаның айтысында Ұлбикенің мына бір сөздерінен осы айқын көрінеді: Көргендер ақ жүзімді көркем дейді, Шешем сүйіп өзімді еркем дейді. Бабаныздан сұрап па ең тақсыр, қожам, Қыздың жолы қожадан үлкен дейді. Қазақ қызының рухани деңгейінің жетілуі, өзінің құндылығын сезінуі, сана мен ерік дербестігінің қалыптасуына арабша хат танып, сауатын ашқаннан көрі, ауызша мәдениеттің ықпалы зор болғанын мына жолдардан байқауға болады. Күдері: Аузың шие, лебің балдан тәтті, Өлімнен құтыла ма жүйрік атты. Қолыңда жайып тұрған кітабың жоқ, Оқымай қалай білдің шарифатты. Ұлбике: Сен-ақ оқы әліпби мен әбжатты, Мұрным әліп болғанда, қасым мәтті. Көкірегім –кітап сөзі, тілім құран, Мен сенен үйренбеймін шарифатты. Жаратқанның бар ма екен көрген нұрын, Нұрды көрген пейіштен алады орын. Қожеке-ау сенен мен бір сөз сұрайын, Не

жаратқан болады ілкі бұрын [3, 121 б.]. Бір таң қалдыратыны, ой-өрісті, табан астынан ұтымды сөз табуды талап ететін суырып салма ақындықпен қатар, әншілікті, белгілі бір музыкалық аспаппен сүйемелдеуді қажет ететін осындай бір өнердің күрделі түрі айтыста көбінесе сайысқа өмір көрген, талай айтысқа түскен тәжірибелі ер ақынмен жас балауса, көбіне 14–16 жасар қыз ақынның сайысқа түсетіні және көп жағдайда жеңіске жететіні. Т. Бөрібаев «Ұлт менталитеті» деген еңбегінде: «Қазақ философиясын түсіну мен зерттеудің бір ұшы осы менталитетте жатыр.

Менталитетті түсіну арқылы ұлттық философияның даму деңгейін түсіне аламыз. ... Ұлт менталитеті - қазақ философиясының мәдени коды» дей келе: «Көшпелі қоғамда айтыс тек ақындардың үлесі ғана болмай, оған бүкіл ел болып ат салысқан. Абайдың «әркімнің өнерге бар таласы» деуі сондықтан. Олай болса, айтыс өнері қазақтың қанына сіңген қасиеттердің бірі, менталитеттің бір ұшы. Соңғы кездері өнердің осы бір ерекше түріне қатты назар аударылып жүр. Ақындық өнердің жандануы, қазақ бойындағы өнерге деген шынайы қасиетті оятуда. Тотаритарлық заманда тұмшаланып, өнер сахнасынан мүлде құрып кете жаздаған бұл өнер түрінің бүгінде кең көрініс табуы астарында бейсаналық болмыс та жатқаны белгілі. Айтыс, шешендік өнер қазақ философиясының негізгі бір бөлігін құрайды. Бұларсыз қазақ философиясының дамуын көз алдына елестету өте қиын» [4, 82 б.]. Осындай дүниетанымдық мәселелерді көтерген, қазақ даналығының көрінісі, алғырлық пен тапқырлықты, шеберлікті қажет ететін сөз жарысы, өнер бәсекесі айтыстың қыз бен жігіттің (Күдеріқожа мен Ұлбике, Заманқожа мен Ұмсын қыз және т.б.) сөз сайысынан бастау алғанын жоғарыда айтып кеттік. Қазақ философиясы ақын-жыраулық, шешендік сөздер, түрінде көрінетін болса, осы сөз өнерінің өзі тұлғалық еркіндік пен белсенділік көрінісі болып табылады. Қазақ халқының қыз балаға ерекше ілтипаты мен құрметі көптеген ақындардың шығармаларында бейнеленеді. Бәрін тізбелеу мүмкін болмағандықтан, Ақан сері мен Мұрат ақынның қыз туралы айтқандарынан үзінді келтіруді жөн көрдік. Ақан сері Қорамсаұлы: Ешнәрсе ойламайды қыз жасында, Атаның бұлғақтайды ордасында. Қадірі ата-анаға ұлдан арттық, Бөтеннің тең көрмейді мырзасына. әлпештеп өсіреді ата-анасы, Кей қыздың ұлдан артық дәрежесі. Сүюге ұл мен қыздың бәрі бірдей, Туған соң бөтені жоқ өз баласы [4, 146 б.]. Мұрат Мөңкеұлы: Бұрандап ақ моншақтай керілген қыз, Оздырдың салтанатты еліңнен, қыз. Сәулесі ақ жүзіңнің жерге түссе,

Реңкің сары алтындай көрінген қыз. Шәй ішіп самаурыннан сәске түсте, Керіліп өзер тұрасың төріңнен, қыз. Қосшы ертіп, үкі қадап, жорға мініп, Көшкенде салтанатың көрінген қыз. Қамқа бөрік, кәмзол, бешпет, алтын ілгек, Ақ көйлек зер шашақтан киінген қыз Қызығын дүниенің, сізден көріп, Ата-анан үйде отырып сүйінген қыз. Шалықта ата-ананның дәулетіне, Бір күні жөнелерсін үйіңнен, қыз. Осы бір өлең жолдарынан қыз баланы ата-ананың, жалпы қазақ дәстүрлі қоғамының «Қыз өссе, елдің көркі» деп қаншалықты құрметтегенін анық көруге болады.

Осындай көзқарастан болар қазақ қыздары еркін, батыл болып өседі. Қазақ қыз баланың, жалпы әйел затының бойынан төменшектік, именшектік, орынсыз ұялшақтықтан көрі өжеттік, еркіндік, ақыл, парасат сияқты қасиеттерді жоғары бағалайды. Сондықтан да болар, қазақтың өзі мойындағандай, қол бастаудан да, ел бастаудан да қиын, шаршы топ алдында сөз бастау жауапкершілігін халқымыздың ақын қыздары ер азаматтармен бірдей мойнына ала алған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Көпеев М.Ж. Екі томдық. Т.1 –Алматы: Ғылым, 1992. –271 б.
2. Ел аузынан: Шешендік сөздер, ақындық толғамдар, аңыз әңгімелер (кұраст. Б.Адамбаев, Т.Жарқынбекова). –Алматы: Жазушы, 1989. – 368 б.
3. Қазақ мәдениетіндегі әйел бейнелері / Жауапты ред. Г.Адаева. Астана, 2014. – 194 б.
4. Бес ғасыр жырлайды: XV ғасырдан XX ғасырдың бас кезіне дейінгі қазақ ақын-жырауларының шығармалары. Екі томдық. Т.2 / Құраст.: М.Байділдаев, М.Мағауин. –Алматы: Жазушы, 1989. – 247 б.

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ОҚУ – ТӘРБИЕ ҮРДІСІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ОМАРХАНОВА А. Н.
тәрбие ісінің меңгерушісі, Бірлік НЖББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Қазіргі таңда ұлттық рухтың оянуы ұлттық тарих, мәдениет, салт-дәстүр жана көзқараспен қалыптастырды. «Дәстүрлік іс-әрекетіміз заман ағымына қарай қолданыста өзгеріс табады» деген пікірді әрбір ой толғаушы ғалымдардың еңбектерінен

байқауға болады. Ұлттық руханилық ұлттық құндылықтың мәні деп түсінеміз. Әр ұлттың ұлттық қасиеттері ұлттық тәрбиеге байланысты дамып қалыптасқан. Әрбір тұлға саналы түрде өзін басқалармен салыстыра келіп өзіндік ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастырады [1, 18 б.].

Мектептегі білім мен тәрбие жұмысын ұлттық ерекшеліктерге негіздеп, мазмұнына халықтық ұғымдар енгізу, уақыт күтірмейтін мәселе. Мұны өмір талабы, заман ағымы қажетсінуде. Ұлттық ерекшеліктер ұғымын жалаң тұрғыда емес, әр пәннің мазмұнына үйлесімділікпен енгізе білуіміз керек. Осы орайда мен де оқыту мен тәрбие ісінде ұлттық сипатымызды айқындайтын халықтық педагогиканы кеңінен қолданамын. Мақсатым: Біріншіден: әр оқушы өзінің қазақ елі азаматы екенін, қазақ елінде туып өскенін мақтаныш ете алатындай етіп тәрбиелеу, қазақ мәдениетімен өркениетінің ешбір елден кем болмағандығына көздерін жеткізу. Екіншіден, оқушыларға қазақ халқының тарихын, ірі тұлғаларды, олардың ел ісіне қосқан үлесін өнеге ету, солар арқылы адамгершіліктің биік шыңына жетелеу.

Үшіншіден, оқыту барысында, апталықтарда, спорттық шараларда сынып сағаттарында ұлттық ойындарды, салт-дәстүрлерді, ауыз әдебиетінің әртүрлі жанрларын пайдаланып, оқушылардың қиялын, ойөрісін, әдеби сөздік қорын дамыту. Төртіншіден, халықтық педагогика арқылы қазіргі қоғамда болып жатқан келеңсіз оқиғалардан сақтандыру, салауатты өмір салтын насихаттау, дені сау, саналы, қоғам істеріне бейжай қарамайтын өскелең ұрпақ тәрбиелеу. Өзім беретін қазақ тілі мен әдебиет сабақтарының өзі, ұлттық құндылықтарды бала бойына сіңіру мақсатында құрылады десем де болады. Атап айтсам, әдебиет сабақтарында халық ауыз әдебиеті тарауының барлық түрі (мақал-мәтел, жаңылтпаш, аңыз, жырлар, шешендік, қанатты сөздер т.б.) ұрпағымызды адал еңбекке, өнербілімге тәрбиелеп, өмірге бейімдеп, жанұяның, Отан намысын қорғауға жетелесе, ұлттық құндылық қасиеттерімізді дәріптейтін тағы барлық салт-дәстүрлеріміз, әдет-ғұрыптарымыз, рәміздерімізді оқыта отырып меймандостық, кішіпейілділік, салауаттылық, инабаттылық, айырымдылық, ізгілік, еркіндік, өнерпаздық, шешендік, ақынжандылық, сыпайлылық, мәдениеттілік, шығармашылық, руханибайлық, махаббат т.б. сияқты жақсы қасиеттерді танып біліп, ұмтылу, сол бір жақсы қасиеттерге өздерін жетелеуге тәрбиелейді.

Біздің халқымыз өз ұрпақтарына ғасырдан - ғасырға ұлт қасиетін салт-дәстүрлермен, өнегелі әдет- ғұрыппен, үлгілі жөн жосықпен, әдепті ырым, тиыммен тәрбиелеп, ұлағатты ұл, инабатты қыз өсіріп отыр. Қазақ халқының әлеуметтік өмірін, тұрмыс ахуалына сәйкес қалыптасқан ырым-тиымдар бұлжытпай орындайтын заң ретінде қабылданып, баланы иманды болуға, кесепаттан аулақ болуға тәрбиелеген. Яғни, әрбір жасқа ұлттық тәрбие мен ұлттық идеология әрқашан серік болуға тиіс. Сонда ғана олар бабалар ізімен жүрген болады, бабалардың алдындағы борышын өтеген болады. Жалпы әр ұлттың өсіп, жетіліп келе жатқан жеткіншек ұл-қыздарының өз елінің тілін, ділін, әдет - ғұрпын, дәстүрін, тарихын, мәдениетін жете меңгерулеріне де бірден-бір атсалысатындар да осы күнгі ұстаздар мен тәлімгерлер.

Ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу үшін:

- жас ұрпақ санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаныш сезімдерін ұялату, ұлттық рухын дамыту;
- ана тілі мен дінін, оның тарихын, мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін, рухани мәдени мұраларды қастерлеу;
- жас ұрпақ бойында жанашырлық, сенімділік, намысшылдық тәрізді ұлттық мінездерін қалыптастыру сияқты міндеттерді орындағанда ғана басты мақсатқа жетеміз.

Ұлттық тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастар, тастанды жетім балалар, қарттар үйіндегі аталар мен әжелер, нашарлыққа салынған жастар, тағы басқаларды бірте-бірте жоюдың және олардың алдын-алып, болдырмаудың негізгі жолы.

Сабақты үнемі бір сарынды, бір деңгейде ұйымдастыру, баланың тез шаршауына, қабылдау мен ойлау әрекеттерінің тоқырауына, қызығушылығының төмендеуіне әкеліп соғады. Сондықтан пәндерді оқытуда да, сыныптан тыс жұмыстар жүргізгенде де жаңа технология элементтерін негізге ала отырып жас ұрпаққа ұлттық тәрбие беруді, қазақтың салт- дәстүрлері, әдет-ғұрыптары туралы түсінік беруді, пайдалы, қажетті дүниелерді үнемі насихаттап отыруды дағдыға айналдыру қажет.

Қазіргі Қазақстанның білім аясының ахуалы ұлттық рухтағы бағдарларды, адами құндылықтарды, салт-дәстүрлерді, ойлау тәсілі мен тілді жаңғыртуды талап етеді. Дамыған елдерден қалмай отырып, Еліміздің ұлттық білім жүйесін қалыптастыру керек. Бұл білімді техникалық ақпараттық камтамасыз етудің әлемдік

деңгейіне жету мен жалпыадамзаттық құндылықтарды дәстүрлі ұлт жүйесімен байланыстыру арқылы қол жеткізуге болады. Осы жерде зерттеуге ұсынылып отырған идея әлемдік практикада өз тәжірибесін берген құбылыс болып табылады.

Қазіргі әлем әдебиетінің ХХІ ғ. ұсынған құндылықтары: адам құқықтары, демократия, азаматтық қоғам, толеранттылық, орнықты даму және т.б. Мәдени сабақтастыққа негізделген Жапония, Оңтүстік Корея, Кувейт, Бразилия елдерінің әлеуметтік тарихи тәжірибесі дәстүрлі құндылықтармен заман талабына сай мәдени жаңашылдықтарды үйлесімді біріктірудің өркениеттілікке жету жолының мүмкіндігін көрсетеді. Қазақ халқының да мыңжылдық көшіне қосатын мәдени құндылықтар жетістіктері жеткілікті [2, 44 б.].

Құндылық – адамның ішкі құқы, ізгілігі, адамдармен қарым-қатынасы, іс-әрекет кезіндегі көрсетілетін қайырымдылығы, тұрақтылығы, мейірімділік тәрбиесі.

Құндылық оқу мен тәрбие жұмысы арқылы жүзеге асады. Ал ұлттық құндылық белгілі бір ұлтқа тән, адам болмысындағы, қарым қатынасындағы адами құндылықтың, ұлылықтың жетілген жемісі. Құндылықтар жүйесі белгілі әлеуметтік-этникалық қауымдастықта қалыптасып дамитын болғандықтан ол ауқымдағы мәдени, тілдік, идеялық, мұраттық маңызы зор.

Ұлттық құндылық дегеніміз – адамзаттық құндылықтардың құрамдас бөлігі және әр ұлттың қоршаған табиғат ерекшеліктеріне қарай өмір салты негізінде ғасырлар бойы жинақталған тұрмыстық және рухани мұрасы. Елді елден, халықты халықтан айыратын бірден-бір белгі – оның ұлттық құндылықтары. Қазіргі кезең – ұлттық құндылықтардың жойылып бара жатқан кезі. Ұлттық құндылықтар ұлттық идея негізінде құралады .

Біз, ұстаздар кез келген пән сабақтарында халық даналығын, құдіретті сөз зергерлері – жыраулар мен шешендердің, ақындардың нақыл, өсиет сөздерін, классик жазушыларымыздың қанатты сөздерін ұлттық санамызға тығыз байланыстыра отырып пайдалану арқылы білім беруіміз шарт.

Осы орайда, негізгі көңіл бөлетініміз: тілге қабілеттілікті дамыту халық педагогикасының өзекті арналарымыздың бірі болып табылады.

Қысқасы, әрбір ұстаз өзі өтетін әр сабақты қазіргі заман талабына сай қазақ этнопедогогикасы және оның негізі халық педагогикасымен байланыстыра отырып оны тәрбиемен ұштастыра білім берсе, өз елін сүйетін жастарды әрі ұлттық рухы қалыптасқан

өскелең ұрпақты даярлап шығара алмақ. Бұған бұрынғы ата - бабаларымыз айрықша көңіл бөліп, ұрпағының білімді, ойлы да байсалды болуын мақсат етті. Мұны біз бала бойына сіңіре отырып білім нәрімен сусындата алсақ, ұтарымыз көп. Ал бұл асыл мұраларымызды бала тәрбиесінде орынды пайдалана білу әр ұстаздың біліміне байланысты. Ол үшін өзіміз білімді әрі білікті болуымыз керек. Сонда ғана ұлттық білімді қалыптастыра аламыз. Демек, оған қол жеткізу өз қолымызда.

Жаңа дәуірдегі «қазақ ұлттық мектебі» дегеніміз қандай мектеп, оның негізгі қызметі, мақсат-мүддесі, ұстанымдары мен тұғыры қандай, ол қай бағытта жұмыс жасауы қажет? Сонымен ғылыми педагогикалық тұрғыдан жүйелі зерттелуі, қазақ ұлттық мектебінің теориялық-әдіснамалық негізін, ғылыми-тұжырымдамалық ұстанымдары мен модельдік үлгілерін, даму үрдісін анықтау талап етілуде.

Қай ұлттың, қай халықтың болсын кемеліне келіп толысуына, рухани өсуіне, әдеби-мәдени дамуына басты ықпал жасайтын негізгі тірек-ұлттық мектеп. .

Қазақ тілінде оқытатын мектептердің басты міндеті – өз ұлтының тарихын, мәдениетін, тілін, дінін қастерлейтін және оны жалпы адамзаттық деңгейдегі рухани құндылықтарға ұштастыра білетін ұлтжанды тұлға тәрбиелеу.

Қазақстан үшін білім мазмұнын жаңарту мен ақпараттық өркениеттің талаптарына сай етіп лайықтап, жаңа педагогикалық технология мен инновациялық қызметтің әлемдік деңгейін қамтамасыз ете отырып, оны қазақ халқының ұлттық рухани құндылықтарымен үйлестіре отырып, тәрбиелейтін этностық-мәдени білім жүйесін құру–бүгінгі күннің келесі мәселесі.

Ұлттық тіл – әр халықтың өзіндік ой-санасы мен парасатын, бүкіл болмыс тіршілігі мен сезім-түсінігін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуші күретамыр. Онсыз халық аты бар да, заты жоқ тобыр болмақ. Жан-жақты мәдениетті тұлға – беделді тарихи сана иесі. Нақ осы тарихи сана этностық та, жалпы мемлекеттік те сананың негізі болып табылады. Айналып келгенде, тарихы бар халықтың ертеңі нұрлы болмақ

Сабақтарда қолданатын жаңа технология және ұлттық элементтерді бірнеше топтарға бөліп, жүйелеуге болады.

1. Сөзжұмбақты сабақта қолданған кезде сабақтың мазмұнын ашу үшін қандай да бір ұлттық элементтердің сөздерін келтіруге болады.

Сабақта сөзжұмбақтарды пайдалану оқушыларды ойлауға, тапқырлыққа, байқампаздыққа баулып, көп білуге, жан - жақты ізденуге ынта-жігерін арттырады.

2. Салауатты өмір салтын қалыптастыруда ұлттық ойындар және ұлттық тағамдардың маңызы өте зор екенін оқушылардың санасына жеткіземіз. Ұлттық ойындардан асық иіруді оқушыларды тарауды қайталаған кезде қолданған тиімді.

3. Киіз үйдің құрылысы. ХХ ғасырдың тоқсаныншы жылдарынан бастап қазақ мемлекетінің жеке шығуы ұлттық мәдениетін, оның ішінде киіз үй қадірі мен орнын өз дәрежесінде қайта көтеріп, ұлы бабаларымыздың киелі рухының қайта дәріптелуі, оларға лайықты ас пен тойлардың, соған сәйкес ұлттық мәдениеті рөлінің артуы киіз үйге құрылысы, оған қойылатын ұлттық бұйымдар туралы түсіндіру үшін алдын ала олардың аттарын конвертке салып, дайындап қойған жөн.

4.«Сөздің көркі – мақал». Қазақ халқы – ежелден сөз қадірін біліп, қасиетті сөздерді қастерлеп аузынан тастамай, өнеге ретінде данышпандығын өлеңмен өрнектеп, терең мағыналы сөздермен зерлеп, келе жатқан халық. Сөз зергерлерінің аузынан шыққан мәтелдер мен мақалдарды ретіне қарай қолдану ұрпақ тәрбиесіне көп себебін тигізеді. ондықтан барлық салт-дәстүрлерімізге байланысты мақал–мәтелдерді сабақтарда көптеп қолдануға болады [3, 8 б.].

а) Ата-бабамыздың өсімдіктерді ежелден қастерлеп, қадір тұтып келгендігіне өсімдіктерге арналып қойылған адам, жер – су аттары дәлел. Осыған байланысты шөп, жер, су, аң, құстардың аттарын жеке жинақтап, кейбір тақырыптарды өткенде сөзжұмбақтарға қолданған тиімді.

ә) Қазақ халқының ата – кәсібі мал өсіру болғандықтан төрт түлік мал туралы және олардан алынатын өнімнің пайдасын қалай қолданып келгені туралы, құстар мен табиғаттағы аңдарды қалай қорғап, олардың кейбір ерекшеліктерін пайдалана білгенін оқушыларға қосымша түсініктемелер беріп отыруға болады. Мысалы: үкі тырнағы, кірпі тікені, борсық ішегі, т.б.

Жаңа технологияны меңгеру оқытушының өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруға көмектеседі, білім алушыны өзіндік жұмыс атқаруына және ең басты мәселе – білім сапасын арттыруға көмектеседі. Қазіргі оқыту барысында оқытушы қолданып жүрген көптеген технологиялар жеке тұлғаның жетілуіне, оқытудың тиімділігінің негізін құруға бағытталған.

Құндылық мазмұнын талдай келе төмендегідей қорытынды жасауға болады: құндылық зат та, нәрсе де, мәселе де емес, олардың қасиеттері де емес, ол адамойынның қандай да бір жоғары түрі екендігі анықталады.

Құндылықтар бала кезден, ана сүтімен бірге, өзінің ана тілі арқылы, мораль негіздері ретінде, өз тарихын, мәдениетін, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін игеру нәтижесінде орнығады. Сондықтан жұмысымының келесі бөлімінде оқушы тұлғасының құндылық бағдарын қалыптастырудың маңызы мәселесіне тоқталамын. Ғаламдық жаһандану жағдайындағы жаңа қоғамда орын алған ірі экономикалық өзгерістер мен технологиялық жетістіктер – қоғам дамуының қозғаушы күші болып табылатын білім жүйесіне орасан ықпалын тигізіп отыр. Әлемдік қауымдастықтың біртұтас білім кеңістігін қалыптастыруға бағытталған ортақ мүддеге барынша әрекеттенуі – жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген саналы да парасатты тұлғаны тәрбиелеу қажеттігін де алға тартып отырғаны шындық. Болашақта гүлденген Қазақстанның одан ары қарыштап өркендеуінің негізгі тұтқасы болатын демократиялық қоғамды құратын парасатты және білімді тұлғаларды дайындауда ұлттық тәлім-тәрбиенің атқаратын жұмысы зор екені даусыз. Озық жетістіктерге негізделген білім нәрімен қатар, ұлттық тәрбие құндылықтарын бойына сіңірген ұрпақтар ғана ұлт тағдырын тереңінен таразылап, болашағын барынша болжайтын қоғам сұраныстарына жауап беретін және барынша әлеуметтенген тұлға ретінде танылатыны анық. Адамның ішкі құндылықтары әлемі оны дара тұлға ретінде ерекшелейді.

Білім берудегі ізгілендіру, дамыту ұстанымдары дара тұлғаның құндылық бағдарын қалыптастыруға қызмет етеді. Елін сүйетін адал перзенттерді тәрбиелеп шығару үшін оқушылардың бойына ұлттық рухани құндылықтарды дарыту қажет. Ал рухани құндылықтардың негізгі қайнар көзі – ұлттық тіл. Академик Ә.Қайдар: «Тілсіз адамзат қоғамының, адамзат қоғамынсыз тілдің де болмайтыны рас. Атабабалардан ұрпаққа аманат болып қалған бай рухани, мәдени мұрамызды өз бойына сіңіріп, сары майдай сақтап, жалғастыру арқылы тіл қауымын мән-гүрттіктен аман алып келе жатқан сирек құбылыс – осы тіліміз ғой. «Өркениет, мәдениет, салт-дәстүр, ұлттық менталитет» деп дәріптейтін құндылықтардың бәрі де, сайып келгенде, тіл қасиетіне барып тұрақтайды, тілдің құдіретті күшімен, тамаша жаратылысымен ғана бейнеленіп, бағаланып, реальді факторға айналады», – деп жазады [4, 10 б.].

Рухани байлық ең алдымен әр халықтың ұлттық әдет-салты, көзқарасы, шыққан түп тамырында жататыны белгілі. Сол ұлттық байлықты бүкіл адамзаттың өз ұрпағын тәрбиелеудегі, білім берудегі озық ұстанымдарымен байланыстыра отырып, әр адамның қабілеті, талантын ашу, өзіне-өзінің сенімін нығайту, өзіне-өзінің жол ашуына түрткі жасау – бүгінгі білім беру ісінің басты міндеті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бағзыбекова Н. Білім сапасын арттырудың алғы шарттары // «Қазақстан мектебі» №10, 2013 жыл. – 32б
2. Игенбаева Б. Жеке тұлғаның рухани адамгершілігін дамыта оқыту әдістемесі. 2005 ж. - 64б,
3. Бөрібаев Т. Қазақ менталитетінің әлеуметтік-философиялық табиғаты // Қазақстан жоғары мектебі. – 2003. – №4. – 196. 20 б.
4. Сыдықов М.Е. Сыныптан тыс жұмыстарда жеткіншектердің адамгершілік құндылықтарын қалыптастырудың педагогикалық шарттары. 13.00.01 – п.ғ.к. автореф. Түркістан, 2008. – 28 б.

КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА: ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ТРАДИЦИЙ И ИННОВАЦИЙ

РУСТЕМХАНОВА З. С.

воспитатель, Специальный детский сад, г. Экибастуз,
Павлодарская область

ШЕЙЕРМАН Т. В.

учитель-дефектолог, Специальный детский сад, г. Экибастуз,
Павлодарская область

Культура – это вечное и необходимое условие человеческой жизнедеятельности.

В Государственной Программе развития образования и науки на 2020–2025 годы обозначены важнейшие направления деятельности дошкольных организаций, одним из которых является создание условий для достижения нового качества образования. Оно во многом зависит от того, насколько эффективно осваиваются инновации, способствующие качественным изменениям деятельности дошкольных организаций.

Детская дошкольная организация сегодня – это сложный организм, стремящийся к совершенствованию, развитию;

ищущий новые возможности; создающий необходимые условия для удовлетворения потребности ребенка, семьи, общества; обеспечивающий условия для творческой профессиональной работы педагогов; отвечающий современным требованиям. Введение инноваций в образовательный процесс-это требование времени.

На сегодняшний день существует много передовых педагогических теорий и методик, используемых в работе с детьми дошкольного возраста-технология развития творческих способностей детей, развивающие игры В. В. Воскобовича, теория раннего обучения детей математике и чтению И. Зайцева, развивающие игры Б. Никитина, технология «критического мышления» и др.

В рамках программы «Рухани жаңғыру» одним из приоритетов является воспитание патриотов нашей Родины. Воспитание чувства патриотизма у дошкольников – процесс сложный и длительный.

Традиции предков-драгоценное наследие. Истоки возрождения культуры- в народных традициях. У каждого народа в воспитании потомков есть национальные особенности. Основными средствами пропаганды и реализации педагогической мысли казахов как этноса, выступает родной язык, народное творчество, символика, искусство, традиции, обычаи, обряды, народные игры, пословицы, поговорки и загадки.

Новое видение перспектив реформирования существующей системы образования связано с активным внедрением в практику педагогической работы опыта народной педагогики.

Народная педагогика-совокупное педагогическое знание и воспитательный опыт народа. Это опыт и его описание, это средства и идеи народного воспитания, это совокупность педагогических сведений и воспитательного опыта, сохранившихся в устном народном творчестве, обычаях, обрядах, детских играх, игрушках. «Воспитание, созданное самим народом и основанное на народных началах, - писал Ушинский К.Д., - имеет ту воспитательную силу, которой нет в самых лучших системах, основанных на абстрактных идеях» [1, 125 с.]

Народная педагогика исторически сложилась в глубокой древности и поэтому является предшественником научной педагогической мысли. Народная педагогика существует столько времени, сколько существует сам народ.

Воспитание и образование в демократическом обществе не могут эффективно функционировать, не могут даже просто существовать вне народной педагогики, без

этнопедагогики. Народная педагогика-педагогика национального развития, подъема, возрождения-одновременно –это и педагогика этнического самовоспитания, создающая личность патриота, сына народа с высокоразвитым чувством национальной гордости и человеческого достоинства.

Фольклор как средство расширения социокультурного опыта воспитанников с интеллектуальной недостаточностью.

Музыкальное воспитание является одним из разделов комплексного воспитания и развития воспитанников детского сада. Привить детям с ранних лет любовь к своей земле и своему народу, его доброй мудрости, накопленной веками, его богатой и живой культуре-очень важная задача. «Коли корнями основание крепко, то и древо неподвижно, а коли корней не будет, не к чему будет прилепиться» - гласит народная мудрость. Вводя изучение фольклора уже в младшем возрасте, мы тем самым закладываем базу для развития личностных качеств воспитанников.

Углубленное изучение фольклорного материала в процесс музыкального образования способствует не только формированию и развитию музыкальных способностей детей, но и формированию основ национального самосознания.

Учитывая своеобразие нервно-психического развития воспитанников, необходимо помнить, что народная музыка-ценный материал для развития музыкальных способностей детей с интеллектуальной недостаточностью, а также эффективное средство коррекции имеющихся у них отклонений.

Использование фольклорного материала в музыкальном образовании воспитанников нацелено на формирование у них системы знаний (о традициях казахского народа; о народном календаре; обрядах, обычаях, песнях, играх, хороводах, загадках, считалках и т.д.) и системы умений (слушать, воспринимать, исполнять, воспроизводить доступный фольклорный материал). Песня-малый стихотворный лирический жанр, существующий у всех народов и характеризующийся простотой музыкально-словесного построения. Песня-сложная форма народного поэтического творчества. Главное назначение песен-эстетическое воспитание. В песнях отражаются вековые ожидания, чаяния и сокровенные мечты народа. Их роль в воспитании огромна. Песни уникальны музыкально-поэтическим оформлением идеи-этической, эстетической, педагогической. В песнях определенно присутствует педагогическая идея, она обуславливает образовательно-воспитательную функцию песен.

Поэзия раннего возраста-колыбельные песни. Некоторые категории песен рассчитаны на конкретные возрастные группы. Колыбельная песня предназначена младенцу, поет ее преимущественно мать. Заслуживающими внимания средствами воспитательного воздействия являются пестушки и потешки. Пестушки получили свое название от слова пестовать-нянчить, носить на руках. Это короткие стихотворные припевы, которыми сопровождают движения ребенка при пестовании. Пение детских песен влияет на формирование творческих и умственных способностей ребенка. Напевая детские песни, ребенок развивается эмоционально, психически и физически. В мозге ребенка активизируются многие процессы, такие как память и внимание [2, 156 с.].

Успешному решению поставленных задач способствует насыщение фольклорным материалом всех форм работы: музыкальных занятий; занятий театрализованной деятельностью; индивидуальных занятий по интересам; досуговых форм (народных праздников, концертов, вечеров, спектаклей); экскурсий в социум. В детском саду дети знакомятся с элементами народных танцев. Он пронизан историей, культурой, самобытным характером нации. Преимуществом традиций-одна из сверкающих граней народной мудрости. Ритмическая гимнастика с использованием элементов казахского народного танца дает наглядное представление о красоте и национальном колорите казахского народного танца, приумноженных мелодико-ритмической и эмоциональной образностью казахской музыки.

Фольклор – это художественная педагогика, в которой собран тысячелетний народный опыт. Эта педагогика для всех и всё в ней заложено изначально.

Очевидно, что фольклорное воспитание приобщает детей к истокам национальных культур и имеет вполне практическое значение: понятие пользы и красоты в нем нерасторжимы. Приобщая детей к культуре Казахстана, воспитывается уважение к прошлому и настоящему его народа, гордость за его культуру. Детский фольклор – это особенная часть народной культуры, которая играет важнейшую роль в жизни каждого народа. Произведения фольклора имеют важнейшее значение в становлении и развитии личности каждого вновь появившегося на свет человека, освоение им культурных богатств предшествующих поколений. Они необходимы ребенку для выражения в художественной форме своего особого видения мира, порожденного возрастными психологическими особенностями

взаимодействия ребенка с окружающим миром, со сверстниками и взрослыми людьми, которые меняются по мере развития ребенка от рождения до отрочества.

Пословицы и поговорки-народные педагогические миниатюры.

Народ пристально наблюдал и знал психологические особенности детей: «Ребенка надо воспитать, пока он в колыбели», «Овощи видно в рассаде, человека – в детстве», «Привычка трехлетнего сохраняется до восьмидесяти лет» и др.

Поговорки и пословицы-одни из самых активных и широко распространенных памятников устного народного поэтического творчества. Высокую оценку поговоркам и пословицам как творению народного гения давали многие великие мыслители. Так, по образному выражению К.Д. Ушинского поговорки и пословицы-это «речевые самородки и самоцветы, в которых выкристаллизовалась мудрость народа» [1, 180 с.].

Пословицы, народные пословицы имеют форму, благоприятную для запоминания, что усиливает их значение как этнопедагогических средств. Пословицы прочно ложатся в память. Конечной целью пословиц всегда было воспитание, они с древнейших времен выступали как педагогические средства. О пословице хорошо сказал Я.А. Коменский: «Пословица или поговорка есть краткое и ловкое какое-нибудь высказывание, в котором одно говорится и иное подразумевается, то есть слова говорят о некотором внешнем физическом, знакомом предмете, а намекают на нечто внутреннее, духовное, менее знакомое». В этом высказывании содержится признание педагогических функций пословиц и учета в них народной педагогики: во-первых, намек выступает как средство воздействия на сознание воспитуемых, во-вторых, обучение идет от известного к неизвестному (знакомый предмет порождает незнакомую мысль).

Народные сказки-учебники жизни. Педагогическая культура народа в значительной степени аккумулировалась в народных сказках, по своим жанровым особенностям ставших первыми учебниками жизни. В сказках воплощены присущие народу нравственные черты: любовь к Родине и защита, беспредельная отвага в борьбе со злом, трудолюбие и мастерство, справедливость, верность в дружбе и творчестве и т.д. Сказки выражают характер народа, его психологию, жизненные позиции. Сказки развивают в ребенке ценнейшее качество-творческое воображение. Еще К.С. Станиславский заметил: «Когда народная фантазия создала

сказочный ковер-самолет, кому могло прийти в голову, что люди будут парить в воздухе на аэропланах?.. Фантазия, как и воображение, необходима художнику»

Чингиз Айтматов писал: «В наш цивилизованный научно-технический век не до сказок вроде бы, но это не значит, что сказку можно выбросить как ненужную вещь из жилища. Это было бы с нашей стороны неразумно и даже бесчеловечно. Нельзя пренебрегать опытом прошлого. Сказка-это опыт человечества. Мы должны беречь сказку так же, как бережем памятники старинного зодчества».

Слова сказок постоянно живут в детском сознании. «Сердце замирает у ребенка, когда он слушает или произносит слова, содержащие фантастическую картину», - писал В.А. Сухомлинский.

Загадки призваны развивать мышление детей, приучать их анализировать предметы и явления из различных областей окружающей действительности; причем наличие большого количества загадок об одном и том же явлении позволяло давать всестороннюю характеристику предмету (явлению). Загадки способствуют развитию памяти ребенка, его образному мышлению, быстроте умственных реакций. Загадка учит ребенка сравнивать признаки различных предметов, находить общее в них и тем самым формирует у него умение классифицировать предметы, отбрасывать их несущественные признаки. С помощью загадки формируются основы теоретического творческого мышления.

Педагогическая особенность сказок-в их занимательности. Ю. М Соколов, записавший 163 сказок от 47 сказочников, считает, что в сказке, «прежде всего, как и всякое художественное произведение стремится удовлетворить естественную потребность человеческой души в развлечении, отвлечении от окружающих забот и тревог, желание побыть в мире образов, созданных художественной мыслью. Сказка отвечает требованию занимательности» [2, 160 с.].

Сказки являются важным воспитательным средством, в течение столетий выработанным и проверенным народом. Народная сказка способствует формированию определенных нравственных ценностей идеала. Для девочек –это умница, рукодельница, для мальчиков –добрый молодец (смелый, добрый, честный, сильный, трудолюбивый, любящий Родину). Идеал для ребенка-далекая перспектива, к которой он будет стремиться, сверя с ним свои дела и поступки. Идеал, приобретенный в детстве, во многом определит его как личность. Работа со сказкой имеет различные формы: чтение сказок, из персказ, обсуждение поведения сказочных героев и

причин их успехов и неудач, театрализованное исполнение сказок, проведение конкурса знатока сказок, выставки рисунков детей по мотивам сказок и мн.др.

В силу отмеченных выше педагогических особенностей сказки по праву стали учебником жизни.

Казахские народные игры, как и игры других народов, содержат в себе огромный воспитательный и развивающий потенциал. В современных условиях возникла необходимость активного включения их в работу с детьми дошкольного возраста.

Казахский писатель М. О. Ауэзов писал: «Игра, впитав в себя народный дух, национальный колорит, обычаи и традиции, складывающиеся веками, способны влиять на формирование личности, и положительно воздействовать на развитие всех функций». В процессе применения казахской игры осуществляется коррекция недостатков произношения, лексико-грамматического строя речи, совершенствование моторных функций; развивается слуховое, зрительное восприятие, память.

Приобщая детей к культуре родного края, мы не только расширяем и углубляем знания о национальной культуре Казахстана, воспитываем уважение к прошлому и настоящему его народа, гордость за его культуру, но и решаем задачу по становлению у них ценного отношения к обществу, формированию толерантности качества, необходимого в условиях полиэтничного и поликонфессионального состава населения Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1 Измайлов А.Э. Народная педагогика: Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана.-М.; Педагогика, 1991.- 256с.

2 Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. -2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2000.-176 с.

ДӘСТҮРЛІ ӘН ХАЛЫҚ МҰРАСЫ

САРКАМБАЕВ Н.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АУБАКИРОВА С. С.

ғылыми жетекші, PhD, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Ұлтымыздың мұнымен қуанышы, қайғысы халқымыздың болмысы көрініс тапқан дәстүрлі ән өнері – ол халқымыздың асыл қазынасы болып табылады. Оларды сақтау, қорғау және насихаттау тілмен өнердің болашағына жай қарамау елін сүйетін, құрметтейтін әр азаматтың міндеті.

Қазақ халқының әншілік мұрасы туралы айтқан кезде халқымыздың музыка мәдениетінің өкілдеріне Ақан сері, Біржан сал, Үкілі Ыбырай, Балуан Шолақ сынды тұлғалардың еңбектерін мысалға алуға болады. Әр заманның бұлбұлдарының сара жолын жалғастырған Қосымжан Бабақов, Қали Байжанов, Жүсіпбек Елебеков, Жәнібек Кәрменов, Ғарифолла Құрманғалиев, Қайрат Байбосынов сияқты дарынды тұлғаларды айтуымыз қажет. Сан ғасырда сынақтан өтіп осы күнге жеткен дәстүрлі ән өнерінің тарихы тереңде жатыр. Дәстүрлі ән айту өнерінің басқа жанрлармен салыстырғанда құрылымы өзгеше. Домбыраның, қобыздың сүйемелдеуімен айтылатын әндер кең тынысты, қиын ырғақты-ірімді қажет етеді. Сондықтан, дана Абай:

«Құлақтан кіріп, бойды алар

Әсем ән мен тәтті күй.

Көңілге түрлі ой салар

Әнді сүйсең, менше сүй», – деп өлеңіне арқау еткен әсем ән мен тәтті күйдің құдіреті мені де өзіне баурап алды [1].

Дәстүрлі әннің мәтіндерінің лингвомәдени бейнесін қарастыруда музыкалық дискурсқа арналған ғылыми зерттеу еңбектердің әдіс-тәсілдерін негізге алуға болады. Мысалы, «Дала фольклоры мен музыкасының мың жылы» жинағының материалдары, А. В. Затаевичтің «Қазақ халқының 1000 әні» атты музыкалық-этнографиялық жинағы, қазақ музыкасының белгілі тұлғалары Л. Хамиди, А. Жұбанов, М. Төлебаев, М. Ахметова, Б. Уахатов, А. Сейдімбек, О. Асқардың ғылыми еңбектері, қазақ музыка өнерінің тарихына арналған.

Қазіргі кезде қазақ халқының дәстүрлі әннің құрылымдық жүйесіне сәйкес классификациялары сараланып, бақсылар сарыны

сияқты салт-дәстүр мен әдет-ғұрып ән мәтіндеріне нақты мысалдар негізінде талдау жасалған, мысалы олар:

- дәстүрлі халық әнінің стилистикалық бояудағы форматы арқылы эмоционалды мазмұн беретіні ғылыми тұжырымдар;

- қазақтың дәстүрлі ән мәтіндерінде сөздің семантикалық, яғни әуен мен сөз үйлестіріліп эмоционалды тұрғыда дамиды;

- дәстүрлі әннің бейнесін ашуда айтушы мен тыңдаушының коммуникативтік ниеті мен сөйлеу мүмкіндігі арқылы нәтижеге жету.

Сондықтан дәстүрлі ән мәселесі - жеке өнер адамдарының ғана емес, сол өнердің тиісті бағалануына негіз бола алатын жалпы халықтық мәселе болып табылады.

Дәстүрлі ән өнері – халықтың рухани азығы, мәдениетіміздің ұлттық ерекшелігін айқын таныта алатын шоқтығы биік бөлігі. Бірақ, жаһандық ақпараттық толқынның әсерінен туындап отырған жаңа мәдени сарынның музыка әлемінен ұлттық нақышты ысыра бастағаны ұлт руханиятына немқұрайлы қарамайтын жанды шын ойландырса керек. Осындай толғаныстарға байланысты дәстүр сабақтастығын жалғастырып, дәстүрлі ән өнерінің бүгінгі күндегі насихатталуын қарастыра келе «дәстүрлі ән» өнерінің бүгінгі таңдағы мақсаты мен маңыздылығына байланысты ой қозғау қажет [2].

Дәстүрлі ән XIX ғасырда шарықтап дами түсуіне негіз болған басы Біржан салдың, Ақан серінің заман шындығын паш етіп, рухани өнер арқылы халық санасын оятуға жасаған бірегей қадамдары ретінде бағаласақ, екінші жағынан, аталмыш өнердің бойынан синкреттілігі әлі іргесін сөге қоймаған шын дарындылықтың, дала мәдениетінің, дала тынысының көрінісін көркем сипаттауы болып табылады. Яғни, әншілер өз заманының тарихи бетбұрыстарындағы шындықты ән мен көркемдік тіл арқылы өзінше суреттей алды. Сол кезде әнші-ақынның тағдырын саралап қарайтын болсақ, міндетті түрде жеке өмірі қоғамдық өмірдің қалтарыстарымен астасып жатады. Мысалы, Біржанның Жанботамен қайшылығы, Ақан серінің ізденістері, трагедиялық жағдайы, Мәди, Балуан Шолақтың, Мұсалардың қуғын-сүргіні қайсысын айтсақ та тарихи қалтарыстан алшақ емес еді. Сондықтан, олардың өнерлері халықтың мұнымен ұштасып жатқандықтан бағалы бола білді. Шындыққа жеткен тілі мен ащы зардан туған шабытты үні дәл өз заманының мұн-қайғысын көрсете алды. Сол себепті қазіргі дәстүрлі ән өнерінің негізін қалаған белгілі әнші-ақындардың мектебі өз заманында аса құнды болған.

Сондықтан, дәстүрлі ән өнері ХХ ғасырда жоғары бағаланып, халықтың есінде сақталған. ХХ ғасырда көптеген ұлттық құндылықтарды жинақтау, зерделеу, қайта жаңғырту мәселелерінің дәстүрлі ән өнерінің теориялық ғылыми негізін қарастырған ғалым Ахмет Жұбановтың ойынша, дәстүрлі ән өнерінің эстетикалық және этикалық қуатының теориялық негіздемелерін қалыптастырған зерттеушілік жұмыстарымен ерекшеленген. Дәстүрлі ән өнері әншілік шеберліктің аясында ғана емес ұлттық өнердің барлық қырына дендеп еніп жатқандықтан, ұлттық болмыстың табиғатын түгел қамти түсті. Бұның бәрі мемлекеттік қолдаудың, соған бағыт сілтеген, сол игі істі қорғап, қолпаштауға жүрегімен кіріскен азаматтарымыздың арқасында іске асқан еді. Кенестік идеологияға қайшы келген тұсын көмескілеп тастағанның өзінде де, дәстүрлі әншілердің орындау шеберлігі шынымен кәсіби мамандардың бағасын алып та үлгерген кезең еді. Бұл кездері халықтық мектептер жаңғырып, өзінің рухани қуатын танытып жатты, яғни, эстетикалық талғамды арттыру міндеттерін алдыға тартты.

Олай болса, дәстүрлі ән өнерінің бүгінгі таңдағы міндет-мақсаты туралы, ХІХ-ХХ ғасырдағыдай емес, қазіргі жағдай жаһандық үрдіске әлдеқайда кең бетбұрыс жасаған заманда, ақпараттық құралдардың шектеусіз қолжетімді тұсында, өнерге деген жана форматтағы көзқарастардың қалыптаса бастаған тұсында дәстүрлі әннің, дәстүрлі өнер философиясының мән мағынасыны қаншалықты маңызды деген сұрақтардың өнер зерттеушілерінің де, орындаушылардың да көкейінде сайрап жатыр. Бұл жаңалыққа, постмодернистік ұстанымның жетегіндегі мәдени ағымдарға, өзгерістерге саналы адамның қарсылығы бола қоймас. Ол - заңды нәрсе, заңды құбылыс [3].

Рухани мәселе, руханилық туралы сөз қылғанда ұлттық мүддені алға тарту керектігін ұмытпаған дұрыс. Ұлт деген ұғымның өзі тарихи түрлі формациялардан өтіп, әбден қанға сіңіп, ұлттық құндылықтары тарихи негізде қалыптасқан терең ұғым. Жоғарыда атап өткеніміздей, кешегі Біржан, Ақандардың өнері өз заманында қаншалықты шынайлығымен, заманауилығымен маңызды болса, бүгінгі таңда руханилығымен маңызды екенін естен шығармаған абзал. Себебі, олардың өнері өз заманының шындығымен қатар ұлттық эстетикалық, ұлттық сұлулықтың идеалын, шынайы биік тұлғасының формасын жасап, ұлттық мәдениеттің рухани мазмұнын тереңдете алды. Олардың өздері өз туындыларының жиынтық кейіпкерлеріне айналып кеткендей. Олардың ішкі рухы,

рухани беріктігі, дамуға ұмтылысы, жаңалыққа дайындығы, жігері, жалынды сөзі, сөзіне сай әрекеті ұрпаққа үлгі боларлықтай биік мысалдардың үлгісі. Осы тұрғыдан қарай алсақ, әр ұлттың рухани мәдениетінің мазмұны тереңдей түседі. Себебі, бұл күшті мәдениетті жасап отырған тарихтың өзі болса, мойындаған халық. Ал халық шындығы, қашан да ақиқатқа жуық екенін кезінде данышпан Шәкәрім Құдайбердіұлының да атап өткенін еске алу бұл тұста орынды болар. Яғни, халық мойындаған ұғымдар сол халықтың руханилығы болып табылады. Демек, дәстүрлі ән өнерінің бүгінгі таңдағы мақсаты мен міндетін ұлттық эстетикалық танымды паш ету, рухани құндылықтардың ақиқат үлгісі ретінде дәріптеу, қазақ ұлтының ұлттық мұрасы арқылы ұлт тарихымен сабақтастыру, сол арқылы ұлт биігін, рухани өлшемін айқындау мақсатында көрінетіндігін ерекшелеп айтуға болады. Бұндай ұғымды өзімізге белгілі батыстық мәдениетте де нақты ұстанады. Қанша эстрадалық қысқа мазмұнды, алайда өткір сезімді әуез құлақ тұндырғанымен, олар ұлттық мұраның биігін, классикалық орындаушылардың бағасын арзандатқан емес. Бізге де сол ұстаным үлгі боларлықтай.

Дәстүрлі ән өнерінің бойына жинай алған рухани күдіретін, әншілердің жігерін, айтылып жатқан қаншама рухани құндылықтарды дамытып, кейінгі ұрпаққа жеткізу мәселесін қалай іске асыруға болады? Қазіргі заманда да, бұрын да тәрбие мәселесіне келгенде баланы игі істерге баулуды ерте бастан қолға алу керектігі дәлелді қажет ете қоймайтын ұғым болса керек. Дәстүрлі әнге үйрету тәрбиесі де сол ертеден басталса еш ағаттығы бола қоймас еді. Байқап қарасақ, бала дүниеге келісімен табиғатынан баяндылыққа, тыныштыққа, жайлылыққа жаны жақын болып келеді. Даңғыр-дүңғыр, сарт-сұрт кілең құлақ тесетін жоғарғы дыбыстар баланың мазасын кетіреді. Әрине, үйренгенше, ал уақыт өте келе, әр түрлі дыбыстарды қабылдауды үйреніп алады. Алайда, бала табиғатынан бойына ұлттық қасиетті дарыта алған ұлттық әуендерді қабылдауға жуық болып келеді. Ұлттық фольклорлық бесік-жырынан бастап, қоңыр үнді күй мен әуезді ананың аузынан шыққан жайлы, баянды әндер қалай болғанда да, ауыр темір ішекті аспаптардың үніне қарағанда жағымды болып келеді. Бұл жерде айта кету керек, қазақ ұлттық аспаптарының басым көпшілігі табиғи материалдарға құрылған. Оның өзіндік жеке сыры болса керек. Қазақ - әр үннің баяндылығына аса мән берген халық. Олай болса, балаға нәліктен сол қажеттілігін ерте кезден бастап бермеске?.. Сондай сазды халықтық үннің күдіретін

қоғамдық жерде де баланың бойына сіңірсе жаман болмас еді ғой. Мысалы, мектепте. Қазақстандағы музыка мектептерінде бұрын-соңды болмаған дәстүрлі ән сыныптарын ашып, оларға кәсіби деңгейде дәріс берсе, балалардың музыкалық дағдысын дамытса, сол арқылы эстетикалық талғамы да артар еді. Көбінде академиялық білімге негізделіп, басымдықты нақты ғылымдарға ғана ден қоятын еліміздің көпшілік мектептеріндегі ұлттық тәрбиенің мазмұнын тереңдету мақсатын да қайта қарастыру да артық болмас. Мысалы, дамыған елдердің қай-қайсысын алсаң да, баланың дамуына тұлғалық қалыптасуына ән мен сахналық, бейнелеу өнерін негізгі орынға қояды. Себебі, абстрактылы ойлау дағдысы дамымай, қиял ұшқырлығы дамымай, шығармашылық нәтижелер болмайды [4]. Өйткені, ән ана сүтіндей баланың бойына ерте сіңсе, онда ол балаға ауа мен су тәрізді күнделікті қажеттілігіне айналады. Ал мұндай қажеттілік, бала бойына туа біткен дарындылық дәнінің ерте көктеп, гүлденіп жеміс беруіне себебін тигізеді. Осындай эстетикалық тәрбиені қалыптастыру мақсатында, дәстүрлі ән арқылы музыкалық тәрбие беру қамын неғұрлым ертерек қарастырудың қажеттілігін айтпасақ та өзінен - өзі түсінікті. Ағылшын елінің белгілі психолог педагогі Говард Гарднер адам бойында бірнеше көпқырлы зияттың болатыны дәлелдеген. Соның бірі - музыкалық зият екенін мойындасақ, ән өнеріне қатысты дарындылықты да арнайы мектеп қабырғасында оқытуға болатынын болжауға болады. Жалпы, Қазақстандағы музыка мектептеріне дәстүрлі әннің білім беру жайы бұрын-соңды ғылыми тұрғыдан жүйеленіп, арнайы зерттеліп оқыту жүйесіне қатысты нақты пайымдаулар жасалған еместігін де атап өтуге болады.

Дәстүрлі әнді оқытуда ерекше қолға алатын тағы бір мәселе – әншілік өнерді, тарих, әдебиет сияқты пәндермен кіріктіру арқылы оқыту. Себебі оқушы тек ән өнерін ғана үйренбей, оның рухани құдіретін түсініп, тарихи маңызын жете білгені дұрыс. Әнді айтудағы ұлттық болмыстың тарихи маңызына жауапкершілікпен қарау керектігін үйреткен де абзал. Сонда шәкірттің өнге деген құрметі ғана артып қоймай, оның нәсихат жасауына, зерттеушілік жұмысына да, сын тұрғысына ойлау қабілетінің артуына да жол ашылар еді. Мектеп қабырғасындағы оқушылардың қызығушылығы да артар еді.

Дәстүрлі әнді дәріптеу мен оқытудың тағы бір мәселесі - дарындылықты дамыту мен іріктеу мәселесі. Шетелдік дамыған елдердің ән колледждерінің іріктеу кезеңдеріне мән беріп шолу

жасап көрсеңіз, іріктеуге келген қатысушылардың көпшілігінің ән айту мақамы мен талғамы жоғары екені байқалады, демек, халықтың өнге деген эстетикалық талғамдары бар, қалыптасқан, неге бара жатқандарын түсінеді, әнді айтудың мақсатын түсінетіндігі байқалады. Қазіргі жастардың арасында ән айтуды тек тірліктің көзі ретінде қарайтындары көптеп кездеседі. Халық та тыңдайды. Алайда, халықтың құлағын тәрбиелеу міндетін ойлап жатқаны шамалы. Демек, тыңдарманның да құлағын тәрбиелеген дұрыс болар. Сондай мәселелердің бірі жасөспірім талантты шәкірттерімізді, дәстүрлі вокалға тәрбиелеу барысында шешуін таппай жатқан «дауыс қою» педагогикасының әлі күнге дейін нақты ғылыми тұрғыдан жүйеленбеуі. Дәстүрлі вокалды орындағанда оның маңызы мен оны қолданудың әдіс-тәсілдерін, дауыс қоюдың техникалық тиімді жолдарын қарастыру мәселелерінің де тиімділігін зерттеп қарастырған дұрыс. Бұл - әрине, қалтарысы мен қиыншылығы аз емес күрделі тақырыптардың бірі. Алайда, қазақ дәстүрлі ән вокалына «дауыс қоюдың» мәселелеріне байланысты ғылыми-теориялық мақалалар, әдіс-тәсілдер, әдістемелік оқу-құралдардың аздығы да назар аударарлық жай. Дәстүрлі вокал турасында ғылыми еңбектерді іздегенде, Ә. Нұғыманованың «Қазақтың әншілік дәстүрі» ғылыми монографиялық жинағы, Б. Тілеуханның «Қазақтың кәсіби вокалды өнерінің кейбір ерекшеліктері», Б. Тілеухан, Р. Несіпбайдың «Исполнительская специфика казахского народно-профессионального искусства пения» сияқты мақалаларды атап айтуға болар еді. Бұл еңбектерді оқи келе, біз дәстүрлі вокал педагогикасының елімізде әлі күнге дейін ғылыми теориялық жағынан бекітілмегенін және толық бір арнайы еңбек болып жарияланбағанын түсінеміз.

Қазір әлемдегі музыкалық білім жоғары деңгейде дамыған елдерде, дұрыс «дауыс қоюдың» техникалық жолдары анықталып, дамыту дұрыс жүйелі жолға қойылған. Дәстүрлі ән – қазақ елінің ұлттық мәдениетінің тарихи қалыптасқан құндылығы, баға жетпес мұрасы. Әннің қанат жайып қалықтауы – орындаушыдан бұрын, тыңдарманның талғамымен өлшенетін құбылыс. Ендігі міндет – тыңдармандардың қатарын көбейту, жас ұрпақтың құлағын дәстүрлі әннің сазына үйрету, жаттықтыру, талғамын тереңдету. Сондықтан, дәстүрлі әнді тыңдауды мектеп жасынан бастап дәріптеп, дәстүрлі әннің мән-мағынасын тарихи әлеуметтік тұрғыдан ғана емес, соның бойынан көрінетін эстетикалық рухани қуатын жеткізе білу дағдысын, әнді талғаммен тыңдау талғамын дамытуды мектеп

жасынан бастап қолға алу керек. Әнге деген махаббат, биік талғам терен құндылықтарды қалыптастырады. Ол ұлтқа деген құрметті арттырып, отансүйгіштікке дәріптейтін аса бағалы өнеріміздің бірі. Себебі әр ән – бір тарих, әрбір ұлттық әуен – ұлт рухының тынысы.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әуезов М. М. Әуезов шығармаларының елу томдық жинағы. – Алматы: Ғылым, 2001. Т. 4. – 456 б.
- 2 Уахатов Б. Қазақтың халық өлеңдері. – Алматы: Ғылым, 1974. – 288 б.
- 3 Мухаржовский Я. Литературный язык и поэтический язык // Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967. – 560 с.
- 4 Қоңыратбай Ә. Қазақ музыкасының тарихы. – Алматы: Дәуір, 2011. – 204 б.

КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНДАҒЫ СӘНДІК ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕРДІҢ МАҢЫЗЫ

СЕРДАЛИНА Ж. К.
технология пәнінің мұғалімі, №4 Ертіс ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Қазақтың қазақ болуы өз елінің, өз жұртының салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын жетік білуінен басталады. Тарихымыз қайта жаңғырып, баяғы ұмыт қалғанымызды өз дәрежесінде зерттеуге зейін қойылды. Қазақ елінің тыныс-тіршілігінде, тұрмысында кеңінен пайдаланып келе жатқан ата кәсібінің тереңдігін, мол мәдениетін танытатын, алайда әлі күнге дейін жан-жақты зерттелмей келе жатқан өнер саласы.

Халықтың қолөнері өзінің тарихы мен кейбір ұйымдастыру мәселелерінің жеткілікті зерттелмегеніне қарамастан, күнделікті тұрмысқа қажетті қоршаған затты, көпшілік тұтынатын бұйымды өсемдеуге бейім өнер ретінде, жалпы мәдени дәрежені жоғары көрсетуге тән дамып келе жатыр.

Көне заманнан келе жатқан қолөнері өзінің өсу жолында өз халқының дәстүрлі көркемдік мұрасын сақтап қалды. Қоғамдық дамудың қай сағасында болсын қоғаммен бірге дамыған қолөнері әр дәуірде өзінің өшпес ізін қалдырып, әлеуметтік-көркемдік жағынан дәуір тынысын қалт жібермей әсерін тигізіп отырды. Қолөнерінің қазіргі дәуірдегі дамуы күрделі де аса бай. Еліміз егемендік алып, өз

салт-дәстүрін қайта жаңғыртып, тарихын зерттеп, дінін, тілін қайта жаңғыртып жатыр. Онымен бірге ол күнделікті тұрмысымызды, гүлденген өмірімізді жан-жақты бейнелеуде, халықты эстетикалық жағынан тәрбиелеуге қызмет етеді.

Өмірде қолданылатын және сонымен бірге безендіру ретінде қызмет ететін заттар сәндік және қолданбалы деп аталады. Қолданбалы өмірде қолданылатын, сәндік-өмірді безендіруді білдіреді. Сәндік-қолданбалы өнер - бұл халықтық өнер: адамдар заттар жасайды, оларға қажетті пішін мен өрнек табады, олардан табылған сұлулықты сақтайды және барлық жетістіктерін ұрпақтарына мұра етеді. Сәндік-қолданбалы өнерде шеберлердің айналадағы шындықты бейнелеуге, қоршаған әлемнің сұлулығын тоқтатуға, есте сақтауға деген ұмтылысы айқын көрінеді. Күнделікті өмірде қолдануға арналған әдемі заттардың мұндай сипаттамасы өнердің ерекше түрінің -сәндік-қолданбалы өнердің болуы туралы айтуға мүмкіндік береді. Сәндік-қолданбалы өнер туындыларынан біз халықтың даналығын, оның мінезін, өмір салтын көреміз. Бұл шығармаларға халықтың жаны, оның сезімдері мен жақсы өмір туралы идеялары салынған, сондықтан сәндік-қолданбалы өнер объектілері осындай үлкен танымдық және эстетикалық мәнге ие.

Бүгінде әр үйде халық шеберлерінің туындылары бар. Олар біздің өмірімізге утилитарлық заттар ретінде емес, ең алдымен көркем туындылар ретінде енеді: біздің эстетикалық талғамымызға сай, олар ауылдық және қалалық тұрғын үйлердің сәніне айналады [1, 22 б.]. Халықтық сәндік-қолданбалы өнер сұлулыққа деген сезімталдықты тәрбиелейді, үйлесімді дамыған тұлғаның қалыптасуына ықпал етеді. Терең көркемдік дәстүрлерге негізделген халық өнері болашақ адамның қалыптасуына жағымды әсер етеді. Сәндік-қолданбалы өнер туындылары көркемдік талғамды қалыптастырады, адамның шығармашылық әлеуетін анықтайтын эстетикалық тұрғыдан толыққанды орта жасайды. Педагогика мен этнопедагогикада олар эстетикалық, патриоттық, көркем еңбектік бағыттарының білім беру және тәрбиелік міндеттерін жүзеге асырудың тиімді құралы ретінде сипатталады.

Қазақтың халық өнерінің маңыздылығы туралы ақын және ағартушы Абай Құнанбаев жазған. Ол қазақ қолданбалы өнері-халықтың дарындылығының көрінісі екенін атап өтті. Халық шеберлері шебер, ісмер деп аталады. Абай шеберлердің пайдаланған құрметін атап өтеді: олар еңбек құралдарын жасай отырып, қоғам үшін еңбексүйгіштік пен мақсатқа ұмтылушылықтың үлгісі

болды. Шеберлердің бұйымдары өмірді безендірді, ал шебердің өзі физикалық және рухани сұлулықтың көрінісі ретінде қабылданды. Оған ар-ождан, сыпайылық, ақыл, білім сияқты мінез-құлық белгілері жатқызылды, бұл халық шеберін сапалы, мұқият және адал жұмыс істеуге міндеттеді. Абай шеберлерді тек олардың таланты мен шеберлігі үшін ғана емес, сонымен қатар шәкірттердің тәрбиешілері - жас буын өкілдері ретінде құрметтейтінін жазады.

Шеберлердің шығармашылығында көрініс тапқан тәжірибені игеру, олар жасаған заттарға салынған еңбекті құрметтеуге тәрбиелеу өскелең ұрпақты тарихи дамып келе жатқан мәдениетке - жалпыадамзаттық және ұлттық мәдениетке біріктірудің қажетті жағдайларын құрайды. Еліміздің өскелең ұрпағы өзге арналар арқылы және өзге нысандарда (басқа адамдармен өзара қарым-қатынас орнатудағы дербестік, қызметті таңдауда өзін-өзі еркін айқындау және т.б.) қазақ мәдениетіне тән дербестік, даралық, субъективтілік идеалдарын меңгереді. Бірақ өз тамырларынды есте сақтау, өз тарихынды және өз халқының дәстүрлерін білу – бұл қазіргі білім беру жүйесін реформалаудың түрлі бағыттарында айқын байқалатын бағдар. Патриоттық тәрбиенің міндеттерін жүзеге асырудың негізгі шарттарының бірі - бейнелеу және сәндік-қолданбалы ұлттық өнерді дамытуға үндеу. Дәстүрлі мәдениеттерде барлық тұрмыстық заттар шығармашылық жұмыстардың белгілі бір ерекшеліктерін іс жүзінде сақтайды, олардың материалдық құндылығы көбінесе эстетикалық құндылықпен анықталады. Бұл діни-салттық өмір аясында тұрмыстық заттардың көпшілігі бастапқыда қасиетті (оның ішінде сиқырлы) мағынаға ие болғандығына байланысты: іс жүзінде бұл заттар өздерінің шығу тегіне байланысты. Синкретизм, ұжымшылдық, дәстүрлілік, күнделікті заттардың эстетикаға бағытталуы – бұл халықтық өнердің өзіндік «мәдени тұтастық» ретінде анықтайтын және олардың адамдар өміріндегі нақты орнын ерекше түрде көрсетуге мүмкіндік беретін белгілері. Пайдалы және әдеміліктің органикалық синтезі көрінетін өнер туындысының сапалық сипаттамасы оның формасының сәнділігіне байланысты өнімнің сұлулығы болып табылады [2, 89 б.].

Қазақтардың халық кәсіпшіліктерінде әр түрлі дәуірлердің, кезеңдердің, ұрпақтардың жазулары ұштасқаны белгілі. Киізден, жүннен, былғарыдан, ағаштан, сүйектен, металдан жасалған барлық бұйымдарда ежелгі мотивтерді оңай көруге болады, өйткені қолөнердің табиғаты барлық уақытта жинақталған

тәжірибемен, қалыптасқан дәстүрлермен, өмір сүру жағдайларына және қоғамның эстетикалық мұраттарына қатаң сәйкестікпен анықталды. Қазақтардың бай көркем мұрасы, олардың ою – өрнек өнері, халық шеберлерінің жоғары техникалық шеберлігі, халық көркемөнер қолөнерінің қайталанбас колориті және, әрине, халық костюмі-ерекше ұлттық мақтанш. Бұрын көшпелі өмір салтын жүргізген түркі-қазақ халықтары дәстүрлі мәдениеттің көптеген элементтерін, ең алдымен материалдық-заттық құндылықтарды сақтап қалды. Сәндік-қолданбалы өнер туындыларына күнделікті қолданатын заттардың кең спектрін жатқызуға болады, ал қазір бұл халықтар ауылдық жерлерде қолданылады. Бұл заттардың ерекше маңызы бар, ол утилитарлық қажеттіліктермен шектелмейді. Қоғам мүшелері өздерінің жеке өсуі үшін дәстүрлі мәдениеттерде қайнар көздерді тапты, және бұл сәндік-қолданбалы өнер, сиқырлы, діни, салттық тәжірибемен (және онымен генетикалық байланысты ойын) бірге дамып келе жатқан әлеуметтік тәжірибенің ең көне түрлеріне жататын әмбебап қызмет түрі болып табылады. Сәндік-қолданбалы өнердің дамып келе жатқан және білім берудің бай «ресурстары» әлі күнге дейін мектепте білім беру тәжірибесінде сұранысқа ие емес және бастауыш мектепке қатысты жан-жақты арнайы зерттеуден өтпеген. Осыған байланысты оқу құралы ретінде сәндік-қолданбалы өнер туындыларына жүгінудің ғылыми негізін айқындайтын тиісті бағдарламалық-әдістемелік қамтамасыз ету жоқ.

Сәндік-қолданбалы өнерді қолданумен еңбек сабақтарының ерекшелігі жас оқушылардың шығармашылық қиялын, жақсы эстетикалық талғамын, халық өнеріне, туған өлкесінің өнеріне деген қызығушылығы мен сүйіспеншілігін дамыту үшін қосымша мүмкіндіктердің пайда болуымен байланысты. Балалар сәндік-қолданбалы өнердің ерекшеліктерімен танысады, олар әртүрлі сәндік және дизайнерлік жұмыстарды өз бетінше орындау үшін шығармашылық қабілеттер мен дағдыларды дамытады. Оқушыларға халық өнерінің көркемдік мәнерлілігін ашуға ерекше көңіл бөлінеді. Сәндік-безендіру жұмыстарының мазмұнына ою-өрнектерді, тұрмыстық заттарды безендіру эскиздерін, көрме стендтерінің, қабырға газеттерінің, кітап графикасы элементтерінің және т. б. эскиздерін орындау кіреді. Шығармашылық тапсырмаларды орындау барысында студенттер тақырыптың практикалық мақсаты мен оның формасын, материалын, безендіру элементтерінің тығыз байланысын түсіне бастайды, заттарды сәндік безендірудің сәтті, мәнерлі шешімін сәтсіздіктен ажыратуға үйренеді [3, 12 б.].

Балаларды сәндік-қолданбалы өнерді қолдана отырып ұлттық өнерге үйрету кезінде олардың көркемдік қабылдау саласында мынадай міндеттер жүзеге асырылады:

1. Балалардың күнделікті өмірдегі өнер объектілеріне деген қызығушылығын тәрбиелеу.
 2. Балалардың күнделікті өмірде қолданылатын заттарды кұрудың әртүрлі әдістерін игеруі.
 3. Ою-өрнекті таңдау кезінде балалардың талғамын тәрбиелеу.
- Жалпы білім беретін мектептің алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі – оқушылардың көркемдік білімі мен эстетикалық тәрбиесін жақсартуолардың әдемі, жоғары эстетикалық талғамын, өнердің ғана емес, сонымен бірге қоршаған шындықтың сұлулығын түсіну, бағалау қабілеттерін қалыптастыру. Мектеп мұғалімдері барлық оқу пәндерінің, факультативтер мен өнер үйірмелерінің тәрбиелік және білім беру мүмкіндіктерін тиімді пайдалануға бағытталған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жәнібеков Ә. Қазақ қол өнерінің мәдениеті.-Алматы: Өнер,1982.-120б
2. Абай. Собр. сочинений в двух томах. - Алматы, 1995. , -188с
3. Асылханов Е. С. Программа кружковых занятий по изготовлению художественных изделий из войлока. Алматы,, 2014.-25 с.

VI–XII ҒАСЫРЛАРДА ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КӨШПЕНДІЛЕРІНІҢ БИЛІК ЖҮЙЕСİNДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

СҮЛЕЙМЕН Ж. С.

тарих пәнінің мұғалімі, Мұхтар Әуезов атындағы орта білім мектебі,
Павлодар қ.

Орта Азияның ерте ортағасырлық көшпелі империяларының билік институттары мен қоғамдық ұйымының зерттелу тарихы 18 ғасырдың ортасынан қазіргі уақытқа дейінгі кезенді қамтиды. Осы екі жарым ғасырдан астам уақыт ішінде тарихи білім парадигмалары мен әдіснамалық көзқарастар өзгеріске ұшырады, көшпелілердің қарастырылған империялық қауымдастықтары туралы жаңа деректер жинақталды, бүгінгі таңда маңыздылығын сақтап қалған

идеялар мен теорияларды қамтитын концептуалды зерттеулер пайда болды (В. В. Радлов, В. В. Бартольд, О. Латтимор, Л. Н. Гумилев, С. Г. Кляшторный, Г. Е. Марков, А. М. Хазанов, Т. Барфилд, Н. Н. Крадин және т.б.), тарихи мектептер дүниеге келді, көшпелілердің елеулі кезеңдегі қоғамдық-саяси құрылымдарын зерттеудің векторын анықтайтын пікірталастар жүргізілді [1].

Осы өзгерістерді ескере отырып, VI–XII ғасырдың басындағы Орталық Азияның көшпелі империяларындағы билік пен қоғамдық қатынастарды зерттеудің кезеңділігі құрастырылды. Бірінші кезеңде (XVIII ғ. ортасы мен XIX–XX ғ. тоғысы) ерте орта ғасырлардағы Орталық Азияның көшпелі империяларындағы қоғамдық құрылыс пен саяси ұйым туралы зерттеулер жүргізілген жоқ, бірақ ол қарастырылып отырған аймақтың көшпелілері туралы ғылыми ойларды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Екінші кезең шеңберінде (XIX–XX ғасырлар тоғысы – 1940 жылдар аралығы) эволюционизм мен позитивизм көшпенділер тарихын әлемдік-тарихи процеске енгізді, көшпенділер мен егіншілердің қоғамдық-саяси құрылымдарын салыстыруға негіз қалады және көшпелі қауымдарға белгілі бір баға (көбінесе европоцентризм негізінде) берілді. Тайпалық жүйе көшпелілердің әлеуметтік құрылымының негізі болып саналды. Оның ұзақ уақыт бойы сақталуы дала жағдайындағы тіршілік ерекшеліктерімен айқындалып, әлеуметтік қайшылықтарға, қанау элементтеріне қарамастан көшпелілердің империялар құруы, олардың қоғамдық дамудағы егіншілерден артта қалуының дәлелі ретінде қарастырылды. 1930 жылдары ерте марксистік түсіндірмелерде ортағасырлық көшпенділер құл иеленушілік кезеңге аяқ баспай, рулық институттарды сақтай отырып, бірден рулық құрылыстан феодализмге көшті деген пікір айтылды. Үшінші кезең (1950–1980 жылдардың соңы) дүниежүзілік тарих ғылымындағы жаңа әдіснамалық көзқарастардың (неоэволюционизм, неомарксизм, өркениет теориясы, структурализм және дүниежүзілік жүйе тарихы, тарихи антропология) дамуымен байланысты болды. Осы концептуалды негізде көшпелілердің әлеуметтік институттарын бағалаудың өзіндік көзқарастары қалыптасты [2]. Ең алдымен көшпелілердің қоғамдық-саяси даму ерекшеліктеріне назар аударылды. Төртінші кезең әртүрлі тәсілдер мен концепциялармен, социогенез және политогенездің көп сызықты теорияларын қолданумен, салыстырмалы тарихи және мәдениетаралық салыстырулармен, бастапқы зерттеу стратегияларын сынаумен, зерттеулерде әртүрлі

теориялық ілімдердің үйлесімімен ерекшеленеді. Сонымен қатар, еліміз егемендік алғаннан кейін, жаңа деректер мен материалдар бойынша зерттеулер жүргізіліп, көптеген еңбектер жарық көрді.

Орта Азияның ерте орта ғасырлардағы көшпелі империяларының саяси жүйелерін зерттеу империялық саясаттардың басқару құрылымы, басқару міндеттеріне және ішкі және сыртқы «қиындықтарға» барабар екенін көрсетті. Түркі қағанаттарында дәстүрлі әкімшілік жүйе (орталығын қаған басқарған, қанат басшысы ретінде яғу және шад, тұтықтар, әскерилендірілген ондық құрылым) көшпелілерді басқарумен (саяси және әлеуметтік күтпеген жағдайларды, табиғи апаттарды қоспағанда), ал халықаралық саудадан кірісті қамтамасыз ету, қала халқы мен тырықшы мемлекеттер, тайпаларға қатысты билікті ұйымдастырудың күрделі түрлері қолданылды. Уақыт өте келе империя территориясы арқылы өткен қалалар, егіншілік, сауда жолдары, базарлар мен пошта станциялары пайда болған Екінші Түрік мен басқа қағанаттарда (түргеш, қарлұқ, кимақ, оғыз) фискалдық-әкімшілік қызметті одан әрі күрделендіре түсу тенденциясы бар ерте мемлекеттік үлгідегі билік аппараты қалыптасты. Мемлекеттік басқару жүйесінің одан әрі дамымауы, қағанаттардың құлауына байланысты жүзеге аспады. Қарахан мемлекетінде әкімшілік-басқару жүйесі жоғарыда айтылған империялық бірлестіктерге қарағанда әлдеқайда күрделі және жетілдірілген болды [3].

Көшпелі империялардағы билік қаған, жоғарғы басшы, хан арқылы іске асты. Ерте ортағасырлық деректердегі билеуші бейнесі көшпелілердің билікке деген психикалық және әлеуметтік-мәдени қатынасты ашады. Қаған – табысты әскери қолбасшы, жеңімпаз, әлемнің «төрт бұрышын» бағындырушы, мемлекетті құрушы ретінде бейнеленеді. Оның билігі Аспаннан табысталаып, харизма, даналық, діни ғұрыптар мен рәсімдерді орындау (Аспан мен қоғам арасындағы делдал), жомарттылық пен халық қамын ойлайтын ерекше қасиетті-саяси мәртебесі болды. Кейбір билеушілер мәдениет қайраткерлері ретінде де әрекет етті. Қаған қатаң тәртіп сақталған әскери салада, атап айтқанда, ондық жүйе, қолбасшылар иерархиясында ең үлкен билікке ие болды. Жоғарғы биліктің тұрақтылығы көбінесе жеке қасиеттерге және сәтті әскери әрекеттерге байланысты еді. Билеушінің жағымсыз бейнесі тікелей қарама-қарсы бағалаулармен сипатталады, олардың арасында ашкөздік, қорқақтық және әскери жеңіліс көзге түседі [4].

Билеушінің ортасы көшпелі элита өкілдерінің кең ауқымымен ұсынылған. Мұндай элиталар біртұтас элиталық қабат емес, әлеуметтік-саяси статусы бойынша, территориялық (сарай төңірегіндегілер, қанат басылары, тайпалық ақсүйектер және т.б.) және функционалдық (саяси, әскери, әлеуметтік-мәдени, діни және басқа) рөлдер атқарды. Элитадағы негізгі рөлдер билеуші руға, билеушінің ақсүйек туыстарына және қағанның үлкен әйеліне тиесілі болды. Олар жоғары әкімшілік және әскери қызметтерді атқарды және қағанмен бірге билеуші элитаны құрады. Бұл қабаттың күнделікті өмірі мерекелермен, императорлық аң аулаумен, рәсімдер мен діни ғұрыптарға қатысумен, әскери жорықтармен, «байлықпен» байланысты болды. Басқа жағынан, жоғары лауазымдар оларға қоғамды басқару, империялық меншікті сақтау және көбейту, халықты қорғау, жорықтар ұйымдастыру міндеттерін жүктеді. Билеушілермен қатар көшпелі ақсүйектердің аса көрнекті өкілдері (Күлтегін, Тоныкөк, Елюй Даши және т.б.) қоғамның басқа топтары үшін мінез-құлық үлгілерін жасады. Сонымен қатар, империялардың саяси орталығы қызметтік ақсүйектердің қалыптасып, әр түрлі әлеуметтік топтағылар, оның ішінде жағдайы төмен адамдар жеке қасиеттерінің арқасында ықпал мен лауазымға ие болған жер болды.

Көшпелі империялардың әлеуметтік құрылымы әскери-саяси бағыныштылыққа және тайпалар мен тайпалық одақтардың иерархиялық дәрежелі жүйесіне құрылды, мұнда салық төлейтін көшпелі тайпалар мен отырықшы қауымдар ең төменгі сатыны иеленді. Қарапайым көшпелілердің мәртебесі көбінесе оның шежірелік тобының берілген иерархиядағы орнына байланысты болды. Көшпелі қоғамдар ішінде мал басының азаюы, аштық мен жоқшылық аз болған жоқ, бірақ сонымен бірге көшпелілердің еркін мәртебесі сақталды. Әскери науқандар материалдық шығынның орнын толтырып, «байлықты» қайта қалпына келтірді.

Қарастырылып отырған көшпелі қоғамдарда мүліктік және жеке тәуелділік кең тараған, бірақ тәуелді адамдардың жағдайы отырықшы қоғамдардағы төменгі халықтың мәртебесімен сәйкес келген жоқ. Осыған байланысты көрші отырықшы қоғамдарды зерттеу негізінде қалыптасқан әлеуметтік лексиканы қолдану дұрыс емес. «Құл» терминінің көшпелі қоғамдарға қатысты қолданылуы ең алдымен олардың саяси бағынуын білдірді, бірақ тәуелділіктің жеке түрлерінің пайда болуына әкелмеді. Көбінесе қамқорлық, туыстық өзара көмек және ерікті жұмысқа қабылдау,

болжамды тәуелділік қатынастар астында жасырылды. Құл дәрежесіндегі адамдар, қызметшілер, және басқа да құқықтары шектеулі адамдар көшпелі империялардың билеушілері мен жоғары шенеуніктерінің ордаларында көп шоғырланды.

Көшпелі империялардың Қытаймен және басқа мемлекеттермен қарым-қатынасы күрделі сипат алды, оның ішінде әскери-саяси, экономикалық, әлеуметтік, идеологиялық және мәдени салалар болды. Кейбір зерттеушілер пайымдауынша, Қытай көшпелілер «перифериясы» үшін өркениеттік «донор» ретінде әрекет етті. Ерте ортағасырлық дәуірдегі империялық дала кеңістігі мен Аспан асты империясы арасындағы қарым-қатынастардың динамикасы көшпелі империялардың пайда болуы мен нығаюы – Қытайдың әлсіреуі, көтерілістер, әулеттердің ауысуы кезеңінде болды деп болжайды. Аспан асты империясының әскери-саяси қуатының тұрақтануы мен нығаюы төлемдер мен сый-сияпаттардың тоқтатылуына, Қытайдың көшпенділердің ішкі істеріне араласуына, шекарадағы қорғаныс қабілетінің күшеюіне, қытай әскерлерінің Моңғол даласына басып кіруіне, көбінесе, көшпенділердің жеңілуі және бағынуына әкелді [5].

Көшпелі империялардың дағдарысы мен күйреуіне ортылық билік әлсіздігі, жаулап алулардың тоқтауы, элита бірлігінің жоғалуы, басқарушы тап санының өсуі, көтерілістер мен азаматтық қақтығыстар, билеушілердің ұтымсыз саясаты мен жеке қасиеттері, және армияның төмен тиімділігі әсер етті. Қосымша факторларға табиғи апаттарды, жұт, ашаршылық, эпидемияларды жатқызуға болады. Сонымен қатар, көшпелілердің қоғамдық-саяси жүйелерінің күрделенуі де жаһандық тарихи процестердің дамуының салдары болды. Ол даладағы ең күрделі әлеуметтік процестер (урбанизация, мемлекеттіліктің қалыптасуы, ауыл шаруашылығының, қолөнердің, транзиттік және жергілікті сауданың дамуы), саяси және экономикалық себептермен (сауда жолдарының ауысуы, даладағы көптеген отырықшы қауымдардың бар болуымен) түсіндірілді.

Қорытындылай келе, VI–XII ғасырдағы Орталық Азия көшпелілерінің мемлекеттілігі мен өзіндік ерекше билік жүйесі болды деп айта аламыз. Бұл тұжырым еуроцентризмдік көзқарас жүйесіне қайшы келеді, өйткені көшпелілер әлемі мен отырықшы халық әлемін бірдей критерийлер бойынша бағалауға болмайды. Ортағасырлық көшпелілер әлемінде ең ауқымды және күрделі бірлестіктер рөлі көшпелі империяларға тиесілі болды. Саяси

жағынан көшпелілердің далалық империялары басқарудың әртүрлі дәстүрлерін біріктірді. Көшпелі саясаттардың әрқайсысында биліктің құрамдас бөліктерінің әртүрлі арақатынасы болды және ол өзінің дамуының белгілі бір кезеңдерінде айтарлықтай өзгеруі мүмкін еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Eisenstadt S. N. The Political Systems of Empires. New York: The Free Press, 1963.
- 2 Крадин Н. Н. Характерные черты кочевых империй / Н. Н. Крадин // 100 лет гуннской археологии. Номадизм – прошлое, настоящее в глобальном контексте и исторической перспективе. Гуннский феномен: Тез. докл. Междунар. конф. – Улан-Удэ, 1996. – С. 120–123.
- 3 Крадин Н. Н. Кочевые общества / Н.Н. Крадин. – Владивосток: Дальнаука, 1992. – 240 с.
- 4 Гумилев Л. Н. Истоки ритма кочевой культуры Срединной Азии (опыт историко-географического синтеза) // НАА. 1966. № 4.
- 5 Масанов Н. Э. Кочевая цивилизация казахов (основы жизнедеятельности номадного общества) / Н. Э. Масанов. Алматы: Социнвест; Москва: Горизонт, 1995.

АРҚАНЫҢ ДАРЫНДЫ АҚИЫҚ ӘНШІСІ ҚАЛИ БАЙЖАНОВ

ТЛЕГЕНОВ Е. Н.

қауымд. профессоры (доцент), Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері,
«Орындаушылық өнер» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ҚАСЕНОВ М., БЕКК К.

магистранттар, Торайғыров университет, Павлодар қ.

Сарыарқа дарынды әншілерге өте бай өлке. Сарыарқа десек сонау Біржан сал, Сегіз Сері, Жаяу Мұса, Ақан сері, Үкілі Ыбырай, Естай, Жарылғапберді сияқты Сарыарқаны сазды әуенге бөлеген нағыз күміс көмей, жез тандай дүлдүл әншілердің тұлғалары көз алдымызға келеді. Әншіліктің үлкен мектебіне пара – пар болған Жарылғапбердінің соңына еріп, шәкірті болған, оның әншілік дәстүрін кейінгіге жеткізген Арқаның дарынды ақиық әншісі Қали Байжанов.

Әні болып ғасырға тең заманның,
 Жан жүрегін жылытып ең адамның.
 Жүрген жерің сауық – думан жан ата,
 Разы емес дейсің саған сірә кім?
 Шәкірті едің Жарылғапберді, Біржанның,
 Халқын сені қастерледі, нұр жандың.
 Байтақ қазақ даласының төрінде,

Әнмен бірге мәңгі қалқып тұр жаның – деп Сарыарқаның сары даласын әнмен тербеген жыр алыптарының бірі, өнердегі ізін ұрпағына жеткізген, асыл мұра – ән мәдениетінің өркендеп, қанат жаюына өзіндік ерекше үлес қосқан ақиық әнші Қали Байжанов 1877 жылы Павлодар облысы Баянауыл ауданындағы «Қайындқкөл» деген жерде, кедей шаруаның отбасында туған. Тұрмыс жағдайының кемтарлығына байланысты, Қалидың жас шағында әкесі Байжан өзінің жекжат жақындары тұратын қазіргі Қарағанды облысы, Егіндібұлақ ауданына қарасты Балықбай ауылына көшіп барып, өмір бойы сонда тұрады. Демек, Қалидың туған жері Баянауыл ауданы болғанмен, өскен жері, орныққан мекені Қарағанды облысы Егіндібұлақ ауданы болған екен. Қалидың әкесі Байжан бүтіндей дерлік өмірін байларда жалшылықта жүрумен өткізеді. Ол мейірбанды әке маңдай терін төгіп, тапқан аздықпен табысымен өзінің жанындай жақсы көретін кішкентай Қалиын ешнәрседен тарықтырмай, түрлі тұрмыс ауыртпалығынан аулақ өсіргісі келеді. Амал не? Оның ондай аталық қамқорлығына тағдыр қаталығы ара түскедей болып, көп ұзамай әкесі Байжан қайтыс болады, Қали жастай жетім қалады. Бойы өсіп, бұғанасы қата қоймаған шағындағы жетімдік пен жоқшылықтың қабаттай тиген соққысы Қалиды біріспыра қиыншылық жағдайларға душар етеді, кисе киімге, ішсе асқа жарымастай халге түседі. Қали жетімдік пен жоқшылықтың ондай желке бастылығына жасымай, жел өтінде, қой шетінде күзетте отырғанда да қолындағы таяғын домбыраша қағып, ән айтуға әдеттенеді. Аздан соң ол ауыл арасындағы той-думан, ойын-сауқтарда ән салып, өзінің орындаушылық таланты барлығын жұртқа таныта бастайды. Қали ат жалын тартып мінуге жарап, жігіт болысымен-ақ ақысыз-пұлсыз қозы бағуды қойып, құрылыстарда, шахтыларда ақылы жұмыстар істейді. Атап айтқанда, ол он бес жасынан бастап «Екібастұз» зауытында шахтерлік, онан соң, «Желтау», «Казмедстрой» құрылыстарында тас қалаушылық жұмыстарында болады. Сөйтіп ондағы тапқан ақшасымен бірте-бірте тұрмыс түзеу қамына кіріседі, бір кезде

басынан кешірген түрлі ауыр азаптардан айығып, ол енді өзінің жасынан сүйген әншілік өнерін іздеу жолына келеді. Ел ішіндегі ең тандаулы әншілердің жанына еріп, олардан үйренуге, үлгі алуға асығады. «Маған ең алдымен ән үйретіп, ұстаздық еткен Арқадағы әйгілі әншілердің бірі – Жарылғапберді еді. Осы кездегі ел аузында айтылып жүрген «Ардақ», «Алтыбасар», «Алғарайкөк», «Аққұм», «Топайкөк», «Шама», «Үш дос», «Қанафия» сияқты бірсыпыра әндерді мен сол ұстазым Жарылғапберліден үйреген болатынымын», - деуші еді Қалекен өзінің ән үйрену жолын әңгіме еткенде. Қали Байжанов өзінің әншілік өнерін өрістетте жүріп, сол тұстағы талай керемет ән шеберлерімен кездеседі. Олардың ішінде аспандағы аққуға үнін қосқан атақты әнші Біржан салдың ең бірінші рет көріп, оның шыңға өрлете шырқаған әсем әндерін өз аузынан естіп, ерекше әсер алғандығын Қалекен былай деп баядайтын-ды [1, б. 3].

Жаз айы. Жас кезім еді. Бүр күні басқа жақтан келе жатқан бір топ кірешілерге ілесіп, белгілі Қоянды жәрменкесіне бардым. Бірінші көрген бұл жәрменкенің қызығына тандана түсіп, төңіректегі жиын топтарға қыдырта көз тастап келе жатқанымда, таяу жердегі бір қымызшының үйінен даусы жер жаңғырықтырғандай бір әншінің асқақ үні саңқ етіп, естіле қалды. Ән тыңдауды ең тандаулы табысым деп санайтын әуесқой басым, асыға жүріп, әлгі ән айтылып жатқан жерге келдім. Алты қанат ақ үйдің айналасы қалың топ. Үйдің жабығынан, босағасынан қарауға таласып, иін тіреседі. Барған бетте ішке кіре кету маған оңай бола қойған жоқ. Адамдардың ара-арасымен жылжи отырып, бір кезде кіре берістегі есік алдына жеттім. Үйдің ішінде ине шаншар бос орын жоқ. Лық толы адам. Олардың ортасында төрде ән салып отырған кісіге көзім түсе кетті. Басындағы пұшпақ бөріктің сыртына салған күләпарасы бар, салдарша сұлу киінген сымбатты кісі екен. Маңайда тұрғандардан сұрастырғанымда, олар; «бұл кәдімгі Біржан сал ғой» десті. [2, б. 162]. Бұрын сырттан ғана атын естіп енді өзін көруге сонша құштар болып жүргенімде, онымен ойда жоқта кездесе кетуімнің өзі мен үшін үлкен бір бақыт сияқты көрінді. Әттең, содан кейін Біржанды мен қайта көре алғаным жоқ. Мен өмірімде осындай үлкен өнер иелерін өте көп көрдім. Олардың ішінде жұртқа әйгілі халық композиторы Жаяу Мұсамен жиі кездесіп жүрдім. Себебі онымен біздер тым жақын тұратынбыз. Қайда әнші болса, соны әдейі іздеп баратын жас шағымда мен сол ауылда сан рет болдым. Жаяу Мұса кезі келгенде ғана болмаса, көрінгенге көп ашыла сөйлей бермейтін, ауыр мінезді, аса сабырлы кісі болатын-ды. Ол ең

алғашқы көргенімде меніменде де түс жара, ашық сөйлесе қоймай, сұлық қана амандасқан. Әйтсе де, мен аздап ән айтатын едім. Сол өнерімді өзіңізге сынатуға, егер ұнаса тағы да сізден ән үйреніп үлгі алуға келіп едім дегеннен кейін-ақ маған бір ықыласымен көңіл қоя қарады да, бұрынғыдан гөрі жылырақ сөйлесе бастады. Қәне олай болса, білетін әндеріңді айта ғой бала, біз тындап көрелік, - деді ол назарын маған қарай аударар. Ондай үлкен сыншының алдында, асып-саспай суырла ән салып, сыныан сүрінбей өту мен сияқты тәжірибесі аздау, аса төселе қоймаған жас әншіге қандай қиын. Дегенмен өзімнің әдейі сол үшін барғанымды еске алдым да, Жарылғапберліден үйренген «Аққұм» әнін айтып бердім. Менің бұл әнім сыншының құлағына жағып, көңіліне ұнады білем, ол енді мені жанына бұрынғыдан да жақынырақ отырғызып алып; «Алтыбасар», «Ардақ», «Жалғыз арша» сияқты тағы да әлденеше әндер айттырды. Ақырында ол арқадан қағып; - Қарағым, Қалижан! Талабың тым жақсы екен. Тек, енді осы жолыңнан адаспай, алға қарай тарта бер. Біз болсақ қартайдық. Ендігі кезек жастар мына сендердікі, - деп біраз ақыл айтты. Сөйтіп, сол барған жолы ол үйінде бірнеше күн жатқызып, өзінің бірсыпыра жақсы әндерін үйреткен еді. Олардың ішінде, осы кезге дейін менің концерттік репертуарымнан кең орын алып келген «Кідіғәй», «Кәк аршын», «Қоңыр», «Толқыма», «Хаулау», «Гауһар қыз», «Сапар», «Құлбай бай», «Ақсиса», атты әндерін атап айтуға болады, – дейтін-ді Қали Байжанов.[3]. «Адамның ең жақсы досының бірі – жол, өйткені ол тілеген жеріне жеткізеді» демекші Қали өнер іздену жолында жүріп, талай жердің дәмін татты, білімді талант иелерінен тәлім-тәрбие алды. Қали орындаушылық өнердің ең биік шыңына өрлей, қанат қаққан шағында, сол елдегі Күдерінің Нұрланы деген кісінің жанына еріп, бір жылы Абай ауылына да барады. Кемеңгер ұлы ақынның алдында, асқақтата ән салады. Әнді аса қадірлейтін Абай да Қалидың дүрлі қаққан күдіретті үнімен әсерлете салған әсем әндерін өте ұнатады. Оның келешек өнер жолына жөн сілтеп, бағалы кеңестер айтады. Апта бойы үйінде жатқызып, Абай ол қонақтарын үлкен сый-құрметпен аттандырады. Бұл жолаушылар осы сапардан қайтып келе жатып, жолда Семейге де соғады. Онда біраз күн болғаннан кейін Қали тұңғыш рет Әміремен жолығады. Артынан олар Қоянды жәрменкесінде, Қызылорда қаласында және Москвада бірге жүріп, өмірінше дос болып кетеді. Қали ол кезде жұрт көп жиналатын Қоянды жәрменкесінде жиі көрінетін. Ол жыл сайын жәрменкеге барып Қажымұқан, Қалибек, Зәрубай,

Омар, Майра, Иса, Сатмағамбет сияқты өншен өнер саңлақтарымен бірге бір ай бойы ойын-сауықтар жасаумен, барған жерлерін базар етіп жүретін кез еді. Аталған өнерпаздардың сондағы көбінесе бас қосатын орындары қымызшылардың үйлері болатын-ды. Өйткені әр жерден әдейі қымыз сату үшін келген жырынды саудегер әйелдер қымыздары өтімді болу үшін, әлгі ойын – сауық жасаушыларды кезекте тұрып, таласа үйлеріне шақыратын-ды [4].

Сондықтан да, ол уақытта театр-кино сияқты ойын көріп, көңіл көтерерлік белгілі басқа орындар болмаған соң, сауықшыл жастар тобы күн батып, түн болысымен-ақ, жаңағылар барған қымызшылар үйін іздеп табатын-ды. Ол ойын көре келгендердің сиғаны кіріп, симағаны сыртта тұрып, жабықтан сығаласадағы асқақтаған әсем ән, күңгірлеген көркем күй, күлдіргі сықак сөздер тындаумен қатар, сан алуан сиқырлы ойындар көріп оны орындаушыларға үлкен алғыс айтатын – ды. Солардың ішінде жиналған жұрт, әсіресе, Қалидың орындаушылық өнеріне өте риза болатын - ды. Ал, енді Қалидың басқа әншілерден ерекше бір қасиеті – ол ән жанырының қандай түрін болсада, тындаушыларына тамаша шеберлікпен тым жақсы жеткізе айтатын әнші еді. Демек, ол, жібекше созылған сұлу сазды лирикалы әндерді де, сондай-ақ жел маяша жүйткіп, күйынша ұйтқыта айтатын ойнақы ұшқыр әндерді де, немесе нөсерлете күйып, селдете ағызатын сан алуан серпінді әндерді де кемеліне келтіре көсілте шырқайтын керемет кең көмейлі әнші еді. Мысал үшін айтқанда, оның шын мәнісіндегі дауысы – орташа (баритон) болғанымен, кейде ол ең биік (тенор) дауысты әншілер қатарында, немесе ең төменгі (бас) дауыспен де, қоңырлата айта алатын-ды. Мәселен ол белгілі «Шама» дейтін әнді айтқанда бірден биікке қанат қаға шырқай жөнеледі де, аздан соң ән аяғын баяулата түсіп, өзінің тоқсан толқып, қырық құбылатын сиқырлы үнімен құлағына сыбырлай сөйлеп, бір сыр шертіп отырған сияктанатын. Міне, мұндай дауыс байлығы мен шебер орындаушылық, әрине, әншілердің бәрінде бірдей бола бермейді. [5, 59-60 б.] Енді осыған сәйкес айтарлық бір жай. Қалимен көп жылдар бойы бірге жасасып, бірге қызмет істескен кешегі Борис Александрович Орлов оның асқан әншілік өнерін әңгіме ететін. 1936 жылы, Қарағанды облыстық радиосының солистері мен хоры Москваға барып, үлкен театрдың сахынасында концерт беріп жатты. Бір кезде қоңыр домбырасын қолтығына қысып, сахынаға Қали да шықты. Ол «Алтыбасар», «Аққұм» атты әндерді айтқанда, отырған жұрт сатыр-сұтыр қол соғып, тағы да айта түсуін сұрады.

Ақырында Қали көптің қалауынша өзінің ертеден сүйіп айтатын жаңағы «Шама» дейтін әнді шырқап, шебер орындаушылық өнерін Москва жұртшылығына шын мәнісінде анық-ақ көрсете білді. Қали ән айтып біткеннен кейін, көрнекті композитор және белгілі өнер қайраткері, әрі сыншы Александр Затаевич сахна сыртына келіп, Қалиды қолын қыса құттықтады да, бізге бұрыла қарап; - Мен талай таңдаулы ән шеберлерін тыңдап жүріп, диапазоны кең дауысты әншілерді тым сирек кездестіретін едім. Дұрысын айтқанда Байжановтың бүгінгі шыққан дауысымен, шырқата салған сұлу әндері мені мейлінше сүйсіндірді. Еліміздің басқа да өнер қайраткерлері қатарында, қазақ халқының да осындай өнерлі ұл-қыздарының өркендей өсе беруіне шын ниетпен тілектестігімді білдіремін! – деген тым тәтті сөздер айтты да, ол залға қарай қайта түсті. Александр Затаевичтің Қалиға мұндай жақсы баға беруі бізге үлкен мақтаныш, зор қуаныш әкелгендей болды. Ол мұнан кейін де Қалимен сан рет кездесіп, осы сапарында онан «Бүркітбай», «Екі жирен», «Көкбай», «Қызыл бидай», «Тоқсанбай» сияқты бірталай халық әндерін нотаға түсіріп алған еді, – дейтін-ді Борис Александрович Орлов. Музыка сыншыларының Қали жәйінде айтқан пікірлері өте көп, мысал үшін мынандай бір естелікті тағы да айта кетуге тура келеді. Бір жылы Қарағандыға Москвалық, бір топ жазушыларды бастап келген Корней Чуковский Қалидың айтқан әсем өнерін тыңдап көргеннен кейін; - Мына Қали Байжанов жолдас біздің байқауымызша, анық тот баспайтын асыл, тозбайтын талант екен, – деп ерекше таңданды, тым жоғары баға берді. Расында да, Қалидың осындай табиғи дауыс байлығына сай, оның орындаушылық өнерінде де үлкен өзгешеліктер барлығы бірден-ақ байқалатын еді. Өйткені ол әр әннің өзіне тән әсемдік түрін тауып, ішкі жан дүниесімен шын беріле, терең тебірене айтатын – ды. Демек ол ән теңізінің тереңіне сүнгі түскен шағында өзгенің бәрін ұмытып, өзінің барлық ынта – жігерін тек қана сол орындап отырған әніне аударатын-ды [6]. Қалидың басқа әншілерден тағы бір өзгешелігі; ол бір әнді айтқан сайын, оның сапасы жағына көбірек көңіл бөліп, бірінен бірін асыра айтуға әдеттенетін еді. Ол осындай ой толқыны үстінде отырғанында, әнің қалай өзгеріп орындалғанын кейде өзі де байқамай қалатын көрінеді. Осыған сәйкес, манадай бір фактіні айталық; Соңғы жылдардың бірінде, әнші Жүсіпбек Елебеков концерт бере елге шыққан бір сапарында Қалидың үйіне барады. Ол біраз әнгімелескеннен кейін; - Қалеке! Мен сізге сәлем беруге және ән үйренуге әдейі келіп отырмын, – деп ойындағы

тілегін білдіреді. - Мақұл, айтайын қарағым. Бірақ, жас ұлғайып, дауыс шіркіннің көнеленіп қалған кезінде келдің ғой. Алайда көңілін қалмасың – дейді де, Қалекен қолына қоңыр домбырасын алып, жайлап қана ән сала бастайды. Жүсіпбектің үйренгісі келген өтініші бойынша, ол бір әнді әлде неше қайталап айтады. Бірақ айтқан сайын кейбір жерлерін өзгерте береді. – Қалеке-ау! Мұныныз қалай? Әнді бір қалыпта неге айтпайсыз? Әлде мен үйреніп қоймасын деп, қызғаныш етіп отырсыз ба? – деген Жүсіпбектің әзіл сөзін шындай көріп, қысылыңқырап қалған Қалекен; - Қарағым Жүсіпбек! Ол не дегенің? Сенен аяған әнді мен қайда апармақпын? Қайта жасым сексеннен асып, қартайған шағымда, өзің сияқты жақсы әншілер мынау әнді Қалекен осылай айтушы еді деп отырса, оның өзі маған бір үлкен қуаныш емес пе? Ал дұрысында бұрынғы ескі әдетпен, әнді өңдеңкіреп айтайын деп отырып, оның қалай өзгергенін тіпті өзім де аңғармай қаламын, – деп Қалекен көзіне жас алыпты. Қали Байжанов өз білгенін өзгеге үйретуге еш уақытта жалыққан емес еді. Ол өнер сүйгіш талай жастарға тәрбиеші болып, ұстаздық етті. Оның мектебінен тараған тамаша ән шеберлерінің ішінен: Рахметжан Ибраев, Забира Жұбатова, Жаңыл Қартабаева сияқты қарағандылық бір топ әншілердің аттарын атап айтуға болады. Әсіресе дауыс көлемі жағынан болсын, әнді орындау әдістері жағынан болсын Қалидың өзіне ұқсас шәкіртерінің бірі – республиканың еңбек сіңірген артисі, қазақтың Абай атындағы мемлекеттік Академиялық опера және балет театрында актерлық қызметін атқарған Мұрат Толыбаев болды. Қалекен жасы ұлғайып, дауысы көнеленген кезінде ғана Қазақ ССР Ғылым академиясының арнап шақыртуы бойынша бір жылы Алматыға келіп, елу шамалы қазақ әндерін пленкаға жаздырып қайтқан болатын-ды. Оның бұл еңбектері қазақ өнерінің музыкалық бағалы қазынасы есебінде сақтала бермек. Қали Байжановтың ұзақ жылдары бойы өнер саласындағы сіңірген сапалы еңбектерін партиямен үкімет жоғары бағалап, оған 1938 жылы республиканың еңбек сіңірген артисі, 1945 жылы Қазақ ССР-нің халық артисі деген құрметті атақтар берді [7, 218 б.]. Әншілік өнерді үлкен дарын деп білген қазақ жұрты үшін талантты өнер иелерін құрметтеу дәстүрге айналғандай. Бүгін біз дәстүрге қарыздармыз. Халықтың дәстүрін тұғыр етіп қана біз алға жылжи аламыз. Бүгін де небір әншілеріміз ғұмыры қысқа әндерге құмар. Тарихы мол, кешегі өткен ата-бабаларымыздың жүрген жолмен адаспай, бөгде жұрт өнеріне еліктемей, өзіміздің қазақтың дәстүрлі ән өнер жолында шешек ата өркендеп өссек, ән майданына қосқан бір үлесіміз болар

еді. Ғасырдан жалғасын тауып келе жатқан домбырамен ән айту өнерінен қол үзбеуіміз керек. Халқымыздың ән өнерін мәңгілік еткен дарынды ұлы тұлғаларымыз артына осындай өшпес мұра қалдырып, халқының жанынан ғасырлық орын алды. Қали Байжанов халық әндерін, халық композиторлар әндерін нақышына келтіре, таза дала дыбысымен орындаған, әншілік орындаушылық өнердің, профессионалдық үлгісін қалыптастырған халықтың ұлы әншісі дегім келеді. 1966 жылы Қали Байжанов сексен тоғыз жасында, Қарағанды қаласында дүниеден өтіп, өмірінің соңына шейін өнерді бағалаған ақтық қарт әншінің есімі ел есіне әркез ұтылмайды және оның дүрлі қаққан құдыретті үні, құйқылжыта салған әсерлі әні әрдайым құлақта жатталып, есте сақталады [8, б. 56].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 А.Жұбанов «Ғасырлар пернесі» Алматы, «Дайк Пресс» - 2001 ж.
- 2 Е.Брусиловский «Естеліктер» Алматы, «Ана тілі» - 1994 ж.
- 3 М.Өтеуов, Ш. Төлегенұлы. «Ғасырдан – ғасырға» «Дайк – пресс». Алматы. 2000 ж.
- 4 Е.Брусиловский «Дүйім дүлдүлдер» Ана тілі. Алматы 1995 ж.
- Книга «Евгении Брусиловский» - Астана «Фоллиант» баспасы 2005 ж.
- 5 «Қазақстан» Ұлттық энциклопедия – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы 1998 ж.
- 6 Мұхтар Әуезов энциклопедиясы – Алматы. «Атамұра» баспасы. 2011 ж.
- 7 Евгений Брусиловский – Алматы; «Өнер» , 2005 ж.

ЭКРАН МӘДЕНИЕТІНІҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ

ШАЙХИМОВА М. У.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АУБАКИРОВА С. С.

PhD, қауымд. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Соңғы жылдары экран өнері белсенді дамып, танымалдылыққа ие болды, ең алдымен интернет пен әлеуметтік желілерден ішінара төмен өзінің қолжетімділігіне байланысты және жетекші рөлді алады. Әдебиет пен театр өзінің үстем позициясын жоғалтып,

қуатты кино және телеиндустрияға жол берді, өйткені олар тұтынушылардан ойлылықты, жинақылықты және дайындықты талап етеді. Осыған байланысты экран мәдениеті сияқты құбылыс туралы олардың суггестивті және манипуляциялық мүмкіндіктері аясында экрандық сөйлеумен бірге айтқан жөн.

Көркем әдебиет пен театр өнері өз оқырманын/көрерменін оқиғаның серігінің жағдайына қоя отырып, оның сезімін, толғауын оятатыны белгілі. Катарсисті басынан өткерген оқырман/көрермен кейіпкерлермен бірге рухани-адамгершілік жағынан жоғарылайды, олардың өмірін өз қиялында өткізеді, өзінің дұрыс таңдауын және/немесе қате таңдауын жасайды, ол үшін финалда батырмен бірге «өтейді». Сонымен, өнер мен әдебиет туындылары арқылы тұлғаны рухани-адамгершілікке тәрбиелеу, мәдениет, сөйлеу, шығармашылық қабілеттері мен ойлау қабілетінің деңгейін дамытып, қалыптастыру басты міндеті шешіледі.

«Экран мәдениеті» ұғымы салыстырмалы түрде жақында, 19 ғасырдың аяғында, ағайынды Люмьер 1895 жылы Францияда кинопроекторды ойлап тапқан кезде пайда болды. Дәл осы уақыттан бастап экран мәдениеті туралы айтуға болады, бірақ экрандағы сөйлеу туралы емес, өйткені дыбыс кейінірек пайда болды. Қарапайым тілмен айтсақ, экран мәдениетін негізгі ортасы экран, монитор болып табылатын мәдениет деп айта аламыз. Ал бұл тұрғыдан экрандық (компьютерлік) бет қайта жаңғырған шығарма, пост-әдебиет болғандықтан, экран мәдениеті кітап және жазба мәдениеттің келесі даму кезеңі болып табылады [1]. Экрандық сөйлеу экран мәдениетінің жалғасы, қосымшасы болды. Дегенмен, бұл қазіргі кезеңде бастапқы кезеңде болды, бұл бір-бірін толықтыратын және өзара тәуелді құбылыстар; Экран мәдениеті – кітапқа, әдебиетке немесе сценарийге негізделген экран бейнесі мен экрандық сөйлеудің үйлесімді қосындысы.

Жазбаша мәдениеттен электронды немесе экрандық мәдениетке көшу оның алғашқы көріністерінің пайда болуымен басталғанын айта кеткен жөн. Кинематография оқу және ғылыми-көпшілік фильмдер түрінде мәдениетке бірте-бірте және үнемі өсіп келе жатқан ауқымда еніп отырды. Ағылшын тілі, тарих және басқа пәндер бойынша оқулықтарды арнайы алмастыратын бағдарламалар пайда болған кезде теледидар өнері бұл үрдісті күшейтті [1, 151 б.].

Сонымен, экран мәдениеті экрандық бейнелер мен экрандық сөйлеу жүйесіне негізделген. Ол бейнені, сөйлеуді, актерлік шеберлікті, анимациялық (компьютерлік) модельдеу және

аудиовизуалды туындының көптеген басқа элементтерін біріктіріп, жана экрандық шындықты, соның нәтижесінде басқа мәдениетті дүниеге әкеледі. Бұл жаңа экран мәдениеті кинотеатрмен, теледидармен, интернетпен және қазіргі кезеңде компьютерлік кескінді өңдеу мүмкіндіктерімен байланысты анимация формаларының кең ауқымын қамтиды, олар қатысудың максималды әсерін жасайды (мысалы, Стивен Спилбергтің «Аватар» фильмдері). , Энг Лидің «Пи өмірі» және басқалары).

Экран сөзі француз тілінен аударғанда «Экран» перде деп аударылады. Ежелгі уақытта көлеңке театры бұл экранды ойдан шығарылған шындықты жаңғырту үшін пайдаланған. Сол кезде де экран театрды көрерменге әсер ету аясынан ығыстыруға әрекет жасады деп есептейік. 20-шы ғасырдың соңы - 21-ші ғасырдың басындағы дамыған экран экраны нақты және шынайы емес шындықты көрсету мүмкіндіктерімен шектелмейді.

Түсіндірме сөздіктерде экранның қалай түсіндірілетініне назар аударайық: орыс тілінің В.И. Даль түсіндірме сөздігінде «Экран» - қалқан, пешке немесе каминге арналған аяқтардағы кедергі. Сиқырлы шамның бейнелері алынған ақ бет, әдетте кенеп [2, б.730];

С.И. Ожеговтің түсіндірме сөздігінде «экран», - 1. Энергияның кейбір түрлерінің (жарық, жылу және т.б.) сәулеленуінен қорғайтын немесе осы энергияны қолдануға қызмет ететін (шағылу, түрлендіру және т.б. 2. Мөлдір үлдірлер мен пленкалардың суреттері көрсетілетін созылған ақ мата. 3. тасымалдау фильмдер көрсету туралы, кино өнері туралы [3, 1184 б.];

Шетел сөздерінің үлкен сөздігінде: Экран [Ecran]. 1.Тегістік, жылудан, жарықтан, кез келген сәулеленуден қорғайтын бет. экран камин. Қорғаныс экраны. Қалқан (арнайы) – экран ретінде қызмет етеді, қорғайды (негізінен әртүрлі сәулелерден). 2. Энергияны қолдануға, көрсетуге, түрлендіруге, көрнекі, мәтінді және т.б. ақпарат [4, 816 б.];

Шетел сөздерінің үлкен сөздігінде: Экран (французша ecran, голландша schrans «кедергі») – 1. Өрт ошағы алдында, терезеде орнатылған жылжымалы қалқан. 2. Бетіне пленка немесе слайд кескіні проекцияланатын жақтаудың үстіне созылған кенеп. 3. Адамды немесе құрылғыларды зиянды сәулелерден қорғайтын қалқан [5, 775 б.].

Көріп отырғанымыздай, түсіндірме сөздіктер бұл сөздің француздық шығу тегін жоққа шығармайды, бірақ оны ең алдымен беткі, қорғаныс немесе тосқауыл ретінде түсіндіреді. Бейнелеп

айтқанда, орыс тіліндегі экран – бұл адамға зиянды және қауіпті кез келген нәрседен, айталық, қазіргі кезеңде жағымсыз әсерлерден қорғау. Айта кету керек, кеңестік дәуірде экран өзінің бастапқы мағынасына толығымен сәйкес келді. Бұл көрерменді қорқынышты оқиғалардың жағымсыз әсерінен қорғаудың бір түрі болды, ол кезде қазіргіден кем емес қаһармандар. Алайда, әлемде, елде болып жатқан оқиғалардың барлығы сол кездегі экран мәдениетіне сәйкес келмесе, экраннан көрсетіле алмас еді. Экранда арнайы мемлекеттік органдардың цензурасынан өткен шығармалар мен сценарийлер көрсетілді. Әрбір сөз, ситуация, кейіпкерлердің сөйлеу мәнері мен іс-әрекеті, орындаушылардың сөзі, музыкалық сүйемелдеу және ән мәтіні мұқият тексерілді, өйткені бәрі идеалды кеңес адамының сыртқы келбетіне сәйкес келуі керек, содан кейін ғана фильмнің сценарийі түсірілімге бекітілді.

Теледидар кеңестік өмір салтын насихаттауға да жауапты болды және теледидар экрандарында үлгілі фильмдер мен телебағдарламалар көрсетілді. Дикторлар мен тележүргізушілердің моральдық және сыртқы келбеті цензурадан өтті. Экрандағы және сахна сыртындағы сөйлеу әдеби тіл нормаларына толық сәйкес келді, сөйлеу техникасы дикциямен, интонациямен, әуендік және орфоэпиялық мәдениетімен ерекшеленді. КСРО-да экранның тәрбиелік, идеологиялық және насихаттық миссиясы туралы мемлекеттік идеология болды. Кеңестік кезеңдегі экран мәдениеті мен экрандық сөйлеуді дәл осылай сипаттауға болады, өйткені олар мемлекеттік деңгейде осылай үлгіленді.

Олай болса, кеңестік кезеңдегі экран мәдениеті мен экрандық сөйлеу – рухани-адамгершілік, көркемдік аспектілерден тұратын эталон, үлгі.

Бүгінгі таңда экран мәдениеті мәдениеттің жаңа түрі – бұл виртуалды орта, виртуалды әлем туралы айтуға мүмкіндік береді. Экран мәдениеті, экрандағы сөйлеу сияқты жаңа ұғымдарды кейінірек енгізуге кино мен телевидение өнерінің дамуы мүмкіндік берді. Қазіргі экран мәдениеті шындық пен иллюзия, ойын арасындағы шекараны іс жүзінде өшірді, өйткені көрермен айырмашылықты көрмейді және сезбейді. Көрермендерге паровоз жүгіріп келіп, үрейленіп, залдан қашуға әрекеттенген киношоудың алғашқы көрсетілімі сияқты болды. Бүгінгі таңда кино және теледидар экрандарынан ағып жатқан аудиовизуалды ағын көрерменге дәл осылай дерлік әсер етеді. Кино және теледидар экрандарының жаңа компьютерлік және анимациялық мүмкіндіктері

оған тек болжамды ғана емес, сонымен қатар манипуляциялық мүмкіндіктер береді.

Қазіргі кезеңде экран мәдениеті мен экрандық сөйлеу бірге жаңа аудиовизуалды ақпараттық және манипуляциялық орта болып табылады; Кеңестік құндылықтар мен идеалдар жұмыс істемейтін кино және теледидар қауымдастықтарының жаңа мәдениеті. Дегенмен, басқа елдерден тұтыну тауарлары ретінде «импортталатын» жаңа құндылықтар мен идеалдар жұмыс істейді. Жалпы қазіргі экран мәдениеті мен экран сөзі көркемдік мотивтерді көздемейді, өйткені аудиовизуалды туынды (кинотеатр, фильм, сериал, бағдарлама, ток-шоу, реалити-шоу, т.б.) коммерциялық өнім, сатылатын тауар. Американдық экран мәдениеті алға тартқан сөз бостандығы, демократиялық қоғам, жеңіл де бақытты өмір ресейлік экран мәдениеті мен экран сөзін өзгертті. 21-ғасырдың экран мәдениетінде кейіпкерлер дәстүрлі түрде бақытқа, өмірден өзін, өмірдің мәнін іздейді, бірақ қазіргі кейіпкерлер отбасы, жақындары, қоғам алдындағы міндеттемелерден азат болғысы келеді және өз мұраты мен мақсаттарына оңай жетуге тырысады, әдепсіз және/немесе азғын жолдар. Кейіпкерлердің экрандағы сөзі экспрессивтілігімен, импульсивтілігімен және әдеби емес (жаргон, жаргон), стандартты емес сөйлеу нормалары және англо-америкалық сөздердің көптігімен ерекшеленеді. Көптеген заманауи шетелдік және отандық фильмдердің басты кейіпкері, прокатында орасан зор касса түсімі бар, табысты, ақымақ, мега-бай адам немесе трагедияға әкелетін бөтен әрекеттерді жасайтын бейтаныс адам және «жаңа бай» (мысалы, «Ұлы Гэтсби» фильмі, 2013 жыл, режиссер Баз Лурман, фильмнің бюджеті – 105 миллион доллар, дүниежүзілік касса – шамамен 352 миллион доллар, т.б.).

Қазіргі экран мәдениетіне мыналар тән: адамдар арасындағы қарым-қатынастың экрандық формасы – ақпарат әлеміне еркін ену; экрандық ойлау – қатаң логика, жылдамдық, икемділік, реактивтілік, бейнелеу; экрандық оқыту және басқару жүйесі [6]. Қазіргі экрандағы сөйлеу (сұхбатқа алынған өнер, мәдениет және әдебиет қайраткерлері және басқа да әңгімеге қатысушылар әсер етпейді) сипатталады: күнделікті сөйлеуге жақын, диалекттік ауытқулары бар, жаргон және ауызекі сөздермен сәйкес келмейтін сөйлеу. орыс тілінің орфоэпиялық дыбыс нормасына; сөйлеу логикасына сәйкес келмейтін экспрессивті интонация; шамадан тыс эмоционалдық қарқындылық және жылдам ырғақ; қатты, төзімсіз дауыс тембрі. Сөйлеудің орнына «ауызша сөйлеу» басым.

Осылайша, экран өнері коммерциялық салаға айналған XX ғасырдың аяғында еліміздің қоғамдық-саяси жүйесімен бірге экран мәдениеті мен экрандық сөйлеу дамыды.

Заманауи экран мәдениеті мен экрандық сөйлеу - бұл шынайы өмірдің бір түрі, объективті шындықтың көрінісі, оны жасаушының көзқарасы, ойы немесе идеясы арқылы өзгертпейді. Суретшінің таланты мен шеберлігі, оның сұлулықты сезінуі, эстетикасы, дүниетанымы, түпкі мақсаты, дәстүрі мен жаңашылдығы көркем шығарманың шынайылығының негізгі көрсеткіші болып табылады. Айта кетейік, киноэкрандарда кейіпкер көбінесе қолында темекі және/немесе алкоголь бөтелкелері бар, әдеби және/немесе балағат сөздері бар, өмірдің барлық игілігін оңай алатын немесе оларға қол жеткізе алатын күмәнді адам, арам, әдепсіз жол. Жоғарыда айтылғандай, компьютерлік анимация мен монтаждың заманауи мүмкіндіктерімен, кинематографиядағы 3-D әсерлерімен көрерменнің қатысуының әсері барынша жоғары. Сондықтан көрермен бұл кейіпкерге қатысып, жанашырлық танытады, оның өмірімен, сезімімен, іс-әрекетімен 1-1,5 сағат экран уақытын өткізеді. «Попкорн киносы» деп аталатын осындай телехикаялар мен фильмдердің, фильмдердің нәтижесі қоғамның құндылық бағдарларының өзгеруі, жалған идеалдардың қалыптасуы, қоғам негізделген және соның арқасында көптеген әлеуметтік институттардың күйреуі болып табылады. ол дамиды (отбасы және т.б.). Теледидарда болып жатқан шындықтың әсерінен, жанжалда, жанжалда құрылған түрлі ток-шоулар, реалити-шоулар танымал. Телеарналардың ақпараттық қызметтері жүргізушілердің жылдам сөйлеу ырғағымен жағымсыз және бейберекет дауыс беруге, адамдардың сана-сезімін зомбилеуге дейін төмендеген. Әдетте, жаңалықтар телеаудиторияны қамту барынша жоғары болып, ең шулы, төтенше жағдайдан басталып, соңында ғана мәдени-спорттық өмірді қамтитын прайм-таймда беріледі. Жер-жерден келген тілшілер сөздің ұшқыр ырғағымен, әлемде болып жатқан оқиғаларға бей-жай қарамайтын жігерлі дауыспен мәнерлі баяндайды. Мұндай ақпаратты күнделікті тұтынатын көрерменнің сезімталдығы мен реакциясы төмендейді, импульсивтілік, ашуланшақтық және орынсыз мінез-құлық пайда болады. Халықты зомбилеу өз еліндегі қоғамдық-саяси және мәдени жағдайдан алшақтау ретінде орын алады. Мұндай психологиялық әсерде әрбір жеке адам әрқашанда объективті шындықты адекватты түрде бағалап, оған өз елінің азаматы және мәдениет иесі ретінде жауап бере алмайды.

Ұсыныс ситуациясы туындайды – ақпарат арқылы адамға психикалық әсер етудің ерекше түрі, оның ұсынылып отырған нәрсені сыни емес қабылдауына себепші болады. Сондай-ақ, сіз өзіңіздің дауысыңызбен шабыт бере аласыз, сондықтан дикторлар мен ақпараттық қызмет корреспонденттерінің, түрлі ток-шоулар жүргізушілерінің дауыс тембрі мен интонациясы басқа жүргізушілердің дауыстық-сөйлеу ерекшеліктерінен ерекшеленеді. Алдыңғылардың даусы категориялық, салқындық, катал, каталдығымен ерекшеленеді.

Әдебиет пен өнер туындыларының да суггессиялық қасиеті бар, бірақ адамға әсер етудің айла-шарғы әдістері қолданылмайды. Өнер туындысы таңдау құқығын адамның өзіне қалдырады. Оның үстіне суретші өз елінің пайғамбары ретінде өз шығармаларында жиі оқиғаларды алдын ала болжап, мәдени код арқылы не болатынын ұсынып (болжағандай), белгілі бір құбылыстарды түсіндіреді, оларға баға береді. Бұл жаңа экран мәдениеті мен экрандық сөйлеудің зомбиленуінің нәтижесінде бұқара арасында жоқ дүниеде болып жатқан оқиғаларға жасаушының сыни реакциясы.

Сонымен, қазіргі экран мәдениеті мен экрандық сөйлеу - сауатты, мазмұнды және мөлшерде қарым-қатынас жасау қажет аудиовизуалды шығармалар мен ақпарат ағынының күрделі жүйесі. Бұл жағдайда аудиовизуалды туындылар мен ақпарат теріс емес, тез және оңай қолжетімді, жаңа түрдегі қарым-қатынастың, білім берудің, тәрбиенің, ағартудың, өзін-өзі жүзеге асырудың және өзін-өзі дамытудың ұтқыр құралына айналады.

Әдебиет пен өнер шынайылық пен дәстүрді сақтай отырып, «эмоционалдылық үшін абстрактілі ойлауды елемеден, сөздің тура мағынасында сауатсыздықтан сақтайтын, қиялды және абстрактілі ойлауды қалыптастырудың ең құнды құралы» болып қала береді [1, 152 б.] және зомбилеу. Экран мәдениеті мен экрандық сөйлеу коммерциялық басымдықпен емес, көркемдік құндылықтармен, әдебиет пен өнермен тығыз байланыста жаңа шындықты, орыс мәдениетінің жаңа түрін жасауға қабілетті. Әлем әдебиетін отандық кино және телевидение дәстүрлеріне кино бейімдеудің кеңестік тәжірибесі, сондай-ақ кино, телевидение, театр және жазушылардың тығыз ынтымақтастығы әдеби және шетелдік шығармалардан ада, ұлы кеңестік экран мәдениеті мен экран сөзін тудыруға ықпал етті. Сөздер және экран мәдениетінің американдық түрі. Әдебиет, өнер, экран өнері қатар өмір сүріп, дами алады, бір-біріне еніп, бірін-бірі толықтыра алады. Соның нәтижесінде отандық дәстүрге,

негізгі құндылықтарға негізделген және сырттан таңылған құндылықтардан азат жаңа экран мәдениеті мен экрандық сөйлеу қалыптасуда.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Негодаев И.А. Информатизация культуры: монография. – Ростов-на-Дону: ЗАО «Книга», 2003. – 320 с.
- 2 Даль И.В. Толковый словарь русского языка. современная версия. – М.: Эксмо, 2008. – 736 с.
- 3 Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 53 000 слов / С.И. Ожегов; Под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и образование», 2005. – 1200 с.
- 4 Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2002. – 856 с.
- 5 Большой словарь иностранных слов / Сост. А.Ю. Москвин. – М.: ЗАО Изд-во Центрополиграф: ООО «Полнос», 2003. – 816 с.
- 6 Толковый словарь обществоведческих терминов. Н.Е. Яценко. 1999 http://www.slovarnik.ru/html_tsot/6/6kranna8-kul5tura.html Дата обращения: 27.04.2014.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ БРЕНД КАЗАХСТАНА: ПРОДВИЖЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ И ТРАДИЦИЙ

ЩЕГЛОВА А. Н.

магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар
АУБАКИРОВА С. С.

PhD, асоц. профессор (доцент), Торайғыров университет, г. Павлодар

В эпоху глобализации формирование и укрепление национального бренда становится неотъемлемой частью стратегического развития государства. В контексте Казахстана, этот термин не только обретает новое значение, но и становится ключевым направлением для продвижения богатого культурного наследия страны на мировой арене. Национальный бренд – это понятие, которое становится все более популярным в современном мире. Он является имиджем страны, который формируется на основе ее культурных, исторических, туристических и экономических характеристик. У бренда государства, также как и у коммерческого

бренда есть своя сущность, атрибуты и ценности. Сам термин «национальный бренд» впервые появился в 1996 г., благодаря Сальмону Анхольту, признанному эксперту в области разработки национального имиджа и определения идентичности. Так же он является основателем и издателем двух глобальных исследований в области территориального брендинга: Anholt-GfK Roper Nation Brands Index и Anholt-GfK Roper City Brands Index [1, с.4].

Попытки создания национального бренда в Казахстане предпринимались в 2016 и 2020 годах, но они не привели к выбору конкретного образа бренда. В настоящее время планируется разработка стратегии продвижения и популяризации национального бренда по всем каналам коммуникации с целью укрепления национальной идентичности, объединения казахстанцев вокруг идеи сохранения культурного кода нации, а также повышения гордости и ответственности граждан. Исполнителем проекта станет НАО «Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру» [2]. Стоит отметить что в мировом рейтинге национальных брендов в 2023 года Казахстан занял 45 место в списке из 121 страны [3].

Роль национального бренда состоит в том, что позволяет привлекать внимание к культурным, туристическим и экономическим достижениям страны, повышать ее престиж и привлекать инвестиции и туристов. Так как бренд формируется, в том числе на основе культуры, для его развития необходимо популяризировать объекты культурного наследия, чтобы способствовать формированию сильного и узнаваемого бренда. Культурное наследие представляет собой совокупность ценностей, выраженных в разнообразных формах материальной и нематериальной культуры, которые сохраняют свою ценность с точки зрения антропологии, археологии, истории, этнографии, эстетики, науки или искусства. Популяризация объектов культурного наследия является одним из актуальных направлений в глобальной практике брендинга [4].

Культурное наследие и традиции играют значительную роль в формировании образа страны в мировом сообществе, и многие страны активно используют эти элементы для продвижения своего национального бренда. Например, Япония успешно использует своё культурное наследие, такое как чайная церемония, кимоно и самураи, для продвижения своего национального бренда, где они стали неотъемлемой частью восприятия Японии в мировой культуре.

Индия умело привлекает внимание мира к своему национальному бренду, используя такие элементы своего культурного наследия как йога, индийская кухня и Аюрведа.

Италия использует свое богатое культурное наследие, такое как итальянская кухня, мода и искусство Возрождения, для укрепления своего национального бренда, которое помогает создать образ Италии как страны искусства и изысканности.

Как видим, культурное наследие играет важную роль в формировании имиджа страны. В данном контексте, богатое культурное наследие казахов могут сделать Казахстан привлекательной страной для мирового сообщества.

Культурное наследие является не только источником гордости для жителей страны, но и ключевым фактором, определяющим привлекательность и уникальность Казахстана. Внимательное сохранение и активное продвижение этого богатства не только укрепляют самосознание нации, но и способствуют развитию туризма, культурного обмена и международного взаимодействия.

В настоящее время Казахстан сталкивается с необходимостью нахождения баланса между сохранением своего уникального культурного наследия и адаптацией к изменяющемуся миру. Высокий уровень современного культурного потенциала и богатое культурное наследие казахов могут стать ведущими факторами формирования положительного имиджа страны, которая обладает уникальной историей, самобытной культурой и глубокими духовными традициями [5].

Казахская культура является результатом многовекового формирования, сформированного под влиянием суровой степной природы и традиций кочевого образа жизни. Элементы культуры включают щедро накрытый дастархан, национальные блюда, функциональные юрты, изделия из войлока, национальную одежду с богатой вышивкой и узорами, а также традиционные конные игры, искусство красноречия и состязания акынов. Уникальные черты казахской культуры, такие как гостеприимство, любовь к свободной природе и гармония с окружающим миром, не только формируют особый характер народа, но и представляют собой ценный ресурс для национального бренда. Традиционная музыка, национальные танцы, народные ремесла – все это важные элементы, передающие богатство культурного наследия Казахстана.

Кроме того важными элементами культуры Казахстана являются язык, традиции, материальные и духовные ценности,

литературное и музыкальное творчество, а также формы проведения досуга. Казахский язык играет ключевую роль в сохранении и передаче культурных ценностей, а многонациональный состав общества способствует многогранности культурного наследия. Казахское литературное и музыкальное творчество, в том числе песенные поединки и народные праздники играют ключевую роль в формировании культурного облика страны. Национальные игры также являются неотъемлемой частью казахской культуры. Казахская борьба, скачки на большие дистанции, кокпар, кыз-куу и алтыбакан представляют собой не только физическую активность, но и способ сохранения и передачи национальных традиций и навыков.

В общем, богатство культурного наследия и современного культурного потенциала Казахстана представляют уникальные возможности для создания сильного и узнаваемого национального бренда, способного привлечь внимание мирового сообщества.

Последнее время особое внимание уделяется сохранению национальных традиций в современности. Программы поддержки и государственные инициативы направлены на сохранение и развитие богатого культурного наследия Казахстана, делая его важной частью мировой культуры. Анализ существующих кампаний по продвижению национального бренда Казахстана позволяет оценить эффективность предпринятых шагов. Ряд масштабных проектов были запущены для подчеркивания культурного богатства и исторической значимости страны. Так например министр культуры и спорта Республики Казахстан, Асхат Оралов, в 2023 году представил ключевые аспекты Концепции культурной политики на период 2023-2029 годов. Основной целью этой Концепции является формирование единого культурного пространства в стране и обеспечение устойчивого развития всех сфер культуры, включая театр, кино, музеи и сохранение культурного наследия. Он отметил, что особое внимание уделяется внесению новых объектов в список Всемирного культурного наследия ЮНЕСКО, с планами увеличения их числа до 16 к 2025 году.

Развитие национального бренда страны невозможно без акцента на культурный туризм. Введены в эксплуатацию визит-центры в различных регионах, что способствует популяризации местной культуры [6].

Культурное наследие Казахстана становится основой для создания национального бренда, подчеркивая его уникальность и многогранность в мировой культурной структуре.

Основной идеей Концепции является сделать культуру более доступной для населения, повысить узнаваемость культурного наследия Казахстана в мире и сохранить и популяризировать его историко-культурное наследие на международном уровне.

Успешное продвижение национального бренда невозможно без активного участия как государства, так и общественности. Государственная поддержка в форме инвестиций в культурные события, разработка национальных программ играют ключевую роль. Вместе с тем, активная роль общественности в сохранении и популяризации традиций, а также ее участие в социокультурных проектах, способны значительно усилить эффект продвижения.

Опыт ведущих государств мира свидетельствует, что использование культуры в качестве инструмента для продвижения бренда страны позволяет преодолеть противоречие между высокой духовностью и оценкой «цивилизованности» общества. Казахстан имеет значительные возможности в этом направлении, поскольку проводится серьезная работа по сохранению культурного наследия и развитию духовных ценностей. Это достигается благодаря инициативам правительства, направленным на возрождение и сохранение национальной культуры.

Национальный бренд – это не только ключ к успешному внешнему восприятию страны, но и зеркало, отражающее внутренний дух нации [6].

ЛИТЕРАТУРА

1 Кадыржанов Д.А. Теория и практика управления международным имиджем и национальным брендом Казахстана // Вестник КазНУ. – Алматы, 2009. – № 15 (3) – 345 с

2 В Казахстане сделают новый национальный бренд [Электронный ресурс] – URL <https://liter.kz/novyyj-nacziionalnyj-brend-kazahstana-obojdetsya-v-bolee-480-mln-tenge/>

3 Рейтинг национальных брендов. [Электронный ресурс] – URL <https://brandirectory.com/rankings/nation-brands/>

4 Шиманович, А. В. Роль культурного наследия в реализации концепции брендинга туристских дестинаций // Материалы Всерос. науч. конф. Великий Новгород, 7–8 апреля 2020 г. НовГУ. – Великий Новгород, 2020 – С. 299 – 306

5 Жакенова К. А. Роль культуры в формировании странового бренда Казахстан [Электронный ресурс] – URL: <https://articlekz.com/article/13805>

6 Как будет развиваться культурный бренд Казахстана? [Электронный ресурс] – URL <https://tribune.kz/kak-budet-razvivatsya-kulturnyj-brend-kazahstana/>

7 Васильева О.А. Концептуальные основы национального брендинга // Евразийский Союз Ученых. 2014. № 7-5. С. 46.

8 Тлеубердинова А.Т., Салауатова Д., МАхметова С.Е. Из зарубежного опыта странового брендинга, Журнал: Вестник КарГУ, 2016

9 Каленова С.А. История зарождения странового бренда, Журнал: Вестник КазЭу 2012

10 Анхольт С., Хильдрет Д. Бренд Америка: мать всех брендов. М.: ООО Издательство «Добрая книга», 2010. 232 с.

Секция 31

**Шетел филологиясының, лингводидактиканың және аударматандың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы иностранной филологии,
лингводидактики и переводоведения**

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

АБДУГАЛИМОВА А. Г.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ЖУМАШЕВА А. Ш.

д.ф.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Компетентность обычно приравнивается к наблюдаемому и измеримому поведению в использовании языка в целях участия. Практически всеми учеными в этой области доказано, что оно не ограничивается только запоминанием некоторых грамматических правил, глагольных форм и словарного запаса, но включает также тщательно спланированное обучение, самообучение и различные задания и упражнения. В основном, по словам учителей и учеников, их общие языковые навыки: «Использование онлайн-ресурсов английского языка для улучшения английского языка», «чтение ради смысла», «письмо», «преобразование предложений», «использование соответствующей интонации и интонации во время разговора», « посмотрите на детали и объясните» [1].

Любой иностранный язык, включая английский, преподается на основе известных навыков: говорения, аудирования, чтения и письма. Помимо этих навыков, учащиеся должны знать грамматику и словарный запас. Что касается требований межкультурного взаимодействия в глобализированном мире, мы согласны с точкой зрения Вонга о практическом и эффективном использовании целевого языка как инструмента межкультурного общения. Однако мы считаем, что если у сторон есть предположения или идеи относительно взглядов, поведения и культурного наследия своих слушателей, они могут участвовать в очень эмоциональном и очень хорошем межкультурном взаимодействии. Полноценная понятийно-методическая платформа в образовательном процессе объясняет качество методического направления формирования

компетентности. Компетентность человека в определенной области развивается с течением времени. Компетентность зависит главным образом от контекста, в котором она используется. Другими словами, студенты адаптируются к использованию иностранного языка в любой ситуации.[2] Во всех трех концепциях: компетентностном подходе, компетентностном образовании и компетентностном обучении языку ясно, что главным вопросом является «компетентность».

Поскольку человек живет в требовательном обществе, ему необходимы определенные квалификации, способности, потенциал и навыки для решения проблем в его жизни или своих потребностей. Они могут трансформироваться благодаря опыту и образованию, применяя эти навыки в своей жизни. Овладев этими навыками, он сможет решать различные задачи и достигать поставленных целей. Компетенция – это совокупность способностей и навыков, позволяющих решать собственные проблемы и достигать поставленных целей, и соответственно человек, овладевший этими компетенциями, формируется как компетентная личность.

Существует множество различных взглядов ученых на виды компетентности. Например, если мы используем компетенцию на практике, ее можно классифицировать как «реляционную компетентность» и «межличностную компетентность», которая обеспечивает общение посредством реляционных способностей. Из них наиболее общепринятыми являются: интеллектуальные, методологические, личностные, социальные и партисипативные компетенции.

Реляционная компетентность – это традиционная компетентность, а не современная, но в прошлом она не ценилась на своем уровне. Однако в глобализованном мире важность общения и взаимодействия разных культур порождает необходимость всестороннего рассмотрения «реляционной компетентности». В процессе рассмотрения данной компетенции возникает необходимость учитывать и языковую компетентность, поскольку реляционная и языковая компетенции напрямую связаны друг с другом. Оба могут быть сгруппированы в рамках программы «Языковая компетентность». Понятие «реляционная компетентность» впервые было предложено европейскими учёными. Упомянутая языковая компетенция включает в себя не только лингвистическую компетентность, но и ориентирована на умение правильно использовать язык.

Все внеклассные занятия по английскому языку связаны с музыкой. Возможность записи собственных саундтреков позволяет детям петь на любом школьном мероприятии. У нас также есть наши любимые группы, такие как West Life, Queen, Scorpions, The Beatles и другие. Настоящим праздником является школьный фестиваль английской песни в рамках недели английского языка. В нем традиционно принимают участие учащиеся 7-11 классов, а лучшие исполнители принимают участие в областных и городских конкурсах песни на иностранном языке.

Таким образом, современное языкознание понимает язык как социально значимый коммуникативный код и правила его функционирования, закрепленные в сознании определенной группы людей. Иными словами, язык – это система необходимых и достаточных для общения языковых средств и правил их использования (Н. И. Гез). Речь есть реализация языковой системы в конкретных актах общения и т. д. включает в себя как сам процесс общения, так и речевые продукты или продукты этого процесса. (Н.И. Гез). Учет такой разницы имеет решающее значение для методологии. Изучение языка в строгом смысле этого слова, по мнению академика Л. В. Щербы, дает лишь знание языковой системы, но не приводит к использованию этой системы как средства общения. Для практического использования языка, т.е. для овладения речью необходимо не только знать языковые средства и правила их использования в речи, но и автоматически использовать их в коммуникативной деятельности. Из этого следует, что в процессе обучения необходимо не только запоминать и закреплять языковые средства, формировать навыки их использования, но и практиковать общение и т. д. необходимы при выполнении речевых актов.

Языковая компетентность тесно связана с культурной компетентностью. Процесс и основа участия и общения происходят в разных ситуациях, в разных культурных и социальных средах, то есть для участия в межкультурном участии человеку необходимы иные, чем языковые, компетенции. Поэтому эмоциональное и культурное знание человека занимает важное место в компетентностном методе, и это делает понятным значение «межкультурной компетентности». В свою очередь, межкультурная компетентность – это способность свободно общаться с представителями других этнических, культурных, политических, экономических и религиозных групп [7].

Межкультурная компетенция фокусируется на знаниях и информации о представителях разных культур и их языках. Эта

компетенция имеет большое значение для создания межкультурной коммуникации без ошибок и трудностей. Культурная компетентность в сфере образования – это способность учащегося эффективно общаться с учащимися, принадлежащими к другим культурам, отдельными людьми, семьями и сообществами, при этом ценя и уважая культурные различия и сходства. Кроме того, поскольку культурное разнообразие в школах и высших учебных заведениях предъявляет огромные требования и проблемы для учителей и студентов, культурная компетентность занимает особое место в компетентностном подходе [8].

Мартин и Вон (2007) предложили четыре основных компонента межкультурной компетентности. Они:

- осознавать свое культурное мировоззрение;
- подход к культурным различиям;
- иметь разный культурный опыт и быть знакомым с разными мировоззрениями;
- межкультурные способности [9].

В процессе общения представителей разных культур часто возникают языковые и культурные барьеры, обусловленные различиями в их условиях жизни, убеждениях, мировоззрении, религиозной философии и законах.

Анализируя структуру лингвокультурной компетенции, мы представляем составляющие ее взаимосвязанные компетенции:

1. Ингистика (лингвистическое исследование) – овладение умением активизировать и систематизировать теоретические и лингвистические знания о языке для правильной организации речи;

2. Языкознание – практическое овладение языком; фонд языковых (лингвистических) знаний человека для анализа и выбора языковых единиц для правильной организации речи;

3. Речь – это акт говорения с целью общения; использовать ограниченные языковые единицы для составления различных предложений, знать законы их действия и употребления;

4. Социолингвистический – подбор языковых форм, соответствующих контексту, их трансформация и использование (в зависимости от ситуации и цели общения, социальной роли участников общения);

5. Дискурсивная (прагматическая) – организация речи (письменной или устной) с использованием правил общения, принятых в данной социальной среде;

6. Стратегические (компенсаторные) – восполнение недостатка языковых и социальных знаний в реальной ситуации опыта общения посредством устных и невербальных речевых стратегий;

7. Осведомленность и управление социально-социальной ситуацией. Практический взгляд на общение и его продолжение;

8. Государственная культура, традиции, быт народа из лингвонационально-культурных языковых единиц.

уметь использовать полученные знания о своих особенностях в процессе общения на иностранном языке;

9. Социально-культурные – овладение национально-культурными особенностями изучаемого языка (знание традиций, истории и культуры) и правил языкового общения (социальные установки и этикет);

10. Культурология – возможность создания языковых отношений между культурами на основе знания полученного экстралингвистического комплекса знаний, социокультурных, а также исторических условий, которые во многом способствовали формированию социокультурных знаний других стран, а также умение анализировать свою и зарубежную культуру;

На уроках иностранного языка поиск учителем учебника, решающего все сложные методические задачи, возникающие на уроке, приводит к предварительной неудаче. Ни один учебник в одной и той же ситуации не отвечает разнообразным требованиям, возрасту, уровню развития и интеллектуальным способностям ученика, то есть урок иностранного языка в этом направлении лучше не создавать только по рекомендациям авторов учебника. Помимо учебников, каждое занятие должно включать интересные дополнительные материалы, адаптированные к различным особенностям ребенка.

Современному, развивающемуся обществу Казахстана нужны люди современные, образованные, нравственные, способные самостоятельно принимать решения и думать о будущем своей страны. В этом контексте главной целью школы является подготовка квалифицированного, расчетливого и умного, полноценного, всесторонне зрелого человека страны. В современное время, в процессе прогресса общества, человеческий фактор и его всестороннее развитие, обновление всех сторон жизни страны усложняют ее проблемы с сущностью детского образования. Эта цель напрямую связана с тем, чем будет заниматься в будущем будущий взрослый человек, какую профессию он выберет и где

будет работать. В связи с этим основным направлением повышения эффективности и качества образования является признание каждого учащегося как личности и всестороннее формирование его в образовательном процессе. Школа должна развивать познавательные способности учащегося и приобретать основные компетенции, необходимые для его дальнейшей жизни. и дальнейшее образование.

В заключение можно сказать, что процесс обучения школьника должен осуществляться в ситуации произвольного интереса. Именно поэтому преподаватели английского языка широко используют на своих занятиях современные мировые, интеллектуальные методы с целью повышения качества преподавания английского языка. Если сосредоточить внимание на групповой работе, то в классе установится атмосфера сотрудничества и дружбы. Студенты группируются вместе, чтобы объяснить друг другу тему, обсудить, ни один ученик не забыт. Ожидаемые результаты от использования новых информационных инструментов на уроках английского языка: помощь ученикам с низкой успеваемостью; повышает творческую активность учащихся; студенты работают индивидуально; повышает интерес учащихся к урокам; увеличивает количество наглядности, используемой на уроке; помогает легко понимать грамматические конструкции; развивает память, слух, зрение, речь и мыслительные способности учащихся; увеличивает возможности для обсуждения, анализа, анализа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Волина В.В. «Весёлая лингвистика» - М., 1995.
2. Погодин Р. О законах языкознания // Детская литература - М., 1993 -2
3. Родари Д. Грамматика фантазии. Знакомство с искусством рассказывания историй. - М.: Прогресс, 1978. - с. 69-71
4. Тумина Л.Е. Кружок «Лингворазговорный язык» - М., 1995
5. Тумина Л.Е. Лингвистическая экспедиция в сказочную страну // Русский язык в школе - М., 1994 № 4.
6. Закон Республики Казахстан «Об образовании». Алматы-2008
7. Кунанбаева С.С. Теория и практика современного зарубежного образования – А.: Издательство «Эдельвейс», 2010 – 82 с.
8. Ван Эж Дж.А. Цели изучения иностранного языка. Объем. – Страсбург: Совет Европы, 1986. – Том. 1.

9. Байрам М. Обучение и оценка межкультурной коммуникативной компетентности. -1997. - Р. 52.

10. Хаймс Д. О коммуникативной компетентности. В книге Дж. Б. Прайда и Дж. Холмса (ред.), Социоллингвистика. Хармондсворт: Пингвин, 1972, стр. 269-293.

MEDIALINGUISTICS AS A MODERN SCIENTIFIC DIRECTION

AUBAKIROVA D. K.
teacher of English, M. Alimbayev school
BRATMAYER U. S.
student, M. Alimbayev school

World integration process and new information technologies have led to the formation of a qualitatively new level cultural and communication space. Changed conditions dictate updated approaches to the goals of educational policy. The education system faces challenges related to meeting the country's current needs for comprehensive training an educated person who has a good command of his chosen specialty and knows how to use a foreign language as a means communication. Foreign language teaching is becoming dynamic a developing part of the education system, covering not only only schoolchildren, but also a significant part of the adult audience, who wants to master a foreign language both for professional activities and for communication on a personal level contacts. In our opinion, a new approach to realizing goals language education in the system of additional professional education can be implemented based on the material of British quality newspapers integrated into the core curriculum.

Recently, the media have begun to play a leading role in the life of modern society, influencing directly or indirectly on all ongoing processes, including the education sector. If previously the education system had a decisive influence impact on students, now educational institutions are gradually lose their monopoly right to transfer to new generations accumulated experience in the form of knowledge and methods of activity, and the media are increasingly taking on educational and educational functions. Education meets the need to secure a leading position in the formation of a holistic picture of the world among students.

Establishing successful contact in language and content plan, creating a positive emotional mood and natural communication situations

in the educational process when addressing media source is possible, subject to his credibility. Research in social psychology [1, p 12] confirms that such characteristics of the source of information that are significant for the communicative impact, such as prestige, adequate knowledge of reality and competence ensure effective communication. British quality newspapers («Times», «Guardian», «Daily Telegraph», «Financial Times», «Independent», «Sunday Times», «Observer», «Sunday Telegraph», «Independent on Sunday») are authoritative universal thematic publications that occupy an honorable place in the journalistic practice. They are aimed at readers who want to receive information about important news and show interest in articles problematic and controversial.

The study of the features of media texts is carried out separately direction in linguistics is media linguistics, which gives a holistic, internally structured idea of media texts. Medialinguistics considers media text as multi-layered, a multi-level semiotic phenomenon realized in the dialogic unity of linguistic and media features [2, p 13]. From the position media linguistics has developed a classification of the main types of media texts, which include news (news stories, news in brief), analytics in the «analysis–opinion–comment–debate» section, feature articles and advertisements. Types of texts are understood as classes of texts characterized by a stable set of language, content and format properties. For example, news texts at the format level are represented by short messages and fully formed texts, at the language level, adjectives and nouns prevail in them with zero expressive rating, clichéd phrases, correlated with the main stable media topics, etc.

Newspaper text in this article is considered not only as medialinguistic object of another culture. From the perspective of linguodidactics, medialinguistic characteristics and requirements for organizing the learning process are related to interdependence. Relying on this classification allows differentiate when developing methodological support for the concept news – comment – feature, united by the general concept of «article» like a newspaper article. Medialinguistic studies indicate that the basic texts are news. This paper will discuss some methodological methods of working with them.

In the methodology of teaching foreign languages, relevant becomes the use of interactive teaching techniques in conditions of collective interaction (interactive group techniques): educational games (games), role-playing and simulation games (role-play and simulations), dramatization, projects, interviews (interviews), brainstorming, mind-

mapping, information gap), jigsaw type exercise, problem solving problems (problem solving and decision making), exchange of opinions (opinion exchange) [3, p 27]. Interactivity in learning means the interaction and communication of subjects of the learning process with each other, collaborative and transformative [4, p 34]. N.V. Chicherin to interactive teaching methods that can be used most effectively in conditions integration of language and media education, includes methods of foreign language polylogical communication, case method/analysis of practical situations, methods of problem-based learning.

Discussion as a targeted exchange of opinions and value judgments on an issue can take various forms: round tables (news roundtable talks), thematic conferences (buzz-topic conferences), talk shows (vox pop opinion shows), debates (topical debate clubs). When solving problematic problems, the presence different points of view among students creates the basis for a whole-group discussion in which the ability to critically develop think, argue and effectively influence the audience. Psychologists say that the perception of media messages is of a two-stage nature, the essence of which is that «the final opinion of individual readers, listeners and viewers on one or another issue covered in mass communication, is formed, as a rule, after discussing relevant messages with other people» [5, p 17]. Postulating a two-stage the nature of perception of the media text allows us to conclude that that the socio-psychological essence of perception of media texts creates a motivational basis for subsequent reading newspaper article discussion for the purpose of confirmation, correction or refutation of the information received.

Most often, it is possible to hold a round table meeting at database of brief news reports. Articles are pre-distributed, participants are given role status (scientists, crime news reporters, education / health / political / business / environment / arts correspondents, etc.). Due to time constraints, the time limit for each speech is limited to two minutes. Installation is given to a brief summary of the article with comments based on speech experience in English and role status. Considering, that students' experience in performing the functions of a leader in the first pores is insufficient, these functions are performed by the teacher. Such round table meetings stimulate speech and the desire to prove one's point of view, since content of news texts due to the universality of information to one degree or another is known to the reader of any society. Even less prepared students express a desire to participate in comments and take on the functions of a leader. Role teacher who does not interfere in the course of the discussion comes down to diagnostics of educational

activities. A mandatory step at the end of the work is to provide feedback with discussion lexical and grammatical errors. Viewing a videotaped discussion by the teacher allows students to objectively evaluate your speech and non-speech activity.

Completely designed news texts served as a source motivation to discuss socially significant problems and search for reasoned decisions: «Blunkett: Teachers must instil politeness» (upbringing and education), «'Cybermums' to police Internet sites for children» (Internet and morality), «Doctors reject making euthanasia legal» (euthanasia and ethics), «Explaining mobile phones» (technical progress and health), «The meeting of unlike minds at the business table» (cultural diversity and dialogue of cultures). To obtain the planned results, preliminary work includes preparing key arguments that suggest a clash opposing opinions. Students' speech activity is stimulated and directed through comments and questions teacher in order to develop the ability to make comparisons, make generalization, express an independent, logically justified judgment. On the topic «A culture of better work-life balance» with support to news articles «Rise in flexible working signals end of the 'sickie'» [6, p 7], «Working at home grows in popularity» [7, p 1] was suggested the following argumentation and counterargumentation as support for statements:

- pros: more flexible lifestyle, reduction in commuting time, healthier working environment, extra free time to be spent with families, managing your own time, wearing no formal clothes;

- cons: loss of concentration, lack of emotional support, loneliness, isolation, increased working hours, obliged to work when falling ill, risk of paying extra taxes, complaints from neighbours.

The next stage of work was planning and distribution assignments taking into account interests and opportunities to access British quality newspapers. Taking into account the learning objectives and learning conditions English in a non-linguistic environment, more emphasis was placed on regular exchange of collected information, delimitation of facts and opinions in the English classroom. In the penultimate lesson the information has been compiled from the point of view of its practical applications. The final lesson was a summary of the research results in the form of an oral presentation in English (each the student was responsible for a certain range of questions). Received the data, formatted as a press review, was transmitted to the ministry in Russian and English. Most students characterize this activity as interesting and useful.

Interactive work techniques ensure the development of communication, information, search and cognitive skills, the ability to independently acquire knowledge through the assimilation of various methods of activity necessary for self-realization personality in knowledge, work, creativity. Information gleaned from newspapers are the basis for a lively conversation, since the relevance and relevance of the information is of personal importance to each of the participants, and knowledge of the social context due to the homogeneity of the problems on a global scale, they are an incentive to contribute to the discussion of problems, which leads to the development of spontaneous speech and overcoming communicative barrier. Therefore, communication through authentic means newspaper text is natural and motivated in nature artificially created foreign language learning environment.

REFERENCES

- 1 Bogomolova N.N. Social psychology of print, radio and television. M., 1991.
- 2 Dobrosklonskaya T.G. Issues in studying media texts. M., 2000.
- 3 Solovova E.N. Methodological training and retraining of foreign language teachers. M., 2002.
- 4 Chicherina N.V. Media text as a means of developing media literacy in students of language faculties. M., 2008.
- 5 Brown H.D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. Upper Saddle River (N.J.), 1994.
- 6 Daily Telegraph. 2005. April 20.
- 7 Independent. 2005. September 24.

THE PRACTICALITY OF USING TED TALK VIDEOS FOR STUDENTS' LISTENING ABILITY DEVELOPMENT

BEKTURGANOVA Z. B.

masters degree, K. Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe

ANESSOVA A. ZH.

PhD, associate professor, Toraighyrov University, Pavlodar

TED (an abbreviation for Technology Entertainment Design; Technology, Entertainment, Design) is a private non-profit foundation in the United States, best known for its annual conferences held since 1984 in Monterey (California), USA, (since 2009 it has been held in Long Beach (California), USA) [1]. The conference's mission is to

spread unique ideas («ideas worth spreading»), and selected lectures are available on the conference website. Lecture topics are varied: science, art, design, politics, culture, business, global issues, technology and entertainment.

TED Talks have the potential to enhance learners' awareness and critical thinking skills, while also aiding instructors in delivering information and engaging with their audience more efficiently. The educational advantages of TED Talks stem from various factors, such as their accessibility in multiple languages, the high quality of information, and the precision with which it is conveyed. In addition to features like subtitles and transcribed translations in both native and target languages, adjusting the speech rate can further benefit students [2].

As per Chang and Huang [3], TED represents a video featuring compelling presentation on excellent topics or viewpoints by native speakers, enhancing students' language learning.

Utilizing TED Talk videos offers numerous benefits, as highlighted by Park and Cha [4]. Firstly, TED Talk videos are captivating, exploring a diverse range of topics spanning technology, entertainment, design, business, science, and global challenges [5]. Additionally, TED Talks feature an exclusive «interactive transcript» in each talk, creating an enjoyable experience where learners can read and simultaneously listen to/watch video materials. This method enhances learners' interest and comprehension of the listening contents.

These talks originate from presentations at the primary TED conferences or various satellite events globally [6]. According to Rubenstein [7], the TED Talks platform stands out as a prominent video delivery site, offering fresh content in video format. TED Talks are widely recognized as a leading new media platform for globally disseminating innovative concepts. Instructors can employ TED Talks to capture learners' interest and enthusiasm for specific subjects, subsequently delving deeper into those topics within the course curriculum.

As per Schmidt [8], TED presentations and listening diaries not only aided students in enhancing their listening skills but were also perceived as an interesting and valuable method for receiving practical listening training in real-world contexts. Numerous researchers have validated the practical impacts of TED Talk videos. For instance, Talk [9] employed TED Talks as comprehensive material, discovering that they improved listening skills among college students.

In contemporary education, the need for innovative teaching methods is paramount to foster well-rounded individuals. This article

delves into the practicality of utilizing TED Talk videos in comprehensive schools, focusing on their potential to develop students' listening abilities. By examining the real-world relevance, language proficiency benefits, critical thinking enhancement, confidence-building attributes, and accessibility of TED Talks, educators can gain valuable insights into their efficacy within the school curriculum.

TED Talk videos are renowned for addressing current and relevant issues, providing students with insights into real-world problems and solutions. As per Brook [1], videos play a crucial role in language education, as they heighten participants' awareness, provide authentic resources, and foster increased engagement from learners within the courses. Exposure to such topics facilitates students' ability to articulate their thoughts on contemporary affairs, bridging the gap between theoretical knowledge and practical application.

Language Proficiency Development – Research suggests that exposure to proficient speakers in TED Talks significantly contributes to language development. By engaging with articulate and well-structured speeches, students improve their vocabulary, grammar, and pronunciation. The inclusion of subtitles in TED Talks further reinforces the correlation between spoken words and written text, fostering language proficiency.

Critical Thinking and Analytical Skills - TED Talks are recognized for stimulating critical thinking. Integrating these videos into the curriculum encourages students to analyze and evaluate complex ideas, honing their critical thinking skills. This development equips students with the tools necessary to express their opinions coherently and persuasively in academic and real-world contexts.

Boosting Confidence – Public speaking often intimidates students, but TED Talk videos provide a supportive environment for observation of effective communication. Witnessing successful speakers share their ideas instills inspiration and confidence in students to articulate their thoughts. This boost in confidence is invaluable for personal and academic growth.

Easily Accessible Resources – TED Talk videos are easily accessible online, offering a practical and cost-effective resource for schools. Teachers can seamlessly incorporate relevant talks into their lessons, adapting content to suit the curriculum and students' specific needs. This accessibility makes TED Talks a convenient tool for educators striving to enhance listening abilities within the constraints of comprehensive school settings.

The research is conducted in the high school with 11th-grade students, employing pre and post-tests to evaluate the impact of incorporating TED talks on listening skills. The independent variable is the use of TED talks in skill instruction, and the dependent variable is students' performance in listening skills. The study utilizes a modified version of the IELTS Listening Section, consisting of 40 questions focused on lectures or talks. Pre-listening activities involve predictions based on visuals and quizzes, followed by note-taking during TED talk viewing. Post-listening tasks include quizzes, summarization, vocabulary exploration, and peer/group discussions. Assessment prioritizes engagement over quality. Students may orally share reports on their journals, and self-evaluation forms track progress throughout the course.

To gauge students' perspectives on the efficacy of using TED talks as a listening teaching strategy in the classroom, a questionnaire was administered with items aligned with the research questions. The questionnaire incorporated both closed and open-ended questions. The examination of how TED talk videos influence students' listening skills, academic vocabulary acquisition, and motivation in learning primarily involved descriptive explanations. Descriptive data were evaluated using a scale ranging from 1 (Strongly Disagree) to 5 (Strongly Agree)

Based on the analysis of the questionnaire, students' responses to the use of TED conversations in class are positive, as shown in the table above. First, Variety of TED talks can help students enhance their listening abilities. From the 30 questionnaire above, it can be seen that vast majority of students view that TED talks is more engaging than any other videos instruction for speaking. In terms of listening skills, majority of students (40 % disagree and 60 % strongly agree) students feel that TED talks has improved their listening. Based on the data obtained from statistical analysis, there are several things that may indicate the positive impact of TED video in improving students' listening comprehension. Moreover, TED talks video also develop students' motivation in discussion activity as illustrated by the result of questionnaire data. Another important fact that need to be discussed in this study is the function of subtitle. The questionnaire data revealed that vast majority of students need subtitle to help them understanding with the video content.

In conclusion, the main finding of this study is that using TED talk videos really helps students get better at understanding spoken English. The scores of the test taken after using TED talks were much higher than the ones before. The questionnaire, observations, and notes from students

all showed that students like using TED talks for learning academic English. The activities in TED talks, like games, debates, discussions, role-playing, and writing, grab students' attention and make learning enjoyable. Since TED talks are presented by fluent English speakers using correct language, students can practice how to say words and phrases correctly. The speakers' gestures and images also help students understand the message. Watching TED lectures provides an opportunity to listen to people speaking in a foreign language with various accents. This strengthens confidence and the understanding that learners don't need to feel shy or afraid to speak imperfectly in this language [10]. Lastly, having subtitles in both English and Indonesian in TED talks is a great help for students to check if they understood correctly. Overall, TED talk videos are beneficial for students in their learning process.

REFERENCES

- 1 Brook J. «The affordances of YouTube for language learning and teaching,»Hawaii Pacific University TESOL Working Paper Series, vol. 9, no. 1, pp. 37–56, 2011.
- 2 Ghory S., Ghafory H. «The impact of modern technology in the teaching and learning process,»International Journal of Innovative Research and Scientific Studies, vol. 4, no. 3, pp. 168–173, 2021.
- 3 Chang Y., Huang H. T. «Exploring TED Talks as a pedagogical resource for oral presentations: a corpus-based move analysis,»English Teaching and Learning, vol. 39, no. 4, pp. 29–62, 2015.
- 4 Park S. M., Cha K. W. «Pre-service teachers' perspectives on a blended listening course using TED talks,»Multimedia-Assisted Language Learning, vol. 16, no. 2, pp. 93–116, 2013.
- 5 Nurmukhamedov U. «Lexical coverage of TED Talks: implications for vocabulary instruction,»TESOL Journal, vol. 8, no. 4, pp. 768–790, 2017.
- 6 Wigmore I. Definition TED Talk. <https://whatis.techtarget.com/definition/TED-talk>. 2021
- 7 Rubenstein L. D. «Using TED Talks to inspire thoughtful practice,» The Teacher Educator, ol. 47, no. 4, pp. 261–267, 2012.
- 8 Schmidt A. «Listening journals for extensive and intensive listening practice» English Teaching Forum, vol. 54, no. 2, pp. 2–11, 2016.
- 9 Takaesu A. «TED Talks as an extensive listening resource for EAP students» Language Education in Asia, vol. 4, no. 2, pp. 150–162, 2017.

10 Кошелева И. Н. Видеоматериалы TED talks как образовательный инструмент в обучении английскому языку в вузе // Известия ВГПУ. 2017. С. 13-18.

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ – ОСНОВА ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

ВАЙГАНДТ Ю. В.

преподаватель, Педагогический высший колледж
имени Б. Ахметова, г. Павлодар

РАШИТ С. М.

студент, Педагогический высший колледж
имени Б. Ахметова, г. Павлодар

Язык и культура взаимосвязаны и оказывают определённое влияние друг на друга. Язык формируется и развивается в контексте культуры, влияет на мышление, восприятие мира и поведение людей. Культурные ценности и нормы отражаются в языке через выбор слов, выражений и грамматических конструкций.

Для меня, будущего учителя иностранного языка, интересен процесс изучения взаимосвязи языка и культуры, что позволяет лучше понять и оценить другие культуры, развивать межкультурную коммуникацию и уважение к различиям.

Между преподаванием иностранных языков и межкультурной коммуникацией есть единая, взаимодополняющая связь. Каждый урок иностранного языка – это практическое столкновение с иной культурой, прежде всего через ее основной носитель – язык. Каждое иностранное слово отражает иностранную культуру, за каждым словом стоит субъективное, обусловленное только данной языковой культурой, своеобразное впечатление об окружающем мире.

Иностранные языки в Казахстане и их преподавание очень востребованы. Основная задача преподавания иностранных языков в современном Казахстане – это обучению функциональной стороне иностранного языка и более практическое его применение. Максимальное развитие коммуникативных способностей – это основная задача, стоящая перед преподавателями иностранных языков. Главный нюанс обучения иностранным языкам как средству коммуникации между представителями разных народов и культур заключается в том, что языки должны изучаться в неразрывном единстве с миром и культурой народов, говорящих на этих языках.

К основным компонентам подобной иностранной культуры можно отнести такие элементы, несущие на себе национально – специфическую окраску, как традиции, обряды, традиционно – бытовую культуру, повседневное поведение, национальные картины мира, которые отражают специфику восприятия окружающего мира, художественную культуру [1].

Первым русским лингвистом, который ввел в лингвистику понятие культурно-исторического компонента значения, был Николай Георгиевич Комлев. Он высказал мысль о том, что слово, отражающее предмет или явление действительности определенного социума, не только означает его, но и создает при этом некоторый фон, ассоциирующийся с этим словом. Поэтому в семантике слова должен содержаться некоторый компонент, фиксирующий именно данный социальный фон, в котором слово существует.

«Признавая наличие «внутреннего содержания слова», то есть факта, что слово-знак выражает нечто кроме самого себя, мы обязаны признать и наличие культурного компонента – зависимость семантики языка от культурной среды индивидуума» [2].

Изучение культурного компонента слов является важным условием успешного овладения иностранным языком, однако, в свою очередь он входит в более широкий круг культурно-исторических значений соответствующей социальной действительности, усвоение которой – важное условие использования языка как средства общения.

В языке отражается социальный опыт народа. Существование тех или иных лексических единиц обуславливается практическими потребностями людей, их жизненными реалиями. Так, к примеру, жителя Чукотки для обозначения снега используют около 10 терминов, имеющих тонкие нюансы, которые понятны только тем людям, которые постоянно общаются на этом языке.

Даже одной и той же физической вещи могут соответствовать совершенно различные семантические описания в зависимости от того, в рамках какой цивилизации рассматривается эта вещь. Поэтому справедливо утверждение о существовании «национальных смыслов». «Нельзя отрицать, что два слова в двух разных языках, обозначающих один и тот же предмет в культуре двух народов и являющихся переводными эквивалентами, неизбежно связываются с нетождественными содержаниями, и это позволяет говорить о «национальных смыслах» языковых знаков [3]. Наглядным примером может служить слово «собака». Его значения:

- 1) упряжное животное у эскимосов, 2) священное животное у персов, 3) презирается в индуистском языке как символ низости.

Языковая коммуникация в социолингвистическом свете наиболее ярко проявляется фольклоре. Огромное число пословиц, поговорок, прибауток отражают действительность именно тем языком, которым пользуются в повседневной речи, а не при эпистолярном использовании языка.

Можно взять для примера несколько русских и английский поговорок:

- Christmas comes but once a year – Не все коту масленица.
- To have one's cake and eat it. – И волки сыты, и овцы целы.
- A cat may look at a king. – Не боги горшки обжигают.

Или следующие фразеологизмы:

A drop in the bucket. - Капля в море.

- To kill two birds with one stone. – Убить двух зайцев.

Английский язык много черпает из собственной же литературы.

Например, ярким примером этого могут служить фразы из почти настольной книги каждого англичанина Л. Кэрролла «Алиса в стране чудес» и «Алиса в Зазеркалье».

- To smile like a Cheshire cat. – Улыбаться до ушей.
- Mad as a hatter. - Сойти с ума, помешаться.

На основании этих примеров можно сказать, что лексические слои обусловлены какими-то социальными факторами, одни в меньшей степени, другие в большей. Если национально-культурное содержание представляет собой своеобразное ядро единых фразеологических единиц, то при использовании имен собственных, оно может выступать своего рода коннотацией. То есть слова, имеющие культурный компонент можно объединить в три группы: коннотативные; фоновая лексика; безэквивалентные.

Коннотативная группа включает в себя слова, которые не просто указывают на какой либо предмет, но и несут на себе обозначение его отличительных, характерных черт.

Фоновой лексикой можно назвать слова или выражения, которые имеют дополнительное содержание и сопутствующие семантические или стилистические оттенки, которые накладываются на его основное значение, известные говорящим и слушающим принадлежащим к данной языковой культуре.

Безэквивалентными словами можно назвать слова, которые служат для выражения понятий, которые не присутствуют в иной

культуре, и не имеют прямых эквивалентов за пределами языка, к которому они принадлежат.

Без знания тех или иных культурных словесных компонентов невозможно полное и осмысленное понимание произведений художественной литературы и публицистики. Безусловно, теоретические основы владения языком, дают какое-то общее представление о том смысле, который заложен автором в какое-то художественное произведение, однако только теоретические знания языка не позволят уловить ни аналогии, ни намеков, ни какого либо подтекста, заложенного автором. А это в свою очередь не даст полной возможности реализовать межкультурную коммуникацию через изучение литературы другой страны.

Прочность владения языковым материалом, необходимая для осуществления межкультурной коммуникации, достижима только при комплексном обучении всем видам речевой деятельности и усвоении языкового материала во взаимодействии всех анализаторов, т.е. в единстве говорения, слушания, чтения и письма. Необходимость этого вытекает из психофизиологического положения о неразрывном взаимодействии анализаторов коры головного мозга.

Комплексное усвоение материала в единстве говорения, слушания, чтения и письма является залогом прочности усвоения языкового и речевого материала и в плане обеспечения подлинной сознательности обучения. Овладевая материалом в единстве устной речи, чтения и письма, учащийся с самого начала неизбежно сталкивается с расчленением фраз и предложений на их компоненты, осознавая и узнавая глубину значений.

Таким образом, на современном этапе развития нашего общества, когда повсеместно возникают многочисленные культурологические связи, универсальным подходом в системе образования становится обучение межкультурной коммуникации. В самом понятии межкультурной коммуникации заложено равноправное культурное взаимодействие представителей различных лингвокультурных общностей в процессе изучения языка, что способствует всестороннему развитию личности, развитию духовных ценностей учащихся.

ЛИТЕРАТУРА

1 Верещагин Е.М. Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова – М., Рус. яз., 2000. – 543 с.

2 Верещагина И.Н. и Прыткина Т.А. Английский язык Учебник для 2 класса школ с углубленным изучением английского языка, лицеев, гимназий, колледжей. М.: Просвещение, 2000.

3 Выборова Г.Е. и Мельчина О.П. 70 устных тем по англ.яз.(I и II уровни). Пособие к базовому курсу «EasyEnglish» – М.: АСТ - Пресс, 1998.

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ МӘДЕНИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ

ЕСУМКАНОВА Д. Т.

магистрант, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қ.

НЫГМЕТОВА Б. Д.

ф.ғ.к., қауымд. профессор, Ә. Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Жоғары оқу орындарына мемлекеттік тапсырыс тек қана білікті тұлғаларды дайындауға ғана емес, сонымен қатар интеллектісі мен руханияты дамыған, ұлттық болмысты, отансүйгіштік сезімді бойына сіңірген, жаңа қоғамдық идеяларды жеткізуші болуға қабілетті мамандарды тәрбиелеуге бағытталған. Бұл міндет бірнеше тілде сөйлейтін, көптілді және көп мәдениетті ортада жұмыс істей алатын жеке тұлғаны дамыту контекстінде ерекше маңызды болады. Қазіргі әлемде шет тілдерін білу кәсібиліктің негізгі атрибуты болып табылады, оның ішінде күнделікті деңгейде тілді меңгеру ғана емес, сонымен қатар кәсіби салада арнайы терминологияны қолдану. Демек, лингвистикалық емес университеттердің оқу процесінде шет тілін оқу арқылы әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін дамытуға баса мән беру бәсекеге қабілетті мамандарды дайындаудың негізгі мәніне айналады.

Болашақ мамандарды шет тілін кәсіби пайдалануға дайындау тиімді нысандарды, әдістерді және оқыту құралдарын қамтитын кешенді ғылыми көзқарасты енгізуді талап етеді. Бұл студенттердің білімді меңгерудегі шығармашылығы мен дербестігін дамытуға, сондай-ақ болашақта кәсіби қызметте шет тілдерін қолдану үшін қажетті дағдылар мен дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді [1].

Ғылыми жарияланымдарға шолу қазіргі зерттеушілердің еңбектерінде шет тілін оқыту контекстінде студенттердің әлеуметтік-мәдени құзыреттілігі мен мәдени дамуы тақырыбының

кеңінен қамтылғанын растайды [2; 3; 4; 7; 8; 10; 13; 15]. Студенттердің әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін дамытудың теориялық және практикалық аспектілеріне арналған зерттеулер ерекше назар аударуды қажет етеді. Алайда, кәсіптік-бағдарлы білім беру контекстінде әлеуметтік-мәдени аспектідегі ауқымды теориялық және әдістемелік базаға қарамастан, тілдік емес жоғары оқу орындарында шет тілі сабақтары кезінде студенттердің әлеуметтік және мәдени құзыреттілігін дамыту юойынша мәселе жеткілікті түрде дамымаған күйінде қалып отыр.

Австрия халықаралық қатынастар академиясының профессоры А. П. Бердичевскийдің анықтамасы бойынша «мәдениет» ұғымы бірнеше негізгі аспектілерді қамтиды:

- мәдени көріністер динамикалық;
- мәдениеттер алуан түрлі, көптеген аспектілерден тұрады және бір мезгілде әртүрлі мәдениеттердің элементтерін қамтиды;
- барлық мәдениеттер бірдей құндылыққа ие;
- мәдениеттер адам өмірінің барлық салаларына енеді [5].

Орыс зерттеушісі Г. К. Карпухина «мәдениет» түсінігінің келесі элементтерін анықтайды:

- ұлттық мінез бен психологияның сипатты белгілері;
- тарихи мұралар, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар;
- күнделікті өмір және күнделікті өмір элементтері;
- ойлау мен мінез-құлық стереотиптері;
- мәдени, экономикалық және ғылыми-техникалық салалардағы жетістіктер [6].

Мақала шет тілдерін үйренуге тікелей қатысы жоқ мамандықтар бойынша студенттердің әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту үдерісін зерделеу мен талдауға бағытталған.

Мұндай жоғары оқу орындарында шет тілін оқытудың негізгі мақсаты студенттердің болашақ кәсіби қызметінде қолдануы үшін шет тілінің коммуникативтік дағдыларын меңгеруі болып табылады. Бұл білім беру бағдарламасына сәйкес арнайы әдебиеттерді оқу, ауызша пікірталасқа қатысу және тілді қолдана білу.

Оқыту барысында практикалық мақсаттарға жетумен қатар тәрбиелік және тәрбиелік міндеттер де шешілді: оқушылардың жалпы білім деңгейін арттыру және олардың ой-өрісін кеңейту. Т. Котченко оқытуды өскелең ұрпақтың физикалық, адамгершілік, лингвистикалық және эстетикалық мәдениеттерді қоса алғанда, жан-жақты мәдени мұраны игерту процесі ретінде қарастырады [7].

Шетел тілдерін оқыту әдістемесінің маманы, профессор Е.И. Пассов мәдениеттің экономикалық даму негізінде қалыптасқан қоғамның материалдық және рухани жетістіктерінің жиынтығы екенін атап көрсетеді. Демек, тіл мәдениетте негізгі рөл атқарады, оның құрамдас бөлігі ретінде әрекет етеді, бұл оны кез келген мамандық студенттеріне білім берудің маңызды құрамдас бөлігі етеді [8].

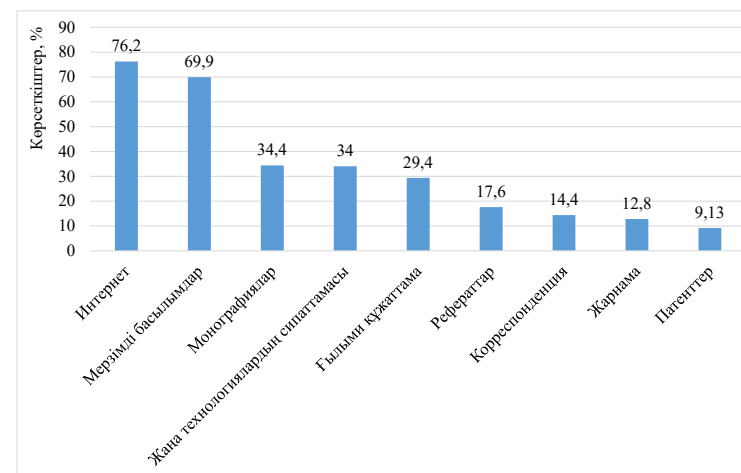
Қазіргі Еуропада оқытылатын тілде сөйлейтін адамдардың мәдениеті мен дүниетанымына терең бойлау пайдасына тілдерді оқытуда коммуникативті әдіске баса мән беру қайта қарастырылуда. Бұл шет тілдерін оқытудың әлеуметтік-мәдени аспектісін дамытуға көңіл бөлуді тудырады. А. Ларионова білім берудің әлеуметтік-мәдени құрамдас бөлігін студенттердің әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін қалыптастыруға, көпмәдениетті қоғамда білім алуға және өмірге дайындауға ықпал ететін білім мен дағдылардың жиынтығы ретінде қарастыруға болады деп есептейді [9].

Т. Колодконның пікірінше, әлеуметтік-мәдени құзыреттілік қарым-қатынас процесінде тілдің әлеуметтік және мәдени контекстін мағыналы пайдалана білуді қамтиды [10]. Ағылшын терминологиясында бұл ұғым ана тілінде сөйлейтіндердің мәдени ерекшеліктерін, әдет-ғұрыптарын, мінез-құлық нормалары мен этикеттерін білу, сондай-ақ өзінің мәдени ерекшелігін сақтай отырып, осы білімді қарым-қатынаста барабар қолдана білу ретінде сипатталады.

Маманға шет тілін білу нәтижесінен қажет және оның қандай коммуникативті қажеттіліктері бар, атап айтқанда, ол шет тіліндегі қарым-қатынастың қандай түрлеріне жиі жүгінеді - тікелей қарым-қатынас (сөйлеу және тыңдау) немесе оқу деген сұраққа келесідей жауап береді: деректер алынды: респонденттердің 18 %-ы арнаулы әдебиеттерді оқу үшін шет тілін пайдаланатынын көрсетті; 61,8 % - іскерлік келіссөздер жүргізу, келісім-шарттар жасау, симпозиумдарға, конференцияларға және басқа да халықаралық іс-шараларға қатысқаны үшін; 9 % шетелдік мамандармен шетелдік компаниялар мен бірлескен кәсіпорындарда жұмыс істейді; 11,2 пайызы шетелге қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді іссапарларға дайындалуда. Мамандар кездесетін шет тілі материалдарының түрлері бойынша сауалнаманың жалпыланған нәтижелері 1-ші суретте келтірілген. Біздің зерттеулеріміздің нәтижелері бойынша мамандардың сөйлеу белсенділігі келесідей бөлінеді: 1) кәсіби қызмет аясындағы байланыс – 68,8 %; 2) ғылыми баяндамалары

бар баяндамалар – 12,8 %; 3) дөңгелек үстелдер мен талқылауларға қатысу – 9,2 %; 4) күнделікті қарым-қатынас – 9,2 %.

Негізгі байланыс саласы ресми және іскерлік. Мамандар көбінесе өндірістік кездесулер, танысулар, презентациялар, тәжірибе алмасу және іскерлік кездесулер (келісімшарттарға қол қою, келісімдер, брифингтер, презентациялар және т.б.) сияқты тақырыптармен, сонымен қатар өздерінің кәсіби қызметінің экономикалық аспектілерімен айналысады [1]. Шетел тілінде тиімді қарым-қатынасқа осы тілдің бірегей әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін түсіну арқылы қол жеткізіледі. Мәдениетті шет тілі арқылы зерттеу атақты әдеби, өнер және музыкалық шығармаларды зерттеуге емес, күнделікті өмірді, діни көзқарастарды, дүниетанымды, әлеуметтік байланыстар мен институттарды білуге бағытталған. Тіл – мәдениеттің осы қырларының барлығын көрсететін айна. Өз мәдениетін зерттелетін тілдің мәдениетімен өмірдің әртүрлі қырлары арқылы салыстыру жалпы адамзаттық құндылықтарды түсінуге ықпал етеді. Мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын меңгеру және көпмәдениетті ортада өз бетінше жұмыс істеуге дайын болу маманға мәдениетаралық қарым-қатынаста табысқа жетуді қамтамасыз етеді.

Сурет 1 – Шет тіліндегі материалдардың түрлері бойынша жалпылама сауалнама деректері

Қазіргі заманда тұлғаның жоғары рухани-адамгершілік қасиеттерін дамытпай, қарым-қатынас мәдениеті жеткіліксіз. Шетел тілін меңгеру қарым-қатынас қабілеттерін жетілдіретін практикалық артықшылық ретінде ғана емес, сонымен бірге мәдени және тұлғалық баю мүмкіндігі ретінде де қабылданады. Осылайша, шет тілін оқыту үдерісін ізгілендіру студенттер арасында жалпыадамзаттық адамгершілік нормалары мен құндылықтарын қалыптастыруға ықпал етеді.

Жоғары оқу орындарындағы шет тілі мұғалімдері студенттер арасында рухани құндылықтарды сіңіру үшін кәсіби білімге ғана емес, сонымен қатар жоғары білім саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарынан хабардар болуы тиіс.

Шетел тілін оқыту контекстіндегі әлеуметтік-мәдени құзыреттілік келесі өзара байланысты компоненттерді біріктіретін интеграцияланған жүйе ретінде қабылдануы керек:

- өлкетану, оның ішінде халықтың мәдениеті, әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі мен тұрмысы туралы білім;

- әртүрлі коммуникативті жағдайларда мәдени ерекшеліктерді ескере отырып, тілдік бірліктерді білуді көздейтін лингвистикалық және аймақтық зерттеулер;

- сөйлеу этикетінің және бейвербалды мінез-құлықтың ұлттық ерекшеліктерін түсінуді, сондай-ақ бұл білімді әлеуметтік нормалар мен қарым-қатынасқа қатысушылардың мәртебесін ескере отырып, нақты жағдайларда қолдана білуді қамтитын әлеуметтік лингвистика [10].

Әлеуметтік-мәдени құзыреттілік элементтері мәдени-әлеуметтік контекспен тығыз байланысты, бұл шет тілін меңгеруге кешенді тәсілді маңызды етеді. Студенттердің әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін тиімді дамыту оқытылатын тіл елінің мәдениеті, тарихы, эстетикасы мен құндылықтары туралы білімді жан-жақты дамытуды көздейді; мәдениетаралық диалогқа белсенді қатысу; тілдік құбылыстар мен баламалы дүниетанымдарды түсіну; сонымен қатар елдің тіліне, тарихына, мәдениетіне деген жеке көзқарасын қалыптастыру.

Осылайша, тілдік емес мамандықтар студенттерін болашақ кәсіби іс-әрекетке және әлеуметтік өзара әрекеттесуге тиімді дайындау үшін шет тілін оқыту мыналарды қарастыруы керек:

- адамзаттың мәдени мұрасының дамуына ықпал ететін мәдениетаралық қарым-қатынас құралы;

- қоғамдық пікірді білдірудің этикалық бекітілген нысандарын зерттеу құралы;

- пікірталастарда этикалық мінез-құлық нормаларына үйрету;
- тілдік, сөйлеу және әлеуметтік-мәдениетті қоса алғанда, коммуникативті құзіреттіліктің барлық аспектілерінің синхронды дамуы.

Жарыстар, олимпиадалар, ғылыми конференциялар және шетелдік қонақтармен кездесулер сияқты инновациялық білім беру әдістері мен формаларын қолдану студенттерді зерттелетін халықтың әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін терең түсінуге ынталандырады.

Шетел тілімен байланысты іс-әрекеттерде әлеуметтік-мәдени аспектілерді тәрбиелеу үдерісін жетілдіру үшін ойын арқылы оқыту әдістерін белсенді түрде енгізу өте маңызды екеніне сенімдіміз. Ойын деп тілі зерттелетін елдің әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерімен тәжірибелік іс-әрекеттер тәжірибесін, өзара әрекеттесу мен танысуға бағытталған шартты сценарийлердегі әрекет түсініледі. Ойындар ана тілінде сөйлейтіндермен шынайы өмірдегі қарым-қатынас жағдайларын модельдеудің тиімді құралы бола алады.

Оқытуда компьютерлік және интернет-технологияларды қолданатын мұғалімдер бұл әдістің көптеген артықшылықтарын атап көрсетеді. Солардың бірі – контекстік тәсіл арқылы аутентикалық тілдік ортаға ену мүмкіндігі, бұл студенттердің сенімділігін арттыра отырып, тез сөйлеуді немесе айтылуын жақсартуды қажет етпей, шет тілінде қарым-қатынас жасаудың табиғи ортасын қамтамасыз етеді. Студенттер өз ойларын шет тілінде қалай жақсы жеткізу керектігін анықтауы керек. Тәжірибе көрсеткендей, жаңа технологияларды қолданатын студенттер дәстүрлі әдістерді қолданатындармен салыстырғанда сөйлеу дағдыларын дамытуда жылдам ілгерілеушілік көрсетеді.

Осылайша, шетел тілін үйрену процесінде әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті тиімді қалыптастыру үшін күш-жігерді мыналарға бағыттау керек:

- оқытылатын тіл еліндегі және Батыс Еуропаның басқа елдеріндегі әлеуметтік-мәдени этикет нормаларын зерделеу, сондай-ақ шынайы оқу материалдарын пайдалану арқылы мәдениетаралық өзара әрекеттесу ерекшеліктерімен танысу;

- оқушылардың коммуникативті әрекетін жақсарту үшін лингвистикалық және аймақтану, мәдениеттану, әлеуметтік

лингвистика және әлеуметтану элементтерін қосу арқылы білім беру тақырыптарын байыту;

- студенттерді мәдениетаралық және лингвистикалық қалыптасумен, халықаралық тәжірибеге сүйене отырып оларды шешу тәсілдерімен таныстыру;

- әлеуметтік және мәдени ақпаратты өзгерту және оны мәдениетаралық қарым-қатынаста тиімді қолдану дағдыларын дамыту.

Сонымен, студенттердің әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін дамыту олардың тілдік

Осылайша, студенттердің әлеуметтік және мәдени компетенттілігін арттыру шет тілдерін оқыту процесінде олардың негізгі мамандықтарынан тыс қатысу арқылы, қоғамдық маңызы бар және рухани тұрғыдан байытатын мазмұнға белсенді араласу арқылы қол жеткізіледі. Бұл процестің тиімділігі болашақ мамандарды рухани дамытуға, оқытылып жатқан тілдің мәдениетімен, дәстүрлерімен және құндылықтарымен таныстыруға бағытталған, бұл шет тілінде қарым-қатынас мәдениетімен өзара әрекеттесуде маңызды рөл атқарады және олардың интеллектуалдық және рухани байлығын арттыруға ықпал етеді деп қорытынды жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Коннова З.И. жоғары оқу орындарында көп деңгейлі білім беру контекстінде болашақ мамандардың кәсіби шет тілі біліктілігін дамыту мәселелері: PhD диссертациясы. ... Педагогика ғылымдарының докторы – Тула, – 2003. – 356 б.

2. Югова М.А. Тілдік емес мамандықтарда шет тілі оқыту әдістемесінің әлеуметтік-мәдени бағыттары: Қазіргі заманғы көпмәдениетті білім берудің маңызды мәселелеріне арналған халықаралық дөңгелек үстел материалдары. Орыс тілі, шет тілдері және сөйлеу мәдениеті кафедрасының 80 жылдығына арналған – 2017. – 83-87 б.

3. Литвиненко Е.Ю. Техникалық университеттерде шет тілі оқытуда мәдениетаралық компетенцияны қалыптастыру: Оңтүстік федералды университетінің хабаршысы. Техникалық ғылымдар. VII бөлім. Білім беру мәселелері. – 2013. – №7. – 243-247 б.

4. Валеева Р.С. Мәдениетаралық коммуникативті компетенцияны қалыптастыру: академиялық мобильділікті сәтті іске асырудың алғышарты ретінде: Қазіргі педагогикалық білім беру мәселелері. – 2017 ж. – №56-10. – 38-44 б.

5. Бердичевский А.А. Жеке тұлғаның негізгі мәдени бағыттарына сүйенетін шет тілі оқыту мазмұны: Мектептегі шет тілдері. – 2004. – №8. – 17-20 б.

6. Карпухина Г.К. Шет тілін оқытуда әдебиет пен өлкетану мәселелері: Ғылыми еңбектер жинағы. / ред. Б.Я.Шидфар. М.: ММУ баспасы, – 1991. – 39-40 б.

7. Котченко Т.Е. Этномәдени және лингвистикалық өлкетану материалдарының шет тілін үйренуге деген мотивацияға әсері: Теориялық және дидактикалық филология. Переяслав-Хмельницкий: СКД, – 2010. – Т. 8. – 171-179 б.

8. Пассов Е.И. Мұғалімдердің кәсіби даярлауының мәдени моделі: философиясы, мазмұны және іске асырылуы: Шет тілдері. – 2002. – №4. – 11-18 б.

9. Ларионова А.И. Лингвистикалық емес жоғары оқу орындарында шет тілдік материалды пайдалана отырып, әлеуметтік-мәдени компетенцияны қалыптастыру ерекшеліктері [Электрондық ресурс]. Қол жеткізу режимі: www.rusnauka.com/12_KPSN_2009/.../44439.doc.htm (қол жеткізу күні: 01.02.2024).

10. Колодко Т.М. Жоғары педагогикалық оқу орындарында шет тілі мұғалімдерінің әлеуметтік-мәдени компетенттілігін қалыптастыру: реферат. дис. ... канд. пед. ғылымдар. М., – 2005. – 20 б.

КОММУНИКАТИВНО-КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ И АКТИВИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ

ЖАНБУЛАТ М. Ж.

магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар

КАПЕНОВА Ж. Ж.

к.п.н., ассоц. профессор (доцент), Торайғыров университет, г. Павлодар

В современной лингводидактике и методике преподавания языковых дисциплин активно используются термины «коммуникативная компетенция», «коммуникативные навыки», «коммуникативные способности» и др.

Термин «коммуникативная компетенция» определяется как «способность решать средствами иностранного языка актуальные для учащихся задачи общения в бытовой, учебной, производственной и культурной жизни; умение учащегося пользоваться фактами языка

и речи для реализации целей общения» [1, с 98]. Значение термина «коммуникативные способности» рассматривается через призму характеристики языковой личности и свойств, обеспечивающих «эффективность ее коммуникативной деятельности, прежде всего общения с другими личностями, и психологическую совместимость в деятельности» [1, с 103].

В нашей работе ключевым является термин «коммуникативные возможности», который используется как синоним сочетанию «коммуникативные способности». В его содержании мы выделяем признаки «состояние возможного», «то, что заложено», «то, что может служить источником для развития» [2].

Для активизации коммуникативных возможностей разрабатываются различные подходы к обучению английскому языку. Одним из эффективных признается коммуникативно-когнитивный подход, который определяется как «методическая основа системы обучения, постулирующая необходимость равного внимания к формированию у обучаемых адекватного представления о системе изучаемого языка и способности к речевым действиям, умениям в речевой сфере» [3, с. 229].

Разделение коммуникативно-когнитивного подхода на когнитивную и коммуникативную области помогает выявить функции, присущие каждому компоненту. Методика построена на коммуникативной методологии, которая видит цель обучения иностранному языку в формировании способности общаться на этом языке. Несомненно, коммуникативная направленность процесса обучения продолжает оставаться доминирующей тенденцией в современной практике преподавания иностранного языка. Используя «коммуникацию» как категорию и технологию, можно моделировать ключевые особенности речевого общения, имитировать естественное общение и успешно обучать речевой деятельности на иностранном языке.

С развитием когнитивной психологии и лингвистики ученые сосредоточили внимание на внутренних психических процессах изучения языка. Когнитивный компонент коммуникативно-когнитивного подхода оптимизирует поведение учащихся за счет учета когнитивных закономерностей и особенностей психической деятельности. Это соответствует естественному познаваемому процессу. Когнитивный компонент важен для обучения языку, поскольку он рассматривает механизмы, влияющие на развитие языка.

Е. В. Виноградова считает, что термин «когнитивный» в современной лингводидактике должен включать в себя следующие компоненты:

- новые знания «встраиваются» в когнитивную структуру обучающегося и становятся ее компонентами;

- развитие мышления происходит в процессе самостоятельного открытия обучающимися новых знаний в ходе решения познавательных, желательных проблемных, задач посредством родного и изучаемого языка и др. [4].

Общепризнано, что овладение языком основано на познавательной деятельности обучающихся в процессе языковой практики. Для развития речевых способностей необходима практика; без познавательной деятельности трудно построить адекватное понимание языковых явлений и языковой системы, а также индивидуальный языковой рост. Два аспекта процесса обучения неразрывно связаны между собой и представляют собой сущность коммуникативной компетенции как знаний, мыслей о языке и способности осуществлять речевые действия.

На наш взгляд, такой подход позволяет целенаправленно управлять процессом обучения, самоконтролю, поскольку требует более глубокого понимания развивающей функции обучения иностранному языку, учета психофизиологических особенностей познавательной и речевой деятельности, уделения большего внимания к личности и индивидуальным особенностям обучающегося. Организация деятельности, ведущей к развитию социально-познавательной деятельности, требует от обучающихся участия не только в речевой, но и в познавательной деятельности, направленной на постижение социальных процессов и языковой картины мира.

Сбалансированное использование коммуникативного и когнитивного подходов позволяет формировать коммуникативную компетенцию как способность и желание общаться, что включает в себя развитие языкового и когнитивного сознания обучающихся, а также сознательное речевое самосовершенствование.

Коммуникативно-когнитивный подход не противопоставляет вышеуказанные подходы к обучению самоконтролю, а, скорее, вбирает их в себя и подчеркивает процессуальный аспект функционирования самоконтроля, его овладение субъектом контрольной деятельности – обучающимся – с целью совершенствования процесса и результата его речи на иностранном языке.

Коммуникативно-когнитивный подход связан с необходимостью решения психологических и психолингвистических проблем обучающихся. Методы преподавания имеют огромный образовательный потенциал, поскольку они способствуют независимости мысли и действий, а также желанию контролировать и оценивать собственное самообучение, что способствует духовному и социальному росту личности.

У языковой личности хорошо развито языковое видение мира, в котором когнитивная картина мира закрепляется и реализуется в материальной, символической форме [5]. Разные лингвокультурные группы имеют разнообразные когнитивные основы, которые определяются различиями в языковых мировоззрениях, а также разным разделением и классификацией действительности носителей языка.

Обучение иностранному языку должно охватывать не только лингвистическую, но и культурную, социальную и этнопсихологическую информацию, а также когнитивную структуру и представления.

Лингводидактическая модель, основанная на когнитивном подходе, а также ее визуализация стимулирует интерес к познанию, улучшает и способствует изучению языка с точки зрения эмоций и любознательности. Тот факт, что ученики могут легко обнаруживать и генерировать грамматические конструкции во время разговора, демонстрирует эффективность текущих когнитивных процессов.

Когнитивная модель используется в качестве примера для объяснения основных аспектов подхода и демонстрации эффектов, которых могут ожидать преподаватели, если они будут использовать когнитивный подход в аудитории.

Следует отметить две составляющие процесса успешного обучения: одна – акцент на внутриязыковые отношения, другая – межъязыковое воздействие.

Лингвистический аспект когнитивной модели основан на генеративной теории Н. Хомского и когнитивно-функциональном подходе, в частности на теории использования Томаселло (Tomassello 2003), строительной грамматике Крофта (Croft 2001) и когнитивной грамматике Гольдберга (Goldberg 1995; Langacker 1987, 1991). Он отображает когнитивные аспекты элементов языка. Основная предпосылка заключается в том, что обучающиеся используют язык непосредственно на основе известных им когнитивных навыков.

Основное внимание в модели уделяется тому, как лингвистический и нелингвистический опыт объединяются, образуя продуктивную языковую систему, что является проблемой когнитивной лингвистики. С лингвистической точки зрения структура представляет собой неделимый союз формы и значения. Таким образом, нелингвистическое восприятие влияет на языковое поведение и овладение языком, а то, как интерпретируется окружающая среда в конкретных случаях, может влиять на изучение языка.

Когнитивную технику можно также использовать с модальными структурами, совершенным видом и даже пассивным залогом. Освоив действующую прогрессивную конструкцию, в которой вспомогательный *be* является основным компонентом, обучающиеся смогут использовать ее в последующих конструкциях. К основным особенностям подхода относятся повторение, внутри- и межъязыковая передача информации об употреблении вспомогательного глагола *be* в настоящем прогрессивном залоге, который переходит в настоящее простое, а затем участвует в образованиях с другими модальными глаголами, иметь и пассивным залогом.

Таким образом, коммуникативно-когнитивный подход к обучению английскому языку представляет собой прогрессивную конструкцию, которая помогает сравнивать известные и новые знания, понимать грамматические правила, запоминать и использовать язык. Когнитивный акцент делается на использовании модели с высокой когнитивной ценностью, которая развивает и укрепляет логическое мышление, а также поощряет изобретательность в ее применении. Таким образом, он стремится превратить обучающихся из пассивных получателей в активных создателей знаний. При этом знания приобретаются путем индивидуального взаимодействия и контакта с содержанием (информацией), а не подражанием или повторением, как в классических дидактических методах, основанных на памяти [6].

В заключении, коммуникативно-когнитивный метод преподавания английского языка обеспечивает динамическую парадигму, которая плавно интегрирует изучение языка, развитие когнитивных навыков и культурную осведомленность. Он готовит учащихся к критическому мышлению, решению проблем и культурной компетентности, отдавая приоритет подлинной коммуникативной деятельности, поощряя сотрудничество

и интегрируя изучение языка с реальными жизненными обстоятельствами. Этот подход развивает разносторонних коммуникаторов, способных эффективно взаимодействовать в различных языковых и культурных средах посредством комплексного опыта обучения и методов, ориентированных на учащихся. По мере того как учащиеся справляются с трудностями уверенно и адаптируясь, они развивают критически важные коммуникативные навыки, необходимые для процветания во все более взаимосвязанном мире.

ЛИТЕРАТУРА

1 Азимов Э. Г., Щукин А. Н., Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Издательство ИКАР, 2009, 448 с.

2 Толковые онлайн-словари русского языка. Лексическое значение слова возможность Эл. ресурс: <https://lexicography.online/explanatory>

3 Шамов, А.Н. Когнитивный подход к обучению лексике: моделирование и реализация дис... д-ра. пед. наук : 13.00.02 / А.Н. Шамов. – Н.Новгород, 2006 – 540 с.

4 Виноградова, Е.В. О специфике использования термина «когнитивный» в современной лингводидактике / Е.В.Виноградова // Когнитивная парадигма: материалы межд. конф.Пятигорск. гос. лингв. ун-та. – Пятигорск, 2000.

5 Барабанщиков В.А. Коммуникативный подход к исследованию когнитивных процессов // Сайт НОУ ВПО «Институт психоанализа» /URL: www.inpsycho.ru/info/resursy/biblioteka/stati-prepodavatelej (дата обращения 27.01.12).

6 Ivanov 2005. Ivanov I. Interaktini metodi za rabota v multikulturna sreda.. Narachnik. Shumen, 2005.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНИКОВ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В 11-Х КЛАССАХ СРЕДНЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

ЖАНМУЛДИНОВА Т. Р.

магистрант, Павлодарский педагогический университет

имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

КУЛАХМЕТОВА М. С.

к.ф.н., профессор, Павлодарский педагогический университет

имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

В настоящее время наблюдается стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий и их интеграция в различные сферы общественной жизни, включая образовательный процесс. В связи с этим весьма актуальной становится задача оптимального использования компьютерных технологий в образовании. Новые информационные технологии в школе не ограничиваются только внедрением новых технических средств, но также включают в себя новые методы обучения, формы ведения занятий и совершенно новый подход к процессу обучения.

Использование компьютерных технологий на уроках иностранного языка может принимать разнообразные формы, включая работу со специализированными веб-сайтами, поиск информации в сети интернет, просмотр аутентичных фильмов, использование образовательных программ и игр, и многое другое. В настоящее время, эффективным и относительно доступным методом обучения иностранному языку является использование электронных учебников. Эти учебники позволяют реализовывать принципы дифференцированного и индивидуального обучения. С их помощью можно эффективно проводить тренировки и проверку навыков аудирования и чтения, а также формировать и развивать грамматические, лексические и произносительные навыки учащихся [1, С. 389–391].

Эффективное использование мультимедийных интерактивных технологий в обучении иностранному языку значительно улучшает способ представления учебного материала. Они обогащают содержание обучения, стимулируют интерес и повышают эффективность усвоения информации. Мультимедийные технологии включают в себя аудиовизуальные и интерактивные инструменты, которые позволяют студентам работать как самостоятельно, так

и под руководством преподавателя. Их применение открывает возможности для новаторских методов обучения, таких как ролевые игры, обсуждение материала, повторение лексики с учетом социокультурной среды изучаемого языка, аудирование и другие [2, с.150].

Рассмотрим некоторые особенности электронного учебника на примере «Action-10»:

1. Интерактивность. Один из главных плюсов – возможность взаимодействия учащихся с контентом. Он включает в себя задания, тесты, интерактивные упражнения и возможность получать мгновенную обратную связь.

2. Мультимедийные элементы. Он содержит аудио- и видеоматериалы, анимации, интерактивные диаграммы и графику, что делает обучение более наглядным и интересным [3].

3. Доступность и мобильность. Ученики имеют доступ к электронным учебникам на различных устройствах, таких как компьютеры, смартфоны и планшеты, что облегчает изучение в любом удобном месте.

4. Актуальность. Электронные учебники легко обновляются и адаптируются к изменяющейся информации, что позволяет сохранять актуальность учебного материала.

5. Индивидуализация. Электронный учебник предоставляет учителям индивидуальные задания и материалы для каждого ученика, учитывая их потребности и уровень.

6. Экологичность. Использование электронных учебников способствует сокращению печати и потребления бумаги, что положительно сказывается на окружающей среде.

7. Отслеживание прогресса. Электронный учебник предоставляет данные о прогрессе учеников, что помогает учителям адаптировать учебный процесс.

8. Доступ к онлайн-ресурсам. Электронный учебник включает в себя ссылки на дополнительные онлайн-ресурсы, что расширяет доступ к дополнительным материалам и источникам информации.

Для эффективного освоения материала учащимися электронный учебник, по рекомендациям методистов, обязательно должен включать в себя три блока:

- 1) информационный
- 2) тренировочный
- 3) контролирующий

Информационный блок представляет собой структурированный раздел, где лексика поясняется, а её функционирование в речи иллюстрируется примерами. Темы представлены в сжатой форме, улучшая эффективность восприятия. Каждый раздел завершается контрольными вопросами. Этот раздел включает электронный словарь, презентации словосочетаний и демонстрационный текст [4].

Тренировочный блок в электронных учебниках содержит упражнения для отработки лексики и самостоятельного исправления ошибок. Он занимает центральное место, обеспечивая закрепление знаний. Система подсказок позволяет обращаться к изученному материалу. Задания варьируются для стимулирования разных когнитивных процессов.

Контроль знаний осуществляется через тесты с оценкой ответов. Промежуточные и итоговые тесты, включают случайную выборку вариантов, обеспечивая объективную оценку [5, С. 89–92].

Для проведения исследования были выбраны экспериментальная и контрольная группы. Одна группа использовала электронные учебники, а другая использовала традиционные печатные учебники для подготовки к государственной итоговой аттестации (далее ГИА)

Цель экспериментального обучения заключалась в подтверждении теоретических предположений, выдвинутых в данном исследовании. Основной задачей опытно-поисковой работы было проверить гипотезу о том, что обучение иностранному языку может улучшиться, если применить специально разработанную методику структурирования электронного учебника на основе универсальных дидактических моделей и правильно подобранного учебного материала:

- повышение мотивации учащихся к изучению иностранного языка;
- активизация самостоятельной работы обучающихся с Интернет, с книгами, дополнительной литературой;
- демонстрация потенциальных возможностей электронного учебника.

Критериями исследования были определены оценки за экзамены ГИА для сравнения между двумя группами.

Опытно-поисковая работа проводилась в экспериментальной и контрольной группах. Занятия вел один преподаватель. Ученикам был предложен учебный материал в рамках курса средней школы изучения иностранного языка. Но занятия учащихся экспериментальной группы проходили с применением

электронного учебника в мультимедийном кабинете, который оборудован компьютерами, мультимедийными средствами (проектор, DVDпроигрыватель) и принтером для распечатки учебного материала. Ученики имели полный доступ к оборудованию кабинета. Они пользовались компьютерами, на которых установлен электронный учебник Action и электронный словарь с аудио – основные учебные средства.

Занятия учеников контрольной группы проводились по традиционной схеме. Ученики имели в своем распоряжении:

- учебник на бумажном носителе;
- словари: англо-русский и русско-английский;
- учебно-методические пособия, которые были выпущены специально для этого учебника.

По такому принципу проводилось обучение иностранному языку в 2022-2023 учебном году, в конце которого следовала государственная итоговая аттестация.

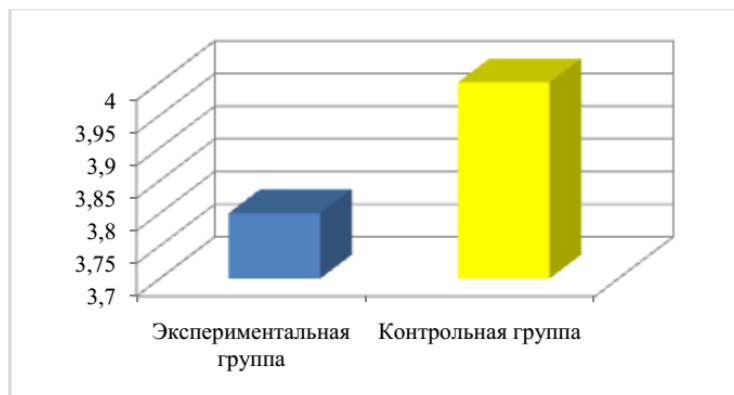

Рисунок 1 – Средний балл результатов входного тестирования

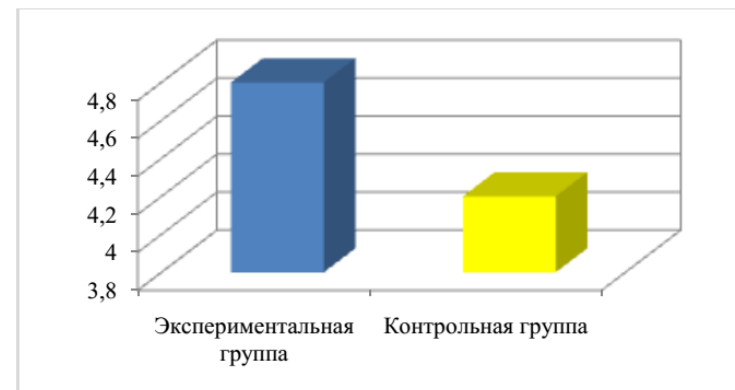

Рисунок 2 – Средний балл оценки знаний по результатам итогового тестирования

Как показывают данные графики, в экспериментальной группе наблюдается более существенное изменение исследуемых параметров, чем в контрольной группе. В общем, результаты опытно-поисковой работы свидетельствуют о том, что применение электронного учебника по иностранному языку способствует повышению качества и эффективности учебного процесса, стимулирует развитие продуктивного мышления у учащихся, повышает их мотивацию к обучению, обеспечивает готовность к использованию современных компьютерных технологий в учебной сфере.

Таким образом, среди учебников современного уровня, электронный учебник выступает мобильным технологичным средством с использованием интерактивных методов и гиперссылок, соответствующих формам организации обучения и научным знаниям, постоянно обновляющихся информационным материалом. Электронный учебник по английскому языку может быть использован для эффективного и качественного обучения иностранному языку, в том числе при подготовке учащихся к ГИА.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алешкина, О. В. Применение электронных учебников в образовательном процессе / О. В. Алешкина // Молодой ученый. – 2012. – № 11. – С. 389–391.
2. Волков, С. В. Педагогические условия использования электронного учебника в образовательном процессе технического

вуза: дис. канд. педагог. наук : 13.00.08 / С. В. Волков. – Ставрополь, 2003. – 150 с.

3. Вуль, В. А. Электронные издания [Электронный ресурс] / В. А. Вуль // Центр дистанционного образования МГУП / Учебник. – Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook119/01/part-010.htm> – Загл. с экрана.

4. Методика использования электронного учебника на уроках [Электронный ресурс] / Школа успешного учителя – Режим доступа : <http://edulider.ru/metodika-ispolzovaniya-elektronnogo-uchebnika-na-urokax> – Загл. с экрана

5. Тыщенко, О. Б. Новое средство компьютерного обучения – электронный учебник / О. Б. Тыщенко // Компьютеры в учебном процессе. – 1999. – № 10. – С. 89–92.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН МОНОЛОГ АРҚЫЛЫ АУЫЗША СӨЙЛЕУГЕ ҮЙРЕТУ

ИСАБЕКОВА Р. А.

ағылшын тілі пәнінің мұғалімі, Қарақұдық ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Ағылшын тілі – әлемдегі тілдер арасынан көркемдігі мен бейнелілігі, тазалығы мен сөздік құрамының молдығы жөнінен ойып орын алған тілдердің бірі. Тіл адамның қарым-қатынас құралы болғандықтан, ол адам баласы сөйлеу әрекетінің арқауы болып табылады. Сөйлеу әрекетінің ғылыми тұрғыда жанжақты зерттелуі тіл білімінде ХХ ғасырда бастау алады. Тіл білімі үшін сөйлеу әрекетін зерттеу үлкен мәселелердің бірі екендігін швед лингвисті Фердинанд де Соссюр алғаш болып көрсеткен. Бала тілін зерттеген ғалымдар: А. Шахнарович, Л. Щерба, Е.Кубрякова, С. Канцельсон, Т. Аяпова т.б. Л. Щерба: «Сөйлеу әрекеті дегеніміз – үздіксіз үрдіс және ол сөйлеу үрдісі мен тындаудан тұрады», – деген. Т.Аяпова: «Адам баласының сөйлеуі – баланың алғашқы сөйлеуі және тілдік ортада түсінуі, белгілі бір жағдаятқа байланысты, мақсатты, қажетті болып табылатындығын айқындайды», – дейді [1, 14 б.].

Ағылшын тілін оқытуда коммуникативтік мақсатқа жетуде ауызша сөздің ролі өте зор. Оқытудың ең басты мақсаттарының бірі – сөйлеуге үйрету. Сөйлеу адамдар арасында өзара түсінушілікті дәлелдеу, сендіру, эмоционалды сезімдерін білдіру түрінде қалыптасатын тілдесудің ауызша түрі. Ол монолог және

диалог сөйлеу болып бөлінеді. Монолог түрінде тілдесудің мәні – оқушының жеке меншікті ойы. Монолог сөйлеу дегеніміз – белгілі бір адам өз ойын, ниетін, оқиғаны бейнелеуін білдіреді. Мектептердегі бағдарлама бойынша, шетел тілін үйретудегі мәселелердің бірі – монолог сөз сөйлеуге үйрету. Мұндағы мақсат – монолог сөзді сөйлеуге меңгеруді қалыптастыру, оның ішінде коммуникативті дәлелденген, логикалық дәйекті және қисынды сөйлеуді қалыптастыру, тілдік қатынаста айтарлықтай толық әрі жөнді, ауызша түрде өз ойын баяндау. Қазіргі кезде мектептерде монолог түрде пікірін айтуға үйретуге аса мән берілмейді. Бұл жаңсақ көзқарас, себебі оқытудың осы аспектісі тыңдарманға өз ойын жеткізу үшін ойды жинақтауға септігін тигізеді, логикалық ойлауды, соған сәйкес мазмұндамасын, ішкі жай-күйі, тебіренісін жеткізуді үйретеді. Монолог (гр. monos – дара, logos – сөйлеу) кейіпкердің тілдік құралдарды пайдалана отырып, көпшілікке қарата немесе өзіне арнап айтқан сөзі, толғанысы, өсиет-уағызы. Монолог сөз продуктивті және репродуктивті түрінде келеді. Репродуктивті сөйлеу коммуникативтілікке жатпайды. Мектептерде қойылатын талаптардың бірі дайындалмаған продуктивті сөйлеуді дамыту. Монолог сөз диалог сияқты жағдайға (ситуация) байланысты шартты және психологтардың айтуынша дәлелденген, сонымен қатар оқушының бір нәрсені көпшілікке жеткізуге ниеті, ықыласы болуы керек. Содан кейін монолог өзінің жеке ортасын құрайды, ол – мәнмәтін (контекст). Диалог және полилогпен тығыз байланысты болғандықтан монологты мәнмәтінді деп атау қажет. Сондықтан оған айрықша талаптар қойылады. Монолог сөз сөйлеу келесі коммуникативті қызметтерді атқарады: – ақпараттық (белгілі бір пән жайлы білімін немесе қоршаған орта жайлы шындық, оқиға, іс-әрекет, жағдайы туралы жаңа ақпаратты қабылдау) – ықпалды (белгілі бір ойлар, әрекет, наным, көзқарастардың дұрыстығын сендіру) – эмоциялы-бағалау Мектептерде монолог сөйлеуді үйретерде ақпараттық қызметі – өзектісі болып табылады. Жоғарыда айтылған қызметтердің әрқайсысының өзіндік тілдік сөйлеу амалқұралдары және психологиялық ынталандыруы (стимул) болады. Психологиялық әдебиеттерде, диалог сөйлеуге қарағанда монолог сөйлеу күрделі әрі қиындау. Ол сөйлеуші адамнан қисынды және дәйектілікпен өз ойын баяндауды, оны түсінікті әрі анық жеткізуді талап етеді. Шет тілінде монолог сөйлеуді меңгеру кезінде тілдік құралдарды еркін қолданбағандықтан, оқушыға өз

ойын жеткізу кезінде қиындықтар туғызуы мүмкін. Монолог сөз келесі коммуникативті мақсаттарға бөлінеді (А. Қ. Артықбаева, Н. В. Долгалева, М. Н. Кальнин, О. А. Нечаева, Л. И. Новожилова, О. Г. Резель және т.б.): монолог хабарлама, монолог-сипаттама, монолог-пайымдау, монолог-әңгімелеу, монологсендіру. Барлық айтылған түрлері көп жағдайда сөйлемдерді байланыстыратын мезгіл үстеу (lately, then, next, soon after that), себеп-салдар үстеуі (thus, therefore, firstly, secondly), сонымен қатар сөздердің сөйлемдегі орын тәртібі, жалғаулық сөздерді қолдана отырып оқиғалар, деректерді, ойды дұрыс жеткізуді меңгереді деп топшыланады. Монолог ниет білдіру кезінде өте анық көрінеді. Мектептерде монолог сөйлеуді меңгерудің өзектілігі жоғары деңгейде болмаса да, коммуникативтілік жағынан жетерліктей деңгейде өзі жайлы, қызығушылығы, мектебі, туған қаласы, отбасы туралы және барлық қызықты деген тақырыпта өзінің құрбы-құрдастарына немесе шет тілін иеленушіге әңгімелеуде көрінеді. Монолог сөйлеуді үйрету мектептегі оқу жылдарының алғашқы жылдарынан басталып, аяғына дейін созылады. Монолог сөзді оқытуда қолданылатын жаттығуларды анықтамас бұрын келесі критерийлерді есепке алу керек:

1. Монолог түрлері (хабарлама, сипаттама, пайымдау, әңгімелеу, сендіру);
2. Қисындылығы, ойға қонымдылығы;
3. Әңгімелеуде көркемділігі – мәтіннің тақырыбын ашу деңгейі және сөйлемдер саны;
4. Тілдік құралдарын (грамматикалық, лексикалық) қиыстыру деңгейі, сөйлеудегі шығармашылық сипаты;
5. Коммуникативті бағыттылық, мағыналы аяқталуы.

I want to write a letter. So, I will go to the post office where I will buy an envelope, stamps. Then I will write a letter, put it into the envelope, stick it and drop the letter in the mailbox – деген сияқты монолог әңгімелеу теріс – әрекеттің жиынтығы. Мәселен, Our classroom is large. Our classroom is clean – дұрыс құрылмаған сөйлем, өйткені бір үлгіде құрылған. Our classroom is large. There are four windows in it – дұрыс құрылған. Бұл кезеңде кездесетін қайшылықтарды жеңіп шығу қажет, оқушыларға мазмұнсыз сөйлемдер құрамауға, үйлесімді әңгімелеуге үйрету қажет. Сабақты баланың ойын осы сабаққа аударатындай тиімді әдісті қолдана отырып бастау керек [2, 23 б.].

Ол әдістің бірі – диалог. Бұл әдіс бір жағынан оқушының тілін шетел тілінде сөйлеуге жаттықтыру болса, екінші жағынан

диалог арқылы оқушымен тікелей сөйлесу болып табылады. Диалогты үлгерімі орташа оқушыларға пайдалану тиімді. Диалог арқылы әр сабақта оқушымен сөйлескенде сұрақтар қоя отырып, бүкіл сыныпты жұмылдырып алып, балалардың зейінін өзіне аудару арқылы түрлі тіл дамыту жұмыстарын жүргізуге болады. Күнделікті сабақ барысында тіл дамыту үшін төмендегідей тәсілдерді пайдалануға болады: - сөздік арқылы тіл дамыту; - мәтінге байланысты тіл дамыту; - көрнекі құралдар арқылы тіл дамыту; - үйірмеге және басқа жұмыстарға қатысу арқылы тіл дамыту. Ағылшын тілі сабағында тиімді әдістер мен жаттығуларды пайдаланудың маңыздылығы Ағылшын тілінің негізгі мақсаты оқушыларға тіл үйрету болғандықтан, негізгі жұмыс сөз үйрету болып табылады. Ағылшын тілі сабағының негізгі арқауы – тіл дамыту жұмыстары болуы тиіс. Оқушылардың фонетикалық, лексикалық, грамматикалық материалдар туралы мағлұматтар мен анықтамаларды, түсініктемелерді ағылшын тілінде дұрыс пайдалануды игеруі, өз ойын нақты, жүйелі түрде еркін жеткізе білу қабілеті тіл дамыту жұмыстарының дұрыс ұйымдастырылып, талапқа сай жүргізілуіне байланысты. Тіл дамыту жұмыстарының тәсілдері төмендегідей:

1. Грамматикалық тапсырмаларды түрлендіріп беру;
2. Мазмұнды суреттермен жұмыс ұйымдастыру;
3. Оқушыларды топқа бөліп, өзара сөйлестіру;
4. Белгілі бір тақырыпта берілген әңгімені жалғастыру;
5. Шағын көріністер даярлату;
6. Мәтінмен жұмыс жүргізу.

Осының ішінен ең басты орын алатыны – мәтінмен жұмыс. Мәтінмен жұмыс жүргізу барысында қойылатын басты талаптардың бірі – берілген материалды түсініп оқу. Себебі оқушы оқып тұрған әрбір сөздің, әрбір сөз тіркесінің беретін мағынасын, грамматикалық тұлғасын түсінбейінше сөйлемдегі айтылар ойды қабылдай алмайды. Сондықтан алғашқы сабақтардан бастап ағылшын тіліне тән дыбыстарды дұрыс айтқыза отырып, әрбір оқылған сөзді, сөз тіркесін, сөйлемдерді, мәтінді түсініп оқуға баулу қажет. Егер мұғалім мәтін бойынша тек: оқу, аудару, сұраққа жауап беру, мазмұнын әңгімелету сияқты түрлерін пайдаланса, бұл бір сарынды болып келіп, оқушыларды жалықтырады және пәнге деген қызығуын төмендетеді [3, 12 б.].

Ал шығармашылықпен жұмысты мынадай тәсілдерді пайдалана отырып өткізуге болады:

- Мәтінді өзгертіп баяндату. Мысалы: «Менің ойымша», «Мен өз тәжірбиеме сүйеніп айтып отырмын», сияқты сөз тіркестерін қолдану;

- Мәтіннен іріктеліп алынған сөздерге морфологиялық талдаулар жасата отырып, түбірлес сөздерді анықтату. Бұл жұмыс түрлері өтілген грамматикалық ережелерді есте сақтау, іс жүзінде пайдалана білуге жаттықтырады;

- Тілді жақсы білетін оқушылар үшін белгілі бір сөйлемнің құрамындағы сөздерді синонимдермен алмастыруды тапсыруға болады;

- Мәтіннің құрамындағы сөйлемдердің ретін алмастыра отырып, ауыстырылған сөйлемдерді орын, орнына қою арқылы әңгіме құрастыру. Берілген сөйлемдерді оқиға желісіне сүйене отырып, әңгіме құрастыру. Жұмыстың бұл түрі мәтін құрамындағы әрбір сөздің мән-мағынасын нақты түсінуге, яғни сөздікпен жұмыс істеуге ықпал етеді. - Берілген мәтінге сүйене отырып диалог құрастыру.

Мәтін бойынша жүргізілетін жұмыстың басқа түрлері де өте көп.

1. Оқылған әңгіменің мазмұнын қысқаша, тұжырымды түрде әңгімелету.

2. Мәтін ішінен негізгі ойды білдіретін сөйлемдерді табу.

3. Белгілі бір жоспар бойынша мазмұнын айту.

4. Мәтін бойынша сурет салғызу

Қазіргі таңда жаңа ақпараттық технологияларды оқушылардың ағылшын тіліне деген қызығушылығын арттыру құралы ретінде қолдану өте тиімді. Жаңа ақпараттық технологияларды енгізу және қолдану, интеллектуалды дамыған, ақпараттық ортада жақсы әрекеттене білетін тұлғаны қалыптастыру жолында пайдалы болуы мүмкін коммуникация құралдарының барлығын пайдаланудың белсенді процесі жүріп жатыр. Бұл ретте оқушының шығармашылық қабілетін аша білу үшін жағдай жасау, оның қабілетін дамыту, өзін-өзі жетілдіру және жауапкершілікке тәрбиелеу сөз болады. Білім және біліктілік адам үшін маңызды құндылықтарға айналады. Соған орай білім жүйесі де дайын білімді игеруге ғана емес, интеллектуалдылықты қалыптастыруға, жеке танымдық әрекетті қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдану оқушылардың танымдық қызығушылықтарын арттырып, логикасын дамытып болашақта өз бетінше білім алу қабілеттерін арттыруда жетекші рөл атқарады. Әртүрлі пәндерді оқыту барысында

ортақ тақырыптар аясында берілетін білімділік, функционалдық сауаттылық, өмірмен байланыс, адами құндылықтар негізінде жан-жақты дамыған тұлғаның қалыптасуын жүзеге асыруда белсенді оқу әдіс-тәсілдерді қолданудың маңызы зор.

1. Грамматикалық тапсырмаларды түрлендіріп бере отырып, оқушылардың пәнге деген қызығушылығы артады;

2. Мазмұнды суреттермен жұмыс ұйымдастыру арқылы сөйлем құрауға үйренеді;

3. Оқушылар топқа бөлініп, өзара сөйлесіп, сөздік қоры дамиды;

4. Белгілі бір тақырыпта берілген әңгімені жалғастырып, тілдік дағдылары коммуникативтік қабілеттері артады;

5. Шағын көріністер даярлатып, оқушының ағылшын тілінде сөйлеуге жағдай жасалып, ақыл-ой белсенділігі қалыптасады;

6. Мәтінмен жұмыс жүргізе отырып, жаңадан сөйлем құрай алуға баулиды. Бұл ойындар балалардың сабақ үстіндегі жұмысын түрлендіре түседі, олардың пәнге қызығушылығын оятып, ынта-ықылас қоюына баулиды және оқушылардың зейінін, ойлау қабілеттерін дамытады. Яғни, баланың қиялын ұштап, шығармашылығын шыңдай отырып, ағылшын тілінде сөйлеу ойын дамытамыз. Ойы дамыған шәкірттеріміздің өмірге деген қызығушылығы артады, шығармашылық әрекеті мен танымдық қабілеті жоғары деңгейге көтеріледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық, таратпа материал, 2015 ж., - 92 б.

2. «Мектептегі шет тілі» Республикалық әдістемелік-педагогикалық журнал, 2016 ж., №5. - 32 б.

3. «Ағылшын тілі мектепте» Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал. №8. - 33 б.

РАЗВИТИЕ УМЕНИЙ ГОВОРЕНИЯ У СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВУЗА С ПОМОЩЬЮ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫХ ЗАДАНИЙ

ИСАГУЛОВА А. К.

магистрант, Павлодарский педагогический университет
имени Э. Марғұлан, г. Павлодар

МЕКЕЖАНОВА А. Б.

PhD, преподаватель-эксперт, Павлодарский педагогический университет
имени Э. Марғұлан, г. Павлодар

Вопрос повышения уровня владения английским языком с помощью дифференцированных заданий является весьма актуальным для студентов неанглоязычных вузов по нескольким веским причинам. В современном взаимосвязанном мире английский язык часто рассматривается как глобальный лингва-франка, играющий важную роль в международном общении, торговле, образовании и дипломатии. Владение английским языком необходимо студентам вузов для эффективного взаимодействия в самых разных глобальных контекстах.

Изучение английского языка с помощью дифференцированных заданий не только повышает уровень владения языком, но и улучшает общие коммуникативные навыки. Студенты учатся эффективно выражать свои мысли, активно слушать, понимать различные акценты и диалекты, что является ценными жизненными навыками.

Изучение английского языка с помощью дифференцированных заданий часто предполагает знакомство с различными культурами, литературой и точками зрения. Это способствует развитию межкультурного взаимопонимания и глобальной гражданственности, что становится все более важным в современном мире.

Актуальность повышения уровня владения английским языком с помощью дифференцированных заданий для студентов вузов заключается в практичности и необходимости английского языка как глобального языка. Он открывает двери для академических, профессиональных и личных возможностей, способствует культурному обмену и формированию более взаимосвязанного и понимающего мира. Вероятно, эта актуальность будет возрастать по мере того, как глобализация и международное общение будут занимать все более заметное место в XXI веке.

Целью обучения студентов педагогического университета английскому языку с использованием дифференцированных

заданий является подготовка их к эффективной, инклюзивной и адаптивной работе с преподавателями иностранных языков. Такой подход позволяет им овладеть педагогическими навыками и стратегиями, необходимыми для удовлетворения разнообразных потребностей своих будущих студентов, создания инклюзивных классов, развития навыков владения английским языком и привития любви к изучению языка.

Дифференцированные задания не просто позволяют учитывать различные уровни владения языком, они также способствуют индивидуализации и вовлечению студентов в процесс изучения языка. Когда задания соответствуют интересам студента, он с большей вероятностью будет мотивирован и вовлечен в процесс обучения. Такой индивидуальный подход позволяет выйти за рамки заучивания и механического усвоения языка, способствуя более глубокому пониманию английского языка и связи с ним.

Кроме того, перед студентами педагогических вузов, как будущими педагогами, стоит задача привить любовь к изучению языка своим ученикам. Дифференцированные задания являются платформой для развития этой любви к английскому языку. Когда учащиеся испытывают успех, участвуют в содержательном общении и взаимодействуют с материалами, которые соответствуют их интересам и опыту, у них с большей вероятностью сформируется позитивное отношение к изучению языка. Этот позитивный настрой студенты педагогических вузов могут перенести в свои будущие аудитории, создавая пространство, в котором их собственные ученики смогут успешно овладеть английским языком.

Многие студенты педагогических вузов являются выходцами из разных языковых и культурных сред. Дифференцированные задания особенно ценны для удовлетворения специфических потребностей этих студентов, которые могут иметь различный уровень знакомства с английским языком. Для тех студентов, которые имеют прочную основу в английском языке, более сложные задания могут создать трудности и возможности для развития. В то же время студенты с ограниченным знанием языка могут выполнять задания, которые помогают им освоить язык и заложить прочную языковую основу.

Такая поддержка студентов с разным уровнем языковой подготовки распространяется и на реальные аудитории, в которых вскоре будут преподавать студенты педагогических вузов. Во многих учебных заведениях учащиеся, изучающие английский язык, являются представителями самых разных языковых

культур, что делает дифференцированные задания бесценной стратегией, позволяющей учитывать языковое разнообразие, часто присутствующее в современных классах. Научившись эффективно использовать дифференцированные задания, студенты педагогических вузов смогут сыграть ключевую роль в обеспечении равного доступа к качественному образованию на английском языке.

В процессе реализации дифференцированных заданий важную роль играет оценка работы учащихся и предоставление адресной обратной связи. Оценка уровня владения устной речью с помощью дифференцированных заданий может быть адаптирована к конкретным целям каждого задания. Такой подход помогает преподавателям выявить сильные стороны и области, нуждающиеся в улучшении, у отдельных учащихся. Оттачивая навыки оценки и обратной связи, студенты педагогических вузов могут стать искусными в управлении развитием своих учеников, постановке достижимых целей и отслеживании прогресса.

Кроме того, включение дифференцированных заданий способствует более полному и аутентичному подходу к оценке уровня владения языком. Изучение языка не ограничивается стандартными тестами и вопросами с несколькими вариантами ответов – это динамичный и многогранный процесс. Дифференцированные задания позволяют получить целостную картину языковых способностей студента, охватывающую не только грамматическую точность и словарный запас, но беглость речи, коммуникативные навыки и культурную осведомленность. Такая комплексная оценка соответствует принципам аутентичного оценивания, цель которого – дать более точное представление о языковых способностях учащегося.

В последние годы дифференцированным методам обучения уделяется большое внимание, поскольку они стали неотъемлемым компонентом современных педагогических подходов. Исследователи, представляющие различные дисциплины, изучают влияние этих подходов на преподавание и обучение.

Овладение навыками устной речи при изучении второго языка является важнейшим компонентом языкового образования. Дифференцированные задания, предполагающие адаптацию учебной деятельности к индивидуальным потребностям учащихся, получили широкое распространение как педагогический подход к повышению уровня владения устной речью. В данном обзоре литературы рассматриваются последние исследования,

посвященные использованию дифференцированных заданий для развития навыков говорения в языковом образовании.

В статьях таких исследователей, как Р. Н. Ибрагимов [1, с. 877–880], В. Ю. Астафурова [2, с. 28–31], Ф. С. Гайсина [3, с. 1169–1173] освещаются особенности совершенствования технологии дифференцированного подхода при обучении иностранному языку. Рассмотрены особенности дифференцированного подхода в обучении, который основывается на индивидуальных особенностях личности обучающегося и на индивидуальных пробелах в его знаниях. Определены содержание и особенности технологии разноуровневой дифференциации обучения.

Большой вклад в изучение данной проблемы внесли также казахстанские ученые С. С. Кунанбаева [4, 2010], М. К. Ахметова [5, с.76–81], Д. Н. Кулибаева [6, 2003] и др. В их исследованиях рассмотрены проблемы организации дифференцированного обучения студентов иностранному языку с учетом их разноуровневой исходной подготовки. Обоснованы предложения по совершенствованию дифференцированного обучения.

В исследованиях изучается ряд практических стратегий, связанных с дифференцированными заданиями для развития умений говорения. В последних работах подчеркивается важность разработки заданий, их оценки и обратной связи.

Одной из основополагающих можно считать исследование К. А. Томлинсон «Дифференциация обучения в начальных классах» [7, 2023]. В данном исследовании Томлинсон представляет концепцию дифференцированного обучения, подчеркивая важность подбора заданий для удовлетворения индивидуальных потребностей учащихся в обучении, включая владение речью. Хотя книга не посвящена конкретно обучению языку, а также рассматривает школьное обучение в начальных классах, ее принципы весьма актуальны для данной области.

Исследование Х. Брауна «Принципы изучения и преподавания языков» рассматривается роль дифференцированных заданий в обучении языку. Он подчеркивает, что индивидуализация заданий для студентов может способствовать повышению уровня владения устной речью за счет удовлетворения их уникальных потребностей в изучении языка [8, с. 61–74].

В книге Д. Нунана «Обучение языку на основе заданий» рассматривается преподавание языка на основе заданий, которое предполагает использование дифференцированных заданий

для развития навыков устной речи. Он рассказывает о том, как задания согласуется с социокультурной теорией Выготского и о необходимости использования языковых заданий для развития речевых способностей студентов. Дифференцированные задания могут включать ролевые игры, дебаты, дискуссии и презентации. Эти задания могут быть разработаны для различных уровней владения языком, что позволяет учащимся получать соответствующие трудности и поддержку [9, с. 238].

В исследованиях последних лет рассматривается влияние дифференцированных заданий на уровень владения устной речью. Результаты показывают, что дифференцированные задания способствуют повышению беглости, точности и уверенности учащихся.

В исследовании «Изучение и преподавание языка на основе задач» Р. Эллис рассматривает обучение языку на основе заданий и его последствия для повышения уровня владения устной речью [10, 2003]. Дифференцированные задания являются неотъемлемой частью этого подхода, и в книге рассматривается их роль в развитии навыков говорения у разных учащихся. Метод заданий также рассматривается в трудах ученых Д. Уиллиса и Дж. Уиллиса «Обучение на основе задач». Авторы дают практические рекомендации по реализации методики обучения иностранным языкам с использованием дифференцированных заданий. Подчеркивается важность четкой разработки и оценки заданий для повышения уровня владения разговорной речью [11, 2007].

В своем исследовании «Архитектура языка» Н. Дж. Андерсон рассматривает вопросы обучения языку на основе заданий, подчеркивая роль дифференцированных заданий в развитии умений устной речи. В книге рассматриваются теоретические основы преподавания языка с помощью дифференцированных заданий и практическая реализация. [12, С.96–106].

Исследование «Динамика языкового класса» Дж. Тудора рассказывает о динамичности языковых аудиторий и роли дифференцированных заданий в поддержании активности учащихся и развитии умений устной речи. В книге рассматриваются практические приложения для работы в классе. В этой работе большое внимание уделяется навыкам говорения и подчеркивается использование заданий для повышения беглости и точности речи. В них рассматривается, как можно дифференцировать задания для решения различных аспектов владения устной речью [13, с. 42–94].

Последние исследования также посвящены оценке уровня владения устной речью с помощью дифференцированных заданий. Исследования посвящены разработке валидных и надежных методов оценки, которые согласуются с дифференцированным обучением и позволяют более точно оценивать речевые способности учащихся.

В области подготовки преподавателей все большее внимание уделяется подготовке педагогов к эффективной реализации дифференцированных заданий. В последних работах обсуждаются программы повышения квалификации, которые позволяют вооружить преподавателей знаниями и навыками, необходимыми для разработки, реализации и оценки дифференцированных заданий по говорению. Исследования рассматривают роль дифференцированных заданий в развитии межкультурного понимания и эффективной коммуникации в поликультурной среде. Это предполагает адаптацию заданий с учетом культурных особенностей.

Использование дифференцированных заданий для повышения уровня владения устной речью продолжает оставаться актуальной и развивающейся областью исследований в языковом образовании. Последние исследования освещают теоретические основы, практические стратегии, влияние на уровень владения устной речью, а также роль технологий и оценки в контексте дифференцированных заданий. Поскольку языковое образование продолжает адаптироваться к разнообразию студентов и глобальным требованиям, ожидается, что исследования по этой теме будут оставаться ценным источником информации для преподавателей и ученых.

В связи с данными выводами в статье используются теоретические и эмпирические методы анализа литературных источников, обучающих программ по английскому языку, дифференцированным заданиям и их применению, а также анкетирование, тестирование, интервьюирование и наблюдение.

В сфере языкового образования применение дифференцированных заданий стало динамичным и многогранным подходом к повышению уровня владения английским языком у студентов педагогических вузов. Будучи будущими педагогами, эти студенты вступают на путь становления в качестве преподавателей иностранных языков, и невозможно переоценить важность их оснащения инструментами и стратегиями для эффективного обучения английскому языку разнообразных учащихся. В основе дифференцированных заданий лежит признание индивидуальности учащихся. При таком подходе признается разнообразие языковых

способностей, стилей обучения и опыта студентов, и обучение строится с учетом этих различий. Для студентов педагогических вузов изучение методики реализации дифференцированных заданий является одним из важнейших аспектов становления эффективного педагога. Это позволит им удовлетворять уникальные потребности своих будущих учеников, создавая инклюзивную и равноправную среду обучения.

Дифференцированные задания – это путь к изучению языка, учитывающий индивидуальность каждого учащегося. Такой подход соответствует образовательным философиям конструктивизма и социоконструктивизма, которые подчеркивают важность активного участия, социального взаимодействия и значимого опыта обучения. Используя дифференцированные задания, студенты педагогических вузов могут способствовать полноценному усвоению языка в своих аудиториях, позволяя своим ученикам развивать навыки владения английским языком, которые являются одновременно контекстуально значимыми и лично привлекательными.

В современном многообразном и поликультурном мире обеспечение инклюзивности и равноправия в образовании является императивом. Дифференцированные задания являются средством достижения этих целей. Они позволяют студентам педагогических вузов создавать классы, в которых все учащиеся, независимо от их происхождения и уровня подготовки, имеют возможность добиться успеха.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ибрагимов Р.Н. Совершенствование технологии дифференцированного подхода при обучении иностранному языку// Academic research in educational sciences, № 3 (5) - 2022. – С. 877-880 с.

2 Астафурова В.Ю. Дифференцированный подход в обучении иностранному (английскому) языку. // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, №10 (3) - 2015. – С 28-31.

3 Гайсина Ф.С. Дифференцированный подход к обучению студентов иностранному языку. // Теория и практика современной науки, №5 (11) - 2016. - 1169-1173 с.

4 Кунанбаева С.С. Теория и практика современного иноязычного образования. - Алматы, 2010 – С. 344.

5 Ахметова М.К. Развитие профессиональной иноязычной компетенции специалиста естественнонаучного цикла // Вестник

КазНПУ им. Абая. Серия «Педагогические науки». - Алматы, 2018. - №1 (57). - С. 76-81.

6 Кулибаева Д.Н. Инновационная модель формирования международно-стандартных уровней владения иностранным языком в условиях школ международного типа. - Алматы: КазУМОиМЯ им. Абылай хана, 2003. – С. 216.

7 Tomlinson, C.A. Differentiation of Instruction in the Elementary Grades. - 1st ed. - London: Pearson Education, 2003. – P. 378.

8 Brown, H. D. Principles of Language Learning and Teaching. - 1st ed. - London: Pearson Education, 2007. – P. 61-74.

9 Nunan, D. Task-based language teaching. -1st ed. - Cambridge:Cambridge University Press. - 2004. – P. 238.

10 Ellis, R. (2003). Task-based language learning and teaching. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press. 404 p.

11 Willis, D., & Willis, J. (2007). Doing task-based teaching. Oxford: Oxford Handbooks for Language Teachers. 2007. 137 p.

12 Anderson N. J. (2007). The architecture of language: Task-based instruction. 1st ed. Cambridge: Cambridge Professional Learning. Multilingual Matters. 2007. P.96-106.

13 Tudor I. (2003). The dynamics of the language classroom. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press. 2003. P.42-94.

LEARNING BY TEACHING THROUGH ENGLISH FOLK TALES IN THE ENGLISH LANGUAGE CLASS

ISLAMGALIYEVA A. M.

masters degree, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe

ANESSOVA A. ZH.

PhD, associate professor, Toraighyrov University, Pavlodar

UAIKHANOVA M. A.

PhD, associate professor, Toraighyrov University, Pavlodar

This article discusses the specifics of the use of folk tales in the study of a learning by teaching foreign language in the English classes. The first part of this article reflects with the main aspects of the formation of research skills among students, why it is important, what skills a student acquires in the course of research world, how effective this approach is in learning a foreign language and how it contributes to the formation of students' interest in the subject. In the course of writing the article, it was revealed that this approach is effective and helps to diversity conservative

methods of teaching English, also increases the level of interest in the subject being studied, forms the skill of working in a team, and also forms the ability to conduct research work. As part of this study, an overview of a study conducted among secondary school students was made. The advantages and disadvantages of using these methods in both languages are revealed.

The relevance of this research comes from the need to teach children a foreign language through learning by teaching from elementary school. English folk tales are very useful to help children overcome the language barrier as early as possible and to awaken love for a foreign language, to increase the effectiveness of teaching English from an early age to the highest level.

Indeed, the role of teachers is crucial in nurturing qualified and educated young individuals who are prepared to thrive in society. Education should encompass not only academic knowledge but also the development of social skills and cultural competence. Teaching adults to communicate effectively and navigate societal norms is essential for their integration into the workforce and broader community. Folk tales and their characters can serve as valuable tools in early education, imparting moral lessons and shaping young minds in a positive way.

Fairy tales have retained in their characters the traditions, educational methods and qualities that develop the child's thinking.

The purpose of my research work is to prove the positive effect of the English folk tale on the children's rosary in the English language class [1].

The purpose of my work is to perform the following tasks: General analysis of the English folk tale; To determine the role and influence of the English folk tale in the education of children and to determine the methods of its positive influence on the child; Identify methods of using English folk tales during English lessons; To determine the possibilities and peculiarities of methods of working with English folk tales.

The work of collecting and recording fairy tales in England began much later than in Russia, Germany and France. The collection of the first collections of English folk tales began at the end of the 19th century [2]. The two volumes of the first English folk tales collected between 1854 and 1916 were very difficult for Joseph Jacobs to collect English folk tales. color, because most of the fairy tales had been forgotten. Like the German Grimm brothers and sisters, the French Charles Perrault or the Russian A.N. Afanasyevs, Joseph Jacobs made a literary treatment of fairy tales. He set himself the goal of conveying fairy tales to his listeners as they were created by the people. What satisfied many prose

writers, poets and playwrights was English. The folk tale was very rich in domestic folklore and became popular in England.

We can find funny characters typical of the English people, i.e., humor in these fairy tales. If you have noticed, English folk tales always have a very happy and rich ending. The characters in the fairy tales avoid suffering at the end of the fairy tale. The main methods of working with English folk tales during the education through learning by teaching

Many people tend to look at fairy tales in the same way as their own traditions. The teacher's only goal is to introduce the child to the content of the fairy tale, to talk about the fairy tale, to introduce the important information about the fairy tale to the child's mind, to enter the roles of the characters and show it on stage in the form of a game. This method of working with fairy tales called the traditional method. And this method is called non-traditional, because here the children not only listen to the fairy tale, but they can create the end of the fairy tale from their own thoughts, mix several scenes and change some actions in the fairy tale. Here again, a traditional method - question-answer - is used. First of all, a child needs to understand why he needs unconventional lessons rich in spiritual education. The unconventional relationship between a teacher and a student is primarily an opportunity to learn how to distinguish between what is right and what is wrong, how to eliminate mistakes, and how to overcome cruelty with cruelty. gives. For example: let's pay attention to the proverb «The Cat booted» in the English fairy tale «By stranger hands well to rake up a heat».

The cat in this fairy tale is not an example to imitate. Because the cat deceives innocent people in order to achieve its goals. This cat, which shows itself rudely, cannot be imitated. In the conclusion from this example, the meaning of the above-mentioned article can be understood as the meaning of making your own profit by the hands of others. Jack in the fairy tale «Adventures of Jack the Giant-Killer», the son of a simple farmer, fought against the villainous cannibals in the fairy tale. becomes a real folk hero [3]. The children who read the fairy tale are fascinated by the main character, they begin to evaluate his actions in detail, and the child gets the good and proper education he needs. Another feature of the fairy tale that needs further consideration is the education of good feelings. The feelings that lead to virtue in educational work never play the last role in the fairy tale. That is why the child who reads it loves and imitates the heroes of fairy tales as if they are their relatives, as if they are the closest person to them. We know that the development of the elements of linguistic knowledge in a child begins at an early age. Therefore, we

should guide the child not only to listen, read and imagine, but also to discover other new aspects of fairy tales in written form with friends. The simplest ways to do this are to write letters and telegrams, and now to exchange opinions via SMS or to discuss on various Internet networks.

In order to develop the child's vocabulary, we teach them to invent their own fairy tales by distorting the meaning of the fairy tale. Working with fairy tales is, of course, included in non-traditional lessons. Because it will take a lot of work to increase the child's interest in fairy tales and develop his thinking abilities.

We use the method of finding nouns, verbs and parts of speech in the old fairy tale in order to tell the child fairy tales by changing the actions of some of the characters or giving the characters a new appearance. For example, let's play a game like this: while reading a fairy tale, children say that some words or letters ran away from us. «On-up-a-tme-hre-was-a-little-gh» which letters are missing in these words? Children read the story over and over again and try to find the words or come up with their own ideas.

Someone writes fairy-tale words, and others write funny words. And now one game is to find how many vowels and consonants there are in these sentences, and in the next game, children find redundant words in the sentences. For example, they are asked to read and translate the words e and group the redundant word or wild and domestic animals. For that, you need to introduce the stories of Winnie the Pooh or Mickey Mouse. First of all, the student is assigned to have a mutual conversation. For this, the students are divided into two groups. The two most active students among the students are assigned the role of Mickey Mouse and Winnie the Pooh. They help their groups to talk to each other. The task is as follows: we imagine that Mickey Mouse is resting in front of his house, on the green grass. Winnie the Pooh comes to him and talks to him. Mickey Mouse and Winnie the Pooh, that is, there will be approximately the following dialogue between the two groups.

Winnie the Pooh: Hello! I am a little brown bear. My name is Winnie the Pooh. And who are you?

Mickey: Hello! I am a little grey mouse. My name is Mickey. I live in this big house. Nice to meet you!

Winnie the Pooh: Have you got a family?

Mickey: Yes, I have got a father, mother and pretty little sister. I love my family very much! Have you got a brother?

Winnie the Pooh: No, I have not. But, I have got a friend.

Mickey: I love my friend very much too. Look, I have got a long tail. Have you got a tail?

During the game, it is necessary to help students ask and answer questions.

In our next game, we aimed to develop the student's thinking ability. For this, the child is asked to change the characters or scenes from the fairy tales he has heard and read before, to write a story from two small stories. Of course, this is not an easy task. With this method, we develop the child's ability to speak, write and think. Thinking Another way to develop the ability is to scramble the name of the story. The student uses numbers for scrambles and needs to remember them. Or give a new name to the fairy tale itself from the funny words in the fairy tale. Encryption is implemented in the following ways, for example: (duck-ckud), (pig-igb) [4].

The teacher's approach to planning tasks based on specific aspects of each story is insightful. By tailoring tasks to address various skills and abilities, such as mathematical and economic reasoning, the teacher promotes a well-rounded development in students. Encouraging creativity and critical thinking through these tasks fosters a deeper appreciation for subjects like geography and history, as well as instilling values like patriotism and respect for traditions. Ultimately, the goal is to empower students to think independently and creatively, drawing inspiration from the rich tapestry of folk tales.

Methods used during learning by teaching through English folk tales:

Above, we have seen the main methods of using English folk tales during the education of schoolchildren. And now we will determine the methods used during the study of English folk tales with students [5].

1. Directional tracking method:

Engaging parents, teachers, and children in exploring the educational impact of fairy tales can be a collaborative and enriching experience. By collectively analyzing characters, scenes, imagery, and themes within fairy tales, stakeholders can identify which elements resonate most with children and contribute positively to their education.

Oral storytelling of fairy tales allows for emphasis on key episodes and moral lessons, enhancing the child's understanding and retention of the narrative [6].

Hands-on activities such as sculpting characters from mud and clay, drawing pictures, making masks, and sewing costumes not only promote creativity but also deepen the child's connection to the stories

and characters. These activities provide opportunities for imaginative expression and reinforce learning in a tangible and memorable way.

2. Comparison method: Game. Who looks like what? Who looks like whom? Comparison of different artists' drawings of the same fairy tale.

3. Method of developing cognitive and stylistic differences:

- remembering where in the book the scenes, pictures or places from previously read fairy tales are, imagining in front of one's eyes develops the student's memory. – develops the ability to hide a mystery, think and speak by acting out the read fairy tales, playing a game in the form of a quiz, showing an excerpt from a fairy tale. - reciting theater from literary theater poems, drawing pictures, talking about pictures or listening to music deepens the child's worldview.

4. The method of creating images and experiences of art: -reading a passage in the image of characters from a fairy tale directs the child to immerse himself in that image and learn his behavior in depth; - to search for the heroes of the fairy tales we have read, to compare the heroes of the modern day with the heroes of the fairy tales, to act like a hero, to update the old one; - the method of predicting the future fate of the characters in the fairy tale leads the author's idea to further develop the work beyond the author's framework.

5. Examination and evaluation method:

Working with these methods indeed plays a crucial role in fostering literary and associative thinking, as well as speaking abilities in children, ultimately contributing to the development of well-rounded and educated individuals. Let's break down each point:

1. Favorite Hero Presentation: This activity encourages students to analyze and defend their chosen heroes, honing their critical thinking skills and ability to articulate their opinions effectively.

2. Favorite Author and Fairy Tale Introduction: By introducing and analyzing the works of their favorite authors, students deepen their appreciation for literature and learn to recognize quality storytelling.

3. Creating Original Fairy Tale: Crafting original stories based on familiar themes encourages creativity, imagination, and an understanding of narrative structure.

4. Comparing Literary Heroes: Comparing and contrasting literary heroes from different tales promotes analytical thinking and helps students identify recurring motifs and archetypes in literature.

5. Researching Authors: Researching authors and their associated landmarks connects literature to real-world contexts, fostering a deeper understanding of cultural and historical influences on storytelling.

6. Scary or Funny Story Discussion: Discussing scary or funny stories allows students to explore different genres and styles of literature, expanding their literary repertoire and understanding of storytelling techniques [7].

Overall, these activities provide diverse opportunities for students to engage with literature, develop critical thinking skills, and cultivate a love for reading and storytelling, all of which are essential for their intellectual and personal growth.

The aim of the research: to study peculiarities of using folk tales.

The subject of the research: verbal and non verbal actions in study foreign languages

The purpose and objectives of the research: the basis of the research is the requirements of teaching in the globalization. Therefore, in the research work, we aimed to compare the teaching foreign languages with help of folk tales.

By this goal, the implementation of the following tasks is based on:

- Determination of the requirements of the globalization process;
- Identify folk tales structures;

Methodological methods of research: The research work was carried out based on the principles of objectivity and scientific consistency. Based on the methods of research and analysis, the findings were analyzed, conclusions were made, and the main research results were determined. Also, based on the topic, the method of concluding by collecting information, analyzing and collecting data, conducting a survey, interviewing, and doing practical work was used [8].

The data sources of the research are articles and studies related to the topic.

Through this research work, we understood the importance of reading folk tales, how to interest children in learning English and how not to lose their interest in learning.

Integrating popular fairy tales into English language teaching offers a rich and engaging way to enhance language skills while exploring timeless stories. Here are some popular fairy tales and corresponding teaching strategies:

1. Cinderella: Use this classic tale to teach vocabulary related to clothing, household items, and emotions. Students can role-play scenes, write character descriptions, or compare different versions of the story.

2. The Three Little Pigs: Focus on teaching descriptive language and adjectives to describe the pigs, their houses, and the wolf. Students

can create their own versions of the story or act out the narrative using puppets or props.

3. Little Red Riding Hood: Explore vocabulary related to nature, animals, and directions. Discuss themes of caution and trustworthiness while practicing storytelling techniques through retelling or writing alternate endings.

4. Jack and the Beanstalk: Teach vocabulary related to plants, nature, and fantasy elements. Encourage students to retell the story using sequencing words and descriptive language, or write their own fairy tales with a similar structure [9].

Incorporating gestures and nonverbal communication adds another dimension to language learning, helping students to express themselves more effectively and understand the emotions and intentions of others. Activities such as charades, role-plays, and miming can reinforce vocabulary and grammar concepts while improving communication skills and cultural awareness. By combining the power of words with nonverbal communication, students can become more confident and proficient English language speakers.

A fairy tale plays an important role in a child's life. A fairy tale strengthens a child's spiritual world, patriotic upbringing, appreciation of the past of his people, moral education, and love for society. A fairy tale affects the correct development of a child's language. Through fairy tales, we can convey advice, proverbs, and customs passed down from father to son [10].

By reading fairy tales, we get acquainted with valuable information preserved in history. No work can take the place of a fairy tale in the education of an educated, cultured, comprehensively developed young generation. Of course, it is not the only working method in child education, there are other important methods. These methods I talked about It helps to read a fairy tale during the lesson or outside of the lesson and get the necessary valuable information from it. The student learns not only to read and tell a story, but also to write a story.

REFERENCES

- 1 Джекобс Д. English fairy tales. UK, 1999.
- 2 https://www.academia.edu/38632885/A_structural_analysis_of_folktales_a_means_to_an_end.
- 3 Колкер Я.М. Практическая методика обучения иностранного языка. М.,2004.
- 4 Щерба Л.В. Преподавание языков в школе,2003.

5 International Journal of Literature, Linguistics and Language Teaching

6 <https://athome.readinghorizons.com/research/directional-tracking-improves-reading-skills>

7 <https://coapad.kau.in/examination-evaluation-process>

8 <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/research-methodology>

9 Dooley, J. Smiles English 3 [Electronic resource]. (Series Consultant: B. Obee, Translations by N. Mukhamedjanova). Express Publishing, 2017.

10 Amerian, M.,Tajabadi, A. The role of culture in foreign language teaching textbooks: an evaluation of New Headway series from an intercultural perspective [Text] // Intercultural Education. – 2020. – № 31(6). – P. 623–644.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ТИІМДІ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫ БІЛІМІН АРТТЫРУ

КАБЫЛБЕКОВА А. М.

мұғалім, Қызылқак ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Қазіргі таңда өркениетті ел ретінде көптеген шет елдермен қарым-қатынасымыз күннен – күнге нығайып, беделіміз артып келеді. Бұл шетел тілін оқытуды жақсартуды, оны терең меңгеруді талап етеді. Ал, оқытуды жақсарту дегеніміз, біздіңше, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру. Бүгінгі күннің талабы, шет тілі оқытушысының алдына қойған мақсаты тіл үйренушілерді шет тілінде сөйлету болғандықтан, оқытушы шет тіліне үйретудің түрлі әдістерін сұрыптай келе, оның ішіндегі ең тиімдісін өз сабағында қолдануды басты міндет деп біледі. Дегенмен, шетел тілін меңгеруде көптеген қиыншылықтар кездесетіні белгілі. Солардың бірі – оқушылардың ағылшын тілінде сөйлеу дағдыларын дамыта отырып мәтін мазмұнын баяндау немесе шет ел тілінде өз ойын айту.

Сын тұрғысынан ойлау дегеніміз-сабақта балалардың қызығушылығын арттыра отырып, өз ойынды еркін және зерттей талпындырып, тұжырым жасау.Сын тұрғысынан ойлау оқушыны өз ойымен өзгелердің ойына сыни қарап, естіген, білгенін талдап, салыстырып, реттеп, сұрыптап, жүйелеп, білмегенін өзі зерттеп, дәлелдеп, тұжырым жасауға бағыттау өз бетімен және бірлесіп

шығармашылық жұмыс жасауға үйретеді. Сын тұрғысынан ойлау – оқу мен жазуды дамыту бағдарламасы. Оқушыны мұғаліммен, сыныптастарымен еркін сөйлесуге, пікір таластыруға, бір-бірінің ойын тындауға, құрметтеуге, өзекті мәселені шешу жолдарын іздей отырып, қиындықты жеңуге баулитын бағдарлама. Оқушы – ізденуші, ойланушы, өз ойын дәлелдеуші. Мұғалім – әрекетке бағыттаушы, ұйымдастырушы. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарламасы – әлемнің түкпір-түкпірінен жиылған білім берушілердің бірлескен еңбегі. Тәжірибені жүйеге келтірген Джинни Л. Стил, Куртис С. Мередит, Чарльз Тэмпл. Жобаның негізі Ж. Пиаже, Л. С. Выготский теорияларын басшылыққа алады. Мақсаты барлық жастағы оқушыларға кез келген мазмұнға сыни тұрғыдан қарап, екі ұйғарым бір пікірдің біреуін таңдауға саналы шешім қабылдауға сабақтарда үйрету.

Қоғам талабына сай шетел тілдерін оқытуда қойылып отырған ортақ міндет – тілді коммуникативтік бағытта оқыту. Ондағы мақсат оқушылардың өз ойларын жеткізумен шектеліп қана қоймай, өзара тіл табысып, пікір алмасуға үйрету, өз жұмысына, топтағы немесе жұптасқан оқушының жұмысына, жауабына сыни тұрғыдан ойлап талдау жасай алу, өз ойын қорытындылай білу, интерактивті жұмыс жүргізу. «Interactive» ағылшын тілінен аударғанда «ортақ белсенділік» деген мағынаны білдіреді. Инновациялық оқыту технологиялардың білім беру жүйесін дамыту ісіне берері мол. Оларды қолдану оқушының өздігінен сабаққа дайындалу деңгейін арттырады; оқу үдерісін жүргізуді қызықты етеді; шығармашылық жағынан бұрын болмаған кәсіби дағдыларды қалыптастырып, жаңа мүмкіндіктер туғызады.

Әр мұғалімнің оқыту құралдары оның өз болжамдарының, білімі мен ұстанымының, көзқарастарының жиынтығынан тұруы тиіс. Бұл элементтердің барлығын жинақтасақ, жеке тұлғаның ерекше «білім беру сызбалары» құралады. Пажарес ойын тілге тиек етсек, өз ұстанымы бар мұғалімнің алға қойған мақсаты оқушыларға жаттанды білім беру емес, оқытудағы жаңа әдіс-тәсілдерді тиімді пайдалана отырып, алған білімін өміріне пайдалана алатын жеке тұлғаны дамыту. Сыни тұрғыдан ойлау – бақылаудың, тәжірибенің ойлау мен талқылаудың нәтижесінде алынған ақпаратты ойлауға, бағалауға, талдауға және синтездеуге бағытталған пәндік шешім [1, 14 б.]. Оқыту үдерісінде сыни ойланатындай тапсырмаларды қолдану барысында жоғарыда айтылған бақылау, талдау, синтездеу, бағалау секілді сабақ кезеңдері жүретіндігіне көзім жетті. Себебі

сабақтарымды бақылауда оқушылардың берілген тапсырмаларды орындау үшін алдымен мәселеге бақылау жүргізіп, кейін тапсырмаларды жинақтай отыра, талдап және бағалау үдерістерін жүргізу барысында оқушылар сәтті жұмыс жасайды. Бұл үдеріс, әрине нәтиже беретін стратегиялармен жүзеге асады. Сыни тұрғыдан ойлау көбінесе қарсы пікір айтуға, баламалы шешімдерді қабылдауға, ойлау және іс-әрекетімізге түрлендірілген тәсілдерді енгізуге дайын болуға, ұйымдастырылған қоғамдық әрекеттерге және басқаларды сыни тұрғыдан ойлауға баулуды білдіреді.

Сыни тұрғыдан ойлау оқушы өз алдына сұрақ қойып және сол сұрақтарға жауап іздеуі, сонымен бірге басқалардың пікірлерін тындай отырып дәлірек қарастыру және дәлелдемелердің қисынын қарастыру. Демек, оқушы мәселенің немесе берілген тапсырма төңірегінде ойланады. Оқушы бір-бірімен жұмыс жасау арқылы сол мәселені талқылайды және шешімін анықтайды.

Сыни тұрғыдан ойлау ең алдымен шығармашылық ойлау болғандықтан берілген тапсырмаға сыни тұрғыдан қарап, оның нәтижесінде қомақты өнім алу болып табылады. Сондықтан да, өткізілген сабақтарымда оқушыларымның сабаққа қызығушылығының артуын, білімді ұтымды қабылдап, алған білімдерін арқарай қолдана алуларын өзіме басты мақсат етіп алдым.

Оқушылардың тақырып бойынша жұмыс жасауына көмектесетін бірнеше стратегиялар бар. Мысал ретінде INSERT әдісін келтіре кетейін: ол бойынша оқушыға оқу, тақырыппен танысу барысында белгілерді қойып отырып оқу тапсырылады. INSERT – оқығанын түсінуге, өз бойынша басшылық етуге, ойын білдіруге үйрететін ұтымды құрал. Менің тәжірибемде ой толғаныс кезеңінде толғануды тиімді етуге лайықталған «Венн диаграммасы», «Семантикалық карта», «Т кестесі» сияқты стратегиялар әр сабақтың ерекшелігіне байланысты қолданылады. Олар оқушылардың бір-бірімен ой алмастырылуын қамтамасыз етеді. Әр оқушы өз шығармашылығын көрсете алады. Осы тапсырмаларды беру кезінде мынадай нәтижеге жеттім: оқушылардың бойында өз ісіне деген сенім мен жауапкершілік орнады, оқушылар сабаққа түгелдей белсенді қатысты, ағылшын тілінде еркін өз ойын жеткізуге дағдыланады. Мұғалімдердің сыни тұрғыдан ойлауы өзінің жұмыс тәжірибесін, жаңа тәсілдерді қолдану және бағалау әрекеттерін сыни тұрғыдан бағалауды қамтиды. Оқушыларға қатысты сыни тұрғыдан ойлау ақпарат пен идеяларды синтездеу қабілеті, ақпарат пен идеяның шынайылығы мен салыстырмалы түрде маңыздылығы

туралы ойлана білу қабілеті, өзінің оқуына қатысты таңдау жасау және басқалардың идеяларына күмәнмен қарау қабілеті ретінде түсіндіріледі [1, 22 б.].

Сыни тұрғыдан ойлауға үйрету модулін сабаққа пайдалану барысында оқушының жүрегіне жол тауып, әр баланың пікірін тыңдап, үнсіз отыратын оқушылардың ашылып өз ойларын еркін айтатындарын байқалады. Мысалы: осы сабақ кезінде қолданған әдіс-тәсілдерім, оқушылардың сабаққа түгел қатысуы, сабаққа деген қызығушылықтары дәйек бола алады. Оқушылар өткен білімді топпен біріге талдай отырып, өз беттерімен жұмыс жасай алады, теориялық білімдерін практикада қолдана біледі. Балаларды диалог пен дәйектеуге, талқылауға тарту белсенді жүргізілген жағдайда олардың оқуы тиімдірек және зияткерлік жетістіктері жоғары болатынын дәлелдейтін зерттеулерде көбейе түсуде. Осылайша балаларды ХХІ ғасырда және кейінгі ғасырларда да өмір сүру үшін қажетті дағдылармен және қасиеттермен қаруландыру – мұғалімдер үшін ынталандырушы күш болып табылады. Балалар күннен-күнге қолжетімділік артып келе жатқан анағұрлым кең коммуникациялық үдерістерге тиімді және ойдағыдай қатысуға мүмкіндік беретін сыни тұрғыдан ойлау мен зерттеу дағдыларын дамыту керек екен. (Wolfe and Alexander, 2008) [1, 36 б.]. Оқыту оқушының бастапқы білімі мен дағдыларын назарға алып, оларды өрістетуді мақсат еткенде мәнді болды. Сыни тұрғыдан ойлауға үйрету модулі бұл жалпы сабақ беру кезінде топтық, жұптық жұмыстардың тапсырмаларды дұрыс толық орындауға мүмкіндік беретіні анық. Сабақты тек теориялық білімді меңгертемін деп емес, оқушының көңіл күйіне де байланысты тапсырмалар беру арқылы қызықты өткізуге болатындығын, сонда ғана оқушының пәнге деген қызығушылығы артатындығын түсіндім. Сыни тұрғыдан ойлау модулін пайдалана отырып, сабақтарымды өткізген кездегі оқушыдан көрген нәтиже: білімді меңгерді, біреуден үйрену, біреуге үйрету арқылы логикалық ойлау деңгейлері, яғни білу және түсіну, қолдану, талдау, жинақтау, бағалау, салыстыру, дәлелдеу дағдылары қалыптасты. Бұрынғы оқыту үрдісінде мұғалім оқушыға білімді беруші болса, жаңа оқу үрдісінде мұғалім тек бағыттаушы да басты кейіпкер оқушы болады. Оқушы өзі ізденеді, ой түйеді, ортақ пікір қалыптастырады, қорытынды түйін жасайды [2, 19 б.].

Әр сабақты қорытып, білімді бекіту үшін сұрақтар, қызықты логикалық тапсырмалар, әр түрлі қызықты оқушының танымын дамытатын суреттер, салыстыруға арналған тапсырмалар арқылы

сабақтарды қорытындылауға болады. Бұл сатыда оқушылар бір-бірімен әсерлі түрде пікір алмастырып, ойларын еркін айтуды, тапсырмаларды достық қарым – қатынаспен орындап өз беттерімен айтуды үйренеді.

Қорыта келе оқушылардың сөйлеу дағдыларын қалыптастыру үшін тиімді әдістерді пайдалана отырып, жаттығулар орындатудың маңызы зор екендігін байқауға болады. Демек олардың іскерлік сөйлеу дағдыларын белсенді ұйымдастыра отырып, тиянақты білім беру – мұғалімнің ой ұшқырлығына, коммуникативті күзиреттілігіне байланысты.

Әрбір әдіс оқушылардың ойлауына және қиялына негізделіп келді. Баланың тереңде жатқан ойын дамытып, оларды сөйлеуге, дәлелдеуге үйретті. Сабақта қолданылған әдіс-тәсілдер оқушыларыма бір-бірінің ой-пікірлеріне сыни көзімен қарай отырып, жаңа, тың идеялар туындауына жол ашады. Сонымен бірге ерекше белсенділік пен шығармашылық шабыттың шарықтауы нәтижесінде олар еркіндік әлемінде еркін шарлағандай болады [3, 18 б.]. Ал, қазіргі қоғамда ақыл-ойы кемел, шығармашылық жағынан қабілетті, іскер және білімді адам керектігі – әр ұстаздан талап етіледі.

Сын тұрғысынан ойлау әдісінен – біріншіден, оқытушы ұтады, яғни ол сабақты тиімді ұйымдастыруға көмектеседі, оқушының пәнге деген қызығушылығы артады, екіншіден, оқушы ұтады, себебі оның тақырып бойынша танымы кенейеді. «Сын тұрғысынан» сабақтарында әрбір ұстаз шәкірттерін ойлауға тұрақты түрде үйрететіндіктен, бала білім қоймасына айналып қалып қоймайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық.«Назарбаев Зияткерлік мектебі» ДББҰ, 2012, - 95 б.
2. Г. Амандыкова. «Шет тілін оқыту әдістемесі». Алматы, 2007ж., -105 б.
3. Республикалық әдістемелік –педагогикалық журнал « Мектептегі шет тілі» № 5. 2011 жыл, - 28 б.

MODERN APPROACHES TO ENHANCING FOREIGN LANGUAGE LEARNING

KAIRDENOVA A. A.

undergraduate student, Toraighyrov University, Pavlodar

ZHUMADIROVA K. K.

professor, Toraighyrov University, Pavlodar

Scientific and technological progress in the twentieth century led to an explosion in the growth of knowledge. New fields of knowledge and new areas of education have emerged. The active introduction of information technologies in the field of education has created the problem of intensification of the educational process. The reason for this was the growing volume of information and the need to process it in a limited time. Foreign languages play an important role in education. Teachers face a difficult task to teach children of all school ages to successfully learn a foreign language in a limited time, which requires a more thorough study of the problem of intensifying the process of teaching foreign languages in school conditions.

The concept of intensification of the educational process has been discussed in the methodology since the 1960s in connection with the development of intensive teaching methods for mastering foreign languages as a means of communication. The expansion of opportunities is aimed at improving the teaching of foreign languages. It is defined as a process, that is, the selection and organization of educational material, the development of effective methods, techniques and methods of mastering, the development of communicative competence, the activation of personal reserves and interpersonal relationships [1].

The main characteristics of modern society are dynamism, knowledge and multiculturalism. In this regard, it is not enough for specialists in any field to have narrowly focused knowledge. A modern specialist should have the following characteristics: be highly mobile and capable of continuous professional and personal development. Have the ability to search, perceive and analyze large amounts of information from various fields of knowledge. As well as a large amount of information from various fields of knowledge. Be able to make decisions. These elements undoubtedly influence the development of future specialists and need to be reviewed. The organizational strategy of the educational process needs to be revised. They need to be strengthened.

Intensive training arose as a need to speed up the process of learning a foreign language and get results in a short time, and for the

first time the idea of intensive training was presented by G.K. Lozanov, demonstrating the effectiveness of super memory at UNESCO in 1959. His students L. S. Gegechkori, G. A. Kitaygorodskaya, M. A. Mayorova, V. V. Petrusinsky, I. E. Schwartz, I. Y. Shechter and others developed and implemented his ideas [2].

Intensification of learning is possible if it is necessary to accelerate pedagogical processes and achieve learning outcomes in a shorter time and improve the quality of learning within the allotted academic time, and both should be carried out simultaneously. The analysis of G. K. Lozanov's intensive training methods revealed an increase in the number of hours, the use of a large number of lexical units, communicative orientation, the use of speech modes with ready-made speech samples, game orientation, reproduction of speech situations, communicative games with role-playing actions, reliance on passive and conversational grammars. Thus, there is a need to develop pedagogical conditions for improving the process of teaching foreign languages in secondary schools based on the techniques and perspectives of G. K. Lozanov; promising methods of developmental learning and various innovative technologies adapted from G. K. Lozanov.

According to Yu. K. Babansky, intensification is defined as «an increase in the productivity of teachers and students in each unit of time.» Yu. K. Babansky believes that the problem of intensification of learning should be considered from the standpoint of optimizing the consumption of time and effort of both students and the teacher. The main importance is the balance of the expenditure of psychological resources of all involved in the educational process [3].

The most important principles of intensive learning include the principles of collective interaction, personality-oriented communication, role-based organization of the educational process, concentration in the organization of educational material, multifunctionality of exercises, principles of motivation, awareness, programming of activities, assessment of mastery of activities, cognitive independence and effectiveness. Modern interactive learning technologies contribute to the implementation of these principles, ensuring the relationship between educational material and educational activities, increasing motivation, efficiency and independence of students.

According to A. N. Shchukin, the main purpose of strengthening the process of teaching a foreign language is to improve the quality of this process based on the continuous assimilation of a large amount of foreign language material. At the same time, the learning process should

be organized in such a way that learning goals are achieved with the least amount of time [4].

The development of the methodology of teaching a foreign language can be defined as follows:

- a) firstly, the methodically rational organization of classes;
- b) secondly, the motivated communicative activity of students, the necessary emotional atmosphere;
- c) thirdly, a combination of methodically appropriate means that take into account the personal characteristics of students, the type of activity, the nature of the material and the degree of its assimilation, organically included in the educational process, where they have the greatest impact compared to non-technical means
- d) fourthly, the inclusion of intensive pedagogical technologies in teaching practice makes it possible not only to activate, but also to individualize the learning process.

The improvement of the process of teaching a foreign language is also achieved through the independent educational work of schoolchildren, which is clearly organized, individually oriented and systematically managed. As can be seen from the analysis of pedagogical literature and the results of the practice of teaching foreign languages, the effectiveness of independent learning depends not only on the formation of a positive and responsible attitude to independent learning, but also on personal needs to achieve independence. These needs are formed by selecting interesting and personally significant tasks. The professional orientation of the tasks offered to students is also of great importance, since it is aimed at the formation and development of skills necessary to solve future practical problems when using a foreign language; high learning results can be achieved if students develop a constant cognitive interest in the subject and the learning process as a whole. The researchers also argue that to increase the effectiveness of this process, it is important to develop the ability to plan and manage independent work, analyze mistakes and find ways to correct them. Such work contributes to the development of students' self-organization and reflection skills and allows teachers to strengthen the process of learning a foreign language. Also, the implementation of the concept of activating the process of learning a foreign language is facilitated by the use of special role-playing games that allow students to express themselves in the classroom in a personal and creative way. Due to role-playing situations, often modeled by the teacher, students can assimilate a large amount of lexical and grammatical material without experiencing psychological stress during the learning process [5].

The intensification of educational activities is understood as the purposeful activity of teachers aimed at the development and use of forms, content, methods and means of teaching that enhance the interest, independence and creative activity of students in the assimilation of knowledge, the formation of skills and their practical application.

The importance of the problem of intensification of foreign language teaching is due to a number of contradictions:

- an ever-growing amount of information and insufficient readiness of schoolchildren to assimilate it;
- the desire of schoolchildren to learn a foreign language and the insufficient training of school teachers to meet this real need;
- personal needs in foreign languages and insufficient opportunities to meet them.

Interactive learning is based on the interaction of students, including teachers. Teaching technologies are understood as forms, methods, techniques and means of teaching, which are selected and applied by teachers based on their scientific and pedagogical experience in the process of studying a particular discipline. Thus, the intensification of foreign language teaching is a set of forms, methods and means that ensure the formation of communicative competence in a foreign language in the process of productive joint activities of students and teachers.

Compared with traditional forms of learning, interactive learning changes the interaction of teachers and students, which is characterized by a high degree of mutual orientation of student activities, constructive cooperation between teachers and students in joint activities, maximum teacher support for students in solving educational tasks for auxiliary actions and a consistent increase in their own activity and self-learning, the emergence of attitudes by students and self-learning by students.

Interactive and hands-on learning is widely practiced in schools as part of foreign language teaching:

- 1) Two-person, three-person and group discussions. The goal is to promote the development of critical thinking, communication skills, cooperation, interpersonal communication, understanding, retention and assimilation of language material, finding the truth in the process of analyzing and discussing new material;
- 2) Discussion. Purposeful group discussion of selected topics. At the same time, they freely share their personal opinions, judgments and ideas on the topic under study;
- 3) The use of creative tasks. This forms the basis of all interactive methods and motivates students.;

4) Organization of business games aimed at acquiring skills and competencies of business communication in a foreign language in the process of imitation and modeling of educational activities aimed at solving professional tasks, which contributes not only to the formation of cognitive competence, but also professional motivation, interest and professional communication, but also contributes to the formation of competencies [6].

Based on the theoretical provisions of the activation of learning, it is possible to create such pedagogical conditions in foreign language lessons in secondary school and thereby form children's language competence in a short period of study. This makes it possible to develop a structure of the educational process aimed at activating foreign language teaching in accordance with the new goals of teaching foreign languages. The purpose of teaching a foreign language in secondary school is to acquire the skills of free communication, free speech in the language being studied and the development of communicative competence in the native and studied languages.

The use of a number of interactive methods creates conditions for the development of students' communicative skills in a foreign language in various types of speech activity, which leads to mutual understanding, interaction and joint solution of common problems:

1) The brainstorming method (brainstorming) is an effective way to generate ideas for solving problems based on stimulating creative activity, in which participants freely exchange ideas that have arisen in such a way that other people's ideas can be improved.

2) The problem solving method is not aimed at transferring ready-made knowledge to students, making them remember and reproduce, but at ensuring that during active cognitive activity aimed at acquiring skills, they can independently acquire knowledge and solve problematic speech situations that constantly arise for educational purposes and are conditioned by personal and professional qualities;

3) The project method is a creative and research method that achieves its goals through detailed problem development. The result of this method should be real concrete practical results, in written or oral form (in the form of posters, albums, presentations, speeches, videos, pages on the website (in the case of telecommunications projects), etc.).

4) The case study method (case problem, case evaluation, case illustration, case exercise) It allows students to analyze information, identify key problems, choose and evaluate alternative solutions, find the best option and develop an action program;

5) The case method is a type of case method that combines various teaching methods (for example, independent work with scientific literature, brainstorming, project method) and forms of learning (for example, practical classes, work or role-playing games). Having previously studied the material (cases), students carry out a collective search for new ideas and decide on the optimal method, mechanism or technique for their implementation. The use of «cases» forms not only the acquired knowledge, but also the skills of professional activity, as well as qualities important for a future specialist [7].

With the change in the pedagogical conditions for the intensification of foreign language teaching in secondary schools, expectations from teachers are also changing. Teachers need not only to study the new content of the course, to master new forms, methods and means of teaching, but also to put into practice general pedagogical and methodological principles.

A special role in activating the educational activities of students belongs to the formation of rational cognitive behavior that ensures the assimilation of educational material, overcoming the boundaries of acquired knowledge, eliminating overload in using the potential of logical thinking and memory and contributing to the emergence of firm confidence in the assimilation of educational material. Learning a foreign language at school makes a significant contribution to the overall development of students, which, in turn, contributes to the development of their emotional, creative, social, cognitive and linguistic competencies.

REFERENCES

1. Yudintseva M. S. Methods of intensification of RCT classes in the conditions of the modern educational process // Actual issues of modern pedagogy: materials of the VIII International Scientific Conference (Samara, March 2016). – Samara: ASGARD Publishing House LLC, 2016. – pp. 300-303.
2. Lozanov G.K. Suggestopedia in teaching foreign languages // Methods of intensive foreign language teaching. – Issue 1. – M., 1973. – pp. 9-17.
3. Babansky Yu.K. Intensification of the learning process / Y. K. Babansky. - Moscow : Znanie, 1987. - 78,[2] p.: ill.; 16 cm. - (New in life, science, technology. Pedagogy and psychology; N 6/1987).
4. Shchukin A. N. Methods and technologies of teaching foreign languages/ Shchukin A. N. M. : Publishing house IKAR, 2017. – 240 p.

5. Starchenko D. V. Intensive methods of teaching foreign languages // Proceedings of BSTU, No.5. 2011. – pp. 175-177.
6. Odintsovo A.I. The problem of intensification of the learning process in modern pedagogical science // Young scientist. 2015. No.3. pp. 829-831.
7. Chudina L.V. Intensification of education

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ГРАММАТИКАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРДЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ҚАРАШАШЕВА Р.

магистрант, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қ.

Шет тілдерін үйрену бірнеше аспектіні құрайды. Мұндай аспектілердің бірі-грамматика. Шет тілді сөйлеуде грамматика маңызды орын алады және бұл лексика негізделген қаңқа. Грамматиканы және сөйлеуді дұрыс рәсімдеуге үйрету, сондай-ақ сөйлеу мен жазудағы грамматикалық формаларды тану, грамматикалық дағдыларды қалыптастыру арқылы жүзеге асырылады.

Грамматиканы меңгеру грамматикалық терминдермен, ережелермен және шексіз ерекшеліктердің санымен шиеленіскен көптеген қиындықтарды тудырады. Талдаудың нәтижелері коммуникацияға бағытталған оқыту жаттығуларының қажеттілігін анықтады.

Мектептерде балалар ауызша сөйлеу дағдыларын нашар меңгерген, оның себебі, грамматикалық дағдылар жеткіліксіз дамыған. Жаңартылған оқытудың қазіргі кезеңінде құзыреттілікті дамыту, оның ішінде коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруға басты назар аударылады. Коммуникативтік құзыреттілік лингвистикалық құзыреттілікті қамтиды, оның құрамдас бөлігі ретінде грамматикалық біліктер мен дағдыларды қалыптастыру болып табылады. Осылайша, шет тілін оқыту тиісті грамматикалық дағдыларды қалыптастыру мен жетілдіруді, когнитивтік грамматикалық іскерлікті дамытуды, білім көлемін кеңейтуді, зерделенген грамматикалық материалды жүйелендіруді көздейді. Бұл біздің жұмысымыздың өзектілігі. Грамматиканы оқытудың жаңа әдістемелерін, әсіресе шет тілін оқытудың бастапқы кезеңінде әзірлеумен байланысты жаңа тәсілдерді табу қажет, өйткені дәл осы кезеңде грамматикалық дағдылардың негіздері

қаланады. Осы қиындықтардың барлығы дәл осы мәселені шешу үшін және жұмыс тақырыбын таңдауыма себеп болды.

Бір уақытта жалпы білім беретін мекемелерде грамматика және барлық грамматика оқулықтарын толық немесе мүлдем жою үрдісі пайда болды.

Тарихи тәжірибеге сүйене отырып, грамматикадан бас тарту әрекеттері немесе оның оқу процесіндегі рөлін асыра көрсету, шетел тілін практикалық меңгеру нәтижелеріне бірдей теріс әсер етеді.

Ж. Л. Витлин грамматиканы оқытудағы тиімділікке психологиялық-педагогикалық заңдылықтарды есепке алу негізінде, грамматиканы оқытудың дидактикалық негіздерінің рөлін күшейту арқылы қол жеткізуге болады деп есептейді.

Грамматика қызықты, жанды, тартымды болуы керек; эмоцияны ояту, әсіресе, оқушының жеке тұлғасына бағытталған болуы керек. Мұның бәрі шет тілін оқытудың тиімділігін арттырады.

А. Д. Климентенко тілді оқытудағы грамматиканың рөлін зерттейді, оқытудың білім беру мақсаттарына жетудегі грамматиканың рөлі жиі бағаланбайды деп есептейді. Грамматиканы меңгеру кезінде оқушылар аналитикалық қабілеттерін, құбылыстарды олардың белгілеріне топтастыру дағдыларын дамытады, құбылыстарды саралауға назар аударады, яғни оқушыларда формальды логика саласында біліктері дамиды [1, 365 б.].

Бастауыш кезеңде шет тілді тілдің грамматикалық жағын оқыту мәселесі бойынша психологиялық-педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерді зерделеп, мен бұл мәселенің өзекті екенін анықтадым.

Бастапқы кезеңде шетел тілінің грамматикалық жағын оқыту проблемасымен И. Н. Верещагина, Н. Д. Гальскова, И. А. Зимняя ғалымдар айналысып, кейіннен Е. И. Пассов, Г. В. Рогова және т.б өз үлестерін қосты.

Жалпы мектепте грамматиканы оқытудың негізгі мақсаты болып, оқушылардың сөйлеу біліктерінің маңызды компоненттерінің бірі ретінде грамматикалық дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Грамматикалық дағдыларды қалыптастыру кезең-кезеңмен жүргізіледі: танысу және алғашқы бекіту; жаттығу; қолдану. Әдіскерлердің грамматикалық дағдыларды қалай қалыптастыру, грамматикалық дағдылардың қандай рөл атқаратыны туралы пікірлері сан түрлі. Мен эксплициттік тәсілдің (ережелерді түсіндірумен) және имплициттік тәсілдің (ережелерді түсіндірмей) белгілі бір артықшылықтары мен кемшіліктері бар екенін анықтадым, сондықтан алдыңғы екі тәсілдің элементтерін үйлестіретін сараланған тәсіл

неғұрлым кеңінен қолдануға болады. Әрине, теория мен практика үлесінің ұтымды бөлінуін анықтау кезінде білім алушылардың жас ерекшеліктерін ескеру қажет [2, 176 б.].

Шет тілін меңгеру процесіне әсер ететін факторлар көп. Олар бастауыш тілдік білім беру жүйесінің әртүрлі деңгейлерінде әрекет ете алады: оқушы деңгейінде, мұғалім деңгейінде, оқу жоспары деңгейінде және мектеп деңгейінде.

Шет тілін оқытуда оқушылардың психологиялық ерекшеліктері маңызды рөл атқарады. Әрбір жас кезеңі өзінің жетекші қызмет түрімен сипатталады. Мәселен, 10 жасында жетекші қызметі өзгереді: ойын әрекеттерінен оқуға көшу. 10-12 жас аралығында оқу іс-әрекеті жетекші болады. Оқушылардың назарын барлық жаңа және күтпеген нәрселерді тартады. Олар эмоционалды пікір тудырып, олардың мүдделеріне сай келетін нәрселерді есте сақтайды.

Грамматикалық дағдыларды қалыптастыруда жаттығулар маңызды рөл атқарады.

Шет тілінде жаттығулар жүйесі әрқашан шет тілін практикалық меңгеруді мақсат етуі керек. Ол шет тіліндегі ойларды түсіну және білдіру үшін қажет сөйлеу материалымен операцияларды дамытуға бағытталған.

Грамматикалық дағдылар мен шеберліктің оқытудағы басты қиындығы -тілдің жеке фактілерін есте сақтау емес, олармен әрекеттерді игеру. Сондықтан грамматикалық жаттығулардың негізгі мақсаты оқушыларға рецептивті және репродуктивті тұрғыдан грамматикалық материалмен әрекеттерді игеруді қамтамасыз ету болып табылады.

Бұл жүйеде грамматикалық жаттығулар келесі негізгі талаптарға жауап берді:

- Грамматикалық материалмен әрекеттерді үйрету.
- Сөйлеу әрекетінің дамып келе жатқан түрлерінің психофизиологиялық және лингвистикалық заңдылықтарын көрсету.
- Коммуникативтік бағытқа ие болу.
- Орналасуы тәртібі неғұрлым жеңіл немесе қиындығы.
- Білім алушылардың ақыл-ой белсенділігін жандандыру (проблемалық міндеттер қою).

Шет тілдерін оқыту әдістемесінде таңбалар грамматиканы оқытуда кеңінен қолданылады. Сөздердің және тіпті сөз тіркестерінің символдық бейнесі зерттелетін материалды

тез және берік есте сақтауға ықпал етеді. Грамматиканы оқытудағы және грамматикалық дағдыларды қалыптастырудағы символдың функционалды мағынасы-бұл қабылданған материалды шоғырландыру құралы ретінде әрекет етеді.

Шет тілі сабағындағы кез-келген іс-әрекетте ойын элементтерін қосуға болады, содан кейін тіпті ең қызықсыз сабақ қызықты болады. Мысалы, грамматикалық формаларды үйрететін өлеңдерді үйренуді алайық [3].

Сіз тақтаға өлең жазып, онымен жұмыс жасайсыз, содан кейін оқушылардан оны жаттап алуын сұрайсыз. Егер мұғалім жарыс ретінде ұйымдастырса, бұл әлдеқайда қызықты болады. Ол үшін өлеңді оқушылар тек есту арқылы қабылдайды. Яғни алдымен ол тек тілдік форма тұрғысынан талданады (оның мазмұнын көрсететін жарқын суреттер көрсетіледі), содан кейін сынып (мұғалімнің артында) өлеңді бірнеше рет қайталайды, содан кейін эстафета таяқшасының принципі қолданылады (таяқтың орнына ойыншық, доп және т.б. алуға болады) мұғалім оны оқушыға береді, ал ол өлеңді жатқа оқиды, содан кейін эстафетаны жолдасына береді.

Мұнда ағылшын тілі сабақтарында қолданылатын бірнеше грамматикалық ойындарға тоқтала кетейік. Бірақ айта кету керек, ойындар негізінен таза грамматикалық немесе лексикалық емес. Ойындардың қандай бағыты болмасын, олар балалардың әлемді қабылдауын көрсетеді: қызығушылық, жануарларға деген сүйіспеншілік, ертегі сюжеттері мен кейіпкерлері, жарыстар, жұмбақтар [3].

1. Балалар саяхаттауды ұнатады, сондықтан сіз Лондонға сапар туралы армандай аласыз және бір мезгілде қайталау білдіру to be going to. Бір оқушы былай деп сұрайды: When we are going to visit London?

«We are going to visit London on Tuesday» жауабын естігенде, ол 2 санының астында өз орнын алуға асығады. (аптаның реттік күнін көрсететін 1-ден 7-ге дейінгі сандар сыныпта алдын-ала ілулі)

Нәтижесінде, осы ойынның көмегімен грамматикалық айналым жасалынып, аптаның күндері мен сандары қайталанады.

Созылыңқы осы шақ туралы тақырыпта ашықхаттар идеясын қолдануға болады. Ол үшін тақырыптар бойынша суреттер сериясы қажет. Мысалы, «тамақ» тақырыбын алайық. Сіз келесі суреттерді ала аласыз: бала сүт ішіп жатыр, қыз алма жеп жатыр, анасы түскі ас дайындап жатыр, әкесі түскі ас ішіп жатыр. Ашықхатта кесілген тесікте тек әкенің басы көрінеді. Ашық хатты көрсетіп, оқушылардан

мұғалімі сұрайды: «What is he doing?» Балалар сұрақтар қояды: «he Is eating soup?» «Is he cooking?» және т. б. Мұғалім: «No he isn't», «Yes, he is,» деп жауап береді [3].

Мектептегі ағылшын сабағында грамматиканы игеру кезінде көрнекілікті қолдана отырып, теорияға және оның сөйлеу тәжірибесімен оңтайлы үйлесуіне ерекше назар аудару керек. Сонымен қатар, негізгі әдіснамалық принцип сана принципі болып табылады - оқушылар зерттелетін грамматикалық құрылымдардың коммуникативті бағытын нақты түсініп, схемалар мен кестелерді шеше білуі керек. Орта мектепте грамматиканы оқытудың коммуникативті мақсаты орта мектепте оқытылатын грамматикалық материалдың көлеміне қойылатын негізгі талапты тұжырымдауға мүмкіндік береді: бұл тілді бағдарламада көрсетілген шектерде қарым-қатынас құралы ретінде пайдалану үшін жеткілікті және оны осы жағдайда игеру үшін нақты болуы керек.

Шет тілдерін оқытудың қазіргі заманғы әдістемесінің өзекті мәселелерінің бірі-бүкіл оқу процесін оқушылардың белсенді өзіндік жұмысына бағыттау, олардың өзін-өзі көрсетуі мен өзін-өзі дамытуына жағдай жасау. Компьютер оқытудың мазмұнын анықтамайды – бұл шет тілін оқытудың тиімді құралы ғана, сондықтан компьютерді қолдана отырып, шет тілдерін оқытудың әдістемелік негіздерін дамыту шет тілдерін оқытудағы негізгі мақсатты-коммуникативтік күзіреттіліктің дағдылары мен қабілеттіліктерін қалыптастыруға ықпал ететін дидактикалық және әдістемелік мүмкіндіктерді терең талдауға негізделуі керек.

Тренингте инновациялық технологияларды қолданудың әртүрлі аспектілері Н. Д. Гальскова, Р.П. Мильруд, Е. И. Пассов, И. А. Зимняя, А. А. Леонтьев сияқты ғалымдардың педагогикалық және психологиялық еңбектерінде қарастырылған. Олар оқушыларды танымдық іс-әрекетке ынталандыру құралы ретінде оқытуда интерактивті технологияларды қолданудың тиімділігін, жеке тұлғаның әлеуметтік қалыптасуы үшін интерактивті оқытудың маңыздылығын анықтады [4, 14].

Технологияларды таңдау критерийлері: интерактивтілік, белсенділік сипаты, жеке дамуды қолдауға баса назар аудару, тәуелсіз шешім қабылдауға еркіндіктің болуы, мазмұнын, оқыту әдісін таңдау, диалог, ақпаратты есте сақтаудан шындықты зерттеуге баса назар аудару.

Бірлесіп оқытудың негізгі идеясы-бір нәрсені бірге орындау ғана емес, бірге оқу (Е. С. Полат) [5]. Бірлесіп оқыту дегеніміз-

нақты немесе виртуалды (қашықтықтан оқыту кезінде) сыныпта оқушылардың шағын топтарын пайдалану. Оқу мәселелерін шешу білім беру процесін ұйымдастыруды қамтиды, онда топтың барлық мүшелері өзара байланысты және өзара тәуелді, сонымен бірге материалды игеруде және мәселелерді шешуде жеткілікті тәуелсіз болады [5,45].

Бірлесіп оқыту технологиясының бірнеше түрлері бар, олар оқу міндеттерін қоюмен және ұйымдастырушылық формаларымен ерекшеленеді:

- Student Team Learning (командада оқу)
- Student Teams Achievement Divisions (жеке-топтық тәсіл)
- Teams Games Tournament (командалық-ойын тәсілі)
- Learning Together (бірге үйрену).

Ынтымақтастықта оқытудың барлық нұсқалары үшін ортақ:

1 Оқушылар тек бірлескен күш-жігермен қол жеткізе алатын бір мақсатқа тәуелділік.

2 Ұжымдық өзіндік жұмыстың «элементті бөлшегі» болып табылатын жеке өзіндік жұмыс.

3 Әр оқушы жұмыс үшін бірдей баға алады. Барлығы бірдей көтермеленеді немесе ешқандай жолмен көтермеленбейді.

Бұл әдіс оқушылардың үнемі өзін-өзі тәрбиелеуі мен өзін-өзі дамытуын қамтиды. Ол белсенді тәсілге негізделген, өйткені бірлескен іс-әрекет әдістің мәні болып табылады.

Ғалымдар 21 ғасырдағы қоғам дамуының негізгі тенденциясы өзгерістердің үдеуі деп санайды. Қазірдің өзінде біз мектеп оқушыларының өмірде және сабақтарда қандай техникалық құрылғыларды қолданатындығы арасындағы жаһандық алшақтықты көріп отырмыз. Жаңа материалды түсіндіру, өткен материалды бекіту және көрнекілік үшін **Microsoft Power Point-те** компьютерлік презентациялар, сайттағы бейнелер сәтті қолданылады www.youtube.com, оқу фильмдері, музыкалық бейнеклиптер, анимациялық және көркем фильмдерден үзінділер, ОӘЖ-нің электронды қосымшалары, сондай-ақ интерактивті карталар жасауға арналған ресурс – **Quizlet** (<https://quizlet.com>)

Бүгінгі таңда көптеген білім беру сайттары бар және мұғалімнің айтарлықтай таңдауы бар, ол кейде көптігіне байланысты қиын болуы мүмкін. Quizlet-кешенді таңдау мен ыңғайлылықты ұсынатын ресурс.

Осы сайттың көмегімен мұғалім өз сабағын әлдеқайда тиімді және қызықты етіп жобалайды және дамытады. Мазмұнды,

суреттерді, аударма мен айтылымның баламаларын өзірлеу және қолдану оқу процесін әртараптандыруға және оқушыларды ынталандыруға мүмкіндік береді. Оқушылар сөздің айтылуын тындауға, сол арқылы оның дыбыстық формасын бекітуге мүмкіндік алады. Тапсырмаларды орындау кезінде сөздің дыбысын оның графикалық бейнесімен салыстыру ағылшын тілінің лексикалық бірліктерін оқудың заңдылықтарын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта білім беру процесінің барлық компоненттерін (мақсаттары, мазмұны, әдістері, ұйымдастырушылық формалары, Оқыту құралдары) көрсететін оқытушы мен білім алушылардың 65 қашықтықта өзара іс-қимылын білдіретін қашықтықтан оқыту сияқты білім беру процесінің осындай құбылысы да кеңінен таралғанын білеміз. Дәстүрлі педагогиканың көптеген әдістерін қашықтан жүзеге асыруға болады. Ал мобильді құрылғылар оқудың таптырмас құралына айналуда [6].

Шет тілдерін үйренуге арналған ең танымал қосымшалар- LinguaLeo, Duolingo, Language Coach, Mirai және басқалары. Көп жағдайда бұл қосымшалар білім алушылардың сөздік қорын кеңейтуге бағытталған. Мұндай қосымшалардың мысалы Duolingo болып табылады, онда оқушыларға көптеген жазбаша сабақтар мен диктанттар ұсынылады, бірақ сөйлеу дағдыларына аз көңіл бөлінеді. Бұл қосымшада пайдаланушылар алға тартатын сабақтың ойын ағашы және бұрыннан үйренген сөздерді қолдануға болатын сөздік бөлім бар [6].

Шет тілі сабақтарында жаңа технологияларды қолдану мұғалім мен оқушы мен оқушылардың бір-бірімен белсенді ынтымақтастығын қамтитын оқушылардың танымдық мотивациясын дамытудың ең тиімді құралы деп қорытынды жасауға болады. Жоғарыда көрсетілген технологияларды енгізу білім берудің жаңа тәсілдері негізінде оқыту мақсаттарын іске асыруға мүмкіндік береді:

- білім берудің практикалық бағдарын, тез өзгертін әлемде тиімді өмір сүруге қабілетті тұлға қасиеттерін дамытуға бағыттауды күшейту;

- шет тілін функционалдық меңгеруін қамтамасыз ету,
- оқушыны тілдік білім беруді жалғастыруға ынталандыру;
- өз бетінше жұмыс істеу дағдысын дамыту және үздіксіз білім алу мен өзін-өзі жетілдіру қажеттілігін түсіну;
- білім алушының жеке тәжірибесі негізінде шет тілдерін оқыту процесін дараландыру мен саралауды күшейту.

Қорытындылай келе, ағылшын тілін оқытуда оқушылардың ынтасын арттыру үшін интерактивті технологияларды қолдануды дәстүрлі оқыту әдістерімен біріктіріп, сабақтың құрылымын ойластырып, оқушылардың жеке қабілеттері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, сабақта жұмыс жасаудың формаларын, әдістерін мен әдістерін таңдау керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Галоян К., 101 совет по английскому языку, 2015.-344 с
- 2 Мильруд Р.П., Юшина Н.А., 12 шагов к английскому языку, Для детей 4 лет, Часть четвертая, 2015.-250 с
- 3 Северина Л. Г.,Формирование грамматических навыков и умений на уроках английского языка.2020. URL:<https://multiurok.ru/files/stat-ia-po-anghliiskomu-iazuku-formirovaniie-ghram.html>.
- 4 Арванитопуло Э.Г. Учебные проекты по иностранному языку для учеников старшей школы / Э.Г. Арванитопуло // Иностранные языки. – 2007. – № 1.
- 5 Сафонова, В.П. Современный урок иностранного языка [Текст] / В.П. Сафонова. – М.: Учитель, 2011. – 111с.
- 6 Кондратьева М. С. Новые технологии в обучении иностранному языку. URL <https://infourok.ru/referat-na-temu-novie-tehnologii-v-obuchenii-inostrannomu-yaziku-3452029.html>

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕНУ БАРЫСЫНДА АУЫЗЕКІ ТІЛІН ЖЕТІК МЕҢГЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ

КЕНЖЕГУЛОВА А. Г.
мұғалім, Майқоңыр ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Шетел тілін үйрену барысында ауызекі тілін жетік меңгерудің маңызы өте үлкен. Ағылшын тілі – әлемдегі тілдер арасынан көркемдігі мен бейнелілігі, тазалығы мен сөздік құрамының молдығы жөнінен дамыған тілдердің бірі. Ауызша сөйлеу адам арасындағы қарым-қатынасты атқарады. Ағылшын тілінде сөйлеуді үйрету үшін қолданылатын оқыту әдісінің мазмұны оқушының тілдік қарым-қатынаста жинаған білімінің, қалыптасқан дағдысының, игерген шеберлігінің жиынтығына байланысты.

Сөйлеуге үйрету монолог және диалог түрінде жүзеге асырылады. Монолог және диалогтүрінде сөйлеу іскерлігі, біліктілігі

қарым-қатынас әрекетінің, ақпараттық, регулятивтік, әдептік және сезімдік-бақылау сияқты атқаратын қызметіне байланысты анықталады.

Көптеген әдіскерлер, тәлімгерлер ауызекі сөйлеу тілін дамытуға арналған әдіс-тәсілдерді зерттеуге, құрастыруға және оларды оқушының санасына жететіндей жұмыр болып шығуы үшіталай еңбек сіңірген. Енді сондай әдіс-тәсілдердің кейбіреуіне тоқтала кетейік.

Өткен ғасырдың алпысыншы жылдары АҚШ-та және бірқатар шетелдерде аудио-лингвалық әдіс кеңінен тарай бастады. Бұл әдістің негізін қалаушылар Ч. Фриз және Р. Ладо болды. Бұл әдіс алғашында үлкен адамдарды шетел тіліне үйрету мақсаты да ойластырылған болатын. Бірақ, бұл әдістің тұжырымдары мектептегі оқыту әдістемесіне де әсерін тигізді [1, 55 б.].

Оқудың бұл түрінің негізгі мақсаты ретінде оның негізін қалаушылар үйреніп жатқан тілді жан-жақты меңгеру немесе тілдік іс-әрекеттің, тілдік қарым-қатынастың барлық түрлерін меңгеру деп қарастырды. Тілдік қарым-қатынастың барлық түрлерін меңгеру дегеніміз: әр халыққа тән тілдік ерекшеліктерді жете меңгеру және ұлттың мәдениетімен жан-жақты таныс болу деп қарастыруға болады. Ұлттың мәдениетімен, жүйесімен таныс болу үшін, сол ұлттың тілдік ерекшеліктеріне нұқсан келтірмей сөйлеу үшін алдымен авторлар тіл үйрену әдісін екі топқа бөлді. Бірінші деңгейде, оқушылар тілін үйреніп жатқан елдің мәдениеті мен салт-дәстүрін, әдет-ғұрыптарын жартылай меңгерсе, екінші деңгейде, олар толықтай меңгеруі тиіс болды. Бұл әдістің негізгі ұстанымдары мыналар еді: тілді үйренудің алғышарттары ауызекі сөйлеу тіліне үйрену болып табылады, өйткені тіл табиғаты бойынша ол дыбысқа жатады; - тілдік материалды меңгеруді тілдің теориялық негізіне емес, түпнұсқаға ұқсатып дыбыстау арқылы жүзеге асыру керек; ана тілі мен аударма тілдің сәйкессіздіктеріне байланысты бұл әдіс барысында аударма қолданылмауы тиісонымен қоса дыбысталуы үйреткен кезде ана тілмен үйреніп жатқан шетел тілінің арасындағы дыбыстық ұқсастықтарды пайдалана отырып үйреткен жөн. Бұл әдістемелік бағыттың ерекшелігі: шетел тілін үйренудің мазмұнын анықтау болып табылады. Әдісті құрастырушылар тілдің негізін оның дыбыстық жүйесі және құрылымы құрайды деп айтып кеткен. Р. Ладо екі тілдің арасындағы ең маңызды айырмашылық: олардың сөздерінде емес, әр тіл өзіне ғана тән сөйлемдер моделінің жүйесінен, өзіндік екпіннен, дауысты

және дауыссыз дыбыстар жүйесінен, интонациясынан тұрады, сол себептен тілдің дыбысталуына жете көңіл бөлу керектігін айтқан. Жоғарыдағы айтылғанға байланысты оқу курсының құрамына тілдің дыбыстық жүйесіне қатысы бар ерекшеліктердің барлығы кіруі тиіс [2, 35 б.]. Оқытудың бірлігі ретінде сөйлемдер құрауға негізделген жүйелер қарастырылады. Тілдік жүйелер оқушылардың деңгейіне байланысты оңайдан қиынға қарай өсіп отыруы керек. Бастапқы кезеңдегі тілдік материал суреттер, сызбалар арқылы берілуі тиіс. Барлық сөздер төрт топқа бөлінуі шарт: грамматикалық функциялар атқаратын сөздер, есімдіктер, болымды және болымсыз мағына беретін сөздер және ортақ сөздер.

Бұл әдіс бойынша оның негізін қалаушылар оқу үрдісіне байланысты әдістемелер жасамаған, олардың ойынша оқу және жазу дағдылары тек қана жақсы түсініп, сөйлей алатын оқушыларда ғана қалыптасады. Сол себептен шетел тіліне үйретудің аудио-лингвалық әдісі тек ауызекі сөйлеу тіліне үйрететін әдіс болып табылады.

Сонымен бірге ағылшын тілі сабақтарында электрондық оқулықты пайдаланудың маңызы зор. Электрондық оқу құралы-бұл оқу курсының ең маңызды бөлімдерін, сонымен бірге есептер жинағы, анықтамалар, энциклопедиялар, карталар, атластар, оқу эксперименттерін жүргізу нұсқаулары, практикумға және т.б білім беруді басқаратын мемлекеттік органдар тағайындаған арнайы статусы бар берілген түрдегі баспаларды қамтитын электрондық оқу басылымы. Оқу процесінде оқытудың ақпараттық -коммуникациялық технологияларын тиімді пайдалану және қолдану айтарлықтай оң тәжірибе беріп отыр. Атап айтсақ, оқушылардың өз бетімен ізденісі, пәнге деген қызығушылығын арттырып, шығармашылығын дамытуға, оқу қызметінің мәдениеті қалыптастыруға, дербес – жұмыстарын ұйымдастыруға өте маңызды.

Ауызекі сөйлеу тілін дамытуға арналған әдіс-тәсілдердің келесі бір түрі – табиғи әдіс. Бұл әдістің негізгі ұстанымдары мынаған саяды:

- ауызекі сөйлеу тілін дамыту;
- тілдік материалды түсіну жалпылама емес толық болуы керек.

Шетел тілінің сөздері іс-әрекетпен немесе байланысуы керек, грамматика интуитивті түрде санаға жетуі керек, сонда бұл үрдіс жас балаға ана тілін үйреткендей нәтиже береді;

- материалды меңгеру тілдің түпнұсқасына ұқсату арқылы өтеді;

- сөздердің мағынасы, грамматикасы көрнекіліктер арқылы іске асады;

- жұмыстың негізгі формасы диалог болуы тиіс;

- тілдік материал алдымен тыңдалуы керек, сол кезде дыбыстау қалыптасады. Одан соң ауызша жұмыстар жүргізіледі. Табиғи әдістің келесі бір өкілі – М. Вальтер. Ол шетел тілін үйренуді оқушылардың белсенді іс-әрекеттерімен және қоршаған ортаға деген қызығуларымен байланыстырды. Соған байланысты ол оқытуды тілін үйреніп жатқан елмен тығыз байланыстыруға тырысты. Оның ойынша, белгілі бір суретті бейнелеу барысында оның көлеміне, пішініне, түсіне көңіл аудару керек. Сонымен қоса ол сөздерді синонимдар, антонимдар, біртүбірлі сөздер, тақырыптық ұстанымдарына байланысты топтастыруды ұсынды. Сөздерді есте сақтау негізі ретінде ассоциациялық психологияда айтылғандай, сөздер ассоциациялау кезінде жақсы есте сақталады деген тұжырым негізге алынды. Ең алдымен, табиғи әдістің жақтаушылары лексиканың семантикалану ұстанымын алға тартады:

- затты көрсету, іс-қимылды мимикарқылы жеткізе білу;

- сөздің мағынасын синонимдер, антонимдер, анықтауыштар арқылы ашу;

- контекст арқылы сөздің мағынасын ашу.

Бұл – тіл үйренудің тура әдісі. Бұл әдісті жақтаушыларының негізгі мақсаты – тілді тәжірибелік түрде меңгеру болып табылады. Ал тілді тәжірибелік деңгейде меңгеру дегеніміз – ауызекі тілін дамыту. Сонымен қоса олар ауызекі сөйлеу тілін дамытумен қатар оқудың да маңызын жоққа шығарған жоқ. Тура әдіс арқылы шетел тілін оқытудың ұстанымдарына келесілерді жатқызуға болады: оқудың негізіне ауыз әдебиеті алынады. Әр тіл табиғаты бойынша дыбыспен байланысты болғандықтан, алдыңғы қатарға дыбыстық және кинестетикалық сезімдер қойылады; ана тілі мен аударманың оқу барысында мүлде қолданылмауы. Әр халық өзіндік түсіну жүйесіне ие болғандықтан, шетел тіліндегі сөз ана тіліндегі сөздің аудармасының мағынасына дәл келмеуі мүмкін; фонетика мен дыбыстаудың дұрыс жолға қойылуына зор мән беру. Тілдің дыбыстық жағын меңгеру ол шетел тілінде тілдік қарым-қатынасты сауатты түрде құрудың кепілі болып табылады. Сондықтан да дыбыстауды жолға қоюдың тіл үйренудегі маңызы зор [3, 12 б.].

Бұл әдісте грамматиканы индукция негізінде үйрену ұсынылады. Жоғары деңгейде талқыланған мәтінге студенттер мәтінге зерттеулер жүргізіп, сол зерттеу нәтижесінде қорытындылар жасап,

грамматикалық ережелерді қайталап тұжырымдап отырған. Тура әдіспен өткізілетін сабақ төмендегіше құрастырылған: оқытушы заттарды суреттер арқылы ұсынады, оқушылар қайталайды, сұраққа жауап береді, суретке қарап әңгімелейді, лексикалық жаттығулар жа сайды. Сабақ мазмұнын айту мен диалог құру арқылы аяқталады. Егер әдістің негізіне мәтін алынса, мұғалім оны үш рет оқып, жаңа лексикамен жұмыс өткізеді, содан кейін жаттығулар жасалып, мәтін транскрипция арқылы беріліп, соңында түпнұсқа оқылады. Бұл әдіс туралы сөз қозғағанда тілдің дыбысталу ерекшеліктеріне көңіл бөлінетінін және дыбыстауды жолға қоюға арналған бағыттарын айта кету керек.

Шетел тілін үйренудің аралас әдісін жақтаушылары тіл үйрену тек қана тәжірибелік мақсатқа ғана емес, сонымен қоса жалпы білімдарлық және тәрбиелік мақсатқа ие болуы керек деп түйіндеген. Жалпы білімдарлық талапқа байланысты тіл үйрену барысында тек қана тілін үйреніп жатқан елмен танысу ғана емес, сонымен қоса ойды әртүрлі тілде түрліше жеткізілетінін түсіну болып табылады. Ал тәрбиелік мақсатқа байланысты оқушының бойында басқа елдің мәдениетіне, тіліне, салт-дәстүріне құрметпен қарау сияқты сезімдерді қалыптастыру және дамыту болып табылады. Ал тәжірибелік мақсатына келетін болсақ, ол оқу ауызекі сөйлеу тілін дамыту, тыңдау сияқты дағдыларды қалып тастыруға бағытталған. Жазу тек тіл үйрену құралы ретінде қарастырылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. R. Lado. Patterns of Difficulty in Vocabulary// Teaching English as a Second Language. New York, 1965. –128 б.

2. Г. Пальмер. Устный метод обучения иностранным языкам. М., 1960. – 102 б.

3. Бақытов А., Жұманова Р. Шетел тілін үйренуде тілдескіш оқу құралдарының тиімділігі // Мектептегі шет тілі. – 2011. – № 4. – 23–25-б.

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО ДИСКУРСА АМЕРИКАНСКОЙ ПРЕССЫ

КОМКОВ Д. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОГОЖЕВА Е. Ю.

PhD, асоп. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Понятие дискурса является ключевым для понимания коммуникативных процессов в языке и культуре. В лингвистике дискурс определяется как способ организации языка, который выходит за рамки простого предложения и анализирует текст в контексте его социокультурного значения и коммуникативной цели [1]. Для более полного понимания дискурса важно обратить внимание на его компоненты, такие как тексты, контекст, участники и социокультурные факторы.

В контексте научного исследования лексико-грамматических особенностей дискурса англоязычной прессы, понятие дискурса становится ключевым для анализа языковых и стилистических характеристик текстов, созданных в этом контексте.

Дискурс прессы относится к языковым и коммуникативным стратегиям, используемым в процессе создания и интерпретации новостных текстов. Он представляет собой специфическую разновидность дискурса, характеризующуюся определенными целями, стилистическими особенностями и жанровыми конвенциями, свойственными для массовой информации [2].

Также он включает в себя не только словесные высказывания, но и визуальные элементы, такие как изображения, заголовки, графики и т.д., которые в совокупности формируют информационное поле новостных изданий. Особенностью дискурса прессы является его ориентация на аудиторию и стремление влиять на мнения и убеждения читателей. В этом контексте лексико-грамматические особенности текстов прессы играют важную роль, помогая создавать нужный эмоциональный и информационный эффект.

Рассмотрим характеристики современной американской прессы.

Современная американская пресса представляет собой разнообразный ландшафт изданий, охватывающих широкий спектр тем и жанров информации. В этом контексте можно выделить несколько ключевых особенностей:

1) Разнообразие форматов: Американская пресса представлена как традиционными газетами и журналами, так и цифровыми

изданиями, включая онлайн-платформы, блоги, социальные сети и т.д. Это создает разнообразные возможности для распространения информации и взаимодействия с аудиторией.

2) Плюрализм мнений: в силу своего масштаба и многообразия, американская пресса отражает различные точки зрения и политические убеждения. Это способствует обсуждению и дебатам по различным вопросам общественной и политической жизни.

3) Коммерческая конкуренция: в сфере прессы существует ожесточенная конкуренция за аудиторию и рекламные доходы. Это влияет на стилистику и содержание новостных материалов, иногда подвергая их сенсационности и эмоциональной окраске.

4) Технологические инновации: с развитием цифровых технологий американская пресса активно экспериментирует с новыми форматами и методами взаимодействия с аудиторией. Это включает в себя использование мультимедийных ресурсов, интерактивных элементов и персонализированных подходов к контенту.

Изучение лексико-грамматических средств в контексте современной американской прессы позволяет понять специфику языкового воздействия и стилистические особенности, характерные для данной области коммуникации.

Лексико-грамматические средства играют важную роль в формировании стиля текстов на английском языке.

В контексте американской прессы лексико-грамматические средства используются для достижения определенных коммуникативных целей. Например, в зависимости от жанра и темы статьи, могут использоваться разные стилистические приемы: от формальных и объективных в новостных материалах до эмоциональных и убедительных в комментариях или аналитических статьях [3].

Выбор лексики также влияет на общий тон и эмоциональную окраску текста. Например, использование специфических терминов из определенной области знаний может создавать впечатление «экспертности» и авторитетности, в то время как простой и понятный язык может быть предпочтителен в публикациях, направленных на широкую аудиторию.

Грамматические особенности также играют важную роль в стилистике текстов прессы. Например, использование активных конструкций может придавать тексту динамичность и убедительность, в то время как пассивные конструкции могут создавать впечатление нейтральности или формальности.

Несколько примеров, иллюстрирующих, как выбор лексики в сфере политики может влиять на общий тон и эмоциональную окраску текста:

Экспертный стиль:

«Our administration is committed to implementing evidence-based policies to address pressing issues such as climate change, healthcare reform, and economic recovery».

Простой и понятный стиль:

«We're focused on making sure every American has access to affordable healthcare, good-paying jobs, and a clean environment. That's our priority».

Эмоциональная окраска:

«We cannot afford to ignore the urgent challenges facing our nation any longer. It's time for decisive action and real leadership to rebuild our country and restore faith in our democracy».

Более нейтральная эмоциональная окраска:

«Our goal is to address the complex issues facing our nation through collaboration, innovation, and bipartisanship. Together, we can move forward and build a better future for all Americans».

В политической сфере также важно учитывать контекст и аудиторию, для которой предназначен текст. Использование специфических терминов и эмоциональной окраски может помочь подчеркнуть определенные аспекты политической деятельности и привлечь внимание к конкретным проблемам или решениям.

Изучение лексико-грамматических средств в стилистике английского языка позволяет понять, каким образом язык используется для достижения различных коммуникативных целей в текстах прессы.

Примеры:

Активные конструкции:

«The company announced a new product launch.» (Компания объявила о запуске нового продукта).

«Scientists conducted a study on climate change.» (Ученые провели исследование по изменению климата).

«The government implemented new policies to stimulate economic growth.» (Правительство ввело новые политики для стимулирования экономического роста).

Активные конструкции часто создают более прямое и динамичное впечатление, поскольку подчеркивают действия субъектов (кто что делает).

Пассивные конструкции:

«A new law was passed by the parliament». (Новый закон был принят парламентом).

«The decision to increase taxes was made by the city council». (Решение о повышении налогов было принято городским советом.)

«The report was published by the research institute». (Отчет был опубликован исследовательским институтом).

Пассивные конструкции часто используются, когда акцент делается на действие, а не на субъекте, или когда субъект неизвестен или несущественен для сообщения. Они могут создавать впечатление формальности и нейтральности, но иногда могут также затруднять понимание текста из-за неопределенности относительно того, кто выполняет действие.

В контексте американской прессы лексико-грамматические средства играют значительную роль, так как они служат не только средством передачи информации, но и мощным инструментом формирования образа событий, идей и лиц. Они отражают особенности менталитета и культурные предпочтения общества, а также являются инструментом манипулирования мнениями читателей.

Пресса активно использует лексико-грамматические приемы для усиления эмоциональной окраски материала, привлечения внимания аудитории и убеждения в правильности той или иной точки зрения. Это может проявляться в использовании слов с сильными эмоциональными коннотациями, ярких метафор и аналогий, а также в выделении и акцентировании определенных фактов или аспектов событий.

Особенно важным объектом анализа являются лексико-грамматические средства в политических статьях, где осуществляется активное формирование общественного мнения и влияние на политические процессы. В этом контексте выбор слов, синтаксические конструкции и структура аргументации имеют особое значение и могут оказывать значительное воздействие на читателей.

Анализ лексико-грамматических средств в статьях на тему политики позволяет выявить тенденции и стратегии воздействия прессы на общественное сознание, а также понять, каким образом языковые средства используются для достижения политических целей и формирования определенных стереотипов мышления.

Далее мы перейдем к анализу конкретных лексико-грамматических особенностей политических статей чтобы

более детально исследовать их роль в формировании дискурса американской прессы.

Статьи, связанные с политикой, являются одним из ключевых элементов американской прессы, формирующих общественное мнение и влияющих на политические процессы. В этих материалах лексико-грамматические средства используются особенно интенсивно, так как они напрямую воздействуют на восприятие читателя и интерпретацию представленной информации.

1) Использование политической лексики: В статьях о политике активно используются специфические термины и выражения, связанные с политической деятельностью, законодательством, выборами и т.д. Это позволяет точно и эффективно передавать информацию и выражать авторскую позицию по важным политическим вопросам.

Примеры: «The president introduced a new initiative to combat climate change»

«The parliament passed an important healthcare bill»

2) Использование эмоционально окрашенной лексики: В зависимости от политической ориентации издания, в статьях могут использоваться слова и выражения, вызывающие симпатию или антипатию к определенным политическим лидерам, партиям или идеям. Это может включать как позитивные эпитеты и метафоры, так и негативные характеристики и обвинения.

Примеры: «The senator made a sharp critical statement towards the government»

«Protesters expressed anger over the new law»

3) Использование аргументативных конструкций: В статьях раздела «Политика» часто присутствуют аргументативные конструкции, направленные на убеждение читателей в правильности представленных точек зрения. Это может быть выражено как логическими аргументами и фактами, так и эмоциональными апелляциями и аргументацией на основе авторитета.

Примеры: «Opposition representatives presented a series of arguments in support of their position»

«Experts point out the inconsistency of arguments against this reform»

4) Использование стилистических приемов для акцентирования внимания: Важным аспектом статей о политике является привлечение внимания читателей к ключевым аспектам событий и аргументов. Для этого могут использоваться различные

стилистические приемы, такие как повторы, эмфатические конструкции, риторические вопросы и т.д.

Примеры: «It is important to emphasize that this initiative may have serious consequences for our country»

«Pay attention to the key aspects of this political event»

Анализ лексико-грамматических средств в политических статьях позволяет понять, каким образом пресса формирует общественное мнение и влияет на политические процессы через языковые средства. А также позволяет выявить тенденции и особенности политического дискурса в американской прессе.

Изучение лексико-грамматических особенностей дискурса англоязычной прессы позволяет лучше понять, каким образом язык используется для достижения коммуникативных целей, формирования общественного мнения и влияния на политические процессы. Этот анализ имеет важное значение не только в рамках научного исследования, но и для понимания роли прессы в современном обществе.

Таким образом, с учетом всего вышеизложенного, можно заключить, что лексико-грамматические особенности дискурса англоязычной прессы играют ключевую роль в формировании общественного сознания и воздействии на политические процессы, а их анализ позволяет раскрыть механизмы воздействия прессы на общественное мнение и формирование политических предпочтений.

ЛИТЕРАТУРА

1 Караулов Ю. Н., Петров В. В. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса: вступительная статья // Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – С. 5–11.

2 Дискурс [Электронный ресурс] // Гуманитарная энциклопедия / М. А. Можейко, Г. Б. Гутнер, А. П. Огурцов, Т. Х. Керимов; Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа: <https://gtmarket.ru/concepts/6987>. – Дата обращения: 15.01.2021.

3 Семенова Е.В. Стилистика английского языка: учеб. пособие / Е.В. Семенова, Н.В. Немчинова. – Красноярск: Сибирский федеральный ун-т, 2017. – 104 с

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ НАЧИНАЮЩЕГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

КУЛАХМЕТОВА М. С.

к.ф.н, профессор, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ЗЕЙНУЛЛИНА Н. Н.

магистрант, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

Актуальность формирования речевой культуры для начинающих преподавателей иностранного языка представляет собой ключевой аспект в современной образовательной среде. Не только эффективное владение иностранным языком, но и способность передавать его содержание, взаимодействуя с разнообразными лингвокультурными средами, являются неотъемлемой частью преподавательской деятельности.

Во-первых, с учетом современных подходов в образовании и стремления к формированию межкультурной компетенции, начинающие преподаватели сталкиваются с необходимостью обучения не только лингвистическим навыкам, но и развитию умений эффективного общения в разнообразных социокультурных контекстах. В своих работах Myron W. Lustig и Jolene Koester подчеркивают, что развитие межкультурной компетенции включает в себя исключительно высокий уровень речевой культуры [1, с.54].

Во-вторых, в свете растущей глобализации и увеличения числа студентов из разных культурных сред в образовательных учреждениях, начинающие преподаватели должны обладать навыками эффективного взаимодействия с разнообразной аудиторией. Как отмечают Linda W. Medcalf и Janet W. Gilstad [2, с.85], формирование речевой культуры является необходимым компонентом обучения иностранному языку, особенно в условиях разнообразия культур и языков.

Актуальные проблемы культуры речи начинающего преподавателя иностранного языка в рамках обновленного содержания образования включают следующие аспекты [3, с.78]

1. Обновление содержания действующих нормативных документов: Начинающему преподавателю иностранного языка необходимо быть в курсе последних изменений и обновлений в

содержании учебных программ и примерных образовательных программ по иностранным языкам.

2. Модернизация образования и методов обучения: Начиная преподаватель должен ознакомиться с современными подходами и методиками обучения иностранным языкам, такими как коммуникативный подход, интерактивные методы обучения и другие инновационные методы.

3. Разработка и внедрение эффективных образовательных технологий: Начиная преподаватель должен быть знаком с современными образовательными технологиями, включая использование цифровых ресурсов, интерактивных досок и онлайн-инструментов для обучения иностранному языку.

Решение этих проблем позволит создать образовательную среду, соответствующую современным требованиям и стандартам обучения. А также стимулировать активное участие учеников в обучении и развивать их навыки речи. Кроме этого, создать интересные и эффективные учебные материалы, а также способствовать самостоятельному и активному обучению учащихся.

Таким образом, воспитание всесторонне развитого поколения, подготовка высококвалифицированных кадров зависит от подготовки, грамотности преподавателя иностранного языка, чьи компетенции отражаются в его отношении к своему предмету, в его речевой деятельности [4, с.104].

В процессе формирования профессиональной речевой культуры будущего педагога, важно, чтобы дидактический материал соответствовал всем нормам литературного языка, предъявляя высокие требования к речевой культуре говорящего. Таким образом, применение дидактических принципов и методов, а также правильный выбор средств обучения, играют ключевую роль в успешном формировании коммуникативно-речевой культуры будущих педагогов. Проблему развития речевой культуры студентов в процессе их обучения в вузе, по мнению многих исследователей, целесообразно решать через применение комплексной системы дидактических принципов и методов, поддерживаемых оптимальными учебными ресурсами. Необходимо также учитывать мотивацию студентов, как важный аспект дидактики, способствующий их стремлению к развитию речевой культуры [5, с.183].

Разработка концептуальных моделей требует глубокого владения предметной областью, специальной подготовки и опыта

структурирования учебной информации. В этом процессе часто важно создавать разнообразные модели для отображения различных аспектов, уровней и фрагментов курса, так как учебные материалы могут включать в себя различные формы (программы курсов, теорию, кейсы, упражнения, определения, иллюстрации, видео и др. Такой подход позволяет лучше соответствовать учебным целям и задачам [6, с.5].

Также стоит отметить, что форма и содержание модели могут варьироваться в зависимости от конкретной учебной цели или задачи. В настоящее время, влияние на формирование моделей оказывает компетентностный подход в учебных программах, что позволяет разрабатывать модели, фокусирующиеся на отдельных компетенциях.

В сфере личного и профессионального развития каждого индивида, уровень речевой культуры играет фундаментальную роль, особенно для будущих преподавателей иностранного языка. Педагогические методы становятся неотъемлемым инструментом, обеспечивающим многогранное обучение, охватывающее традиционные и инновационные подходы [7, с.205].

Традиционные Методы:

1 Уроки грамматики и фонетики: традиционные методы включают прямое преподавание грамматики и фонетики, что направлено на коррекцию языковых ошибок.

2 Чтение классической литературы: изучение литературных произведений способствует формированию литературных навыков и обогащению словаря.

3 Роль игр и дискуссий: традиционные уроки могут включать ролевые игры и дискуссии для практики устной коммуникации.

Инновационные Методы:

1 Использование ИТ-ресурсов: инновационные технологии, такие как онлайн-платформы, мобильные приложения и вебинары, предоставляют возможности для интерактивного обучения и практики в реальных сценариях.

2 Виртуальные реальности: применение виртуальных реальностей для имитации реальных языковых ситуаций, обогащая опыт обучения.

3 Игровые подходы: внедрение образовательных игр, кроссвордов и головоломок для создания увлекательного опыта обучения.

Таким образом, объединение традиционных и инновационных методов формирования речевой культуры может предоставить более полный и эффективный образовательный опыт. Преподаватели должны выбирать методы, исходя из индивидуальных потребностей учеников, стремясь к сбалансированному и всестороннему развитию их языковых навыков и культуры [8, с.27].

В контексте активного развития педагогической области, практический опыт играет несомненно важную роль в формировании профессиональных компетенций будущих педагогов. В рамках этого направления, студенты Павлодарского Педагогического Университета имени Ә. Марғұлан имеют уникальную возможность внедрять свои знания в реальную образовательную среду.

В период с 8.01 по 19.01.2024 года, в специализированной школе-лицее «Зерде» г. Экибастуз проходила педагогическую практику практикант Павлодарского Педагогического Университета имени Ә. Марғұлан. Этот период не только предоставил практикующемуся ценный опыт, но и позволил внедрить педагогические методы для формирования речевой культуры в контексте индивидуального взаимодействия с учениками.

В ходе педагогической практики практикант проявил инициативу и глубокий интерес к образовательному процессу. Первоначальное знакомство с планом учебно-воспитательной работы прошло успешно, и начинающий педагог проявил активность при организации обсуждения материала на уроках, стимулируя активное участие учеников. В обязанности наставника входило: методическая поддержка в планировании, подготовка и проведение уроков. Особое внимание уделялось использованию современных форм и методов обучения. В процессе наставничества регулярно посещались уроки практиканта, предоставляя конструктивные отзывы и оказывая методическую помощь. В ходе проведения педагогической практики практикующийся продемонстрировал значительные усилия и отличную инициативу в организации уроков и взаимодействии с учениками. Однако, как важный этап профессионального развития, практика также выявила несколько аспектов, над которыми стоит поработать.

Ошибка № 1. Использование родного языка на уроке.

Андреева Ю.И. утверждает, что это довольно распространенная ошибка, когда преподаватель, сталкиваясь с трудностями в понимании учениками материала на английском языке, прибегает к использованию родного языка [9, с.92], в данном случае, казахского

или русского. Однако, такой подход может иметь негативные последствия как для учащихся, так и для самого преподавателя.

Когда учитель переходит на родной язык, он может столкнуться с тем, что ученики перестают внимательно воспринимать английский, так как знают, что им в любом случае объяснят на родном языке. Это создает зависимость и препятствует полноценному освоению иностранного языка.

Пример: Во время урока английского языка учитель замечает, что ученики плохо понимают задание. Вместо того чтобы объяснить на английском, он переходит на казахский язык, рассказывая, что нужно делать. Это может стать привычным, и в конечном итоге, ученики перестанут стараться понимать материал на английском, зная, что всегда получают перевод.

Выход из ситуации:

1 Языковые подсказки: использование наглядных методов и языковых подсказок для более понятного объяснения материала.

2 Индивидуальная помощь: предоставление дополнительной поддержки тем, кто испытывает трудности, без прибегания к родному языку.

3 Продвинутое уровни: внедрение методик, где английский становится основным средством обучения для продвинутых уровней.

4 Самостоятельное изучение: поощрение использования словарей и онлайн-ресурсов для самостоятельного обучения.

Ошибка № 2. Использование «сложного» английского языка.

Эта ошибка часто заключается в том, что преподаватель использует слишком сложные конструкции, термины или лексику, не учитывая уровень владения языком учениками. Это может привести к тому, что учащиеся сталкиваются с трудностями в понимании и усвоении материала.

Пример: Вместо того, чтобы использовать простой и понятный язык для объяснения нового материала, учитель может впасть в излишнюю сложность, что затрудняет процесс обучения.

Выход из ситуации:

1 Адаптация языка: преподаватель может адаптировать свой язык под уровень владения языком учениками, избегая излишней сложности и используя более простые конструкции и лексику.

2 Контекстуальные примеры: использование контекстуальных примеров и сценариев, которые близки к повседневной жизни учеников, помогает им лучше усваивать новый материал.

3 Постепенная сложность: постепенное увеличение сложности материала с учетом прогресса учащихся, предоставляя более сложные задания по мере их готовности.

4 Визуальные средства: использование визуальных средств, диаграмм, иллюстраций для визуализации понятий и снижения сложности изложения.

Ошибка № 3. Неиспользование аутентичного английского языка.

Эта ошибка заключается в том, что преподаватель избегает использования реальных языковых образцов, таких как аутентичные тексты, диалоги или аудиозаписи. Вместо этого, он может ограничиваться учебными материалами, что не позволяет ученикам развивать навыки восприятия и воспроизведения реального языка.

Пример: Использование только учебных пособий и упражнений, не включающих в себя живой язык из реальных образцов речи.

Выход:

1 Аутентичные материалы: внедрение в учебный процесс аутентичных текстов, аудиозаписей, видеоматериалов, соответствующих реальным ситуациям, чтобы ученики могли более эффективно освоить натуральные языковые особенности.

2 Реальные сценарии: использование сценариев из реальной жизни, диалогов или интервью, чтобы показать, как используется английский язык в различных ситуациях.

3 Коммуникативные упражнения: введение коммуникативных упражнений, которые ставят учеников в реальные языковые ситуации, способствуя более естественному использованию языка.

Таким образом, проработав над этими ошибками, практикант продемонстрировал значительный прогресс в своей методике обучения [10, с.342].

1 Преодоление использования родного языка

2 Совершенствование английского языка

3 Интеграция межкультурных аспектов

4 Профессиональное развитие

По завершении педагогической практики практикующийся проявил хорошие результаты. Он успешно адаптировался к роли преподавателя, проявив гибкость и креативность в обучении. Внедрение современных методов и технологий дало положительные результаты, но есть еще пространство для дополнительного профессионального роста. В целом, молодой учитель демонстрирует

потенциал в области образования и готовности развиваться дальше в данном направлении.

В данной статье мы рассмотрели концепцию формирования речевой культуры начинающего преподавателя иностранного языка, исследуя как традиционные, так и инновационные методы в образовательном процессе. Анализировались ключевые аспекты, влияющие на развитие устной и письменной речи, а также стратегии и подходы, способствующие успешному формированию этого важного аспекта профессиональной подготовки. Особое внимание уделялось внедрению современных образовательных технологий, которые могут значительно обогатить процесс обучения и способствовать более эффективному развитию речевой культуры будущих преподавателей. В целом, понимание и применение представленных концепций могут служить основой для разработки более эффективных программ подготовки преподавателей иностранных языков, способствуя повышению качества образования и развитию профессиональных навыков преподавателей.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Myron W. Lustig и Jolene Koester, (2009), «Intercultural Competence: Interpersonal Communication Across Cultures», p.54
- 2 Linda W. Medcalf и Janet W. Gilstad, (2014), «Teaching English to Speakers of Other Languages: An Introduction», p.85
- 3 Костина Е.А., «Профессиональная компетентность учителя иностранного языка: учебное пособие/Е.А.Костина – М.Берлин: Директ-Медиа, 2015. - 78 с.
- 4 Бредихина, И. А. Методика преподавания иностранных языков: Обучение основным видам речевой деятельности: учеб. пособие/ И. А. Бредихина; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018.– 104 с.
- 5 Хужанова М.И., Тогаева М.А. Формирование навыков монологической речи у студентов национальных групп вузов Узбекистана. // Наука, техника и образование. №4(10). 2015.С.182-184.
- 6 Меркулова С.Г. Современные подходы к исправлению ошибок в устной речи при изучении английского языка.// Английский язык. Приложение к газете «Первое сентября», 2002.- №45.-С. 5.

7 Салимова Д.М. Инновационные технологии формирования речевой культуры будущих педагогов // Вестник Таджикского национального университета. 2021. № 1. - С. 204-209 (в соавторстве).

8 Стернин И.А. Типы речевых культур: учебное пособие/И.А. Стернин; 2-изд. – М –Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 27с.

9 Андреева Ю.И. «Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского» - Том 25(64) – 2012. - №4 – 87-96с.

10 Oxford R.L. Language learning strategies: what every teacher should know. Rowley: Newbury House, 1990. 342 p.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ЛЕКСИКАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА АҒЫЛШЫН ӨЗІЛІН ҚОЛДАНУ ОҚЫТУДЫҢ ЖОҒАРЫ КЕЗЕҢІНДЕ

КУЛАХМЕТОВА М. С.

ф.ғ.к., профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

ҚҰЛБАЕВА А. Р.

магистрант, Ә. Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Соңғы кездері педагогика мен әдістеме саласында шет тілдерін оқытудың стандартты емес, әдеттен тыс тәсілдеріне тенденциялар пайда болды. Өзілді қолдану – осындай тәсілдердің бірі.

Өзіл - табысты қарым-қатынас орнату үшін де, тілдік ортаға ену үшін де тамаша құрал. Мұғалім өзіл-оспақ арқылы сыныптағы көңіл-күйді жеңілдетіп, оқушыларды тыныштандырады. Күрделі грамматикалық тақырыпты оқығанда мысал ретінде өзіл-қалжыңды алуға болады. Осылайша, бұл релаксация және дизайнды жақсы есте сақтаудың бір түрі болады. Бұл өзіл оқушының есінде қалуы және одан өзінің жадында қажетті ережені еске түсіруі әбден мүмкін. Сонымен қатар, юморды сабақтың барлық кезеңдерінде қолдануға болады. Мысалы, жаңа тақырыпты енгізуде, жаңа сөздік қорын меңгеруде, сабақты қорытындылауда т.б. Тақырыпты бекіту үшін өзіл-оспақ әңгімелерді немесе бейнематериалдарды алып, олар бойынша аздап өз бетінше жұмыс жасауға болады, қайталанатын материал есте әлдеқайда оңай және тезірек сақталады. Лингвистикалық-мәдени компонентке келетін болсақ, ағылшын өзілінің ерекшеліктерін ескеру қажет.

Әзіл әрқашан белгілі бір халықтың ұлттық бояуына, салт-дәстүріне, ерекшеліктеріне сәйкес келеді. Ол психологиялық, әлеуметтік, тұрмыстық және мәдени сипаттамалармен байланысты. Ағылшындық әзіл британдықтардың ерекше өмір салтын, олардың ойлауын және мәнерін көрсетеді. Басқа мәдениеттердің кейбір өкілдері үшін бұл мүлдем түсініксіз және күлкілі болып көрінуі мүмкін. Бірақ британдықтардың өздері әзіл-оспақтары үшін «интеллектуалды» және «нәзік» беделін жасады. Ағылшындар бәрін әзіл етеді: өздерін, әдеттерін, соның арқасында олар бүкіл әлемге танымал, мысалы, қарапайымдылық, ұстамдылық; олардың көңіл-күйі, дәстүрлері мен әдеттері, мысалы, әйгілі «five o'clock tea», тіпті патшайым да әзілге айналады. Сонымен қатар, ағылшын әзіл-оспағы өте нәзік және түсініксіз болып саналады, өйткені оның құрамында көптеген астарлы сөздер, ирония, сарказм және сөз тіркестері бар. Мысалы, соңғысын пайдаланған кезде күлкілі әсер бейнеленген объектінің сипаттамаларына емес, оның қалай нақты айтылғанына байланысты, басқаша айтқанда, сөздердің тіркесі, күлімсіреу тудыруы мүмкін ойын түріне байланысты [1]. Ағылшын әзілдерін дұрыс түсінбеу көбінесе британдықтардың өмірі мен мәдениеті туралы жеткіліксіз хабардар болуымен, сондай-ақ сөздік қорын жеткіліксіз білумен байланысты. Өйткені, әзіл-оспақ көбіне сөз ойынына және олардың негізгі емес, қосалқы мағыналарын қолдануға негізделген. Мысалы, Д. Адамс «Автостоптың Галактикаға нұсқауы» атты еңбегінде мынадай өрнекті қолданады: «What's so unpleasant about being drunk? You ask a glass of water» (Мас болғанның несі жағымсыз? Бір стақан су сұрайсың) [2]. Ағылшын тіліндегі «being drunk» сөз тіркесі екі мағынада қолданылады, олардың бірі «мас күйде болу» дегенді білдіреді, екіншісі «суды ағызып алу» дегенді білдіреді, бір стақан су сияқты. Ағылшын тілін жоғары деңгейде білмейтіндер және өрнектің екінші мағынасын білмейтіндерге айтылған сөздің мағынасын түсіну қиынға соғады. Өйткені, әзіл әрқашан қалжыңға ұқсамайды. Британдықтар тік, покер тұлғасымен әзілдеуге қабілеттілігімен танымал.

Л. С. Выготскийдің пікіріне сүйене отырып, әзіл-оспақтың әртүрлі функцияларының көмегімен оқушыларға әсіресе үлкен сынып оқушыларының психологиялық жағдайына әсер ететіндігі туралы айтуға болады [3].

1. Эмоционалды функция (Л. С. Выготский жоғары мектеп жасын жоғары эмоционалды күйзеліс кезеңі ретінде сипаттады) және мұғалімнің әртүрлі күлкілі материалдарды пайдалануы

15-18 жастағы оқушылардың болып жатқан өзгерістер мен ішкі өзгерістерге, мысалы, жеке тұлға ретіндегі қалыптасу процесіне бейімделуіне көмектеседі.

2. Ақпараттық қызмет – жоғары сынып жасы жеке ойлау стилінің, жоғары психикалық жүктеменің қалыптасу кезеңі. Сыныптағы юмор ақпаратты өңдеуге көмектеседі, оқушылардың назарын аударады және материалды ұсынудың жеңіл, қызықты әдісін қамтамасыз етеді.

3. Реттеушілік қызметі – әзіл-оспақ материалды пайдалану сабақ үстінде және сабақтан тыс уақытта оқушылар арасындағы қарым-қатынасты реттеу тәсілдерінің бірі болып табылады, 10-11 сынып оқушыларының эмоционалды жағдайына жақсы әсер етеді, жағымды идеалды және жағымды қасиеттерді қалыптастырады [4].

Мұғалім Нина Сворюк «SkyTeach» электронды журналындағы «Күлу және үйрену» атты мақаласында ағылшын тіліндегі лексика бөлімінде юмордың әртүрлі түрлерін атап өтті: jokes, funny dialogues and short stories, funny pictures, tongue twisters, олардың кейбірін қарастырып өтсек [5].

1. Ағылшын тіліндегі әзілдерді сабақта қолдану және оларды талдау сол елдің мәдениетімен танысу ғана емес, сонымен қатар жаңа сөздерді есте сақтауды жеңілдететін құрал. Мысалы, оқушыларды әйгілі әзілмен таныстыру:

- How long will the next train be? - About six carriages, мұғалім ағылшын тілінің сөздердің көп мағыналылығымен ерекшеленетінін, how long дегеннің тек «қаншалықты ұзын» ғана емес, «қашан, қанша уақыттан кейін» деген мағынаны білдіретінін айқын мысалмен көрсетеді [6].

Әзілдің бұл түрін қолдана отырып, мұғалім оқушыны сыпайы сөздікке үйрете алады:

- There are some people down there, sir.

- Get rid of them.

- But among them is a woman, sir!

- So get rid of them as politely as possible! [7], бұл әзілде «мырза» деген сыпайы сөз және to get rid of smb./smth. – біреуден немесе бірнәрседен құтылу фразалық етістігі бар.

2. 10–11 сыныптардағы сабақта мемдарды пайдалану жеке күрделі сөздерді есте сақтаудың тиімді процесі болып табылады, бұл оқытудың бұл әдісі көп уақытты қажет етпейтінімен, күнделікті сабақтарды әртараптандыруға көмектеседі және ағылшын лексикасын үйренуге арналған жан-жақты экожүйені жасайды.

Интернеттегі Киану Ривзбен 2019 жылдағы ең танымал мемдердің бірінің мысалын пайдаланып, бұл механизм қалай жұмыс істейтінін анықтайық. «Breathtaking» - «қызығарлық», «таңғаларлық», «тамаша». Оқушы атақты актердің танданған түрін көріп, оны сөздің өзімен салыстыра отырып, сөз бірден белсенді сөздік құрамына енеді [8].

Мемдердің көмегімен біз ауызекі және академиялық сөйлеу арасындағы айырмашылықты анық көрсете аламыз, Wicked сөзі тек зұлымдықты ғана емес, сонымен қатар «керемет», «тамаша» деген мағынаны білдіреді [8].

Ағылшын тілі мұғалімі Джон Роберт Шмитц шет тілі сабағында юморды қолданудың маңыздылығын дәлелдейді. Күлкілі мәтіндерді қолдану оқушыларға әзілдерді дұрыс және түпнұсқаға жақын аударуға жаттығып қана қоймай, сөздердің қосалқы мағыналарын білуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл мәтіндер шет тілі сабақтарында мәдени компонент қызметін атқара алады. Ол юморды 3 топқа бөледі:

- 1) әмбебап юмор немесе шындыққа негізделген юмор;
- 2) мәдениетті түрде анықталған юмор;
- 3) лингвистикалық юмор немесе сөз ойынына негізделген юмор [9, 18 б.].

Бұл классификация әзіл-оспақтарды қиындық деңгейлеріне арналған мәтіндер арқылы тамаша және анық ажыратады. Бірінші деңгей ең қарапайым, әзілдер болып жатқан оқиғаның комедиясына, сюжетіне негізделген. Екінші деңгей қиынырақ. Бұл қазірдің өзінде мәдениет пен тарихты терең білуді талап етеді. Ал үшінші деңгей – ең қиыны. Дәл осы деңгейде жоғары сынып оқушылары өздерінің шығармашылық қабілеттері мен өткір ақыл-ойын пайдалана отырып, әзілдің қандай екенін анықтай алады.

Оқудың жоғары сатысында оқушы ағылшын әзілдерін түсінуге қажетті білімге ие. Тіл меңгеру деңгейі қазірдің өзінде балаларға сөз тіркестері мен әзілдердегі жасырын мағыналарды ашуға, иронияны көруге және оны түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқушылардың материалды өз бетінше оқып-үйрену және талдау қабілеті қазірдің өзінде жоғары. Бұл кезеңде жасөспірім қазірдің өзінде зейінін, ойлауын және қиялын өз қалауы бойынша басқара алады. Мұндай оқушыларға мысалдар көрсету арқылы қажетті материалды таңдауға қазірдің өзінде сенуге болады. Осылайша топтық жұмысты орнатуға болады. Мысалы, мұғалім әзіл-оспақ бейне көрсетеді, оқушылар жақсы түсіну үшін қажетті

ақпаратты іздейді, сол арқылы өздерінің бастапқы білімдерін кеңейтіп, зерттелетін тілдің тарихы мен мәдениетіне тереңірек үніледі. Сондай-ақ оқушылар тақырып бойынша қызықты материалды таңдауға мүмкіндік бере аламыз, сол арқылы оларды оқу үдерісіне және оқу материалын дайындауға тарта аламыз. Бұл оларды ақпараттық өрісте шарлауға үйретеді, өйткені дәл осы жаста жасөспірім айналасындағы әлемнің шындықтарына психологиялық тұрғыдан еніп кеткен болады. Мысалы, әзілді түсіну үшін «Megyn Kelly reportedly wants to be the next Oprah. I'm sure becoming black will be way easier for her than learning how to empathize» біз Меган Келлидің кім екенін, Опра Уинфридтің кім екенін, олардың немен айналысатынын және оларды бір-бірінен ерекшелендіретінін білуіміз керек [10, 420 б.]. Дәл осы жаста жоғары сынып оқушылары тәуелсіздік пен эмансипацияға барынша ұмтылатындықтан, бұл жұмыс оларды бұрынғыдан да осы тақырыпқа қызықтырады және олардың назарын аударады, бұл үлкен кезеңде жақсы басқарылатын және бақыланатын процеске айналады. Сонымен қатар, жасөспірімдер өздерін көрсетуге және құрдастарының арасында ерекшеленуге ұмтылады. Бұл тапсырма оларға өз білімдерін көрсетуге ғана емес, сонымен қатар хобби туралы айтуға мүмкіндік береді.

Жасөспірімдік кезеңде есте сақтаудың біртіндеп қайта құрылымдауы орын алады. Оқытудың кіші және орта кезеңдерінде механикалық есте сақтау үлкен рөл атқарса, жоғары сатыда ол ассоциативті жадымен ауыстырылады. Ол логикалық сипат алады, ойлау қатысады. Осылайша, дерексіз материалды есте сақтау оңайырақ болады. Мұны лексикалық құзыреттілікті қалыптастыруда қолдануға болады. Мұнда әзіл-оспақ көз ретінде де қызмет ете алады, мысалы, сабақта әртүрлі әзіл-оспақ әңгімелерді де, сөздерді жақсы есте сақтау құралы ретінде де пайдалануға болады. Ағылшын әзіл-қалжынында жиі қолданылатын сөздер ойынының аркасында бұрыннан белгілі сөзге белгісіз сөзді тіркеп, сол арқылы сөздерді жұппен жаттауға болады. Мысалы, «-Why is it so wet in England? – Because many kings and queens have reigned (rained) there» reigned (басқарды) – rained (жаңбыр жауды) қос сөздері бар, олар бірін-бірі біріктіріп, ұқсастығы арқылы есте қалады.

Сонымен қатар, біз көптеген басқа тапсырмаларды ала аламыз. Мысалы, құрамында әзіл бар мәтінді оқығаннан кейін оны қабылдауда лексикалық және стилистикалық қиындықтарды іздеуге тапсырма беруге болады. Мысалы, бейтаныс сөздер мен

сөз тіркестерін түсіну. Мәтінге иллюстрациялар болса, суретте не бар екенін ойлануға тапсырма беруге болады, ал жоғары деңгейде меңгерудің жоғары деңгейін ескере отырып, әңгіме құрастыруға тапсырма беріп, оны ұсынылған әңгімемен салыстыруға болады. Осылайша жоғары сынып оқушыларының болжау дағдыларын дамытуға болады. Мәтіндерге коммуникативтік жаттығулардың әртүрлі түрлерін ұсынуға болады, мысалы, сұрақтарға жауап беру, диалог құрастыру, түсіндіру, т.б. [7].

Мысалы, сабақтың тақырыбы «Саяхат». Жаңа сөздерді меңгеру үшін немесе күшейту үшін келесі әзіл-оспақ мәтінін қолдануға болады: «During a busy holiday weekend, a woman who was eight months pregnant went to the railway station to return home, to her husband. At the reservation counter, when her turn came, there was only one ticket left. Taking pity on a very old lady behind her in line, she offered her berth to the old lady and sent a telegram to her husband which arrived with a small error: «Shall be coming tomorrow, heavy rush in the train, gave birth to an old lady» [2]. Бұл мәтін «The Last Ticket» деп аталады. Мәтінге дейінгі кезеңде біз оқушыларды тақырып бойынша ұсынылған әңгіме туралы өз болжамдарын айтуға шақыра аламыз. Асты сызылған сөздерді үйрену үшін жаңа сөздер ретінде пайдалануға болады. Тапсырма ретінде біз балаларды бір-біріне мәтін бойынша сұрақтар қоюға, өз аяқтауларын жазуға немесе осы сөздерді пайдаланып немесе «Саяхат» тақырыбына жаңа әңгіме жазуға шақыра аламыз. Сонымен қатар, біз осы немесе өздері ойлап тапқан сахнаны көрсетуді ұсына аламыз. Осылайша, оқушылар ұсынылған лексиканы әлдеқайда жақсы меңгереді. Есте сақтаудың бірнеше түрі қатысады: көрнекі, яғни балалар оқу кезінде сөздерді көреді, содан кейін оларды әңгімелерін жазғанда қолданады; есту, яғни оқушылар бұл сөздерді сұрақтарға жауап бергенде, сонымен қатар сахналық қойылым ойнағанда қолданады. Мұның бәрі сөздерді үйренуге ғана емес, сонымен қатар оларды бекітуге және есте сақтауға көмектеседі, бұл олардың ұзақ мерзімді есте сақтауына мүмкіндік береді.

Мұндай жаттығуларды құрастыру және қолдану кезінде мұғалімнің сабақта қоятын тапсырмаларын, мейлі ол жаңа тақырып болсын, мейлі бекіту және қайталау болсын, ескерген жөн. Сонымен қатар юмор мұғалімге тәрбие құралы ретінде қызмет ете алады. Мысалы, әзіл арқылы мұғалім сабақтағы шиеленісті атмосфераны жеңілдетіп, оқушыларды жақсы көңіл-күйге түсіріп, интроверт, ұялшақ оқушылармен қарым-қатынас орнатуға көмектеседі.

Сонымен, жоғарыда айтылғандардың барлығынан әзіл оқу қызметінің барлық кезеңдерінде: жаңа лексиканы меңгеруде, қайталауда және бекітуде, грамматиканы оқуда тамаша құрал бола алады деген қорытынды жасауға болады. Әзіл лингвистикалық және мәдени құрамдас бөлігі болуы мүмкін және сонымен қатар сыныпта достық атмосфераны құруға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Армянцева А.С. Каламбур как особенность английской волшебной сказки / А.С. Армянцева // Наука и современность. – 2010. – № 7–2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kalambur-kak-osobennost-angliyskojvolshbenoy-skazki> (дата обращения: 30.03.2020).
2. Adams D. The Hitchhiker's Guide to the Galaxy / D. Adams. – Macmillan, 2009. – 328 p.
3. Выготский, Л.С. Педология подростка / Л.С. Выготский. – М.: Издательство БЗО 2 МГУ, Т.1 и 2, задания 1-8. 1929-1930, – 504 с.
4. Ершов, Р.В., Шарапов, Р.З. Представление о чувстве юмора в психологии // Вестник РУДН. Серия Психология и педагогика. – 2012. – № 3. – С. 16-22.
5. Сворюк, Н. Смеемся и учимся: использование забавных историй и юмора в обучении английскому языку // Электронный журнал Skyteach 2019 г. – URL: <https://skyteach.ru/2017/10/19/smeemsa-i-uchimsya-ispolzovanie-zabavnyih-istoriy-i-yumora-v-obucheniiangliyskomu-yazyku/>. (дата обращения 10.04.2020).
6. Птахина, А. Английский анекдот как отражение национальной культуры 2004. – URL: <https://eng.1sept.ru/article.php?ID=200401302> (дата обращения 18.05.2020).
7. Британский юмор с примерами шуточек 2019. – URL: <https://www.englishdom.com/blog/britanskij-yumor-s-primerami-shutochek/> (дата обращения 18.05.2020).
8. Pinterest Мемы на английском языке 2019. – URL: <https://www.pinterest.ru/pin/831828993661582137/> (дата обращения 08.04.2020).
9. Ван Шуан. Методика использования юмора в преподавании иностранного языка / Ван Шуан // История и педагогика естествознания. – 2019. – № 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-ispolzovaniyayumora-v-prepodavanii-inostrannogo-yazyka> (дата обращения: 30.03.2020).
10. Соколова Н.С. Изучение англоязычного юмористического дискурса в лингводидактическом аспекте / Н.С. Соколова //

Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2018. – № 8–2 (86). – URL: [https:// cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-angloyazychnogo-yumoristicheskogodiskursa-v-lingvodidakticheskom-aspekte](https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-angloyazychnogo-yumoristicheskogodiskursa-v-lingvodidakticheskom-aspekte) (дата обращения: 30.03.2020).

ТРЕНИНГ КАК СОВРЕМЕННЫЙ И АКТИВНЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ

ЛЕСНАЯ В. И.

магистрант, Торайгыров университет;
учитель английского языка, СОШ № 24, г. Павлодар

В настоящее время невозможно представить современный процесс обучения без методов, обеспечивающих максимальную активизацию творческого потенциала учащихся, т.е., активных методов обучения. Активные методы обучения - система методов, обеспечивающих активность и разнообразие мыслительной и практической деятельности учащихся в процессе освоения учебного материала. Среди множества методов активного обучения выделим тренинг.

Тренинг – достаточно современный вариант преподнесения информации для обучения иностранному языку. Рассмотрим понятие тренинга с различных сторон, а также его виды, структуру и содержание.

В «Словаре терминов по общей и социальной педагогике» под редакцией Воронина А.С. тренинг определяется как «система регулярных упражнений, направленных на развитие и совершенствование определенных навыков» [1].

Тренинг – это процесс развития необходимых умений и навыков с помощью интенсивных тренировок.

Согласно психологии, тренинг (от англ. train – обучать, воспитывать) – это «систематическая тренировка или совершенствование определенных навыков и поведения участников тренинга» [2].

Исходя из вышеперечисленных определений мы можем сделать вывод, что в настоящее время слово «тренинг» используется весьма широко. Так называют интенсивный курс обучения, сочетающий краткие теоретические семинары и практическую обработку навыков за короткий срок.

Формирование тренингов в отдельный метод обучения и появление позднее их разновидностей связывают с именем американского психолога К. Левина. Этот социальный психолог в 1946 году создал специальные тренинговые группы, целью которых было совершенствование навыков общения. Было замечено, что эффективные изменения в установках, более объективный анализ особенностей личности и ее поведения происходят тогда, когда человек действует и обучается в группе.

Основная ценность тренинга – это его практическая направленность, прикладной характер. Участник тренинга приобретает умения и навыки, которые он может незамедлительно использовать сразу после обучения. С точки зрения Самоукиной, обучение специалистов на тренинге проходит по двум направлениям: «разработка учебных продуктов для внедрения их в рабочие процессы компании и создание живого театра на тренинге с целью развития и повышения мотивационной активности участников» [3].

Тренинги, используемые в наше время, весьма разнообразны по форме, задачам и целевой аудитории. Сегодня среди видов тренинга выделяются:

- Социально-психологический тренинг – вид тренинга, который был разработан в 1970-е гг. под руководством немецкого психолога М. Форверга и явился логическим продолжением исследований тренинговых групп К.Левина и К.Роджерса. Цель социально-психологического тренинга состоит в развитии умений и навыков социального взаимодействия.

- Психотерапевтический тренинг- тренинг, проводимый для изменения в сознании участников, для коррекции их поведения, для улучшения отношений в группе.

- Обучающий тренинг, направленный на выработку навыков: учебных и профессиональных; физических (силовых) и умственных; социальных; специальных (например: навыков закалывания организма; психологической саморегуляции; выживания в сложной ситуации и т.д.).

- Бизнес-тренинг, проводимый для повышения эффективности управления и производственной деятельности.

- Аутотренинг-тренинг, который человек «проводит сам с собой», выполняя определённые упражнения, помогающие расслабиться или сосредоточиться, преодолеть усталость и болезненные ощущения, избавиться от негативного отношения к другому человеку, развить в себе полезные качества.

- Тренинг личностного роста, направленный на личностное развитие. Выполняемые упражнения помогают человеку избавиться от недостатков и развить в себе полезные качества личности. Может проводиться как с группой, так и индивидуально, как под руководством тренера, так и самостоятельно.

- Тренинг общения – часто встречающееся название вида тренингов, используемого в воспитательной работе с подростками. Как следует из названия, для этого тренинга подбираются упражнения на развитие коммуникативных умений, а содержанием деятельности является общение в тренинговой группе. Для организации общения моделируются разнообразные ситуации, используются элементы игры и драматизации.

Принципы, способствующие успешному применению метода тренинга для обучения иностранному языку:

1. создание благоприятной комфортной атмосферы;
2. создание ситуации успеха;
3. опора на чувства, эмоционально-волевую сферу учащихся;
4. использование дифференцированного и индивидуального подхода в обучении;
5. возможность поделиться своими успехами и достижениями;
6. возможность каждого обучающегося видеть свое движение вперед.

Ключевыми отличиями тренинга от других групповых форм обучения являются:

1 Прохождение всех базовых стадий обучения (пример, понимание, проба, обратная связь)

2 Баланс между коллективной и индивидуальной работой (в зависимости от текущих нужд практические упражнения выполняются индивидуально, в малых группах, или всей аудиторией совместно)

3 Количество участников оптимально для получения групповой обратной связи в виде обсуждений, вопросов тренеру и так далее.

Метод тренинга является одним из самых современных методов изучения иностранного языка, но при этом уже получил достаточно широкое распространение. Поскольку данный метод может использоваться на различных этапах урока, а также поможет сделать учебное занятие продуктивным. При обучении английскому языку под тренингом понимается такая форма обучения, целью которой является формирование коммуникативной компетенции.

Ключевая особенность метода тренинга заключается в следующем: различные ситуации, которые возникают в процессе обучения, являются учебными, а значит, условными, игровыми, для обучаемого становятся вполне реальными, в которых нужно действовать ответственно и стремиться к необходимому результату. Данный метод является универсальным. Это обусловлено тем, что он подходит каждому обучающемуся.

Безусловно, в обучении английскому языку, трудно недооценить роль тренинга, главной задачей которого является развитие возможности общения. Он формирует навыки и умения, позволяющие обучающимся пользоваться иностранным языком в реальной жизни.

Тренинг на уроке может быть использован при изучении нового материала, при закреплении пройденного, при обобщении и систематизации знаний. Также тренинг можно применить на отдельном этапе урока, или же как урок-тренинг. Если тренинг продолжительный, он может состоять из нескольких блоков (модулей) [4].

Задача учителя на уроке-тренинге переключать и концентрировать внимание каждого ученика. Эффективность таких уроков зависит от высокой организации совместной работы учащихся. Группы должны формироваться: из детей с различным типом восприятия (зрительный, слуховой, моторный), с учетом их активности.

Урок-тренинг имеет определённую структуру, в которую входят следующие этапы:

1. Постановка цели.

Учитель вместе с учащимся определяет основные цели урока. Мотивация на работу подкрепляется в круге. Дети встают в круг, берутся за руки. Задача учителя, чтобы каждый ребенок чувствовал поддержку, доброе отношение к нему. Чувство единения с классом, учителем помогает создать атмосферу доверия, взаимопонимания.

2. Самостоятельная работа.

На этом этапе урока происходит принятие собственного решения. Каждый ученик получает карточку с заданием. В задании вопрос и несколько вариантов ответов. Правильным может быть 1, 2, а то и все варианты. Выбор скрывает возможные типичные ошибки учащихся. Перед тем как приступить к работе, дети проговаривают «правила», которые помогут им организовать диалог. Проговаривание их в громкой речи создает установку на

участие всех детей. Анализируя задания, учащиеся определяют, какие знания имеются для решения поставленной задачи, какие знания необходимо добыть.

3. Работа в парах (группах).

Третий этап урока формирует личностные и коммуникативные универсальные учебные действия.

При работе в группах каждый ученик должен объяснить, какой вариант ответа он выбрал, почему. Работа требует от каждого ученика активной речевой деятельности, развивает умения слушать и слышать. Психологи утверждают, учащиеся удерживают в памяти 90 % от того, чему обучают сами. В процессе тренинга ребенок и проговаривает, и объясняет. Знания, полученные учащимися на уроках, становятся востребованными.

Важным моментом этого этапа является принятие группового решения. Учащиеся высказывают и обосновывают свою точку зрения, учатся слушать и слышать других, договариваться и приходиться к общему решению. Сам процесс принятия такого решения способствует корректировке личностных качеств, создает условия для развития личности и группы.

4. Выслушивание классом различных мнений.

Содержание четвёртого этапа урока способствует формированию познавательных, коммуникативных универсальных учебных действий. Представители от каждой группы объясняют, почему их группа сделала тот или иной выбор, что способствует формированию умения оформлять свои мысли в устной форме.

Предоставляя слово для высказывания различным группам, учитель имеет прекрасную возможность отследить, насколько верно сформированы понятия, прочны знания, насколько хорошо дети овладели терминологией, включают ли её в свою речь.

Важно так организовать работу, чтобы учащиеся сами могли услышать и выделить образец наиболее доказательной речи.

5. Экспертная оценка.

После обсуждения учитель и учащиеся озвучивают верный вариант выбора. Сравнивают с эталоном.

6. Ребенок учится сам оценивать результаты своей деятельности.

Этому способствует система вопросов: Внимательно ли ты слушал товарища? Смог ли доказать правильность своего выбора? Если нет, то почему? Что получилось, что было трудно? Почему? Что нужно сделать, чтобы работа была успешной?

Таким образом, ребенок учится оценивать свои действия, планировать их, осознавать свое понимание или непонимание, свое продвижение вперед. Уроки-тренинги могут включать от 4 до 7 заданий.

7. Подведение итогов.

Подведение итогов проходит в кругу. Каждый имеет возможность высказать (или не высказать) свое отношение, как он его понял. Происходит раскрытие его смысла. Этот прием помогает учителю выйти на проблемы нравственности, взаимосвязи учебной деятельности с практикой, позволяет учащимся воспринимать учебную деятельность как свой социальный опыт.

В конце каждого занятия подводятся итоги. Как правило, эта процедура рассчитана на то, чтобы участники поделились своими впечатлениями, ощущениями, высказали свои пожелания. Подведение итогов можно проводить в виде заполнения анонимных анкет. Преподаватель-тренер может спросить участников семинара, что нового они узнали, что было для них интересно, полезно, предложить вспомнить, какие упражнения они выполняли, закрепляя, таким образом, пройденный материал.[5]

Из всего вышесказанного можно сделать следующие выводы:

1. Одной из важнейших задач тренинга при обучении иностранному языку является преодоление языкового барьера, который встречается и на начальных уровнях, и на продвинутых этапах и проявляет себя как невозможность выразить свои мысли, высказать свою точку зрения. Тренинг позволяет неоднократно проиграть изученную лексику и грамматические структуры на уроке, что способствует снятию напряженности и преодолению барьера.

2. Не будет преувеличением сказать, что этап тренировки самый важный этап в формировании коммуникативной компетенции: его успешность зависит прежде всего от правильной градации заданий по сложности, от умения преподавателя превратить тренировку в цепочку увлекательных смысловых и речевых задач, соблюдая при этом принцип доступности и предотвращая появление ошибок.

3. Эффективность тренинга как формы комплексного использования интерактивных методов обучения и воспитания очевидна и проявляется в успешном формировании коммуникативной компетенции. Правильное использование видов тренинга, применение рекомендаций по организации тренинга поможет сделать учебный процесс эффективным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Минуллина А.Ф., Гурьянова О.А. М62 Тренинг личностного роста: Методическое пособие.– Казань: Издательство «Бриг», 2015 – 96 с.
2. Словарь терминов по общей и социальной педагогике / сост. А.С. Воронин. – Екатеринбург: ЕГПУ, 2006. – 523 с
3. Самоукина Н.В. Живой театр тренинга. Технологии, упражнения, игры, сценарии. – СПб.: Питер, 2014. – 311 с.
4. Солдатов А. Я. Секреты обучения взрослой аудитории. – М.: Альпина Диджитал, 2017. – 172 с.
5. Игра в тренинге. Возможности игрового взаимодействия. / Леванова Е.А., Соболева А.Н., Плешаков В.А. [и др.]. – СПб.: Питер, 2007. – 49 с.

THE USE OF DIDACTIC GAMES AT EFL LESSONS AS A MEANS OF IMPROVING STUDENTS' LEXICAL SKILLS

MASAKBAEVA D. K.

master student, English teacher, School № 27, Pavlodar

MEKEZHANOVA A. B.

PhD, lecturer, A. Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

In modern educational practice didactic games play a key role in teaching foreign languages. They not only contribute to the activation of the learning process, but are also a powerful tool for improving students' lexical skills.

In order to better understand the role of didactic games in modern foreign language lessons, let us consider the definition of this concept.

The educator Alexandra Yakovleva defines didactic games as «special types of educational activities based on the use of game principles for the purpose of formation and development of intellectual, emotional, social and physical abilities of students [1, p.45].

The scientist S.I. Kharitonov defines didactic games as «specially organised educational activities, the purpose of which is to master new knowledge, skills and abilities through individualised forms of interaction with the content and methods of learning activities by students [2, p.112].

In the work «The use of game technologies in the educational process» authors K. V. Zvereva and O. V. Kornilova define didactic games as «a method of teaching and education based on the use of game activities in order to achieve educational goals [3, p.33].

These definitions demonstrate a common understanding of didactic games as learning tools that support the achievement of educational goals through playful activities.

Based on the considered definitions, didactic games are specially designed playful forms of activity used in the educational process with the purpose of teaching certain knowledge, skills or abilities. They combine elements of entertainment with educational purposes, stimulating active participation of students and contributing to more effective learning.

The use of didactic games in foreign language lessons provides students not only with new knowledge but also with important skills such as motivation and emotional involvement.

Didactic games give students the opportunity to actively interact with the material, enriching their vocabulary and improving their language skills. Unlike traditional methods, where the lesson can seem boring and monotonous, the game approach creates a stimulating environment where everyone feels engaged and interested. This helps to overcome possible obstacles in the learning process and creates a favourable environment for effective learning [4].

Games help to create a positive atmosphere in the classroom where students can feel comfortable and confident. In the process of playing games, emotions arise related to the joy of time together, achievements and successes. This emotional experience is of key importance for learning new vocabulary, as positive emotions help learners to associate language material with pleasant experiences and increase their motivation to learn the language in general [5].

So, the use of didactic games in foreign language lessons not only enriches students' vocabulary, but also creates a favourable environment for their motivation and emotional involvement in the learning process. These aspects of the game approach are essential for successful foreign language teaching, as they contribute to a more effective and enjoyable learning of the material.

On the basis of the studied material on the topic of research we have revealed that different didactic games can have different effects on the process of vocabulary acquisition. There are the following aspects of lexical skills formation through the use of didactic games in foreign language lessons (Table 1):

Table 1 – Aspects of the formation of lexical skills in students at foreign language lessons with the help of didactic games.

Aspect	Feature
Active engagement	During game activities, students actively apply the words and phrases they are learning in different contexts. This allows them to see how these words are used in practice, which contributes to a deeper understanding and better memorisation of the vocabulary.
Contextual awareness	Didactic games create a context in which students can see how new vocabulary is used in different situations. This helps them to better understand the meanings of words and expressions and improves their ability to apply them in real-life communication.
Associations and relations	Many games encourage students to make associations between words and their meanings, which help them, learn vocabulary more effectively. For example, in a game where a word needs to be explained without using the word itself, students are forced to think of synonyms, antonyms or associations, which strengthen the connections between words and their meanings.
Repetition and consolidation	Many didactic games include an element of repetition, which helps to consolidate the vocabulary learnt in the students' memory. Repeating words and expressions in different contexts makes them more accessible and improves their usage skills.
Emotional experience	Games evoke positive emotions in learners, which contributes to a deeper learning of vocabulary. The emotionally rich experience gained during the game makes the learning process more enjoyable and motivating, which in turn contributes to a more effective learning of language material.

So, didactic games in foreign language lessons have many positive effects on students' vocabulary acquisition. They stimulate active engagement, contextual understanding, making associations, repetition and consolidation of material, as well as emotional experience, which ultimately contributes to a more successful and effective learning of a foreign language.

Some examples of didactic games aimed at developing students' lexical skills are the following:

1. «Mimicry»: Students are divided into teams. Each team is given a word or phrase in English, which one of the team members must show using only gestures and facial expressions, without saying the word. The rest of the team must try to guess what the performer is portraying. This game helps students associate words with their meanings and contexts of use [6].

2. «Taboo»: Each student has a card with an English word or phrase on it. They explain the meaning of their word or phrase without using

it directly, and the other participants have to try to guess which word they are talking about. This game develops skills in explaining and understanding new vocabulary in context [7].

3. «Crossword»: Students complete a crossword puzzle using the new words they have learnt in the lesson. The crossword puzzle is a grid with words crossing each other horizontally and vertically. Students must use context to fill in missing letters and words, which helps them to consolidate vocabulary and develop language skills [8].

4. «Blitz Cards»: The teacher prepares a set of cards with English words or phrases on one side and their translation or definition on the other side. Students are divided into pairs and play «blitz», trying to guess the translation or definition of the word on the card as quickly as possible. This game develops reaction time and improves vocabulary knowledge [9].

5. «Say and pronounce»: Students receive cards with pictures or words in English. They have to describe the picture or say the word in English using it in a sentence. This helps students to link the words to their sound and context of use, which enhances vocabulary recall [10].

These games are just a few examples of how didactic games can be used in English lessons to develop students' lexical skills. Each of these games aims at active use and consolidation of the learnt vocabulary in different contexts, which makes them effective tools for learning.

In conclusion, using didactic games in foreign language lessons is not only effective but also a fun way to improve students' lexical skills. These games promote active participation, increase motivation and emotional involvement of students, which leads to a deeper and more productive learning of language vocabulary.

Through the game-based approach, learners have the opportunity not only to expand their vocabulary but also to master different aspects of language, such as correct pronunciation, grammatical constructions and contextual use of words. Didactic games become a powerful tool to diversify the learning process and make it more effective.

Thus, the use of didactic games in foreign language lessons opens new perspectives for teachers and students, making lessons more interesting, dynamic and effective. This approach actively supports the common aspiration to create a stimulating and effective educational environment in which each student can successfully develop his/her language skills and achieve the desired results.

REFERENCES

- 1 Яковлева, А. «Дидактические игры как средство развития лексических навыков на уроках иностранного языка». // Педагогика и психология образования. 2019. Т. 4, № 2. С. 45-58.
- 2 Харитонов, С.И. «Игровые технологии в обучении иностранным языкам». // Современное образование: теория и практика. 2021. Т. 10, № 4. С. 112-125.
- 3 Корнилова, О.В., Зверева, К.В. «Использование игровых технологий в обучении английскому языку: практические аспекты». // Образовательные технологии и общественная педагогика. 2019. № 5. С. 33-47.
- 4 Смирнова, О.Н. «Использование игровых технологий в обучении английскому языку». // Иностранные языки в школе. 2020. № 3. С. 22-29.
- 5 Шевцова, Е.И. «Развитие лексических навыков с помощью дидактических игр на уроках английского языка». // Методика обучения иностранным языкам. 2018. № 1. С. 67-78.
- 6 Головкин, Н.А. «Эффективность применения дидактических игр на уроках английского языка». // Педагогическая психология и психологическое консультирование. 2017. Т. 8, № 2. С. 89-102.
- 7 Макарова, Е.С. «Развитие лексических навыков на уроках английского языка через игровые технологии». // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2018. Т. 3, № 2. С. 56-69.
- 8 Соколова, И.А. «Дидактические игры как средство обучения лексике на уроках английского языка». // Иностранные языки в школе. 2020. № 5. С. 14-21.
- 9 Федорова, Т.П. «Применение игровых технологий в обучении иностранным языкам: опыт и перспективы». // Иностранные языки в школе. 2019. № 4. С. 30-37.
- 10 Петров, В.И. «Интерактивные методы обучения английскому языку: игры, ролевые упражнения, проектная деятельность». // Методика преподавания иностранных языков. 2016. Т. 7, № 3. С. 78-91.

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ ИНОЯЗЫЧНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИИ CLIL

МАХМЕТОВА А. Т.

ст. преподаватель, магистр, Карагандинский университет
имени Е. А. Букетова, г. Караганда

ХАСЕНОВА А. Ж.
магистрант, Академия Bolashaq, г. Караганда

В условиях профессионализации иноязычной подготовки будущих учителей биологии актуализируется проблема профессионально-ориентированного обучения иностранному языку в высшей школе. Под профессионально-ориентированным обучением понимается обучение иностранному языку основанное на учете особенностей будущей профессии [1, с. 20]. Профессионально-ориентированное иноязычное обучение в настоящее время осуществляется преподавателями через коммуникативный, проектный, деятельностный, смешанный и другие подходы. Наиболее востребованным подходом к обучению иностранных языков является интегрированный подход (Integrated Teaching Approach), отличный от других подходов своим прикладным характером [2, с. 340].

В рамках интегрированного подхода существуют различные технологии обучения иностранному языку. Среди этого многообразия наиболее эффективной и целесообразной для формирования иноязычной профессионально-коммуникативной компетенции у будущих учителей биологии на наш взгляд представляется технология предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL – Content-Language Integrated Learning) [3].

Технология Content and Language Intergrated Learning (предметно-языковое интегрированное обучение) в вузе предполагает такое обучение, при котором одновременно происходит и изучение предметного содержания профильной дисциплины и иностранного языка, посредством которого осуществляется процесс обучения.

В современном обществе происходят значительные изменения, связанные с внедрением научно-техническим во все сферы деятельности человека. В данных условиях необходима умело выстроенная система. Системный подход как методологическая концепция в качестве своей философской основы базируется

на принципе системности, основой которого является принцип взаимосвязи.

При этом вступают в действия механизмы психолого-эмоциональной сферы личности. Поиски эффективных путей повышения уровня обучения в школе привлекают внимание педагогов, ученых и практиков к проблеме межпредметных связей. Известные ученые-педагоги (И.Д. Зверев, В.М. Коротов, М. Н. Скаткин и др.) рассматривают межпредметные связи как единство обучения и воспитания, средство комплексного подхода к предметной системе обучения [3, с.20]. Развитие научно-технического прогресса предъявляют уровню образования современных учащихся высокие требования. В данной связи внедрение предметно-языкового интегрированного обучения CLIL вполне обосновано. Молодой человек обладающий образованием, позволяющим быть компетентным во многих областях имеет больше выбора в плане карьеры нежели молодой человек, имеющий узкую специальность. Здесь большая ответственность возлагается на систему образования, которая должна способствовать формированию молодого человека, мыслящего неординарно, способного ориентироваться во многих направлениях человеческой деятельности и готового учиться на протяжении всей жизни, пополняя свои знания.

Предметно-языковое интегрированного обучения CLIL является одним из нестандартных форм проведения занятия, одним из нововведений современной методики. Предметно-языковое интегрированное обучение CLIL как никогда востребовано, так как имеет много преимуществ перед традиционным образованием. Предметно-языковое интегрированное обучение CLIL расширяет кругозор учащихся, способствуют развитию функциональной грамотности учащихся, развивает потенциал учащихся, одновременно способствует развитию академической речи по предмету, при этом обогащает специальной терминологией на английском языке. Активные методы обучения, применяемые при проведении интегрированных уроков, способствуют мотивации учащихся, повышают познавательный интерес.

Активный метод Mindmap способствуют развитию критического мышления и говорения. Предметно-языковое интегрированное обучение CLIL дает возможность учащимся само реализоваться, способствует раскрытию творческих способностей учащихся. Учитель реализующий предметно-языковое интегрированное

обучение CLIL находится в постоянном творческом поиске, так как перед ним стоит задача обучить предмету на английском языке. Это большая ответственность, так как учитель несет ответственность и за обучение предмету на иностранном языке [5].

Для успешной реализации интегрированного обучения ученые разработали системный подход, который определяет сущность интеграции. Принцип взаимосвязи является основой для системного подхода. Под «системой» ученые понимают «соединение множества элементов, находящихся во взаимосвязи, образующих при этом определенную целостность и единство» [6].

Ученые рассматривали системный подход со всех ракурсов, рассматривая её как совокупность взаимодействующих элементов.

Ученые В. Г. Афанасьев, И. В. Блауберг, Л. А. Петрушенко, В. Н. Садовский, А. И. Уемов, Э. Г. Юдин разработали методологические функции системного подхода, которые нашли отражение в их трудах [7].

В. А. Афанасьев рассматривает системный подход как симбиоз синтеза и анализа, которые выступают как «непеременные черты системного подхода», дополняя и обогащая друг друга. Без анализа не может быть синтеза, а синтез есть не что иное, как интегрирование результатов анализа [8].

В трудах В. А. Энгельгардта можно найти определение термина как «интегратизм». При этом В. А. Энгельгардт акцентирует внимание на противоречии между аналитическим и синтетическим, компонентным и системным взглядами. А. Д. Урсул в своих трудах отмечает единство явлений и процессов, подчеркивая, что «интеграция» означает объединение в целое каких-либо частей и употребляется для характеристики процессов взаимосвязи ранее автономных элементов в те или иные совокупности [9].

Ученые рассматривают интеграцию и системный подход, как одно единое целое, при этом подчеркивают, что интеграция состоит их отдельных частей с происходящими внутри преобразованиями. Саму же интеграцию ученые определяют, как состоящую из отдельных частей, внутри каждой которой происходят преобразования, которые ведут к процессу обновления. Именно это имела ввиду И. Ю. Алексашина, рассматривая интеграцию как ведущую тенденцию обновления содержания образования [10].

Новые подходы в обучении в условиях обновления содержания образования рассматривают интегрированные уроки как неотъемлемую часть обновленной программы. Здесь возникает

проблема «как интегрировать», что необходимо, чтобы соблюдать баланс между контентом и языком.

Развитие познавательных способностей возникает потребность черпать знания, выходящие за пределы отечественной методики. Здесь своевременно внедрение предметно-языкового интегрированного обучения CLIL.

Переход на предметно-языковое интегрированное обучение на английском языке осуществляется постепенно и является необходимым условием углубленного изучения отдельных предметов на английском языке в подростковом возрасте, когда зарождается осознанный интерес к отдельным предметам. В этом возрасте дети уже ставят более конкретные цели. Именно поэтому обучение ряда предметов естественно-научного цикла вводится в 10-11 классах повсеместно по всему Казахстану.

Во время предметно-интегрированных уроков учащимся предоставляется возможность мыслить неординарно, так как он усваивает предмет на иностранном языке. Активно развиваются когнитивные навыки умение выражать свои мысли, делать выводы, доказывать свою позицию и обосновать ее. Учитель управляет процессом обучения, занимая позицию наблюдателя, но при этом активно включает школьников в деятельность, формирующую умение обобщать изучаемое, отрабатывать, специальную терминологию. Уроки обобщения и систематизации знаний эффективно можно провести в форме интегрированных уроков [8, с.294].

В процессе проведения интегрированных уроков большое значение придается закреплению пройденного материала, который ученик прежде всего должен сначала осмыслить. Для осмысления материала на уроках предметно-языкового интегрированного обучения CLIL, применяются различные активные методы, которые побуждают учащихся самостоятельно добывать знания. Активная стратегия Eliciting вовлекает учащихся в процесс пополнения вокабуляра путем догадки посредством синонимов, антонимов, дефиниций, путем приведения примеров и демонстрацией предметов [9].

Для успешной реализации предметно-языкового интегрированного обучения CLIL необходимо формирование учителя новой формации, способного дать знания ученикам на более высоком уровне. Надо каждому педагогу освободить себя от скованности педагогического мышления – раскрывать свои способности понять творческий опыт, новую научную идею [9].

Для того, чтобы повысить мотивацию учащихся и интерес к самостоятельному добыванию знаний и последующем их овладению большое значение имеет используемые учителем методические приемы при проведении уроков предметно-языкового интегрированного обучения CLIL: использование возможностей ИКТ, просмотры видео на Youtube с последующим их обсуждением, демонстрация опытов и разработка проектов. Учитель разрабатывает задания в соответствии с требованиями обновленной программы обучения, развивая как предметные так языковые навыки. Разработанные задания направлены на развитие навыков говорения, аудирования, письма и чтения. 3) При разработке заданий учитель также принимает во внимание развитие лексических и грамматических навыков. Разработка интегрированного урока по технологии CLIL требует тщательной подготовки [9, с.12].

Технология CLIL – это технология, вобравшая в себя теоретические и практические аспекты разнообразных методик: обучение, основанное на содержании (Content-based instruction); обучение на основе содержания языка (Content-based language instruction); преподавание языка на основе содержания (Content-based language teaching); двойное-ориентированное языковое образование (Dual-focused language education); изучение языка посредством школьной программы (Language across the curriculum); обучение посредством иностранного языка (Teaching through a foreign language); транзитное двуязычное образование (Transitional bilingual education) [9, p.12].

ЛИТЕРАТУРА

1. Хуторской А.В. Методология педагогики: человекообразный подход. Результаты исследования: научное издание. – М.: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2014. – 171 с.
2. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс: учеб. для студ. высш. учеб. заведений: в 2 кн. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн.1: Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
3. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред.пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2003. – 176 с.
4. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя //Педагогика. – 1995. –№36. – С. 55-63.

5. Arter J.A., Chappuis J. Creating & recognizing quality rubrics.– Boston, MA: Pearson Education, 2006.
6. Astin A. Assessment for excellence: The Philosophy and practice of assessment and evaluation in higher education. – Phoenix, AZ: Oryx Press, 1993.
7. Balada J., Baladová G., Boněk J., Brant J., Brychnáčová E., Charalambidis A., Zelendová E. Framework education programme for secondary general education (grammar schools). – Praha: VÚP, 2007. практика образования // Письма в Эмиссию. www.emissia.org.
8. Knight B. Assessing speaking skills: A Workshop for teacher development // ELT Journal. – 1992. –46 (3). –P. 294-302.
9. Kohn A. Speaking my mind: The trouble with rubrics // The English Journal. – 2006. –95(4). –P. 12-15. www.jstor.org.

ДЕТСКИЙ ФОЛЬКЛОР КАК КОМПОНЕНТ СОДЕРЖАНИЯ КУЛЬТУРОВЕДЧЕСКОГО ОБОГАЩЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В КУРСЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

МУСТАФИНА К. Е.

магистрант, Академия Bolashaq, г. Караганда
КИТИБАЕВА А. К.

PhD, асоц.профессор, Карагандинский университет
имени Е. А. Букетова, г. Караганда

Всем известный факт, что через фольклор, люди воспроизводят и выражают свое видение, восприятие и осознание окружающей действительности. Именно фольклор является кладовой культурно-познавательного и социального опыта людей, этнических групп и народов [1, с.86]. Размышления, наблюдения окружающего мира, природных явлений, адаптационное приспособление к изменениям природы, духовные ценности и традиции являются основным звеном в формировании фольклорного искусства и имеют отражение в национально-культурном колорите языка. Однако существует понятие специфических кодов, без овладения которых невозможно понять культурное содержание фольклорного искусства другого народа. В. Фон Гумбольдт в своих трудах особое внимание уделял «индивидуальному национальному своеобразию людей, доказывая, что в каждом языке есть свой особенный глубокий смысл, который данный народ выработал в течении определенного времени». Любое

слово, по утверждению Гумбольдта, «есть отражение «внутреннего языкового сознания нации» [2]. Каждое слово представляет собой ту оболочку, смыслом которой наделяется определенным народом, то есть давая предмету название, человек закладывает в это слово душу, предметное обозначение.

Культурные ценности, особенности, традиции и обычаи, образ жизни, быт, например, британского народа имеют отображение в английском фольклоре, произведения которого обычно включены в коллекцию детского чтения, которая представляет собой языковую среду. Самый эффективный способ ознакомления с культурой и бытом народов Великобритании – использование английского детского фольклора на уроке предмета «Английский язык», что можно осуществить посредством изучения и чтения английских сказок, исследования музыкально-песенного фольклора, пословиц, поговорок, стихотворений, колыбельных, скороговорок, музыкально-ритмических подвижных игр. Учебно-методические комплексы по английскому языку содержат недостаточную информацию о культуре, фольклоре страны изучаемого языка, что следует дополнительной разработки пособий по преподаванию языка и включения методических рекомендаций учителям иностранного языка. Пособия, учебные материалы, книги для чтения должны содержать сведения, темы не только о стране изучаемого языка, но и о родной стране, так как сопоставляя с «чужим» ребенок познает свое «родное» и это будет способствовать формированию языковой личности обучаемого.

Использование народного творчества в вышеуказанных проявлениях позволяет детям познакомиться с элементами и особенностями региональной культуры своего и английского народов, в частности речь идет о особенностях менталитета, мировоззрения, национального сознания, танца, национальных костюмах, ремесел и др. [3, с.100]. И. Н. Верещагина утверждает, что «знакомство с детским пластом культуры страны (стран) изучаемого языка заложит основы уважительного и толерантного отношения к чужой (иной) культуре и будет способствовать более глубокому осознанию обучающимися особенностей культуры своего народа» [4, с.156].

Но данные темы практически использовать для учащихся средних и старших классов, для детей начальной школы эффективно будет использование материалов, соответствующих их возрастным и индивидуальным особенностям.

Выбранное фольклорное произведение должно соответствовать возрастным особенностям и опыту учащихся. В основном, школьники уже знакомы с тематикой небольших форм фольклора, так как игры, считалки, песни являются фактом общемировой культуры, выбор пословиц, поговорок, басен основываются на опыте учащихся (о лающей собаке, о яблоке, о доме, о кошке) [5, с.17]. Многие предложенные сказки доступны школьникам с переводом на их родной язык.

Позиции учащихся в процессе решения предлагаемых заданий и упражнений меняются, происходит постепенное изменение роли субъекта образования при восприятии народного творчества – из пассивного слушателя на первом учебном году, школьники становятся активными исследователями другой культуры. В I классе учащимся рекомендуется разучивать песни и стихотворения при поддержке учителя с прослушиванием аудиозаписи, строить простые высказывания в рамках конкретных учебных ситуаций, знакомиться с элементарными формами речевого и неречевого поведения, принятых в стране изучаемого языка. Во время обучения в I классе доминируют игровые формы деятельности, поэтому стоит учитывать индивидуальные особенности и готовность учащихся к восприятию учебного материала. Учащимся II класса можно предложить небольшие стихотворные произведения, например, при знакомстве с персонажем английского фольклора Humpty Dumpty, а также учащиеся могут прочитать произведения отечественных авторов, переведенные на английский язык (Ер Теш, Тазша Бала, «Алпамыс батыр» жыры, «Кобыланды батыр» жыры). Второклассники могут сравнить и сопоставить текст в переведенном варианте с его оригиналом, написать письмо (открытку) своему сверстнику, представителю СИЯ, с опорой на образец. Постепенное освоение культуры страны изучаемого языка продолжается в III классе, школьникам предлагается прочитать, выучить пословицы и поговорки, найти эквивалентную замену на родном языке, изучать простые идиомы на целевом языке, в IV классе уже требуется выполнение более сложного задания «проиллюстрировать пословицу, поговорку собственным небольшим рассказом», «подготовить сценку по прочитанной сказке».

В книгах для чтения также должны быть даны разного рода и вида заданий: от первоначального задания «ответить на вопросы» и «найти перевод слов и выражений» до более сложных – проиллюстрировать картинки соответствующими предложениями

из текста, пересказать текст, расставить предложения в логическом сюжетном порядке, составить несколько вопросов к тексту, пересказать текст от имени персонажа, анализировать поступок героев, выполнять упражнения на нахождение соответствия предложенного высказывания содержанию текста, инсценировать отрывки из детских литературных произведений [6, с.18].

В большинстве случаев целью урока является улучшение изучение языка через запоминание большого количества слов, изучение структурных элементов и грамматики английского языка. Но исследования многих лингвистов доказали, что вышперечисленного недостаточно для эффективного овладения иностранным языком. Школьники должны знать в каком контексте можно использовать данное слово или выражение, в следствие чего возникает необходимость введения в школьный процесс культуроведения как составной части предмета «Иностранный язык». Дополнительный материал, такие как рассказы, песни, ролевые игры, кроссворды должны быть включены в курс для стимулирования активного усвоения материала учениками и поощрения их для развития самовыражения.

Рассказы очень ценны в получении и сохранении интереса учеников в изучении иностранного языка. Они позволяют ученикам взглянуть на обучение с другой перспективы – как увлечение, а не как на обязанность. Рассказы позволяют тренировать воображение и креативность школьников, и они соединяют фантазию и воображение с реальным миром детей. Мы должны учитывать, что наши школьники хотят играть, рисовать, петь, читать стихи. Дети не как взрослые, они не могут долго концентрировать свое внимание, поэтому педагог должен стимулировать формированию у детей креативного мышления так, чтобы дети хотели использовать язык для выражения своих идей [7, с.112]. Например, басня «The Fox and the Stow» имеют свою поучительную мораль и использование такого рода произведений оказывает воспитательное воздействие на учеников.

Истории – будь то сказки, легенды, басни или рассказы, основанные на реальных событиях, с которыми сталкиваются сами учащиеся, могут помочь учащимся оценить и уважать культуру и ценности различных групп, потому что это создает ту атмосферу, в которой живут иноязычные сверстники.

Истории со всего мира являются отличным орудием для использования в классе, но учителя также должны использовать

истории из собственной культуры и культурного наследия учащихся. Использование местных или народных рассказов, аутентичных произведениям на иностранном языке, гарантирует, что учащиеся узнают происхождение рассказа и могут уже знать сюжет и основную мысль произведения.

Типы рассказов, которые можно использовать:

1. Народные сказания, сказки, легенды, басни: для начала можно использовать произведения с родной культуры детей (например, легенды про «Окжетпес», «Коркыт Ата», сказки о животных и другие). Они могут иметь представление о рассказах на своем родном языке и это способствует пропагандированию лучших человеческих качеств и самоуважения к себе среди обучающихся.

2. Nursery rhymes: Драгоценный клад материалов можно найти в английских детских книжках.

3. Короткие рассказы: они могут иметь более длинные рифмы: »Mary Had a Little Lamb», »Three Little kittens», »This is the House that Jack Built», или популярные детские книжки такие, как Bill Martin's »Brown Bear», or »Polar Bear», or Eric Carle's »The Very Hungry Caterpillar», и »From Head to Toe».

Многие английские песенки о животных аналогичны русским малышам прибауткам. В основном сходство проявляется в повторении и использовании звукоподражательных слов. Порой первые строки настолько похожи, что невольно задумываешься об общем происхождении языков, ведь английский и русский язык относится к самой распространенной языковой семье индоевропейской.

Далее одним из важных компонентов фольклора, народного письменного и устного творчества, которых можно использовать на уроке английского языка, являются сказки, рассказы, повести, басни. Есть много причин для использования рассказов в языковом классе. Рассказы важны для того, чтобы заинтересовать учеников в изучении языка. Произведения способствуют общему социальному опыту и развивают у слушателей навыки слушания и концентрации.

Во время урока полезным будет использование кукольного театра для инсценированного представления сказок, рассказов. Благодаря этому, возрастет динамика учебного процесса, детям будет интересно побывать одним из персонажей своего любимого произведения. Так, например, можно создать кукольный театр по сюжету сказки »Goldilocks and The Three Bears» на английском языке. Дополнительная атрибутика в виде игрушек, кукол делает

урок более интересным, запоминающим. Ролевая игра способствует вовлечению в мир сказок английского фольклора, тем самым повышая эффективность изучения иностранного языка.

Во время урока в начальных классах, важно иногда проводить уроки в игровой форме. Для повышения атмосферы, присущей англоязычной стране, можно использовать игры, которые являются традиционными для Великобритании и США. Например, в середине урока для перерыва можно поиграть с детьми салки, игру «лиса и гуси». Детям интересно изучать все новое, не типичное для их среды. Они хотят узнать о традициях, обычаях, праздниках английского народа.

Подводя итог, можно сделать выводы, что использование детского фольклора как существенного компонента содержания культуроведческого образования младших школьников на занятиях английского языка благоприятствует результативному освоению и изучению языка. Углубление знаний о культуре СИЯ позволит правильному использованию языка в социальном языковом контексте. В будущем, когда человек столкнется с реалиями страны изучаемого, та основа, которая заложена на начальном уровне образования поможет коммуниканту адаптироваться и применить знания, умения и навыки, полученные в стенах учебной организации.

В результате сделан аргументированный вывод о недостаточности отражения в учебном контенте направленности на формирование социокультурных знаний, умений, навыков, служащих основой социокультурной компетенции школьников. Необходима дополнительная разработка отечественных учебно-методических комплексов, методических рекомендаций для учителей иностранного языка, учебных пособий, направленных на повышение культуроведческих знаний учащихся в процессе изучения иностранного языка, так как традиционные содержание и методы преподавания оказались неэффективными в развитии коммуникативных способностей школьников в условиях инокультурной среды страны изучаемого языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Корниенко Е.Р. Роль народной сказки в изучении иностранного языка. // Иностранные языки в школе. – М.: Просвещение. – 2007. – № 7. – С. 86-91.
2. Вильгельм фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. – Москва: Прогресс, 2000. – 400 с.

3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – Москва: Русский язык, 1990. – 234 с.
4. Денисенко О. А. Методика раннего обучения английскому языку на основе произведений детской англоязычной литературы. – Тамбов, 1995. – 206 с.
5. Сафонова В.В. «Культуроведение в системе современного языкового образования». // Иностранные языки в школе. – М.: Просвещение, 2001. – № 3. – с. 17–24.
6. Rizwana Habib Latha (2005). A Reading Programme for Elementary Schools. // English Teaching Forum. Vol.43, №1. p. 18-23.
7. Гальскова Н.Д., Никитенко З.Н. Теория и практика обучения иностранным языкам. Методическое пособие. – Москва: Айрис Пресс, 2004. – 240 с.

THE ROLE OF SLANGS IN LEARNING ENGLISH

MUKHAMBETALINA N. B.
 Doctorate, Ualikhanov University, Kokshetau
 KANTARBAY A. K., KAIRZHANOVA A. R.
 Al Fababi IT lyceum, Kokshetau

Social dialects have always been of special interest to linguists. Language, as a system of signs and a means of communication, is constantly evolving, expanding and enriching under the influence of changes in social relations. Speech behavior of different strata of society directly affects the development of language, enriching it with vocabulary.

One of the significant aspects of linguistic development is slang vocabulary, a highly developed form of colloquial speech. Slang is considered to include both newly formed words and expressions and those that existed earlier. Although slangisms are not part of the literary lexicon, they are actively used for style purposes to achieve novelty, express emotions, create imagery and brevity of thought expression.

The role of slang in communication is gradually increasing, as slangisms become widespread and frequently used lexical units. They pass from one language to another, sometimes becoming understandable only to a narrow circle of people. Slangisms are found not only in colloquial speech, but also in various media and artistic forms, such as literature, newspapers, television and radio.

However, foreign language classes usually devote little or no time to the study of slang vocabulary because of the application of the principle of stylistic neutrality. This principle calls for teaching language in a neutral style, avoiding the study of slang, slang and dialects in the early stages of learning. However, considering that people often communicate using slang, it is important to include it in the educational process to better understand the language system, motivate learners and stimulate interest in further foreign language learning.

The history of slang:

The term «slang» was first recognized by lexicographer Francis Grose in 1785. He defined it as «inept» or «vulgar» language. Interestingly, slang actually came into existence before it was labeled as such, under the name Thieves' Cant. This secret arcane language that has now fallen into use was created in 1600 in England by thieves, vagabonds, criminals and vagabonds as a way to exclude or confuse a certain group of people, namely the authorities [1].

For decades, the word «slang» referred to the vocabulary of «low» or «unfulfilled» people. By the early nineteenth century, it was no longer exclusively associated with such groups, but continued to be applied to customs below the level of standard educated speech.

Slang is often short-lived: what is new and exciting to one generation is soon old-fashioned to the next. Some former slang words have even been adopted into standard language, which loses some of its eccentricity. Such is the case with the 1930 slang word «swell» or the word «gnarly,» a former Australian surfer slang term used to describe dangerous waves.

As for Internet slang, it originated about 20 years ago to save time and keystrokes by using acronyms and abbreviations. Since then, it has spread to many areas of spoken and written language and is very embedded in modern speech [2].

Eric Partridge notes that «slang» originally referred to colloquial speech, but in this sense has only recently come into use. Until about 1850, the term «slang» covered all forms of colloquial language, considered then as vulgar [1].

«Slang is a language that rolls up its sleeves, spits in the palm of your hand and gets to work», it is «poetry of a simple person», etc. It is clear that in the scientific sense the value of such definitions is not great, although they still show that slang is considered the language of the common people and the basis for the production of a national dictionary [3].

G. I. Babich defines slang as a certain layer of language composition, which includes both new words and expressions and already existing lexical units used in speech in a specific context, such as school, sports or media slang. Such lexical elements are characterized by freshness, expressiveness and emotional coloring [4].

N. B. Gvishiani notes that slang is not just related to non-literary vocabulary, but is also used individually by each speaker. The use of slang in speech may indicate belonging to «a certain social circle» [5].

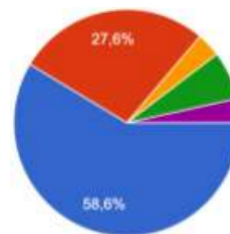
When considering the features and characteristic features of slangs, the following aspects can be highlighted:

- 1) Slangs are outside the scope of the literary language;
- 2) Slang vocabulary arises and is used in oral communication;
- 3) Slang is always accompanied by emotional connotations;
- 4) The familiar coloring of slangs determines the stylistic boundaries and enriches the variety of shades of meaning of these words [6];
- 5) Slang has different types, such as commonly used and narrowly used, as well as well-known and little-known;
- 6) Slangs can move from one language to another, creating difficulties in understanding their meanings [7];
- 7) Slang is a bright and expressive vocabulary that is constantly evolving, enriching and responding to changes in society.

In order to understand how familiar respondents are with the term slang and how important its role is in mastering a foreign language, a survey was conducted among 68 respondents of different age groups. The questionnaire, structured based on the Likert method, included questions about the meaning of the term slang and how important it is in communicating with foreigners. In addition, the questionnaire also contained open-ended questions in which respondents were asked to share their own experiences of using slang when communicating in a foreign language. These questions invited respondents to express their views based on their professional experience and practice, which contributed to obtaining a deeper and more detailed understanding of the current situation and needs for the use of slang in the context of foreign language education. The data obtained were analyzed in order to identify the main trends, challenges and prospects for the use of slang in teaching a foreign language.

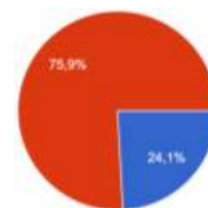
To begin with, respondents were asked to indicate their age and gender, as well as their level of foreign language proficiency. The data is presented in tables 1, 2 and 3.

Table 1 – Age

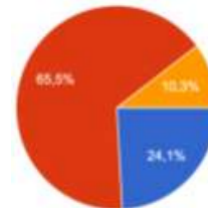
- 58,6 % 13-16 years
- 27,6 % 16-20 years
- 3,4 % 20-30 years
- 6,9 % 30-45 years
- 3,4 % 45+ years

Table 2 – Gender

- 75,9 % Female
- 24,1 % Male

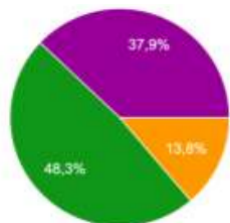
Table 3 – Level of English language

- 24,1 % Elementary (A1-A2)
- 65,5 % Intermediate (B1-B2)
- 10,3 % Advanced (C1-C2)

To the question How much do you agree with the statement: «Learning English slang can improve my communication skills»? (1 – absolutely not, 2 – rather no, 3 – I can't answer, 4 – rather yes, 5 – yes, I do), respondents answered as follows (see Table 4)

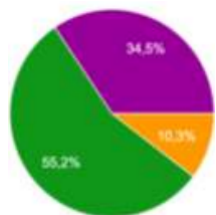
Table 4 – «Learning English slang can improve my communication skills»

- 37,9 % Completely agree
- 48,3 % Agree
- 13,8 % Neutral
- 0 % Disagree
- 0 % Completely disagree

To the question «How much do you agree with the statement: «Slang can be useful in everyday situations, such as traveling, working, or communicating with friends»? Respondents did not select negative answers. The majority responded that they agree that slang can be useful when traveling or communicating with others.

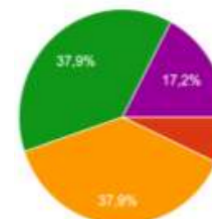
Table 5 – How much do you agree with the statement: «Slang can be useful in everyday situations, such as traveling, working, or chatting with friends»?

- 34,5 % Completely agree
- 55,2 % Agree
- 10,3 % Neutral
- 0 % Disagree
- 0 % Completely disagree

Further, to the question How much do you agree with the statement: «The study of slang is an important component of education in the field of English», negative answers were also received. 6.9 % do not agree that slangs can be an important element in teaching a foreign language

Table 6 – How much do you agree with the statement: «Learning slang is an important component of English language education»?

- 17,2 % Completely agree
- 37,9 % Agree
- 37,9 % Neutral
- 6,9 % Disagree
- 0 % Completely disagree

The results show that there is a diversity of opinions on this issue. Most respondents tend to have a positive attitude towards the use of slang in the educational process for mastering a foreign language.

Further, respondents were asked to note whether slangs can enrich vocabulary and make speech more diverse. Respondents highlight the following as advantages:

- Slang makes speech more beautiful and emotional.
- Slang helps to be in trend.
- Slangs make your speech more lively, and you will have a good vocabulary and you will be able to connect words, which can help you communicate with other people.
- Knowledge of slang can help in communicating with a native speaker.
- Almost every second person uses slang in colloquial speech. With the help of slang, you can delve deeper into language learning.
- The next question asked whether respondents had ever experienced situations where knowing or using slang gave them an advantage.
- Yes, there were situations when knowledge and use of slang brought me an advantage, there was a moment when a boy and I communicated and gave him a nickname, he understood us and we even came up with hand movements using this slang.
- When my Internet friend entered into a dialogue with me, he used slangs to make his speech easier and more emotional. I knew the meaning of these slangs very well and understood it without difficulty.
- Yes. Due to the fact that I knew some English slangs, I better understood the speakers and their speech structure, what they want to say.
- When I used slang, many people thought that I was a native speaker or knew their culture well, and treated me with favor.

- Smart use of slang gave me confidence when buying a travel bag not at the moment.

- At the moment, it has not yet been possible to use them in conversation. But I still think it will make your communication easier and show your engagement.

Thus, based on our research, it can be noted that slang in most cases serves to express certain emotions and thereby performs an expressive function. It also plays an important function when learning a foreign language.

Slang is one of the current research topics in the field of linguistics. Slang as colloquial speech is an important integral part of any language.

REFERENCES

- 1 Partridge, E. Slang: Today and Yesterday / Eric Partridge. – Prineville: Bonanza, 1961. – 484 p.
- 2 <https://blog.gymglish.com/2022/03/25/where-does-slang-come-from>
- 3 Ribinskaya Elvira Grigorevna: Issues on Etymology and Various Concepts of Slang/ International Journal of Development and Public Policy - Volume: 2 Issue: 3
- 4 Babich, G I. Leksikologiya anglijskogo yazyka [tekst] : uchebnoe posobie / G. I. Babich. – Ekaterinburg. Ural'skoe izdatel'stvo; M.: Bol'shaya Medvedica. 2005.- 176s.
- 5 Gvishiani, N. B. Sovremennyy anglijskij yazyk: Leksikologiya [tekst] : novyj kurs dlya filologicheskikh fakul'tetov universitetov. Modern English lexicology: Vocabulary in use / N. B. Gvishiani. – M: Izd-vo MGU, 2000. – 221 s.
- 6 Suhardianto S., Suryani M. S. Diachronic Analysis in Contruction and Context of use: Slang Language //EJI (English Journal of Indragiri): Studies in Education, Literature, and Linguistics. – 2018. – Т. 2. – № 2. – С. 58-82.
- 7 Arbi A. P., Kalim N. Analysis of slangs used by the students of 9a class of smp PGRI wringinanom //JURNAL HURRIAH: Jurnal Evaluasi Pendidikan dan Penelitian. – 2022. – Т. 3. – № 3. – С. 53-63.
- 8 Hashmi M. A., Mahmood M. I., Naz T. Impact of mass media in the use of English slangwords/short forms among Pakistani students // Int J EduSci. – 2019. – Т. 24. – № 13. – С. 8-12.

ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЭВФЕМИЗМОВ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

ОМАРОВА Д. Г.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОГОЖЕВА Е. Ю.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Актуальность исследования заявленной темы обусловлена тем, что в настоящий период времени, в эпоху развития высоких технологий и сферы массовой коммуникации, наибольшей ценностью для человека является информация. В процессе оперирования различными видами информации люди формируют вокруг себя своеобразное информационное поле, обращаясь к которому они могут быть в курсе происходящих событий, а также поддерживать коммуникацию со множеством самых разных людей.

В настоящее время в качестве наиболее значимых источников информации выступают различные средства массовой информации (СМИ), в том числе и в онлайн-формате, которые активно используют разнообразные манипулятивные механизмы. Одним из признаков манипуляции в СМИ может быть названо использование скрытого воздействия на адресата, что создает у него ощущение добровольного принятия чужого мнения, причем это мнение нередко является навязанным. В процессе воздействия на реципиента СМИ стремятся спровоцировать у своей аудитории поведение в необходимом направлении, т.е., выделить в системе деятельности реципиента своеобразные «слабые места», вычленив управляющие факторы и оказывать на них избирательное направляющее воздействие [1].

В силу вышеизложенного, среди множества существующих средств языкового манипулятивного воздействия в обиходной речи, художественной литературе и текстах средств массовой информации активно употребляются эвфемизмы, под которыми принято понимать слова или выражения, которыми вуалируются факты или события, обладающие для общественного сознания заведомо отрицательной окраской и способные вызвать антипатию. Лингвистическая природа эвфемизмов состоит в том, что они служат для отвлечения внимания реципиента от запретного (табуированного) понятия, поскольку имеет место их «связь в сознании участников речевого акта с денотативами вне табуированного круга» [2, с. 120]. Соответственно, можно

говорить о том, что эвфемизмы представляют собой эмоционально нейтральные или даже одобряемые субституты нежелательных, грубых или же табуированных обозначений.

И. Р. Гальперин предлагает следующее определение: «Эвфемизм – это слово или фраза, которые используются для замены неприятного слова или выражения на относительно более приемлемое» [3, с. 80]. Подобная трактовка термина «эвфемизм» встречается также в современных англоязычных словарях. Так, например, в «Oxford Advanced Learner's Dictionary» термин «euphemism» определяется следующим образом: «(the use of) a word or phrase used to avoid saying another word or phrase that is more forceful and honest but also more unpleasant or offensive» [4, с. 471]. Таким образом, принимая во внимание изложенное выше, можно прийти к мнению о том, что эвфемизм может быть определен следующим образом: это эмоционально нейтральная лексическая единица, которая может употребляться вместо синонимичных ей слов или выражений, которые, в свою очередь, считаются неприличными, грубыми, неподходящими в конкретной речевой ситуации или же являются табуированными в данном обществе.

Эвфемистическая зашифровка может быть реализована на графическом, фонетическом, морфологическом, лексико-семантическом и синтаксическом уровнях языка. Необходимо также акцентировать внимание на том, что манипулятивные возможности языковых уровней обладают рядом различий и находятся в прямой зависимости от того, какие средства воздействия на сознание адресата используются в каждом отдельно взятом случае.

В качестве одного из наиболее широко распространенных способов образования эвфемизмов можно назвать обобщение значения. Популярность такого способа достаточно легко объяснима, поскольку в данном случае человеку, который использует эвфемизм вместо прямого наименования, так значительно проще завуалировать то, что он хочет сказать, например: не выдавать явную ложь за правду, а лишь незначительно расширять границы правды за счет камуфлирования семантического компонента. То же самое справедливо и для наименования объектов или процессов, названия которых являются табуированными: говорящий достаточно четко обозначает такой объект и процесс, не называя его прямо. Поэтому можно говорить о том, что эвфемистические единицы могут использоваться для манипулирования аудиторией, создавая, например, иллюзию оправдания тех или иных действий. Такие

эвфемизмы затемняют либо скрывают истинное положение дел, либо же направляют общественное мнение в необходимую сторону, поскольку смягченная или нейтральная формулировка не вызывает в сознании реципиента беспокойства, неприятия или отторжения.

Соответственно, представляется целесообразным проанализировать особенности семантики отдельных разновидностей эвфемизмов современного английского языка, а именно – фразеологических эвфемизмов, которые представляют собой достаточно обширный и весьма интересный для анализа пласт лексики. Кроме того, фразеологические эвфемизмы достаточно не часто становятся предметом научного исследования, что еще больше актуализирует необходимость анализа этой разновидности лексических единиц.

В силу того, что объем данной работы не дает возможности остановиться на всех сферах жизни, в которых присутствуют фразеологические эвфемизмы, можно рассмотреть две наиболее табуированных сферы, а именно: уход из жизни и физиологические отправления.

Отличительной особенностью значения фразеологических эвфемизмов является эвфемистическая, завуалированная, смягчающая номинация социально или морально порицаемых, или табуированных внеязыковых денотатов, характеризующихся выраженной пейоративной оценкой. Главной причиной смягчения и вуалирования сигнификативно-денотативного значения фразеологизмов-эвфемизмов является мотивирующий образ, лежащий в основе фразеологической и эвфемистической номинации. Так, например, нежелательное и пугающее людей явление смерти представлено в виде положительных образов единения с Богом после смерти («Be with God» - «отдавать Богу душу, отдать Богу душу»), ухода в лучший мир («go to a better world», «go to glory», «уходить в лучший мир, уйти в лучший мир»), единения с большинством человечества и встречи со своими предками в загробном мире («join the majority» - «отправляться к праотцам», «отправиться к праотцам»).

Большое количество фразеологических эвфемизмов встречается также в процессе наименования физиологических отпавлений, мест для таких отпавлений и т.д., поскольку данные процессы являются табуированными в большинстве языков и английский язык в данном случае не представляет собой исключения.

Так, к примеру, для английского языка (с типично английским юмором) характерно использование шуточных образов для обозначения туалета и похода в него: «chic sale/s/» (букв. «шикарная продажа/продажи») - этимология связана с именем американского юмориста Chic (Charles) Sale, таким образом, здесь также наблюдается каламбур), «to go into retreat» (букв. «идти в отступление»), «to go and feed a dog / the goldfish» (букв. «идти и покормить собаку / золотую рыбку»), «to go and mail a letter» (букв. «идти и отправить письмо»). В дополнение к дефиниции «show me the toilet» (букв. «покажите мне туалет») фразеологический эвфемизм «to explain the chain» в словаре «Kind Words: a Thesaurus of Euphemisms» имеет пояснение: «... шуточный и остроумный способ попросить хозяина или хозяйку показать гостю туалет и объяснить, как им пользоваться» (перевод автора) [5, с. 11].

Подводя итог проведенному исследованию, можно сделать ряд выводов относительно семантики фразеологических эвфемизмов в современном английском языке (на примере отдельно взятых фразеологизмов-эвфемизмов, репрезентирующих смерть и походов в место отправления естественных надобностей), а именно:

1. Фразеологические эвфемизмы представляют собой сложные языковые единства, основной характеристикой которых является переосмысленность значения. К важным характеристикам этих лексических единиц необходимо отнести также цельнооформленность, лексическую и грамматическую стабильность, а также возможность контекстуальных трансформаций, образность и высокий уровень значимости коннотативного компонента в структуре фразеологического значения.

2. В качестве одной из характерных особенностей фразеологических эвфемизмов выступает их способность к репрезентации социально и / или морально неприемлемых или табуированных внеязыковых денотатов посредством использования нейтральных или положительно оцениваемых или, в отдельных случаях, даже возвышенных образов.

3. Эмоционально-оценочный компонент значения фразеологизма-эвфемизма, являющийся его неотъемлемой частью, может быть охарактеризован как достаточно сложная комбинация пейоративной рациональной оценки, которая обусловлена объективно-логической природой внеязыковых денотатов, претерпевающих процесс эвфемизации, и амбивалентной или

мелиоративной оценки, которая формируется благодаря значению прототипов и образности фразеологического эвфемизма.

Соответственно, можно сделать общий вывод о том, что фразеологические эвфемизмы являются неотъемлемой частью современного английского языка, что открывает широкий простор для изучения данного обширного пласта лексики современного английского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1 Егорова О. А. Эвфемизмы в современном политическом дискурсе США и особенности их передачи при переводе на русский язык // Научное обозрение. – 2018. - №3. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://srjournal.ru/2018/id127/>. Дата обращения: 04.10.2023.

2 Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 2005. – 381 с.

3 Гальперин И. Р. Стилистика английского языка: Учебник. – М.: URSS, 2016. - 336 с.

4 Oxford Advanced Learner's Dictionary, 8th ed. - Oxford. : Oxford University Press. – UK, 2010. - 1796 p.

5 Арсентьева Ю. С. Фразеологизмы-эвфемизмы в английском и русском языках: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.20 / Арсентьева Юлия Святославовна; [Место защиты: Казань. (Приволж.) федер. ун-т]. - Казань, 2012. - 23 с.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОДУКТИВНОМУ ОБУЧЕНИЮ АКАДЕМИЧЕСКОМУ ПИСЬМУ НА ОСНОВЕ ДВУЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ОНДЫБАЕВА Г. Ж.

магистрант, Академия Bolashaq, г. Караганда
КИТИБАЕВА А. К.

PhD, ассоц. профессор, Карагандинский университет
имени Е. А. Букетова, г. Караганда

Можно выделить пять подходов к академическому письму: функциональные подходы; процессные подходы; жанровые подходы; подходы к критической грамотности; и подходы к академической грамотности.

Процессные подходы к обучению письму появились в 1970-х годах, в свою очередь, как реакция как на контролируруемую композицию, так и на преобладавший в то время риторический функциональный подход [1, с.21]. По сути, процессный подход определяется смыслом, а не формой, а также является подходом, ориентированным на учащихся, поскольку он поощряет учащихся брать на себя ответственность за свое обучение [2, с.70]. Жанровые подходы ставят тексты в центр подхода. Если учащимся приходится писать исследовательские отчеты, то исследовательские отчеты используются в качестве материалов и, в частности, в качестве образцов, иногда называемых моделями или «образцами» [3, с.21].

Подход академической грамотности, связанный со Стрит и Ли, возник в 1990-х годах как ответ на широко распространенный в то время подход к обучению навыкам к EAP и то, что Стрит и Ли [3, с.119] называют подходом «академической социализации». Как и в случае с подходами критической грамотности, по-видимому, нет каких-либо широко используемых опубликованных материалов, которые следовали бы подходу академической грамотности. Такие подходы, как правило, больше связаны с сессионным преподаванием EAP, где студенты уже изучают дисциплины и, следовательно, более близко знакомы с конкретными академическими практиками своей дисциплины (дисциплин).

Как и в случае с методиками преподавания в целом, преподаватели EAP могут разработать свой собственный эклектичный подход, опираясь на теории и практики различных подходов, которые существовали на сегодняшний день. Например, в последовательности заданий учащиеся могли бы выполнить следующее:

- 1) прочитайте и ответьте на заданное письменное задание (например, на вопрос эссе);
- 2) проанализируйте и расшифруйте образец текста, который представляет собой ответ на этот вопрос;
- 3) сосредоточьтесь на аспекте академического языка в этом тексте;
- 4) развивайте свои идеи на основе исходных текстов для чтения;
- 5) выберите материал для использования в своем собственном эссе;
- 6) спланируйте и набросайте свое эссе;
- 7) сотрудничайте с другими учащимися в чтении и критическом реагировании на черновики друг друга;

8) пересмотрите и доработайте эссе, превратив его в целостный продукт.

Одним из преимуществ эклектичного подхода, подобного этому, является то, что студенческое письмо может развиваться, ориентируясь на ученика, используя методы, которые работают в разных традициях, но при этом без не критического следования какой-либо одной традиции. Недавние примеры учебников по интегрированным навыкам EAP, основанных на нескольких подходах, включают серию Cambridge Academic English и серию Oxford EAP.

Американские исследователи подчеркивают генетическую связь академического письма с классической риторикой в термине «риторика и композиция» (rhetoric and composition) [4, с.73]. Риторика и композиция определяются как стремительно развивающаяся отрасль знаний, как дисциплина, способствующая обучению студентов коммуникации и построению аргументации. Исходя из названия, дисциплина соединяет в себе два термина – «риторику» (искусство убеждения) и «композицию» (процесс письма). Каждый из терминов в отдельности является сложным и многогранным.

В зарубежных научных трудах и практике преподавания происходит взаимодействие терминов. «Академическое письмо» употребляется в том же значении, что и «риторика и композиция» в англоязычном научном сообществе. Таким образом, возникает разделение терминов, определяющих дисциплины, в русскоязычной научной практике: академическое письмо – изучение подходов к поэтапному выстраиванию академического текста, в свою очередь, риторика и композиция – изучение основ грамотности, присущих академическому тексту.

В связи с этим в нашем исследовании мы будем употреблять два термина. Когда речь будет идти о системе образования США и вкладе ученых этой страны в развитие дисциплины, мы будем использовать термин «риторика и композиция», что связано с принятой терминологией в научно-методической литературе США. При этом в отношении исследований за пределами США, мы будем использовать понятие «академическое письмо», так как это упрощает восприятие. В данной главе использование термина «риторика и композиция» определяется контекстуально.

Рассмотрим этот термин с точки зрения образовательной практики США. Риторика и композиция понимается как поэтапное

выстраивание текста на базе тех правил и принципов, которые были заложены еще в базовом школьном образовании. Отсюда мы приходим к выводу, что термин обозначает дисциплину, находящуюся на более высокой ступени относительно академического письма и уровне, соответствующему уровню университетского образования. Отметим и тот факт, что в большинстве университетов США, а также Скандинавии и Западной Европы, функционируют центры с индивидуальной педагогической поддержкой, заменяющие полноценный университетский курс.

Курсы и центры письма включены в состав программ английского языка для академических целей (English for Academic Purposes, EAP) [3, с.65], предназначены для студентов-иностранцев, не прошедших курс академического письма ранее в ходе обучения в школе и находятся во введении лингвистических центров или департаментов английского языка университетов. Курсы нацелены на развитие навыков академического письма куда входят академическое чтение (academic reading), навыки обучения (study skills), навыки, необходимые для участия в семинарах (seminar skills), навык оценивания академических публикации коллег по научному сообществу (listening to lectures). Все перечисленные компетенции напрямую связаны с риторическими конвенциями и методами коммуникации, принятыми в академическом сообществе, а также с логикой и риторикой, как дисциплинами, изначально игравшими главную роль в университетской концепции.

Задачей высшего образования становится доведение базовых умений владения академическим письмом до уровня исследовательского потенциала. Процесс представляется сложным и долгим, так как необходима работа над каждым конкретным текстом, имеющим определенные задачи в определенном жанре и определенной дисциплине. В ходе такой скрупулезной работы студенты учатся самостоятельно работать над своими текстами, а такого рода деятельность становится неотъемлемой частью любого исследования для будущих ученых.

Несмотря на активное развитие академического письма и его включение в университетское образование в качестве полноценной дисциплины, что, однако, произошло только в 1970-е гг., многие преподаватели до сих пор относятся к нему как к навыку, а не специальному знанию, причем даже в Соединенных Штатах [5, с.235]. Академическое письмо начало развиваться с основных навыков и компетенций, но стоит помнить, что такого

рода компетенции существуют и в контексте других дисциплин. Сравнение традиционного отношения к письму с «упаковкой», в которую с помощью красивых слов можно облечь любые мысли, вычитанные или услышанные в ходе обучения [6, с.16] – идея, описанная американским профессором Дж.Бином в его книге «Engaging Ideas», создает ощущение второстепенности дисциплины в процессе обучения.

Такое отношение к академическому письму свойственно казахстанскому академическому сообществу, которое за неимением достоверной информации интерпретирует его в соответствии с собственными представлениями. Именно в связи с недостатком представлений о данной дисциплине и отрасли научно-методического знания, одной из первостепенных задач нашего исследования становится обнаружение связи академического письма с классической риторикой, а также необходимость проследить основные этапы развития риторики до становления современной риторики и композиции.

За последние 50 лет дисциплина академического письма и история ее становления были осмыслены и описаны в ходе глубоких теоретических, философских, научно-методических и институциональных исследований. Академическое письмо получило широкую научно-теоретическую базу. Помимо функционирования центров письма ведущие университеты Запада начинают открывать программы подготовки композиционистов, в частности PhD докторантуру.

Письмо занимает центральное место по отношению к личному опыту человека и его социальной роли. Оно применяется в огромном количестве контекстов, в которых те, кто его применяют, стремятся к самосовершенствованию, что требует расширения методологических подходов к анализу и пониманию письма. Дисциплина активно развивается и охватывает все новые ракурсы исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Dunleavy P. Poor citation practices are continuing to harm the humanities and social sciences. The London School of Economics and Political Science. The LSE Impact blog. URL: <http://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2014/12/09/poor-citation-practices-humanities-and-social-sciences>.

2.Kumaravadivelu B. Beyond Methods: Macrostrategies for Language Teaching. New Haven and London : Yale University Press. 2003. - P.320.

3.Chazal E. de. English for Academic Purposes: A comprehensive overview of EAP and how it is best taught and learnt in a variety of academic contexts (Oxford Handbook for Language Teachers) 1sted. Oxford University Press, 2014. - P.380.

4.Chen M. Postmethod pedagogy and its influence on EFL teaching strategies // English Language Teaching, 2014. 7(5). - P.17–25.

5.Fareed, M. (2009). Teaching essay writing through integrated and product approaches. NUML Research Magazine (12). - P.120-134.

6.Butler, Y. G., & Lee, J. (2010). The effects of selfassessment among young learners of English. Language Testing, 27(1), 5–31. <https://doi.org/10.1177/0265532209346370>

СОВРЕМЕННЫЕ ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ГРАММАТИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

ПАРШУКОВА М. Г.

учитель, педагог-эксперт, Средняя общеобразовательная школа
дифференцированного обучения № 17, г. Павлодар

В современном мире каждая сфера жизни претерпевает значительные изменения, которые неразрывно связаны с техническим прогрессом. Сфера образования также не является исключением. Каждый выпускник школы или университета должен обладать определенными навыками и умениями, которые помогут ему не только быстро адаптироваться к новым требованиям и условиям общества, но и достичь больших успехов в дальнейшей трудовой деятельности. Одним из таких навыков является способность свободного общения на иностранном (в данном случае английском) языке, формирование которого не представляется возможным без знания грамматики языка (грамматических навыков).

Под грамматическими навыками понимают способность человека использования грамматических средств, которые являются необходимыми для речевых коммуникаций. Для повышения мотивации учащихся к изучению грамматики английского языка часто применяются интерактивные средства обучения.

Т. С. Панина и Л. Н. Вавилова в своих трудах под интерактивностью понимают способность взаимодействия с кем-либо или с чем-либо (например, с компьютером, планшетом).

Интерактивное обучение является способом познания нового, который осуществляется с помощью совместной деятельности учеников. Все участники такого процесса образования взаимодействуют друг с другом, обмениваются новой информацией, решают поставленные задачи, тем самым погружаясь в некую деловую атмосферу сотрудничества.

Целью интерактивного обучения является создание преподавателем всех необходимых условий для ученика, при которых он самостоятельно будет не только приобретать новые знания, но и конструировать их. Именно данный факт отличает интерактивное обучение от традиционного, когда ученики просто слушают педагога, а затем самостоятельно выполняют задания. Кроме того, при таком подходе в обучении все участники процесса абсолютно равноправны. При общении ученики учатся уважительно относиться к друг другу, принимать решения, которые основаны на проведенных исследованиях.

При интерактивном обучении английскому языку преподаватель как бы передает свои полномочия ученикам. Следовательно, обучающиеся получают новые знания, которые основаны на собственном опыте, а не как в традиционном образовании «от теории к практике».

После проведенного исследования научной литературы можно сделать вывод об эффективности применения интерактивных методов обучения грамматике английского языка. Такое обучение помогает научиться неординарно мыслить, подходить к решению проблем с разных сторон, находить выходы из сложных ситуаций. Однако, применение интерактивных методик возможно лишь при соблюдении следующих условий:

- Наличие доверительных отношений между преподавателем и обучающимися.

- Актуальные и интересные темы уроков.

- Применение жизненного опыта самих обучающихся, а не только следование указаниям преподавателя.

Как было сказано ранее, грамматические навыки необходимы для корректного изложения своих мыслей. Основной задачей преподавателя является использование различных методик обучения грамматике с целью повышения интереса обучающихся.

Так, Е. М. Приезжива отмечает, что применение интерактивного обучения способствует не только получению новых знаний, но и улучшению коммуникативных навыков. Автор выделяет следующие методы интерактивного обучения грамматике, которые применяются на уроках английского языка:

- Мозговой штурм. Данный метод основан на стимулировании творческой активности ученика. Учащимся необходимо предложить как можно больше вариантов решения поставленной проблемы. Далее из них выбираются наиболее подходящие идеи.

- Ролевая игра. Примером такого метода является прем «Аквариум», который представляет собой спектакль. Обучающимся необходимо разделить на две группы: одни разыгрывают какую-либо сцену, а другие после ее анализируют.

- Мини-лекции. Ученикам раздают задания, которые подразумевают подготовку небольшой лекции по определенному материалу.

- Использование игровых технологий по типу «Квиз» (от английского «quiz») – задания, вопрос. При таком методе обучения обучающимся необходимо разделить на небольшие группы. После каждая группа отвечает на различные вопросы, набирая баллы.

- Просмотр видеороликов с дальнейшим выполнением заданиями по ним.

В. А. Григоренко отмечает, что наибольшая эффективность интерактивных технологий при изучении грамматики достигается лишь при использовании информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Автор выделяет такие средства ИКТ, как: CD и DVD диски, компьютерные презентации, интернет-ресурсы, интерактивные доски. Остановимся подробнее на использовании интернет-ресурсов.

Интернет может применяться в различных направлениях:

- Как наглядный пример при объяснении нового материала.

- При подготовке домашнего задания.

- При онлайн-общении с носителем языка. В данном случае может использоваться видео, аудио или текстовая переписка.

Можно выделить следующие наиболее популярные интернет-ресурсы, используемые при обучении грамматике английского языка:

- AngloLink. Данный ресурс необходим для написания небольших диктантов, в которых используются определенные конструкции грамматики.

- Activities for ESL. Достаточно сложная система, которая используется в основном в Вузах. Отличается интересным визуалом, а также использованием различных загадок, шуток, викторин.

- My language exchange. Обычно используют при подготовке домашних заданий, а также во время внеклассных занятий, так как имеется возможность работать в группе онлайн. Кроме того, данный интернет-ресурс содержит книги и онлайн-игры на различные тематики.

- EngVid. Так может применяться при подготовке домашних заданий, так как содержит специальные видео-уроки для изучения грамматики.

- Memrise. На данном интернет-ресурсе обучение происходит с помощью специальной системы карточек. Кроме того, каждый пользователь имеет возможность самостоятельно проектировать содержание уроков, что делает ресурс более интересным.

- Livemocha. Предоставляет возможность взаимопроверки обучающихся.

Еще одной современной методикой обучения грамматике английского языка является использование платформы Padlet. Данная платформа дает возможность получения практических навыков на занятиях, а также при выполнении домашних заданий с использованием информационно-коммуникационных технологий. Далее перейдем к более подробному рассмотрению отдельных компонентов программы.

На платформе Padlet имеется возможность двух видов коммуникаций: синхронной, с использованием программ Zoom или Teams, а также асинхронной – при просмотре обучающих видео уроков. Кроме того, с помощью данного интернет-ресурса можно проводить оценку работ обучающихся, их уровень владения грамматикой английского языка, а также при необходимости редактировать проводимые проекты. На платформе Padlet реализовано хранение презентаций, учебных пособий, аудио и видео материалов, которые необходимы для проведения занятий. С помощью данного материала происходит также улучшения навыков слушания и говорения, что положительно влияет на развитие грамматических умений обучающихся.

Развитие грамматических навыков является сложным процессом, для которого необходимо владение грамматическими конструкциями, большим словарным запасом, орфографией, пунктуацией, скоростью письма, а также правильностью

использования слов. Для этого на платформе Padlet имеется три специальных раздела:

- Product writing. Данный раздел позволяет смоделировать свой собственный подход к изучению грамматики.

- Process writing. Дается возможность отрабатывать навыки грамматики с упором на развитие правильной структуризации текста.

- Genre writing. Содержит специальные тексты, которые нацелены на развитие логики.

В системе «Padlet» предусмотрен специальный модуль «wall», в котором имеется возможность увидеть материалы домашних заданий, а также шкалу оценок учеников.

Данный интернет-ресурс также поддерживает интеграцию со сторонними ИКТ программами, которые позволяют более эффективно развивать грамматические навыки при изучении английского языка:

- Wevideo, Voki, Animoto, iMovie, Photo Story 3, Animaker. Данные программы применяются для создания учебных проектов.

- Сервисы Google, Story jumper, Canva, Blender используются для работы с картинками и презентациями, что повышает мотивацию к изучению грамматики.

- Quizizz, Classcraft, Wordwall. Настроены на активизацию внимания обучающихся.

Подводя итог, можно сделать вывод, что проведенное исследование доказало эффективность применения интерактивных средств при обучении грамматике английского языка. Такой метод обучения подразумевает межличностное взаимодействие, совместную работу при решении поставленных задач, что способствует активизации процесса обучения, а также благоприятно сказывается на усвоении нового материала. Кроме того, интерактивное обучение помогает повысить мотивацию обучающихся, развивает навыки общения, толерантности, творчества и умения работать в команде.

ЛИТЕРАТУРА

1 Жамалиева А.А. Возможности информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранным языкам // Международный образовательный портал. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.azbyka.kz/vozmozhnosti-informacionno-kommunikacionnyh-tehnologiy-v-obuchenii-inostrannym-yazykam>

2 Жиенбаева Н.Б. Интернет-технологии в системе образования // Информационные системы и технологии как фактор развития экономики региона: сборник материалов международной научно-практической конференции. 2021. № 1. С. 236-239

3 Жиенбаева Н.Б. Современные подходы к организации и управлению обучением с применением ИКТ // Гуманизация образования. 2021. № 1. С. 23-28

4 Григоренко В. А. Способы повышения эффективности обучения грамматике иностранного языка / В.А. Григоренко // Вестник ВолГУ. – Волгоград: ВолГУ, 2012. – Вып. 10. – С. 147–148.

5 Ежова, Т. В. Информационные технологии как инструмент обучения иноязычной грамматике в условиях современной школы / Т. В. Ежова, Е. А. Стуколова // Проблемы современного педагогического образования. – 2022. – № 75-3. – С. 145-150.

6 Комарова И. В. Интерактивное образовательное взаимодействие подростков в процессе обучения / И.В. Комарова // Вестник ОГУ. – Оренбург: ОГУ, 2012. – С. 90–95.

7 Приезжева Е. М. Интерактивные формы и методы обучения студентов в туристском вузе /Е.М. Приезжева // Вестник РМАТ. – Химки: РМАТ, 2011. – С. 137–140.

8 Тимофеева П. В. Интерактивное обучение грамматике английского языка на основной ступени школьного образования / П. В. Тимофеева // Исследования молодых ученых: материалы XI Междунар. науч. конф. (г. Казань, июнь 2020 г.). – Казань: Молодой ученый, 2020. – С. 58-60

9 Шкитина, А. И. Интерактивная платформа «Padlet» как средство развития иноязычной грамматической компетенции студентов-лингвистов в рамках цифровой коммуникативно-когнитивной технологии / А. И. Шкитина, О. А. Обдалова // Язык и культура: Сборник статей XXXII Международной научной конференции, Томск, 25–27 октября 2022 года / Отв. редактор С.К. Гураль. – Томск: Национальный исследовательский Томский государственный университет, 2022. – С. 295-299.

10 Jong B., Kim Hua, T. Using Padlet as a Technological Tool for Assessment of Students' Writing Skills in Online Classroom Settings // International Journal of Education and Practice. – Japan. – 2021. – P. 411–423.

PSYCHOPHYSICAL NATURE AND PROBLEMS OF TEACHING READING IN A FOREIGN LANGUAGE

SEMBAYEVA U. K.

master's student, Bolashaq Academy, Karaganda

KITIBAYEVA A. K.

PhD, associate professor, Y. A. Buketov Karaganda University, Karaganda

Modern ideas about higher mental functions are based on the teachings of A.R. Luria [1, 2], Tsvetkova L.S. [3] and others who became the founders of the systematic study of neurophysiological mechanisms of the psyche. According to the theory developed by these researchers, any higher mental function is a complex system, the work of which is ensured by a number of interconnected brain areas.

D. Bakker in his theory connects the development of reading with the right hemisphere, which, with further development, takes over the left. The scientist connects the right hemisphere with the processes of perceiving new sounds at the stage of beginning to learn to read. This is where the first difficulties in perceiving textual information arise. As people grow older and develop skills, Becker describes a shift of skills to the left hemisphere of the brain, thereby developing analytical abilities and control of reading direction. The scientist also points out the connection of the left hemisphere with the semantic and syntactic processing of the text during the reading itself [4, p. 72].

A. R. Luria identified three blocks formed by special structures of the brain and performing all mental functions at different levels. The first block provides regulation of tone and wakefulness. The second block receives, processes and stores information. The third block implements programming, regulation and control of mental activity. A. R. Luria was the first to describe a functional writing system in his works. Taking into account the psychophysiological, psychological and social closeness and inseparability of writing and reading skills, the scientist identified the following components of the functional reading system:

- selective activation;
- processing of visual information;
- processing of auditory-verbal information;
- processing of kinesthetic information;
- processing of visual-spatial information;
- serial organization of movements serving reading (oculomotor and articulatory);
- programming, regulation and control of reading operations.

Work on the formation of skills and the development of reading abilities takes place in several stages, each of which is aimed at solving a specific problem. Learning to read consists of learning reading techniques and understanding what is read. Let's consider the concept of «reading technique». In the concept of «reading technique,» methodologists include students' mastery of letter-sound relationships, the ability to combine perceived material into semantic groups (syntagms) and correctly formulate them intonationally [5].

At the same time, S.K. Folomkina proposes to consider reading technique as a sum of techniques that ensure the perception and processing of formal linguistic information (letters, letter complexes, punctuation, grammatical features, etc.), which in mature reading are performed by the reader without the participation of voluntary attention, subconsciously [6].

In addition, reading technique is proposed to be understood as «a set of techniques for perceptual processing of perceived material, characteristic of a particular type of reading» [5 p. 287].

Reading texts should begin in stages, starting with intonation marking of the text, collective reading aloud in chorus, silent reading, and ending with individual control reading aloud. In general, reading aloud should prevail in the initial stages of learning, but we must not forget that good reading aloud is impossible without first reading to oneself.

In the methodology of recent years, an approach to teaching reading and writing has been outlined, which involves the following steps:

- 1) division of sounding speech into sounds-phonemes, the smallest structural units;
- 2) differentiating them according to their main characteristics;
- 3) recoding into graphic symbols, that is, letters (printed and written);
- 4) reverse recoding of letters into corresponding sounds-phonemes, merging them during the reading process;
- 5) correlating the read sound-letter complexes with a certain semantic meaning [5].

However, with a variety of options for the transition from sound to letter or, conversely, from letter to sound, the main difficulty for all children who cannot yet read is establishing the relationship between sound-letter designations and integral sound complexes.

Mastery of graphics and spelling as means of designating sounds as categories of writing and the rules for using these means is called reading technique by Minyar-Beloruhev. The reading technique involves

not only the quick and accurate correlation of sounds and letters, but also the correlation of the sound-letter connection with the semantic meaning of what the child is reading. In this case, the subject-thematic content of reading materials in their native language can be based on the subject-thematic content of oral speech and not cause additional difficulties for children. In any case, almost all known options for teaching reading techniques in the native language, one way or another, use such a structural-semantic unit of language as a word, which has a verbal meaning (content plan) and a corresponding sound or letter form (expression plan) and which Children already practically speak their native language.

In the process of mastering the technique of reading in Russian, the content aspect of a word significantly facilitates the establishment of strong grapheme-phoneme connections, even in the absence of a strictly one-to-one correspondence between the letters and sounds of the Russian language.

The main problem at the beginning of the process of teaching a foreign language in primary or secondary school is that in the speech memory of students there are no auditory-speech-motor images of foreign language material.

E. I. Passov identifies several methods of teaching reading techniques at the present stage of development of methods of teaching foreign languages: alphabetic (learning the names of letters, and then their combinations of two or three letters), sound (learning sounds and then combining them into words), syllabic (learning combinations of syllables), whole word method (learning by heart whole words, sometimes phrases and even sentences – direct method), sound analytical-synthetic method, phoneme-graphic method.

Neuropsychologist, Dr. Milne R.D. in his book «Teaching the brain to read,» he examines the process of learning to read within two blocks: auditory and visual. Within the auditory block, the emphasis is on processing speech signals, while the visual block is responsible for the perception of visual images [7, p.22].

The auditory unit is responsible for two components implemented in the reading process: pronunciation and phonemic sound.

Pronunciation is that aspect of speech that a person learns throughout his life. From an early age, a child develops the skill of pronunciation, which is a natural speech ability, while reading is not such an ability. Pronunciation skill is primary and must be developed before the child moves to the visual word formation phase. The entire process of

communication, including reading, gives rise to speech fluency, which in turn contributes to the improvement of the auditory block.

The second component of the auditory block of the brain is phonemic sound. This aspect involves mastering units smaller than the pronunciation of a full word. With phonemic awareness, the child can break down pronunciation into its component elements. These parts are sounds and syllables. For example, when pronouncing the word «Bat» (bat), a child will distinguish the following sounds: /b/ /a/ /t/, which in turn will be composed into the syllables /b/ /at/. Developing sound recognition skills is a key foundation for reading as it provides the basis for understanding lexical forms.

Most of the difficulties associated with mastering reading are overcome by students without any problems upon completion of the primary stage of secondary education. This is due to mastery of the articulatory part of the tongue as in native and foreign languages, knowledge of the grammatical foundations of sentence construction, increasing active and passive vocabulary. However, despite the fact that many reading problems are resolved by students as they grow older, one should remember the percentage of students who have difficulties in mastering reading caused by psychological and psychophysiological problems. Students with learning disabilities, such as dyslexia, tend to have persistent difficulties in mastering reading skills and are therefore considered unteachable, underachievers, and outsiders in the class. Work with these students should be based on their characteristics, integrating inclusion into the standard educational process with the help of psychological and methodological support.

REFERENCES

1. Лурия А.Р. Мозг человека и психические процессы. – М.: Издательство академии педагогических наук РСФСР, 1963.
2. Лурия А.Р. Очерки психофизиологии письма. – М.: Издательство академии педагогических наук РСФСР, 1950. – 84 с.
3. Цветкова Л.С. Мозг и интеллект: Нарушение и восстановление интеллектуальной деятельности. – М.: Просвещение, 1995. – 304 с.
4. Баккер Д. Дислексия: нейропсихологическая классификация и лечение. Журн. неврол. и психиат., 1996; 2: 72–78.
5. Методика обучения иностранным языкам в начальной и основной общеобразовательной школе: учеб. пособие для студ. пед. колледжей / под редакцией В.М. Филатова. - Ростов н/Д: «Феникс», 2004. - 416 с

6. Фоломкина С.К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе: Учебно-методическое пособие для вузов. М.: Высшая школа, 1987. 207 с.

7. Milne R.D. Teaching the brain to read. -SK Publishing. -2005.- 98 p.

ЖАҢА ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНА ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

СЕРГАЗИНА С. Г.

мұғалім, № 4 Ертiс ЖОББМ, Ертiс ауданы, Павлодар облысы

Ағылшын тілі пәнін үйретудің басты міндеті-білім алушылардың тілдік қарым-қатынас дағдыларын жетілдіру. Ағылшын тілі пәні мектептегі біліммен, тәрбиемен қатар, жасөспірімдердің жеке тұлға ретіндегі жеке қасиеттерін ілгерілетуге, қоғамда өз орнын табуға ерекше әсер етеді.

Ағылшын тілін оқытуда кез-келген бір әдісті қолдану әр түрлі жағдайларға байланысты. Негізгі шарттар: ағылшын тілін оқытудың мақсаты, оны оқуға бөлінген уақыт, сағат саны.

Осы шарттардың ішінде аса маңызды роль атқаратын-оқыту мақсаты болып келеді. Бұл шарт қоғамның дамуы, оның басқа елдермен саяси, шаруашылық және тағы да басқа байланыстары шетел тілін оқытудың мақсаттарын анықтауға тікелей әсер етеді.

Белгілі ғалым Н. Д. Гальскованың айтуы бойынша, кіші сынып оқушылары шетел тілдерін меңгеруге өте бейім. Баланың имитациялық қабілеттері, табиғи қызығушылығы әрқашан жаңаны меңгеруге қолайлы жағдай жасайды.

Мотивация факторлары мыналар:

- Оқу мазмұнының әртүрлілігі;

- Оқушы мен оқытушы байланысының жанды интенсивті болуы;

- Оқытушы тұлғасы;

Қазақ әдебиетінің классигі, Ұлы Абай атамыз: «Шәкірттерің жақсы оқу үшін, оның оқуға деген ынтасы және қызығушылығы зор болу керек», – деген. Расында да, тек қана жігерлі, әр нәрсені үнемі білгісі келген, табандылығын, шыдамдылығын көрсеткен адам ғана өз мақсатына жетеді [1, 66 б.].

Ағылшын тілі мұғалімі оқушылардың тіліне деген қызығушылығын арттыру үшін тек қана оқулықты ғана емес, басқа да қосымша материалдарды газет, журналдардан, тіпті интернет көзінен де қолдануы тиіс. Оқушылар материалды толық және тез меңгеру үшін, мұғалім көп көрнекі құралдарды пайдаланып, сабақты дұрыс ұйымдастыра білуі керек. Оқушылардың ағылшын тілі сабағына деген қызығушылығын ояту үшін, мұғалім әр түрлі әдіс-тәсілдерді қолданғаны жөн, бірақ бұл әдіс-тәсілдер төмендегідей талаптарға сай болуы тиіс:

1 Әдіс-тәсілдер арқылы өзін-өзі еркін сезіну үшін жағымды атмосфера жасап, оқушы қызығушылығын ынталандыру керек, тілді практикада қолдануға деген қажеттілігін тудыру қажет.

2 Оқушы тұлғасын толығымен оқу процесіне тарту керек, оның эмоциялары, сезімдері оның қажеттіліктерімен байланысты болуы керек.

3 Оның тілдік шығармашылық қасиеттерін ынталандыру керек.

4 Оқушыны оқу процесінің басты тұлғасы ретінде белсенді етіп, басқа оқушылармен тығыз байланыстыру керек;

5 Оқушыға өз физиологиялық, интеллектуалдық, психологиялық ерекшеліктеріне байланысты өз бетімен жұмыс істей алуына көмектесу керек;

6 Түрлі жұмыс түрлерін жеке, жұппен, топпен, сыныппен және тағы басқа жұмыс түрлерін қолдану қажет.

Ағылшын тілін оқыту әдістері мыналар: Логикалық ойлау; Грамматикалық-аударма әдісі; Сатылау; Тізбектеу әдісі; Үнсіздік әдісі; Физикалық сезіну әдісі; Рольдік ойындар; Мәдени қарым-қатынас; Жобалау ідісі; Проблемалық оқыту әдісі; Анализдеу; Миға шабуыл; Пікір алматыру; Интерактивті әдістер; Коммуникативтік, көру, есту, кинестикалық, Витагендік әдіс, Ойға шолу, Аудиолингвистикалық әдіс; Келесі әдіс; Түсіндіру; Көрнекілік әдісі; Практикалық әдіс және ақпараттық-коммуникативтік технология әдісі. Бұл оқыту әдістерінің ішінде бұрыннан қолданып келген әдістер және осы замандық жаңа әдістер қамтылған. Осы ағылшын тілін оқыту әдістерін салыстыра сипаттау аса маңызды. Себебі пайда болған әрбір жаңа әдістің артықшылығы мен кемшілігі болады. Оқытушының сабақ барысында қай әдісті таңдауы салыстырмалы сипаттауда аса маңызды. Себебі әдістердің түрлері сан алуан және де бұл әдістердің өзгешеліктерін білмей отырып оны таңдау мен қолдану қиынға соғады. Енді ағылшын тілін оқыту әдістеріне тоқталайық. Ағылшын тілін оқыту әдістерінің

ең алғашқы қолданылған әдісі-«Grammar-translational method» (грамматикалық-аударма әдісі) болды. Бұл әдістің негізі XVIII ғасырдың аяғында қаланып, XX ғасырдың ортасында іс жүзінде қолданыста болды. Ағылшын тілін меңгеру грамматика мен сөздікті меңгеру қажет болды. Сол үшін осы әдіс түрі қолданылды [2, 8 б.]. Бұл әдісте қандай да бір грамматикалық құрылым меңгеріліп, кейін сол тақырыптарға орай сөйлем мәтіндері жинақталады. Одан кейін сол сөйлемнің аудармасы қамтылады. Қандай да бір әдіс түрі сияқты бұл әдістің де өзіне тән ерекшеліктері болды. Біріншіден, бұл әдіс грамматиканы жетік меңгеруге жол береді. Екіншіден, логикалық ойлау деңгейі жоғары азаматтарға ыңғайлы болды. Бұл тәсіл 50 жылдардың аяғына дейін үстемдік етіп келді. Себебі уақыт өзгере келе, қоғамда өзгереді. Сөйтіп заман ағымына сай сан алуан әдістер дүниеге келтірілді. Атап айтатын болсам, 60 жылдары пайда болған «Silent way» (үнсіздік әдісі) әдісін атауымызға болады. Ағылшын тілін оқытуда бұл әдістің басты мақсаты – тіл үйренушіге кедергі келтірмеу, әрі оған оқытушының көзқарасын араластырмау. Бұл әдіс бойынша оқытушы ешнәрсе айтпайды, бірақ ол оқыту барысында күрделі түрлі түсті таблицаларды қолданады. Бұл таблицалардағы белгілер мен түстер белгілі бір дыбысты таңбалап одан жаңа сөздер құралады. Мысалы ретінде «dog» сөзін айту үшін ең «d», кейін «o», сосын «g» дыбысының белгісі саналатын квадрат немесе түрлі таяқшалар көрсетіледі. Содан сөз құралады. Үнсіздік әдістің артықшылығы оқытушының тілді меңгеру сапасы, оқушының тілді меңгеру сапасына ықпал етпейді.

Келесі қарастыратын әдісіміз «Total-physical response» (физикалық сезіну әдісі) деп аталады. Бұл әдіс оқыту барысында іс-қимылдар арқылы жүргізіледі. Оқушы алғашқыда білім алады, ағылшын сөздерін үнемі тыңдайды. Ал кейін оқығанын не тыңдағанын қимылмен сезінеді. Оқушы физикалық қимылдарды білдіретін сөздер арқылы барлық сөздерді меңгеруге мүмкіндік алады. Мәселен «отыр» деген сөзді түсініп олар отырады. Одан кейін 70 жылдары пайда болған әдістің бірі- «Коммуникативтік әдіс» (қарым-қатынас әдісі). Оның ең басты мақсаты- әңгімелесушілердің сөздері түсінікті болуы үшін адам баласын бір-бірімен тілдік қарым-қатынас жасауға үйрету. Бұл әдіс түрі ағылшын тілін үйретуде ең жеңіл және қолайлы әдістің түрі болып табылады. Себебі коммуникативтік әдіс қазіргі таңда да жұмыс барысында жиі қолданылады. Осы әдіс ағылшын тілін үйретудегі бірқатар үлгілі тәсілдердің үйлесімді көрінісі.

Ағылшын тілін үйретудегі келесісі – «Audio-Lingual method» (аудиолингвистикалық әдіс) әдісі. Аудиолингвистикалық әдіс 70 жылдардың аяғына қарай қолданысқа енді. Бұл әдісте оқушы магнитофоннан немесе оқытушының айтқан сөздерін тыңдап, кейін бірнеше рет қайталайды. Оқушы осы іс-әрекетте сөздердің, сөйлемдердің немесе тіркестің дұрыс айтылу жолдарымен және оны аз уақыт көлемінде жаттап алу, оны қарым-қатынас әдісінде қолдану шарттары бейімделе бастайды.

Ағылшын тілін үйретудің келесі әдісі-«Suggestopedia» (ойға шому) деп аталады. Бұл әдіс түрі 70 жылдары қолданысқа енді. Бұл әдіс түрі басқа әдіс – тәсілдерге қарағанда күрделірек болып келді. Себебі осы әдісті қолдана отырып оқушы қиялға беріледі. Бұл әдістің мән-мағынасы мынадай: оқушы ағылшын тілін үйрену кезеңінде өзін мүлдем басқа адам болып сезінеді. Ол өзіне жаңа есім таңдап, жаңа өмірбаян ойлап табады. Сөйтіп, оқушы өзін мүлдем бөгде әлемде – ағылшын әлемінде отырғандай күй кешеді. Бұл әрине оқушылар үшін қызықты және жұмбақ болып келеді. Осы әдісте қолданылған барлық тәсілдер оқушылардың оқып-үйрену процесінде оң әсерін тигізеді.

Ағылшын тілін меңгеруде сөздік қордың бай болуы да аса маңызды болып келеді. Ағылшын тілі сабағында сөздік қорды дамыту жолдары мынадай әдіс-тәсілдерден тұрады. Олар: сөйлеу, әңгімелесу, сұрақ-жауап, аударма, түсінік, кітап-мәтінімен жұмыс әдіс-тәсілдері. Оқушылардың сөздік қоры баю үшін оқытушы сабақ барысында кестелер, видеокассеталар, түрлі суреттер, көрнекі құралдарды қолдануы керек. Енді ағылшын тілін сөздік қорын дамытатын әдіс-тәсілдерге жеке-жеке тоқталайық.

Көрнекілік әдісі – ағылшын тілін үйретуде ең жиі және ең нәтижелі әдіс-тәсілі болып саналады. Себебі бұл әдіс барлық сабақ түрінде қолданылады. Көрнекілік әдісте әрине көрнекілік құралдар мен схемалар қолданылады. Олар бірнеше түстен кем болмауы керек. Бұл оқушылардың сабақ барысында қызығушылығын және сөздік қорларын дамытуда ең тиімді жолы болып табылады.

Түсіндіру әдісі – оқытушы сабақ барысында, оқыту үрдісінің бастамасы ретінде іске асырылатын әдіс. Бұл әдісте оқытушы жаңа сөзді, жаңа тақырыпты немесе сөйлемдерді түсіндіру үшін қолданылады.

Сұрақ – жауап әдісі – балалардың тілін дамыту үшін маңызды әдістің бірі. Бұл әдісте оқушылар коммуникативтік әдісте болады.

Бір-бірілеріне сұрақ қойып, кейін сұрағына жауап алады. Кең көлемде қолданылатын әдіс түрі болып табылады.

Практикалық әдіс – оқушылар сабақ үйрену барысында түрлі ойын элементтері бойынша тіл үйрену іс-әрекеті болып табылады. Оқушының сөздік қорын молайтуда ойындардың ролі зор, себебі ойындар олардың сөйлеу машығын қалыптастыру үшін қажет.

Интерактивтік әдіс – сұхбат құруда оқушылардың белсенділігін арттырады. Бұл әдістің мақсаты – оқу процесінің барлық сатысында біріккен әрекетке жағдай жасау. Оқушылар және тапсырмалармен жұмыс істей отырып, топ мүдделерін де ойлауға үйренеді. Бұл әдісте әр оқушы өз міндетіне жауапкершілікпен қарай отырып, ортақ нәтижеге қол жеткізуге талпынады [3.22 б.]. Оқушылар бірігіп жұмыс істеуге үйренеді. Бұл әдісте оқушы сабақ барысында оқушыларға кеңесші, серіктес ролін атқарады.

Ағылшын тілі сабақ барысында компьютер оқытушыға оқушының өз бетінше жұмысын ұйымдастыруға жәрдем береді. Ол үшін ғалымдардың ұсынысы бойынша мынадай жаттығулар мен әдістемелік тәсілдер қолдану дұрыс:

1. Сұрақ-жауап диалогы.
2. Таңдамалы жауаптармен жүргізілетін тапсырма.
3. Еркін құралған сөйлемдерді стильдік түзету.
4. Толықтыруды керек ететін жаттығулар.
5. Сөздікті меңгеруден өзін-өзі бағалауға арналған жаттығулар.

Компьютерлік бағдарламалар уақыт өте келе жетіліп, қарқынды даму үстінде. Сөйтіп біз бүгінде әлемдік интернет жүйесі арқылы ақпарат алып қана қоймай, білім алудың жаңа түрі аралықтан оқыту әдісі пайда болды. Бұл оқыту әдісінде мультимедиялық технологияның көмегімен бейне, мәтін, графика арқылы оқу курсының материалдары жасалады. Оқу материалы ретінде оқушыға дәстүрлі оқулықтар мен оқу құралдары және интерактивті қасиеті шектеулі бейне және мультимедиялық материалдар ұсынылады.

Ағылшын тілін үйрету барысында ескертетін жайттар:

1. Ағылшын тілін оқытуды жүйелі түрде жүргізу.
2. Үйрету күнделікті өмірде жиі қолданылатын контекстерден басталады.
3. Тапсырманы оқушының қабілетіне қарай беру.
4. Оқу материалдарын шындыққа сай етіп алу.
5. Үйрену – қарапайымнан күрделіге қарай ұстанымы арқылы жүзеге асады.

Қазіргі ағылшын тілді елдердің экономикасының дүниежүзіне ықпалы артуда. Екіншіден, ағылшын тілі- әдебиет пен саясаттың, өнердің, сауда-саттық пен әр түрлі ресми қарым-қатынас тілі. Бірақ та ағылшын тілі мамандарының алдында проблемалар да бар. Олар: біріншіден, ағылшын тілін оқытуда жаңа технологияларды енгізуге байланысты материалдық-техникалық базаның талапқа сай келмеуі. Екіншіден, теориялық білімді тәжірибемен ұштастыруда базалық ортаның аз қамтылуы. Осы проблемаларды шешудің бірден-бір жолы оқу бағдарламасын өзгерту, әдістерді жетілдіру. Ағылшын тілін оқыту әдістемесі әрдайым толықтыруды, дамытылуы тиіс. Ендеше оқушылардың дүниетанымын кеңейтуде танымдық белсенділігін арттырып, білім, біліктерін жетілдірудің қоғамдық мәні зор болып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1.«Когнитивті лингвистика» Оқу құралы Әбікенова Г.Т. ф.ғ.к., - Семей: М.О.Әуезов атындағы Семей университеті. 2008. - 118 бет.
2. Даумов Н.Ф. Оқытудың ақпааттандыру процесінде оқушылардың зерттеу қызиетін дамыту, Алматы, 2003, - 126
3. Садықова Р. Қ. Шетел тілдерін оқытудағы инновациялық технологиялар//Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы. «Филология» сериясы, №4(42),2012ж., -32б.

ОЦЕНКА ТВОРЧЕСКО-ЛИЧНОСТНОЙ МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

СИХАГ Р. К.

магистрант, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар
КУЛАХМЕТОВА М. С.

ассоц. профессор, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

В связи с реформированием и модернизацией системы образования в Казахстане изучение иностранного языка в средней школе создало необходимость в обновлении содержания и целей обучения предмету, перехода от традиционного накопления знаний к мотивированному усвоению учебной информации и умения применять полученные знания в практической деятельности.

Поиск и подбор различных методов обучения иностранному языку должны соответствовать психолого-возрастным особенностям и возможностям учащихся старших классов, учитывать потребности и интересы детей этой возрастной категории, а также активизировать коммуникативную, познавательную и творческую деятельность школьников. Поэтому вопрос, как помочь старшекласснику как можно скорее преодолеть языковой барьер и привить ему любовь к иностранному языку, повысить мотивацию к изучению английского языка как иностранного актуален. Ведь знание английского языка на сегодняшний день является не только требованием времени, но и способом достижения успеха. Если ты владеешь хотя бы одним иностранным языком, то ты конкурентоспособен на рынке труда и легко достигнешь желаемого.

В последние годы вопросам повышения мотивации учебной деятельности учащихся уделяется особое внимание, поскольку она свидетельствует о качестве учебной деятельности, уровне подготовки к поступлению в высшие учебные заведения. Воздействие мотивации определяет мировоззренческую позицию личности, внутреннее эмоциональное состояние и адекватную оценку ситуации.

К понятию мотивация, считает Е. П. Ильин, можно отнести целый комплекс аспектов, под которыми понимается мотивационная система: мотивация, потребности, интересы, желания, цели, побуждения, побудительные установки (диспрозии), идеалы [2, с. 23]. А. Н. Леонтьев, А. Маслоу под мотивацией понимают систему побуждения импульсов, направленных на образовательную деятельность, для углубленного изучения иностранного языка с положительным отношением преподавателя, на более глубокое изучение иностранного языка, его совершенствование и стремление развивать потребности в познании иноязычной речевой деятельности [5, с. 102].

О. А. Шумская указывает, что в современной педагогической и психологической литературе есть другие подходы к трактовке мотивации, по которым этот феномен понимают как [6, с. 52]:

конструкт, используемый для объяснения причин поведения людей (того, почему люди ведут себя определенным образом, а не иначе), ее направленности и механизмам осуществления;

многоуровневое, многокомпонентное, иерархизированное динамическое образование личности, содержащее систему мотивов, а также ситуативные факторы, побуждающие деятельность;

- побуждение к деятельности совокупностью разных мотивов, создание конкретного состояния личности, определяющего, как активно и с какой направленностью человек действует;

- сложный механизм соотношения личностью внешних и внутренних факторов поведения, определяющий возникновение направленности, а также способы осуществления конкретных форм деятельности;

- родовое понятие для определения всей совокупности факторов, механизмов и процессов, обеспечивающих возникновение на уровне психического отражения побуждений к жизненно необходимым целям, направляющим поведение по удовлетворению потребностей;

- актуальная форма существования мотивов, детерминирующая реальную деятельность и поведение индивида.

Таким образом, обобщая имеющиеся дефиционные толкования понятия «мотивация» в трудах отечественных и зарубежных ученых, можно установить, что мотивация, которую ученые в основном понимают как определенную систему, образование, процесс, совокупность условий или факторов, занимает центральное место в структуре личности и является одним из основных понятий, используемых для объяснения движущих сил и направленности ее деятельности и поведения. Учитывая вышесказанное, мотивацию рассматриваем как системное образование внешних и внутренних мотивов, иерархия и взаимодействие которых складывается под действием определенных факторов.

Классификация мотивов обучения, согласно мнению Е. В. Карповой, включает основные категории [3, с. 123]:

1) мотивация, заложенная в самой учебной деятельности: учебно-познавательная мотивация, связанная с содержанием учебной деятельности, поощрения, побуждающие на занятии познать новые факты, овладевать не только теоретическими знаниями и обобщенными способами действий, доступ к сущности явлений;

2) учебная мотивация, связанная с процессом обучения, побуждение к выявлению интеллектуальной деятельности, преодоление препятствий в процессе решения поставленных преподавателем задач.

Среди таких видов мотивации как социальные, выделяют подгруппу коммуникативных мотивов (связанных со стремлением индивида к утверждению в коллективе) [6, с. 53]:

- самосовершенствование, самовоспитание, готовность соревноваться, готовность к конкуренции за уровень знаний по любимому учебному предмету, мотив социального престижа, мотив социальной идентификации, мотив общения и т.п.;

- профессиональные (отражают значимость учебной деятельности по овладению будущей профессией);

- мотивы самореализации (понимание значимости знаний и умений для профессии в будущем и постоянное усовершенствование своих знаний в этом направлении);

- утилитарные (личная выгода).

Немаловажным при изучении английского языка как иностранного является творчески-личностная мотивация. Творческая направленность мотивации предусматривает при изучении английского языка выбирать неординарные способы и методы, которые позволяют личности повышать уровень заинтересованности к овладению иностранным языком, при этом креативными методами добиваться поставленной цели. Творческая мотивация не может рассматриваться вне личностной потребности, которая всегда является внутренней установкой, осознаваемой самим учащимся.

Исследователи этой проблемы акцентируют на том, что в вопросе формирования мотивации по изучению английского языка нужно придерживаться ощущения исключительно на личностную мотивацию, то есть такую, где стимул к учению порождается именно обучающимся и действие начинает реализовываться ради его собственного содержания.

Личностная мотивация Е.В. Карповой представлена следующими видами [3, с. 152]:

- 1) Коммуникативная разновидность личностной мотивации, которую принято считать основной, потому что коммуникация – это первая и естественная потребность человека, изучающего иностранный язык.

- 2) Следующий вид личностной мотивации следует считать лингвопознавательным, заключающимся в положительном отношении учащихся к самой «языковой материи», к изучению основных качеств речевых знаков. Возможны два пути ее формирования: опосредованный, то есть через коммуникативную мотивацию, и непосредственный путем стимулирования поисковой деятельности студентов в языковом материале.

- 3) Важной разновидностью личностной мотивации является также инструментальная, то есть мотивация, вытекающая из положительного отношения.

В сегодняшних условиях особой популярностью пользуется теория «целенаправленной мотивации» Р. Гарднера, который, по данным И. А. Гавришук, определяет две ориентации по изучению языка [1, с. 33]:

- 1) инструментальную, которая связана с желанием обучающегося выучить язык для достижения своей цели, например, сдачи экзамена, карьерный рост и др.;

- 2) интегративный, который связан с желанием обучающегося выучить язык через высокое положительное личностное отношение к этому языку, народу, который им общается, культуре и т.д.

Важным моментом для каждого преподавателя является умение различить, какая именно мотивация руководит тем или иным школьником. Инструментальная мотивация поможет ему в будущем осуществить определенный прогресс в учебе, почувствовать, что он сможет «воспользоваться» результатом своих усилий и сформировать конкретную цель, как путешествие в Англию или беседа с носителем языка. И действительно, подавляющее большинство молодежи стремится посетить англоязычные страны и получить достаточный уровень знаний для собственных нужд. Знакомство с культурой Англии и англоязычных стран, общение с носителями языка способствуют развитию интегрированной мотивации, желанию учиться говорить на изучаемом языке.

По данным И. А. Гавришук, если аудитория руководствуется интегрированной мотивацией, то она, как правило, оказывается более активной не только во время занятий, но и вне аудиторного времени, просматривая телепередачи, общаясь в сети Интернет. Если же привлекает инструментальная мотивация, то создается впечатление, что старшеклассники заставляют себя работать, чтобы получить оценку, а впоследствии вообще не беспокоятся о дисциплине и собственно изучаемом языке. Интегрированная мотивация носит творчески-личностный характер, так как это внутренняя позиция самого учащегося, которая выступает неразрывно вместе с преобразовательной деятельностью, а, значит, с творчеством [1, с. 34].

Отсюда следует, что творчески-личностная мотивация более важна, поскольку демонстрирует результативность в процессе овладения иноязычной компетенцией на длительный срок. При этом сложно

ответить на вопрос, является ли собственно мотивация причиной или следствием достижений в процессе овладения иностранным языком. Подавляющее большинство ученых считают ее каузативной, однако соглашаются с тем, что порой возможны и позитивные изменения в отношении к изучаемому языку учащихся, вызванные приятным опытом. В то время как другие исследователи утверждают, что, без сомнения, желание учить иностранный язык находится под влиянием его результативности. Как представляется, творчески-личностная мотивация и мотивация достижения тесно взаимодействуют в учебном процессе. Высокий уровень творчески-личностной мотивации стимулирует процесс обучения, тогда как достижения помогают поддерживать существующую целенаправленность. И наоборот, если творчески-личностная мотивация оказывается слишком низкой, то, как правило, результативность ухудшается, а мотивация будет идти в дальнейшем на убыль.

Итак, мотивацию следует рассматривать как динамичный и стремительный процесс, а ее типы (внутренняя и внешняя) взаимосвязаны.

С целью оценки творчески-личностной мотивации учащихся старших классов при изучении английского языка как иностранного была применена анкета Ю.М. Орловой «Мотивация учебной деятельности». Анкета позволяет выявить особенности направленности мотивации учащихся старших классов, ее направленность. В исследовании принимали участие 30 учащихся 10-го класса КГУ «СОШ №43 города Павлодар». Результаты применения анкеты приведены в Таблице 1.

Таблица 1 – Результаты по анкете «Мотивация учебной деятельности» Ю.М. Орловой

Шкалы	Количество человек	%
1 – познавательные потребности	6	20
2 – потребности коррекции и компенсации	2	6
3 – коммуникативные потребности	4	14
4 – потребности эмоционального комфорта	4	14
5 – потребности творческого развития, самореализации и самоактуализации	5	17
6 – профориентационные потребности	2	6
7 – фактическое отношение к данному виду деятельности: отрицание или признание	4	14
8 – сфера интересов	3	9

Согласно данным Таблицы 1, у старшеклассников познавательные потребности в изучении английского языка как иностранного (20 %). Для 17 % старшеклассников основным мотивом изучения иностранного языка является потребность в творческом саморазвитии, это своеобразный способ самовыражения и самореализации, то есть личностная потребность, не всегда осознаваемая учащимися. Для 14 % учащихся основным мотивом изучения иностранного языка является коммуникативная потребность, для 14 % – потребности эмоционального комфорта. Для 14 % старшеклассников мотивом изучения английского языка является признание необходимости данного вида деятельности для своего будущего (требование современности), для 9 % старшеклассников иностранный язык составляет серы их интересов, для 6 % – потребность в компенсации других видов деятельности, 6 % – профессиональные потребности, так как иностранный язык необходим им для продолжения учебы в будущем.

Таким образом, у учащихся старших классов мотивы изучения английского языка разные, в то же время для большей части старшеклассников – это познавательные потребности и потребности творческого развития, самореализации и самоактуализации. Отметим, для того чтобы старшеклассники испытывали личную потребность и творчески подходили к изучению английского языка как иностранного, что в свою очередь будет способствовать повышению качества знаний, необходимо заинтересовать их специальными методами и приемами, возможно применением таких дидактических средств, которые будут оказывать влияние на повышение заинтересованности, а соответственно, и повышение творчески-личностного мотива изучения иностранного языка. Это могут быть кейс-технологии, методы проблемного обучения, технология погружения в иноязычную среду и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1 Гавришук И.А. Применение ИКТ как средства мотивации школьников при обучении иностранному языку // В сборнике: Лингвистика и лингводидактика. Сборник научных тезисов и статей по материалам Всероссийской научно-практической очно-заочной конференции. Под редакцией Кирилловой А.В., Шуруповой. – 2019. – С. 32-34.

2 Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – М.: Питер, 2016. – 512 с.

3 Карпова Е.В. Структура и генезис мотивационной сферы личности в учебной деятельности: дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Е.В. Карпова. – Ярославль: ЯГПУ, 2009. – 464 с.

4 Леонтьев А.Н. Психологические основы развития ребенка и обучения: сборник /; под ред. Д.А. Леонтьева, А.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2009. – 423 с.

5 Маслоу А. Мотивация и личность: моногр. – М.: СПб: Евразия, 2019. – 478 с.

6 Шумская О.А. Развитие мотивации учебной деятельности на уроках иностранного языка в школе // Евразийский научный журнал. – 2016. – № 10. – С. 52-54.

EXPLORING THE FORMATION OF UNIVERSAL LEARNING ACTIVITIES THROUGH GAME TECHNOLOGIES

SULEIMENOVA G. I.

Teacher-researcher, № 1 Chernoretsck secondary school, Pavlodar

In the dynamic landscape of modern education, the integration of innovative technologies has become a pivotal force in reshaping traditional teaching methodologies. One such transformative approach gaining prominence is the incorporation of game technologies into language lessons. English language education, in particular, stands at the forefront of this revolution, leveraging the immersive and engaging nature of games to foster a more effective and universally accessible learning experience.

This article delves into the fascinating realm of utilizing game technologies to formulate universal learning activities in English lessons. As our interconnected world continues to embrace the digital age, educators are confronted with the challenge of adapting pedagogical practices to cater to diverse learning styles and preferences. The fusion of game-based learning and language education holds tremendous potential to bridge gaps, enhance engagement, and cultivate a more inclusive and dynamic classroom environment.

In a broad sense, the term «universal learning activities» means the ability to learn, self-development and self-improvement through the conscious and active appropriation of new social experience, and not only the development of specific subject knowledge and skills by students within individual disciplines.

In a narrower (actually psychological meaning), «universal learning activities» is a set of actions of a student that ensure his cultural identity.

The formation of universal learning activities (ULA) through game technologies is a process that involves the use of games as a means of learning and developing key skills in students. Games can stimulate interest and curiosity, encouraging them to actively explore and discover new knowledge. Game-based tasks often require concentration and attention to detail, which helps to improve these skills. In addition, games based on strategy and memorisation can improve cognitive functions such as logical thinking and short-term memory [1].

Games are an active and fun way to achieve many educational goals. The game is an excellent way to spur students, to get them to work actively in the classroom. After a difficult oral exercise or other tedious activity, a fun game is the perfect opportunity to relax. The games are aimed at increasing the effectiveness of educational and cognitive activities of students, at assimilation of acquired knowledge, and at increasing interest in the subject being studied through the effects on the human psyche produced during the game.

M. F. Stronin, in his book «Educational games in the English lesson», divides all games into:

- preparatory (formation of speech skills), this includes grammatical, lexical, phonetic, spelling games;
- creative (development of speech skills), which includes auditory and speech games [2].

During gameplay, students exhibit heightened interest compared to conventional lessons, engaging more freely with the material. It is imperative to recognize that gaming serves as a primary pedagogical tool. Students approach game-based lessons with enthusiasm, striving for success, while educators seamlessly impart knowledge through these activities. Engaging in gameplay installs in students the belief that they can effectively communicate, comprehend, and express themselves in English, fostering sustained interest. It is evident from experience that participants of all ages and skill levels may encounter challenging situations during gameplay. This, prior to implementing games in educational settings, educators must address pertinent pedagogical and psychological considerations. Each student must be adequately informed and prepared for the following aspects before engaging in gameplay:

- the aim of the game;
- the task of the game;
- what topic the game is related to in the plan;

- to be able to use the skills and abilities formed in previous games in the next games.

In consideration of the aforementioned attributes, when the teacher expounds upon or structures the subject matter coactively with the students during the instructional session, formulates role-playing scenarios, and elucidates or arranges the topic, it engenders a consequential outcome, concurrently shaping the student's motivation to acquire linguistic proficiency. Subsequently, an examination of didactic games and pedagogical technologies will ensue, delineating their potential utilization within lessons to facilitate the realization of a substantively meaningful educational experience:

As examples of preparatory games, there may be such as:

1 Who is faster? The goal of the game is to develop the writing technique. The course of the game: the listeners are given cards with sentences written on them, and the words of the sentences on the card are arranged in order. The student who writes first and correctly will be the winner. This game is more effective in higher classes.

2 «What word does it sound like?»

The goal of the game is to form the skill of establishing adequate letter-to-letter correspondences.

The course of the game: students are offered a set of 10-15 words. The teacher begins to pronounce words at a certain speed in an arbitrary sequence. Students should do the following:

Option 1. Arrange the cards in the order spoken by the teacher.

Option 2. Select only the words that were spoken by the teacher.

Option 3. Put aside and say the words that the teacher did not say.

3 «Champion Game»

Goal: to consolidate vocabulary on the topic of the lesson (animals, fruits, vegetables, food, clothes, professions, home, family, sports, etc.), memory training.

Game progress: Starting the game, the teacher calls the first word. Each subsequent student must name all the previous words in the order in which they were included in the game, and say a new word. If someone forgets a word or messes up the order, they are eliminated from the game.

Creative games:

1 Imaginative Play

Goal: To foster language development through auditory comprehension and narrative skills.

Game progress: Children engage in themed pretend play, sticking to a cohesive and logical storyline with a clear beginning, problem, and resolution. Props can be used to enhance the storytelling experience.

2 Connect the Dots

Goal: To improve transitions between ideas and enhance storytelling skills.

Game progress: Players draw word cards from a box and must immediately begin telling a story that connects the words together. The game starts with connecting two words and can be advanced by increasing the number of words.

The significance of game technologies cannot be exhausted. Its phenomenon consists in the fact that being entertainment, recreation, it can grow into learning, into creativity, into a model of the type of human relations and manifestations in labour, education.

Game technologies form cognitive unique learning skills (compare, search for clever solutions, find patterns); personal unique learning skills (fantasise, show interest in the world around us, in ourselves, orient to moral norms); regulatory unique learning skills (plan, evaluate the correctness of actions); communicative unique learning skills (ability to hear, listen, understand the partner, perform joint activities in a coordinated manner, distribute roles, mutually control each other's actions); and social skills (ability to listen, listen to, understand the partner, perform joint activities in a coordinated manner, distribute roles, mutually control each other's actions) [3].

Thus, we can say that the game is the most effective means of forming universal educational actions of students in English lessons at the initial stage of learning. Using game techniques provides a hands-on approach to learning, ensuring that students stay motivated in their foreign language studies. It's crucial to effectively tap into the inherent desire for play and direct it towards solving specific challenges in the learning process. When games are integrated throughout the entire teaching process, they become available tools for both education and training. As the teacher reads the game and channels students' interests in it, it influences various aspects of student development, including emotions, awareness, determination, and behavior.

REFERENCES:

1. Asmolov A.G. Formation of universal educational actions in primary school: from action to thought. The system of tasks - M.: Enlightenment, 2010.

2. Stronin M.F. Educational games in the English lesson. - М.: Enlightenment, 2004.

3. Elkonin, D.B. Psychology of the game [Text] / D.B. Elkonin. – М.: Enlightenment, 2009. - p. 25.

ПРИМЕНЕНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ ФОРМ, МЕТОДОВ И ПРИЕМОВ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СТАРШИХ КЛАССАХ

ТОКАШОВА М. К.

учитель английского языка, СОШ № 8, г. Аксу

В современном мире, где глобализация и цифровизация играют все более важную роль, умение эффективно общаться на английском языке становится крайне важным навыком. Особенно в контексте постоянного взаимодействия на международном уровне в рамках бизнеса, научных и культурных обменов. Однако несмотря на то, что английский язык обучается в большинстве школ и университетов, многие учащиеся сталкиваются с трудностями в развитии своей коммуникативной компетенции на практике. Каковы же основные проблемы, с которыми сталкиваются учителя английского языка, и существуют ли эффективные методы и приемы для их решения.

1. Теоретическая часть

1.1. Коммуникативная компетенция

Коммуникативная компетенция представляет собой сложный навык, включающий в себя не только знание языковых структур, но и способность применять их в различных ситуациях общения. Она включает в себя четыре основных компонента: грамматический, лексический, социолингвистический и стратегический. Грамматическая компетенция относится к знанию языковых структур и правил их использования. Лексическая компетенция касается запаса слов и выражений, а социолингвистическая – понимания социокультурных норм и правил взаимодействия. Стратегическая компетенция включает в себя умение использовать различные стратегии для успешного общения в различных ситуациях [1, с.12].

1.2. Формирование коммуникативной компетенции на уроках английского языка

Одной из ключевых целей уроков английского языка должно быть развитие коммуникативной компетенции учащихся. Это

требует не только усвоения языковых структур, но и развития умений активного использования их в различных ситуациях. Исследовательский подход к формированию коммуникативной компетенции подразумевает активное участие обучающихся в процессе изучения коммуникативных навыков [2, с.44]. Он основан на идее самостоятельного поиска знаний, анализе информации и практическом применении полученных навыков. В контексте формирования коммуникативной компетенции исследовательский подход может быть реализован следующим образом:

- Стимулирование самостоятельного изучения: поддерживается поиском интересных тем для исследования в области коммуникации. Это может включать чтение научных статей, просмотр видео лекций, анализ и т.д.

- Проведение экспериментов и практических заданий: Обучающиеся могут принимать участие в коммуникативных ситуациях на практике, таких как дискуссии, презентации, игры ролевых моделей и т.д. Это помогает им применять теоретические знания на практике и развивать навыки эффективного общения.

- Активное исследование темы: Учащиеся могут самостоятельно выбирать аспекты коммуникации, которые они хотели бы изучать подробно, и исследовать их, используя различные методы, такие как анкетирование, интервьюирование, анализ текстов и т.д.

- Обратная связь и рефлексия: Важной частью исследовательского подхода является обсуждение и анализ результатов исследований, а также рефлексия над собственным опытом. Обратная связь помогает учащимся понять свои сильные и слабые стороны в коммуникации и определить области, которые требуют дальнейшего улучшения. Такой подход к формированию коммуникативной компетенции способствует развитию критического мышления, самостоятельности и уверенности в себе в области общения [3, с.58].

Для достижения хороших результатов в формировании коммуникативной компетенции необходимо использовать разнообразные методы и приемы.

Начало формы

2. Практическая часть

2.1. Формы работы на уроках английского языка

В первую очередь хотелось бы отметить формы работы на уроках английского языка. Разнообразные формы работы на уроках английского языка могут способствовать высокому

развитию коммуникативной компетенции учащихся. Задания можно индивидуализировать, а также проводить в группе.

Индивидуальные задания позволяют учащимся развивать свои навыки самостоятельно. Это может быть выполнение упражнений на закрепление изученного материала.

Например:

- Чтение предложений и выбор их соответствия тексту
- Соединение колонок и составление словосочетаний
- Вставка подходящих по смыслу слов
- Рассказать классу краткое содержание прочитанного текста
- Соединение слов с дефинициями

Также самостоятельно можно написать эссе (11 класс 3 Н – A for and against essay – Advantages and disadvantages of Internet) или провести исследовательскую работу по интересующей теме [4, с.36]. Выполняя задания индивидуально учащиеся глубоко вникают в суть материала, вырабатывают способность анализировать и синтезировать материал, проводят микро и макроисследования, что приводит их мышление к высокому развитию коммуникативной компетенции.

Другой формой развития коммуникативной компетенции являются групповые задания, способствующие развитию навыков сотрудничества и коммуникации. На уроках английского языка это может быть совместное обсуждение текста, совместное создание постеров, выполнение проектов или игр, требующих взаимодействия между учащимися.

В 10 классе учащиеся обсуждали поведение персонажей (автора и викария) в произведении «Война миров», как они выражали свой страх при нашествии марсиан. Учащимся давалось задание- с помощью кругов Эйлера показать различное поведение персонажей и что общего объединяло их в тот момент [5, с.124]. С помощью данного задания прошло общее обсуждение текста, и учащиеся пришли к определенным выводам. Такие задания подводят учащихся к яркой коммуникации и созданию коллаборативной среды. Хорошая коммуникация наблюдается при создании совместного постера по изучению грамматических тем «Неличные формы глагола», «Времена», «Сложное дополнение», «Условные предложения», «Фразовые глаголы» и т. д. Следует отметить, как индивидуальная, так и групповая работа зависит от умелой организации учителя на уроке, от четко поставленной цели перед

учащимися. Чем конкретнее и яснее поставленные цели, тем четче результат коммуникации на уроке.

2.2. Методы и приемы формирования коммуникативной компетенции

Формирование коммуникативной компетенции включает в себя ряд методов и стратегий, которые помогают улучшить навыки в общении, передаче информации и взаимодействии с другими людьми. Формирование коммуникативной компетенции может быть осуществлено через различные методы и приемы. Вот несколько из них:

1. Ролевые игры и симуляции: позволяют учащимся погрузиться в определенные ситуации общения и применить свои коммуникативные навыки на практике. Например, игра в роли клиента и продавца, обсуждение проблемных ситуаций в группе и т.д.

2. Работа в парах и малых группах: позволяет учащимся активно общаться друг с другом, вырабатывать навыки слушания, выражать свои мысли и аргументировать свою точку зрения.

3. Активные методы обучения: включают в себя различные виды дискуссий, дебаты, презентации, игры, задачи на решение проблем и т.д. Эти методы стимулируют учащихся к активной коммуникации и обмену информацией.

4. Работа с аутентичными материалами: Использование реальных текстов, аудио- и видеозаписей помогает учащимся развивать навыки понимания и интерпретации различных коммуникативных ситуаций.

5. Формирование навыков межкультурной коммуникации: Изучение культурных особенностей, обычаев, традиций различных стран и народов способствует более эффективному взаимодействию с представителями других культур.

6. Обратная связь и самооценка: важно обеспечить учащимся возможность получать обратную связь на свои коммуникативные навыки и проводить самооценку своего прогресса для последующего улучшения.

7. Использование технологий: В современном мире цифровые инструменты могут быть эффективным средством для развития коммуникативной компетенции, например, через онлайн-курсы, вебинары, обучающие приложения и т.д.

Комбинируя эти методы и приемы, можно создать эффективную образовательную среду для формирования коммуникативной компетенции учащихся.

2.2.1. Ролевые игры

Ролевые игры позволяют учащимся вживаться в различные роли и ситуации общения, что способствует развитию их коммуникативных навыков. Учащиеся могут практиковать различные сценарии общения и взаимодействия друг с другом, другими людьми, обществом.

11 класс (3G ex. 1 p.32) – Вы учитесь в Британии и живете в комнате с другим студентом. У вас проблемы с соседом в том, что он/она часто оставляет квартиру неприбранной и грязной. Разыграйте диалог с соседом по примирению и выработке правил совместного проживания.

Для правильной коммуникации учащимся необходимо овладеть стратегией ведения разговора, внимательному отношению, умению правильно задавать разделительные вопросы, дипломатическому поведению и умению принимать правильные решения. Практика перед зеркалом, запись и анализ выступлений помогают совершенствовать этот навык. Как видим при ролевых играх на лицо употребление и развитие всех четырех видов компетенций: грамматической, лексической, социолингвистической и стратегической.

2.2.2. Активные методы обучения. Дискуссии и дебаты

Дискуссии и дебаты способствуют развитию навыков высказывания своего мнения, аргументации и обоснования своей точки зрения.

При изучении в 11 классе темы «Ментальная арифметика в Казахстане» учащимся предлагалось провести дискуссию о том, считают ли они, что это новый тренд в изучении математики. Учащиеся разделились в мнениях на три группы: одни были согласны, другие придерживались категорично о ненужности данного тренда, и третья группа выразила мнение, что индивидуально каждый может себе выбирать способ изучения математических основ [6, с.263]. При коммуникации учащиеся столкнулись со следующими трудностями: было много незнакомых слов, учащиеся не знали к какой части речи их отнести. Поэтому при дискуссиях и дебатах развивается хорошо лексическая и стратегическая компетенции. Также при изучении данной темы учащиеся дискутировали и выражали свое мнение по следующим вопросам:

- В век смартфонов изучение ментальной арифметики бесполезно и не нужно
- Образование дает не только факты и знания, но и учит учащихся критически мыслить
- Плохое образование- опасная тенденция.

2.2.3. Формирование навыков межкультурной коммуникации включает в себя несколько ключевых аспектов:

Понимание культурных различий: это включает знание основных культурных особенностей различных стран или регионов, таких как язык, обычаи, традиции, религия, социальная структура и т.д. Уважение и толерантность: необходимо уважать культурные различия и осознавать, что нет лучших или худших культур, а просто разные способы видения мира [7, с.27]. Гибкость и адаптация: важно быть гибким и открытым для адаптации к разным культурным контекстам. Это включает умение адаптировать свои коммуникативные стратегии в зависимости от культурных ожиданий собеседника. Активное слушание и эмпатия: важно проявлять интерес к культурным различиям и демонстрировать эмпатию к собеседнику, понимая его точку зрения и чувства. Обучение и практика: Навыки межкультурной коммуникации лучше всего формируются через обучение и практику. Это может включать изучение литературы по межкультурной коммуникации, участие в тренингах и курсах, а также активное участие в межкультурных обменах или проектах. Обратная связь и самоанализ: важно получать обратную связь от собеседников и анализировать свои коммуникативные стратегии для постоянного улучшения своих навыков. Терпимость к ошибкам: необходимо понимать, что ошибки в межкультурной коммуникации могут возникнуть, и быть готовым к ним. Важно извлекать уроки из ошибок и стремиться к их исправлению [8, с.11]. Самосознание: важно иметь понимание собственной культурной идентичности и как она может влиять на наши коммуникативные предпочтения и поведение в межкультурном контексте. Формирование этих навыков требует времени, усилий и открытости к новым опытам и знаниям о разных культурах.

2.2.4. Проектная деятельность

Проектная деятельность стимулирует учащихся к самостоятельному изучению темы и применению полученных знаний на практике.

Данной деятельности посвящен весь учебный раздел 10 класса Module 9

Independent project [9, с.66].

Учащиеся готовили проекты по следующим темам: «Вселенная», «Биология человека», «Элементы», «Деторождение, Генетические болезни».

Была создана коллаборативная среда, каждая группа защищала и отстаивала свой проект. Коммуникативные навыки применялись учащимися при критериальном оценивании.

2.2.5. Использование цифровых технологий в обучении.

Использование цифровых технологий в обучении учащихся имеет огромный потенциал для улучшения эффективности образовательного процесса. Вот несколько способов, которыми цифровые технологии могут быть применены в обучении: Интерактивные учебные платформы: Онлайн-платформы и приложения предоставляют учащимся доступ к интерактивным учебным материалам, тестам и упражнениям, что позволяет им учиться в своем собственном темпе и получать обратную связь немедленно.

Виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR): Эти технологии могут создавать обучающие среды, которые помогают студентам лучше понимать сложные концепции. Например, студенты могут исследовать анатомию человеческого тела в VR или изучать физику через AR-приложения. Онлайн-коллаборация и обмен информацией: с помощью цифровых инструментов учащиеся могут легко сотрудничать над проектами, обмениваться идеями и материалами, независимо от их физического местоположения.

Видео лекции и онлайн-курсы: Видео материалы могут быть использованы для представления сложных концепций в доступной форме, а онлайн-курсы позволяют учащимся изучать новые темы в удобное для них время. Цифровые учебные материалы и электронные учебники: Электронные учебники и материалы обеспечивают более интерактивный и многопрофильный подход к обучению, позволяя студентам исследовать дополнительные ресурсы, такие как видео, аудио и интерактивные графики [10, с.32-33].

Использование цифровых технологий в обучении помогает сделать учебный процесс более интересным, доступным и эффективным для студентов, а также подготавливает их к использованию современных инструментов в рабочей среде.

3. Результаты и выводы

Анализ результатов применения описанных форм, методов и приемов позволяет сделать вывод об их эффективности в формировании коммуникативной компетенции учащихся. Важно учитывать индивидуальные особенности каждого ученика и подбирать подходящие методы и приемы. Для дальнейшего улучшения процесса формирования коммуникативной компетенции

рекомендуется интегрировать современные образовательные технологии, использовать аутентичные материалы и предоставлять учащимся больше возможностей для практики языка в реальных ситуациях общения. Развитие коммуникативной компетенции учащихся на уроках английского языка является ключевой задачей современного образования. Использование эффективных форм, методов и приемов позволяет добиться значительных результатов в этой области. Однако, для достижения максимального эффекта необходимо постоянно совершенствовать методическую базу и учитывать индивидуальные потребности и особенности каждого учащегося.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Шкаликова А.С. Учебно-речевые игры на занятиях по РКИ как средство активизации речевой деятельности студентов на начальном этапе обучения (китайская аудитория), М., 2011.
- 2 Новикова Е.А. Об эффективности использования игры при обучении иностранному языку, М., 2014.
- 3 Федотова Н.Л., Касаткина А.Ю. Игровые методики в обучении иностранному языку для профессиональной коммуникации, М., 62016.
- 4 Алиев А.К. Народные традиции, обычаи и их роль в формировании человека. Махачкала, 1968.
- 5 Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам. М., 1969.
- 6 Бодалев А.В. Восприятие и понимание человека человеком. М., 1982.
- 7 Абаева Ф.Б. Изучение межкультурного общения как одно из условий успешного обучения иностранным языкам на современном этапе. ИНИОН РАН, г. Москва, Агрошенков А.А. Психология на каждый день. М., 1997.
- 8 Вайсбурд М.И. Обучение диалогической речи. М., 1965.
- 9 Д.Дудли, Б.Оби Учебник для 10 класса Action Express Publishing, 2019.
- 10 Т.Фалла, П.А.Дэвис, П.Келли, Х.Уендхолт, С.Уилдон Учебник для 11 класса Solution, Oxford University Press, 2020.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДАҒЫ ТИІМДІ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

ТУРСАРИНОВА Б. Е.
ағылшын тілі мұғалімі, Д. Рахметов атындағы ЖОББМ,
Баянауыл ауданы Павлодар облысы

Соңғы жылдардағы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы, адам өмірінде жаңа ақпараттық ортаның пайда болуы адамзаттың ақпараттық қоғам дәуіріне енуін сипаттайды. Қазіргі ақпараттық қоғамда оқу үрдісінде ақпараттық технологияларды, интернетті пайдалану оқушылардың пәнге деген ынтасын, қызығушылығын арттыруға көмектеседі. Интернет-ресурстарды оқу үрдісіне кіріктіру оқу процесін жетілдіру және оқу сапасын арттыру сияқты көптеген дидактикалық мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Жұмыстың мақсаты – шет тілін оқыту үрдісінде қызықты, тиімді және тілді меңгеруге оң ықпал ететін веб-сайттардың, қосымшалардың тиімділігін сипаттау.

Шет тілін оқытуда мұғалімдер тілді меңгеруде жақсы нәтижеге жету үшін әртүрлі инновациялық әдістерді қолданады. Олардың ішінде тиімді әдіс ретінде АКТ атауға болады. Себебі, АКТ-ны сабақта қолдану оқушылардың тақырыпты меңгеруге деген құштарлығын оятып, барлық оқушылардың сабаққа белсене қатысуын қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта сабақтарда Quizlet, Wordwall, LearningApps, Kahoot, Genially, Padlet, Flipity және басқа да осыған ұқсас платформалар сияқты цифрлық оқыту ресурстары кеңінен қолданылады. Дегенмен, олардың барлығы пайдалы, тиімді және қолдануға оңай деп айтуға болмайды. Ағылшын тілін үйренуде де жақсы көмекші болған көптеген веб-сайттар, қосымшалар мен бағдарламалар бар және олардың қатары жыл сайын көбейіп келеді. Олардың ішінде танымал, жиі қолданылатын веб-сайттар бар. Солардың кейбірін қарастырайық.

Қазіргі уақытта танымал сайттардың бірі – Kahoot. Көптеген мұғалімдер мен білім алушылар бұл сайтты біледі және оны сабақ барысында жиі пайдаланады. Дегенмен, интернет байланысы тұрақсыз болса, сайттың жүктелуіне көп уақыт кетуі және қалыпты ойнай алмау қаупі бар. Ал мұғалім үшін 45 минуттық сабақтың әрбір минуты қымбат. Егер сабақтың жартысына жуығы Kahoot-қа қосылуға жұмсалса, тақырыптық тапсырма дұрыс меңгерілмейді.

Сондай-ақ, осы сайттың кейбір қызықты және маңызды бөліктерін сатып алу қажет. Соған қарамастан тұрақты интернет қосылымы бар бұл сайтты пайдалану балаларға жаңа тақырып бойынша сөздерді немесе ақпаратты тез есте сақтауға көмектеседі.

Ал Wordwall платформасында оңай тапсырмалар жасауға, оқушылар арасында шағын жарыстар өткізуге болады және тапсырмаларды орындау үшін платформаға тіркелудің қажеті жоқ. Бірақ бұл сайттың көптеген нұсқалары тегін емес. Тек бес тапсырманы тегін жасауға болады. Егер оқушы тапсырманы орындаған соң атын жазбаса, оның жұмысы аты-жөнінсіз сақталады және мұғалім кімнің нәтижесі екенін білмейді.

Көптеген тегін тапсырмалары бар ең танымал платформалардың бірі – LearningApps. Әртүрлі тақырыптар бойынша оңтайлы жаттығулары бар. Ал қажет болса, өз тапсырмаларыңызды жасауға болады.

Дегенмен, танымал бағдарламаларды, қосымшаларды, сайттарды қайта-қайта пайдалана беру мұғалімді де, оқушыны да жалықтырып жібермей ме?!

Осы жағдайда мен әрбір мұғалім үшін қолайлы білім беру сайттары болып саналатын екі платформаны ұсынғым келеді. Әрине, мұндай сайттар өте көп, бірақ ұсынылып отырғандар сайттардың ішіндегі ең ыңғайлы және тиімдісі деп санаймын. Бұл платформалар кеңінен қолданылмайды және олар көпшілікке танымал емес. Бұл Nearpod және Technologic платформалары.

Nearpod

Ағылшын тілі сабағының материалдарын қашықтан оқытуда қалай қызықты және оңай пайдалануға болады?

Егер сіз әртүрлі технологияларды қолдану арқылы сабақты бірегей етіп жасағыңыз келсе, бірақ оған көп уақыт жұмсауды ұнатпайтын мұғалімдердің бірі болсаңыз, Nearpod платформасы сізге көмектесе алады [1].

Бұл сайт қашықтан оқытуда да, дәстүрлі оқытуда да нақты көмекші бола алады. Nearpod көмегімен уақытты үнемдеп қана қоймай, сонымен қатар сабаққа қажетті тиімді әрі тартымды оқу материалын дайындауға болады. Nearpod платформасының артықшылықтары:

- оқушыларға тапсырманы орындау немесе сабаққа кіру үшін тіркелудің немесе нақты қосымшаны жүктеп алудың қажеті жоқ;
- сайтқа телефон, ноутбук немесе компьютер арқылы кіруге болады;

- платформаның көптеген мүмкіндіктерін пайдалану тегін;
- сабаққа қажетті презентациялар, бейне - аудио тапсырмаларды, BBC бейне материалдарын осы жерден табуға болады;
- тапсырмалар слайд түрінде көрсетіледі;
- әрбір мұғалім өзінің материалдарын жүктеу алады немесе Nearpod платформасынан дайын материал ала алады;
- сұрақтарды бейне материалдың белгілі бір үзінде көрсету мүмкіндігі бар;
- сабаққа 3D модельдерін және виртуалды турларды қосуға болады;
- ашық сұрақтар құрып студенттер өз ойларын, жауаптарын сурет, бейне, аудио және жазба түрінде жібере алады;
- сабақтан кейін оқушылардың тапсырмаларға байланысты жауаптары бірден «Есептер» бөлімінде сақталады [2].

Бұл сайттың басқалардан артықшылықтары мен мүмкіндіктерін сайтты пайдалана бастағанда байқауға болады. Сайттың көптеген артықшылықтары болғанымен де, кейде кішігірім кемшіліктері де кездеседі. Мысалы, көптеген виртуалды турларды, 3D модельдерін, pdf файлдарын, сабақ презентацияларын қосқан жағдайда сабақ материалының көлемі үлкен болады, осыған байланысты сабақты сақтауға біраз уақыт кетуі мүмкін. Бірақ сабақтың көлемі орташа болса, ол тез сақталады және сабақты орындағанда тез ашылады.

Tekhnologic

Тұрақты интернет қосылымын қажет етпейтін интерактивті тақта, компьютерді немесе ноутбукты пайдалана орындалатын ойындар қажет болғанда Tehnologic платформасын ұсынуға болады. PowerPoint бағдарламасында викторина түрінде ойындар құрастырып бұл сайтты оңай және тиімді пайдалануға болады. Tehnologic кез келген тілде жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Tehnologic платформасы әртүрлі PowerPoint мүмкіндіктерімен өңделетін шаблондар үлгілерін, сабақ барысында интерактивті тақтаны пайдаланып ойнауға болатын түрлі ойын үлгілерін ұсынады [3].

Бұл платформаны пайдалануды не ынғайлы етеді?

Tehnologic веб-сайты сабаққа қолайлы үлгіні пайдаланып ойынды қолдану туралы нұсқаулар және қалаған үлгіні тегін жүктеуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, үлгіні қалай өңдеу жолдары да веб-сайттағы шаблонның дәл жанында анық көрсетіледі.

Осындай ойындар ағылшын тілін дамытуға қалай көмектеседі?

Ойындар барлық жастағы балалар үшін әрқашан қызықты және олар тақырыптарды оңай есте сақтауға көмектеседі. Әсіресе:

- қайталау сабағында материалды пысықтауға;
- меңгерілген грамматикалық материалды қолдануды жаттығуға;
- жаңа сөздерді есте сақтауға;
- тақырып аясында ой-өрісін кеңейтуге;
- қосымша білімді тексеруге;
- өз пікірін ағылшын тілінде жеткізуге үйретеді.

Tehnologic платформасы дидактикалық ойынды өңдеу үлгілерін ғана емес, сонымен қатар үйренушілерге ағылшын тілін тәжірибе жүзінде жетілдіруге көмектесетін әдістерді көрсетеді. Веб-сайт ойындарды қалай ойнау және үлгіні өзгерту туралы ережелерді де, бейнелерді де ұсынады. Ойын туралы қосымша ақпаратты білу үшін көк түспен белгіленген сөзді басу қажет болады. Сонымен қатар, ойын үлгілері PowerPoint бағдарламасында ғана емес, Word, Excel бағдарламаларында да ұсынылған. Сондықтан ойындарды презентациялар немесе үстел ойындары ретінде пайдалану мүмкіндігі туады. Ал «Оқыту құралдары» бөлімінде ойын барысында қолдануға болатын ойын тасын, тапсырманы орындауға бөлінген уақытты көрсететін сағатты, топпен жұмыс кезінде ұпайларды көрсететін кестені пайдалануға болады.

Ұсынылып отырған екі платформа да мектепте өз тәжірибемде толық зерттеліп, сынақтан өтті. Nearpod сабақта оқушыларға шет тілін оңтайлы үйренуге зор мүмкіндік береді. Оқушылармен жұмыс кезінде сабақтың қалай өткенін көру үшін сабақтың сілтемесін басқаларға жіберуге болады. Сілтеме бойынша оқушылар өз аты-жөнін жазып мұғалімнің нұсқауымен слайдты интерпретациялайды. Сабақ аяқталғаннан кейін оқушылардың жауабы бірден сақталады. Қажет жағдайда мұғалім оқушылардың жұмысын тез арада тексере алады.

Tehnologic платформасымен жұмыс істей отырып түрлі грамматикалық ойындар жинағын құрастыруға болады. Өз тәжірибемде грамматикалық бірнеше тақырыпқа ойындар топтамасын жасадым. «Present Simple», «Зат есімнің көпше түрі», «Ырықсыз етіс», «Белгісіз есімдіктер» сияқты грамматикалық тақырыптарға ойындар құрастырылды. Осы платформа PowerPoint бағдарламасының викториналар мен тесттер жасауда мүмкіндігінің зор екендігін көрсетеді. Мектептегі тәжірибемде мен бұл ойындарды ағылшын тілі сабағында жиі қолданамын. Ойын барысында оқушылар үлкен қызығушылық танытып, сабақ үрдісіне белсене қатысады. Әсіресе, ойындарды топпен ойнағанда балалар өте белсенді болады, әр тапсырманы мұқият орындап, сұрақтарға

катесіз жауап беруге тырысады. Нәтижесінде балалар ойын арқылы ережелерді тез жаттап, сол материалды сөйлеу әрекетінде тиімді қолдана алады.

Nearpod сайты қашықтықтан оқыту сабақтары үшін өте тиімді. Ал грамматика мен лексиканы үйретуде Tekhnologic сайтының рөлі зор. Бұл сайттарды қолдану үшін интернет қажет еместігі оны пайдалануды жеңілдетеді. Сайттағы таймер арқылы әр әрекеттің қанша уақыт орындалғанын қадағалап отыруға және сабақ барысында балалардың бағаларын «Баға тақтасына» енгізуге болады. Яғни, оқушылардың қанша балл алғанын тіркеліп отырады.

Мұғалімдер бұл сайттарды жиі пайдаланбағанымен, осы екі платформа мұғалімге сабақты жеңіл ұйымдаструға жағдай жасайды және оқушыларға қызықты, тиімді жолмен материалды меңгеруге мүмкіндік береді. Мұғалім сайт туралы барлық ақпаратты басты беттен ала алады. Көрнекілік құрал ретінде де оқушыларға жағымды әсер қалдырады. Бұл сайттарды пайдалану үшін ең бастысы – мұғалімнің нәтижелі сабақ беруге дайын болуы қажет.

Қорыта келе, интернет платформаларының мүмкіндіктерін қолдана отырып, оларды оқу үрдісіне кіріктіре отырып, ағылшын тілі сабағында бірқатар дидактикалық мәселелерді тиімді шешуге болады:

а) әртүрлі күрделілік дәрежесіндегі желі материалдарын тікелей пайдалана отырып, оқушылардың шет тіліндегі оқу дағдылары мен іскерліктерін қалыптастыру;

б) қазіргі ағылшын тілінің лексикасымен белсенді де, пассивті де сөздік қорын толықтыру;

в) интернет платформалары материалдарын жүйелі пайдалану негізінде сабақта оқушылардың шет тіліндегі сөйлеу әрекетінің тұрақты уәждемесін қалыптастырып дамыту.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <https://stayinformedgroup.com/kk/what-is-nearpod/>
2. <https://nearpod.com/resources>
3. <https://teknologic.wordpress.com/about/>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПЛАТФОРМ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

УМУРЗАКОВА К. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Современный мир диктует новые правила в мире образования. Всё больше инноваций появляется в образовательном пространстве благодаря интернету и глобализации. Одними из таких новшеств являются различные образовательные платформы благодаря которым ученики со всех стран мира могут изучать английский язык дистанционно. Это отличный инструмент для преподавателей который открывает новые возможности для творчества и предпринимательства. Появляется возможность создавать собственные образовательные курсы, делиться своими знаниями и опытом с учениками со всего мира, а также расширять аудиторию и получать дополнительный доход. Кроме того, возможность создания собственной онлайн школы английского языка предоставляет широкие перспективы для развития бизнеса в области образования. Образовательные платформы не только обогащают образовательное пространство новыми инновациями, но и открывают двери для новых возможностей в обучении и предпринимательстве, что делает их важным компонентом современного мира образования.

Образовательная платформа является лично ориентированным интернет-ресурсом посвященным вопросам образования, содержащим учебные материалы и предоставляющим их пользователям определенным условиям. Для желающих пользоваться платформами существуют варианты платного и бесплатного интернет-образования зависящие от длительности и качества предоставляемых услуг. Создателями образовательных платформ могут выступать коммерческие организации, специалисты научных областей, группы лиц, университеты [1].

Классифицировать образовательные платформы можно по различным признакам:

- По системам доступа образовательные платформы можно подразделить на платформы с индивидуальной подпиской и со специальным доступом;

- По уровням образования платформы подразделяются на те, что используются в образовательных учреждениях, корпорациях и смешанный тип;

- По образовательной функции платформы делятся на сервисы с видеоконференциями, тренажеры и системы организационной работы [2].

При выборе использования образовательной платформы очень важным фактором является её функциональность. Современная образовательная платформа должна содержать в себе все инструменты для успешной коммуникации между учителем и учеником так как именно благодаря этому возможно добиться положительных результатов в изучении нового материала в рамках дистанционного образования. К таким инструментам можно отнести наличие видеосвязи или чата, интерактивную доску, онлайн тренажеры и проверку домашнего задания [3]. Таким образом, функциональность платформы напрямую влияет на эффективность обучения.

На протяжении последних лет, начиная с начала 2010-х, наблюдается стремительный рост образовательных платформ. Некоторые из наиболее известных платформ, такие как Coursera, UdeMy, edX, Khan Academy и другие, начали свою деятельность в разные годы, и они были важными факторами в развитии онлайн-образования. Однако нельзя однозначно указать на конкретный год, в котором появилось наибольшее количество новых образовательных платформ, так как этот процесс скорее характеризуется непрерывным развитием и ростом, а не фокусируется на определенном годе. На сегодняшний день наиболее известными платформами для изучения языков являются:

Duolingo – бесплатная образовательная платформа, предлагающая интерактивные уроки для изучения более чем 30 языков. Отличительной особенностью является использование игрового подхода, чтобы сделать изучение языка увлекательным и интересным. Ученик благодаря игровому методу проходит грамматические темы, пополняет словарный запас и закрепляет все пройденными упражнениями. По платной подписке возможно открыть такие дополнительные функции как офлайн режим и статистика прогресса.

Preply – учебная платформа, которая поможет выучить английский, испанский, немецкий, и другие языки. Платформа позволяет ученику подобрать себе репетитора и заниматься в онлайн-классе, и одновременно позволяет учителю найти себе

учеников. Платформа помогает создать гибкое расписание с возможностью бронирования времени.

Soyle – бесплатная онлайн платформа по изучению казахского языка. Над проектом работали отечественные ученые-лингвисты, методисты и учителя-практики. Платформа содержит курс, который предусматривает три уровня сложности. Каждый урок включает в себя словарный запас, диалоги, грамматические конструкции, тренажеры для запоминания пройденного и видео-уроки. Каждый ученик может проходить обучение в удобное время. Единственным условием изучения языка на данной платформе является регистрация на сайте проекта.

Rosetta Stone – это образовательная платформа для изучения иностранных языков, которая базируется на методике обучения через интуитивное восприятие. Она предлагает интерактивные уроки с использованием образовательных игр, аудио- и видеоматериалов, а также заданий на практику произношения. Rosetta Stone разработана для создания иммерсивной среды изучения, в которой пользователи обучаются, подражая процессу изучения родного языка.

Lingoda – это онлайн-платформа, предлагающая курсы по изучению иностранных языков с помощью живых онлайн-уроков с опытными преподавателями-носителями языка. Она предлагает гибкий график занятий, персонализированный подход к обучению и возможность учиться на разных уровнях сложности. Достоинством Lingoda является предоставление сертификатов об окончании пройденных языковых курсов.

Kahoot! – это образовательная платформа, которая используется для создания интерактивных игр и викторин для обучения иностранным языкам. С помощью Kahoot! преподаватели могут создавать игровые сессии с вопросами на языке, который учащиеся изучают, и затем проводить их в классе или онлайн. Это позволяет мотивировать учащихся, активизировать их языковые навыки и делать процесс обучения интерактивным.

Также стоит упомянуть, что из наиболее ярких примеров, получивших большую поддержку среди преподавателей иностранных языков, получила образовательная платформа Edvibe. Платформа была основана Дмитрием Карагиоз, и называлась она на момент создания Progress.me. Данную образовательную платформу отличает тот факт, что она была создана именно для лингвистических целей. Её применение возможно для 140 иностранных языков [1]. Конструкторы типовых заданий на платформе помогают воссоздать

урок английского языка в онлайн формате. Отмечается, что в создании продукта очень большую роль играет простой и лаконичный дизайн [4]. Именно простота данной образовательной платформы позволила многим учителям перейти из офлайн формата в дистанционное преподавание иностранных языков. Стоит отметить, что данная платформа активно интегрирует с другими сервисами преподавания, такими как Wordwall, LearningApps.org и т.д. С недавних пор функционал платформы пополнился использованием искусственного интеллекта, который может помочь подобрать дополнительные материалы для проведения урока.

Таким образом, можно сделать вывод, что современное образование будет пополняться новшествами с течением времени, интегрироваться с искусственным интеллектом, и использование образовательных платформ для изучения иностранных языков будет только развиваться. Использование инновационных образовательных платформ в обучении языкам - это эффективный и современный подход, предлагающий широкий спектр интерактивных уроков, игр, заданий и ресурсов, которые могут быть настроены под индивидуальные потребности учащихся. На сегодняшний день, люди ценят такой важный ресурс, как время, и благодаря образовательным платформам ученики смогут изучать язык в удобное время и темпе, а также получать обратную связь и поддержку от преподавателей дистанционно. При оптимальном применении такие платформы могут стимулировать у студентов мотивацию, развивать их языковые компетенции и содействовать повышению доступности образования для всех, вне зависимости от местоположения или социального положения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Безукладников К.Э., Крюкова А.Н., Безукладников В.К. «Интеграция онлайн-платформы edvibe.com в процесс обучения профессионально ориентированному английскому языку студентов вуза» // Вестник ПНИПУ. Проблемы языкознания и педагогики. 2022, №1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-onlayn-platformy-edvibe-com-v-protsess-obucheniya-professionalno-orientirovannomu-angliyskomu-yazyku-studentov-vuza>
2. Крылова Елена Борисовна, Симакина Марина Анатольевна, Тарасова Галина Викторовна «Проблемы использования основных доступных образовательных платформ, необходимых для

организации учебного процесса в дистанционной форме, в условиях covid-2019» // Знание. Понимание. Умение. 2021, с 6 №1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemny-ispolzovaniya-osnovnyh-dostupnyh-obrazovatelnyh-platform-neobhodimyyh-dlya-organizatsii-uchebnogo-protssesa-v-1>

3. Бурдина Е.С. «Использование цифровых образовательных платформ в процессе обучения английскому языку»// Скиф. 2023. №7 (83). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-tsifrovyyh-obrazovatelnyh-platform-v-protssesse-obucheniya-angliyskomu-yazyku> .

4. Евгений Одинцов «Ed-Tech-предприниматель дал советы начинающим стартаперам» //Газета.ru. 09 февраля 2022

Секция 32

Тарих, өлкетану, археология және этнология
История, краеведение, археология и этнология

**ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНЫҢ КИЕЛІ КҮНТІЗБЕСІ –
ҚОҒАМНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ БОЛМЫСЫНЫҢ КӨРІНІСІ**

АБЕНОВА А. Б.

гуманитарлық ғылымдар магистрі, тарих пәнінің мұғалімі,

М. Әуезов атындағы ЖОББМ

ҚАРАТАЙ Н.

9 сынып оқушысы

Қоғамның тарихи-мәдени болмысының көрінісі болып табылатын киелі күнтізбе әлеуметтік-мәдени байланыстарды қалыптастыру мен нығайтуда маңызды рөл атқарады. Тарихи оқиғаларға, көрнекті тұлғаларға бай Павлодар облысының 2024 жылға арналған киелі күнтізбені зерделеу маңызды талдау объектісі болып табылады. Бұл мақалада біз Павлодар облысының 2024 жылға арналған киелі күнтізбесін зерттеудің өзектілігін, практикалық маңыздылығын, қолданылуын және ғылыми жаңалығын қарастырамыз.

Зерттеудің өзектілігі тек мәдени мұра мен дәстүрді сақтаумен ғана емес, оның қазіргі қоғамға ықпалымен де байланысты. Уақытты киелі оқиғалар мен мерекелерге бөлу әлеуметтік құндылықтарды қалыптастырады, әлеуметтік-мәдени байланыстарды нығайтады және аймақтың экономикалық және туристік әлеуетіне әсер етеді.

Қасиетті күнтізбені зерттеу мәдени-ағартушылық бағдарламаларды әзірлеуге, туристерді тартуға және жергілікті қауымдастықтың әлеуметтік-мәдени ерекшелігін нығайтуға бағытталған іс-шаралар мен маркетингтік стратегияларды ұйымдастыруға практикалық әсер етеді.

Зерттеу нәтижелері тәжірибеде әртүрлі салаларда, соның ішінде туризмде, мәдени саясатта, білім беруде және мәдениетаралық өзара әрекеттестікте қолданылуы мүмкін. Оларды аймақтың тартымдылығын арттыру және оның туристік әлеуетін дамыту үшін мәдени іс-шараларды, білім беру бағдарламаларын және маркетингтік науқандарды әзірлеуде пайдалануға болады.

Павлодар облысының 2024 жылға арналған қасиетті күнтізбесін зерделеу оның нақты аймақтық ерекшелігі мен қазіргі қоғамға ықпалы тұрғысынан ғылыми жаңалық болып табылады. Жұмыста

қазіргі кездегі тарихи оқиғалар мен тұлғаларға, олардың мәдениет пен қоғамға тигізетін әсерін талдау, сондай-ақ зерттеу нәтижелерін тәжірибеде пайдалану бойынша ұсыныстар әзірлеу қарастырылады.

Күнтізбе жасанды интеллект көмегімен жасалған иллюстрацияларды және заманауи фотосуреттерді пайдаланады. Қосымша ақпаратқа сілтеме бар, QR коды пайдаланылды. Өткендегі тарихи оқиғаларды қайта жаңғыртудың арқасында біз сол кездегі оқиғаларды егжей-тегжейлі суретке түсіріп, қозғай аламыз. Оқиғаларды, аңыздарды, тарихи тұлғаларды нақты сипаттауды пайдаланамыз.

Қасиетті күнтізбелер көптеген қоғамдардың өмірінде маңызды рөл атқарады, олардың ерекше дәстүрлерін, нанымдарын және тарихи оқиғаларын көрсетеді. Бұл күнтізбелер белгілі бір күндер діни, мәдени немесе тарихи оқиғалармен, кейіпкерлермен немесе белгілермен байланыстырылатын уақыт жүйесі болып табылады.

Қасиетті күнтізбенің негізгі мақсаты – қоғамның ұжымдық жады мен мәдени мұрасын сақтау және жеткізу. Ол уақытты ұйымдастыру құралы ретінде ғана емес, сонымен бірге қоғамның тарихы мен мәдениетіндегі белгілі бір оқиғалардың немесе тұлғалардың маңыздылығын атап өту тәсілі ретінде де қызмет етеді.

Қасиетті күнтізбелер әртүрлі формада болуы мүмкін және мерекелер, мемориалдық даталар, мерейтойлар, астрономиялық оқиғалар және т.б. сияқты элементтерден тұруы мүмкін. Оларды діни рәсімдермен, халықтық дәстүрлермен, тарихи оқиғалармен немесе маңызды мәдениет және ғылым қайраткерлерімен байланыстыруға болады.

Қасиетті күнтізбелерді зерделеу белгілі бір қоғамның мәдениеті мен тарихының қайталанбас қырларын түсінуге мүмкіндік беріп қана қоймай, оның өткені мен бүгінгімен байланысының тереңдігін ашады. Бұл мақалада біз Павлодар облысының 2024 жылға арналған киелі күнтізбесіне жүгініп, оның мерейтойлық күндерін және олармен байланысты тарихи тұлғаларды зерттей отырып, олардың аймақтың мәдени-әлеуметтік контекстіндегі маңызын атап өтеміз.

Қасиетті күнтізбелер – мәдени мұраны сақтау мен ұрпақтан-ұрпаққа жеткізудің маңызды құралы. Қасиетті күнтізбелер халықты ортақ құндылықтар, дәстүрлер мен мерекелер төңірегінде біріктіре отырып, әлеуметтік бірегейлікті қалыптастыруға ықпал етеді. Олар адамдарға белгілі бір мәдениетке немесе қауымдастыққа қатыстылық сезімін сезінуге көмектеседі. Күнтізбелерде қоғамның әлеуметтік құрылымын сақтауға көмектесетін мерекелер мен

рәсімдер жиі кездеседі. Олар қоғамның әртүрлі мүшелерінің рөлдері мен үміттерін анықтайды, ұрпақтар мен әртүрлі әлеуметтік топтар арасындағы байланыстарды нығайтады. Көп жағдайда киелі күнтізбелер дінге сенушілер үшін терең рухани мәні бар діни жоралар мен мерекелермен тығыз байланысты. Олар қауымдастықтың діни өмірін ұйымдастыруға және құрылымдауға көмектеседі және рухани даму мен ғибадат үшін негіз береді.

Қасиетті күнтізбелер қоғам өміріндегі маңызды оқиғалардың, тұлғалардың және кезеңдердің тарихи жадын сақтауға және кеңейтуге көмектеседі. Олар адамдарға өз халқының тарихындағы маңызды сәттерді және жетістіктерді еске салады. Жалпы, киелі күнтізбелер қоғамның мәдени-әлеуметтік құрылымын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, олар оның тарихының, дәстүрлері мен құндылықтарының өзіндік уақытша мұрағаты қызметін атқарады. Бұл күнтізбелерді зерделеу бізге әртүрлі қоғамдардың мәдени ерекшеліктері мен сәйкестіктерін, сондай-ақ олардың эволюциясы мен уақыт бойынша өзгеруін жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Қазақстанның солтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан Павлодар облысының бірегей болмысын қалыптастырған бай тарихы мен мәдени мұрасы бар. Облыс өзінің географиялық орналасуымен, табиғи ресурстарымен және тарихи оқиғаларымен өлке тарихында елеулі орын алады.

Павлодар өлкесінің тарихы Орталық Азиядағы ежелгі өркениеттердің, соның ішінде Скифия, Ғұн, Алтын Орда және т.б. дамуымен тығыз байланысты. Өңір сауда жолдарының тоғысқан жері және әртүрлі халықтар мен ұлттар арасындағы мәдени алмасу орталығы қызметін атқарды. Бүгінгі Павлодар облысы – қазақтар, орыстар, украиндар, немістер, корейлер және т.б. түрлі этностардың өкілдері тұратын көпұлтты өңір. Этникалық әртүрлілік аймақтың мәдени ландшафтын байытады және дәстүрлердің, тілдердің және әдет-ғұрыптардың бірегей мозаикасын құрайды. Павлодар облысының тарихында оның дамуына елеулі әсер еткен елеулі оқиғалар мен тарихи тұлғалар бар. Жаңа аумақтарды жаулап алу, табиғи ресурстарды игеру, мәдени және ғылым жетістіктері атап өтілді. Павлодар облысының тарихи ерекшеліктерін түсіну осы аймақтың 2024 жылға арналған қасиетті күнтізбесін контекстке келтіруге және оның жергілікті мәдениет пен қоғам үшін маңыздылығын түсінуге көмектеседі. Біз өз жұмысымызда осы күнтізбенің киелі тұстарын, мерейтойларының ерекшеліктерін және

олармен байланысты тарихи тұлғаларды, олардың өлке өміріндегі рөлін тереңірек түсініп, бағалау үшін қарастырамыз.

2024 жылға арналған Павлодар облысының тарихи тұлғаларының мерейтойларының тізбесін дайындау үшін, ең алдымен, біз оларға байланысты айтулы оқиғалар мен күндерді анықтау мақсатында зерттеу жүргіздік. Мұнда ықтимал тарихи тұлғалар мен олардың мерейтойлық күндерінің мысалы келтірілген:

12 сәуір – 125 жыл Қаныш Сәтбаев (1899–1964) – кенестік геолог, ғылым және қоғам қайраткері, геология-минералогия ғылымдарының докторы (1942), профессор (1950), Қазақ КСР Ғылым академиясының академигі (1946) және КСРО Ғылым академиясы (1946), Қазақ КСР Ғылым академиясының тұңғыш президенті. Қазақстандағы металлогения мектебінің негізін салушы. 1930-1940 жылдары Жезқазған кен орнын зерттеді мыс, ол сол кезде болжанған қорлары бойынша ең үлкен болды [1, 12 б.].

Тарихи тұлғалардың мерейтойларын атап өту өңірдің мәдени бірегейлігін нығайтуға ықпал етеді. Бұл іс-шаралар тұрғындарға өңірдің тарихы мен дамуына маңызды әсер еткен тұлғалардың мұрасы мен маңызын еске салады.

Тарихи тұлғалардың мерейтойлары жастарға шабыт пен мотивация бола алады. Танымал адамдардың өмірбаяндары мен жетістіктері туралы білу оларға мансаптық дамудың және мақсаттарға жетудің мысалдарын көруге көмектеседі.

Өңірдегі көрнекті тұлғалардың мерейтойларын атап өту арқылы қоғам олардың жетістіктерін мақтан тұтады. Бұл патриоттық сезім мен өз аймағына деген адалдықты нығайтуға көмектеседі.

Тарихи тұлғалардың мерейтойларын атап өту түрлі мәдени-танымдық іс-шараларды өткізуге себеп болуы мүмкін. Бұған көрмелер, лекциялар, конференциялар, концерттер және осы тұлғалардың маңыздылығын білуге ықпал ететін басқа да іс-шаралар болуы мүмкін. Бұл өңірдегі түрлі әлеуметтік топтар мен қоғамдық ұйымдарды біріктіруге жақсы себеп бола алады. Бұл қоғамдастық пен ынтымақтастықты нығайтуға көмектеседі.

Жалпы, 2024 жылы Павлодар облысының тарихи тұлғаларының мерейтойларын атап өтудің облыс мәдениеті мен қоғамы үшін маңызы зор. Бұл іс-шаралар тарихи мұраны сақтауға және жеткізуге, адамдарды шабыттандыруға және ынталандыруға, патриоттық сезімдерді нығайтуға және мәдени-ағартушылық бастамаларды дамытуға ықпал етеді [2, 131 б.].

Күнтізбеде белгіленген іс-шаралар мен мерекелер арқылы облыс тұрғындарын ортақ мұраттар мен сенімдер төңірегінде біріктіретін әлеуметтік құндылықтар қалыптасады. Бұл қоғамдағы әлеуметтік құрылым мен ынтымақты нығайтуға көмектеседі.

Қасиетті күнтізбеде белгіленген мерейтойлар мен оқиғаларды тойлау әртүрлі әлеуметтік топтар мен ұрпақтар арасындағы кездесулерге, қарым-қатынасқа және өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді. Бұл қоғамдағы әлеуметтік байланыстардың сақталуына және дамуына ықпал етеді. Күнтізбеде аталып өтілетін киелі іс-шаралар мен мерекелер туристердің назарын аударып, өңірдегі мәдени туризмнің дамуына серпін бере алады. Олар аймақтың тарихын, мәдениетін және дәстүрін білуге бірегей мүмкіндіктер береді. Қасиетті күнтізбеге енген мерекелер мен іс-шараларды атап өту аудан тұрғындарына психологиялық әсер етіп, оң көзқарас қалыптастыруға, туған жерге қатыстылық сезімін нығайтуға, оның тарихы мен дәстүріне құрметпен қарауға көмектеседі.

Қасиетті күнтізбе аймақтың мәдени мұрасын сақтауға және насихаттауға, оны болашақ ұрпаққа қолжетімді етуге көмектеседі деп сенеміз. Мерейтойлар мен тарихи оқиғаларды атап өту тарихи жады мен мәдени дәстүрлерді сақтауға және жеткізуге ықпал етеді. Қасиетті күнтізбенің жергілікті мәдениет пен қоғамға әсерін талдау оның қоғамның қалыптасуы мен дамуындағы рөлін жақсы түсінуге, сондай-ақ оның аймаққа ықпалын жақсарту мен кеңейтудің әлеуетті бағыттарын анықтауға көмектеседі. Қасиетті күнтізбенің мерейтойлармен маңызын бағалау және түсіну үшін мектебіміздің мектеп оқушылары арасында сауалнама жүргізіп, оған 7-сынып оқушылары, 150 оқушы қатысты.

Тарихи тұлғалардың мерейтойларымен Павлодар облысының 2024 жылға арналған киелі күнтізбесі тақырыбына мектеп оқушылары арасында сұхбат жүргізу үшін олардың бұл туралы пікірі мен түсініктерін білу үшін сұрақтар тізімін құрастырдық:

1. «Қасиетті күнтізбе» ұғымы сіз үшін нені білдіреді? Бұл тұжырымдама сіз үшін қандай ассоциацияларды тудырады? 100 оқушы киелі күнтізбенің не екенін біледі, 25-і жауап беруге қиналса, 25-і жауап бере алмады.

2. 2024 жылы Павлодар облысында тарихи тұлғалардың мерейтойлары атап өтілетінін білесіз бе? Сіз қандай нақты оқиғалар мен тұлғаларды білесіз? Нәтижесінде барлығы Қ.Сәтбаевты, кейбір тарихи тұлғаларды таным деп жауап берді. Бірақ басқа тарихи

маңызы бар жерлестерінің мерейтойларын әркімі біле бермейтіні анықталды.

3. Осы тұлғалардың қайсысын Павлодар облысының тарихы мен мәдениеті үшін аса маңызды деп санайсыз? Неліктен? Көпшілігі бұл тұлғалардың тарихы үшін маңызын білеміз деп жауап берді.

4. Тарихи тұлғалардың мерейтойларын тойлау неліктен маңызды деп ойлайсындар? Мұндай мерекелердің қоғамға пайдасы мен маңызы қандай болуы мүмкін? 140 респондент иә деп жауап берді.

5. Осындай іс-шараларды тойлау жергілікті мәдениет пен жалпы қоғамға қалай әсер етеді деп ойлайсыз? 141 респондент «иә» деп жауап берді. 9 – жауап беру қиынға соқты.

Бұл сұрақтар бізге тарихи тұлғалардың мерейтойларының маңызы мен Павлодар облысының мәдениеті мен қоғамына әсері туралы мектеп оқушыларының пікірлерін анықтауға, сондай-ақ осы оқиғаларды мерекелеуге арналған шараларды одан әрі зерттеу немесе ұйымдастыру үшін қызықты идеяларды ұсынуға көмектесті.

Зерттеу киелі күнтізбенің белгілі бір аймақтың мәдени ерекшелігін қалыптастыру мен сақтауда маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Ол жергілікті қауымдастықтың тарихи мұрасын, дәстүрлері мен құндылықтарын көрсетеді, тұрғындарды ортақ идеялар мен нанымдар төңірегінде біріктіреді. Бұл әртүрлі әлеуметтік топтар мен ұрпақтардың өзара әрекеттесуі үшін қолайлы атмосфера жасайды.

Біздің зерттеуіміз киелі күнтізбенің өңірдегі мәдени туризмді дамытуда айтарлықтай әлеуеті бар екенін көрсетті. Мерейтойлар мен тарихи оқиғаларды тойлау туристерді тартуға және жергілікті экономиканы көтеруге мүмкіндік береді.

Әрі қарайғы зерттеулерде қасиетті күнтізбенің жергілікті бірегейлікті қалыптастырудағы рөлі, экономика мен туризмнің дамуына әсері, психологиялық және әлеуметтік-мәдени аспектілері сияқты әсер етудің нақты аспектілеріне терең талдау жасалуы мүмкін.

Мәдениаралық салыстырулар: Қазақстанның әртүрлі аймақтарындағы киелі күнтізбелердің әсерін салыстырмалы түрде зерттеу немесе киелі күнтізбелерді басқа елдермен салыстыру қызығушылық тудырады. Бұл әрбір мәдени контексттің ортақ үрдістері мен бірегей ерекшеліктерін ашады [3, 131 б.].

Технологиялар мен бұқаралық ақпарат құралдарының әсері туралы зерттеулер: Зерттеу сонымен қатар заманауи технологиялар мен медианың қасиетті күнтізбеге және оны қоғамның қабылдауына әсерін қамтуы мүмкін. Бұған күнтізбеге енгізілген оқиғаларды

ілгерілету және атап өту үшін Интернетті, әлеуметтік медианы және басқа медиа платформаларды пайдалануды талдау кіреді.

Қоғамдағы өзгерістерді есепке алу: Болашақ зерттеулерде алдыңғы зерттеулерден бері аймақтың қоғамы мен мәдениетіндегі өзгерістерді ескеру қажет. Бұл қасиетті күнтізбенің әсер ету динамикасын және оның заманауи әлеуметтік-мәдени жағдайларға бейімделуін бағалауға мүмкіндік береді.

Қорытынды жасай отырып, біз жалпы алғанда, қасиетті күнтізбенің Павлодар облысының мәдениеті мен қоғамына әсері саласындағы одан әрі зерттеу осы құбылыстың рөлін тереңірек түсінуге ықпал ететін маңызды бағыт болып табылады деп санаймыз. өңірдің өмірі мен оның мәдени мұрасын сақтау мен дамытудың тиісті стратегиясын әзірлеу керек деп есепейміз.

ЕСТАЙ БЕРКИМБАЕВ, МАВЗОЛЕЙ

XX в. Памятник находится в аэри Естай (бывшее село Ынтымак) в Актюбинском районе Павлодарской области. Объект представляет собой архитектурное сооружение в виде мавзолея из кирпича, установленного над могилой Естай Беркимбаева.

Дополнительная информация

Мамыр/Май

Дс/Пн	Сс/Вт	Ср/Ср	Бс/Чт	Жм/Пт	Сы/Сб	Жс/Вс
		1	2	3	4	5
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21	22	23	24	25	26
27	28	29	30	31		

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Павлодар қаласының орталықтандырылған кітапхана жүйесі» КММ Ақпараттық-библиографиялық қызмет көрсету бөлімі, Павлодар облысының 2024 жылға арналған айтулы және есте қаларлық даталары, Құрастырған: Г.К.Ахметова Редактор: Ж.М.Тоқатова, Павлодар, 2023 ж.

2 Қазақстанның киелі географиясы: Табиғат, археология, этнография және діни сәулет нысандарының тізілімі / ред. ред. ҚР ҰҒА академигі Б.А. Байтанаева. – Алматы: Археология институты. ОН. Марғұлана, 2017. – Т. 1. – 904 б.

3 https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D1%82%D0%BF%D0%B0%D0%B5%D0%B2_%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%8B%D1%88_%D0%98%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТІН АНГЛИЯҒА ТАНЫСТЫРҒАН ЭНТОНИ ДЖЕНКИНСОН ЕҢБЕГІ

АКШАНОВА А. М.
оқытушы, «Қазақстан тарихы» кафедрасы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

XV ғасырдың соңы мен XVI ғасырдың басы сауда жолдарының өзгеруі нәтижесінде Еуропа елдерінің әлеуметтік-экономикалық дамуында терең өзгерістерге әкеліп соқтырған ең үлкен географиялық ашылулар уақыты ретінде тарихқа енді. XV ғасырдың аяғынан бастап әлемдік нарықтағы революция Солтүстік Италияның сауда үстемдігін, әсіресе Батыс Еуропадан Үндістанға тікелей теңіз жолының орнатылуымен жойыла бастады. Осыған байланысты жаңа нарықтарды іздеу процесінде саудагер-кәсіпкерлердің көзқарас ерісіне Орталық Азия шыға бастады. Атап айтқанда, Орта Азия және Иран арқылы Үндістанмен сауда қатынасын жүзеге асыру үшін сол кезде Мәскеу мемлекетінің иелігінде болған Еділ жолын пайдалану мүмкіндігі туралы мәселе туындады [1, 546 б.].

Энтони Дженкинсон (1529-1610/1611) – ағылшын дипломаты және Ресей мемлекетіндегі елшісі, саяхатшы, көпес. Лестерширдегі Маркет-Харборо қаласында дүниеге келген. Ол Мәскеуді және Ресей империясын зерттеген алғашқы ағылшындардың бірі болды. Дженкинсон Мәскеу компаниясы мен ағылшын тәжі атынан саяхатшы және зерттеуші болды. Мәскеу мен Ресейге сапарында IV Иванмен бірнеше рет кездесті. Өзінің бірнеше жазбаша шығармалар арқылы өзінің саяхаттарын егжей-тегжейлі айтып берді.

XVI ғасырдың I жартысы Ресей мен Орта Азия хандықтары арасындағы қарым- қатынастың тереңдеу түсті. Бұл мәселедегі бастама, профессор В. В. Бартольдтың пікірінше, Ресейге немесе хандықтарға емес, ағылшын Дженкинсонға тиесілі болды. Англия ол кезде өз саудасының жаңа нарықтарын іздеп, Иран және басқа Азия мемлекеттерімен сауда қатынасын орнатуға тырысты. Осы мақсатта Энтони Дженкинсон I Елизаветта патшайымның қолдауымен, 1557 жылы Мәскеу компаниясы деп аталатын, Орта Азия, Хиуа мен

Бұхара арқылы сауда байланыстарын реттеуге бағытталған, төрт экспедиция бастаған.

Ағылшын елшісі Ресей патшасы IV Иван қабылдауында төрт рет болып, одан Еділ өзені мен Каспий теңізі бойымен қауіпсіз жүруге рұқсат хаттарын алған. Осылайша Дженкинсонның патша қолдауымен, Шығысқа – Орта Азияға, Бұхара мен Иранға сапары бастау алды. Дженкинсонның 1558–1559 жылдардағы Хиуа мен Бұхараға сапары, Мәскеу мен Орталық Азия арасындағы одан әрі қарым-қатынастарды дамыту үшін үлкен маңызға ие болды, өйткені Дженкинсон IV Иваннан арнайы жарғыға ие болып, осылайша Мәскеу мемлекетінің Орталық Азиядағы алғашқы ресми өкілі болды. Бұған дейін Ресей мен Орта Азия хандықтары бір-бірімен тікелей және ресми қатынасқа түспеген аумақтар болып саналған.

Елші өзінің саяхаттары кезінде Бұхара және Хиуа хандықтарының саяси және экономикалық жағдайы туралы, сондай-ақ XVI ғасырдың ортасындағы Орталық Азияны мекендеген халықтардың ұлттық дәстүрлері мен тұрмыс жағдайлары туралы құнды деректер жинады. Бұл деректер оның «1558 жылы Ресейдің Мәскеу қаласынан Бактриядағы Бұхара қаласына дейінгі» естелік жазбаларында көрсетілген. Аталмыш сапары қазақ жерінің батыс бөлігі арқылы өткен. Жолда елші қазақ ауылдауында біршама тұрақтап, қазақтар жайлы құнды этнографиялық мәлімет қалдырған. Дженкинсонның өзі қалдырған Орта Азияға саяхат материалдарында «Олар ешқашан садақсыз, жебесіз және қылышсыз саяхаттамайды, мейлі бүркітпен аң аулау болсын, мейлі басқа да ойын-сауық үшін, олар ат үстінде де, жаяу да өте жақсы атқыштар. Бұл елде ақша айналымы жоқтың қасы. Олар алтын-күміс, тиын-тебенді пайдаланбайды, киім-кешек немесе басқа да қажетті заттар қажет болғанда, малдарын айырбастайды. Оларда нан да жоқ, өйткені олар жер жыртпайды да, егін екпейді де; олар көп мөлшердегі етті жейді, әсіресе жылқы етін. Олардың жақсы көретін сусыны – қышқыл бие сүті /қымыз/ [2].

Сонымен қатар, елші Орта Азияның XVI ғ. құнды картографиялық мәліметтерін қағаз бетіне түсірген тұлға. Кеңістікті ұйымдастыру схемасы, бір жағынан, Птоломейдің графикалық сызбалары (Амудария Каспий теңізіне құятын жерде) ішінара дұрысытығын сақтады, екінші жағынан, елшінің картасында Tartaria, Turchestan, Persia, Corasan, India orientalis, China, Cathaio и Mongol топонимдері, картографиялық кенестікте кездесе бастады. Ташкентті, Амударияны, Сырдарияны және Обьді қайта

орналастыратын бұл схеманың революциялық элементі келесі элементтер болып табылады: 1) Амудария (Окс) және Сырдария (Яксарт) Каспий теңізінен бөлінген; 2) олар Kitaia Lacus байланысты; 3) Kitaia Lacus Арал теңізі деп түсіндіруге болады; 4) Kitaia Lacus Обь өзенімен байланысты; 5) Обь өзені Сыр (Сырдария) және Ташкентпен байланысты; 6) Kitaia Lacus Катаймен байланысты, ол Обьтен шығысқа қарай басталып, мүмкін Солтүстік Мин Қытайды емес, Моңғолияны сипаттайды. Саяхат сипаттамасын және Дженкинсон карталарының көшірмелерін салыстырмалы талдау картографиялық кеңістікке аймақ туралы жаңа білімдерді енгізу процесі және ескі схемалардың тұрақтылығы қалай өткенін көрсетті [3, 29 б.].

Дженкинсон бірінші болып Орталық Азияның негізгі өзендері Амудария және Сырдарияны Каспий теңізінен дәстүрлі қалыптасақан картографиялық схемалардан қарағанда бөлген болатын. Саяхатшы Орта Азияның қалалары мен ауылдарының арасын өлшеген. Дженкинсон құрастырған карталарда кейбір кемшіліктер мен дәлсіздіктер болса да, олар сол кездегі Орталық Азия аумақтарын жеткілікті түрде бейнелеуге қызмет етті.

Елші өз жазбаларында қазақ елінің ішкі жағдайы туралы біршама мәлімет қалдырған «Қытай елдерінен бейбіт уақытта және жол жүру тегін кезде Бұқараға мускус, ревень, атлас, қамқа т.б. хаттарды әкелген. Мен Бұқарада болған кезімде Қытайдан басқа елдердің барлығынан керуендер келетін. Ол жақтан керуеннің келмеуі себебі, менің келуімнен 3 жыл бұрын Бұхара мен Қытайдың жол бойында орналасқан екі үлкен татар елі мен қалалары шекарасында қоныс тепкен, пұтқа табыншуы және мұсылман дала халықтарымен ұзақ уақытқа созылған жанжал. Бұл қалалар Ташкент және Қашқар деп аталады; Ташкентпен соғысып жатқан халықты мұсылман дініндегілер кассактар /қазақтар/ деп аталады, ал Қашқармен соғысқандарды Қанғарлар деп атайды, олар пұтқа табынушылар. Бұлардың екеуі де өте күшті; олар далада тұрады, қалалары да, үйлері де жоқ, жоғарыда аталған қалаларды жаулап ала жаздады...»

Дженкинсон қалдырған картографиялық мәліметтерде жер бедері мен жергілікті ландшафтан ақпарат ғана емес, сонымен қатар этнографиялық, діни, әскери және тарихи элементтер толы. Топонимикалық тұрғыдан Дженкинсонның картасы өзінен бұрынғыларға қарағанда күрделі және бай. Қазақ мемлекеті өзіне тән автоэтноним, кратоним және политоним – Кассакция (Казакия)

астындағы қазақтардың экономикалық, әскери даму ерекшеліктерін, саяси-әкімшілік құрылыс жүйесін ғана емес, жалпы көршілес мемлекеттердің өмір сүру ерекшеліктерін көрсетеді. Мұнда түркітілдес және басқа да мемлекеттер көрсетілген.

Энтони Дженкинсонның елшілік сапары, Қазақ хандығының тағында Хакназар ханның билігімен тұспа-тұс келді. Хакназар хан тұсындағы Қазақ мемлекеті (билігі: 1538–1580) өзінің гүлдену кезеңін бастан кешірді. Қазақ тарихында Хакназар ханның тұлғасы мемлекеттің ішкі қақтығыстардан кейін қайта жандануы, оның билігі мен ықпалының күшеюімен байланысты. Оның билігі кезінде мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатында айтарлықтай өрлеу болды. Хакназар тұсындағы Қазақ мемлекетінің геосаяси субъективтілігі күшейе түсті, бұл көптеген тарихи деректерде, соның ішінде орыс деректерінде де көрсетілген.

Осы кезеңде (1557–1572 жж.) Қазақ мемлекетінде болған елшісі Энтони Дженкинсон қазақ билеушісімен екі жақты маңызды ағылшын-қазақ байланыстарын орнатты. Оның салдары, 1561 жылы Лондонға хан Хакназардың ішкі ортасының өкілі Ару сұлтан бастаған қазақ дипломатиялық миссиясын жіберу болды. Ару сұлтанның Лондонға сапары 1561–1576 жылға дейін созылып, сәтті аяқталады. Ару Сұлтанға «Патшайым I Елизаветаның кіндік қызы» атанған және ағылшын сарайында «Патшайым I Елизаветаның сән жөніндегі кеңесшісі» құрметті атағы беріледі. Ару сұлтан Лондондағы миссиясын 15 жыл, 1576 жылы қайтыс болғанға дейін жалғастырды [4, 125 б.].

Әрбір сапардан кейін Энтони Дженкинсон саяхат нәтижелері мен әсерінен туындағын кітаптар жазды. Сапарларын сипаттау мәтінінен көрініп тұрғандай, Дженкинсон Орталық Азияда болуын Қытайға апаратын жолдар туралы ақпарат жинау үшін пайдаланды. Бұхараға және бүкіл Орта Азияға келетін болсақ, ол жергілікті феодалдық билеушілердің тынымсыз және жойқын аралық күрестерінің болуын ескере отырып, онымен сауда байланысының мүмкіндіктерін асыра айтқан жоқ. Осылайша, Дженкинсон Бұхара экспедициясы кезінде Каспий теңізі мен Орталық Азия жағалауын сипаттаған, жергілікті халық жайлы этнографиялық дерек қалдырған, сыртқы жағдайды біршама сипаттаған алғашқы Батыс Еуропа саяхатшысы болғандығын көреміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Тожибаев Ш. А. Путешествие Антония Дженкинсона в Бухару (1558–1559) / Ш. А. Тожибаев // Молодой ученый. –№ 6 (86). – 2015. С. 546-549.

2 Энтони Дженкинсон. Путешествие в Среднюю Азию. Английские путешественники в Московском государстве в XVI веке. - Москва.: Соцэкгиз. 1937

3 Горшенина С. М. Энтони Дженкинсон және оның XVI ғасырдағы Орталық Азияның картографиялық схемаларын ревизиясы. Qazaq Historical Review. 2023. No 1 (1). 22-55 б.

4 Сыдыкназаров М.-А.. Ару Султан – первая дипломатическая представительница казахского государства, первая представительница исламского и тюркского мира при дворе Тюдоров королевы Англии Елизаветы I // Адам әлемі. – 2023. – No1(95). – С. 108-131

ТАРИХ ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ БЕЛСЕНДІРУ ӘДІСТЕРІ

АХАНОВА А. Т.

тарих пәнінің мұғалімі, Сілеті ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Тарих пәні, оның ішінде Қазақстан тарихы пәнін оқыту мектеп қабырғасында берілетін маңызды білім болып табылады. Мектепте тарихты оқыту дәстүрлі түрде дәрістерді тыңдау, оқулықтарды оқу, талқыланған оқиғаларды есте сақтауды қамтиды. Дегенмен, технология дамыған сайын және оқушылардың қалай білімді алатындығы туралы түсінігіміз жақсарған сайын, оқушыларды қызықтыра алатын және тақырыпты тереңірек түсінуге ықпал ететін тарихты оқытудың жаңа әдістері пайда болғанын ескерген абзал. Ал, мектепте Қазақстан тарихын оқыту ұлттық бірегейлік пен патриотизмді дәріптеу үшін ғана маңызды емес, сонымен қатар оқушылардың еліміздің әлемдегі орнын түсінуіне көмектесу үшін де маңызды. Сәйкесінше, осындай маңыздылыққа ие білімді жоғарыда атап өткендей қызықтыра алатын әдістер қолдану қажет. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін сипаттамалық және талдау жұмысы негізінде зерттеу жүргізілді. Бұл зерттеу жұмысында Қазақстан тарихын оқытудың кейбір тиімді әдістерін, оның ішінде бастапқы дереккөздерді анықтау, көрнекі құралдарды қолдану және

тәжірибелік оқыту, технологияларды пайдалану, жобалық оқыту және тәжірибелік оқыту секілді жаңа әдіс-тәсілдерді талқылаймыз.

Біз қарастыратын бірінші жаңа әдіс – тарихты оқытуда ақпараттық-технологияны пайдалану. Планшеттер мен смартфондар сияқты сандық құрылғылардың кең таралуына байланысты мұғалімдер енді тарихты өмірге келтіру үшін интерактивті құралдарды пайдалана алады. Мұның бір мысалы оқушыларға тарихи орындарды зерттеп, оқиғаларды сол жерде болғандай сезінуге мүмкіндік беретін «виртуалды шындық» [1, 6 б.]. Берклидегі Калифорния университетінің зерттеуіне сәйкес, тарих сабақтарында «виртуалды шындықты» пайдалану студенттер арасында белсенділік пен түсіністіктің артуына әкелді. Мұғалімдер тарихи ақпаратты қызықты және динамикалық түрде ұсыну үшін бейнелер мен подкасттар сияқты мультимедиялық құралдарды да пайдалана алады. Сонымен қатар, онлайн деректер базасы мен мұрағаттар оқушыларға тарихи құжаттарды талдауға және өз бетінше қорытынды жасауға мүмкіндік беретін бастапқы бастапқы материалдарға қолжеткізуге мүмкіндік береді.

Тарихты оқытудың тағы бір жаңа әдісі – жобалық оқыту. Бұл әдіс оқушыларды тарихи ақпаратты зерттеуді, талдауды және синтездеуді талап ететін жобалармен жұмыс істеуді қамтиды. Мысалы, оқушылар белгілі бір уақыт кезеңі немесе оқиға туралы деректі фильм жасау үшін топтарда жұмыс істей алады немесе белгілі бір дәуірдің артефактілерін көрсететін мұражай экспонатын жобалауы мүмкін. Бағалауды, стандарттарды және студенттерді тестілеуді зерттеудің ұлттық орталығының зерттеуі жобалық оқыту оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау дағдылары мен мазмұндық білімдерін жақсартуға әкелетінін көрсетті [2, 12 б.]. Оқытудың бұл түрі оқушыларды шығармашылықпен айналысуға мүмкіндік беріп қана қоймайды, сонымен қатар сыни ойлау, зерттеу және коммуникация сияқты маңызды дағдыларды дамытуға көмектеседі.

Тәжірибелік оқыту – тарихты оқытудың тағы бір жаңа әдісі. Бұл тәсіл оқушылардың тарихи оқиғаларды немесе жағдайларды имитациялайтын әрекеттерге қатысуын қамтиды. Мысалы, оқушылар соғыстағы шайқастың қайта қойылымына қатысуы мүмкін немесе олар пікірталас немесе жалған сот процесінде тарихи тұлғалар ретінде рөл атқаруы мүмкін. Миннесота университетінің зерттеуіне сәйкес, тәжірибелік оқыту студенттерге тарихи оқиғалар мен тұжырымдамаларды тереңірек түсінуге көмектеседі [3, 18 б.].

Бұл сонымен қатар әртүрлі уақыт кезеңдеріндегі адамдардың орнына өздерін қойып, эмпатияны дамытуға көмектеседі.

Бұл жоғарыда анықталған әдістер жалпы тарихты зерттеуге қатысты қолданылатын жаңа әдіс-тәсілдер. Одан тыс Қазақстан тарихын оқытуда қолданылатын жаңа әдістерге келетін болсақ, оларда өз кезегінде өзектілікке ие. Себебі, жергілікті тарихты түсіну үшін балаларға көп дәлелдер керек. Олардың осы тарихпен байланысын сездіру, түсіндіру оқытушы үшін маңызды жұмыстың бірі болып табылады.

Қазақстан тарихын оқытудың бірінші әдісі – бастапқы дереккөздерді пайдалану. Бастапқы дереккөздер – фотосуреттер, күнделіктер, хаттар және ресми құжаттар сияқты белгілі бір уақыт кезеңі немесе оқиғаның түпнұсқа құжаттары немесе артефактілері. Бастапқы дереккөздерді пайдалану арқылы оқушылар сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамыта алады және тарихи дәлелдерді талдау және түсіндіруді үйренеді. Мысалы, мұғалімдер оқушыларға Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуына байланысты егемендік туралы декларация, конституцияны немесе саяси көшбасшылардың сөйлеген сөздері сияқты бастапқы дереккөздерді бере алады. Бұл оқушыларға ел тәуелсіздігінің саяси және әлеуметтік жағдайын және оның тарихындағы басты тұлғалардың ролін түсінуге көмектеседі.

Қазақстан тарихын оқытудың тағы бір тиімді әдісі – көрнекі құралдарды пайдалану. Көрнекі құралдарға оқушыларға тарихи оқиғалар мен концепцияларды елестетуге және түсінуге көмектесетін карталар, диаграммалар, уақыт шкаласы және бейнелер жатады. Мысалы, мұғалімдер Қазақстандағы әртүрлі этностардың көші-қон заңдылықтарын немесе елдің географиялық ерекшеліктерін көрсету үшін карталарды пайдалана алады. Уақыт кестелері оқушыларға Қазақстан тарихындағы негізгі оқиғалардың хронологиясын түсінуге көмектесе, бейнероликтер тарихи оқиғаларды өмірге әкеліп, оларды қызықтыра түседі. Визуалды қабылдау арқылы балалардың көз алдында осы мекенде адамдар қалай өмір сүрген, олардың белгілі бір шешімдерге не үшін барғандығы көрсетіледі. Оқыту үдерісінің барлық кезеңдерінде оқушыларға «бірдей талаптарды» олардың ерекшеліктерін, жеке психологиялық дамуын ескермей жүзеге асыру, оқушылардың ерекшеліктерін, жеке психологиялық дамуын ескермей жүзеге асыру, оқушылардың нормалды оқуына бөгет жасайды, оқуға деген қызығушылықтарын жоғалтады. Оқу қызметін саралап ұйымдастыру, бір жағынан оқушылардың ақыл-

ойының даму деңгейін, психологиялық ерекшеліктерін, абстрактілі-логикалық ойлауын ескереді. Екінші жағынан тұлғаның жеке мұқтаждығын, нақты білім беру аймағында оның қызығушылығы мен мүмкіндігін назарға алу.

Пікірсайыс арқылы оқыту Қазақстан тарихын оқытудың тағы бір тиімді әдісі болып табылады. Бұл әдіс оқушыларді рөлдік ойындар немесе пікірталас сияқты тарихи оқиғаларды немесе жағдайларды имитациялайтын әрекеттерге тартуды қамтиды. Мысалы, оқушылар Қазақстан тарихындағы Қорқыт ата немесе ақын Абай Құнанбаев сияқты тарихи тұлғалардың рөлін сомдай алады. Сондай-ақ олар Қазақстан тарихының Кеңес өкіметінің әсері немесе діннің қоғамдағы рөлі сияқты даулы мәселелерді зерттейтін пікірталастарға немесе жалған сот процестеріне қатыса алады. Мысал ретінде, ортаға Қазақстан тарихындағы елеулі оқиғаның бірі «жоңғар шапқыншылығы кезінде қазақтардың басын біріктірудің тиімді жолын ұсынады» тақырыбын беріп, оқушыларды екі топқа бөліп, әр топ өзінше осы мәселені шешудің жолын қарастыруды сұрау. Бұл бірінші ретте жоңғар шапқыншылығын, оның қазақ халқына тигізген әсерін және бытыраңқылықты реттеудің жолдарын үйрететін әдіс [4, 28 б.]. Осындай әдіс негізінде балалардың сыни ойлауы мен зерттеуге қызығушылығы артады.

Келесі бір әдіс, бұл оқушыларды мектепке таяу орналасқан тарихи мекендерге апару. Қазақстанның әрбір нүктесінде тарихи мекен, орын, ғимарат жер бар екендігі анық. Мысал ретінде, Есік қаласының оқушыларын кемінде бірнеше рет «Алтын адам» табылған қорғандарға апаруға болады. ЮНЕСКО тарапында қорғалатын «Қожа Ахмет Яссауи» кесенесі терең тарихымыздың нақты көзбен көруге болатын дәлелі. Қазақстанның солтүстік өңірлеріндегі мектептерде андрон мәдениетінің мұрасы, шығыс өңірде «Берел», «Шілікті» қорымдары. Батыстағы Маңғыстаудағы жер асты мешіттері немесе сарматтардың тарихи мұрасы, Сарайшық қаласы секілді объектілер, балалардың тарихты тек абстрактылы емес, нақты көзбен көріп, сезінуге мүмкіндік береді. Бұл әдіс, тарихи жәдірегілерді құрметтеу және оның мемлекеттілігіміздегі рөлін қабылдауды арттырады.

Дидактикалық тұрғыда оқушылардың жеке қабілеттеріне сәйкес ұйымдастырылған әдістердің, формалардың және құралдардың жиынтығын іске асыру арқылы әр оқушының мүмкіндіктерін дамыту үшін оңтайлы жағдайлар жасауда нәтижесі айқындалады. Тарих пәнін оқытуда саралау тәсілін қолданып түрлі жетістіктерге қол жеткізуге болады. Дағдыларды жетілдіруде, мәтіндермен бірнеше

жұмыс түрлерін ұйымдастыру кезінде саралау тәсілінің маңызы зор. ДЖИГСО әдісі негізінде ресурстарды, ақпарат материалдарын пайдалануда топтық жұмыс жасап (оқушы деңгейін анықтап алып), тапсырмаларды күрделендіріп беруге мүмкіндік туғызады. Шығармашылықпен айналысатын оқушыларды анықтау үшін сабақ барысында оқушының жас ерекшелігіне қарай белгілі бір тақырып беріп, жеке жұмыстар жүргізуге болады. Кей жағдайда презентация дайындауды да тапсырма етіп беріп, зерттеу жұмыстарын іске асыруға да болады. Қабілеті жоғары оқушылар өз бетінше ізденуге, жоба құрастыруға машықтанады. Жаңадан жаңаны табу және басқа пәндермен байланыс орнату, ғылыми терминдерді қолдану, тақырып деңгейінен тыс жұмыстар жүргізу – оқушының сыни тұрғыдан ойлау қабілеті мен зейінін толықтыра түседі. Оқушы өз бетінше жұмыс жасауға бейімделеді. Қазіргі таңда, мұғалім сабақты жоспарлау кезінде саралау жұмысының жалпы ортақ қабылданған тәсілдерін қарастырған жөн. – тапсырма (білім деңгейі әр түрлі оқушыларға арналған тапсырмалар) – дереккөздер (ауқымы талқылануға негіз болатын мәтіндер) – қарқын (оқушы деңгейіне қарай қолданылатын тәсіл) – жіктеу (топқа бөлу) – диалог және қолдау көрсету (ынталандыру, мадақтау) – қорытынды (анализ) – бағалау (оқушы қажеттілігіне қарай қолданылатын тәсіл).

Қорыта келгенде, мектепте Қазақстан тарихын оқытуда оқушыларды қызықтыратын, сыни тұрғыдан ойлауға ықпал ететін тиімді әдістер қажет. Бастапқы дереккөздерді, көрнекі құралдарды және тәжірибелік оқыту бар. Сонымен қатар, оқушыларды қызықтыру , пәнді тереңірек түсінуіне ықпал ететін бірнеше жаңа әдіс-тәсілдер де бар. Технологияларды пайдалану, жобалық оқыту және тәжірибелік оқыту зерттеу барысында анықталған бірнеше мысалдар ғана боып табылады. Жалпы бұл әдістерді пайдалану оқушыларға Қазақстан тарихы мен оның әлемдегі орнын тереңірек түсінуге көмектеседі.

Осы әдістерді оқытуға енгізу арқылы Қазақстандағы тарих мұғалімдері оқушыларға маңызды дағдыларды дамытуға және өз елінің бай мұрасын тереңірек бағалауға, құндылығын түсінуге көмектесе алады. Себебі, ғасырлар толқынындағы Қазақстан тарихы өте маңызды, әлі де терең баға беруді талап ететін оқиғаларға бай. Қазақстан мемлекеттілігі үшін еңбек еткен қарапайым шаруалардан бастап, саяси партиялар мен қозғалыстардың көшбасшыларының еңбегін елеу, оларға лайықты құрмет көрсетіп, идеяларын ұмытпай, кейінгі ұрпаққа жаңа жолмен жеткізу маңызды қызмет болып табылады. Осылайша, осы жаңа әдістерді оқытуға енгізу арқылы

тарих мұғалімдері оқушыларға маңызды дағдыларды дамытуға және біздің әлемді қалыптастырған адамдарға, оқиғаларға және идеяларға үлкен баға беруге көмектесе алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жумадилаева Г. И. Инновациялық әдістер мен оқытудың ақпараттық технологиялары тарих сабағында қолдану арқылы оқушылардың қызығушылығын дамыту, – 2018. – № 2. – 16 б.
2. Нурланова А. К. Тарих пәнін оқытуда тиімді инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдану – 2016. – № 4. – 18б
3. Сейткалиева А. К. Білім жүйесінде инновациялық әдіс-тәсілдерді қарқынды пайдалану //Педагогическая наука и практика. – 2022. – № 1 (35). –113 б.
4. Түрлі деңгейлік тапсырмалар арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру. Астана, НЗМ.2016.-40б

ТАРИХТЫ ОҚЫТУ ҮРДСІНДЕ ЖАҢА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

АХМЕТОВА Г. Ж.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

т.ғ.к., қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Жылдам өзгеретін әлем, ақпаратты қабылдаудың жаңа тәсілдері, мәдени әртүрлілік, ХХІ ғасырдағы органы технологияландыру оқыту мақсаттарын білім алушылардың метапәндік және жеке тұлғалық нәтижелерге қол жеткізуіне, олардың қабілеттері мен алған білімдерін қолдана отырып, нақты өмірдегі мәселелерді шешуге дайын болуына, цифрлық технологияларды қолдана отырып, өзекті ақпарат негізінде шешім қабылдауға баса назар аударуды қажет етеді. Оқытудағы инновациялар – оқытудың жаңа әдістері, білім мазмұнын ұйымдастырудың жаңа тәсілдері, білім беру нәтижелерін бағалау әдістері. Тарихи концептілер негізінде оқыту тарихи оқиғалардың мағыналары мен маңыздылығын, процестер мен оқиғаларды «тез түсінуге» бағытталған, бұл өз кезегінде пәннің мағынасын терең түсінуге көмектеседі. Тарихи концептілерге сүйене отырып, тарихи материалдарды талдау жүзеге асырылады. Оқу сауаттылығы – «жазбаша мәтіндерді түсіну және оларға рефлексия жасау қабілеті. Білім алушылар диаграммалар,

суреттер, карталар, кестелер және графиктер түрінде берілген әртүрлі жанрдағы мәтінді түсіну, ақпаратты табу, мәтінді түсіндіру, оның мазмұны туралы ойлану, оның мәні мен мағынасын бағалау қабілетін көрсетуі тиіс» [1]. Оқу барысында біз келесідей 3 сұрақты қою және олардың жауабын іздеу арқылы «Факіден – мағынаға» жолынан өтеміз:

1. Маған мәтіннен нені түсіну керек? Сонда біз фактілерді іздеп, оларды бекітеміз.

2. Мен сұраққа қалай жауап беремін? Ол үшін біз фактілерді байланыстырамыз, талдаймыз, қадамдардың ретін белгілейміз, өзара байланыстар орнатамыз, мәнмәтінге, жеке тәжірибемізге, құндылықтар мен мақсаттарға қатысты ашып түсіндіреміз.

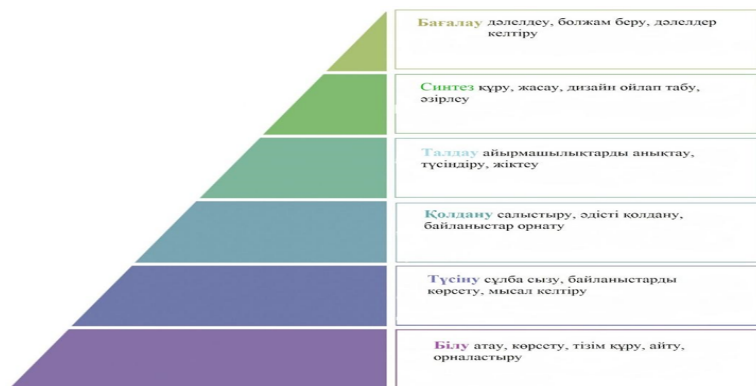
3. Мен жауабымды қалай дәлелдеймін? Мақсатқа қалай қол жеткізетініміз, қандай тәсілді таңдайтынымыз, сұраққа қандай жауап қайтаратынымыз, қандай дәлел келтіретініміз туралы шешім қабылдаймыз.

Қазіргі маңызды білім беру технологияларының бірі – сыни тұрғыдан ойлауды дамыту технологиясы, яғни қалыптасқан идеяларды жоққа шығаратын, өз тәжірибесіне сүйене отырып, жаңа идеяларды жобалау әдістері. Креативті ойлау дегеніміз – инсайттарға, жаңа тәсілдерге, тың көзқарастарға жетелейтін ойлау түрі, жалпы алғанда, ол – нәрселерді түсіну мен көре білудің жаңа жолы. Сұрақтарды шешімдердің жаңа нұсқаларын ашатындай етіп қою, немесе құбылыстардың арасында біздің күткенімізден асып түсетін және қиялдың көмегімен, әлемді мүлдем жаңаша кейіпте көру мүмкіндігін ашатын байланыстарды орнату [4].

Пәндік білімді, пәндік және жалпы оқу дағдыларын қалыптастыру және бақылауда Бенджамин Блумның оқу мақсаттарын игеру және жіктеу категорияларының таксономиясы қолданылады.

Тапсырмаларды қалай жобалау керек?

1. Мақсатты тұжырымдау және оны таксономия деңгейімен байланыстыру кестесіне назар аударыңыз.

Сурет 1

2. Нәтиже қалай ұсынылатынын анықтаңыз – ауызша түрде немесе артефакт жасалады (нәтиже графикалық түрде немесе қатты мәтін түрінде жазылады ма?).

3. Ақпарат көздерін, оларға арналған тапсырмаларды, жұмыс түрін таңдаңыз (балалардың өзіндік жұмысы, тапсырмалар тізбегі немесе диалогқа негізделген өзіндік жұмыс). Қазақстан тарихы пәнінен «Қазақ халқының қалыптасуы» тақырыбы [2] 1 сабағының Блум таксономиясында орындалу үлгісі.

Білу: Қазақстан аумағындағы халықтың құрылу үрдісінің кезеңдерін ата.

Түсіну: Экономикалық аймақтың құрылуы қандай факторларға байланысты екенін анықта.

Қолдану: Мәтіндегі қателерді тап.

«Қазақ» термині туралы ғалымдар арасында бір ғана пікір бар. Қазақ хандығын зерттеушілердің пікірінше, қазақ- түркі сөзі. Бастапқыда ол ерікті, еркін деген мағынада қолданылды. «Қазақ» сөзі өз ортасынан немесе мемлекетінен бөлектеніп, тәуелсіз өмір сүрген еркін адамдарды білдірген. Бір деректерде «қазақ» атауы туралы «Қазақ» сөзі тұңғыш рет 1242 жылы жазылған араб-француз сөздігінде кездеседі. Бұл сөздікте «қазақ» ұғымы, «сарбаз», «жауынгер» деген мағынада түсіндіріледі.

Талдау: Мәтінге сүйене отырып, қазақстан жерінде қазақ халқының этникалық негізін қалаған тайпа, мемлекеттерлі уақыт сызығында көрсетіңіз.

Синтез: Ортағасырлық қала тұрғыны мен егіншінің келісімге келу диалогын құрастырыңыз.

Бағалау: Монғол шапқыншылығы қазақ халқының қалыптасуына әсер етті деген пікірмен келісесіз бе? Әлде келіспейсіз бе? Дәлелде.

Мәтінді оқи және түсіне білу ғана емес, мақсатқа жетуге керекті ақпаратты сан алуан, оқу көздерінен басқа көздерден таңдай да білу керек. Мысалы, авторлардың позицияларын анықтау, сосын негізгі тезистерді және әрбір тезисті растайтын дәлелдерді бөліп ала алуы.

Себептерді көру. Мақсаты: себептер, себептер мен салдарлардың факторларын анықтау, оқиғалар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды орнату (тергеу орталық тіктөртбұрышқа орналастырылған). Қалай:

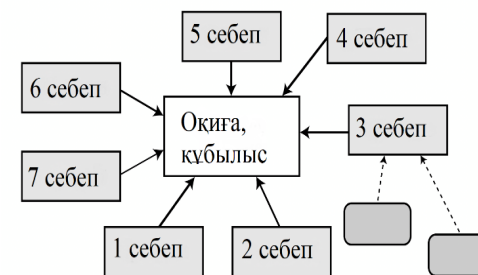
Талданған мәселені анықтаңыз.

Факторлардың (себептердің) тізімін жасаңыз.

Мәселе мен факторлар арасында байланыс орнатыңыз.

Себептердің әсер ету күшін көрсетіңіз.

Мысал

Сурет 2

Дәлелдеу-дәлел

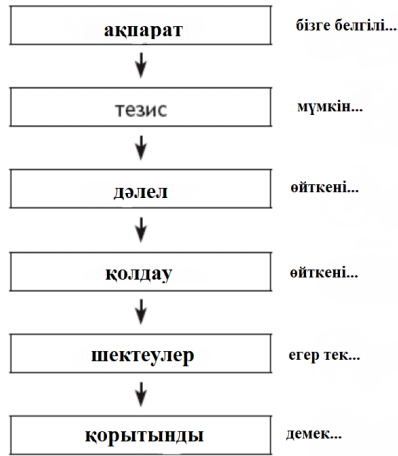
Мақсаты: дәлелдемелерді тану, бағалау, түсіндіру. Мәлімдемені қолдау немесе жоққа шығару үшін дәлелдер жиынтығын талдау.

Қалай:

Сіз үшін қызықты мәселені дәлелдеуді талап етіңіз.

Дәлелдеу дәлелін В. Даннаның құрылымдық моделіне сәйкес реттеніз.

Дәлелдеу-дәлелдеу – бұл тезистің ақиқатын немесе жалғандығын дәлелдеуге бағытталған тұжырым. Зерттеуші В. Данн дәлелдеудің құрылымдық моделін ұсынды (дәлелдеу-дәлелдеу), ол жалпыланған түрде келесідей:

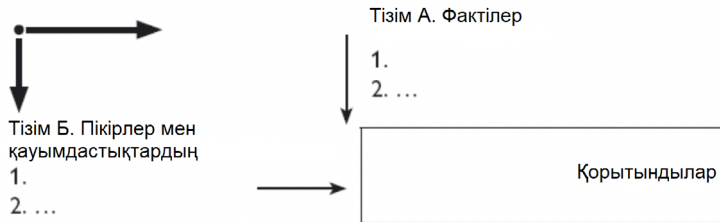

Сурет 3

Дұрыс бұрышта ойлау

Мақсаты: пікірлер мен фактілерді анықтау

Қалай: мәтінді оқып, фактілер мен пікірлерді бөліп, графикалық схемаға енгіземіз.

Сурет 4

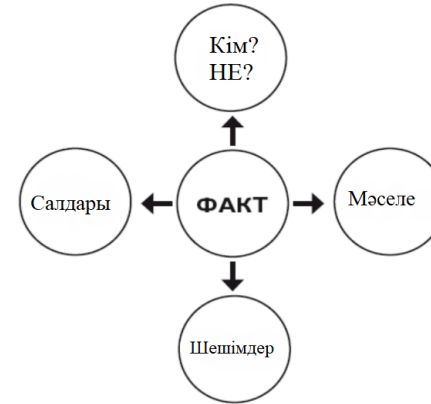
Факт – бұл белгілі бір уақытта белгілі бір жерде болған ойдан шығарылған оқиға емес, нақты оқиға. Факт нақты және оқшауланған. Оны тексеруге болады.

Пікір – бұл адамның құнды пікірі.

Көпіршіктер

Мақсаты: проблеманы, салдарын, шешу тәсілдерін анықтау.

Қалай: мәтінді оқығанда мәселені анықтап, фактілерді, салдарларды, шешімдерді бөліп көрсету керек.

Сурет 5

«Тірек сигналдары»

Оқушыларға белгілер мен сызбалар арқылы тақырыптың мазмұнын ашуға мүмкіндік береді. Негізгі құзыреттерді дамыту үшін «Адамды тану» мысалын қарастырайық. Ойын оқушылар ұсынылған сипаттама негізінде тарихи тұлғаны анықтаудан тұрады. Тағы бір нұсқа – оқушыларға топта тарихи тұлғалардың портреттерін беру. Белгілі бір уақыт ішінде олар тарихи тұлғаны сипаттауы керек.

Бірнеше өзгеше көздерден алынған ақпаратты түсіндіру және жалпылау. Мысалы, ғылыми журналдарда, блоггерлерде, форумдарда жарияланған мәтіндер; YouTube, TikTok видеолары ұсынылады. Яғни, қазіргі кездегі ең алдымен пайдаланылатын ақпарат көздері. - Интернеттегі ақпаратты пайдалану, оның ішінде, сенімді сайттарды және онлайн құжаттарды ажырата білу. Тапсырмаға берілген материалдар топтамасында бір мәселені шешудің әртүрлі тәсілдері ұсынылады. Көзқарастардың қайсыбірін таңдау үшін, дереккөздің дұрыстығы мен сенімділігін анықтау қажет, мәтінде не ұсынылып отырғанын – фактілер мен пікірлер ме – соны түсіну керек. Бәлкім, блогтың, сюжеттің авторы эмоцияларды басқара отырып, өз көзқарасын сіңіруді көздеген жоқ па деген мәселені де айқындау керек болады. Ақпаратты талдау арқылы бір

тәсілді таңдап, өз көзқарасыңды растау үшін барынша сенімді және беделді дәлелдерді ұсыну керек [3].

Егер дәстүрлі бағалар баланың оқуға деген қызығушылығын арттырып, жақсы нәтиже бермесе, біз оқытудың жаңа түрлерін қолдана бастаймыз. Тиімді оқытуды ынталандыруда ішкі мотивация бағаларға қарағанда пайдалырақ. Жаңа оқу сценарийлері онлайн – марафондар ұсынылады. Марафонды бір пән бойынша да немесе бірден бірнеше пән бойынша ұйымдастыруға болады. Марафонды сауатты ыңғаймен ұйымдастырған кезде материалды оқудың стандартты емес форматы, қызықты тапсырмалар оқушылардың қызығушылығын оятатыны сөзсіз. Марафон тапсырмалары оқушылардың сыныпта көргендерін қайталамауы тиіс. Тапсырмалардың өзінде оларды орындауға ынталы болу үшін қазірдің өзінде уәждеуіш сипаты болуы керек. Шығармашылықты бағалауға бағытталған тапсырмаларда ойлау, бірнеше жауап форматтары қолданылады.

Еркін құрастырылған жауаптар:

- жазбаша жауап – бірнеше сөз (мысалы, тақырып иллюстрацияға немесе ғылыми сұраққа жауап) қысқа мәтінге (мысалы, әңгіменің соңы немесе жоба идеясын түсіндіру);

- көрнекі құралдарды пайдалана отырып жауап беруге (мысалы, дизайн плакаттар немесе көрсетілген пішіндер жиынтығының тіркесімі) қолдау көрсетіледі.

Оқушылар сабақты өмірде қолдануға болатынына сенсе, олардың оқуға және алған білімдерін шығармашылықпен пайдалануға деген ішкі ынтасы күштірек болады. Мәселені қою және шешу, білімді тасымалдау, күрделі қарым-қатынас және іргелі біліммен танысу сияқты оқу дағдыларын үйрену және дамыту шығармашылықты дамытады. Мысалы, егер оқушылардан жаңа бірдеңе ойлап табу ұсынылса, олар өздерінің білімдері мен шығармашылықтарын сәтті жобаны ойлап табу немесе қызықты есеп шығару үшін пайдалануы керек. Сондықтан мектептегі сабақтар оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың тағы бір стратегиясы болып табылады [5].

Жоғарыда айтылғандардың барлығын қорытындылай келе, оқу үрдісінде белсенді және интерактивті әдістерді қолдану оқушылардың танымдық белсенділігі мен ынтасын арттыруға, интеллектуалдық белсенділігін қалыптастыруға және дамытуға, білімнің практикалық құндылығын ашуға және оқу үлгерімін арттыруға, яғни оқушылардың негізгі құзыреттіліктерін қалыптастыруға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «2023-2024 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие процесінің ерекшеліктері туралы» әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2023. – 104 б.

2 Қазақстан тарихы. Жалпы білім беретін мектептің 6-сыныбына арналған оқулық/ Н.С. Бакина, Н.Т. Жанакоева, Қ.Қ. Сүлейменова – Алматы: Атамұра, 2018. – 240 бет.

3 Facion P. Critical Thinking: What It Is and Why Counts. – 2003

4 Авдеенко Н. А., Денищева Л. О., Краснянская К. А., Михайлова А. М., Пинская М. А. Креативность для каждого: внедрение развития навыков XXI века в практику российских школ // Вопросы образования. 2018. № 4. С. 282-304.

5 Рисовый штурм и еще 21 способ мыслить нестандартно / Майкл Микалко ; пер. с англ. Ларисы Царук, Сергея Комарова. – 4-е изд. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2018. – 416 с.

РОЛЬ А. БУКЕЙХАНОВА В СТАНОВЛЕНИИ КАЗАХСТАНА

БАТТАЛОВ А. Б.
магистр права, СОШ 27, г. Павлодар

Осмысление проблем истории Казахстана первых двух десятилетий 20 века является одним из актуальнейших, сложнейших и во многом противоречивых вопросов современной исторической науки. Начало прошлого века в истории казахов занимает особое место. Широкое рассмотрение вопросов истории народа тесно связано с элитой, формировавшейся в конце 19 - начале 20 веков, интеллигенцией, представляющей собой «неоднородный пласт» как по происхождению, так и по взглядам на пути развития казахского народа. Стремление царизма подавить все зачатки казахской самобытности, прослеживающееся на протяжении всех лет с момента воссоединения Казахского ханства с Российской империей, попытки искусственной замены культуры, идеологии, традиций приводят к большому упадку духа казахского народа. К тому же предпринимаются различные пути колонизации степняков: казачья экспансия, переселение крестьян. Одной из главных целей

колониальной политики было стремление расколоть общество на разрозненные группы. Но казахская интеллигенция, получившая блестящее образование и понимающая все тягостные последствия политики, проводимой в степи царизмом, стремится к освобождению и активно включается в борьбу с несправедливостью властей [1, с.52].

Алихан Нурмухамедович Букейханов – видный общественный и государственный деятель, организатор и лидер национально-демократической партии «Алаш», глава первого казахского правительства Алаш-Орда, учёный-энциклопедист, основоположник казахского краеведения, талантливый публицист. Алихан Букейханов всю свою сознательную жизнь посвятил борьбе за свободу и политическую самостоятельность казахского народа.

Алихан Нурмухамедович Букейханов родился в 1866 году (ныне Каркаралинский район, Карагандинской области). Окончил Омское техническое училище (1888), экономический факультет Санкт-Петербургского лесотехнического института (1894). Обучаясь в Омске и Санкт-Петербурге, Алихан Букейханов был знаком с русскими учеными такими как Г. Потанин, академики Ф. Щербина, С. Швецов, Бартольд и Радлов. Будучи студентом, А. Букейханов, наряду с блестящим освоением основных предметов, изучает западную философию, русскую классическую литературу и юриспруденцию. Он перевел на казахский язык и дал комментарии к философским изречениям Льва Толстого, которого он называл «последним из пророков», а также состоял в переписке с В. Короленко. Букейханов принимал участие в экспедиции Ф.А. Щербина, которая в 1904 году исследовала особенности природы и экономики северо-восточных и центральных областей Казахстана и Сибири и подготовила материалы к широкому переселению русских крестьян на земли казахов.

Оживление политической жизни в Казахстане начавшаяся в 1905 году связано с первой Российской революции. В 1905 году Алихан Букейханов вступил в конституционно-демократическую партию России (кадеты), провел собрание в Уральске и Семипалатинске с целью организации казахского отделения партии кадетов. Кадетами признавалась культурная автономия, а не государственное самоопределение нации. Главной целью лидеров казахской элиты было создание автономной казахской государственности в составе России.

В 1905 году принял активное участие в массовом антиколониальном выступлении в Каркаралинске, и был одним из составителей петиции, в которой выдвигались политические требования. Букейханов

был избран депутатом в Первую Государственную Российскую думу по Семипалатинскому округу, участвовал в составлении документа, названного «Выборгским манифестом», осуждающим роспуск Государственной Думы. За активную деятельность против колониальной политики царизма Алихан Буке ханов сидел в тюрьмах Семипалатинска и Павлодара.

В 1907 году выходит царский манифест, «дарующий» народам России относительную политическую свободу. Это событие в России внесло свои коррективы и в деятельность казахской интеллигенции, она энергично берется за создание своих печатных изданий. Так первым изданием становится журнал «Айкап», который печатался на казахском языке (на основе арабской графики). Данное издание освещало все стороны жизни казахского народа. Авторы, собравшиеся вокруг журнала, представляли прогрессивную казахскую интеллигенцию. Важное место на страницах журнала занимало обсуждение аграрного вопроса, авторы пытались донести до сознания рядовых членов казахского общества те законы, на основании которых отчуждались исконно казахские земли, разъясняя при этом цели и планы царизма, предупреждая о том, что отчуждение излишков – только начало жесткой политики Российской империи. А. Букейханов также работал в кадетских газетах «Иртыш», «Омич», «Голос» в качестве редактора.

После роспуска Первой Государственной Думы, лишенный возможности привлечь внимание к проблемам казахского народа, он пытается сделать это через российскую печать. В «Сибирских вопросах» появляются его статьи «Переселенческие наделы в Акмолинской области», «Русские поселения в глубине Степного края», «Отчуждение киргизских орошаемых пашен», которые убедительно доказывают, что традиционная форма хозяйствования казахов – кочевое скотоводство – не прихоть казахов, не дань «природной лени», а единственная возможность выжить в условиях сурового и засушливого климата. Также Букейханов раскрывает факты искажений результатов исследования хозяйств о невозможности обработки земли обычными экстенсивными методами, убеждает, что переселение – бедствие не только для казахов, лишившихся пастбищ, зимовок, водопоев, но и для самих переселенцев. А. Букейханов разоблачил лживые призывы царского правительства «облагородить степь» как не имеющие оснований и несущие только бедствие народам степи. В 1905-1913 годы его политические взгляды окончательно оформились и получили

отражение в русской периодике, он публикует ряд научных статей в «Новом энциклопедическом словаре», в сборнике «Формы национального движения в современных государствах». Большим шагом в стремлении разбудить национальное самосознание казахов и в организации просветительской деятельности стало издание первой газеты «Казах», где приняли участие А. Букейханов, А. Байтурсынов, Х. Досмухамедов, М. Дулатов и другие. Это ярко демонстрирует пробуждение прогрессивной демократической и патриотической казахской интеллигенции в начале XX века. Алихан Букейханов под псевдонимом «Кыр баласы» – «Сын степей», «Степняк» печатал такие статьи, как «Дума и казахи», «Думские партии». В 1916 году Букейханов озвучил идею земства как органа местного самоуправления, существующего во взаимодействии с центральной властью – один из главных элементов его политической программы.

Февральскую революцию казахская элита встретила с одобрением и пониманием, так как народ освободился от гнета и насилия царизма. Свержение царского режима и демократизации общественно-политической жизни в стране, казахская интеллигенция решили создать свою политическую партию. В июле 1917 года на Всеказахском съезде в Оренбурге была образована партия «Алаш». Эта была первая политическая партия в истории казахского народа. Вскоре был разработан проект программы партии, состоящий из 10 разделов. Основной целью программы было создание казахской автономии в составе Российской федеративной демократической республики [2, с.256].

Но после съезда, пути А. Букейханова и партии кадетов разошлись по основным вопросам это - предоставление автономии казахскому народу, о взаимоотношении государства и церкви, также несогласие кадетов сохранить частную собственность на землю и по ряду других принципиальных вопросов. Свое кредо Алихан Нурмухамедович изложил в статье «Почему я вышел из партии кадетов», выразив свою точку зрения одной лишь фразой, что он против «сохранения империи при существующих границах». В декабре 1917 года по инициативе А. Букейханова на Всеказахском учредительном курултае была провозглашена «Алаш-Орда» из 25 кандидатур, 10 из которых отводились представителям других народов т.е. автономия казахов, имеющая единую территорию, историю, культуру и язык, гарантирующая права национальных меньшинств и пропорциональное представительство во всех учреждениях автономии. Съезд решил, что в состав автономии должны войти: Букеевская Орда, Уральская,

Тургайская, Акмолинская, Семипалатинская. Сырдарьинские области и районы Закаспийской области и Алтайской губернии, населенные казахами и поручил Алаш-Орде «немедленно взять в свои руки всю исполнительную власть над казахским населением». Деятельность молодой автономии проходила в сложных условиях, но все же работа велась активно.

За 1918 год правительство Алаш издает ряд распоряжений, регулирующих основы землепользования, ведет переписку с другими автономиями. Находясь в эпицентре гражданской войны, отряды Алаш-Орды принимают участие в боевых операциях против большевиков, но большевики все же приходят к власти. Начинается переговоры между руководством советов и партией «Алаш». Итогом этих переговоров стало обещание материальной помощи на культурные нужды будущей автономии, установление мира. Позднее активисты «Алаша» начали подвергаться репрессиям, при этом обе стороны не доверяли друг другу, так как Советы хотели с помощью лидеров и активистов партии «Алаш», усилить свое влияние среди казахского населения. В марте 1920 года Алаш-Орда была окончательно ликвидирована, но ее члены подвергались гонениям и репрессиям еще многие годы. Несмотря на недолгое существование, движение Алаш оказало огромное влияние на историю Казахстана. Именно лидерами этой партии, еще в начале века, была выдвинута идея о создании независимого суверенного Казахстана. Многие члены движения были не только правозащитниками и политическими деятелями, но и крупными просветителями.

Алихан Букейханов оставил очень богатое, бесценное наследие. Одна лишь его публицистика насчитывает более тысячи статей, очерков и заметок, опубликованных в более чем 50 газетах и журналах, ряд фундаментальных научных трудов, очерков по истории Казахстана, антропологии, земледелию, животноводству, литературе и другим отраслям знаний до и после Октябрьского переворота. В последние годы увидели свет многие научные исследования и публицистические статьи Алихана Букейхана, долгие годы, бывшие под запретом. По свидетельству ученых Оксфордского университета, занимающихся исследованием жизни и деятельности Букейхана, он «...играл ведущую роль в своих исследованиях в развитии литературы и казахской прессы». (Общество по изучению Средней Азии. «Казахи о русских» – Оксфорд, Англия, 1985 [3, с.47].

Судьба казахской интеллигенции тех лет отразилась и в биографии А. Букейханова. Трижды осужденный царским режимом за политическую деятельность, подвергнутый ссылке за пределы Казахстана, он и в советское время неоднократно арестовывается правоохранительными органами, а Алаш» был общим именем для древних родов казахов, которые впоследствии получили этноним «Казах».

Выдающийся деятель национально-освободительного движения казахского народа начала XX века Алихан Букейханов придавал исключительное значение прессе в разъяснении целей и задач патриотически настроенной интеллигенции в социально-экономическом и культурном возрождении Казахстана. Он стал идеологом первой национальной газеты «Казах» (1913–1918 годы) и в публицистике отстаивал коренные интересы своего народа. Казахский публицист бескомпромиссно и страстно боролся за право культурного и политического самоопределения родного народа, но как социал-демократ по убеждениям увязывал вопросы национального освобождения с запросами русской революции. Блестяще и разносторонне образованный, по масштабу своего научного дарования он стоял вровень с современной ему русской социологической и экономической мыслью.

Средоточием всех болевых вопросов Букейханов признает земельный, на который он и ищет ответ. Его статья строится как аналитический комментарий к перипетиям острого диалога власти с обделенными землей представителями коренного населения. На основе обширного дополнительного статистического материала развенчивается фарисейская суть «готовности» губернатора Надарова и его чиновников послужить идеалам равенства и справедливости. Автор указывает на произвол, чинимый казенными землемерами, которые размежевывают ценные для скотоводства земли, оставляя казахам камни, пески, солонцы. Он убежден, что многие примеры отчуждения водных земель от казахов, тогда как ими и пользоваться больше некому, имеют подоплекой желание взять с них ренту. И приходит к выводу, что сама форма организации поселений ориентирована на сверхэксплуатацию и так ограниченных ресурсов местного населения. Алихан Букейханов анализирует последствия притеснений коренного населения Степного края, чинимых царской администрацией в угоду разрядки напряжения в аграрном секторе Европейской части России, показывает всю

меру социальной опасности разрушения веками складывавшегося хозяйственного уклада жизни.

Системность кочевого хозяйства разваливается, когда аулы отрезаются от естественных водоемов для скота пашнями переселенцев, когда лучшие сенокосные угодья целых родов прирезаются к наделам поселян и выкашиваются. Автор приводит многочисленные доказательства ухудшения положения кочевых хозяйств, согнанных с берегов озер и обосновавших свои зимовки на берегах малых рек, плохо пригодных к этому сезону хозяйствования, и заключает: «...какой смысл имеют абсолютные числа десятин Киргизской земли, где можно согнать киргиз с их усадьбы, отобрать их пашни, покосы и водные источники, без которых летние и осенние пастбища не могут быть использованы, обречь киргизское хозяйство на верное разорение, а народ в нищету, – и что в результате?» [4, с.89].

Публицист проводит в своих очерках мысль о необходимости законодательного регулирования землепользования в Степном крае с учетом естественных жизненных интересов казахского народа. В исторической перспективе экономический облик Казахстана видится ему как преимущественная сельскохозяйственная специализация на основе оседлости. Приверженец идеи национального самоопределения как конечной цели буржуазно-демократической революции, А. Букейханов прозорливо видел значение правового регулирования фактического сосуществования двух типов хозяйствования на казахской земле – традиционного полукочевого и новосформировавшегося хуторского. Эта мысль проводится им в статье 1917 года «Общесибирский съезд»: «...если казахская нация образует автономию, то русских, живущих среди нас, заберем с собой». Таким образом, публицистическое наследие Алихана Букейханова продолжает активно влиять на процесс этнокультурной идентификации народа Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сеитов Э. А. Букейханов как историк и общественно-политический деятель: автореферат диссерт. на соискание ученой степени канд. полит. наук. - Алматы, 1996. – 96 с.
2. Букейханов А. Формы национального движения в современных государствах: - Питер: СПб, 1980. – 599 с.
3. Мамраева А. К. Общественно-политическое развитие Казахстана начала XX века и А. Букейханов. – Алматы: Олке, 1998. – 87 с.

4. Мамраева А. К. Общественно-политическая деятельность и политико-правовые взгляды А. Букейханова. – Караганда: Болашақ-Баспа, 1998. –214 с.

КАЗАХСКОЕ УСТНОЕ НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

БЕКИШЕВА В. Б.

магистрант, группа МИШ – 22, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

АБДРАХМАНОВ Б. Н

к.и.н., ассоц. профессор, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

В условиях современного независимого Казахстана особенно стало актуальным изучение своей национальной истории, и здесь большую роль приобретает устное народное творчество казахов – как один из исторических источников.

Казахское устное народное творчество очень богато и разнообразно. Именно в современных реалиях нашего казахстанского общества важно обратить внимание на данное направление – как устное народное творчество. Здесь мы можем видеть, такие аспекты в менталитете сегодняшних современных казахов – интерпретировать себя как принадлежность к государству – т.е. идет самоидентификация, понятие и осознание того, что изучение своей национальной истории это также важно и нужно, идет динамичное развитие этнической и этнокультурной истории, т.е. национальное самосознание опирается на национальную историю своего народа.

Вопросы национальной истории всегда были актуальны и всегда стояли остро в период определенного кризиса в обществе. Вспомним казахско-джунгарские войны, когда кризис в казахском обществе конца 17 – начала 18 веков, чуть ли не привел к катастрофе, и возникла проблема – о самом существовании казахской нации. Но народ сумел консолидироваться и дать отпор врагу, и здесь мы видим, как в этот период появляются героические эпосы – жыры, воспевающие народ, батыров в борьбе против врага. В этот же период большую роль начинают играть толғау – назидания, которые несли в себе смысловое значение.

Новизна применения фольклора как исторического источника в качестве реконструкции исторических событий является очень

интересным, познавательным для изучения своей национальной истории. Конечно, данный жанр активно изучался и изучается на уроках литературы, историки осторожно относились к устной передаче информации, где содержится обобщенный опыт предшествующих поколений. Поэтому для расширения кругозора и углубленного изучения истории можно применять и устное творчество народа.

Устное народное творчество казахов глубоко корнями уходит в далекое прошлое и представлено в первую очередь историческими событиями, которые пережил народ. Первоисточниками могли быть какие-то отдельные повествования, рассказывающие о подвиге отдельно взятых людей, которые в период опасности показали свои лучшие качества – мужество, героическую доблесть. В лирико-эпических поэмах мы видим несчастную любовь молодых людей, которым не дали быть вместе, то общество, в котором они жили, по различным причинам. Это могли быть, как родственные отношения – до 7 колена (Жети ата) в казахском обществе запрещен брак до семи поколений, так и социальное неравенство жениха и невесты.

Известно, что историческая наука базируется на богатой источниковой основе. Это такие исторические источники – как письменные, вещественные и устные. У нас богатый исторический письменный и археологический материал. Если древнюю историю Казахстана мы хорошо знаем благодаря археологическим изысканиям наших знаменитых ученых археологов, а также письменным свидетельствам китайских, античных, персидских авторов, чуть позже европейских и арабских источников эпохи средневековья, то устная творческая традиция, пока, к сожалению, остается в стороне, хотя отдельные произведения жырау встречаются, конечно, в изучении Отечественной истории.

Появилась необходимость более полного и детального изучения устного народного творчества – как исторического источника. Информация, заключенная в устном народном творчестве, может быть тоже применима и изучена историками. Например, в 7 классе, одна из первых тем звучит, «Почему песня «Елим-ай» стала всенародной?», мы видим, что в наше время постепенно стали внедряться отдельные исторические источники устного народного творчества. Тема в 7 классе показывает насколько применимы данные исторический источник в изучении истории Казахстана. И ученики, раскрывая и исследуя данную тему и цель урока, раскрывают причины борьбы с джунгарами, и как казахи страдали от набегов иноземцев, и как они с ними боролись. Так как песня «Елим-ай» является историческим

источником устного народного творчества и был воспет народом в период казахско-джунгарских отношений.

На смену певцам сказителям героической эпохи борьбы с джунгарами, появились акыны с самобытной культурой в период казахско-русских отношений, начинается эпоха «Зар заман». Их основными темами творчества явились исторические события, связанные с колонизацией России казахских земель. Поэты «Зар заман» воспевали былые годы независимого и героического прошлого, говорили о единении народа, о том, что нужно противостоять колониальной политике царизма в Казахстане. Их произведения также можно считать историческими источниками в изучении своего края.

Устное народное творчество затрагивает все стороны жизни общества. И данное направление устной традиции должно изучаться и стать дисциплиной не только у студентов и магистрантов лингвистов, но и у историков. Эта междисциплинарный предмет комплексно изучается разными специалистами – этнографами, историками, фольклористами, литературоведами, языковедами. Еще в 19 веке об этой устной традиции Ч. Валиханов говорил «степная историческая традиция», мы уже видим в данном понятии, что устное народное творчество – это также отражение исторических событий того или иного периода времени.

Устное народное творчество – как исторический источник применим историками для реконструкции прошлого, событий дней минувших. К сожалению, данное направление не принималось всерьез советской исторической наукой и не рассматривалось в качестве информации для воспроизведения прошлого. И лишь с обретением независимости, с формированием своей национальной истории, и в новых условиях, мы стали отходить от марксистской классовой теории, развивая новое историческое национальное мышление, и устное наследие народа обязательно должно быть изучено и понято.

Толғау – жанр устного народного творчества

Толғау – это один из жанров фольклора, буквально означает «раздумье», «размышление», один из видов творчества казахских акынов, где они с большим философско-художественным осмыслением размышляют об исторических событиях, радостями и страданиями человека. Толғау – это и слова назидания потомкам, философ жырау затрагивает все стороны жизни патриархального общества. Этот философско-дидактический жанр имел большое идеологическое значение в казахском обществе, возникший в 12-14 вв. не только среди казахов, но и других тюркских народностей – каракалпаков, ногайцев,

он достиг своего расцвета в 15–19 вв. Толғау встречаются и в народной инструментальной музыке – кюях.

Стержневая основа лирических толғау – чувство, эмоции. В них автор делится со слушателями откровениями души. Большое место в творчестве жырау занимают также стихи-посвящения, адресованные обычно определенному властителю. В них восхваляются или порицаются его действия, предлагаются советы, высказываются пожелания. Структура толғау своеобразна, она складывалась и обогащалась на протяжении веков.. крупнейшим представителем данного направления устного жанра считается Асан Кайгы, который постоянно ставит перед собой цель, найти обетованную землю для своего народа. Именно эта вековая мечта «трагичных странников» по мнению М. Ауэзова найти для своего народа лучшее, жить в мире и согласии, так как на территории казахов, а до этого земля саков, уйсунув, огузов, кыпчаков постоянно шли войны и межродовые столкновения и распри, где возникали и исчезали цивилизации, города, высыхали русла рек из за деятельности человека.

«Акын-жырау занимал более высокое положение, чем проповедник, и пользовался большим влиянием, потому что люди запоминали его стихи, они были всегда у всех на устах. Порой поэт пользовался большей властью, чем вождь племени. Его мнение ценилось больше, чем кого-либо другого, потому что его философско-литературные и гуманитарно-духовные культурные изречения были всегда меткими и острыми. Его суждения имели силу закона; он мог одной поэзией-толғау возвысить славу племени или уничтожить ее». Эти слова о средневековых арабских поэтах-наездниках полностью можно отнести и к казахским акынам, и к жырау. Как отмечается казахскими исследователями, многие акыны и жырау XV–XVIII веков были не только трибунами, воинами, но зачастую, силой искусства, становились в один ряд с предводителями народа, были вождями своего племени, военачальниками [3, с. 29].

Лучшими представителями жанра толғау являются Казтуган, Доспамбет, Шалкииз, Ақтамберды, Умбетей, Бухар, Махамбет.

Толғау – как один из видов устного народного творчества может быть применим на уроках отечественной истории, давать толчок для развития критического мышления у учащихся.

Данная тема меня заинтересовала, прежде всего, тем, что работая в средней школе, используя на уроках различные ресурсы, в том числе исторический источник – материалы известных китайских, античных, арабских, русских авторов различных периодов, я сильно

на задумывалась об устном народном творчестве – как также об историческом источнике, который можно активно использовать на уроках истории, и особенно на уроках Отечественной истории.

Устное народное творчество казахов – это богатейший материал по изучению национальной истории своего народа. Используя их на уроке, можно ближе и глубже понять тот исторический момент или историческое событие, которое отражено в устном народном творчестве.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Жырау XV-XVIII веков (перевод с казахского). - Алма-Ата. - «Жалын», 1997.
- 2 Елеукинов Ш. От фольклора до романа эпопеи. - Алма-Ата «Жазушы», 2003.
- 3 Поэты пяти веков. Антология казахской поэзии. Том-1. - Алма-Ата «Жазушы», 2006.
- 4 А. Диваев Памятники киргизского народного творчества. Алпамыс баатыр
- 5 <https://articlekz.com/article/5367> О значении устных источников в исследовании отечественной истории
- 6 https://www.studmed.ru/view/rusina-yua-istoriya-i-teoriya-istochnikovedeniya_e07fef42a72.html

ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ ПО ИСТОРИИ ОСВОЕНИЯ ЦЕЛИНЫ В КАЗАХСТАНЕ

ГЛАДКОВСКИЙ Д. А.
магистрант, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар
ОТЕПОВА Г. Е.
д.и.н., профессор, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

Казахстан, богатый природными ресурсами, включая обширные целинные и залежные земли, стал свидетелем значительных трансформаций в процессе освоения этих территорий в середине прошлого столетия. Исследование исторических аспектов и исторических источников этого процесса позволяет лучше понять механизмы формирования сельского хозяйства, национальной экономики, а также влияние на культурное наследие

и общественные отношения. Изучение данной тематики является актуальным и важным направлением в отечественной истории, поскольку эти земли играли и продолжают играть ключевую роль в экономическом и социокультурном развитии страны.

Целью данной статьи является выявление и систематизация основных видов исторических источников, касающихся освоения целинных и залежных земель в Казахстане.

База источников, благодаря которым мы имеем возможность исследовать вопросы освоения целинных и залежных земель, обширна и многообразна, что позволяет выделить несколько групп источников по различным признакам.

К первой категории источников по истории целинных земель можно отнести законодательные документы. К ним относятся директивные документы и постановления ЦК КПСС, Совета министров СССР, властных структур КазССР, выпущенные в период с 1954 по 1964 год. Одним из важнейших документов этого периода является постановление Пленума ЦК КПСС «О мерах дальнейшего развития сельского хозяйства СССР», представленное в сентябре 1953 года. В данном документе основной акцент сделан на крайне низкий уровень развития ключевых сельскохозяйственных отраслей, на их несоответствие требованиям времени. Также отмечались возможности значительного улучшения ситуации путем предоставления колхозникам материальных стимулов к более продуктивному труду на артельных фермах и полях. Документ определял цели и задачи по развитию сельского хозяйства, включая освоение целинных и залежных земель в различных регионах страны [1].

Постановление Совета министров КазССР (далее – СМ КазССР) № 129 от 13 марта 1954 года об увеличении в 1954–1955 годах производства зерна за счет организации новых зерновых совхозов и освоения целинных и залежных земель. В нем СМ КазССР постановляет:

- утвердить, согласно приложению, план подъема целинных и залежных земель на 1954 год;
- организовать в 1954 году в областях КазССР 48 зерновых совхозов;
- обязать не позднее 20 марта 1954 года утвердить в Акмолинской, Кокчетавской, Павлодарской и Северо-Казахстанской областях отвод земель для целины из неиспользуемых колхозных земель;

- разукрупнить существующие 18 совхозов и создать 21 зерновой совхоз;
- выделить почвоведов, гидрологов и геоботаников;
- обеспечить рабочих теплой одеждой и обувью;
- организовать общественное питание, торговлю продуктами питания и предметами первой необходимости на центральных усадьбах новых совхозов;
- организовать медицинские и аптечные пункты во всех новых зерновых совхозах и обеспечить каждую тракторную бригаду аптечками первой помощи;
- организовать семилетние школы и детские сады в каждом зерновом совхозе;
- организовать мастерские бытового обслуживания;
- установить радиосвязь с тракторными бригадами;
- открыть почтовые отделения в каждом новом зерновом совхозе, предоставив для этого нежилые и жилые помещения [1].

Все эти директивные и законодательные акты заложили основы для начала освоения целинных и залежных земель и привлечения кадров в те регионы страны, где реализовывалась политика целины.

Вторая группа источников включает в себя материалы по делопроизводству официальных органов.

Постановление Центрального комитета Всесоюзного ленинского коммунистического союза молодежи (ЦК ВЛКСМ) в начале 1954 года представило инициативу, согласно которой комсомол решил направить на целинные земли 100 тысяч добровольцев (см. «Товарищ комсомол», 1969) [2]. Это решение было утверждено Центральным комитетом Коммунистической партии Советского Союза (ЦК КПСС), в соответствии с планом Совета министров. На целинные территории должны были отправиться более 52 тысяч добровольцев и местных специалистов для организации 251 целинных совхозов в Казахстане.

7 июня 1962 года ЦК ВЛКСМ принял специальное постановление «Об участии комсомольских организаций вузов Москвы, Ленинграда, Киева в строительстве на целинных землях». В постановлении одобрялась инициатива ведущих вузов страны о направлении в целинный край ударного сводного студенческого отряда. Согласно данным, все студенты были разбиты на 15 отрядов, каждый из которых самостоятельно вел строительные работы в целинных совхозах. Студенты возвели 53 жилых здания,

57 животноводческих помещений. Обязательства были намного перевыполнены [2].

Третья группа источников - это архивные документы и материалы по теме исследования. В архивах Казахстана и России сохранились многочисленные документы, которые обобщают информацию об истории освоения целинных земель. Они отражают ход целинной кампании, экономическое и социально-экономическое положение на территории целинных и залежных земель в различных регионах РСФСР и КазССР, включая кадровый потенциал и множество других аспектов.

В Государственном архиве Российской Федерации (ГА РФ) в Фонде 4941 хранится коллекция документов, относящихся к периоду с 1954 по 1961 годы. Эта коллекция посвящена участникам освоения целинных земель в Казахстане, Сибири и на Урале [3].

В фондах этого архива так же имеются общие сведения об освоении целинных и залежных земель, непосредственно связанные с вопросами целинной кампании по рассматриваемой проблеме, такие как, например, Ф. 7689. Оп. 20. Д. 417 [4]. В этих документах содержатся источники, предоставляющие информацию о начале освоения целины в 1954 году, статистические данные о площади заселяемых территорий, числе участников кампании в начальный период, объеме используемой техники и финансовых средствах для создания новой инфраструктуры.

В Российском государственном архиве социально-политической истории (РГАСПИ) в Фонде «№17 Материалы XI съезда ВЛКСМ» содержится информация о социально-экономической ситуации в регионах России и Казахстана на начальном этапе освоения целины. Эти материалы охватывают состояние сельского хозяйства и кадровый потенциал в различных областях [5].

В Центральном государственном архиве Республики Казахстан (ЦГА РК) также сохранились копии законодательных и нормативных актов, а также другие документы, обобщающие информацию об истории освоения целинных земель в общем по стране, и в частности в Казахстане. Все эти материалы отражают ход целинной кампании, экономическое и социально-экономическое состояние на территории целинных и залежных земель, а также кадровый и технический потенциал и многое другое в пределах областей Северного и Северо-Восточного Казахстана. Выявление и изучение этого огромного массива архивных документов позволит объективно восстановить многие исторические процессы и события

того периода, понять истинные масштабы и последствия этого процесса.

Отдельные документы хранятся в региональных госархивах, таких как: Акмолинский, Кокшетауский, Павлодарский и Северо-Казахстанский областные архивы и их филиалов. В Государственном архиве Павлодарской области (ГАПО) нами были изучены следующие фонды: Ф. 155 «Коллекция документов по истории освоения целины и залежных земель Павлодарской области», Ф. 646 «Павлодарский областной Совет народных депутатов, его президиум и исполнительный комитет (облисполком)», Ф. 400 «Управление культуры исполнительного комитета Павлодарского областного Совета депутатов трудящихся». Например, в Ф. 155. Оп.1. Д.1. содержится информация о снабжении целинников техникой, профессиональной подготовке к работе с ней, обеспечения жилыми помещениями, столовыми и т.д. [6]. В Ф. 646. Оп.5 Д.998 имеются сведения о прибытии в Павлодарскую область новых целинников: «В Павлодарскую область переселено 2497 семей, в них 8040 человек, из них трудоспособных 4996 при плане переселения на 1959 год – 2100 семей» [7]. Стоит отметить, что в архиве имеются сведения не только о экономической и социальной стороне периода целины, но и о культурной. В Фонде 400 Оп.1 Д.74 предоставлены сведения о культурной деятельности трудящихся в области в период весенней посевной компании, где особо отмечается выступление акынов, домбровых оркестров, самодеятельных музыкально-драматических коллективов [8].

Четвертая группа источников по истории освоения целины – это статистические материалы, которые включают в себя следующие данные: статистическая информация о количестве целинников, добровольно прибывших для освоения целинных и залежных земель; данные о количестве распаханых земель; информация об урожайности; статистика о количестве колхозов и зерновых совхозов; статистические данные о численности специалистов в области сельского хозяйства и инженеров; данные о количестве машинно-тракторных станций (МТС) и техники и так далее.

Статистика по демографии в Казахстане в период освоения целины также доступна как в архивах, так и в современных исследованиях. Это позволяет увидеть, что в этот период общая численность населения СССР растет, и происходит активное переселение различных народов в Казахстан.

По изученным данным, в указанный период в Казахстане действительно произошел значительный рост населения, преимущественно за счет переселенцев из других регионов страны. Согласно статистическим данным в 1959 году, население Казахстана составляло 2 миллиона 787 тысяч казахов (всего населения было 9 млн. 295 тысяч человек). При этом численность русского населения увеличилась в 7,4 раза, или на 92,4 тысячи человек, украинцев – в 7,6 раза, татар – также в 7,6 раза. Только из Москвы и Подмосквы в Казахстан переехали более 54 000 человек, из Украины – 3 000 человек, а из Белоруссии – более 100 000 человек [9].

К пятой группе источников по истории целины можно отнести периодическую печать, включая государственные, республиканские, а также областные и районные газеты и журналы. Основные сведения о целине можно получить из таких газет как «Правда», «Известия», «Казахстанская правда», «Комсомольская правда», «Звезда Прииртышья», «Заря», «Целинник», а также журнал «Огонек» и другие.

Также стоит выделить и общественно-политические газеты, и журналы сельскохозяйственного назначения, включая «Сельская новь» (с 1960 года), «Колхозно-совхозное производство» (с 1963 года) и другие. Отраслевые издания включают «Земледелие» (с 1939 года), «Экономика сельского хозяйства», «Селекция и семеноводство», «Животноводство», «Механизация и электрификация социалистического сельского хозяйства», «Тракторы и сельскохозяйственные машины», «Сельский механизатор» и другие. Зональные сельскохозяйственные журналы включают «Сельское хозяйство Казахстана» (Алматы, с 1953 года) и т.д. Литературно-художественные журналы, такие как «Экономика сельского хозяйства», «Новый мир», «Юность», «Простор» (с 1960 года), «Советский Казахстан» и многие другие.

В указанных средствах периодической печати было опубликовано множество статей от партийных, советских и комсомольских работников. В этих изданиях печатались выступления руководителей колхозов и совхозов, а также передовиков целины. Кроме того, в них находили отражение очерки журналистов, являвшихся свидетелями многих событий целинной кампании. Эти материалы играли важную роль в информировании общественности и формировании общественного мнения о ходе и результатах освоения целинных земель.

Шестая группа источников о целине включает различные источники личного происхождения, в частности дневники, веденные участниками освоения целинных земель (при условии их публикации в СМИ и в отдельных сборниках о целине). Например, материалы из дневников, опубликованные в № 10 и 11 газеты «Сталинская смена» за 1955 год [10], а также в № 201 газеты «Ленинец» за октябрь 1958 года [11]. Авторы дневников подробно описывали каждый день (или другие периоды времени) своего пребывания на целине, предоставляя уникальные взгляды и впечатления о событиях и обстоятельствах целинной кампании.

Воспоминания участников целинной кампании представляют собой еще одну группу личных источников. Участники в своих воспоминаниях подробно описывают историю своего прибытия и пребывания на целине, выделяя особенности жилищно-бытовых условий, организацию рабочего процесса и отдыха. Такие записи, оформленные в виде воспоминаний, могут встречаться как в работах региональных российских авторов (из районов прибытия целинников), так и в трудах казахстанских авторов.

Примером являются воспоминания Г. В. Мясникова, который сам участвовал в целинной кампании и был начальником первого эшелона первоцелинников, отправившихся в Алтайский край. Эти воспоминания отличаются тем, что отдельные фрагменты автор опубликовал ранее в 1979 году, а в сборнике представлен весь дневник, охватывающий небольшой период с 1964 по 1965 годы. Воспоминания о целине Г. В. Мясникова, куда он отправился «по зову партии», а также воспоминания его друга, также целинника И. Кашкадамова, представлены в работе «Сейчас все это забыли...» [12].

Стоит упомянуть казахстанский сборник 1984 года «Наша судьба – целина: Воспоминания, очерки», под редакцией В. П. Елисеева и В. Р. Гундарева, который представляет собой ценный источник воспоминаний об освоении целинных земель. В данном сборнике публикуются воспоминания Героев Социалистического Труда, таких как А. Бараев, Г. Галушак, Л. Картаузов, а также первоцелинников, например, К. Камфориной, К. Сыздыкова, и многих других участников целинной кампании. Через воспоминания целинников в сборнике рассказывается о том, как формировался целинный характер, о ценности дружбы и братства всех народов страны. Эти воспоминания становятся своеобразной эпопеей покорения целины, отражая уникальный опыт и взгляды тех, кто лично участвовал в этом историческом процессе [13].

К следующей седьмой группе источников по истории целины можно отнести устно-исторические свидетельства, к которым относятся интервью, аудио- видео-записи, полученные от современников целинной кампании. Данная группа источников активно используется на современном этапе при встречах с участниками целинной кампании и их родственниками, что позволяет выяснить и восстановить многие «белые пятна» в изучении данной тематики.

Таким образом, источники по истории целины многообразны, в целом их можно разделить на семь основных групп. Их изучение позволяет раскрыть, проанализировать не только теоретические вопросы освоения целинных и залежных земель в Казахстане, но и дает возможность практического использования этих источников в учебном процессе, что позволит полнее, грамотно, эмоциональнее понять молодому поколению историю целины.

ЛИТЕРАТУРА

1. Спицын Е. Ю. Россия – Советский Союз 1946–1991 гг.: Полный курс истории для учителей, преподавателей и студентов. Книга 4. – М.: Концептуал, 2015. – 512 с.
2. Товарищ комсомол: Документы съездов, конференций и ЦК ВЛКСМ. 1918-1969. Т.2. – М.: Молодая гвардия, 1969. – 496 с.
3. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК (1898–1988) / Под общ. ред. А. Г. Егорова, К. М. Боголюбова.: Т. 10. 1961–1965. – Москва: Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, 1986. – 493 с.
4. ГА РФ. Ф. 7689
5. Волков И.М., Богденко Л.М., Кузнецова К.С. Великий подвиг партии и народа – массовое освоение целинных и залежных земель. Сборник документов и материалов. – М., 1979. – 420 с.
6. ГАПО Ф. 155 Оп.1 Д.1
7. ГАПО Ф. 646 Оп.5 Д.998
8. ГАПО Ф. 400 Оп.1 Д.74
9. Касым А. Демография Казахстана в годы освоения целины. [Электронный ресурс] URL: <https://world-nan.kz/blogs/demografiya-kazakhstanana-v-gody-osvoeniya-tseliny?ysclid=lpigmzj82v121449086> (Дата обращения 26.02.24)
10. Сталинская смена. 1955. 23 января. № 10–11
11. Ленинец. 1958. 9 октября. № 201

12. Мясников, Г.В. «Сейчас все это забыли...» (воспоминания о целине) / Г. В. Мясников. – Пенза, 2021. – 40 с.

13. Наша судьба – целина: Воспоминания, очерки. Сост.: В. П. Елисеев, В. Р. Гундарев. – Алма-Ата: Жалын. – 1984. – 108 с.

ТАРИХИ ДЕРЕКТЕРМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ОЙЛАУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ

ИБРАЕВ Г. С.

магистрант, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қ.

КАРИМОВА А. Е.

т.ғ.к., Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қ.

Ақпарат үнемі қозғалыста болатын және оның көлемі күн сайын өсіп келе жатқан қазіргі әлемде сыни тұрғыдан ойлау қабілеті тек құнды дағдыға айналмайды, бірақ әрбір білімді адам үшін қажеттілік болып табылады. Бұл әсіресе білім беру саласына қатысты, мұнда тарихи деректермен жұмыс жасау кезінде оқушылардың сыни ойлау дағдыларын дамыту әлемді түсінуге аналитикалық көзқарасты қалыптастырудың негізі болып табылады.

Тарих пән ретінде осы дағдыларды дамытуға бірегей мүмкіндік береді, өйткені ол оқиғаларды, идеяларды және өткен тұлғаларды сыни тұрғыдан түсіну объективті арқылы талдауды қажет етеді. Бұл күндер мен фактілерді есте сақтау ғана емес, оқиғалардың қалай және неге болғанын және қазіргі заман үшін қандай сабақ алуға болатынын түсіну. Өйткені, тарих тек өткен емес, бұл қазіргі мен болашақты бейнелейтін айна [1, 14 б.].

Бұл мақалада біз оқушылардың тарихи деректермен жұмыс жасаудағы сыни ойлау дағдыларын дамыту оқытудың маңызды аспектісі болып табылатындығын қарастырамыз. Біз бұл дағдылардың оқушыларға тарихи процестер мен оқиғаларды жақсырақ түсінуге қалай көмектесетінін ғана емес, сонымен қатар олар күнделікті өмірде кездесетін ақпараттың әртүрлі түрлерін талдау және түсіндіру құралдарын ұсына отырып, ортақ мәдени және интеллектуалды көкжиекті қалыптастыруға қалай ықпал ететінін қарастырамыз.

Сыни тұрғыдан ойлау – бұл ақпаратты объективті түрде талдау және негізделген пайымдаулар жасау мүмкіндігі. Ол деректер,

фактілер, бақыланатын құбылыстар және зерттеу нәтижелері сияқты дереккөздерді бағалауды қамтиды. Тарихты оқыту контекстінде сыни тұрғыдан ойлау дағдылары оқушыларға тарихи әңгімелерді сыни тұрғыдан бағалауға, тарихи оқиғалардың күрделілігін түсінуге және тарихи интерпретацияны қалыптастыратын бейімділіктер мен перспективаларды тануға мүмкіндік береді [2, 54 б.].

Мектепте тарихи деректермен жұмыс жасауда сыни ойлау бірнеше рөл атқарады (1-кесте) [3, 106 б.].

Кесте 1 – Тарихи деректермен жұмыс жасауда сыни ойлаудың рөлі

№	Немі дамытады?	Мазмұны
1	Тарихи оқиғаларға сыни көзқарасты қалыптастырады	Сыни тұрғыдан ойлау оқушыларға тарихи оқиғаларды берілген фактілер ретінде қабылдап қана қоймай, олардың себептерін, салдары мен байланыстарын терең талдауға мүмкіндік беретін тарихты түсіну және түсіндіру үшін қажет негізгі дағды. Мектептегі білім беру контекстінде тарихты оқытудағы сыни ойлаудың маңыздылығын бағалауға болмайды, өйткені ол өткенді, бүгінді және болашақты мағыналы және негізделген қабылдауды қалыптастыру үшін қажетті дағдыларды дамытуға ықпал етеді.
2	Ақпарат көздерін бағалау қабілетін дамытады	Сыни тұрғыдан ойлауға баса назар аударып, тарихты оқыту оқушыларға әртүрлі ақпарат көздерін сыни тұрғыдан талдауға және бағалауға, автордың көзқарасы мен көзқарасын ажыратуға үйретеді. Бұл әртүрлі көздерден ақпаратты өздігінен синтездеу және негізделген тұжырымдар жасау қабілетін қалыптастыру үшін қажет.
3	Перспективалардың көптігін түсінуге ықпал етеді	Оқиға сирек кездеседі. Сыни тұрғыдан ойлау оқушыларға әр тарихи оқиғаның артында әртүрлі перспективалар мен түсіндірулер бар екенін түсінуге көмектеседі. Сыни ойлаудың осы аспектісін үйрету пікірлер мен мәдениеттердің әртүрлілігін құрметтеуді қалыптастыру, сондай-ақ эмпатияны дамыту және тарихи процестерді терең түсіну үшін маңызды.
4	Дәлелдеу және пікірталас дағдыларын үйрету	Сыни тұрғыдан ойлауға баса назар аударып, тарихты зерттеу барысында оқушылар өз дәлелдерін тұжырымдауды, өз көзқарастарын қорғауды және қарсыластарымен диалог жүргізуді үйренеді. Бұл олардың өмірінде пайдалы болатын маңызды дағдылар, өйткені өз ойларын дәлелді түрде білдіру және сынға барабар жауап беру қабілеті кез-келген коммуникативті іс-әрекеттің кілті болып табылады.

5	Азаматтық белсенділігі артады	Тарих контекстінде сыни тұрғыдан ойлауға үйрету оқушыларды қоғамдық өмірге белсенді қатысуға дайындайды. Тарихи процестердің күрделілігін түсіну және өткен оқиғаларды сыни тұрғыдан талдау қабілеті қазіргі әлеуметтік, саяси және мәдени мәселелерді тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Сыни тұрғыдан ойлау дағдыларымен қаруланған оқушылар негізделген және ақпараттандырылған шешімдер қабылдау арқылы демократиялық процестерге белсенді қатыса алады.
6	Өз пікір еркін жеткізе біледі	Сыни тұрғыдан ойлау объективі арқылы тарихты оқытудың маңызды аспектісі оқушылардың пікірінің тәуелсіздігін тәрбиелеу болып табылады. Бұл ақпаратты талдау және бағалау қабілетін ғана емес, сонымен қатар сыни бағалау негізінде өз пікіріңізді қалыптастыруды білдіреді. Бұл тәсіл интеллектуалды тәуелсіздікті дамытуға және өз сенімдерін қорғауға дайын болуға ықпал етеді.

Тарихи дереккөздермен жұмыс істеу кезінде сыни дағдыларды дамыту тарихи оқиғалар мен процестерді терең түсінуді қалыптастыруға ықпал ететін оқушылардың бастапқы және қайталама көздермен белсенді өзара әрекеттесуін қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді. Бұл оқушыларға авторлықты, дереккөзді құру мәнмәтінің, оның мақсаты мен аудиториясын анықтау, сондай-ақ ықтимал дереккөздің біржақтылығы мен шектеулерін анықтау сияқты дереккөздерді сыни талдау әдістерін үйретуден басталады. Оқушыларды әртүрлі дереккөздерді салыстыруға, олардан қайшылықтар мен ұқсастықтарды іздеуге үйрету маңызды, бұл өздерінің негізделген тұжырымдарын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ақпаратты әртүрлі көздерден кросс-тексеру әдістерін қолдану оқушыларға ақпараттың сенімділігі мен маңыздылығын бағалау дағдыларын дамытуға көмектеседі. Тарихи дереккөздерді талдау негізінде пікірталастар мен пікірталастарды ұйымдастыру әр түрлі перспективалар мен интерпретацияларды ескере отырып, өз көзқарасын дәлелді түрде қорғау қабілетінің дамуына ықпал етеді. Сондай-ақ оқушылардан өздерінің зерттеу жобаларын әзірлеуді талап ететін сыни ойлау тапсырмаларын қосу пайдалы, онда олар дереккөздерді өз бетінше таңдай алады, олардың зерттеу үшін маңыздылығын анықтай алады және қойылған зерттеу сұрақтары контекстінде нәтижелерді талдай алады. Осы бағытта тарихи дереккөздермен жұмыс жасау сыни ойлауды дамытып қана қоймайды, сонымен қатар оқушыларға тарихты адам тәжірибесі мен

перспективаларының алуан түрлілігін мұқият талдауды және терең түсінуді қажет ететін ғылым ретінде бағалауға үйретеді.

Тарихи деректермен жұмыс жасауда сыни ойлауын дамытатын тапсырма беруге болады. Тапсырма дизайнын төмендегідей әзірлеуге болады [4, 56 б.].

Тапсырма: Тәуелсіздік декларацияларын талдау және салыстыру

Мақсаты: тәуелсіздіктің әртүрлі декларацияларын салыстыру мысалында оқушылардың тарихи құжаттарды сыни талдау дағдыларын дамыту.

Тапсырманың сипаттамасы:

Зерттеу бөлімі: оқушыларға талдау үшін әртүрлі елдер мен тарихи кезеңдерден екі тәуелсіздік декларациясын таңдау ұсынылады. Мысалы, Америка Құрама Штаттарының Тәуелсіздік Декларациясы (1776) және Қазақстан Тәуелсіздігі декларациясы (1991).

Аналитикалық бөлім: әр декларацияның құрылу мәнмәтінің талдау: тарихи фон, құжатты қабылдауға әкелген негізгі оқиғалар және негізгі актерлер. Әр декларацияның негізгі мақсаттары мен аудиториясын анықтаңыз. Әр құжатта көрсетілген негізгі тақырыптар мен идеяларды анықтаңыз. Мәтіннің қай бөліктері құжат жасалған дәуір мен шарттарды көрсететінін бағалаңыз.

Сыни бөлім: декларацияларды келесі критерийлер бойынша салыстырыңыз: тәуелсіздік жариялау мақсаттары, идеологиялық негіздер, ел мен әлемнің дамуына әсері. Авторлардың біржақтылығы мен көзқарасы әр декларацияның мазмұнына қалай әсер еткенін талқылаңыз. Бұл декларациялардың әртүрлі тарихи кезеңдерде қалай және неге әртүрлі түсіндірілуі мүмкін екендігі туралы сұрақтарды қарастырыңыз.

Презентация бөлімі: декларацияларды салыстыруды қоса алғанда, талдау нәтижелерінің презентациясын дайындаңыз және оны сыныпқа ұсыныңыз. Алынған қорытындыларды талқылау және сыныптастарының сұрақтарына жауап беру.

Осы тапсырмадан қандай нәтиже күтуге болады?

Оқушылар тарихи құжаттарды сыни тұрғыдан талдауға, оларда көрсетілген негізгі идеялар мен құндылықтарды анықтауға және салыстыруға үйренеді. Тапсырма бойынша жұмыс сонымен қатар көпшілік алдында сөйлеу дағдыларын дамытуға және пікірталас жүргізу қабілетіне ықпал етеді. Бұл тапсырма оқушыларға әлемдік тарих контекстіндегі тарихи құжаттардың маңыздылығын терең

түсінуге, сондай-ақ олардың сыни ойлау және талдау дағдыларын арттыруға мүмкіндік береді [5, 89 б.].

Қорытындылай келе, тарихи дереккөздермен жұмыс істеу кезінде сыни дағдыларды дамыту оқушыларға тарихи оқиғалар мен процестерді терең түсінуге мүмкіндік бере отырып, білім беру процесінде маңызды рөл атқарады. Тарихи құжаттарды сыни тұрғыдан талдау әдістерін игеру сыни ойлау дағдыларын қалыптастыруға ықпал етіп қана қоймай, оқушыларға тарихи білімнің күрделілігі мен жан-жақтылығын бағалауға үйретеді. Тарихи дереккөздерді талдау, салыстыру және сыни тұрғыдан түсіндіру арқылы оқушылар тарихты мұздатылған фактілер жиынтығы ретінде емес, адам тәжірибелері, мәдени контексттер және көптеген интерпретациялар тоғысатын динамикалық процесс ретінде қабылдауды үйренеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Дыдров А. А. Исторические источники цифровой эпохи // Ученые записки. Философия. Политология. Культурология. – 2023. – Т. 9. – № 1. – С. 13-21.

2 Аскарова С. А., Курманбекова Д. Д. Оқушылардың сыни ойлау қабілетін инновациялық технологиялар арқылы дамыту // Вестник Казахского национального женского педагогического университета. – 2018. – № 2. – Б. 53-58.

3 Anggraeni D. M. et al. Systematic review of problem-based learning research in fostering critical thinking skills // Thinking Skills and Creativity. – 2023. – С. 101-115.

4 Рахым А., Абдрахманов Б. Тарих сабағында «Lesson Study» әдісін қолдану // Научно-педагогический журнал «Білім» Национальной академии образования им. Ы. Алтынсарина. – 2023. – Т. 104. – № 1.

5 Акрамова Г. Р. Социальный аспект процесса развития критического мышления учащихся // European research. – 2016. – № 6 (17). – С. 89-90.

КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНА ТИГІЗГЕН ПАЙДАСЫ МЕН ЗИЯНЫ

КАБДЫЛОВ А.
магистрант, Ә. Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.
АЙТКЕНОВ З. Ш.
т.ғ.к., доцент, Ә. Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Патшалы Ресей мемлекеті, бодауындағы халықтардың ұлттық мемлекеттігі деген ұстанымды мойындамайтын біртұтас унитарлық құрылымды, экономикасы артта қалған ел болсада империялық амбициясы жоғары мемлекет болатын. 1917 жылғы қазақ төңкерісінен кейін биліктің басына большевиктердің келуі, одан соң бұрынғы патшалы Ресей мемлекеті аумағындағы азамат соғысы большевиктердің билігін нығайтып, Кеңес өкіметінің орнауына алып келді. Билік үшін таласта большевиктердің бәсінің жоғары болуының сыры, ұлт мәселесіне қатысты жалаң ұранды шебер пайдалана білуінде болды. Большевиктер бұл күресте бұрынғы Ресей империясы құрамындағы ұлттардың өз тағдырларын өздері айқындау құқығын мойындайтындықтарын жариялай отырып, этнотерриториялық белгілеріне қарап вертикалды интеграцияланған, орталықсыздандырылған саяси мемлекеттік құрылым құрамыз деп жар салды. Отарлық бодаудан қажыған, дербес ел болудан үміті бар бұрынғы Ресей империясының отар елдері жер-жерлерде большевиктер ұстанымын қолдады. Бұл большевиктердің біртұтас бөлінбейтін Ресейді ғана танитын ақ гвардияшылармен күресінде жеңулеріне септігін тигізген басты факторлардың бірі болып табылады. Нәтижесінде 1922 жылы 30 желтоқсанда құқығы бар тең халықтардың мемлекеттік одағы ретінде – Кеңес Социалистік Республикалар Одағы (өрі қарай мәтінде – КСРО) дүниеге келді.

Бұл уақытта Қазақ жерінде де саяси және тарихи оқиғалар қызу жүріп жатты. Алаш Орда партиясының алқауымен федеративтік республика құрамындағы ұлттық автономиялық мемлекет құру әрекеті, әскери, экономикалық һәм саяси күштері тең емес большевиктермен күресте сәтсіздікке ұшырады. Қазақ жерінде де билікке келген большевиктер, бұрынғы Алаш Орда партиясы өкілдерінің кеңес билігі қатарына кіріп жанқиярлық күрес жүргізіп, талап қоюы негізінде 1920 жылы 26 тамызда Ресей Кеңестік

Федерациялық Социалистік Республикасы (әрі қарай мәтінде - РКФСР) құрамындағы Қырғыз Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасын құрды. Бұл саяси мемлекеттік құрылымның атауы 1925 жылыдың сәуір айында Қазақ Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасы (әрі қарай - ҚазАКСР) болып өзгертілді, республика атауына қатысты тарихи әділеттілік орнады. 1936 жылы 5 желтоқсанда ҚазАКСР РКФСР құрамынан бөлініп, Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы (әрі қарай мәтінде - ҚазКСР) мәртебесінде, формальды түрде толыққанды дербес мемлекеттік құрылымға айналды.

Социалистік КСРО-дан қазақ халқының пайдасы: алдымен шашылып кеткен территорияны жинадық, кезінде тарқатылған мемлекетімізді құрдық, кезінде билік пен саясаттан тыс қалған қазақ азаматтарын партиялық, кеңестік органдарға қызметке тарттық, халыққа жүйелі жұмыс бердік, артта қалған көшпелі аграрлы елден, отырықшы өнеркәсіптік-аграрлы елге айналдық, білім беру, денсаулық сақтау салаларында көптеген табыстарға жеттік, жаппай сауатты елге айналдық, бірді-бір жоғары оқу орны, театры жоқ елден оқу орны мен арнаулы оқу орындары, театрлары, мәдениет сарайлары салынды, экономиканы индустрияландырып әртараптандыру, ауылшаруашылығын дамыту, ғылым мен техника дамыды, отырықшылық тұрмысқа өтіп тұтастай елді-мекендерді, қалаларды салу, жоғары оқу орындарының, медициналық мекемелердің санын арттыру бойынша нәтижелі жұмыстар жүргізілді. ҚазКСР өркендеп дамыды. Дегенменде жоғарыда аталған жетістіктер мен жақсылықтарды таразының бір басына қойып, екінші басына ұлт мәселесіне тигізген залалын қоятын болсақ, көп зиян шеккенімізді аңғарамыз. Мәселен Қазақ жеріне Кеңестік большевиктік билік орнаған кезден бастап, осы жердің иесі, тұрғыны – қазақ ұлтының саны күрт кеміп, республикадағы орыс этносы өкілдерінің саны артып, қазақ өз жерінде саны орыс және өзге этнос өкілдерінен кем аз этностық топқа айналды. Осыған орай сталиндік кеңес билігінің жүргізген аграрлық саясаты шын мәнінде қазақ ұлтын жоюға бағытталған геноцидтік саясат деп айтуға толық негіз бар. Сондай-ақ күштеп ұжымдастыру саясаты жергілікті кадрлармен жүзеге асырылғаныменде, бұл саясаттың салдарын алдын-ала білуге мүдделі болмаған және де осы саясаттың «асыра сілтеу» тәсілдерімен жергілікті кадрлармен жүзеге асырылуына мүмкіндік берген Сталин және кеңес билігінің жоғары басшылығы ең бірінші кезекте кінәлі болып табылады. Содан кейін ғана осы қанды саясаттың жүзеге

асырылуына өздерінің өлшеусіз үлестерін қосқан – жергілікті кадрлар кінәлі. Олар: ұлттық тіліне, дініне, мәдениетіне, салт-дәстүріне деген сынаржақтық, астамшылық, шовинистік көзқарастар. Осы саясаттың кесірінен, қазақ халқы қазақтың тілінен, ұлттық мәдениеті мен салт-дәстүрінен айырыла жаздады. Оны қолдаған адамдар «ұлтшылдар» деп есептелді [1, 29-30 б.].

XX ғасырдың екінші жартысындағы Қазақстандағы қазақ ұлтының ұлттық азшылықта болуына тікелей әсер еткен оқиға – бұл 1954-1965 жылдары жүргізілген «Тың және тыңайған жерлерді игеру» деп аталатын КСРО-ның аграрлық саясаты болды. Осы саясатты нәтижесінде Қазақстанға миллиондағын славян текті халықтар мен басқа да этнос өкілдері көшіріліп әкелінді. Қазақ ұлтының табиғи өсімі өте төмен болған, КСРО-ның тың және тыңайған жерлерді игеру деген желеумен КСРО-ның басқа аумақтарынан славян текті халықтар мен өзге этностарды көптеп әкелуі салдарынан этникалық аз топқа айналуы айқын көрінді. Н. Хрущевтің осы кезде жүргізген саясатына қатысты: «Патшалы Ресей үкіметі қаншама ғасыр бойына жүзеге асырылмаған істі мен бар болғаны айналасы 2-3 жылда жүзеге асырдым» деген афоризмге айналған даңғазма мақтаныш сөзі текке айтылмаған тәрізді. Қазақстандағы қазақ ұлтының саны 1926 жылғы межеге жетіп, одан асуы тек жарты ғасырдан астам уақыт өткеннен кейін ғана жүзеге асып, «қазақ өз жерінде этникалық аз топ» деген көрсеткіштен арылуы XX ғасырдың 80 жылдарымен тұспа-тұс келді. Осы ретте жалпы КСРО-дағы ұлт мәселесіне қатысты жүргізілген саясаттына тоқталатын болсақ, ұлт саясатын большевиктер партиясы социализм құрлысының құрамдас бөлігі ретінде қарады. Ұлттық мәселе одақтағы ұжымдастыру, индустрияландыру, мәдени өзгерістер, қарқынды модернизация аясында қарастырылып, бұл атқарылып жатқан жұмыстар бірін-бірі толықтыратын, ажырамайтын тұтас бір мәселе деп қабылданады. Ұлт мәселесінде кеңестер билігі формальды түрде кеңестік ұлттық республикаларды құра отырып, кейінен олардың барлығын тапсыз, ұлтсыздандырылған қоғамға айналдыруды көздеді.

Большевиктердің коммунистік партиясы ұлттық кімдікті (идентичность) мойындамайтын ортодоксалды марксистік ілімге табан тірей отырып, ұлт мәселесіне үлкен залал келтіретін ұлы орыстық шовинизм жолын тандады. Мақсаттары ұлттық кімдіктен (идентичность) жоғары тұратын «кеңес адамы» деген кімдікті (идентичность) бұқара халықтың санасына тану болды.

Аса мұқият ойластырылған саяси шешімдерді талап ететін, өте нәзік ұлт мәселесі тақырыбы әміршіл-әкімшіл тәртіппен каралып, коммунистік партия басшылығындағы адамдардың волонтаристік - жеке амбициялық, және де ұлттық төлумалық пен ерекшелік мәселелерін назарға алмайтын социалистік мазмұнда идеологияландырылған авантюралық тәсілдермен шешілді. В. И. Ленин дүниеден өтер алдындағы коммунистік партияның XII съезінен бастап КСРО құлағанға дейінгі барлық съездерде Кеңес Одағында ұлт мәселесі жоқ, барлық түйіткілді мәселелер шешілді деп мәлімделіп келді.

Жалпы КСРО-да большевиктердің коммунистік партиясы ұлт мәселесінде этностардың ұлттық мемлекеттік құрылым ретінде өзін айқындаудан бастап ұлттық мәдениетті дамытуға дейінгі сұрақтарда қитұрқы қос стандартты гибридтік саясат ұстанды. КСРО-дағы социализм отаршылдық ұлыдержавалық орыстық шовинистік көзқарастың негізінде құрылды. Орта Азия, Қазақстан сияқты шет аймақтардың ұлттық мүддесі ескерілмеді. Олардың тілі, діні, ділі, салт-дәстүрі, мәдениеті ескерілмеді. Бәрі «аға ұлттың» мүддесіне бағандырылды. Барлық ұлттар орыс тілінде сөйлеп, мемлекеттік құжаттар сол тілде жүргізілді. Егер жиналыстарды бір орыс өткізген болса, бүкіл қазақ сол тілде сөйлеу керек болды. Төртіншіден, отаршылдық, шовинистік идеология – қазақта отарлық бағынушылық психологиясын қалыптастырды: екіжүзділік, жалтақтық, өтірікшілік, сатқындық т.б. [2, 30-36 б.].

Отар елде тұратын халықтың психологиясы – ол өмір сүруді ғана ойлайды. Ал, өмір сүру, аман қалу жолында кез-келген адамды сату, кез-келген құндылықтарды сатуға да дайын тұрды. Сондықтан, репрессия кезінде қазақты қазақтың көрсетуімен, жалған арызымен жазықсыз жер айдалып кетуі, осындай жағымпаздық, сатқындық психологиядан туған. КСРО кезінде интернационализм идеясы дәріптеліп, қазақтың патриоттық рухына нұсқан келді. Отанын, елін, жерін сүйген адамдар «ұлтшылдар» деп жарияланып, қуғын-сүргінге ұшырап, сотталып қуғындалады. Алаш зиялыларының ұлттық мүддені ойлағаннан басқа кінәлары жоқ еді. XX ғасырдың 80 жылдарында КСРО-да 53 ұлттық-мемлекеттік және ұлттық-әкімшілік құрылымдар болады. Олардың 15-і республика, 20-сы автономиялық республика, 8-і автономиялық облыстар, 10-ы округтар болды. Бұлардың ішінде РКФСР құрамына 16 автономиялық республика, 5 автономиялық облыс, 10 округ кірді. Жоғарыда көрсеткеніміздей этностардың ұлттық мемлекеттік құрылымды

айқындау мәселесінде, республика статусында формальды түрде сецессия, яғни бөлініп шығу құқығы берілген ұлттық-мемлекеттік құрылымдарды құруға мүмкіндік берілді. Алайда шын мәнінде 15 одақтас республика Мәскеуге тікелей бағынышты болатын, олардың одақтан бөлініп шығу – сецессия құқығы қағаз бетіне түсірілген жай ғана декларация болды. Мәскеу 70 жылға жуық осы 15 республиканы ашса алқанында, жұмса жұдырығында ұстады, ұлттық мүделлерін ескермей озбыр саясат ұстанды. Мұның жарқын мысалын біз Н.С. Хрущевтің XX ғасырдың 60 жылдары Қазақстанның солтүгіндегі 5 облысты РКФСР құрамына қосып алмаққа ниеттенген әрекетінен көреміз [3, 84-96 б.].

Республикалардағы ұлттық мәдениет социалистік мазмұнның аясында дамытылып, социалистік мазмұн аясынан шыққан ұлттық мәдениет құбылыстары феодалдық заманда қалыптасқан ескіліктің сарқыншақтары, ұлтшылығы деп бағаланып, қатаң шектелді. Кеңестік идеология социалистік құрлыстың міндеті – КСРО деп аталтын алып мемлекеттік құрылым аумағында қоғамдық даму формациясы әркімді рулық-тайпалық құрлыстан бастап, феодалдық құрлыс, сондай-ақ капиталистік қатынасқа өткен халықтардың даму деңгейін теңгеру деп насихаттады. КСРО аумағындағы барлық ұлттар мен этностар тең деп жариялады. Бұл шыныменде алдыңғы қатарлы прогрессивті идея болатын. Алайда, осы идея қалай және қанадай тәсілдермен жүзеге асырылды? Бұл идея КСРО құрамындағы халықтардың ұлттық төлтумалығы мен ерекшеліктері, ұлттық мәдениеті мен тарихи құндылықтарын жоя, ауыр нұсқан келтіре отырып жүзеге асырылды. Патшалы Ресей билігі тұсында өз алдына бөлек ұлт ретінде өмірі сүріп жатқан көптеген этностар ана тілдерінен айрылып жойылып кетті. 1938 жылы Халық Комиссарлары Кеңесі және большевиктердің Бүкілодақтық коммунистік партиясы Орталық Комитенің «Ұлттық республикалар мен облыстардағы мектептерде орыс тілін міндетті түрде оқыту туралы» бірлескен қаулысы шықты. Аталған қаулы КСРО бойынша білім ошақтарындағы тәрбие және оқыту үдерісін ұйымдастыруда орыс тілінде басымдық берді. Орыс тілі ұлтаралық қарым-қатынас тілі деп танылды. Ресей мемлекеті тарихын оқыту жолға қойылып, орыс ұлтының идеологиялық рөлі күшейтілді, орыс ұлты – «Аға ұлт» деген түсінік қалыптастырылды. Одақтық деңгейде орыстандыру саясаты қарқынды жүргізілді. ҚазКСР-гі жағдайға келетін болсақ Қазақстан іс жүзінде кеңес әдеби айналымында жиі қолданатын «Халықтар достығы лабораториясына» айналды. Бұған жоғарыда

баяндап өткеніміздей Патшалы Ресей заманынан бастап славян текті халықтар мен өзге де ұлт өкілдері Қазақ жеріне жаппай қоңыс аударуы, халықтардың Сталиндік депортациясы, Хрущевтің тың және тынайған жерлерді игеру науқаны кезінде сырттан көптеген ұлттардың қоңыс аударып келуі әсер етті. Бұл кезеңде қазақ ұлты өз жерінде тұрып, ұлттық азшылыққа айналды. Қоғамдық қатынас, іс-қағаздарын жүргізуде орыс тілі ресми қарым-қатынас тіліне айналды. Осыған байланысты қоғамдық және ұлтаралық қатынаста орыс тілділердің мерейі үстем болды. Қазақ ұлтының өкілі өз жерінде тұрып, өзінің ана тілінде өзін тұлға ретінде жүзеге асыра алмайтын, құқығын қорғай алмайтын жағдайға жетті. Ұлтаралық қатынаста түйіткілді мәселелер интернационалдық принциптер негізінде байырғы автохтонды ұлт – Қазақ ұлтының ұлттық мүдесіне нұсқан келтіре отырып шешілді. Республика аумағында қазақ тіліндегі мектептердің саны орыс тілді және аралас мектептердің санынан аз болды. Мәселен тәуелсіздігімізді алатын жылдың қарсаңындағы мәліметтер бойынша республикадағы жалпы орта білім беретін мектептердің саны 8230 болған. Олардың ішінде 2798 қазақ тілінде, 3570 орыс тілінде, қалған 87 мектеп тәжік, өзбек, ұйғыр тілінде тәрбие және білім берген. Зер салып қарасаныздар 1991 жылдары республикадағы қазақ ұлты өкілдерінің саны бұған дейін басым болып келген орыс этносы санымен теңесіп, басымдық алып аса бастаған түс. Осы кездің өзінде қазақ мектептерінің саны қысқарып, орыс тілді мектептерден аз болды. Шынтауытында қазақ тілді мектептердің саны жалпы республика аумағындағы мектептердің 3/1-ін де құраған жоқ. Себебі, аралас тілді мектептер дегеніміз іс жүзінде орыс тілі басымдық берілген білім ошақтары болатын, яғни шапаның теріс айналырып кигізген орыс тілді мектептер еді. Аралас мектептер рухани отарлаудың құралы болғандығын ғалым Мекемтас Мырзахметов ағамыз өзінің еңбектерінде зерттеп, зиянды қыр-сырын ашып, ұлттығымызға қатерлі екенін тарихи дәлелмен ғылыми негіздеп жазды. «Түземдіктердің мектебі» деп аталатын аралас мектептердің бастауында Патшалы Ресей мемлекеті тұсындағы миссионерлер Ильминский, Алекторов, Остроумовтар тұрды. Олар қазақты орыстандырудың кілті – аралас мектепте деп қараған. Сондай-ақ 1991 жылғы мектепке дейінгі ұйымдардың статистикасына назар аударатын болсақ, республика аумағында 8743 бала-бақшалар жұмыс істеген. Олардың 6995 орыс тілді, ал 1748 қазақ тілді бала-бақшалар болған, яғни 75 %-дан астамы орыс тілді мектепке дейінгі ұйымдар болды [4, 128-136 б.].

Өнер мен білім мәдениет ошақтары болып табылатын үлкен қалаларда интернационалдық принциппен халықтардың этностық белгілеріне қарай жасырын лимиттер белгіленді. Қалаға қоңыс аударуды қалаған қазақ ұлты өкілдерін қалаға тіркеуге алмай, қоңыс аударуға мүмкіндік бермеді. Мәдениет пен өркениеттің ошағы деп танылған Алматы қаласының өзінде жалғыз бір ғана қазақ тілді мектеп болды. Қалардағы қазақ ұлты өкілдерінің саны аз болды, қазақтар негізінен ауылды жерлерде өмір сүрді. Ауылды жерлерде мектеп бітірген түлектерге бірден жоғары оқу орынына түсуіне мүмкіндік бермей, коммунистік құрлысты құруға ат салысулары үшін бір-екі жыл шопандарға көмекші қылып жіберілді. Бір жылға ауылда қалған қыз балалар көбінесе тұрмыс құрып сол жерде қалатын. Ер балалар жарқын коммунизмді құруға өз үлестерін қосқаннан кейін әскери борыштарын өтеуге Кеңес армиясына баратын. Армиядан кейін көбінесе жоғарғы оқу орынына түсу мәселесінің өзектілігі көмескі тартып, әрі қарай ауыл тіршілігіне араласып кете беретін. Тұрмыстық шовинизм өркендеп, қоғамдық орындар мен көшелерде қазақ тілінде сөйлескен адамдарға славян текті халықтардың таратыптан түсініксіз тілде сөйлесулерін доғарып, орыс тілінде сөйлесулерін талап еткен ескертулер жасалды. Жаңа дүниеге келген қазақ сәбилеріне қазақша есімнің орнына айтуға оңай деп орысша қойған екен [5, 6].

КСРО құрамында болған ҚазКСР-дағы ұлт мәселесінің жалпы жағдайы осындай болды. Бейнелеп айтсақ, орыс тілі жоғары арбитр қызметінде болып, этнос аралық қарым-қатынастың құралы саналды. Орыс тілін тұтынушалардың құқығы айрықша қорғалып, қоғамның толыққанды мүшесі ретінде қабылданды. Соған орай барлық артықшылықтарды пайдалануына жол ашылды. Осы жердің түпкілікті байырғы тұрғындары – қазақтар демографиялық ес жиып, этностық басымдыққа шыға бастауына қарамастан ана тілі тұрмыстық деңгейден аспайтын этнос ішіндегі қарым-қатынас құралына айналды. Ұлттық мүдде интернационалдық принцип деген желеумен шектеліп, орыс шовинизмі кең етек жайды. Этностардың ұлттық кімдігін (идентификация) айқындауға жол берілмей, «Совет адамы» деген түсінік сырттан идеологиямен танылды. Этностар арасындағы кез келген мәселе қазақ ұлтының мүддесін шектеу есебінен шешілді. Қазақ ұлты өкілдері санасында интернационалдық принциптермен тапталған бойкүйездік, көнбістік стереотипі қалыптасты. Бұл халықтар достығының, ынтымақтастығының, татулығының жарқын көрінісі, эталоны деп насихатталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Молдахмет М. СССР –дің күйреуі: қазаққа ұлт ретінде тигізген пайдасы мен зияны./ Молдахмет М. // Ақиқат, №8, 2013, 29-30 б б.

2 Айталы А. Одақты күйреткен мәскеулік шовинистік партия және мемлекеттік аппарат пен ұлттардың еркіндікке ұмтылысы./ Айталы А. //Ақиқат, №8, 2013,36 б б.

3 М.Х. Асылбек. Қазақстан Кеңес өкіметі орнағаннан екінші дүниежүзілік соғыс жылдарынан кейінге дейін (1917-1953 жж.).

4 Алдажұманов Қ.С., Асылбеков М.Х., Әбілғожин Ж.Б., Байпаков К.М. Қазақстан тарихы. / 4 том. Алматы «Атамұра» 2010, 764 б.

5 <https://kk.wikipedia.org/wiki>

6 <https://abai.kz/post/149343>

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

КАЛИЕВ Д. С.

учитель истории, СОШ имени Т. Бигельдинова,
Актогайский район, Павлодарская область

Для успешной конкуренции на мировой арене страны нуждаются в подготовке высококвалифицированных кадров, которые смогут использовать свои знания и навыки для развития экономики страны. Человеческий капитал рассматривается как основной фактор экономического роста в связи с отходом многих стран от сырьевой направленности экономики, трудоемкого производства и стимулирования развития инноваций и технологий. Поэтому особый упор делается на развитии и повышении качества высшего образования, которое направлено на формирование востребованных кадров в соответствие с новыми реалиями [1, с. 203].

Среди дисциплин гуманитарного цикла модульных образовательных программ специальности, историческая наука занимает особое место, так как играет важную роль в процессе становления человека и развития критического мышления личности в обществе. Однако для выполнения требований, выдвигаемых в образовательных стандартах, необходимы новые, отличные от традиционных, технологии и методы, обеспечивающие освоение и практическое применение в профессиональной деятельности, то

есть применять полученные теоретические знания и практические навыки в педагогической, научно-исследовательской деятельности. К сожалению, проблема овладения современными педагогическими технологиями до сих пор не нашла должного внимания и отражения.

Отличительными признаками современных образовательных технологий являются изменение характера деятельности и взаимодействия субъектов образовательного процесса, смена приоритетов - от трансляции знаний к созданию условий для более полной реализации личностного потенциала и проявления субъектных свойств в учебно-познавательной, информационно-поисковой, научно-исследовательской, учебно-профессиональной или контрольно-оценочной деятельности.

Формирование социальных и профессионально значимых качеств личности требует внедрения информационно-коммуникативных технологий обучения, способствующих инновационному развитию учебного заведения. Целью современного образования является формирование личности, которая способна на основе полученных глубоких знаний, профессиональных компетенций и умений свободно ориентироваться, самореализоваться, саморазвиваться и самостоятельно принимать правильные решения в условиях быстроразвивающегося производства [2, с.135].

Сущность внедрения информационно-коммуникационных технологий состоит в следующем: учебный процесс организуется таким образом, чтобы фактически все учащиеся оказывались вовлеченными в процесс изучения. При этом они имеют возможность осознавать и рефлексировать по причине того, что они знают и думают.

Внедрение интерактивных технологий на уроках истории имеет ряд преимуществ:

1. Знакомство с историческими событиями можно сопровождать показом видеофрагментов, фотографий
2. Широко использовать показ репродукций картин художников
3. Демонстрировать графический материал (таблицы, схемы)
4. «Оживлять карты»
5. Активизировать учебный процесс и т.д. [3, с.88–89].

Информационные технологии студенты используют широко при самостоятельной работе по поиску, осознанию, переработке и использованию информации, таких как, презентации, создание сайтов, видеороликов и т.п. Используемая мультимедийность создает психологические условия, способствующие лучшему

восприятию и запоминанию учебного материала с включением подсознательных реакций обучающихся [4, с.125].

Например, студенты на практических занятиях по историческим дисциплинам презентуют свои работы. Это вид самостоятельной работы студентов по созданию наглядных информационных пособий, выполненных с помощью мультимедийной компьютерной программы Power Point. Этот вид работы требует координации навыков студента по сбору, систематизации, переработке информации, оформления ее в виде подборки материалов, кратко отражающих основные вопросы изучаемой темы, в электронном виде.

В конце семестра обучающиеся по изученным дисциплинам сдают творческий экзамен – защита проекта или написание статьи. Некоторые студенты уже с первых дней задумываются над написанием статьи по изученным и интересным для них темам дисциплины. Например, студенты Қайрат Б., Зейнолаев Д. по дисциплине «Қазақстанның отаршылдық кезеңінің тарихы», опубликовали статью «Елдің тәуелсіздігін сақтау» [5]. Кубеева Л. изучив дисциплину «Современная история стран Европы и Америки» опубликовала статью «Неофашизм как угроза человечности» в Сатпаевских чтениях в 2021 году и заняла 2 место [6].

В ходе изучения многих исторических дисциплины у обучающихся развиваются навыки научно-исследовательской деятельности; студенты приобщаются к научным знаниям, проявляется готовность и способность студентов к проведению научно-исследовательских и экспериментальных работ. Научно-исследовательская работа – позволяет студентам самим искать и анализировать различную информацию, делать выводы и искать пути их решения.

Вместе с тем информационные технологии применяются в воспитательной работе при проведении различных конкурсов, брейн-рингов, в профориентации и других мероприятиях.

Выбор конкретной педагогической технологии и методов обучения определяется целью формирования творческого потенциала личности, развития у выпускников креативных качеств таких как: эмоциональность, воображение, оригинальность, критичность мышления, способность анализировать и оценивать явления, способность к самостоятельной исследовательской поисковой работе [7].

Таким образом, современный преподаватель должен обладать большим жизненным опытом, научными знаниями, быть

инициативной и творческой личностью. Это необходимо чтобы выработать достаточно высокую компетентность в передаче знаний студентам и применение полученных знаний к жизни в комплексе. Тогда мы способны решить многие проблемы. Использование технологий позволяет обучающимся развить навыки межличностного взаимодействия, приобретенные в других видах деятельности, умение и способность к продуктивной деятельности, общий уровень психического развития. Учащиеся свободно оперируют знаниями, лучше усваивают причинно-следственные, хронологические и другие связи. Разнообразие форм и методов организации урока повышает интерес учащихся к предмету, формирует их историческое сознание.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ельмуратова Б.Ж., Кулумбаева М.Ж., Аубакиров М.Н. Аналитическая работа обучающихся (из опыта работы) // Материалы Международной научно-практической конференции «Перспективы развития высшего образования в Республике Казахстан», посвящённой 30-летию Независимости Республики Казахстан, Павлодар, 2021, С.203-206.

2 Семенец Н.И., Шульгина О.В. Применение информационных технологий российскими педагогами в образовательном пространстве // Материалы VIII международной научно-практической конференции: «Россия и Европа: связь культуры и экономики». – Прага, Чехия, 28 февраля 2014 г. , С.134-137.

3 Маркова Л.В. Использование информационно-коммуникационных технологий на уроках истории // Инновационная Наука №1, 2020, С. 87-89.

4 Ганиева Г.Р. Активизация творческого потенциала учащихся на уроках с использованием информационных технологий // Материалы IX международной научно-практической конференции «Образование: традиции и инновации», Прага, Чешская республика, 8 октября 2015 г., С.125-127.

5 Қайрат Б., Зейнолаев Д., Ельмуратова Б.Ж. Қазақ елінің тәуелсіздігін сақтау тарихынан Өлкетану, - Кереку, Павлодар, № 3-4, 2018, С.44-49.

6 Кубеева Л., Ельмуратова Б.Ж. Неофашизм как угроза человечности // Материалы международной научной конференции молодых ученых, магистрантов, студентов и школьников XXI Сатпаевские чтения Т.8 – Павлодар, 2021, С.186-193.

7 Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному?: пособие для учителя / А.В.Хуторской. – М.:Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005.

ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕК ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЕСКЕРТКІШТЕРДІ ЖАҢҒЫРТУШЫ

КАРИМОВ Қ. С.

PhD докторант, Қожа Ахмет Яссауи атындағы
Халықаралық Қазақ-Түрік Университеті, Түркістан қ.

НАЙМАНБАЕВ Б. Р.

т.ғ.к., доцент, Ө. Жәнібеков атындағы

Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент қ.

Өзбекәлі Жәнібеков болмысынан адалдық пен тазалықты жаны сүйетін ерекше жан. Қай нәрсені болса да бүкпей, жалтартпай бетке айтатын турашыл тұлға. Өз заманының қайталанбас заңғары. Ө.Жәнібековтің аты-жөні 1960 жылдардың аяғында «Лениншіл жас» газеттерінің беттерінен мақалаларын, комсомолдық есепті баяндамаларын көріп есімде қалыпты. 1974 ж. КазГУ-дың тарих факультетін бітіріп Мәдениет министрлігіне қарасты тарихи-сәулет ескерткіштерін зерттеу және реставрациялау мекемесіне жолдамамен барып жұмысқа орналастым. Бір күні бас архитектор Алмас Ордабаев өзінің ЦК-ның бөлім меңгерушісі Өзбекәлі Жәнібековпен бірге оңтүстік облыстарды аралап Арыстанбаб, Қожа Ахмет Яссауи, Айша Биби, Бабаджа қатын т.б. ескерткіштерін көрген сапарында сәулет мұраларының тарихын терең білетін, өзі фотоға түсіріп, туристік маршруттарға қалай қосуға болатынын мамандармен ақылдасқан, мұндай шенеунікті алғаш көргенім деп аузының суы құрығанша таңқалып айтып отырды. 1977 жылы Өзекен Мәдениет министрінің орынбасары болып қызметке келді, бірінші жұмысын Мәдениет министрлігінен республикадағы музейлерді қадағалап отыратын төрт инспекторы бар музейлер бөлімін ашты, бұрын бүкіл республикаға жалғыз инспектор болатын. Қожа Ахмет Яссауи сәулет кешеніне бұрын-соңды болмаған ғылыми зерттеу ізденіс, жөндеу реставрация жұмыстары басталды. Алдымен ғимараттың дәлізінде бір жерге үйіліп қалған құлпытастарды алып, аты-жөндерін арабистер оқыған соң, жуып-тазалап, сынған-кетілген жерлерін реставрациялап көрнекті орындарға қойылды. Келушілер тұңғыш рет Абылай ханның, Қаз дауысты Қазыбек бидің,

Жолбарыс ханның т.б. тарихи қайраткерлердің қабіртастарын көріп тамашалауға мүмкіншілік жасалды. Кітапханада сақталған 30-ға жуық ескі кітаптар мен қолжазбаларды мамандар оқып экспозицияға қойылды. Ахмет Яссауидің қабіртасын жапқан кілемді, Орталық музей қорынан алып, Алматы кілем тоқу фабрикасында қалпына келтіруге немесе қайтадан тура сондай кілем тоқуға келісім жасалды.

Бастығымыз қазақ деген аты болмаса, күйеуі орыс, орысшылдығы басым, бір күні мені жұмыстан шығарам дегенімен қоймай, орныма фотограф болып істеп жүрген орыс жігітін алмақшы болды. Шақырды, бардым, бәлен де түген, сен бізде істеуге мамандығың келмейді дегенде Тельман Оразбаев деген бас инженер жандайшаптанып реставрация бұл кісінің жекеменшік мекемесі емес қой, мемлекеттік, сондықтан сен түсінуің керек дей бергенде мен сен дұрыс айтып отырсың бұл мемлекеттің қарауындағы кәсіпорын деп, ал сендер жеке меншік қылып алып, мені жұмыстан босатпақсындар дедім. Содан бір күні бухгалтерияның бір қағазын маған әкелгенде, қол қоймай бірге істейтін Марат Сембинмен ақылдасып ол кісі сен тура Ө. Жәнібековке бар, арызды қазақша қолмен түсінікті етіп жаз да бүгіннен қалдырма деді. Бардым Өзекен үндемей арызымды оқып шықты да фотограф деген сөздің астын сызып Светлана Пенькова деген инспектор бар еді, соны шақырып алып бүгіннен бастап осы іспен шұғылдан! Тезірек қорытындысын айт деп тоқ еткізді. Сен жұмысыңды істей бер – дегенде мен қуанып кеттім. Бізде істеп жатқан орыстар қазақтың тарихынан, мәдениетінен хабары жоқ, сондықтан не істеп жатқандарын өздері білмейді – дедім Өзбекәлі Жәнібековке. Алдымен бүкіл Қазақстан бойынша тарихи-сәулет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімін жасау керек, мынадай маңызды ескерткіштер бар деп айта бастап едім, ақырын жымыды да: жеке ісінді утресить етіп алайық, содан кейін кел деді. Бір апта өткен соң барып рақметімді айтып ем былай деді: Бүкіл Қазақстан бойынша тарихи-архитектуралық, археологиялық ескерткіштерге қорғау және мемориалдық тақталар қоямыз, Казреставрацияда күйо цехын құрдық, үш жұмысшы дюралюминиден көлемі 80*80 (см) тақтарларды құяды, сен солардың қазақша-орысша текстерін жазып әкеп тұрасың аптасына жұма күндері маған келесің, мен «Бекітемін» деген қолымды қоямын, жұмыс қарқынды болу үшін айына қанша тақтаның текстің дайындауды «Казреставрацияның» жоспарлау бөлімінен білесің деді. Сөйтіп мен аптасына бір рет Өзбекәлінің қабылдауына кіріп тұратын болдым.

1980 жылы қаңтар айында Ө. Жәнібековке бір кіргенімде Қызылжарда Абылайханның сарайы болғандығын ол жайында кезінде Есмағамбет Ысмаиловтың, Сәбит Мұқановтың кітаптарында бар екенін оған қосымша М. Әуезов атындағы институттың қолжазбалар қорынан өзім тапқан Абылайхан туралы жырда хан сарайы туралы төрт шумақ жолды және өзімнің университеттегі ұстазым доцент Байтұрсын Дәрішевтен (ол кісі Көкшетаудың тумасы болатын) Көкшетауда Бурабайда – Абылай алаңы бар, кәзір Ясная поляна деп аталады – деген сөздерін естігенімді айттым, соңында бұл ескерткіштерді дайындалып жатқан тізімге кіргізу қажеттігін ол үшін, Солтүстік Қазақстан, Көкшетау облыстық мәдениет басқармаларына сіздің атыңыздан хат жазайық деп ұсыныс жасадым. Өзекен мұқият тындап алдыда хаз жазып не керек – хат жазатын Москва ма, Ленинградпа, Парижбе? Өзің барып көрмейсіңбе, бір аптадан он күн арасында командировкаға, барасың нәтижесін маған айтасың – деп тоқ еткізді. Әлбетте Ө. Жәнібеков көп сөзді, әсіресе, жастардың көп сөзділігін жақтырмайтын істі сол мезетте шешіп тастайтын, істің байыбына бармайтын, сөз ұқпайтын адамдарға дауыс көтеріп ұрсып жіберетіні де бар еді. Алдымен Қызылжарға барып Абылайдың сарайын анықтадым, ғимарат әскери бөлімшенің госпиталі болғандықтан, сыртынан фотоға түсіруге рұқсат алып түсірдім, БТИ-ден планын алдым, жолшыбай Бурабайға соғып Абылай алаңы туралы ауызша материалдар жинадым. (Ясная поляна) туралы көнекөз қариялардың көпшілігі білетін болып шықты. Кейін бұл ескерткіштер туралы мақалаларымда келтірдім [3, 3 б.]. Абылай хан сарайы менің ұсынысыммен мемлекеттік тізімге кірді [1, 112 б.]. Қазір Абылай алаңында үлкен ескерткіш орнатылды, әрине бұл тәуелсіздіктің жемісі, егемендіктің баянды болуының белгісі. Кезінде бұл қасиетті жер туралы алғашқылардың бірі болып, бізде өз ойымызды жазғанбыз. «... Қазақстандағы әр жердің, таудың, судың, төбенің өз тарихы бар. Жерге ат қоюға қазақтан шебер халық жоқ шығар, сірә! Жердің ғасырлар бойы халықпен бірге жасасып, өміріне куә болған тарихи аттарын сақтау бүгінгі күні маңызын жоғалтқан жоқ. Үкіметіміздің шешімі бойынша, бұрын жер, қала, көше аттарын атаудағы қателіктердің беті ашылып, көп атаулар бұрынғы қалпына келтірілуде. «Ясная Поляна» атты жердің планетада бір – ақ жерде бар екенін, оның әрбір парасатты адамның жүрегіне жақын естілетін Л. Н. Толстойдың музей – усадьбасы екенін бүкіл әлем жұртшылығы біледі. Сөйте тұра Бурабайдағы «Абылай алаңын» «Ясная поляна» деп атап жүрміз. Халқымыздың тарихындағы белді оқиға – Абылайханның

үш жүздің басын қосып үлкен мәселелерді шешкен жерді халық өз ықтиярымен тарихи қайраткерге құрмет етіп «Абылай алаңы» деп атаған. Қазір бұл жер «Бурабай курортының» картасында, Көкшетау облысының жер-су атауларында «Ясная поляна» деп жазылып кеткен, ендігі жерде осы жердің көне атауын қалпына келтірген жөн...» деп Жұлдыз журналындағы мақаламда жарияладым [4, 9 б.]. Ал, хан сарайын қалпына келтіру қажеттігін тиісті орындардың назарын аудару мақсатымен бұл мәселеге қайта оралғанбыз: «... Қазіргі таңда елімізде реставрация жұмыстарын күтіп тұрған бірнеше объекті бар. Қызылжар қаласындағы Абылай хан сарайы – Абылай ханның есімімен тікелей байланысты тарихи ғимарат. Кезінде бұл сарай туралы Мәшһүр-Жүсіп Көпеев, Сәбит Мұқанов, Есмағамбет Ысмайылов жазған – ды. 1980 жылдары Өзбекәлі Жәнібеков әрекет жасаған еді, сарайды қалпына келтіруге құрылыс әскерилердің қолында болғандықтан, жоспары іске аспай қалды.

Сарай тарихи документтерде кездеседі. Мысалы, Қызылжар облыстық музейінде сақтаулы тұрған, көшіп – қонып жүргенде қолданылған хан орындығы кезінде осы сарайдан алынған деп айтылады. Тақты қытай шеберлері жасаған дейді, мүмкін Қытаймен дипломатиялық қарым – қатынастарда ханға сыйға тартылған шығар.

Бұл кезде Қызылжарда бір сарай бар,
Абылайдың Ақсарайы деп айтады олар,
Бір шеті шекараның Орынборда,
Жер екен Кіші жүздің сауда қылар.

Жалпы, көшпенділерде екі астана сайлау – сонау Алтынорда хандарынан басталған, көне түркілерден, кимақ-қыпшақтардан келе жатқан үрдіс. Бұл қарапайым көшпенділік өмір салтынан «қыстау-жайлау» принципінен шыққан. Абылай ханның бас ставкасы Түркістан қаласында тұрды, мұны «қыстаулық» – деп айтуға болады, ал жазда Көкшетау, Қызылжар маңында көшіп – қонып жүрді. Қызылжардағы сарайды Ресейдің күннен-күнге үдеп келе жатқан экспансиясына қарсы әдейі салдыруы да ықтимал [5, 14 б.].

Өзекеннің басы жастыққа тимей күндіз-түні жүгіріп істеген күрделі шаруасының бірі – қазақ халық аспаптар музейі еді. Оған түрткі болған профессор Болат Сарыбаевтың өмір бойы Қазақстанның түкпір-түкпірін аралап, көптеген көне аспаптарды жинап, 1970 ж. ортасынан бастап фольклорлық-этнографиялық ансамбль құрып, Қазақстанның бірталай жерін аралап, көне аспаптарды күмбірлетіп, тіл бітіріп халық аспаптарының рөлін күшейтті, бұқаралық ақпарат беттерінде көп насихатталды. Осыған ұқсас жер-жерде халық

аспаптарын қолданатын ансамбльдер көбейе бастады. Осы үрдістерді көре отырып Өзекең Болат Сарыбаевпен ақылдасып, коллекцияның негізінде музей ашуды жоспарлап, келешекте аспаптанудың алғашқы ұстазы Б. Сарыбаевтың атын бергізбекші болып екеуара келіседі. Болашақ музейдің ғимаратына Панфилов пен Жібек жолы көшелерінің қиылысындағы, 1918 ж большевиктер партиясының мұсылман бюросы орналасқан екі қабатты үйді алып ремонт жасатып, экспозицияға Б. Сарыбаевтың аспаптарын орналастыруды жобалайды. Ремонт біткенде Б. Сарыбаевты мәдениет министрлігінің көркемөнер кеңесінің экспонаттарды сараптап бағалау жиынына шақырып, 16 мың рубль ұсынады. Ол кісі көнбей 40 мың рубль сұрайды.

«Мәдениет» министрлігі Б. Сарыбаевтың сұраған сомасын тауып бере алмайды да, мәселе музейдің ашылу-ашылмауына әкеп саяды. Өзекең не істерін білмей дағдарып қалады. Бір күні дейді музей қызметкерлері бәріміз шәй ішіп отырғанбыз, Өзекең келді де бізбен бірге шәй ішіп, бұрын-соңды бүйтіп шайға қанғаным жоқ еді –деді. Жолдастар музейді ашамыз, ашқанда екі ай көлемінде, Дәркембайға қарап, сен өзін шеберлеріңмен аспаптардың копиясын жасайсың, Жарқын Шәкәрімовке (музейдің болашақ директоры) қарап, сен қызметкерлеріңмен экспонаттар іздейсің. Қазірден бастап командировкаға баратындарға жол қаражатын бер, іздейсіңдер, табылады. Музейреставрацияның бастығы Әбділмановқа барлық құрал-жабдық материалмен қамтамасыз етесің, күндіз-түні жұмыс істейміз, керек десең осы жерде қонамыз. Иске сәт – өзі кабинетіне барып, телефонмен сөйлесе бастайды. Біз Өзекеңнің сөзін екі етпей жұмыс істедік дейді ұста Дәркембай Шоқпарұлы.

Кейінірек Орта Азия әскери округы жаңа офицерлер үйін салған кезде, Өзекең Республика премьер-министрі Байкәен Әшімовке кіріп және әскери округінің тыл істері жөніндегі орынбасары генерал Сағадат Нұрмағамбетовпен келісіп бұрынғы офицерлер үйін музейге алып алады. Сол кезде Өзекең көңілді еді, аспаптар музейінің жаңа экспозициясын ашып, астындағы подвалынан қобыз, домбыра т.б. саз аспаптарын жасайтын шеберхана аштырды. Бір сөзінде бұл ғимаратты ата-бабаларымыз салған – деп қазақтарда таласыпты дегенде мен: Қазақтар мен Совет өкіметі 1918 ж. бастап иеленді ғой. Әйтпесе бұл ғимаратты салғызған Гулжахан Галиеваның әкесі Қали Жетісудың 10 мың бас қой айдаған ірі байы болған дегенімде Өзекең: Марқұм Ілияс Омаров эстрада студиясын ашамыз – деп Гулжаханға тапсырма беріп еді, мен айтайыншы Гулжаханға әкенің үйін қазаққа қайтардым – деп жымыды.

1982 жылдың басында Алматы қаласы, Көктөбенің етегі, Арман кинотеатрының артынан бастап, Ақбұлақ кафесіне дейінгі, яғни, Кіші Алматы өзенінің екі жақ жағалауына Өзекең ашық аспан астындағы музей құрмақшы болды. Музейдің прототипіне Швециядағы атақты Скандсен музейімен Прибалтика елдеріндегі музейлер алынды. Архитекторлар, инженерлер, этнографтар барлығы 15-тей жобалаушылар үш жылдай айналысты. Қазақстанның жан-жағынан үйлер, мекен-жайлар, қыстаулар, қора – қопсылар, мола-күмбездер, құлпы тастар т.б. тіршілік қамына қатысты жылжымайтын мүліктердің жобалары мен жаңғыртпалары жасалды. Өзекең Мәдениет Министрлігінен кеткен соң бұл іс аяқсыз қалды. Бірталай жаңғыртпалар (реконструкциялар) кітабына кірді [2,40 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Государственный список памятников истории и культуры Казахской ССР республиканского и местного значения. Сборник документов. Алма-Ата 1983.112-б.

2 Жәнібеков Ө. Жолайрықта. Алматы: Рауан, 1995.40-б.

3 Токтабаев А.Ескерткіштер энциклопедиясы //Білім және Еңбек -№ 2.-1983. 3-б.

4 Токтабаев А. Өсер ел өткенін қадірлейді // Жұлдыз. -№ 11.1988. 9-б.

5 Токтабаев А. Ескерткіштер ел тарихы // Қазақ әдебиеті -2003. 14-б.

ҚАЗАҚСТАН-ҚЫТАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ

КЕҢЕС С. Б.

магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ.

Қазақстан-Қытай ынтымақтастығы Орталық Азиядағы халықаралық қатынастардың аса маңызды және серпінді дамып келе жатқан салаларының бірі. Соңғы онжылдықтар ішінде Қазақстан мен Қытай экономикалық әріптестікті еңсеріп, ынтымақтастықты саяси, мәдени және білім беру салаларына кеңейте отырып, өздерінің екіжақты байланыстарын едәуір тереңдете түсті. Бұл ынтымақтастық географиялық жақындыққа, аймақтық қауіпсіздіктің ортақ мүдделеріне және тұрақты дамуға деген ұмтылысқа байланысты.

Қазақстан-Қытай ынтымақтастығының негізгі кезеңдерін Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін 1990 жылдардың басында дипломатиялық қатынастар орнатудан бастап бірнеше негізгі кезеңдерге бөлуге болады. Сол кезден бастап екі ел де екіжақты байланыстарды кеңейту үшін белсенді жұмыс істеді, бұл сауда, инвестициялар және ірі инфрақұрылымдық жобалар көлемінің айтарлықтай өсуіне әкелді. Шешуші сәт Қазақстанның Қытай ұсынған «Бір белдеу, бір жол» бастамасына қосылуы болды, бұл екі мемлекет арасындағы экономикалық және стратегиялық әріптестікті одан әрі нығайтты.

Энергетика, көлік және логистика саласындағы ынтымақтастық Қазақстанның Қытайға мұнай мен табиғи газды ірі экспорттаушылардың бірі ретіндегі рөлін, сондай-ақ Азия мен Еуропа арасындағы жаңа көлік дәліздерін дамыту шеңберіндегі негізгі транзиттік нүкте ретіндегі рөлін ескере отырып, Қазақстан-Қытай қатынастарында ерекше орын алады. Сонымен қатар, екі ел де халықтар арасындағы өзара түсіністік пен достықты нығайтуға ұмтылып, білім мен мәдениет саласында белсенді ынтымақтасады.

Осылайша, Қазақстан-Қытай ынтымақтастығы Орталық Азияда ғана емес, одан тыс жерлерде де тұрақтылыққа, өркендеуге және қауіпсіздікке елеулі үлес қоса отырып, дамуын және кеңеюін жалғастыратын көп аспектілі әріптестік болып табылады [1, 19 б.].

Мақаланың негізгі бөлігі дипломатиялық қатынастар орнаған сәттен бастап қазіргі уақытқа дейінгі Қазақстан-Қытай ынтымақтастығының негізгі аспектілері мен кезеңдерін егжей-тегжейлі талдауға арналған. Бұл қатынастардың маңыздылығы тек экономикалық өзара әрекеттестікте ғана емес, сонымен қатар аймақтық тұрақтылық пен дамуға үлес қосуда.

Дипломатиялық қатынастар орнату. Қазақстан мен Қытай арасындағы ынтымақтастық 1990 жылдардың басында ресми дипломатиялық қатынастар орнатудан басталды. Бұл кезең екі ел үшін де маңызды болды: Қазақстан Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін ғана тәуелсіздік алып, сенімді халықаралық серіктестер іздеді, ал Қытай Орталық Азиядағы ықпалын кеңейтуге белсенді ұмтылды.

Экономикалық ынтымақтастық. Қазақстан-Қытай әріптестігінің негізі экономикалық өзара іс-қимыл болып табылады. Елдер арасындағы сауда көлемі жыл сайын өсіп, Қытайды Қазақстанның ірі сауда серіктестерінің біріне айналдырды. Қытайдың Қазақстан экономикасына, әсіресе энергетика секторына салған инвестициялары елдің экономикалық дамуында маңызды рөл атқарады. Мұнай, газ және минералдарды қоса алғанда, бай табиғи

ресурстарға ие Қазақстан Қытай үшін энергетикалық ресурстардың маңызды жеткізушісі болып табылады.

Көлік және логистика. Көлік және логистика саласындағы ынтымақтастық Қытай ұсынған «Бір белдеу, бір жол» стратегиясы аясында ерекше маңызға ие. Қазақстан Қытайдан Еуропаға баратын жолдағы маңызды транзиттік торап ретінде әрекет етеді, бұл көлік инфрақұрылымын дамытуға және елдер арасындағы ынтымақтастықты тереңдетуге ықпал етеді. Осы саладағы бірлескен жобаларды іске асыру Қазақстан аумағы арқылы жүк тасымалының байланысын күшейтуге және көлемін ұлғайтуға бағытталған [2, 288 б.].

Энергетикалық серіктестік. Энергетика Қазақстан мен Қытай арасындағы ынтымақтастықтың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстан мұнай мен газдың қомақты қорына ие бола отырып, Қытайды энергиямен қамтамасыз етуге белсенді қатысады. Қазақстан мен Қытайды байланыстыратын құбырларды салу және пайдалану елдер арасындағы энергетикалық байланыстарды нығайтты және қазақстандық мұнайдың Қытай нарығына экспортының өсуіне ықпал етті.

Мәдени және білім беру ынтымақтастығы. Қазақстан-Қытай ынтымақтастығы туралы мақаланың негізгі бөлігі өзара іс-қимылдың негізгі салаларын, жетістіктері мен сын-тегеуріндерін бөліп көрсете отырып, екіжақты қатынастардың негізгі аспектілері мен кезеңдерімен толығырақ танысуға мүмкіндік береді.

Ынтымақтастықты дамыту кезеңдері. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін 1990 жылдардың басында дипломатиялық қатынастар орнату екі ел арасындағы болашақ ынтымақтастықтың негізін қалады. Бұл кезең жоғары деңгейдегі өзара сапарлармен және сауда мен экономикалық қатынастарды дамытуға бағытталған алғашқы екіжақты келісімдердің жасалуымен сипатталады [3, 4099 б.].

2000 жылдардағы экономикалық ынтымақтастықты кеңейту келесі маңызды қадам болды. Елдер арасындағы сауда көлемі тез өсе бастады, ал Қытай біртіндеп Қазақстанның жетекші сауда серіктестерінің біріне айналды. Осы уақытта энергетика, көлік және инфрақұрылым саласындағы ірі бірлескен жобаларды іске асыру басталды.

«Бір белдеу, бір жол» бастамасына қатысу 2013 жылы Қазақстан-Қытай қатынастарында жаңа дәуірді ашты. Қазақстан трансконтиненталдық көліктік-логистикалық және

инфрақұрылымдық желілерді құруға бағытталған осы жаһандық бастаманы іске асырудағы басты елге айналды [4, 49 б.].

Ынтымақтастықтың негізгі салалары:

- қазақстандық энергоресурстар мен ауыл шаруашылығы өнімдерінің Қытайға экспортын, сондай-ақ қытайлық кең тұтыну тауарлары мен технологиялардың Қазақстанға импортын қоса алғанда, өзара сауда өсуін жалғастыруда.

- энергетика саласындағы ынтымақтастық мұнай және газ өндіру, мұнай құбырлары мен газ құбырларын салу жөніндегі бірлескен жобаларды қоса алғанда, екіжақты қатынастардың тіректерінің бірі болып қала береді.

- Қазақстан арқылы көлік дәліздерін дамыту «Бір белдеу, бір жол» бастамасының маңызды бөлігі болып табылады, бұл Азия мен Еуропа арасындағы жүк транзитін ұлғайтуға ықпал етеді [5, 235 б.].

- Қытай Қазақстан экономикасына, әсіресе инфрақұрылымдық жобаларға, энергетика мен тау-кен өнеркәсібіне белсенді инвестиция салуда.

- өсіп келе жатқан мәдени және білім беру ынтымақтастығы студенттермен алмасуды, бірлескен ғылыми жобаларды және екі ел халықтары арасындағы өзара түсіністік пен достықты нығайтуға бағытталған мәдени іс-шараларды өткізуді қамтиды.

- Қазақстан мен Қытай арасындағы ынтымақтастық елдер арасындағы сауданың айтарлықтай өсуіне алып келді, бұл Қытайды Қазақстанның ірі сауда серіктестерінің біріне айналдырды.

- көлік дәліздерін, энергетикалық объектілер мен өнеркәсіптік парктерді салу экономикалық дамуға және елдер арасындағы байланыстарды нығайтуға ықпал етті.

- екі елдің өңірлері мен қалалары арасындағы өзара іс-қимылды жандандыру жергілікті деңгейде бірлескен жобаларды терең интеграциялауға және іске асыруға ықпал етеді.

- сауда көлемінің ұлғаюына қарамастан, Қытайдың пайдасына бейім сауда балансы мәселесі бар.

- Қазақстанның кейбір топтарында Қытайдың өсіп келе жатқан ықпалына қатысты алаңдаушылық бар, бұл екіжақты қатынастарда ашықтық пен тепе-теңдікті талап етеді.

- кейбір ірі жобалар қоршаған ортаға және әлеуметтік салаға әсер ету тұрғысынан алаңдаушылық туғызады, бұл экологиялық және әлеуметтік стандарттарды Мұқият ескеруді талап етеді.

Даму перспективалары

Қазақстан мен Қытай арасындағы өзара іс-қимыл одан әрі кеңейту мен тереңдету үшін зор әлеуетке ие. Цифрлық экономиканы, жасыл технологияларды дамыту, инновациялар мен жоғары технологиялар саласындағы ынтымақтастық әсіресе перспективалы бағыттар болып табылады. Мәдени алмасу мен білім беру бағдарламаларын күшейту өзара қабылдауды жақсартуға және халықтар арасындағы достық байланыстарды нығайтуға ықпал етуі мүмкін.

Перспективалы жобалар мен бастамаларды іске асырудағы табыстың негізгі факторы екі тараптың мүдделері мен үміттерін есепке алу, сондай-ақ ынтымақтастықтың барлық аспектілерінде тепе-теңдік пен ашықтықты қамтамасыз ету болып табылады. Қолданыстағы сын-қатерлерді шешу және Қазақстан мен Қытай арасындағы ынтымақтастық ұсынатын мүмкіндіктерді тиімді пайдалану екі елдің тұрақты дамуы мен өркендеуіне ықпал ететін ұзақ мерзімді және өзара тиімді әріптестікке қол жеткізу үшін негіз бола алады [6, 206 б.].

Қазақстан-Қытай ынтымақтастығы тақырыбы бойынша қорытынды екіжақты қатынастарды талдауды қорытындылайды және екі мемлекет арасындағы Болашақ өзара іс-қимылдың контурын белгілейді.

Қазақстан мен Қытай соңғы онжылдықтарда экономика, энергетика, көлік, мәдениет және білім салаларын қамтитын ынтымақтастықты едәуір кеңейтіп, тереңдете түсті. Бұл қатынастар жаһандық және аймақтық өзгерістер аясында дамыды, бұл екі жақтың өзара тиімді серіктестікке икемділігі мен ұмтылысын көрсетті.

Қазақстан-Қытай ынтымақтастығының жетістіктері өңірлік тұрақтылық пен экономикалық дамуды қамтамасыз ету үшін екіжақты байланыстардың маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, теңдестірілген сауда қажеттілігі, экологиялық және әлеуметтік стандарттарды есепке алу, сондай-ақ қоғамның қабылдауы сияқты қиындықтар диалогты жалғастыруды және өзгертін жағдайларға бейімделуді талап етеді.

«Бір белдеу, бір жол» бастамасы және басқа да екіжақты және көпжақты форматтар шеңберіндегі Қазақстан мен Қытайдың өзара іс-қимылы, әсіресе инновациялар, цифрландыру және жасыл технологиялар саласындағы ынтымақтастықты кеңейту үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Бұл екі ел халықтарының тұрақты дамуы мен әл-ауқатының ортақ мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ете

отырып, серіктестіктің жоғары сапасы мен деңгейіне көшудің алғышарттарын жасайды.

Қорытындылай келе, Қазақстан-Қытай ынтымақтастығы күрделі геосаяси контекстегі мемлекеттер арасындағы табысты және серпінді өзара іс-қимылдың үлгісін көрсетеді. Өткен жылдардағы қол жеткізілген нәтижелер мен тәжірибелерге сүйене отырып, екі елде де қазіргі заманның сын-қатерлерін үлкен интеграциялаумен, өзара түсіністікпен және бірлесіп шешумен сипатталатын жаңа дәуірде өз қарым-қатынастарын дамытуды жалғастыру үшін барлық қажетті алғышарттар бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Татиев, Н. С. Экономическое сотрудничество Казахстана и Китая: 30 лет партнерства // Вестник КГПИ №4, 2023. – С. 19-25.
- 2 Narutyunyan A. A. China-Kazakhstan: Cooperation within The Belt and Road and Nurlu Zhol //Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies. – 2022. – Т. 16. – № 3. – С. 281-297.
- 3 Muratshina K. China–Kazakhstan cooperation in the field of education // INTED2018 Proceedings. – IATED, 2018. – С. 4091-4097.
- 4 Хаджиева Г. У. Новый уровень казахстанско-китайского стратегического партнерства // Современная глобализация: Казахстан в конкурентном мире. – 2017. – С. 48-55.
- 5 Nurgaliyeva L. Foreign policy of Kazakhstan towards China through the prism of economic and energy cooperation. – 2015.
- 6 Kembayev Z. Development of China–Kazakhstan cooperation: building the silk road of the twenty-first century? //Problems of Post-Communism. – 2020. – Т. 67. – № 3. – С. 204-216.

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ МЕЦЕНАТСТВА В КАЗАХСТАНЕ И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В ТРАДИЦИЯХ КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА

КУБЖЕСАРОВА А. Б.

учитель истории, СОШ № 4, г. Экибастуз;
магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

РАХИМОВ М. И.

PhD, постдокторант, кафедра «История Казахстана»,
Торайгыров университет, г. Павлодар

Казахи – кочевой народ, который сегодня перешел к оседлому образу жизни, но бережно хранит свои традиции, сформировавшиеся на протяжении тысячелетий. Постоянные переезды по бескрайним степям, жизнь в небольших группах и особенности религиозных верований способствовали формированию уникального комплекса обрядов и обычаев, которые сегодня принято называть казахскими традициями. Некоторые традиции помогали развивать практические навыки выживания, другие имели сакральное значение, некоторая часть создавалась для развития взаимоотношений и социализации, а какие-то стали основой для формирования культуры казахского народа и его идентичности. Именно Традиции и обычаи, связанные с взаимопомощью, такие как «Асар», «Жылу», «Сыбага» стали основой для формирования меценатства и филантропии в казахском обществе. В Казахстане традиции благотворительности имеют глубокие корни и связаны они с самой структурой и иерархией в традиционном казахском обществе, где благотворительность носила естественный характер, укрепленный с приходом ислама.

Несмотря на формирование иерархии, необходимой для кочевого скотоводства и образа жизни, в социальной организации казахского общества, рядовые общинники и богатые скотовладельцы могли существовать и обеспечивать нормальное функционирование скотоводческого хозяйства только благодаря активному взаимодействию друг с другом. Традиции взаимопомощи обязывали богатых кочевников предоставлять необходимый прожиточный минимум нижестоящим социальным слоям общества. Таким образом, оба класса казахского общества взаимно дополняли друг друга и являлись составными частями единого социально-экономического комплекса.

«Кен болсаң кем болмасың» (Если будешь щедрым, станешь богаче) звучит народная мудрость Великой степи. В ней широкая

душа казахского народа и присущая «Ұлы дала» ценность взаимопомощи, сопричастности и неравнодушного отношения к ближнему. Именно пласт традиций, берущих свое начало в обычаях великодушия, гостеприимства и милосердия казахской земли лег в основу благотворительных дел казахского общества.

Меценат – лицо, способствующее на добровольной и безвозмездной основе развитию не только науки, искусства, здравоохранения и образования в целом, но и конкретным лицам в частности, оказывая финансовую помощь из личных средств или же имея для этого собственную организацию, ориентированную на ту или иную благодетель.

История меценатства в Казахстане – это история личностей, тех, кто сохранял и распространял духовные ценности в обществе, активно содействовал развитию науки, культуры, искусства; способствовал сохранению и содержанию зданий и объектов, имеющих культурное, историческое и культовое значение.

Следующие исторические факторы формирования и развития меценатства и благотворительности в Казахстане, связаны с влиянием колониальной политики царской России в Казахстане. Этот период можно условно разделить на два временных отрезка: первая половина XIX века, когда можно наблюдать отдельные примеры поддержки со стороны степной аристократии, и вторая половина XIX века – начало XX века, когда капитализм в Казахстане развивался более активно, а участие в благотворительности и меценатстве стало более широко распространенным. К этому времени к благотворительной деятельности присоединились предприниматели, баи и купцы. Среди меценатов Казахстана были представители различных религиозных течений, сословий и национальностей. Все они отличались хорошим эстетическим вкусом и прекрасно сочетали в себе как национальные, так и европейские традиции. Представители крупной аристократии, будучи образованными людьми, активно поддерживали ученых, поэтов и композиторов.

Например: Аблай Хан был покровителем поэтов, музыкантов и религиозных деятелей, мечтал о строительстве в крае городов.

Примером, является Хан Жангир, правитель Букеевской (Внутренней) Орды (годы правления: 1824–1845 гг.). Остановимся на роли Жангир хана как мецената казахской степи. 1835 году по указанию Жангир хана была построена первая мусульманская мечеть. Увеличил число мулл в аулах. Они выполняли функции

письмоводителей и духовных наставников. Хан показывал личный пример в богослужении. По словам российского исследователя А.Алеторова, «хан не оставлял ни одного намаза и пять раз в день посещал с султанами мечеть, в которой поста Рамазан и ночевал». На личные средства издавал книги, пропагандирующие ислам суннитского направления ханифитского масхаба [1, с.71]. В 1841 году в Ханской ставке по инициативе Жангир-хана была открыта первая светская общеобразовательная школа для казахских детей, причем все материальные затраты по содержанию школы хан взял на себя и даже занимался проверкой знаний учащихся. Строительство медресе и аульных мектебов, направление детей на учебу в Астрахань, Саратов и Казань, в Неплюевский кадетский корпус в Оренбурге, в котором специально было открыто 10 вакансий для детей из Внутренней Орды, были частью политики Жангира. Среди выпускников этой школы – известные люди, активисты движения Алаш и автономии Алаш Орда, депутаты Государственной думы Российской империи, просветители и ученые. Также известно, что Жангир хан отправил на учебу в г.Оренбург вместе со своим сыном Зулкарнайыном и будущего известного акына Махамбета Утемисова [2, с. 138].

Повсеместно внедрял делопроизводство и даже создал собственную архивную службу. В области здравоохранения ввел практику прививки от инфекционных болезней. Его усилиями во Внутренней Орде появилась также больница и аптека [1, с.72]. Жангир-хан одним из первых создал музей предметов быта и культуры казахского народа, открыл «Оружейную комнату» с коллекцией оружия, которое принадлежало предкам Жангира, также были представлены воинские доспехи работы казахских мастеров-оружейников и жалованные российскими императорами ханскому двору сабли.

Отец Абая Кунанбаева – Кунанбай Оскенбаев (1804-1886 гг.) – один из самых состоятельных лиц в Каркаралинском округе, знаменитый оратор и прекрасный знаток «Степного права» был не только крупным политическим деятелем (избран народом старшим султаном из среды «черной кости»), но и оставил заметный след в духовной жизни казахов. В 1849 г. В Каркаралинске на средства Кунанбая была построена первая мечеть. В 1874 году Кунанбай совершил хадж, прожил в Мекке более 2 лет и построил в городе для паломников такие (дом, служивший гостиницей), чтобы в ней могли отдохнуть паломники, осуществлявшие хадж, в основном, прибывшие из казахских степей. При Семипалатинском

статистическом комитете действовал музей и библиотека. В музее систематизировался и хранился ценный материал по истории края, который служил хорошим источником для научных экспедиций. В 1885 г. в этот же музей Абай Кунанбаев передал ценную коллекцию предметов прикладного искусства казахов, которую он собирал на протяжении длительного времени, часть из которых сегодня представлена в музее города Семей.

Одним из просветителей и организатором меценатства среди казахов стал Ы. Алтынсарин. Когда Ыбыраю было всего 19 лет, Оренбургская администрация поручила ему судьбоносное задание. Молодой педагог должен был отправиться в Тургай и основать там школу, а также преподавать в ней русский язык. В Оренбурге юноше дали множество предписаний, рассказали о полномочиях, но никакой иной поддержки ему ждать не приходилось. Молодому организатору пришлось вплотную заняться строительством и самостоятельно искать финансирование. Алтынсарин разезжал по аулам, разъясняя кочевникам значение светского образования. Собрал народные средства и вложив свои сбережения, он приступил к строительству школы, которая открылась 8 января 1864 года. Просветитель уделял большое внимание постановке работы разнопрофильных школ, и в своем завещании оставил принадлежащие ему земли в пользование сельскохозяйственной школы Тургая [2, с. 199].

Широко был известен своим меценатством бай Абдыкарим, который оказывал всяческую помощь Султанмахмуту Торайгырову, а также старший султан Баян-Аульского округа Муса Шорманов. О Мусе Шорманове в 1885 году не раз писали «Акмолинские областные ведомости». М. Шорманов много занимался проблемами улучшения социально-бытового положения кочевого населения, о выделении лекарств для прививок от оспы, усиленно привлекал состоятельных казахов к сбору средств для благотворительных заведений в Омске и Павлодаре – приюта, богадельни. Будучи убежденным сторонником просвещения, М. Шорманов хорошо понимал значение русского образования, поощрял открытие русских школ для казахских детей в Омске и Павлодаре, оказывал школам материальную помощь. Так, например, при его активном участии были открыты в Омске – в 1857 г. казахская школа по подготовке писарей волостных канцелярий; в 1878 г. школа-интернат для казахских девочек. М. Шорманов оказал определенное влияние на формирование мировоззрения выдающегося казахского ученого Ч.Ч. Валиханова, приходившего ему родным племянником,

которому он оказывал всестороннюю поддержку, в том числе и материальную [3, с.60-61]. Сын Чорманова Садуакас продолжил дело отца. Благодаря инициативе Садуакаса десятки талантливых детей получили возможность учиться в лучших заведениях России. Те, кто стремился продолжить образование в лучших университетах Российской империи: в Москве, Санкт-Петербурге, Казани могли получить учрежденные именными стипендии. В 1885 г. было представлено 100 стипендий для обучающихся в земледельческих и медицинских академиях, в ветеринарном институте, на высших женских курсах и других учебных заведениях страны. Одним из учебных заведений, где обучались казахи, была Оренбургская гимназия, в которой с 1868 г. по 1892 г. обучалось 52 казахских стипендиата, из которых 10 человек получили аттестат. В Казанском университете с 70-х г. XIX в. до 1917 г. училось 25 казахов, из них 16 человек обучалось на юридическом факультете, остальные – на медицинском [4, с.129]. Первым средним учебным заведением, в котором был открыт доступ для детей инородцев, было Оренбургское Неплюевское военное училище (1825 г.), переименованное затем в Оренбургский кадетский корпус. С 1825 по 1866 г. Оренбургский кадетский корпус окончили 35 казахов. В Омске, Кокчетаве, Акмоле были открыты интернаты для казахских детей. Они содержались за счет пожертвований казахского населения. Каждая казахская волость обязывалась отправлять по 2 мальчика.

Постепенное вовлечение Казахского края в сферу капиталистических отношений внесло немало изменений в экономическую жизнь населения, в частности, в формы и содержание благотворительности.

Во второй половине XIX века появились первые состоятельные граждане, купцы – Галиаскар и Сыздык Халфины, Нуркен Забиров, династия Кошегуловых (Косшыгула) из Акмолинска. В 1898 году они образовали Общество попечения о начальном образовании. Основатель династии Косшыгула – Баймухамет открыл на свои средства книжный магазин и первую в Акмолинске казахско-мусульманскую школу, а также выплачивал жалованье (зарплату) учителям школы и стипендии ее ученикам. Кошегулов был родом из Жанаркинских степей. Он понимал, что людям нужна грамота, и открыл для горожан медресе (воскресную школу). К слову, грамоте в этой школе мог обучаться любой желающий. На средства

купеческой семьи Кошегуловых была построена школа для мусульманской молодежи.

Следующим историческим событием повлиявшим на активное развитие меценатства к Казахстане, были буржуазно-демократическая и социалистическая революции в России и последующие изменения. Распространение идеи возрождения казахской, национальной государственности, связаны со стремлением помочь талантливым соотечественникам. Многие предприниматели оказывали материальную поддержку талантливой молодежи в получении образования. В 1913-1918 годы, когда начали выходить казахские издания, годы активной деятельности партии «Алаш» и правительства Алаш-Орда. Казахские баи активно включились в дело становления, развития, распространения казахских газет, казахской культуры. Они финансово начали помогать казахским газетам. В частности, они помогли распространению и популяризации среди населения газете «Қазақ», которая за 1913-1918 годы выпустила 265 номеров. При создании Алашской автономии именно богатые степняки взяли на себя все финансовые и материальные расходы. Среди них были – Абдрахман Жусипулы, Ике Адильулы, Алесандр Еракылов (крещенный казах), Мусатай Молдабайулы, Жумекке Оразалыулы (Оразалин), Медеу Оразбайулы (Оразбаев), Хасен Акайулы (Акаев), Ибрай Акбайулы (Акпаев), Алихан Букейхан, на западе – Альнияз Тобаниязулы (Тобаниязов), Садык Омарулы (Омаров), Салимгерей Жанторин (Салим-Герей Джантюрин), Иса Копжасарулы (Кобжасаров), на юге – Ахмет и Мустафа Оразайулы, сыновья бая Мамана – Турсыбек, Сеитбаттал и Есенгул, Садык Утегенулы В одном из номеров газеты «Қазақ» отмечалось, что когда издание оказалось в затруднительном материальном положении на помощь пришли казахские баи, которые оказали своевременную помощь, перечисляя денежные взносы, тем самым поддержали издание. В этом номере перечислялись фамилии и размер внесенного взноса [5, с.117]. В декабре 1917 года, когда правительство Алашорды, созданное в Оренбурге, вынуждено было переехать в Семей, такие состоятельные казахи как Каражан Укибаев, Абдырахман Жусипов, Анияр Молдабаев оказали неоценимую материальную поддержку передали в безвозмездное пользование – дома, мебель и все необходимое для продолжения работы. Поддержку правительству Алаш-Орды после Февральской революции 1917 года оказывал один из известных меценатов Салимгерей Жантурин, который налазил

связь с руководителями партии «Алаш». Салимгерей Жантюрин - потомок казахских ханов Букеевской Орды, чингизид. Салимгерей Жантурин предстает как крупный землевладелец, меценат и видный деятель тюрко-мусульманского сообщества.

Люди, занимавшиеся благотворительной деятельностью в духовной сфере в XIX – нач. XX в., были разные по своему образованию (зачастую отсутствию его), роду деятельности, религиозным верованиям, размеру капитала. Разными были и причины, толкавшие баев, купцов, состоятельных людей заниматься меценатством. На наш взгляд можно выделить несколько причин занятия благотворительностью и меценатством в рассматриваемый период:

1. Стремление внести посильный вклад в развитие культуры своего народа.

2. Высокая религиозность буржуазии, баев и купцов (традиционно православие, как и ислам не поощряли материальное богатство).

3. Экономическая заинтересованность Крупных предприниматели стремились нанять квалифицированный персонал на своих заводах и фабриках, поэтому заинтересованы в развитии образования. Во многих компаниях подобные расходы становятся обязательными уже с конца XIX в.

4. Благотворительность часто открывала предпринимателям единственную возможность получать чины, почетные звания, сословные привилегии, ордена и прочие отличия, так как всячески поощрялась властью. Власть стремилась стимулировать развитие общественных институтов.

5. Стремление некоторых купцов, сколотивших свои капиталы несправедливым путем искупить вину, занявшись богоугодными делами.

Судьба многих баев, купцов, направлявших свои средства для поддержки соотечественников, строивших мечети и церкви, школы и гимназии до сих пор остается «белым пятном» истории. Многие из них были осуждены по политической статье 58 за связь с партией «Алаш». Большинство были раскулачены и высланы за пределы области, в которой проживали. Необходимо исследовать исторические аспекты благотворительности и меценатства, учитывая объективные и субъективные причины занятия этим благородным делом, при этом не идеализируя и не принижая цели и задачи, которые ставились перед первой когортой людей, делавших

важные вклады в поддержку культуры своего народа. История и опыт отечественного меценатства чрезвычайно актуальны, так как стоит вопрос о возрождении, сохранении и развитии национальной культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кабульдинов З. Е История Казахстана: учебное пособие. – Алматы: Атамура, 2012. – 208 с.
2. Касымбаев Ж., Омарбеков Т. История Казахстана: учебное пособие. – Алматы: Мектеп 2016 – 344 с.
3. Зиманов С.З., Атишев А.А. Политические взгляды Чокана Валиханова. – Алма-Ата: Наука, 1965. – 205 с.
4. Галиев В.З. Медицинская деятельность ссыльных революционеров в Казахстане (вторая половина XIX в.). – Алма-Ата: Казахстан, 1982. – 164 с.
5. Исторические аспекты меценатства в Казахстане / Капаева А. Т// Отан тарихы - №2 (90) 2020 – 266 с. [просмотрено: 04.03.2024]

ТАРИХИ КАРТАЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

МАЖЕНОВА З. С.
магистрант, Ә. Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.
КАРИМОВА А. Е.
т.ғ.к., декан, Ә. Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

«Тарих заттар немесе құбылыстар туралы емес, адам, адамзаттың өткені туралы ғылым.

Оларды ұстанатын адамдарға тәуелсіз қандай да бір идеялар бар ма?

*Тек бір ғана тарих бар – адамның тарихы, бұл тарих – кең мағынадағы тарих.»
Люсьен Февр [1, 33 б.]*

Жалпы мағынада тарих дегеніміз – өткен заманның айнасы, тұрмыс-тіршілігі, жүйелі баяндауы бар формасы. Бұрыннан бері тарихшылар қандай да бір кезең болсын, қандай да бір мәдениетке

тиесілі болғанымен, тарих үшін маңызды ақпаратты іріктеп алады. Олар өткен кезеңнің әңгімелері қалай көрінуі керек, қалай ұйқасу керек, қандай ережелерге бағынатынын анықтай алады. Ақпарат көзі ретінде тарихи деректер пайдаланылады. Тарихи дерек – зерттеушінің назарына ілінетін өткеннің куәлігі (мүмкін ол қолжазба, бейне, құжат, әдет-ғұрып, құрал т.б.) болып табылатын, тарих пәнінің аса маңызды ұғымдарының бірі. Деректерге талдау жұмысын жасау нәтижесінде алынған ақпараттар көздерінің негізінде тарихшылар әдетте өткен шақтың өзіндік тарихи бейнесін қалыптастырады [1, 33 б.]. Дегенмен, деректің қаншалықты тарихи сыннан өткендігі, сол кездегі шынайылығын анықтау үлкен мәселе. Өзгертілімсіз қалатын бір жәйт – тарихи карталар. Ағылшын тарихшысы әрі философы Р. Дж. Коллингвудтың сөзімен айтпақшы, «Дүниенің барлығы – белгілі бір заттың әлеуетті куәліктері», тарихи карталар болса, мүлк етпес тарихтың өзгермейтін шындығы [1, 35 б.].

Тарихи карталар географиялық тұрғыда жасалады және оқиға немесе белгілі бір дәуірдің бірнеше есе кішірейтілген, жинақталған бейнелі шартты түрдегі көрінісін анықтайды [2, 51 б.]. Деректер негізінде тарихтағы ең ежелгі карталар біздің дәуірімізге дейін III-I мың жылдықтарда Вавилон мен Египетте жасалған, ал Ресейде болса XVIII ғасырдың соғына қарай арнайы дайындалған оқу карталары жасалынған еді [3].

Карталардың ерекшелігі, онда өткен оқиғалар мен процестердің сол кездегі қозғалысы мен динамикасы айқын көрсетіледі. Сонымен қатар, тақырыптық карталарда тарихқа қатысы жоқ, яки сабаққа қатысы жоқ ақпарат берілмейді, бұл өткен оқиғаның мән-жайын барынша аша түседі. Карталар өзара оқиғалар желісін құра алады, мысалы, «1812 жылы Отан соғысы тақырыбында» «XIX ғасырдың басынан 1861 жылға дейінгі Ресей империясы» және «1700 жылдан 1914 жылға дейінгі Ресей империясының аумағының өсуі» атты карталарды да қосарлай пайдалануға болады [2, 52 б.].

Кеңістік туралы ұғымдарын пайдалану барысында оқу карталарымен қоса тарихи картиналар қатар пайдаланылады. Тақырыпты ашқан кезде бұл ең тиімді әдістердің бірі, дегенмен, географиялық тұрғыдан оқиға орнын білу де маңызды фактор. Жалпы тарихи карталармен жұмыс істеген қатысушылар келесі білім мен дағдыларды меңгереді:

1. Картаның атауымен тақырыбы, хронологияға сай оқиғаның орын алған кезі мен мазмұнын, картаның жергілікті жеріне сай масштабын (Масштаб (нем. Mastab. [mɛ'] – өлшеуіш, мөлшер және

[star] – таяқ) – картадағы, сұлбадағы, сызбадағы ұзындықтың жердің шынайы ұзындығына лайық қатынасы), аңызға байланысты шартты белгілердің шешілуін біледі;

2. Тарихи картада белгіленген географиялық кеңістікті тауып, ақиқатқа жетіп, кескіндемелік құралдармен карта мазмұнын беріп, мәліметтерді салыстырып, сын тұрғысынан бағалай отыра, басқа берілген ақпарат көздерімен салыстыра алады.

Негізінен, карталар тарихи оқиғалар және белгілі бір құбылыстардың арасындағы байланысын, динамикасын, әрине де мазмұнын сақтауға мүмкіндік беретіні анық. Карталар тіпті, болған оқиғаның шындық тұрғысынан дәлдігін анықтауға септігін тигізеді [2, 58 б.]. Алайда картографтардың қателіктері де, біршама зиян келтірерлік жәйт. Тарих ғылымдарының докторы, профессор, Батыс Қазақстан тарих және археология орталығының директоры Мұрат Сыдықов Қазақстан өңіріндегі ортағасырлық қалалар мен кенттер тарихын археологиялық қазбалар негізінде түбегейлі зерттеп жүрген белгілі ғалым өз ой-толғамында «Алтын орда зерттеушісі Егоровтың 1985 жылы жарық көрген кітабындағы схема-картада Жайық бойында жалғыз қала – Сарайшық қана көрсетілген» – деген оймен келіспейді де, «...Шакафни қаласы XVI-XVII ғасырларда сызылған карталарда белгіленген. Мысалы, 1562 жылы Лондонда Антон Дженкинсон шығарған «Ресей, Московия және Тартария картасы» атты еңбекте бар. ...Яғни Шакафни дегеніміз - «Жайық» емес, мүлдем басқа қала!» – деп, Шакафни қаласын дереккөздер негізінде жеке қала деген тұжырымдамаға келеді. Бұл кезде, байқағанымыз карталардағы ақпарат көздерінің берілу рөлі жоғары деңгейде екенін айта аламыз [4].

Профессор, тарих ғылымдарының докторы, синолог-шығыстанушы Нұрлан Кенжеахмет «XVII-XIX ғасырлардағы Қазақ хандығына және оның көршілес аймақтарына қатысты Еуропа-Қытай империялық карталары мен географиялық сөздіктерін тарихи тұрғыдан зерттеумен айналысамын» – дейді ғалым. «Eurasian Historical Geography as Reflected in Geographical Literature and in Maps from the Thirteenth to the Mid-Seventeenth Centuries» (XIII ғасырдан XVIII ғасырдың ортасынан дейінгі географиялық әдебиеттер мен карталарда көрініс тапқан Еуразияның тарихи географиясы) атты еңбегінде тарихи карталарды, олардың тарих саласындағы рөлінің маңыздылығын атап көрсетеді [5].

Қазақстанда, қоғамда, қазіргі экономикада болып жатқан инновациялық өзгерістер бүкіл білім беру жүйесін жаңғыртудың

негізгі бағыттарын айқындай отырып, білім беру жүйесіне де әсер етіп жатқандығы анық. Қазіргі білім беру инновациялық процестерсіз мүмкін емес. Жалпы мағынада «инновация» («латын тілінен аударғанда «инновация») – жаңашылдық, өзгеріс, жаңару жаңаны құру, игеру, пайдалану және тарату жөніндегі қызметпен байланысты. Сонымен қатар, ұстаным басым: Инновация – бұл тек ақыл-ойды құру ғана емес, жаңашылдықты тарату емес, бұл айтарлықтай сипаттағы өзгерістер, іс-әрекет тәсіліндегі, ойлау стиліндегі өзгерістермен бірге жүреді.

Қазіргі уақытта инновациялық оқытудың көптеген әдістері бар:

- модульдік оқыту,
- электронды-интерактивті оқыту,
- проблемалық оқыту,
- қашықтықтан оқыту,
- ғылыми-әдістемелік оқыту,
- жоба әдісі, жоғарыда олардың азы ғана көрсетілген.

Бүгінгі таңда тек теориялық тұрғыда ғана білім бермей, практика тұрғысында қолдана алтын сапалы білімді дамыту, еліміздің басты міндетіне айналып отыр. Жоғарыда көрсетілген отандық ғалымдармен қоса, бұл мәселе шетелдік ғалымдармен де зерттелуде.

Хайди Рупп «Teaching World History in the Twenty-First Century: A Resource Book» оқытушыларға дүниежүзілік тарихты оқытуға көмектесу үшін әзірленген жан-жақты нұсқаулық жасаған. Мұғалімдердің кәсіби дамуына арналған ресурстар кіреді, бұл мұғалімдерге дүниежүзілік тарихтағы білімге қатысты соңғы зерттеулер, оқыту әдістері мен технологиялары туралы хабардар болуға көмектеседі [6]. Тарихшы Д. Ислямов «Информационно-коммуникативные технологии на уроках истории.» еңбегін тарих сабағындағы АКТ қолдануына арнайды, олардың маңызды екенін де атап көрсетеді [7].

Қазірде инновациялық технология ретінде интерактивтік карталарды пайдалану да, алға басып келеді. Интерактивтік карталарды пайдалану мұғалім мен оқушылар үшін жаңа дағдылармен қоса, жаңа көзқарастар қалыптастырады, бұл кезегінде үздік нәтижеге апарып соқтырады. Жыл сайын оқу процесі барған сайын қызықты және көрнекі бола бастауы қажет [8]. Тарихты, географияны және компьютерлік технологияны қалай байланыстыруға болатынының кейбір мысалдары бар:

- Ancient Earth Globe;
- Map of Pangea with Modern Borders;

- Interactive World History Atlas since 3000 BC;
- World Population;
- The Stanford Geospatial Network Model of the Roman World;
- Pleiades.

Осы сайттардың мысалында ағартушылық қызметтің даму тенденциясы айқын көрінеді. Пәнаралық тәсілдің арқасында кәсіби ғалымдар өз зерттеулерінде қолдана алатын ғана емес, сонымен қатар болашақ мамандарды қызықтыруға мүмкіндік беретін жобалар жасалады.

Қорытындылай келе, мектепте тарихты оқытуда АКТ, Фаламтор ресурстарын, интерактивті әдістерді қолдану оқушылардың қосымша материалмен жұмыс істеу білімі мен дағдыларын арттырып қана қоймай, өткен материалды бекітуге көмектесіп қана қоймай, сабақтың тиімділігін арттырады. Сонымен қатар, мұғалімнің құзыреттілігін, кәсіби шеберлігін арттыруға, сабақтарды талаптарға сәйкес өткізуге көмектеседі, сабақтарды қызықты етіп, ғылым мен тарихты оқыту әдістемесінің жаңа жетістіктерге жетуіне талпынас береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Репина Л. П., Зверева В. В., Парамонова М. Ю. Тарихи білім тарихы. Академиялық бакалавриатқа арналған оқулық, -4-басылым. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы қоғамдық қоры, 2020. -236 б.
- 2 Қозғамбаева Г. Б., Алпысбаева Н. К. Тарихты оқыту әдістемесі. Оқу құралы. – Алматы: Қазақ Университеті, 2016.- 260 б.
- 3 18 древних карт мира глазами наших предков. Flytothesky. История. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://flytothesky.ru/18-drevnix-kart-mira-glazami-nashix-predkov/> [сайтқа жарияланған күні 23.04.2019].
- 4 Қазақ тарихында ортағасырлық қалаларды зерттеудің маңызы зор - М.Сыдықов. Қазақпарат. [Электрондық ресурс]. – URL: https://kaz.inform.kz/news/kazak-tarihynda-ortagasyrlyk-kalalardy-zertteudin-manyzy-zor-m-sydykov_a2371773/ [сайтқа жарияланған күні 18.04.2011].
- 5 Қазақтың көне карталарын зерттеп жүр. Egemen Qazaqstan. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://egemen.kz/article/274139-qazaqtynh-kone-kartalaryn-zerttep-dgur> [сайтқа жарияланған күні 10.05.2021].

6. Heidi R. Teaching World History in the Twenty-First Century: A Resource Book, Second Edition. – New York: Routledge, 2015. 208 p. [ағылшын тілінде].

7 Ислямов Д. Информационно-коммуникативные технологии на уроках истории //Иновации в образовании (Казахстан). – № 4. 2018.– 47-52 бб.

8 Подборка интерактивных карт по истории. Системный блок. История. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://sysblok.ru/history/podborka-interaktivnyh-kart-po-istorii/> [сайтқа жарияланған күні 23.04.2021].

ХІХ–ХХ ҒҒ. БАСЫНДАҒЫ ПАТШАЛЫҚ РЕСЕЙДІҢ ҚАЗАҚ ЖЕРІНДЕГІ ДІНИ САЯСАТЫ (ТАРИХНАМАЛЫҚ ТАЛДАУ)

МУХАМЕДИЯРОВ Д. Б.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

РАХИМОВ М. И.

PhD, постдокторант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазақ халқының дәстүрлері, діни наным-сенімдері, рухани өмірі және тәрбиелік нормалары патша өкіметін отарлау мақсатында қызықтарған еді. Оның басты көрсеткіші отаршылдық дәуірі кезінде қазақ даласына жіберілген әскерилердің, зерттеушілердің, кішігірім шенеунік жеке есептері, күнделіктері, естеліктері мен очерктері. Олар өз жазбаларында қазақтардың шығу тегіне, тарихына, аңыз әңгімелеріне, әлеуметтік құрылымына ғана емес, діни наным сенімдеріне ерекше назар аударып, сипаттап жүрген. Әрине мұндай қызығушылықтың өзіндік негіздері бар, кез келген метрополиалық мемлекет отарлау саясатының басты мақсаты ретінде дәстүрлі діннен ажыратуды және өзінің идеологиялық мақсаттарына сай келетін дінге айналдыруды көздеді.

С. Броневский қазақтардың өз-өздерін мұсылмандарға жатқызады деп көрсеткен, дегенмен тұрақты мешіттер мен діни дәстүрлердің болмағанын белгілейді. Кез келген ауылда молданың, немесе діни білімі бар ақсақалдың бар екені және ол күніне бес рет намаз оқыған кезде қазақтар намазға бірлесіп жығылатының да көрсеткен. Сонымен қатар Броневский қазақтар арасында отқа табынушылық әлі де күшін жоғалтпаған және мұсылманға тән ораза сияқты дәстүрлер көші-қон кезде немесе жолдағылар ұстанбайды,

тек ақсақалдары ғана діни мерекелерді ұстануға тырысады деп жазған [1, 56-57 бб.].

Левшин А.И. қазақ қауымын мұсылмандарға жатқызғанына қарамастан, олардың арасында исламның шығу тегі, қағидаттарының терең мағынасы туралы теориялық білімдері үстеме екенін көрсетті. Қазақтар өз-өздерін исламның сұна тармақшасына жатқызады, басқа дін өкілдерін қарсыластар ретінде көпірлер деп атайды. Сонымен қатар, исламның қағидаттарына қарамастан қазақ қоғамында бақсыларға, шаманизмге, яғни исламға дейін таралған ілімге сенім өте жоғары деп сипаттаған. Левшиннің пікірінше, егер Хиуа мен Бұқараның молдалары тұрақты түрде қазақ арасында діни ілімдерін оқып кетпесе, тіпті қазақтар өздерін мұсылман дінімен байланыстармаушы еді. Дегенмен қазақтың сұлтандары ортаазиялық молдаларды өздеріне жиі шақырып оларды тілмаш, хатшы қызметіне қабылдайды деп көрсеткен [2, 74 б.].

Сонымен, XIX ғ бірінші жартысына дейін, қазақ даласында жергілікті халықтың діни наным-сенімдері туралы ақпаратты жинау жұмысы кеңінен етек жайды және келешекте патшалықтың діни саясатына қажетті құралға айналды.

Тіпті 1861 ж патшалық Ресей аграрлық қысымшылықты шешу мақсатында қазақ даласына славяндарды жер тапшылығы мәселесін шешу үшін жібере бастаған. Қазақ жерінде қоныстанған славяндар әскери, тінту міндеткерліктерін атқарды. Сонымен қатар христиан дінін таратудың әлеуметтік негізіне айналып жергілікті қазақ өкілдерін шоқындыру құралына айналдырды.

Қазақ даласында орыс, украин және басқа да мұсылман емес қоныс аударушыларды рухани тәртіпке салу мақсатында қазақ даласында алғашқы шіркеулер мен христиан қызметкерлері пайда болды. Оларды отаршылдықтың бір бағыты ретінде қолданып патшалық миссионерлерік қызметке жұмсады, яғни жергілікті қазақ қауымында исламның шамалы таралғанын пайдаланып христиандандыру бағытын ерекше қолға алды.

Бұратана халықты шоқындыру туралы пікірталастар мерзімді басылымдардың беттерінде, ғылыми жарияланымдар мен зерттеулер аясында өтті. Өңірдің бас ресми басылымының беттерінде – «Түркістан уәлаяты» газетінде шамадан тыс миссионерлік белсенділігімен ерекшеленетін жарияланымдар санының өсуі байқалады. Қазақ даласын шоқындыру жолдары туралы идеялар мен ұсыныстар келесі авторлардың шығармаларында көтерілді, XIX ғасырдың екінші жартысы – XX ғасырдың басы.:

А. И. Добросмыслов [3], М. А. Миропиев [4], Н. А. Бобровников [5], В. П. Наливкин [6].

Пікірталасқа шығыстанушы ғалымдар, миссионерлер мен шіркеу қызметкерлері, қатардағы әскерилерден бастап генерал-губернаторларға дейінгі әр түрлі деңгейдегі отаршыл әкімшіліктің шенеуніктері қатысты. Шенеуніктер мұсылмандардың саны, исламның жергілікті халықтың рухани өміріне әсері мен жағдайы туралы мәліметтерді жинап, талдады, мұсылман мектептерінің қызметін зерттеді, қазақ халқының діни трансформациясы қоғамды толғандыратын мәселелеріне өз көзқарастарын білдіретін жоспарлар мен жобаларды әзірледі. Шығыстанушы ғалымдар, этнографтар Түркістан өлкесі халқының мұсылмандық ұстанымдарының тұрақтылық себептері менталитетінің ерекшеліктерін түсінуге тырысып, халықтың мәдениеті мен тұрмысын зерттеді. Кейбіреулер, мысалы, В. П. Наливкин, мәселені іштен зерттей отырып, тікелей қазақ ортасында өмір сүрді [7, 39 б.].

Империяда белгілі және жаппай қолданылатын тұжырымдамалардың бірі-Қазан мемлекеттік императорлық университетінің және Қазан теологиялық академиясының профессоры Н. И. Ильминскийдің христиандық ағарту жүйесі болды. Профессордың пікірінше, христиан діні дала көшпенділеріне егілмеген және оның көшпелі қазақтар арасында таралуы «олардың күнделікті өмірінің тәртібі», яғни көшпелі өмір салтына қатысты деп белгілеген. Н. И. Ильминский табысты христиандандыру шарттарын негіздеді: «Қырғыздар арасында Евангелие табысты тарату үшін бірнеше шарттарды жасау керек. Біріншіден, қырғыздар үшін ерекше рухани миссияны ұйымдастыру, екіншіден, қырғыздар, башқұрлар, татарлар арасында Құтқарушы, апостолдар, пророктар, т.с.с. туралы қысқаша аңыздарды тарату, тіпті бұл әңгімелерді орыс және татар тілінде суреттермен басып шығару керек, үшіншіден, миссионерлердің қызметіне барынша жағдайлар жасап, шіркеулер орнатып, шоқынған қырғыздарға орыс шаруаларына жатқызып, миссионерлер арасында тұрғызым ерекше мекемелерге айналдыру тиіс» [8, 47 б.]. Ильминскийдің айтуынша, шоқынған көшпенділерде жылжымалы шіркеулер ұйымдастырып, шоқынған мен шоқынбағандар арасында байланыстырады күшейту керек. Сонымен Ильминскийдің тұжырымдамасы көшпелілерге арнайы құрастырылғанымен, отырықшы аймақтарда да қолданылды [9, 39 б.].

Христиандықтың жолдары мен әдістері туралы өткір пікірталастар болды. Патша әкімшілігі белгілі бір тәжірибеге ие бола отырып, Түркістан өлкесінде христиандықты зорлық-зомбылықпен жүргізуден қорықты, өйткені жергілікті халық билікке қарсылық көрсете алды. Бұл тұрғыда шенеуніктердің көпшілігі уақыт пен шыдамдылықты қажет ететін христиандықтың біртіндеп, «жұмсақ» әдістері мен тәсілдерді талап етті [10, 66 б.].

Бұл көзқарасты орыстандыру саясатын аса сақтықпен жүргізуді талап еткен Түркістан өлкесінің бірінші генерал-губернаторы К. П. Кауфман ұстанды. Жоғары білімді адам және тәжірибелі әкімші ретінде ол отаршыл әкімшіліктің жергілікті тұрғындармен қарым-қатынасын құру процесінде, әсіресе дін сияқты нәзік салада барлық күрделілік пен ықтимал тәуекелдерді түсінді. 1868 жылы, қызметке кіріскеннен кейінгі жылы ол мұсылман дінбасыларының депутаттығымен кездесуде дінге қатысты саясат бағдарламасын әзірлеп, ұсынды. Оның мәні жергілікті тұрғындардың діни өміріне араласпау және мұсылман дінбасыларын қоғамның қоғамдық-саяси және рухани-мәдени институты ретінде мүлдем елемей болды. Христиандықтың табысты факторы ретінде К. П. Кауфман аймақтағы славян халқының көбеюін қарастырды, бұл шіркеулер мен приход мектептерінің құрылысымен бірге жүруі керек. «Мүмкіндігінше Түркістанда, әсіресе Әулие Ата мен Шымкентте орыс элементінің санын көбейту қажет, өйткені бұл аудандардың облысында қырғыздар тығыз қоныстанған, ал олар сарттарға қарағанда исламға діншілдігі төмендеу. Орыс элементінің аудандарында шіркеулер мен приход мектептерін неғұрлым көп салсақ, соғұрлым біз православие мемлекетінің келбетін береміз». К. П. Кауфманның идеялары біртіндеп жүзеге асырылды. Шымкент және Әулие-Ата уездерінде орыс қоныс аударушы шаруалары үшін аудандар құрылды. Бос жерлерде алдымен шіркеу мен базар ұйымдастырылды, содан кейін жоспарлы түрде қоныс аударушылар қоныстанды. Сырдария уалаятында 50 ауыл ұйымдастырылды, уездерде 3000 орыс отбасы орналастырылды [10, 130 б.].

Революцияға дейінгі кезеңде православиелік миссионерлік мәселесі бойынша арнайы ғылыми зерттеулер болған жоқ, бұл тақырып басқа мәселелермен қатар қамтылды, сондай-ақ белгілі миссионерлер Н. П. Остроумовтың (1879), М.А. Миропиевтің (1901) еңбектері шықты, онда Түркістан діндарлары арасында миссионерлік жұмыстың нәтижелері ұсынылды. Революцияға дейінгі авторлардың еңбектері арқылы Ресей империясының

өркеніеттік рөлі, орыс мектептері мен исламнан христиан дініне көшу құралы бола алатын орыстар арасында шетелдіктерді ассимиляциялау қажеттілігі туралы ой ашықтан ашық айтылды.

Ильминский шәкірті, белгілі миссионер, профессор Н. П. Остроумов өз еңбектерінде «Историческое и современное значение христианского миссионерства среди мусульман» (Қазан, 1894), «Способные ли кочевые народы Азии к усвоению христианской веры и христианской культуры» (Ташкент, 1895), «Колебание во взглядах на образование туземцев в Туркестанском крае» (Ташкент, 1910) миссионерлік идеяны қозғап, оларды жүзеге асыру жолын көрсетті. Бұдан басқа ол қырыққа жуық шығарма жазды [11].

Остроумов мұғалімі Ильминский сияқты мұсылмандар арасында белсенді православиелік миссионерліктің жақтаушысы болды. Остроумов (қазан миссионерлік мектебі аясында) православие негізінде шетелдіктерді Ресей қоғамына біріктіру қажет деп санады. Осыған байланысты тапқырлар исламмен күресу қажет деп санады [12,47 б.].

М. А. Миропиев 1852 жылы діни қызметкердің отбасында дүниеге келген. Қазан теологиялық семинариясын бітіріп, 1874-1878 жылдары Қазан теологиялық академиясында оқып, теология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алды. Орынбор оқу округінің аудандық инспекторы лауазымына тағайындалды. 1886 жылдан бастап Ташкент мұғалімдер семинариясында тарих және география пәндерінен сабақ берді. 1888 жылы осы оқу орнының директоры болды, семинаристерге «Педагогика» пәнін оқиды. 1888 жылы 30 желтоқсанда белсенділігі мен ғылыми таланты үшін екінші дәрежелі Әулие Станислав орденімен марапатталды. М. А. Миропиев бұратана халықтарды христиандандыру мен орыстандырудың жақтаушысы болды. Автор өз еңбектерінде мемлекеттің христиандандыру процестеріндегі жетекші рөлі туралы көзқарасты анықтады [4].

Г. Н. Потанин ұзақ уақыт бойы қазақ халқының рухани және материалдық тарихын зерттеген. Өз еңбектерінде ол қазақ арасында ислам мәселесін тікелей терең зерттеген жоқ, бірақ дәстүрлі қазақ қоғамы туралы бірқатар ой-тұжырымдарын білдіртті. Өзінің негізгі идеяларын ол «Иностранческий вопрос в Сибири» атты мақаласында көрсеткен және орыс үкіметінің бұратана халықты мәжбүрлеп орыстандыру және шоқындыру саясатына қарсылығын білдірген. Мақалада автор Ресейдің отаршылдық саясатын еуропалық мемлекеттердің саясатымен теңестіріп сынға

алды. Потанин қазақтарды «көршілес тәуелсіз елдермен ортақ тілде сөйлетін және ортақ дін ұстанған саны бойынша үлкен халық» деп сипаттаған. Дегенмен автор Ресейдің қоластындағы басқа халықтармен салыстырғанда қазақтар дінге деген ерекше құштарлығы жоқ екендігін көрсетті. Олар европалық білімге қарсы емес, дегенмен орыстардың озбырлықтары нәтижесінде, яғни білімді тек орысша игеру, православиені қабылдау идеяларына қарсы шықты. Нәтижесінде қазақтар ислам дінін күшейтуге, сол арқылы патшаның саясатына қарсылықтарын өсіруде деп тұжырымдаған [13, 33 б.].

Отаршылдық кезінде қазақтардың діни мәселесіне зор назар аударып оны патшалықтың назарына жеткізуге тырысқан атақты зерттеушіміз Ш. Уалиханов болды. Атақты ғұлама шыңғыс ұрпағы ретінде дәстүрлі қоғамда тәрбие алды. Өзінің көптеген зерттеулерінде қазақ арасында ислам мәселесіне ерекше көңіл бөлді. «Даладағы мұсылмандық туралы» атты мақаласында бұл туралы ойларымен бөліскен. Оның пікірінше, дәстүрлі қазақ қоғамында шаманизм мен ислам қатар жүрген, дегенмен орыс патшалығы татарлар арқылы исламның рөлін күшейтуге тырысты деп оған ашықтан-ашық қарсылығын білдірген еді. Бұл бағытта Шоқан Ресейдің XIX ғ бірінші жартысындағы II Екатеринаның саясатын сынаған. Қазақстанның оңтүстік аймақтары мен Орта Азияны жаулап алғанға дейін патшалық жергілікті халықты өз жағына идеологиялық жағынан тарту үшін исламның ықпалын күшейтуге тырысты. Дегенмен бұрыннан патшалыққа бағынған татарлар және башқұрттардың молдалары арқылы бұл саясатты іске асырған. Шоқан орыс білімінің да маңызын мойындаған. Дегенмен, зерттеуші сонымен қатар, исламға қарсы шыққан да емес, ол қазақ даласында қазақ өкілдерінен шыққан молдалар ғана қызмет етуге тиісті деп ашықтан ашық айтқан еді [14]. Әрине ұлы ғұлама ерте қайтып кетіп өзінің жарқын әрекеттерін аяқтаған болды.

Қазақ халқының атақты ойшылы М. Ж. Көпейұлы өз еңбектерінде қазақтың дәстүрлі қоғамы мен тарихи өткеніне ерекше назар аударған. Шығыстың атаулы білім ордаларын тәмамдап, шығыстың бірнеше тілдерін игеріп ортаазияның танымал жерлерін басқан ғұламаның өзіндік ой-танымы қалыптасты. Ол шығыс және батыс зерттеушілерінің тарихи дәстүрімен жақын танысқан болды. Бірақ қазақ тарихы мен өткенін шежіре, әдет, ғұрып, қазақтың атаулы тарихи тұлғалары арқылы жеткізудің жақтаушысы болды. М. Ж. Көпейұлы патша үкіметінің саясатына қатысты идеяларының

едәуір бөлігін «Сарыарқа кімдікі екені» атты туындысында білдірген. Өзі тілге, ойға шешен және шебер болғандықтан басқа тілдің әдебиет туындыларына тартылғанына қарамастан, патшалықтың саясатын қатты сынаған еді. Соның ішінде әскери бекіністердің салынуына, пара беру арқылы қазақтың билеушілерін құлдыратуға, қазақи сананы бұзуға қарсылығын білдіртті [15, 29 б.].

XIX ғ соңында патшалықтың отаршылдық езгісіне қарасты аймақтарында жөділдік ағартушылық идеялары тарала бастады. Бұл бағыттың негізін салушысы ретінде Исмаил Гаспринский ғылыми қауымға танымал. Атақты ағартушы Ресейдің қол астындағы халықтардың едәуір бөлігі мұсылманшыл татар, башқұрт, казак, азербайжан, т.с.с. халықтардың бұрыннан келе жатқан діни ұстанымдары деген ұстанымға негізделді. Тіпті бұл халықтар түркі тілдес болып табылады. Дегенмен, европалық бағыттағы реформалауды олар өздігінше түсіндірді. Дәстүрлі ислам білімін жетілдіріп, басқа тілдерді, соның ішінде орыс, ағылшын, француз, т.с.с. енгізуге, өмірге қажетті тұрғыдан реформалауды ұйымдастырды. Араб әліппесін игеруде жеке ережені ойлап шығарды, оның басты жетістігі, арабша білім алушылар араб жазуын қысқа мерзімде игеретін. Гаспринскийдің идеялары Ресейдің қоластындағы прогрессивті ойшылдардың жаппай қолдауын тапты [16, 63 б.]. Соның арқасында көптеген қазақ зиялылары ағартушылық ислам, батысшыл ислам, немесе дәстүрлі мұсылман қауымын прогрессивті идеяларға тартудың әдіснамасына айналдырды.

Қазақ қоғамында ислам және оның идеологиялық күші ретінде өзара бәсекелестер М. Шоқай және Ә. Бөкейхан арасында орын тапты.

Атақты қазақ зиялы ғұламасы Ә. Бөкейханның дәстүрлі қазақ қоғамында ислам діні туралы айтқан-жазған пікірлері деп аз емес. Өзінің көптеген мақалаларында зерттеуші ислам дінін ешқашан да прогрессивті дамудың кедергісі ретінде қарастырған жоқ. Ол мұсылман қоғамының келеңсіз жақтарын сынға алды, соның ішінде надандықты, қараңғылықты, парақорлықты, тәкаппарлықты, т.с.с. жақтарын рухани нанымға жат нәрсе екенін көрсетті. Сонымен қатар, дін адамның рухани байлығын қалыптастырады, себебі, қайырылымдықты, адам теңдігі, білімге құштарлық сияқты идеяларды уағыздайды. Бөкейхан ислам дінін бұрмалайтын дін қызметкерлерінің тұлғалық қасиеттеріне ерекше назар аударған және патшалықтың отарлау құралы ретінде біліп таныған еді. Тіпті діннің адамзат тарихында алатын орнын шетелдік зерттеушілердің

еңбегінен талдай отырып, діндардың мемлекет басқару ісіне қарсы болды. Дегенмен дінге қысымшылықты қолдамады. Әлихан Жапония, Түркия, еуропалық елдердің мемлекеттік басқарудың табысты тәжірибесін зерттей отыра басты принцип ретінде келесі ойды шығарды: «Оразаға тек, ауыз бекіту, харам істерден, оразаны бұзатын қылықтардан сақтану, оның шарттарын мүлтіксіз орындаумен шектелмейді, бұл айға адамшылық, ұлтшылық істері жағынан қарап, біраз тексеріп көрейік» [17, 223–225 бб.]. Яғни ғұлама адамның ішкі дүниесінің сырын дін және діни ғұрыпқа жаппай берілу емес, нағыз адамзат, ниет, ұлт мүддесіне қатысты әрекеттер ашады деген пікірде болғанын көрсетті. Сонымен қатар, Бөкейхан отаршылдыққа қарсы құрал ретінде қазақ даласына қатысты идеологияны іздеуге тырысады, түркі идеясын «Алаш» автономиясы мен мемлекеттіліктің негізіне алады

Мұстафа Шоқай бастапқы кезде Бөкейханның серіктесі болды, дегенмен ортақ идеология мәселесі бойынша келіспеді. Егер «Алаш» Орта Азия халықтарының ортақ түркі тектес шығу тегі мәселесіне ерекше назар аударса, Шоқай оған қарсы шықты. Себебі, ХХ ғ бас кезіне қарай Ресейдің құрамындағы мұсылман ұлттардың едәуір бөлігі, соның ішінде, татар, башқұрт, Сібірдің түркі тектес ұлттары мәжбүрлеп шоқындырылды. Яғни шоқындырылған түріктердің идеологиясы бұзылған және мұсылмандардың идеологиясына қайшы болып келеді деп көрсеткен. Өзінің мақалаларында Шоқай өз-өзін мұсылман екендігін ашықтан ашық жариялап, мұсылмандардың шарифат, т.с.с. дәстүрлерін сақтау үшін күресемін деп анықтаған» [18, 45 б.].

Сонымен, патшалықтың қазақ даласында, қазақ халқы арасында христиан дініне айналдыру бағыты отаршылдық саясаттың ерекше сипатына айналды. Тарихнамалық шолу барысында отарлаудың құралы ретінде отаршыл, кеңес және тәуелсіздік кезеңінде діни саясаттың жүйеленген түсінігі қалыптасқан жоқ. Отаршыл зерттеушілер қазақ қоғамы, қазақ билеуші топтары арасында исламның, оның бағыттарының таралу мәселесін толық қарастырған жоқ, дегенмен исламды патшалыққа қарсы идеология ретінде түсініп христиандандыру, шоқындыру құралы ретінде мойындады

Кеңес дәуірінде идеологиялық мақсаттарға сай дін мәселесі жеке зерттеу тақырыбына айналған жоқ, дегенмен, зерттеушілер ислам дінінің қазақ дәстүрлі қоғамында ерекше орнын белгілеген.

Заманауи зерттеулер дін және діни отарлау саласында көптеген тұжырымдарды дүниеге әкелді. Ислам қазақтың хандары мен

билеуші әулет қожалар арасында терең орын алғанын көреміз. Дегенмен, қарапайым халық арасында діни синкретизм байлады, діни төзімділік пен ашықтық тән. Дәстүрлі қазақ қоғамына шаруашылық, билеушілік, мәдени салада отаршылдықтың басты құралы ұлт-азаттық көтеріліс барысында діни ойлар күшейгені белгілі. Ол наразылықтың басты идеологиясына айналады.

Яғни, қоғамдық, экономикалық, саяси және мәдени тұрақсыздық немесе дағдарыс жағдайында кез келген қоғамның діни наным-сенімдері күшейе түседі. Ол сырттан келген қауіп-қатерге протест формасына айналып мыңжылдық дәстүрлердің сақтау құралы ретінде алға басады. Патшалық үкімет қазақ қоғамы арасында неғұрлым сауатты және шығыс дәстүріне сай ниеттерді басуға тырысқаны мәлім.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Броневский С.Б. О казахах Средней Орды -Павлодар: ТОО «ЭКО», 2005, - 168 с. /Библиотека казахской этнографии, Том 5
- 2 Левшин А. И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких гор и степей. Алматы. Санат. 1996
- 3 Добросмыслов А.И. Ташкент в прошлом и настоящем : исторический очерк. – Ташкент: Электро-паровая типолитогр. О. А. Порцева, 1912.-520 с 204),
- 4 Миропиев М.А. О положении русских инородцев / М. А. Миропиев. – Санкт-Петербург : Синод. тип., 1901. – 515 с
- 5 Бобровников Н.А. Русско-туземные училища, мектебы и медресе Средней Азии. Путевые заметки. СПб, 1913. – 267 с
- 6 Наливкин В.П. Роль религии и духовенства в жизни туземного мусульманского населения // Туркестанские ведомости. 1906. № 27. 29 сентября.
- 7 Лукашова Н.М. В. П. Наливкин : еще одна замечательная жизнь//Вестник Евразии. – 1999.-№ 1-2. – С 38-60
- 8 Ильминский Н.И. Из переписки по вопросу о применении русского алфавита к инородческим языкам. Казань: Типография Университета, 1883. 47 с.
- 9 Алпыспаева Г.А., Жұман Г., Саяхимова Ш.Н., Багдатова С.А. Дискуссии о христианизации казахов Туркестанского края (вторая половина XIX – начало XX вв.) «Откен жылдар» журналы (Q 1), Ресей, Сочи, 2019, № 2, 655-667 бб.
- 10 Кауфман К.П. Начальное народное образование в Туркестанском крае. СПб., 1910. - 227 с

11 Остроумов Н. П. Историческое и современное значение христианского миссионерства среди мусульман. Казань, 1894; Способные ли кочевые народы Азии к усвоению христианской веры и христианской культуры, Ташкент, 1895; Колебание во взглядах на образование туземцев в Туркестанском крае, Ташкент, 1910

12 Алексеев И. К проблеме культурного диалога: ислам и казанское миссионерское исламоведение // Ислам в советском и постсоветском пространстве: история и методологические аспекты исследования. Материалы Всероссийской конференции «Ислам в советском и постсоветском пространстве: формы выживания и бытования», Казань, май 2003 г. Составитель и редактор Р. М. Мухаметшин. – Казань: Институт истории Академии наук Республики Татарстан, 2004. – С. 40-51.

13 Потанин Г.Н Иногородцы: Вопрос в Сибири // Вост. обозрение. -1884. - № 26, 33 с.

14 Уалиханов Ш. О мусульманстве в степи // <https://shoqan.kz/kz/articles/>

15 Көпейұлы, М. Ж. Сарыарқаның тарихи әңгімесі, Сарыарқаның кімдікі екендігі // Век казахско-дзунгарского противостояния. – Павлодар, 2006. – 29-32 б.

16 Надеин-Раевский В. А. История пантюркизма и его современные сторонники. часть 1. пантюркизм: основные вехи истории // Перспективы. Электронный журнал. – 2022. – Вып. 1 (28). – С. 62–73.

17 Бөкейхан. Шығармаларының толық жинағы. Итом.-Астана: Сарыарқа, 2009.-564б

18 Туркестанские ведомости», 21 октября 1917 года/ Собрание сочинений в 3 томах (на казахском языке). Алматы, Кайнар, 2007. – 420 с.

СЕГІЗ ҚЫРЛЫ, БІР СЫРЛЫ БІРТУАР ҒАЛЫМ

НУРАЛИНА З. Е.

орыс тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі, № 35 ЖОББМ, г. Павлодар

Қазақ халқының талантты ұлдарының бірі Қаныш Имантайұлы Сәтбаев – атақты ғалым, геолог, қойғам қайраткері, Қазақ КСР Ғылым академиясының ұйымдастырушысы мен президенті (1946), КСРО Ғылым академиясының академигі (1946), КСРО Ғылым

академиясы Қазақ филиалы құрамындағы геология ғылымдар институтының директоры, КСРО Ғылым академиясының Қазақ филиалы президиумы төрағасының орынбасары (1941–1942), төрағасы (1942–46), Қазақ КСР Ғылым академиясының президенті (1946–52, 1955–64) [1, 3].

Қаныш Имантайұлы Сәтбаев 1899 жылғы 12 сәуірде Павлодар облысы Баянауыл ауданында дүниеге келді. Ол алдымен орыс-қазақ бастауыш мектебінде, содан кейін Павлодар қаласындағы орыс-қазақ училищесінде білім алды. Кейін Семейдегі мұғалімдер семинариясына түскен еді. Бұл кезде Қ.И. Сәтбаев туған өлкенің жер байлығын зерттеу ісіне қызыға бастап, оқуын геология саласында жалғастыруды жөн көреді [2, 14]. Сәтбаевтың бұндай ойларына Томск технология институтының профессоры, кейін академик атанған Михаил Антонович Усовпен кездесуі себепші болды. Жас Сәтбаевтың қабілеті мен қызығушылығын бағалаған М. А. Усов өзі қызмет еткен институтқа шақырған. Осылайша 1926 жылы Қ. И. Сәтбаев аталмыш институтын бітіріп, республикадағы бірінші инженер-геолог атағын алды [2, 16]. Осыдан бастап ғалымның тынымсыз еңбек жолы басталады.

1926 жылы жас инженер-геолог өзінің өтініші бойынша Мәскеуде орналасқан «Атбасцветмет» тресіне жұмыс істеуге жіберіледі. Сол жылдың күзінде осы «Атбасцветмет» тресінің басқармасы орналасқан Қарсақпайға келеді. Бұрынғы жиналған геологиялық деректерге талдау жасап, Жезқазған аймағының орасан зор өндірістік потенциалын көріп, 1928 жылы Қ. И. Сәтбаев «Қарсақпай ауданы және оның перспективасы» атты мақаласын жазады. Бұл мақалада Жезқазғанның потенциалын осылайша сипаттайды: «Жезқазған ауданы өзінің потенциалы бойынша келешекте дүние жүзінің ең бай мысты провинцияларының біріне айналады, оған бірінші жүлдені алуға Орал кен орындары ғана емес, Американың да белгілі мыс провинциялары жол беретін болады» [3].

Ғалым өзінің батыл, бірақ толық негізделген геологиялық болжамын тезірек тексеру үшін геологиялық-барлау жұмыстарын жылдамдату керектігін түсініп, Бүкілодақтық КСРО Халық шаруашылығы Кеңесінің алдына бірінші бесжылдықта Жезқазған рудасы негізінде жаңа мыс комбинатын салудың қажеттілігін көрсетті. Осылайша 1928 жылғы 19 қазанда Жезқазған кенінен тұңғыш мыс алынды [4, 21]. Ал 1931 жылы Үлкен Жезқазған комбинатын салу туралы Кеңес үкіметінің шешімі қабылданды. Ал 1931 жылдың

аяғында Жезқазған кен орны ашылған руда қоры бойынша КСРО мыс кен орындарының ішінде алдыңғы орынға шықты [2, 17].

1931 жылы Жезқазған-Ұлытау аймағында жүргізілген көлемді геологиялық-зерттеу жұмыстарының қорытындылары бойынша Қаныш Имантайұлының «Жезқазған мыс кен ауданы және оның минералдық ресурстары» атты монографиясы басылды. Енбекте бұл аймақта одан әрі жүргізілетін жұмыстардың ауқымды бағдарламасы белгіленді. 1940 жылы Жезқазған-Ұлытау ауданында жүргізілген аса маңызды геология зерттеулеріндегі көрнекті ғылыми жетістіктері үшін Сәтбаевқа ресми диссертация қорғауынсыз геология, минералогия ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесі берілді [1, 5].

Қаныш Имантайұлы Жезқазған – Ұлытау аймағын шұғыл зерттеумен қатар, Қазақстанның барлық территориясында да геологиялық зерттеу, барлау жұмыстарын ұйымдастыруға белсене қатысты. Атасудың темір, мыс, қорғасын, Торғайдың темір, боксит, Алтайдың түсті металдар кен орындарының Жедел барланып игерілуі қажет екендігін көрсетіп, Орталық Қазақстанда қара металлургия индустриясын құру мәселесін көтерді, Жезқазған-Ұлытау аймағының қазба байлықтарын тез арада еліміздің халық шаруашылығына пайдалану үшін қажетті мына мәселелерді алға қойды: Жезқазғаннан Атасу темірлі ауданы арқылы Қарағанды көмір бассейніне дейін темір жол салу; Үлкен Жезқазған комбинатын салу; кешенді геологиялық барлау жұмысын жеделдету; Жезқазған ауданында ферромарганец заводын салу; болашақ зор өндіріс комплексін тез арада сумен қамтамасыз ету т.б. Міне, осындай Жезқазған болашағына қатысы бар, маңызы зор мәселелер Қ. И. Сәтбаевтің іскерлігінің, ұйымдастырушылық талантының арқасында қысқа мерзімде іске асырылды [2, 19].

Ұлы Отан соғысы жылдарында металдардың жетіспеуімен және Қазақстанда қара металлургияны дамытудың үлкен маңыздылығымен байланысты еліміздің үкімет органдарында 40-шы жылдардың басында-ақ республикада ірі металлургия зауытын салу мәселесі көтерілген болатын. Сондықтан КСРО Ғылым академиясы Қазақ филиалының Геология институтында Қ. И. Сәтбаевтың инициативасы бойынша Қазақстандағы темір мен марганец кен орындарының геология-экономикалық сипаттамаларын беру және болашақ металлургия зауытының шикізат қорын әрі қарай ұлғайту жөнінде үлкен ұйымдастыру жұмыстары жүргізілді. Қаныш Имантайұлы өзінің әріптестерімен бірге 1942 жылы осы заводты салатын жерді белгілейтін Үкімет комиссиясының жұмысына

қатысты. Олар сонда Қарағанды қаласының іргесіндегі Теміртау алабын тандап алды. СССР Халық Қомиссарлар Советі мұндай металлургия зауытын жедел түрде салу туралы қаулы алды. Осыған орай Қазақ КСР Мемлекеттік жоспарлау комитетінің жанында республикадағы барлық ғылыми-зерттеу мекемелерінің жұмысын үйлестіріп отыратын ғылыми-техникалық кеңес құрылды. [2, 20].

1946 жылы 1 маусымда Қазақстан Ғылым Академиясы ашылды, оның тұңғыш президенті болып Қ. И. Сәтбаев сайланды. Сол жылы ол СССР Ғылым академиясының академигі атағына ие болды. Соғыстан кейінгі жылдары Қазақ КСР Ғылым Академиясы өндірістік орындармен творчестволық байланысты нығайту үшін академияның кезекті сессияларын Алтай, Орталық Қазақстан, Қостанай, т.б. республиканың өндірістік орталықтарында өткізді.

1951 жылы «ұлтшыл» деген жаламен Қ. И. Сәтбаев Қазақ КСР Ғылым Академиясының президенті қызметінен босатылды. 1955 жылы Қ. И. Сәтбаев қайтадан Қазақстан Ғылым Академиясының президенті болып қайта тағайындалып, өмірінің соңғы күндеріне дейін осы қызметте істеді. Қазақстан Ғылым Академиясының жұмысын дамыта түсті. Көптеген салалы ғылыми-зерттеу институттары ашылды. Қаныш Имантайұлы физика-математика ғылымдарының, әсіресе ядролық физиканың дамуына жоғары мән берді. Қаныш Имантайұлының бастамасымен ядролық физика институтының комплексті құрылысы басталды. Сонымен бірге Қазақ КСР Ғылым Академиясында биология мен медицина ғылымдарының көптеген салалары зоология мен паразитология, адам физиологиясы мен ауыл шаруашылығы хайуанаттары, микробиология, вирусология, ботаника, физиология, биохимия және басқалары дамыды. Қаныш Сәтбаев тарих, археология, этнография, тіл, әдебиет, өнер, экономика, құқық, философия салаларындағы ғылыми-зерттеулердің дамуына айрықша мән беріп, бұл салаларда да ғылыми институттар ашуды ұйымдастырды. Солардың ішінде геологиялық ғылыми-зерттеу институты жетекші болып танылды. Ғылымды өндіріспен байланыстыру мақсатымен еліміздің ірі өндірістік орталықтары – Өскеменде, Қарағандыда, Атырауда Қазақстан Ғылым Академиясының әр саладағы институттарын ашуды ұйымдастырды [5, 98].

Қазақстан ғылымын дамытуда теориялық ғылымдағы жаңа мәселелерді шешуде, оны еліміздің игілігі үшін қолдануда Қ. И. Сәтбаевтың атқарған еңбегі өте зор. Қазақ ғылым Академиясының президенті халқымыздың мүддесін ойлап, жеке

бастың қамынан жоғары қоя білді. Оған мысал 1962 жылы Маңғыстауды Түркімендерге беру туралы Мәскеуден бірнеше рет комиссиялар келіп, Орталық Комитеттің Пленумына, оның Бас Хатшысы Н. С. Хрушевқа ұсыныстар дайындалалы. Орталықтағы билік басындағылар Қазақстанның әндірістік-техникалық базасы нашар дамыған, өз мамандарының күшімен табиғи байлықтарды игере ала ма деген күмән туғызады. Сол кезде біздің республикамызда Түркіменстанға кен орындарын бермеу жөнінде мемлекеттік комиссия құрылады және оны Академия президенті Қаныш Сәтбасв басқарады. Ленин сыйлығының лауреаттары – геология министрі Ш. Есенов, Батыс Қазақстан геология басқармасының бас геологы Н. О. Имашев комиссияның құрамына енгізіледі. Комиссия басшылары осы мәселені 1962 жылы Мәскеуде талқылағанда, КСРО Машина жасау министрі Ф. Б. Славский, КСР Геология министрі А.В. Сидоренко Қазақстанды қолдайды. Ал мұнай Өнеркәсіп министрі С.А. Оруджев «Қазақстан үлкен мұнайды ашқан болса, оны игеруде қолымнан келеді» – деп, Қ. И. Сәтбаев басқарған комиссия шешімін қолдайды [5, 98].

Қ.И. Сәтбаев – 641 еңбектің авторы, оның 5441 орыс тілінде. 98-і қазақ, қалғаны басқа тілдерде жарық көрді. Қ.И. Сәтбаевтың ғылыми еңбектерінің басым көпшілігі Қазақстанның минералдық қоры, мыс рудалары, түсті металдары, көмір, мұнай, газ, басқа да шикізат ресурстары жайында болды [5, 99]. Сонымен қоса Қ. И. Сәтбаев қаламгер де болған. Ол – он жылдық қазақ мектептеріне алгебра оқулығын алғаш жасаушы, Абай шығармаларының алғашқы бір басылымының редакторы, Ер Едіге туралы жырды алғы сөз, түсініктеме жазып, жинақ етіп шығарушы, Мұрын жырау мен қырымның қырық батырын жоқтаушы, өз дәуірі тыныс-тіршілігінің шежірешісі [6, 203].

Академик Қ. И. Сәтбаев – энциклопедиялық білімі бар ХХ ғасырдың ғұламасы. Ол өз заманының сан алуан салалар мен тарауларға бөлініп, жоғары дамыған ғылымының бөрінен хабардар болды. Әр ғылым саласының заңдары мен ерекшеліктерін жете білді. Қазақстанның табиғи кен байлығын ашып, халық игілігіне пайдалануға қалтқысыз еңбек еткен тамаша азамат, талантты геолог, ғұлама ғалым, ғылымның ұйымдастырушысы, аса ірі мемлекет қайраткері болған [5, 99].

Бүгінде қай жерде, қай елде болса да Жезқазған есімі аталып қалса, ойыңа сөз жоқ Қаныш Имантайұлының есімі оралады, ал ретіне қарай Қаныш есімі аталған жерде міндетті түрде Жезқазған,

кенді аймақ Кеңгір мен Қарсақпай, Жосалы мен Байқоңыр, ұлан байтақ Ұлытау өңірі ойына оралып, көңілге қона кетеді. Оның көңілден де, өмірден де дәл солай орын алуы заңды да. Олай дейтініміз, қазақ елінің бүгінгі күні әлемге аты мысымен танылған Жезқазған сияқты әдемі де айшықты, жасампаз қаланың кеншілер мен металлургртердің құт дарыған қонысына айналуы, сөз жоқ Қаныш есімімен тікелей байланысты [4, 28].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қаныш Сәтбаев; [ред. алқасы: Е. М. Арын [ж. б.] ; С. Торайғыров атын. Павлодар мем. ун-ті- Павлодар : ЭКО , 2003. – Кереку-Баян кітапханасы. Рухнама. 25-кітап– 1000 экз. . – ISBN 9965-568-45-3 (мұқ.) - Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауында ұсынылған «Мәдени мұра» арнаулы орта мерзімді бағдарламасы бойынша жарық көрді. - Мәтін қаз., орыс тілд. . – 205 б.
2. Қаныш Имантайұлы Сәтбаев / ; Қазақ ССР Ғылым академиясы... – Алматы : Ғылым, 1989. - 160 б.
3. Сатпаев Қ.И. Карсақпайский район и его перспективы // Народное хозяйство Казахстана. 1928. № 1. С. 109
4. Үлкен Жезқазған және академик Қ. И. Сәтбаев = Большой Жезказган и академик К. И. Сатпаев : Қ. И. Сәтбаевтың 105 жылдығы мен Жезқазған қаласының 50 жылдығына арналған ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары / ; [ред. Ж. Ж. Наурызбай]; Білім және ғылым министрлігі ; Жезқазған қаласының әкімдігі ; Ө. Байқоңыров атынд. Жезқазған ун-ті... – Алматы : Ғылым, 2004. - 175 б.
5. Қазақ мәдениетінің ұлы қайраткерлері ХХ ғасыр : ғұламалар тағылымы ; оқу әдістемелік құрал / ; құраст. А. М. Сарбаева... – Көкшетау : Келешек-2030, 2012. - 202, [26] б.
6. Шығармалары / Т. Қожакеев- Алматы : Айғаным , 2014.– 2 000 дана . – 978-601-03-0262-4, 978-601-03-0261-7 (т. 1)(мұқ.) - ҚР Мәдениет министрлігі «Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару» бағдарламасы бойынша жарық көрді . 1 т. .– 283, [2] б.

ВКЛАД ЗАКЛЮЧЕННЫХ В СТАНОВЛЕНИЕ ГОРОДА ЭКИБАСТУЗА И ЭКИБАСТУЗСКОГО ТОПЛИВНО- ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА

САГНАЕВ Д. К.

магистрант, Евразийский национальный университет
имени Л. Н. Гумилева, г. Астана

На послевоенный период (вторая половина 40-х-начало 50-х годов XX века) пришелся апогей системы сталинских исправительно-трудовых учреждений. В качестве доказательства этого тезиса можно привести следующие данные. Так, если в 1940 году система Главного управления лагерей (ГУЛар) НКВД СССР включала в себя 53 лагеря, то в 1947 г. – 56, а в 1954 г. – уже 61. При этом увеличивалось и число заключенных, содержащихся в них: если в 1940 году их количество составляло 1 млн. 344, 4 тыс. человек, то в 1950 г. – 1 млн. 416, 3 тыс., а в 1953 г. – уже 1 млн. 727, 9 тыс. Численность заключенных, осужденных по политическим статьям Уголовного кодекса СССР, в тот период колебалась в пределах от 15 до 20 % [1, с. 10].

28 февраля 1948 года министр внутренних дел СССР С. Н. Круглов, в соответствии с постановлением Совета министров № 416 – 159 от 21 февраля 1948 г., подписал приказ МВД СССР № 00219 «Об организации лагерей МВД со строгим режимом для содержания особо опасных государственных преступников» [2, с. 12–13]. К числу так называемых «особо опасных государственных преступников» относились лица, осужденные за «контрреволюционную» и «антисоветскую» деятельность. В те годы таких людей называли «врагами народа».

В 1948 году в Экибастузе было образовано лагерное отделение «особого лагеря № 4» («особлаг № 4», «Степлаг», «особый лагерь № 4», «Степной ИТЛ»), находившегося в подчинении ГУЛага СССР с 28 февраля 1948 г. и обслуживавшего на контрагентских началах экибастузский угольный разрез Министерства угольной промышленности с 11 августа 1949 по 17 ноября 1950 года. Условное наименование – «Степной» (которое стало и телеграфным кодом лагеря) – было присвоено исправительно-трудовому учреждению 10 мая 1948 г. [3] В разные годы среди его заключенных были многие именитые люди. К примеру, всемирно известный впоследствии писатель, лауреат Нобелевской премии по литературе А. И. Солженицын, инженер, философ, автор книги «Лубянка

– Экибастуз» Д. М. Панин, Герой Советского Союза Воробьев, почвовед Г. И. Григорьев, автор документальной повести «За Бутырской каменной стеной» В. Левенштейн (описал Экибастузский лагерь), поэт и прозаик Г. Л. Ривкин (писал на идише) и другие.

Первый этап политических заключенных прибыл в экибастузский лагерь в 1949 году. Первоначально в нем содержались исключительно люди, осужденные по политическим статьям. Большой контингент узников особого лагеря составили бывшие солдаты и офицеры Красной армии, побывавшие в фашистском плену, участники антисоветских восстаний на Украине, в Белоруссии, Прибалтике и на Кавказе. Кроме того, в составе заключенных были советские партийные работники, легионеры фашистских дивизий (немецких и национальных), так называемые «уголовники» с политическими статьями, представители депортированных народов (чеченцы, ингуши, крымские татары, кабардинцы, балкарцы, калмыки) и т. д. К ним позже присоединились японские военнопленные.

17 ноября 1950 года «в целях улучшения руководства особыми лагерями, расположенными в Карагандинской области, усиления режима и трудового использования заключенных и сокращения расходов» экибастузское лагерное отделение Степного лагеря было передано в состав Песчаного лагеря («особый лагерь № 8», «особлаг № 8», «Песчанлаг», «Песчаный ИТЛ»). Приказом МВД СССР от 24 апреля 1952 года в поселке городского типа Экибастуз Павлодарской области на базе шестого отделения Песчаного лагеря был создан «особый лагерь № 11» («особлаг № 11», «Дальлаг») под условным названием «Дальний», находившийся в подчинении ГУЛага СССР (с 28 марта 1953 года – в подчинении ГТУ МВД СССР, а с 8 февраля 1954 г. – ГУЛага МВД СССР) [4]. В разные годы численность заключенных лагерного отделения составляла примерно от 2400 до 3100 человек. В целом исправительно-трудовое учреждение было рассчитано на 5 тысяч человек.

28 марта 1953 года Совет министров СССР постановил вывести ГУЛар из состава МВД и передать в ведение Министерства юстиции. Особые лагеря выделили из системы ГУЛага и подчинили тюремному управлению МВД Советского Союза. Первый приказ о закрытии и передаче административного аппарата и всего контингента заключенных экибастузского Дальлага Камышовому лагерю был подписан 16 июня 1953 года, но отменен уже спустя месяц (22 июля 1953 г.) «в связи с необходимостью дальнейшего

обеспечения ... строительных работ треста Иртышуглестрой». Экибастузский Дальний лагерь просуществовал до мая 1954 года, после чего был вновь преобразован в шестое отделение, а все заключенные были переведены в город Жезказган [5].

10 июля 1954 года Положением об исправительно-трудовых лагерях и колониях МВД СССР, утвержденным Советом министров и объявленным приказом МВД СССР № 00610 от 17 июля 1954 г., особые лагеря были преобразованы в общие исправительно-трудовые учреждения. Но им была уготована долгая жизнь. Они продолжали свою деятельность в составе главного управления исправительно-трудовых колоний МВД СССР вплоть до начала 60-х годов XX века [6, с. 12-13].

Согласимся с историком С. Д. Дильмановым, когда он пишет, что, в целом, лагерное производство ГУЛага стало важной составляющей советской экономики [7, с. 175]. Кризис лагерной экономики в 50-60-х годах XX века, на наш взгляд, объясняется тем, что она окончательно изжила себя. Дешевая, неквалифицированная и многочисленная рабочая сила в лице узников сталинских лагерей (впрочем, как и вся гулаговская система) оказалась бессильной перед ростом производительных сил в стране. К тому же, если взять к примеру экибастузский лагерь, то заключенные в нем «работали с прохладцей и за процентами выработки не гнались» [8, с. 326]. Пожалуй, такое же отношение к труду было характерно практически для всех исправительно-трудовых учреждений СССР. Это вполне объяснимо, поскольку значительную часть заключенных особых лагерей составляли жертвы тоталитарного сталинского режима, люди оклеветанные, несправедливо осужденные (по большей части) в своей родной стране.

В целом стоит отметить, что заключенные экибастузского исправительно-трудового учреждения использовались на строительстве местных угольных разрезов, одного из первенцев энергетической отрасли Павлодарского Прииртышья – Экибастузской ТЭЦ, кирпичных заводов, каменных карьеров, учреждений культуры (бывший «Акку-клуб»), объектов образования и здравоохранения (детский сад, городская больница), первых жилых домов в этом городе. Таким образом, часть первостроителей Экибастуза составили заключенные местного исправительно-трудового учреждения. Первоначальные трудности строительства нового города на своих плечах несли в том числе они. То есть по существу, за новыми рекордами, рапортами, отчетами о трудовых

подвигах стоял также рабский, каторжный труд узников лагеря. Вопрос о вкладе заключенных в становление города Экибастуза и Экибастузского топливно-энергетического комплекса до сих пор остается малоизученным аспектом современной отечественной исторической науки.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Козыбаев М. К., Алдажуманов К. С. Тоталитарный социализм: реальность и последствия. – Алматы: Фонд «XXI век», 1997. – 28 с.
- 2 Косынтаев К. Б. Режим содержания и материально-бытовые условия заключенных в исправительно-трудовых лагерях Советского государства (30-50-е годы XX века): проблемы и выводы: автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Щучинск, 2007. – 27 с.
- 3 [Http://www.memo.ru/history/nkvd/gulag/r3/r3-324.htm](http://www.memo.ru/history/nkvd/gulag/r3/r3-324.htm).
- 4 Там же.
- 5 Там же.
- 6 Косынтаев К. Б. Режим содержания и материально-бытовые условия заключенных в исправительно-трудовых лагерях Советского государства (30-50-е годы XX века): проблемы и выводы: автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Щучинск, 2007. – 27 с.
- 7 Дильманов С. Д. Трудовое использование заключенных в сталинских лагерях в 30-50-е годы // Высшая школа Казахстана. – 2001. – № 2. – с. 174-181.
- 8 Панин Д. М. Лубянка – Экибастуз. Лагерные записки. – М.: Скифы, 1991. – 384 с.

STUDY OF HISTORICAL PERSONALITIES IN HISTORY LESSONS

SULEKEYEV D.

master's student, A. Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar
AITKENOV Z.

Candidate of Historical Sciences, associate professor,
A. Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

The study of historical personalities is an important part of history lessons, enabling students to evaluate the contribution of individuals to historical processes, as well as to develop analytical skills and historical thinking. In doing so, they learn to analyze historical events and view them through the lens of the actions and decisions of individual historical

figures. This helps them to better understand the causes and consequences of historical events and to develop critical thinking skills.

Today, the history teacher faces a special task of humanizing history as a science, which means, first of all, its «humanization», increased attention to the individual in history, revealing the idea of the self-value of man in the historical process [1, p. 31].

Communicating the glorious history of one's great ancestors creates a sense of pride in one's country, its great history, and the great people who created it. «Our ancestors defended and passed on to us as an inheritance the vast territory of present-day Kazakhstan, a distinctive culture and a special spirit of perception and knowledge of life. This spirit of freedom and steppe valor was not wasted on the steep turns of history, the previous generations managed to preserve it», – noted N. A. Nazarbayev in his lecture to the students of Eurasian National University named after L. N. Gumilev on May 25, 2006 [2, p. 103]. Thus, the history of great personalities in the history of Kazakhstan is one of the factors in the formation of Kazakhstan patriotism.

The study of outstanding historical figures contributes to the formation of historical memory and identity in students. They learn about people who have had a significant impact on the history of their country or the world and can feel connected to these historical events and personalities. This helps them to better understand their place in history and develop their historical identity.

The concept of «historical personality» usually reflects the connection of a political leader's activity with major historical events, on the course of which he puts his individual imprint. The activity of historical personalities can be evaluated taking into account the peculiarities of the period when he lived, his moral choices, the morality of his actions. The assessment can be negative and multivalent, taking into account the positive and negative sides of the activity of this or that personality.

One of the types of work with historical representations is the creation of representations of historical personalities. In the textbook of the Russian historian A. T. Stepanischev the personality is defined as «a set of properties inherent in a given person, constituting his individuality» [3, p. 22].

«Outstanding personality» in science, characterizes the activities of people who became the embodiment of progressive transformations. The founder of Russian Marxism G.V. Plekhanov in his writings wrote: «A great person is precisely a beginner, because he sees further than

others and wants stronger than others» [4, p. 19]. The leaders of national liberation movements can be attributed to such personalities.

According to many scholars, personalities in history are conventionally made up of three groups:

- by position (hereditary rulers);
- by positive merits (reformers, victorious commanders, great scientists, etc.);
- by negative «merits» (persecutors of enlightenment, terrorists, adventurers, etc.) [5, p. 60].

The German philosopher Hegel considered as a great man the one who can embody in words the will of his epoch, tell his epoch what its will is and fulfill it. What he does is the heart and essence of his epoch, through him the epoch manifests itself [6, p. 8].

English historian E. Carr in his works noted: «A great man is always a representative of either the existing forces or the forces he contributes to the creation of, challenging the existing power [7, p. 38].

Most historians who came out of the historical schools of the Communist Party were unable to take away from class-party positions the question of recognizing the individual in the territory of freedom. The problems of formation of independent historical consciousness, as well as spiritual revival, were repeatedly noted in his works by Kazakhstani scientist-academic M. Kozybaev. He repeatedly said that in the history of the Fatherland consideration of historical figures as a person is not sufficiently studied issue. The scientist-academician believed that to this day the relationship between the people and an outstanding personality has not been fully disclosed [8, p. 128].

The famous methodologist of Kazakhstan Totay Turlygul offers to divide the history of development, formation of the methodology of teaching history of Kazakhstan into 4 stages:

Stage 1. The period from the time of Ybrai Altynsarin to 1917. Here is the answer to the question, what theoretical, pedagogical, scientific, methodological and practical foundations were created in this early era for the gradual formation of the course, the methodology of teaching the subject at later stages;

Stage 2. It covers the period from 1917 to 1959. The methodology of teaching history in schools of Kazakhstan, the period when it laid the foundations of the methodology of teaching materials of history of Kazakhstan;

Stage 3. The beginning of the 1960s and 1990s. During this period, the History of Kazakhstan was included in the school curriculum.

The content of education was determined, programs and textbooks, methodical manuals were developed, transformed into special courses, the foundations of methodology were laid.

Stage 4. Begins with the collapse of the Soviet era. Due to the inclusion of the history of Kazakhstan in the school curriculum as an independent subject, the methodology of its teaching became more mature, and today as an independent subject methodology began to develop in a new way [9, p. 41].

Today the problem of studying the personality, his role in history is put first among the cross-cutting content lines of all school courses. It is not only about increasing the number of studied historical personalities, but also about some rethinking of methodological approaches to the analysis of the life activities of outstanding people of the past.

The well-known Russian historian M.S. Erokhina distinguishes the following modern techniques in the study of historical personality:

1. The methodology of gradual formation of knowledge about a historical personality is recommended.

2. Special attention is paid to the characterization of the personality's activity at crucial, decisive moments of historical development, when a person makes a choice that influenced both his fate and the fate of the country and its people.

3. The assessment of personality is carried out from various points of view, including the norms of the era in which the person lived.

4. When developing moral judgments about the deeds and behavior of a historical figure, the student is given the right to subjectivity and partiality, to justify his or her solutions to ethical dilemmas.

5. The genre of personalized history, which allows through the biography of a historical figure to highlight important events, characteristics of countries and peoples, to reveal the image of the era, is becoming increasingly common in school lessons [1, p. 43].

Russian historian R.V. Pyatygina in her article «Methodological aspects of studying personalities in the school history course» points out 7 reasons for studying personalities.

The first one. Most personalities expressed the interests of certain groups of people, estates, classes, parties.

The second. Many personalities did not remain adherents of one idea, one socio-political system, one Fatherland.

Third. In many states since ancient times it is customary to give the first in status persons nicknames, metaphorical comparisons; textbooks do not help to understand them.

Fourth. Historical personalities, especially prominent ones, depending on the time and persons evaluating them, are «transformed» beyond recognition.

Fifth. There are many outstanding and famous figures in history who bear the same surnames.

Sixth. Many students often acquire idols without any teaching influence.

Seventh. History at school age is better assimilated through its «human» side, through the fates of specific people [10, 405].

An important part of history lessons is the study of historical figures. For effective learning, various techniques are used to help students better remember and understand information about historical figures. Let's consider five of them:

1. biographical approach. It involves studying the life and activities of a specific historical figure.

2. historical context. It is important to study a historical figure in the context of the historical period in which he or she lived and acted.

3. use of sources. Various sources such as diaries, letters, memoirs, historical documents, etc. are used during the lesson.

4. Comparative Analysis. Allows to compare different historical personalities and their influence on historical processes.

5. Use of visual materials. Photographs, portraits, drawings and other materials are used to visualize information about historical personalities.

The use of these methods allows students to more effectively study historical personalities, their lives and activities, and their contribution to history. This contributes to the formation of historical self-identity and the development of historical thinking among students.

When studying a personality, students should be able to give a detailed characterization of a historical personality. This is facilitated by the use of an algorithm of its construction, which provides for meaningful memorization of large specific material about the person.

We can offer the following memo – scheme «Characterization of a historical figure»:

1. the name of the historical figure. At what time did he/she live? To which social group did he belong?

2. Describe his appearance, character traits.

3. Tell about his deeds. In whose interests did he act? How did he achieve his goal? Determine on the actions of strong and weak sides of the character manifested as a result of his activities.

4. Give an assessment of his activities: for the people, the country.

5. What deeds and actions cause your respect for him, what - disapproval?

If the activity of a person influenced the outcome of the alternative that arose in the course of history, it is appropriate to supplement the scheme with the following questions:

- Formulate the essence of each of the possible scenarios.
- Identify the historical conditionality of each option. Under what conditions could this or that way of development be realized?
- Explain the advantages and disadvantages of the chosen path, evaluate the choice made in terms of results: for the situation of different groups of people, for the economy, for politics, for international relations.

At the beginning of the school year, the teacher is advised to direct students, firstly, to an in-depth study of individual personalities, and secondly, to the main areas of activity of each of them. In the course of the academic year, in the course of lessons, when considering this or that period in the life of a personality, students bring new information into the corresponding blocks. By the end of the study of a particular period of history, each student accumulates biographical material that allows to understand the personality, easily and purposefully use this information if necessary.

Russian historian O.V. Govorova believes that a great role in the study of personality is played by the teacher's questions, distinguishing the following questions: reproductive, productive-cognitive, problematic, problem task [11, p. 915].

The study of historical figures should have a connection to the present. Students need to understand how historical figures and events affect the modern world. This helps them see the relevance of studying history and understand how the past shapes the present. Interactive teaching methods such as role plays, debates, projects, etc. can be used to teach historical personalities more effectively. This helps students to actively engage in the process of learning history and learn the material better.

One of the priority areas of students' activity when studying a historical personality is a comprehensive assessment of his or her life and work. For fruitful work it is important to optimally organize and use at history lessons methodologically diverse options.

Option 1: Studying personalities according to a five-stage algorithm. Following it allows to evaluate their most diverse aspects of life and activity: 1) memorizing the surname, name of the personality; 2) familiarization with the stages, periods and content of the personality's

activity; 3) assimilation of the ideological and theoretical platforms of the studied personality; 4) Finding out whose interests at this or that stage this personality expressed; 5) studying the personality's assessments by its contemporaries and modern historians.

Option 2. The teacher, without naming the figure, arouses simple human interest in it. Then, over the course of successive lessons, reminds about it with more and more new evaluations. There comes a time when the assessment information accumulates so much that the pupils recognize the person in question.

Option 3. Comparative analysis of the characteristics of personalities' activity by means of filling in the table. Filling in the table causes disputes about the presence of certain qualities in personalities, which leads to the study of additional sources.

Option 4. Determining the quality of personalities by their ability to foresee the future.

Option 5. Studying personalities through gradual accumulation of knowledge. The essence of this option is as follows. The teacher names the personality presented for study. Pupils themselves, studying the material, gradually accumulate relevant information to the level of necessary knowledge about it.

Teaching historical personalities in history classes requires an individual approach, the use of various sources, critical analysis, connection with the present and the use of interactive teaching methods. This helps students to better understand and appreciate the role and significance of historical personalities in historical processes.

The study of historical figures is of great importance in the educational process. It allows students to understand and appreciate the contribution of these personalities to history, as well as to develop historical thinking and analytical skills. Methods and techniques of studying historical figures help to make history lessons interesting and informative. Independent study of historical personalities also plays an important role in shaping the general culture and development of students. Whichever way of studying historical personalities is chosen by the teacher and students, each of them should realize that only time can give a completely objective assessment of a person.

REFERENCES

1. Ерохина М. С. Формирование эмпатии на школьных уроках // Преподавание истории в школе. 2004. №5. С.61.

2. Н. А. Назарбаев и Евразийство: сборник избранных статей и выступлений Главы государства / Под ред. Е. Б. Сыдыкова. – Астана: Издательство ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2012. – 222 с.
3. Степанищев А. Т. Методика преподавания и изучения истории: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. М.: Владос, 2003. С. 66.
4. Сидорцов В. Н. «К вопросу о роли личности в истории: взгляды Г. В. Плеханова и представителей синергетики» // Российские и славянские исследования. 2008. № 3. С. 15-21.
5. История. 5-11 классы: технологии современного урока/ авт.– сост. В. В. Гукова и др. – Волгоград: Учитель, 2009.
6. И. А. Гобозов. Гегель и философия истории. Журнал. Философия и общество. Выпуск №4(85)/2017. С. 5-19.
7. О. Ю. Бондарь. Философско-историческая концепция Эдварда Х. Карра. Гуманитарные ведомости ТГПУ им. Л. Н. Толстого № 4 (32), том 1, декабрь 2019 г. с-32-45.
8. Қозыбаев М. Шығармалары. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2013. -Т. 6. –328 б.
9. Тұрлығұлов Т. Мектепте Қазақстан тарихын оқыту теориясы мен әдістемесі. Алматы, 2003.
10. Пятагина Р. В. Методические аспекты изучения персоналий в школьном курсе истории // Историко-педагогические чтения. 2019. № 23. С. 402-406.
11. Говорова О. В. Проблемный метод активизации познавательной деятельности обучающихся на уроках истории (материалы из опыта работы учителя истории) / О. В. Говорова. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2016. - № 8 (112). - С. 911-914.

**ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ КАЗАХСКОГО НАРОДА
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX НАЧАЛА XX ВЕКА**

ТУСУПОВ А. К.
магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Казахская этнография и история не считались этносоциальной единой системой во времена империи и в советское время. Многие произведения, связанные с казахской историей и этнографией, начали публиковаться в XIX веке. Этому привлекло официальное

правительство и интерес ученых-исследователей. Ранее собранная информация по казахам и постепенное погружение на казахскую землю под влияние культуры Российской империи позволили изучить казахский народ глубоко и научно обоснованно. Изучение Казахстана и казахского народа объяснялось политически прагматическими интересами и мотивами в российском обществе, которые выдвигали условия присоединения казахских степей в состав империи. Основными исследователями этнографии казахского народа и истории стали гражданские и военные чиновники. Они служили в полевых полках и местных административных органах на восточных территориях империи.

Приказом Азиатского департамента первой четверти XIX века в казахские степи с целью изучения казахов направляется А.И. Левшин. Его историко-географическое исследование о казахах была опубликована в трех томах. Его работа «Описание киргиз-казахских, или киргиз-кайсацких, орд и степей» была опубликована в 1832 году и дает очень ценную информацию о казахской этнографии XIX века. Труд А. И. Левшина до сих пор не утратил своего первоначального значения в истории современного независимого Казахстана. Труд дает первое описание всей картины истории Казахстана. Ценность труда Левшина основана на архивных данных, таких как этнография, традиции, религиозные верования, история, хозяйство, духовная и материальная культура, обычное право и система правления и др. [1, с. 28].

Такж, в изучении истории и этнографии Казахстана и Средней Азии большое значение имеют работы Чокан Валиханова. Он собрал этнографическую информацию о казахском фольклоре, об обычном праве и религиозных убеждениях. Более глубокие данные о верованиях казахского народа отражены в его статьях «Следы шаманства у киргизов, казахов», «О мусульманстве в степи», «Религия ислам».

Труд Н. Н. Балкашина «О киргизах и вообще о подвластных России мусульманах» 1887 года дает исторические этнографические данные о мусульманских народах, подчиненных Российской империи. Балкашин в своем труде не только сравнивал между собой народы, входящие в состав империи, но и описывал местные религиозные верования оставляют информацию о специфике верований, политике, проводимой империей в отношении религии, и о том, насколько подчиненные народы приняли политику империи [2, с. 55].

При отбывании воинского звания в Букеевской Орде, А.Н. Харузин свою исследовательскую работу посвятил местным казахам. В его работе «История развития жилья у кочевых и полукочевых тюркских и монгольских народов России» 1896 года, описывается быт казахов внутренней Орды рассказывает об образе жизни, сезонных миграциях и их направлениях, о процессе постепенного перехода под влиянием Российской империи с кочевого образа жизни к оседлости [3, с. 89].

В дореволюционное время последней четверти XIX начала XX веков, большая часть работ о казахах была посвящена вхождению казахов в состав Российской империи. В них описываются результаты вхождения казахов в состав империи. Кроме того, в дореволюционное время исследования Казахстана постепенно были вызваны научным интересом, утратившим свой «военный», «казенный» характер. Большинство работ находилось на личных наблюдениях, опираясь на письменные данные.

Тема работы Э. С. Вульфсона «Киргизы», изданная в 1900 году о казахах Младшего жуза. В качестве главной проблемы труда была описана тема быта и сезонных кочевок, а также образ жизни в период зимовки. Казахи Младшего жуза начали адаптироваться к оседлости значительно раньше, чем северные восточные территории казахской степи, потому что они расположены на близкой границе с империей [4, с. 96].

В труде 1898 года Шевцова С. «Обычно правовые воззрения алтайцев, калмык и киргиз. Брачно-семейные отношения» представлены факты о видах и характере брачной семьи, суевериях и обрядах казахов. [5, с. 58]. В труде Муса Шорманова «Традиции казахского народа», изданный в рамках 50-томного сборника казахской этнографии, охватывает вопросы этнографического хозяйства казахов, дополнительного промысла, искусства, фольклора и др. [6, с. 185].

К концу XIX века развитие научных обществ в Казахстане повлияло на формирование отечественных исследователей. Они приняли передовые идеи казахских просветителей, познакомились с научными взглядами и методологией политических ссыльных. Казахские исследователи собрали ценные данные об истории, литературе и искусстве своего народа и опубликовали множество трудов. В послереволюционные годы интерес к казахской истории и этнографии начал проявляться не только со стороны русских, но и среди отечественных исследователей.

Также, в первой четверти XX века одним из авторитетных ученых-исследователей казахской этнографии был Абубакир Диваев (1856-1933). Обучаясь в Оренбургском кадетском корпусе, интересуется историей и этнографией казахского народа, в конце 80-х годов XIX века он посвятил свою жизнь изучению истории и этнографии казахского народа. К 1917 году А. Диваев опубликовал труд «Сырдария облысы казактарының үйлену рәсімі туралы бірнеше сөз» и более ста исторических этнографических работ. Ученый подчеркнул важность использования фольклора при изучении истории Казахстана [7, с. 12].

В советское время историческая наука в Казахстане отличалась наиболее идеологизированным характером. Были описаны темы, касающиеся этногенеза и этнической истории, традиционного хозяйства и культуры казахского народа, собраны огромные исторические, этнографические материалы о них, оказавшие огромное влияние на развитие исторической науки. В целом, в советское время отечественная историческая наука качественно вышла на новый уровень в ходе своего развития. В период после Октябрьской революции большой объем исторических и этнографических данных, связанных с историей казахского народа, вошел в научный оборот, Отечественная профессиональная историческая наука прошла этап становления. Наряду с историками-этнографами, искусствоведы и литературоведы внесли свой вклад в исследования в этом направлении, позволяющие выявить этнические различия в культурном наследии казахов. Особенно широко известны труды Х. А. Аргынбаева, А. Коньратпаева, Г. П. Снесарева, Б. Я. Владимирцова, Е. А. Масанова. В их работах исследуются традиционная материальная и хозяйственная культура казахского народа, традиции и обычаи, прикладное искусство, декоративно-монументальное искусство, астрономические понятия, язык и литература, фольклорная и поэтическая культура.

Среди этих трудов наиболее объемным и всесторонним на тему истории и традиционной казахской этнографии является работа Х. А. Аргынбаева «Қазақ отбасы: Қазақ отбасы көшілі мен бiнiгi», «Историко-культурные связи русского и казахского народов» труды посвящены казахской этнографической науке. Автор делает большой акцент на проблеме брачных отношений внутри семьи, ритуальной специфики, собственности и права в браке.

Как и другие страны СНГ после распада Советского Союза, наша независимая республика претерпела множество социальных,

политических, социальных, экономических и культурных духовных изменений. Радикальные изменения в общественном сознании независимого народа характеризуются возрождением национальных традиций и культуры, языка и исторического прошлого. Возрождаются традиционные обычаи, ежегодно отмечаются праздники Наурыз, Ораз айт, Курбан айт. Народ добился определенных успехов в познании своей истории, традиций, в сборе и экспертизе памятных архивов. Также из зарубежных архивов были собраны и представлены документы, относящиеся к истории народа. Анализ и классификация этого накопленного культурного наследия и духовного достояния возложили большие задачи на интеллигенцию и ученых-историков.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Левшин А. И. Описание орд и степей казахов. 2-е изд. доп. (Библиотека казахской этнографии). – Т. 9. – Астана : Алтын кітап, 2007. – 212 с.
- 2 Балкашин Н. Н. О киргизах и вообще о подвластных России мусульманах. – Санкт-Петербург : Типография министерства внутренних дел, 1887. – 61 с.
- 3 Харузин Н. Степные очерки. – Москва : Дом печати, 1888. – 65 с.
- 4 Вульфсон Э. С. Киргизы. – Москва : С. Курина и Ко, 1901. – 78 с.
- 5 Швецов С. Обычно правовые воззрения алтайцев калмык и киргиз. Брачно семейные отношения Записки З-СО ИРГО. – Омск : Типография оружейного штаба, 1898. – 16 с.
- 6 Шорманов М. Казахские народные обычаи. 2-е изд. доп. (Библиотека казахской этнографии), Т.4. – Астана : Алтын кітап, 2007. – 128 с.
- 7 Диваев Ә. А. Сырдария облысы казактарының үйлену рәсімі туралы бірнеше сөз // Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет ғұрыптары. – Алматы : Арыс, 2006. – 208 б.

МАЗМҰНЫ

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары Гуманитарные и социальные науки

Секция 29

Философия, саясаттану және әлеуметтану ғылымдарының өзекті мәселелері Актуальные вопросы философии, политологии и социологии

Алтыбасарова М. А., Абдраев Д. А. Технологии применения «мягкой силы» во внешней политике Российской Федерации	3
Алтыбасарова М. А., Абдраев Д. А. Национальная стратегия «мягкой силы» США	10
Alzhanova A. K., Kappasova G. M. Political aspect of cooperation between the European Union and Central Asia	18
Аманбаева Д. Б., Деловарова Л. Ф. Концепция цифрового суверенитета в политике безопасности данных ЕС	25
Асылханов А. К., Алтыбасарова М. А. Социокультурные основания коррупционных действий и отношений в современном Казахстане	30
Асылханов А. К., Алтыбасарова М. А. Формы проявления коррупции в современной системе государственной власти в Казахстане	37
Бекбергенова Г. М. Геополитика Казахстана в 21 веке: вызовы, стратегии и перспективы ...	45
Бекшенова А. Р., Абдикакимов М. Т. Особенности межличностного доверия в казахстанском обществе	52
Бердігүл А. Б., Мереке А. Б., Большова Қ. М. Экологиялық мәселелерді түсінудің философиялық аспектілері	61
Джамбулатов А. Н. Прекариат-зарождающиеся новый класс общества в Казахстане	66
Елтің Д. А., Альмуханов С. Х. Понятие «идеология» в современном обществе	72
Ерғазы М. Қазіргі Қазақстанның идеологиясы мен саяси практикасындағы патриотизм	76
Iskakova Z. S. Philosophical and methodological foundations of the translation problem: guidelines and recommendations	82

Калиев И. А., Поломарчук Б. В.	
Қазіргі мемлекеттердегі көпмәдениеттілік мәселесі және диаспоралардың қайшылықты әлеуеті	94
Карагизова Г. Б.	
Молодежная политика Казахстана: концептуальные установки и ключевые векторы	101
Курманбаева А. Е., Каппасова Г. М.	
Демократия в политической архитектуре современного государства	109
Мырзабек М. Ы., Каппасова Г. М.	
Политическое измерение цифрового развития в Республике Казахстан	117
Нурахметова А. О.	
Вопросы преподавания социологии в учебных заведениях	122
Оразтай Ж. Қ., Сарсенбаев Е. Е., Болысова Қ. М.	
Қазіргі жаһандық өркениет дамуының философиялық мәселелері	129
Оспанов О. Ж., Каппасова Г. М.	
Влияние процессов глобализации на Современную систему безопасности	135
Сагандыков С. П., Каппасова Г. М.	
Политическое участие как социальный процесс: сущность и содержание	140
Суханкулов К. К., Алтыбасарова М. А.	
Геополитическая стратегия Казахстана в отношении США И КНР: сравнительный анализ	149
Tashimova A. T., Zhakisheva A. A.	
The essence and main trends of globalization at the present stage of development	157
Трубицкий Б. С.	
Искусственный интеллект как дискуссионный феномен	164
Турлыбекова М. Т., Аубакирова С. С.	
Қазіргі мәдени білім контекстінде экологиялық мәдениеттің қалыптасуы мен дамуы	171
Шабанбаев М. К.	
Система семейных ценностей казахстанского социума в современных условиях	178
Шаринов Б. К., Алтыбасарова М. А.	
Политический менеджмент как механизм, осуществляющий регуляцию социально-политических отношений в обществе	185

Секция 30

Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы мәдени бірегейлік: дәстүр мен инновация сабақтастығы
Культурная идентификация в годы Независимости Казахстана: преемственность традиций и инноваций

Абишев Д. К.	
Академик Қаныш Сәтбаевтың ғылымға қосқан үлесі	191
Аубакирова М. А.	
Әдебиет сабағында құндылықтар мен этиканы оқытудың маңыздылығы	194
Ахметова Т., Аубакирова С. С.	
Әлеуметтік тәжірибеде көше музыкасын орындаудың ерекшелігі	199
Ачкинадзе Р. А., Аубакирова С. С., Мажитова А. Ә.	
Роль современной эстрадной музыки в казахстанском обществе	204
Ачкинадзе Р. А., Аубакирова С. С., Мажитова А. Ә.	
Тенденция развития эстрадной музыки	207
Батырбеков М., Аубакирова С. С.	
Айтыс өнері ұлттық құндылық ретінде	212
Бекк К. В., Аубакирова С. С.	
Актуальные проблемы музыкальной культуры в Казахстане	216
Гондаров Р. Г., Федосеева Л. М.	
Культурная идентификация в годы Независимости Казахстана: преемственность традиций и инноваций	220
Захаренко Т. А.	
Пути повышения качества знаний на уроках истории Казахстана	224
Казбеков А., Абакирова С. С.	
Қазақ халқының ұлттық тағамдарына семиотикалық талдау	232
Касенов М. С., Аубакирова С. С.	
Роль казахской оперы на современном этапе	237
Омарханова А. Н.	
Қазақ халқының рухани құндылықтарын қалыптастыруда айтыстың орны	241
Омарханова А. Н.	
Ұлттық құндылықтарды оқу – тәрбие үрдісінде қалыптастыру	244
Рустемханова З. С., Шейрман Т. В.	
Культурная идентификация в годы независимости Казахстана: преемственность традиций и инноваций	251
Саркамбаев Н., Аубакирова С. С.	
Дәстүрлі ән халық мұрасы	258
Сердалина Ж. К.	
Көркем еңбек сабақтарындағы сәндік қолданбалы өнердің маңызы	264
Сүлеймен Ж. С.	
VI–XII ғасырларда Орталық Азия көшпенділерінің билік жүйесіндегі ерекшеліктері	268

Тлегенов Е. Н., Қасенов М., Бекк К. Арқаның дарынды ақиық әншісі Қали Байжанов	273
Шайхимова М. У., Аубакирова С. С. Экран мәдениетінің түсінігі және оның дамуының негізгі кезеңдері	280
Щеглова А. Н., Аубакирова С. С. Национальный бренд Казахстана: продвижение культурного наследия и традиций	287

Секция 31

**Шетел филологиясының, лингводидактиканың
және аударматанудың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы иностранной филологии,
лингводидактики и переводоведения**

Абдугалимова А. Г., Жумашева А. Ш. Формирование лингвокультурной компетенции школьников в процессе обучения иностранному языку	293
Aubakirova D. K., Bratmayer U. S. Medialinguistics as a modern scientific direction	299
Bekturganova Z. B., Anessova A. Zh. The practicality of using ted talk videos for students’ listening ability development	303
Вайгандт Ю.В., Рашит С. М. Межкультурная коммуникация – основа обучения иностранному языку	308
Есумканова Д. Т., Ныгметова Б. Д. Шетел тілін оқытудағы студенттердің әлеуметтік және мәдени құзыреттілігін арттыру	312
Жанбулат М. Ж., Капенова Ж. Ж. Коммуникативно-когнитивный подход к обучению английскому языку и активизации коммуникативных возможностей	319
Жанмулдинова Т. Р., Кулахметова М. С. Использование электронных учебников по английскому языку как способ повышения качества образования в 11-х классах средней общеобразовательной школы	325
Исабекова Р. А. Ағылшын тілін монолог арқылы ауызша сөйлеуге үйрету	330
Исагулова А. К., Мекежанова А. Б. Развитие умений говорения у студентов педагогического вуза с помощью дифференцированных заданий	336
Islamgaliyeva A. M., Anessova A. Zh., Uaikhanova M. A. Learning by teaching through english folk tales in the english language class	343

Кабылбекова А. М. Ағылшын тілі сабағында тиімді әдістерді пайдалану арқылы оқушы білімін арттыру	351
Kairdenova A. A., Zhumadirova K. K. Modern approaches to enhancing foreign language learning	356
Карашашева Р. Ағылшын тілінде грамматикалық дағдыларды жаңа технологиялар арқылы қалыптастыру	362
Кенжегулова А. Г. Ағылшын тілін үйрену барысында ауызекі тілін жетік менгерудің маңызы	369
Комков Д. А., Погожева Е. Ю. Лексико-грамматические особенности современного дискурса американской прессы	374
Кулахметова М. С., Зейнуллина Н. Н. Особенности формирования культуры речи начинающего преподавателя иностранного языка	380
Кулахметова М. С., Құлбаева А. Р. Ағылшын тілі сабағында лексикалық құзыреттілікті қалыптастыруда ағылшын өзілін қолдану оқытудың жоғары кезеңінде	387
Лесная В. И. Тренинг как современный и активный метод обучения	394
Masakbaeva D. K., Mekezhanova A. B. The use of didactic games at EFL lessons as a means of improving students’ lexical skills	400
Махметова А. Т., Хасенова А. Ж. К вопросу о формировании иноязычной профессионально- коммуникативной компетенции на основе технологии CLIL	405
Мустафина К. Е., Китибаева А. К. Детский фольклор как компонент содержания культуроведческого обогащения младших школьников в курсе обучения английскому языку	410
Mukhambetalina N. B., Kantarbay A. K., Kairzhanova A. R. The role of slangs in learning English	416
Омарова Д. Г., Погожева Е. Ю. Особенности семантики фразеологических эвфемизмов современного английского языка	423
Ондыбаева Г. Ж., Китибаева А. К. Дидактические подходы к продуктивному обучению академическому письму на основе двуязычного образования	427
Паршукова М. Г. Современные интерактивные методы в процессе обучения грамматике английского языка	432

Sembayeva U. K., Kitibayeva A. K. Psychophysical nature and problems of teaching reading in a foreign language.....	438
Сергазина С. Г. Жана әдістерді қолдану арқылы оқушылардың ағылшын тілі сабақтарына деген қызығушылықтарын арттыру жолдары.....	442
Сихаг Р. К., Кулахметова М. С. Оценка творческо-личностной мотивации учащихся старших классов при изучении английского языка как иностранного.....	447
Suleimenova G. I. Exploring the formation of universal learning activities through game technologies.....	454
Токашова М. К. Применение эффективных форм, методов и приемов для формирования коммуникативной компетенции учащихся на уроках английского языка в старших классах.....	458
Турсаринова Б. Е. Ағылшын тілі сабағындағы тиімді цифрлық технологиялар.....	466
Умурзакова К. А. Использование инновационных образовательных платформ в обучении английскому языку.....	471

Секция 32

Тарих, өлкетану, археология және этнология
История, краеведение, археология и этнология

Абенова А. Б., Қаратай Н. Павлодар облысының киелі күнтізбесі – қоғамның тарихи-мәдени болмысының көрінісі.....	476
Ақшанова А. М. Қазақ мемлекетін англияға таныстырған Энтони Дженкинсон еңбегі.....	483
Аханова А. Т. Тарих пәнін оқытудағы белсендіру әдістері.....	487
Ахметова Г. Ж., Ельмуратова Б. Ж. Тарихты оқыту үрдісінде жаңа педагогикалық технологияларды қолдану.....	492
Батталов А. Б. Роль А. Букейханова в становление Казахстана.....	499
Бекишева В. Б., Абдрахманов Б. Н Казахское устное народное творчество как исторический источник.....	506
Гладковский Д. А., Отепова Г. Е. Основные виды исторических источников по истории освоения целины в Казахстане.....	510

Ибраев Г. С., Каримова А. Е. Тарихи деректермен жұмыс жасауда оқушылардың сыни ойлау дағдыларын дамыту.....	518
Қабдылов А., Айткенов З. Ш. Кеңес одағының қазақстан халқына тигізген пайдасы мен зияны.....	523
Калиев Д. С. Роль информационных технологий на уроках истории.....	530
Каримов Қ. С., Найманбаев Б. Р. Өзбекәлі Жәнібек тарихи-мәдени ескерткіштерді жаңғыртушы.....	534
Кенес С. Б. Қазақстан-қытай ынтымақтастығының негізгі кезеңдері.....	539
Кубжесарова А. Б., Рахимов М. И. Историческические аспекты развития меценатства в Казахстане и его отражение в традициях казахского общества.....	545
Маженова З. С., Каримова А. Е. Тарихи қарталар және олардың қолдану мүмкіндіктері.....	552
Мухамедияров Д. Б., Рахимов М. И. XIX–XX ғғ. басындағы патшалық Ресейдің қазақ жеріндегі діни саясаты (тарихнамалық талдау).....	557
Нуралина З. Е. Сегіз қырлы, бір сырлы біртуар ғалым.....	566
Сагнаев Д. К. Вклад заключенных в становление города Экибастуза и Экибастузского топливно-энергетического комплекса.....	572
Sulekeyev D., Aitkenov Z. Study of historical personalities in history lessons.....	575
Тусупов А. К. Этнографические исследования традиционной культуры казахского народа второй половины XIX начала XX века.....	582

**АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ
125 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XXIV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

Техникалық редактор А. Р. Омарова
Корректор: А. Р. Омарова
Компьютерде беттеген: З. Ж. Шокубаева
Басуға 04.05.2024 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім $29,7 \times 42 \frac{1}{4}$. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 34,18. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс №4223

«Toraighyrov University» баспасы
«Торайғыров университеті» КЕАҚ
140008, Павлодар к., Ломов к., 64.